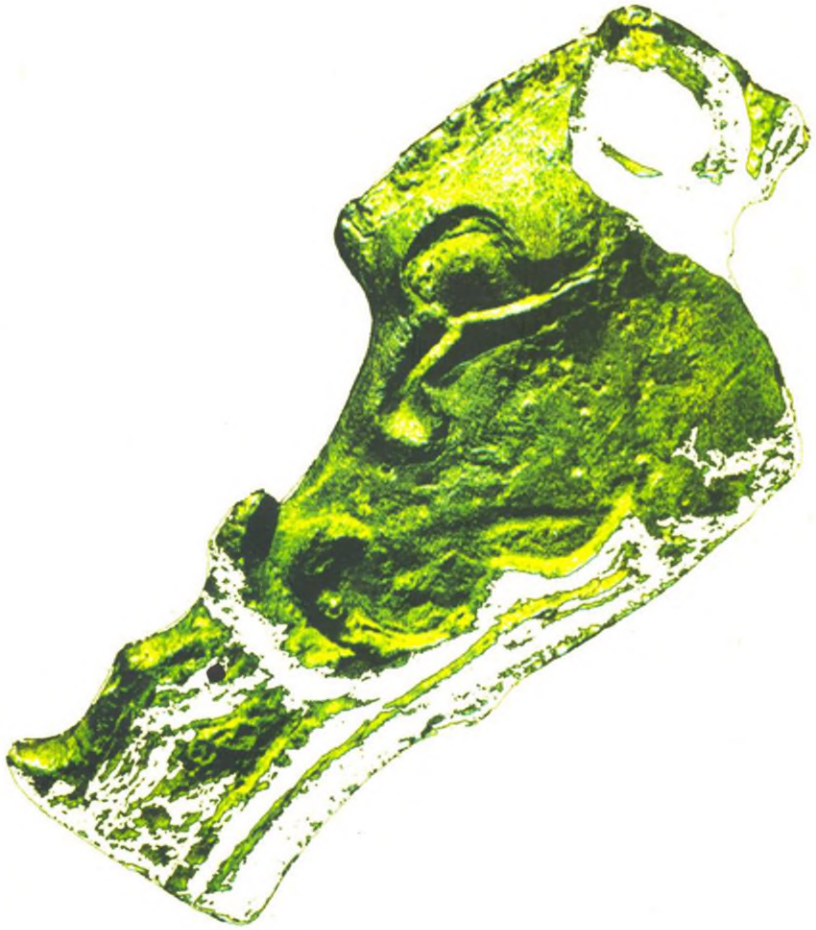

Élő táj

VÁLOGATOTT ÍRÁSOK
TERMÉSZETRŐL, TÉRRŐL, TEREMTÉSRŐL

ÉLŐ TÁJ

Válogatott írások
természetről, térről, teremtésről

SZERKESZTETTE: BUKA LÁSZLÓ

DÉL-NYÍRSÉG BIHARI TÁJVÉDELMI ÉS KULTURÁLIS
ÉRTÉKŐRZŐ EGYESÜLET,
DEBRECEN, 2000

GYÖNGY PÉTER

Hagyomány kontra hagyomány?

(RÉSZLETEK AZ ÉLTETŐ ÍRÁS 1996. JANUÁRI, 2. SZÁMÁBAN MEGJELENT ÍRÁSBÓL)

...következzen az a néhány gondolat, melyekkel a *hagyományértelmezés* két alapvető típusa, a *metafizikai* és a *szerves felfogás* között mutatkozó markáns különbségek mibenlétére kívánok elsősorban figyelmeztetni. Előrebocsátom, hogy ez a jelenség – mert valóban jelenségről van szó – korántsem újkeletű, azonban e különbségek tisztázása mára létkérdéssé vált...

A szerves hagyományfelfogásban is jelen van a kiválasztott egyén és közösség, a kiválasztott azonban mindig áldozatértékű és -szerepű, útja nem az öntökéletesedést, illetve önmaga realizációs törekvéseit célzó, hanem szűkebb-tágabb közösségre irányuló szolgálat. Ilyen értelemben ha kiválasztottról beszélünk, bizonyosan nem más csoport vagy csoportok fölé emelt, kivételezett helyzetű egyénre vagy közösségre kell gondolnunk. A kiválasztottságot a vállalt többlettel, az áldozat meghozatalának mértékével lehet csak kifejezni, s igazolni – lineáris és kozmikus-mitikus történeti távlatokban egyaránt.

Második felvetésemmel szeretném érinteni a lényegi különbséget: ... [többek véleménye] szerint a szellemi és metafizikai hagyomány „mérhetetlenül több", mint „ami az egyébként értékes *népművészetek vagy népszokások* (kiemelés tőlem) megőrzésével kapcsolatos". Sajnos ebben az esetben a József Attila-i „meg nem gondolt gondolattal" állunk szemben – legalábbis inkább ezt, valamint az alulinformáltságot feltételezem, semmint a rosszhiszeműséget. E kinyilatkoztatásszerű megállapítás azt sugallja, mintha a szerves hagyományt őrző *néphagyomány*, azaz a maga teljes életrendjét keretbe foglaló *szerves népi műveltség* pusztán népművészetekre vagy (?) népszokásokra korlátozódna. Bizony, a zavar itt teljes, holott ma már kötetnyire rúgna azon kiadványoknak és publikációknak csak a bibliográfiája is, melyek a szerves műveltség eredendő teljességéről, magasrendűségéről tanúskodnak. A hagyománynak ez az ősi formája tényleg „mérhetetlenül több", mint népszokásokat, népművészeteket őrző praxis, mert ez önmagában valóban „elégtelen" az életnek akár csak rövid távú fenntartására is.

A metafizikai hagyomány ... által képviselt felfogás szerint: „A világot a Hagyomány élteti: a Hagyomány a világ Fénye." A szerves megközelítésben a hagyomány „csak" a minden körülmények közötti *hordozója, foglalata, kerete az életnek s az éltető Fénynek*. Nem más és nem több, mint a folyamatosan teremtő/teremtődő világ aktivitásban maradásának örök, ugyanakkor mindig éppen aktuális biztosítéka, még a legsötétebb világkorszakokban is. Ebből adódik az a sajátossága is, hogy *nem par excellence szellemi hagyomány, mivel a teljességet őrzi*, vagyis a kozmikusan determinált teljes világrendet magába foglalja az élet szellemi, szociokulturális, társaslélektani, tárgyi-fizikai stb. dimenzióinak teljes spektrumával. Ebből adódik, hogy e hagyománytípusban a tisztán metafizikai, szellemi aspektusokat nehezebb tetten érni, s nem pedig ezek hiánya miatt – főként, ha az embert és a személyes istenséget, mint létesülteket nem kívánjuk kivonni a vizsgálódás köréből.[1]

Ennek kapcsán a két hagyományértelmezés eltérő ember-felfogására is szeretnék utalni. A metafizikai Hagyomány c. írásban is kirajzolódó ember feladata a különböző realizációs utak révén *az Eredethez, az Igazsághoz, a Léten és Tudaton túlihoz, személyfölötti Önmagához eljutni – Önmaga által.*

E megfoghatatlanságában lenyűgöző távoli cél a személyesség nélküli, az ember nélküli, s ezáltal a személyes teremtő–teremtmény viszonylaton túli megnevezhetetlen tudás elérése és birtoklása.

A szerves hagyomány az embert közösségben létező, közösséghez tartozó lényként tartja számon, aki emberi kondícióinak maximumával, önmaga eredetével, a Lét centrumával is elsősorban saját közösségén – nagycsaládján, nemzetségén, nemzetén – keresztül, közösségi rítusai révén tud teljesértékűen szembesülni és azonosulni. Ebből következik, hogy a hagyomány mindig *az egyén és a közösség saját hagyományát jelenti*, melyben *az egyetemes hagyomány a közösség „számára való" hagyományként, a közösség nyelvén* nyilvánulhat meg.

A szerves hagyomány – *élő hagyomány*, melynek funkcionálási módját legjobban analógiákkal lehet igazán megközelíteni ... Az egyik szerfölött gazdag hagyományágazat, a népmese nyújtja talán a leglátatóbb erejű példát erre: a ganédombba mélyen elásott rozzant gebét a főhősnek a felszínre kell ahhoz hoznia, hogy táltosparipát nyerjen. Ebben az állapotában ugyan még a táltosság szikrája sincs jelen a rozoga jószágban, a mesehős jóvoltából mégis aranyszőrű táltosparipává nemesedik. S hogyan éri ezt el hősünk? Vállára veszi, azaz *vállalja* a tehertételt, *szeretettel* gondozza, más változatokban azt adja neki táplálékul, ami *számára va-*

1 A szerves hagyomány, s ezen belül a magyar hagyomány szellemi, metafizikai vonatkozásait ma már többen, s eredménnyel kutatják. Külön ki kell emelnek Pap Gábornak és Molnár V. Józsefnek a magyar népi műveltség egyetemességét feltáró kutatásait, valamint Szántai Lajosnak a népmeséink és beavatási hagyományunk elemzése terén folytatott munkásságát.

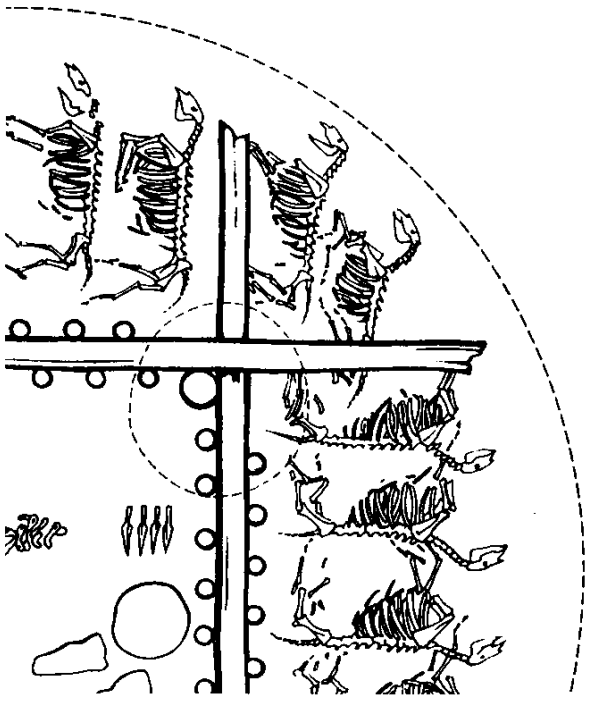
ló. Csak így juttathatja el a gebét aranyszőrű, azaz fényes állapotába, s a bizonyosság jutalma is csak ekkor lehet az övé... Banálisan hangzik, ám ha egy pillanatra a hétköznapi értelmezési szinten túl tekintünk, saját hagyományunk használati utasítását kapjuk a meséből. Nem kell mást tenni, mint odafordulni első ránézésre kevésbé tetszetős saját örökségünkhöz, szeretettel közeledni hozzá, s az egyre fényesebb arcát fogja mutatni felénk. Ekkor derül ki majd az is, hogy mindazt tartalmazza az őshagyományból – mely értelmezésemben mindig az ősök, őseink személyes hagyatéka is egyben –, ami az aktuális és időtlen, számunkra való szellemi hagyományt jelenti. Számunkra valóságát pedig nyelvi meghatározottsága garantálja, mivel saját hagyományunk anyanyelvünkön szól a világról.

E ponton óhatatlanul nekem szegezhető a kérdés: létezik-e egyáltalán specifikusan magyar hagyomány, s ha igen, milyen? Metafizikai-szellemi, vagy „csak" szerves karakterű? Ennek megválaszolásában is a nyelv, anyanyelvünk siet segítségemre, de előbb még valamit tisztázni illik. Az iménti kérdést azért is fel kell tenni, mert a metafizikai hagyományosság hazai képviselőinek állásfoglalása ez ügyben eléggé egységes. Hamvas Béla Az öt géniuszban kifejti, hogy a magyarság szellemi kaszt nélküli, s így hagyománya nem is értékelhető szellemi tekintetben. Követői is hasonlóan nyilatkoznak erről: ... az Őshagyomány c. folyóirat 17. számában Szongott Rudolf – felmelegítve Hamvas nézeteit – a magyar hagyomány géniuszát minősítve, azt erősen „lunarizáltnak", sőt „tellurikusnak", magyarán alacsonyabb rendűnek ítéli a „fényteli kultúrákéhoz" mérten. Az ő soraiból is az derül ki, hogy nincs saját szellemi hagyományunk.[2]

E vélekedés szíve (szívük) joga, de furcsa módon a szerző és a metafizikai hagyományosság magyarországi képviselői is használják a magyar nyelvet, holott a szellemi hagyomány közvetítésében kulcs-szerepű a nyelv, a szó. Hamvassal szólva a voltaképpeni brahmani aktivitás a szó, mely maga a Hagyomány. Eszerint a magyar nyelv mégis alkalmas szellemi tartalmak közlésére?

A szerves felfogás szerint mindenesetre igen: a magyar nyelv e megközelítésben *ősnyelv,* s ősnyelvi sajátosságai alkalmassá teszik a lét belső törvényeinek és összefüggéseinek megvilágítására, a legmagasabb rendű szellemi hagyomány közvetítésére. Ezt a nézetet számosan osztották az elmúlt kétszáz évben Révai Miklóstól kezdve Horvát Istvánon, Czuczor Gergelyen és Vörösmartyn keresztül a ma élő Kiss Dénessel, Pap Gáborral, valamint Szőcs Istvánnal bezárólag.

Végezetül talán úgy lehetne összegezni a két ha-

A Kosztromszkaja sztanyicai sír részlete (V. Brasinszkij nyomán)

gyományfelfogás közötti különbséget, hogy míg a metafizikai Hagyomány – lényege szerint – a természetieken és létesülteken túliakra vonatkozó esszenciális tudás, melynek legmagasabb szintje, az Őshagyomány már kifejezhetetlen, továbbadhatatlan, érinthetetlen, zárt, örök egységet alkot; addig a szerves hagyomány az élet teljességét hordozó, élő hagyomány, mely egyszerre tartalmazza a legkonkrétabb hétköznapi, valamint a legmagasabb rendű, szellemi-metafizikai síkon is értelmezhető tudást. Ez a hagyománytípus mindig a hozzá való közeledés módjának, szintjének megfelelően nyilatkozik meg, léte nyelvhez, személyhez kötött – amint a Teremtés maga is az Ige által. A teremtésben/teremtődésben levés pedig a Teremtő legszemélyesebb jelenlétének szakadatlan igazolása a világban (tő, ami állandóan terem...).

S hogy a létesült, teremtett világon, az Óperenciás-tengeren és az üveghegyeken túl mi van? Ahhoz, hogy a kérdésfeltevésig eljuthassunk, úgy gondolom, előbb hegynyire nőtt ganédombunk mélyére kellene ásnunk, hátha rátalálunk saját roskatag csikónkra, s vele, általa saját-*Magunkra*...

Mintegy utóiratként szeretnék még egy kérdést föltenni: Érdemes-e az ún. metafizikai és az ún. szerves hagyományértelmezés közötti különbséget ennyire hangsúlyozni? Úgy vélem, feltétlenül, mivel az előbbi képviselői lépten-nyomon hangoztatják ezt, következetesen az utóbbi rovására. Remélem, sikerült legalább érzékeltetnem, hogy magatartásukkal a Hagyomány védelmezése helyett bezárják, megkövesítik azt, s ezzel – szándékuk ellenére vagy tudatosan, a végeredmény szempontjából mindegy – megmerevítik, érinthetetlenné teszik a minden korban élővé, sajátunkká tehető szerves hagyományt is.

2 Ez az írás egyéb okokból is tanulmányozásra érdemes. Nemcsak leplezetlen magyarellenessége, a magyar nyelv- és őstörténetet illető durva tárgyi tévedései folytán, hanem a „nemzet- és rasszfelettinek" maszkírozott indogermán gyökerű árja-elfogultság patetikus hangütése miatt is, amelyet több szerzőnél ... is tapasztalhatunk. Állításom szemléltetésére hadd idézzek Szongott tanulmányából:

„...Kevesen vannak, akik erre képesek, de bennük megjelenik az erő, amivel túl tudnak lépni az emberi világ örvénylő kavalkádján, letépve magukról a nemzetek bilincsét. Ők tisztán és lecsupaszítottan állnak majd – kimozdíthatatlan kőtömbként – ebben a magasrendűséget tagadó korban. Fényteli rasszként, istenektől fogantatva magasodnak: megtestesítve az örök szabadságot, a centrumot, a felébredés princípiumát." (Szongott Rudolf: A magyar geniusról. In: Őshagyomány 17. sz. 35. o.)

DOMB ÉS KERESZT

(HALMOK, KINCSEK, TÁLTOSOK ÉS NAGY VIZEK)

MOLNÁR V. JÓZSEF

Domb és kereszt

Ki ne látott volna kisgyermeket, amikor az először föláll; arcára ilyenkor fény hamvazódik és mosolya nem evilági, hiszen a „szülő"-földről fölemelkedett, léte fölé került – Isten tenyerére emelte őt. Hasonlót él át valahány gyermek, amikor először szalad föl a dombra; mert a gyermek szalad a dombnak fölfelé is, hívja, segíti valaki oda, a dombhát kellős közepére, hogy köldökét érezhesse a létnek, a föntben, az emelkedettségben.

Amikor a gyermek rajzai még javarészt öntudatlanok, amikor még hagyja, hogy a Teremtő „vezesse a kezét", amikor még Isten íródeákja, s képekkel írja-írja fáradhatatlanul a tollbamondott Igét, gyakran rajzol dombot, amelynek tetejére hegyes süvegű ház kerül, a süveg dombja-csúcsán kémény magasodik, s belőle füst emelkedik földi környezetünk teremtő potentája, a Nap felé, amely a régiségben minden magyarnak az érettünk emberré lett Istent idézte meg:

Mit látol a fényös Napon,
Ahun gyün a fényös Jézus.

A füst, amely az érzelmet jeleníti meg, néha virágok láncolata, néha egymásból támadó szívek kacskaringója, vagy fényes sárga–kék pára, amilyen hajnalon a Napot óhajtó, körülöttünk és bennünk élő mindenek párája. A gyermek rajzolta dombra máskor bárány kerül, aranygyapjas; bárány, amelynek bundájára tette le a bábaasszony az újszülöttet apja elé – e hazában régebben mindenütt –, hogy a valahány sejtjével mindenre kíváncsi csöppség találkozhasson Jézus jóságával. Lovat is hordhat a domb a hátán, ilyenkor fölötte Nap ragyog; lovat, amely a Nap állata, amelynek hátára hajdan ráemelte apja a bárány jóságát már megtapasztalt meztelenkét, ha az férfinak született. Ekkor két ősóhajtás találkozott egymással: a gyermeké és a lóé, s mindkettő óhajtása tudattalan volt, isteni – kentaur létesült ekképpen, s a gyermek e perctől beavatott, a napút vándora lett. Némely rajzon a tele-férfiság, a huszár törekszik lovastul föl a dombtetőre, s csákója tolla a Napot célozza meg. Eleink lóáldozatukat gyakran a dombhát szent ligetében mutatták be. Bimbót, virágot, piros gyümölcsöt termő fát is rajzol a gyermek a dombtetőre, a hajdan volt szent ligetek fája ez, paradicsomi, amely a föld köldökét jelölte ki, amelynek csúcsán népünknél, s rokonainknál, mindahánynál a világot teremtő Úrnak trónja fénylett, amely fölött az Északi Sarkcsillag ragyogott. E fa tövétől a négy égtáj felé egy-egy életvize-folyó szaladt, s törzse tövében lejárat nyílott az alsó világba. E fa egyben az is, amelyre Jézus utalt, amely gyümölcséről ismerszik meg. A dombot sokszor virág koronázza, sárga, piros és kék színű – a Nap földi kedve ő, benne testesül legteljesebben a teremtő, törvénytadó és éltető fény. Gyermekkoromban, amikor misére menet a virágoskert mellett haladtunk el (amelyben a télen virágzó rozmaring okán téltől télig nyílottak a virágok!), öreganyánk ekképpen szólt nekünk, unokáknak: „Szagujatok bele a virágoskertbe, öltöztessétek föl a lelketeket Jézussal."

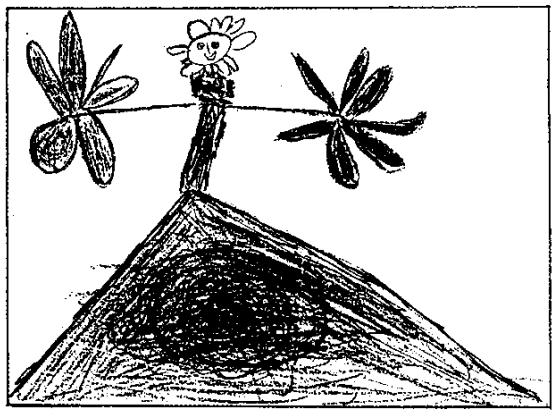
„Szűz Mária szent volt, ő tudta, hol van az a szép Paradicsomkert. Nagyon szép volt az a kert. Szűz Mária elment a Paradicsomkertbe, a virágot megszagulta, s abból lett a Jézuska."

– tartják a moldvai csángó-magyarok. Öregjeink ma is énekükben virágszülőnek nevezik Máriát, aki a mindenek fényóhajtásából, a boldogasszonyságból – amikor ideje érkezett – Isten által egyszemélyként kiválasztatott, hogy méhéből, az örök anyaölből közénk szépülhessen a „világ világa, virágnak virága" – Jézus Úr.

Gyakran dombtetőre rajzolja a leánygyermek a királylányt, amelyben a lelke hordta kettős anyaság testesül: a királylány sokszor földig érő hajában anyja szeretete mutatja meg magát, a test szoknyasátrában, amely virággal, csillaggal, Nappal ékes, a vele született, benne munkáló szűzi anyaság. Ősi Boldogasszony-képünkben is e kettős anyaság világlik: Nagyasszony, a mindenek istenanyja, s az ő leánya, aki szűz és Kisaszszonynak neveztetik. Kereszténységünk Szent Annája és Szűz Máriája rejtezik ekképpen őshitünkben. (Figyelemre méltó, hogy jószerivel csak mi, magyarok tituláljuk Szűznek Máriát, más népek Szentnek nevezik.) Úgy tűnik, e kettős anyaság nélkül nincs, nem lehet folytatása az emberi létnek; a leánygyermekkel született vágyakozás, hogy felnőve fészeknyi gyermek anyja akar lenni, csak akkor teljesülhet, ha anyja áldozatos szeretete, a nagyasszonyság veszi körül. E nélkülözhetetlen kettősség egybetartozását legteljesebben a gyermekrajzok királylány alakja képviseli. Talán az sem véletlen, hogy a fényes úrnőt, a szentséges anyaságot javarészt gyermekek, s mindenekelőtt leánygyermekek látják meg, és gyakran dombon – gondoljunk csak a fatimai Mária-jelenésre.

Egy ötesztendős fővárosi leánygyermek rajza *(1. kép)* szinte mindent elmond a dombról, a hegyről s a föld köldökéről, ami eredendően hozzájuk rendeltetett. Nagybátyja szeme láttára rajzolta – közel tizenöt esztendeje – e csodát, s a szívéhez közel álló felnőttnek mondta-mondta, hogy mit is kell látnia a rajz egyes szakaszán, elemében.

Mindenekelőtt fészket rajzolt. Kétesztendős kora körül a világ minden táján mindkét nembeli gyermek firkálja ezt a formát, amely a nőiséget idézi meg, a növényit, a nedvességet, a Holdat, aki mindezek Úrasszonya. E fészek-forma föltehetően az anyaölre is utal, ahol a magzat az osztatlan szeretet birtokosa, léte paradicsomi. A Paradicsomot kilenc hónap múltával el kell hagynia, s amint világra születik, belső késztetésre a biztonságot adó, kihordó bent, a lent után keresnie kell a kint ízét, a teremtő föntöt; s rajzán a leánygyermek is ezt te-

1. kép. Ötesztendős fővárosi leánygyermek rajza

szi, lendületes szálka-firkával hegyet tornyoz a fészek fölé. (Ő mondta hegynek az egybeírt firkakettőst.) A szálkafirka a fészek kiegészítő párja a kicsi gyermek rajzi világában a földkerekségen mindenütt. Ez a firkaforma a férfiságot, a Nap verőfényével rokont, a szárazat, a szikárt, a szellemtermészetűt varázsolja. Mi mással törekedhetnénk a teremtő fönt felé (a növény a szárával szökken ég felé)?! A bennünk, általunk munkáló fény útja, törekvése ez. Nem véletlen, hogy már az ókor embere, hogy Istenét méltón tisztelhesse, hogy a vágyott rendeződés okán léte fölé emelkedhessen, szent helyekre-hegyekre zarándokolt, s ahol hegy nem adatott, ott épített hegyet; ilyennek tekinthetők, egyebek között, a zikkuratok a Tigris és az Eufrátesz közén, vagy a spanyol hódoltság előtti Amerika lépcsős piramisai. E hegyekre, s azok szerepére utal népünk egyik régi imádsága is, amelynek számos változata él még napjainkban is szerte a Kárpát-hazában, s egy csöppet azon túl is, a moldvai csángó-magyarságnál:

Hegyet hágék,
Lőtőt lépék
Kő kápolnicskát láték,
Bellől arannyas
Küel irgalmas
Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala.
Aran(y) hajával leeresztvel,
Aran könyveivel kicsordulval,
És aran szekállával kitépvel.
Eljöve Szent Világ Úristen és megkérdeztén:
Mié't ülsz itt Szent Világ Úrjézus Krisztus
Aran hajadval leeresztvel,
Aran könyveidvel kicsordulval,
És aran szekálladval kitépvel?
Azé(r) ülök itt Szent Világ Úristen
Várom a harangokat megkonduljanak,
A bűnösök ide folyamoggyanak,
Bűnbánatot tarcsanak,
Szent asztalomról táplálkoggyanak,
Hogy örök életet éljenek.
Aki esztet elmongya eszte lefektibe,
Reggel felkeltibe,
Testye beteg
Lelke készül,
Boldog mennyország ajtaja nyitul
ámen.

Máriaradna domboldalon álló kegytemplomát már a XVIII. századtól egyre több zarándokmenet keresi föl Kisasszony napján, szeptember 8-án, Mária születése ünnepén. Századunk elején a szegediek búcsúközössége már szeptember 2-án útnak indult, hogy időben odaérhessen. A régi ember a testet, lelket elgyötrő kemény nyári munkák után gyalog indult a hosszú útra, hogy elnyűje maradék erejét is, hogy az ekképpen vágytalanná tett testben tisztán éghessen a lélek: alkalmassá váljék a Teremtővel való misztikus egyesülésre.

Az ünnep hajnalán a templom melletti dombtetőre hágtak föl a zarándokok, hogy mielőbb szembesüljenek az ilyenkor már hideg fénnyel fölkelő Nappal, az áldottal, hogy neki mondhassák el bűneiket. A legtisztábbal való találkozás tette igazán mocskossá kinek-kinek a vétkét, ez adta lehetőségét az ember minden porcikáját átjáró undornak – amely küszöbe volt az áhított, szükséges tisztulatnak.

Ezen a hajnalon, amikor a Nap „halálát jelenti be", a tisztult lelkű ember megláthatta vörös-kék korongjában Mária bölcsőjét, az istenszülő asszonyt, Máriát, aki majd karácsony misztikus éjszakáján újraszüli a most halálát jelentőt. A városmiskeiek ilyenkor a közeli Sághegyre mentek föl, és ott várakoztak, hogy meglássák a hajnali Nap fényében Máriát; Szentsimon, Hagony, Gyöngyöspata, Nagykáta, Városdomba öregei is fölmentek a hegytetőre, hogy megpillantsák a bölcsőben fekvő Máriát; Tápé vallásos népe ugyanezért a Tisza töltés-dombjára kapaszkodott föl, néhányan közülük ott, ahol a Maros a Tiszába torkollik, meg is mosdottak a „radnai vízben".

A moldvai és a gyimesi csángók Csík szent hegyén, a Kissomlyón várják pünkösd hajnalán a Napot, hogy megláthassák a csodát, a Nap-hozta madarat, hogy tapasztalhassák a Teremtő ilyenkor legteljesebben kiáradó lelke-szeretetét.

Hasznos-Fallóskút hegyén december 8-án, a Szeplőtelenség ünnepén szól a Nap fény-beszéddel a zarándokokhoz... Népünket szent időben, szent helyen, ha hegyet hág – mindenekelőtt – a Jézust idéző Nappal való találkozás ösztönzi, a csak tőle kapható, mindig időszerű üzenet befogadásának vágya.

A tisztulatot, rendeződést adó szent helyeket mindig és mindenütt a Teremtő jelölte ki. A Karancshegy keletkezése népünk emlékezetében szent időhöz, Urunk mennybemenetele alkalmához, ünnepéhez kötődik. Hevesaranyos palóc népe szerint – ugyanis – a hegyek akkor keletkeztek, amikor Krisztus Urunk a mennyekbe emelkedett. A föld is emelkedett utána, de Jézus intett, hogy maradjon. A föld erre megállapodott, de úgy maradt: nem ment egészen vissza a helyére. Ságújfalu hagyományában is a föld utánament a mennybe szálló Krisztusnak. Amen szavára azonban megállott. Ekképpen formálódtak a hegyek, maga a Karancshegy is. Tetejére az angyalok építették a templomot, csakúgy, mint a Kissomlyó Salvator-kápolnáját.

A karancshegyi régi templom legendáját, a szent hegy isteni kijelölését a századelőn Varga Lajos énekszerző szent ember („A verses Szentírás vagy Biblia" alkotója) szedte énekelhető versezetbe:

Hallgassatok ide buzgó keresztények,
Egy szent történetet beszélek el néktek,
Elmondom e helynek régi történetét
És ezen romba dőlt templom eredetét.

Dicső szent Margit, a Béla király lánya
Magyar hazánknak a tündöklő csillaga;
Egyik szikla csúcsán a Karancs hegyének
Zárdát és templomot építtetni kezdett.

Midőn lerakták a templom alapfalát,
Az este beállván, elhagyták a munkát
És midőn másnap az építő mesterek,
A munkát folytatni ismét visszatértek,

Egyik bámulatuk a másikat érte,
Oly nagy meglepetés várt ott mindenkire,
Mert amit néhány nap alatt építettek,
ott az alapfalból egy követ sem leltek.

Újból kezdték hát az alapfalat rakni,
De másnap reggel nem volt már ottan semmi.
Több éjjel így ment ez, hogy falat s köveket,
Elhordták onnan a láthatatlan kezek.

Végre egyik munkás keresztül a völgyön,
Amint végignéz a gyöngyharmatos füvön,
Több gyalog ösvényt lát, mely egy másik bércre
Vezet a Karancshegy másik tetejére.

Csodálkozva nézték e gyalog utakat,
Mert azon a helyen járni sosem szoktak
Elindultak tehát, merre az út vezet
És azon elérték ezen Karancshegyet.

Nagy csodát láttak ott, mert ottan szemlélték
A más helyen épült templomnak a részét,
Ott vala minden kő egymásra felrakva
És felépülve a templom alapfala.

Angyali szent kezek hordták azt e helyre,
A szűz Máriának dicsőítésére.
Dicső szent Margit az Isten ujját látva,
Építést tehát e szent helyen folytatta.

Terjedelmes zárdát s templomot épített,
S ez a hely Mária kedves kegyhelye lett.
Nagy búcsújáróhely volt itt hajdanába,
A tizenharmadik s negyedik századba.

De midőn a török itten uralkodott,
Ki annyiszor tűzzel és vassal pusztított.
Itt is leronta a temlomot és zárdát,
Melynek most is lehet látni omladékát.

De a jámborságot és szent érzelmeket
Nem téphették széjjel a vad, pogány kezek,
Mert hű gyermekei a szűz Máriának,
Buzgó érzelemmel gyakran idejártak.

És évről-évre a szentelt romok közül,
A buzgóság hangja az ég felé zendül.
A százados erdő óh hegyeknek orma
Mind ezt visszhangozzák, üdvözlégy Mária.

ztához szokott népünk, ahol nem adódott magaslat
Teremtő által csodával megjelölt helyen –, dombot
dott össze, s arra építette szentegyházát; mesterséé
halomra épült a középkorban Ják temploma is.
A dombhordás előzményét népünk őstörténetében találjuk meg: harcosaink vezérük sátrához süvegükkel hordott földből valahányszor dombot emeltek. Hagyományát őrző vidékeinken apáról fiúra száll ma is a monda Attila és Árpád sátrának dombjáról. Az ekképpen kitüntetett „köldökhely" csak a vezért, s a királyt illette meg, aki hajdan volt hitünkben mindig Isten elhívott emberének számított; miképpen a velünk rokon mongolok hatalmas ura, Dzsingisz kán. Elhívása előtt Temüdzsinnek nevezték, s szűkebb nemzetsége is az életére tört, ám amikor az isteni jelet „meglátták" rajta, nemcsak nemzetsége, de egész népe melléje állt, s a rokon nemzetek sokasága szolgálta őt; alig-idő alatt a fél világ uralkodója lett.

Ezek után tekintsünk vissza a gyermekrajzra *(1. kép)*, amely az analógiák gazdag bokrát adta, s adja továbbra is.

A gyermekrajz fészket rejtő hegyének csúcsán, annak köldökpontjából oszlop emelkedik (a rajzoló gyermek mondta annak!), s az oszlopfőt a Nap koronázza, aki személy és szirmai adódtak, akiben ekképpen a Teremtő és teremtett egysége honol – s ezt a fönti fényes hívta elő a gyermek lelke közepéből. A „mi végre vagyunk a világon?" kérdésre kapunk ekképpen választ; s az oszlop, az „út" fönthöz, a vágyott misztikus egyesüléshez – az ókori Kelet eget tartó oszlopát idézi.

Az oszlop jelölte köldökpont, a pont és a vele rokon kicsi folt, a pötty és az aprócska karika minden kisgyermek rajzán föllelhető – a kisgyermekkor jelölődik általuk: az osztatlan szent idő, a kisgyermek eredendő tér-időn kívülisége, a mag állapot, az alig moccanó „tétlen" potencia, a pont, a folt, a karika, társával, a gyönggyel jelölhető szűzség; az Északi Sarkcsillag adta nyugalom. Gyermekkorunkban, mielőtt álomra hajtottuk a fejünket, öregszülőnk valamelyike megmutatta nekünk ez égi szakramentumot, s tette ezt azért, hogy álmunk nyugodt lehessen. Teremtésmondánkban az égig érő fa csúcsán, az Északi Sarkcsillag alatt trónol a Mindenség Ura – Aranyatya. A csillag nem azonos vele, de ez égi moccanatlanság alkalmas arra, hogy lelkünkben-lelkünkből előhívja őt. „Hitelesítve" vagyunk mindahányan e misztikus műveletre: hogy az ég közepe egyesüljön a föld közepével, hogy ezáltal köldök, biztonság létesüljön.

A leánygyermek, miután megkapta szükséges biztonságát, az oszlop két oldalára szirmos ágkarokat rajzolt: az oszlop törzsé alakult át, sudár gerinc vált belőle. Ideje, s oka érkezett, hogy e lány-lény sziromtenyerével körbe-„tekintsen", tapogasson a tér-idő adta, Isten teremtette kerek világban. S körbetekintése nem volt eredménytelen, hiszen kétoldalt a szirmok színükben nem azonosak: jobb keze szirma sárga-zöld és barna, a reggelt hozza, s a húsvéton megújult határt, bal keze szirma lila, a leszentülő Napra utal, s a halált hozó őszre.

S most tekintsük meg teljességében e lénnyé nemesült rajzot, a szirmos nap-fejű, oszlop-derekú, ág-virág karú, hegy-szoknyás leányt, aki egyszerre a rész, a részletek, s az egész, miképpen egyszerre vagyunk részei és egésze a világnak mi, emberek, akiket Isten saját képére teremtett.

Induljunk el onnan, ahol a gyermek kezdte rajzolását – fölfedezni e „furcsa" lány-lény adta rendet, amely a rajzoló gyermek ajándékba kapott lelke-térképe is.

A fészek a születés helye: az éjszaka és a tél, itt, ekkor születik a Nap. Az emberré lett Isten, a világ világa

Betlehem hegyének bentjében, barlangistállójának fészkében karácsony éjfélen született közénk. A Galga menti öregek még ma is azt tartják, hogy minden gyermekkel napocska, csillagocska szépül a világra.

Születése után az ember a domb, a hegy tövébe érkezik; s indulnia kell fölfelé.

A lány-lény jobb keze szirom-tenyere színbokrában (sárga-zöld, barna), amint erre már utaltam fentebb, a tavaszi napéjegyenlőséget követő húsvétot jelzi, a barlangi fészek-bent után a kintet, amikor is Jézus halottaiból életre támad; s vele együtt, az Ő esztendőnként visszatérő áldozata okán – új zöld-arany ruhát kap, világra tárul a körülöttünk és bennünk lévő mindenek. A domb, a hegy keleti oldalán fölfelé kapaszkodik – hegyet hág az ember.

A szirmos napfej, az oszlop, a törzs koronája a nyári napforduló megfelelője: ekkor együtt van minden, ami élő, nemét, nemzetségét kapta, s mutatja körülöttünk, bennünk Isten terített asztala. A szirmos napfejet tartó oszlop kék-vörösében és a napszirmok sárgájában a festék három alapszíne jelenik meg; e háromból minden másodlagos szín, s határtalanul sok színárnyalat következik: a napfordulati határ csillagnyi sokfélesége, amely egyben lelkünk birtoka. Az Atyaisten ilyenkor a nagycsalád feje.

Az ember hajdan a dombtetőn, a köldökponton – a Nap teremtő, érlelő és áldó fényességét varázsolva a földre – szentiváni (virágosszentjánosi) tüzet tett:

> Tüzet megrakoljuk, négyszögre rakoljuk,
> egyik szögén ülnek szép öreg emberek,
> másik szögén ülnek szép öregasszonyok,
> harmadikán ülnek szép ifjú legények,
> negyedikén ülnek szép hajadon lányok.

A tűz, miképpen az oszlop, a törzs, a föntöt célozta meg. A mindenség teljessége valósult ekkor, itt a dombtetőn: az ég lehajolt a földre, a fönt és a lent köldöke kötődött ezzel egybe.

A lány-lény bal keze szirom-tenyere lila: az őszi napéjegyenlőség halálba hajló idejét hozza, adja, amikorra megszűnik már a nő-növényi látványosan teretidőt szervező élete; a lét nem pusztul el, csupán átváltozik, magba, gubóba sűrűsödő, alig moccanó potenciává válik, fokozatosan bentté alakul, anyaméhhé, Máriává. S ekkor kell Szent Mihály mérlegére állnia a mindeneknek; lelkünk megméretésének csöndesülő ideje ez.

A domb, a hegy nyugati oldalán lefelé baktat, lőtőt lép az ember.

Régi imádságaink között is föllelhetjük az eredendő és örök rendet, ennek égen látható, Nap valósította hármasát:

Jobb vállamon Úristen [némely változatban Úrjézus],
Bal vállamon asszonyunk Szűz Mária,
Fejem fölött szent kereszt...

A mindenség ezen örök négyesében a téli napforduló az idő kis egységében (az egy napban) az éjfélben jelenti magát; a tájban, a térben pedig észak a megfelelője, s az ember kicsi mindenségében a has, nőnek a méhe, s a nemzőszervek.

A tavaszi napéjegyenlőség a napkeltével rokon; a keletet jelöli ki a tájban, s a jobb kezünket-felünket teszi cselekvővé.

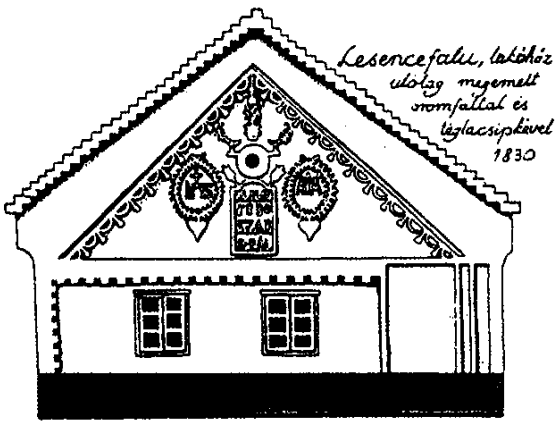
A nyári napforduló a Nap delelése, a délidő, s az égtájak közül a dél, a domb a megfelelője, itt fejünké, szellemiségünké a szó.

Az őszi napéjegyenlőség a napszentültével pár, a tájban a nyugat tartozik hozzá, a kicsi mindenségünkben pedig a bal kezünk-felünk, az érzelem.

Ahogyan az analógiák bokrát elindító első képen láthatjuk, azonképpen modellezi rajzával valahány gyermek a világot. E képen fészek, hegy, oszlop, napvirág, ágkar, szirom-tenyér szerveződik, nemesül lányalakká, olyanná, amilyen soha, sehol nem létezett, mégis ez, ő a legvalóságosabb, hiszen benne, általa az eredendően egybetartozók egysége létesül. E naparcú lányalak a hegy okán része a földnek, s a föld része a lányalaknak, a nőnek, a növekedésnek... Az emberben ekképpen mutatja meg magát a minden, s a mindenben ekképpen van jelen az ember. E gyermekrajzban nyoma sincs a montázsnak, ahogyan a teremtett világból is hiányzik az; olyan módon szervesül e rajzban a más és más elem, hogy egytövűségük nyilvánvaló. Lendületes, görcs nélküli mindahány vonala e rajznak, s a színek is arányosak, s mindegyik a helyére kerül. Így csak az tud rajzolni, aki nem a társadalom „tükré"-ben akarja megnézni magát, aki hagyja, hogy vezessék a kezét: a gyermek, a hites és az ihletett.

A rend égen látható hármasa régi házaink homlokzatán is megjelent *(2. kép)*, a homlokzat háromszögében, a ház „dombján", „hegyén", amely mindenekelőtt a padlásteret szentelte meg, a vetőgabona, a gyógyító füvek helyét, s a nászágyét (régen a nászágyat a padláson vetették meg, hogy az első ölelkezés Isten közelében történhessék, hogy az itt foganó magzaton az ő áldása legyen).

A lesencefalui lakóház *(2. kép)* homlokzatán a kelő Napot „IHS", Jézus „monogramja" mutatja, az uralkodó Napot az életágat tartó madárkettős és az életfa; a leszentülőt pedig Mária nevének egybe rótt betűi. Az ország számos vidékén, de különösképpen Palócföldön a régi házak homlokzatán Jézus helyén naprózsát, a fönt jelölőjeként életfát, Mária oldalán hold-csillagot lelhetünk. A homlokzat csúcsán, a köldökön – Csíkban

2. kép. A múlt század elején épült balatonfelvidéki ház homlokzata (Somogyi Győző nyomán)

ma is szinte minden házon – egyenlő szárú kereszt ékeskedik, régebben ennek helyét a lókoponya foglalta el.

A fönt leírtak: a dombról látható hármasa a Napnak (kel, uralkodik, leszentül); negyedik helyzete láthatatlan, születése a bentben történik, a hegy barlang-fészkében; esetünkben a ház „tisztaszobájában". Hajdan itt terítették meg minden karácsonyon, éjféli mise után a születés asztalát, amelynek abrosza (Mária lelke-méhe) alatt az aratási „jézuskéve" sárarany búzaszalmája „világított"! Jézusnak Jézussal ágyaztak! Az asztal közepére a „lucabúza" került (jelölve, milyen lesz majdan az áldozat árán megújuló húsvéti határ, s a vele együtt megújuló égi és földi, kinti és benti mindenek); s e házi oltár előtt a nagycsalád feje, papja ekképpen kezdte az imarendet:

Begyütt Jézus a házamba,
Házam közepén megálla...

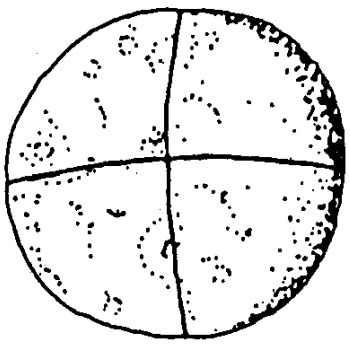
és kinek-kinek teste-lelke házába jött el ilyenkor Fénykrisztus, kiben-kiben személyessé lett a téli napfordulaton megszületö fényesség.

Íme a kereszt, amely a tér-idő kerekségében mutatja meg magát, amelynek köldökpontból induló szárai más-más ízét adják a világnak. Íme, a kör-kereszt.

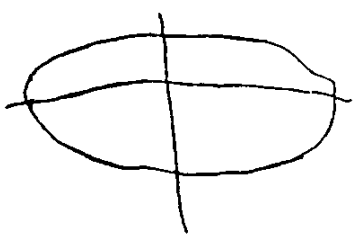
A kör-kereszt *(3. kép)* a legősibb motívumok egyike, a kőkortól jelen van az ember műveltségében, s a mindenkori tájékozódás, tájolódás, eligazodás, a modellezés alapját adja, nélküle biztonságunk aligha teremtődne.

A kör-kereszt képe, képlete – e Teremtő adta csoda! – ott fészkel minden kisgyermek lelke-közepén. Korábban szóltam róla, hogy mindahány gyermek belső készletésre firkát tesz; s firkái közül három forma kitüntetett. A szálka firkával Napot, szárazat, férfiságot, s a teremtő szót-szellemet idézi meg; a fészekforma a Holdról vall, a nedvesség Úrasszonyáról, a nőről, növekedésről, anya-méhről. A harmadik forma a pont (s társai, a pötty és a kicsi karika), az Északi Sarkcsillagra tájol, az osztatlan szent időt, a van-t, a mag természetű kisgyermekkort meséli.

3. kép. Tatai karcolt kövület, kőkor (Marie E. P. König nyomán)

4. kép. Háromesztendős gyermek rajza (Rhoda Kellogg nyomán)

A kör-keresztben (két-, hároméves kora között rajzolja e formát a leggyakrabban a gyermek) e három firkaforma együttesen mutatja meg magát *(4. kép)*. A fészek körré „tisztul", a szálka kereszt alakot ölt e körben; s a pont ott „sejteti" magát, ahol a két egyenes szakasz (a keresztet formáló) metszi egymást; ezt a helyet „irracionális pont"-nak nevezi a tudomány. A ponttal, amelynek kiterjedése nincs, ezért ábrázolhatatlan, s értelmünk számára fel- és megfoghatatlan, a „nincs" jelentkezik, s e nincs a legteljesebb „van", hiszen a kör-keresztnek, e roppant egyszerű rendszernek a kellős közepét adja, a köldököt, s hozzá viszonyítva nyernek értéket, érvényt a kereszt szárai, s a kör valahány pontja, részlege.

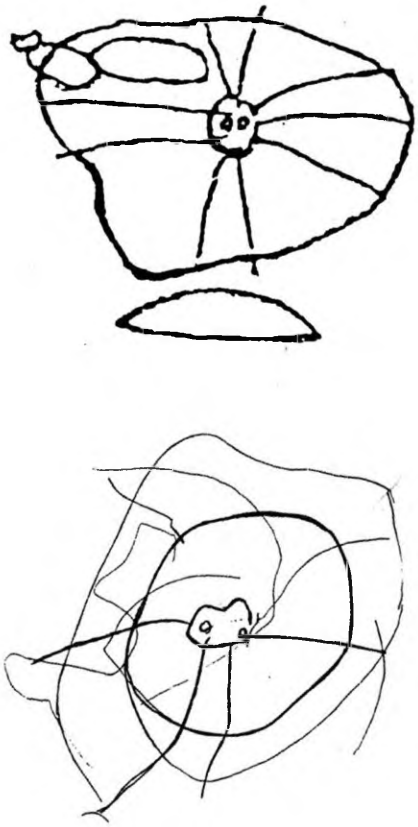
A gyermek az egymástól legtávolabb eső formát rajzolja egybe a kör-keresztnél. A körből ugyanis formálisan nem következik a kereszt (a körből a befelé szűkülő és kifelé táguló, ún. koncentrikus körök rendszere következik); s a keresztből sem a kör (a kereszt a négyzetet „vonzza"). Számomra a kör-keresztnél vált beláthatóvá, hogy a gyermek az ősképeket, azok maradéktalan rendszerét Istentől kapja; s hogy minden gyermekkel újraszületik a világ.

Népünk, aki tiszteletben tartja az ajándékba kapott formákat, s azok kör-keresztből támadó teljes és tagolt rendszerét, a kört ölelésnek érzi, s ölnek, Boldogasszony öle-méhének. Boldogasszony-hitünkben, a boldogasszonyságban a teremtő és törvényt adó fény örök szomjúhozása testesül, a makulátlan, csorba nélküli vágyakozás, a kerek, s a megkapott fény őrzése, a minden oltalom, a szerelmetes szeretet. Boldogasszony–Isten tapasztalhatósága, benne, vele, általa anyaként szeret bennünket az Atya. Talán innen, ebből ered, hogy őshitünk mindent magába foglaló Istene Babba volt, keresztségünkben Babba Mária.

A keresztszemes hímzés alapöltését – az egyenlő szárú keresztet – igének mondják a régiek. A hétfalusi csángók e hímzésfajtát verzselésnek nevezik. Verselésnek?! Ige az alapja a hímzett világ-virág képi beszédének, a versnek?! Az Ige a középpontból kiáradó fényesség, a teremtő és fönntartó szó, a rend és a törvény.

A kör-kereszt ekképpen: öl és Ige. Az örök fényszomjúhozásban szakadatlanul megfoganó világosság: az örök lét. A középpont, a köldök, az „irracionális" pedig az a hely, a „van", ahol a Teremtő belép a világunkba; a megnyilvánulás pillanata.

A gyermek és a régi ember rendeltetése szerint használta, használja a kör-keresztet. Amikor emberalakot formál a kisgyermek, számos esetben a kör-kereszt adja ennek fészkét *(5.a–b kép)*; az arcot rajzolja legelőbb, utána a kar és a láb következik; az arc a középpont köré kerelkedik, onnan ered. A rajzolónak belső tudása adatott arról, hogy Isten saját képére formálta az embert. Régi nyelvünkben a kép szó az arcot jelentette, az emberarcot. A teremtett világban arca, képe csak a képmásnak, az embernek adatott. Hajdan a Kárpát-hazá-

5. kép. a) A középpontból arc formálódik. Háromesztendős gyermek rajza (Rhoda Kellogg nyomán). b) „Fej–láb" ember. Háromesztendős fővárosi gyermek rajza

ban nem ütötték arcul egymást az emberek; a gyermeket, ha rászolgált, „kupán vágták", ha nagyon sok rossz fát tett a tűzre, kupától bokáig elnáspángolták vesszővel, de az arc ekkor is kimaradt.

A középpontból formálódott, gyermek rajzolta arcon rendszerint csak a szempár jelenik meg, a kereszt vízszintes szárára írva. A kép kerekségében elegendő két kicsi karika, hogy személyé nemesedjék az. Nem véletlen, hogy személy szavunk a szem gyökből képződött; az sem lehet véletlen, hogy a szem (amely a lélek tükre!) kicsi karika, osztatlan szent időt, szűzséget idéző; legközelebbi rokona a pontnak.

A keresztény ikonográfiában csupán Jézus glóriáját, fénykörét illeti meg az egyenlő szárú kereszt (6.a kép); az emberré lett Isten képe, csakúgy, mint a gyermekrajzok arca, itt is a középpontból formálódik, s a szempár itt is – kötelezően – a vízszintes szárra ül. Íme, János evangéliumának képbe fogalmazódása! Mi, magyarok, akik Igének nevezzük az egyenlő szárú keresztet – magyarázkodás nélkül érthetjük, értjük ezt:

„Kezdetben vala az Ige, az Ige Istennél vala, és Isten vala az Ige – majd később a tizennegyedik jánosi passzusban – az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék."

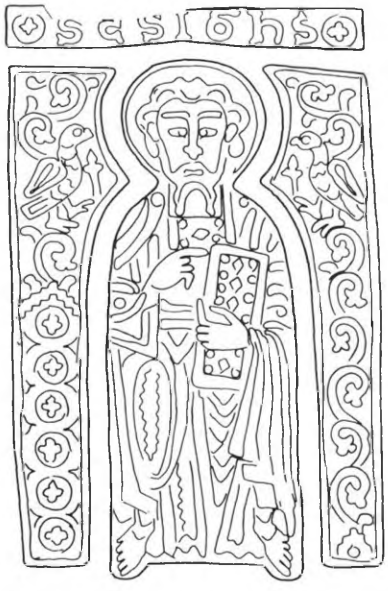
A régi hazánkfia, ha baj bajt hozott, végső kétségbeesésében igeimádságot mondott, s mond ma is Szeged környékének vallásos népe. A századelőn Szeged–Domaszék híres szent embere, a táltosnak tartott Engi Tüdő Vince ekképpen formálta imádsággá a jánosi szót:

„Óh, szentséges Ige, kérlek Téged, ki méltóztattál az Atyaisten kebeléből leszállani e siralom völgyébe, a szentséges Szűz Mária méhében emberi testet vettél magadra, érettünk, bűnösökért.

Óh, szentséges Ige, kérlek Téged, hogy azzal a mennyei kegyelemmel és malaszttal, mellyel szentséges Atyád kebeléből leszálltál, szálld meg az én szíve-

6. kép. a) A Szent Korona felülnézete; b) János apostol képe a Szent Koronán

7. kép. Szent László koronázása (Képes Krónika)

met, lelkemet és elmémet, hogy míg élek, e siralom völgyében Néked híven szolgálhassak, Téged dicsőíthesselek és imádhassalak.

Óh, szentséges Ige, égből szállott kenyér, Jézus Krisztus, jöjj az én szívembe, maradj nálam örökké. Amen."

Jánosnak a Szent Koronán kitüntetetett hely és szerep jutott *(6.b kép)*, a felső Pantokrátor képe alatt áll, ő néz szembe velünk, közvetíti az isteni szót: a teremtő és törvényt adó Igét. Általa, az ő közvetítésével áramlik ki a legteljesebben mindnyájunkra az örökkön szomjúhozott fényesség; ő mondja ki a legszentebbet: „Isten a szeretet."

Népünk hitében a Szent Korona az égből szállott alá; a Képes Krónikában is égből alászálló két angyal helyezi Szent László fejére a relikviát. (Az angyalok határolta belső térben mintha szarvas arca sejlene – *7. kép)*.

Bármikor és bármilyen magyar műhelyben is készült a szentség, aki vagy akik alkották, Isten íródeákjai voltak, hasonlóképpen, mint a gyermek. A Szent Korona üzenetét a Teremtő mondta tollba: isteni kinyilatkoztatás. Innen, hogy ő ma is a Kárpát-haza legfőbb közjogi méltósága – és marad az idők végezetéig. Isteni kinyilatkoztatása okán a Turul-nemzetség királyait szentté varázsló Korona maga is szent, miképpen Krisztus megváltó halálának eszköze, a kereszt, amely népünk hitében az élet fája, s a Golgota halmát-dombját koronázza: Krisztus innen uralkodik. A Szent Koronában a földre született Isten, az augusztusi Nap érlelő verőfénye, az élő Jézus van jelen. Ezért nem köthetett e korona pápához, császárhoz királyt és nemzetet. Ezért is nem lehetett e relikvia István tulajdona, de nem volt tulajdona az Árpád-háznak, s egyéb más dinasztia sem birtokolhatta, s ki-föl nem cserélhette. A mindenkori király tartozott a Korona alá, s a király valamennyi alattvalója, de a Korona birtoka volt – s maradt minden civil akarat ellenére – a Kárpát haza valamennyi ingó és ingatlan jószága is. A Koronával örökös frigyre – Isten jegyezte el a királyt és a hazát.

„A korona – Fügedi Erik fejtegetésében – nemcsak a királyi méltóságot, a jogok összességét testesítette meg, hanem az örök királyi méltóságot, az egymást követő halandó királyok sorát!" A XIV. századtól a bírósági tanúkat Istenre és a Koronára eskették. Az Árpád-ház kihalása után a pápai legátus hiába koronázta meg Károly Róbertet másik koronával kétszer is, a koronázás csak akkor lett érvényes, amikor harmadszorra a Szent Koronával avatták be.

A Korona távolétében mindig védtelenné vált az ország: megszaporodott és megerősödött a nemzetet és a kereszténységet pusztítani szándékozó veszedelem. Ez történt, amikor török időkben Bécsbe, majd onnan Prágába, az alkímiával kacérkodó Rudolf udvarába került a szent ereklye. Érthető hát a hatalmas öröm és pompa, amikor Rudolf lemondása után háromszáz magyar főúr és nemes díszes menetben hazakíséri Prágából a Szent Koronát. Pozsonyban a Korona hazaérkezésére összesereglett sokadalom, amikor megpillantotta, szinte önkívületben kiáltotta: „Légy üdvözölve, hazánk isteni ereje! Légy üdvözölve, Magyarország dicsősége, régóta várt kincsünk, törvényünk ereje, béke és háború oltalma, győzelem pecsétje, Krisztus képe!"... A Szent Korona néhány évtizedes távollét után 1978. januárjában ismét hazaérkezett, és a közhit szerint erjesztőjévé vált a sötétséget űző változásoknak.

A Szent Koronában a régi ember számára a Nap és egyben Jézus öltött testet, aranya az életet adó és rendező eleven sugarat idézi meg. Szerkezete, amely fölülnézetben egyenlő szárú kereszttel osztott kör *(6.b kép)*, egyebek között az égtájakat és évszakokat jelöli, amelyeket a Nap látszólagos Föld körüli járása, égi pályája „mutat meg", hoz el nekünk. A Szent Korona angyalainak, apostolainak, szentjeinek, drágaköveinek és gyöngyeinek rendszere, s azok egybehangolt képi beszéde a világtájak és az évszakok más-más tulajdonságát mondja el; de a Korona abroncsa, a kör egyben a Teremtő fényét örökkön óhajtó, befogadó, kihordó, világraszülő és megőrző örök anyaméhet, keresztény hitünk Szűz Anyját, népünk Boldogasszonyát is valósítja, s pántok, metszéspontjukban a felső Pantokrátorral, az egyenlő szárú kereszt – a közöttünk lakozó, életet és törvényt adó Igét.

A Korona: boltozat, halom. Létünk köréből az apostolok dombján juthatunk föl a csúcsra, a világ köldökére: a szentséges helyre, ahol az emberré lett Isten belép a világunkba. Az apostolok dombja, a pántok keresztrendje a világ köldökéből áramló teremtő fényesség. A világunkban belépő Isten a dombtetőn a rendet teszi nyilvánvalóvá, életünk keretét, s tartalmát egyben: jobb válla fölött a Nap ragyog, ez a kelő Nap helye, feje Igeglóriája az uralkodó Napé, a Hold-csillag bal válla fölött ékeskedik a lenyugvást jelölve; köldöke-keresztje a születésre utal: ő közvetlenül az Atyától való, s itt, felső helyzetében már ismét egy vele.

Mielőtt a magyar királyok kinti beavatási helyéről, a királydombról szólnék, ahol is a Szent Korona kör-ke-

reszt szerkezete valósul meg a beavatás rítusában – essék szó e szertartással rokon táltosavatásról. A táltosavatást is, miképpen Árpád-házi királyaink koronázását, révület előzte, fölemelkedés, s mindkét szertartás magaslaton tetőzött; s itt is, ott is a lónak elengedhetetlenül fontos szerepe adatott.

Az itt közölt munkácsi uradalmi úriszék 1735-ben kelt jegyzőkönyvének táltosavatási rítusa föltehetően a Pilisben történt, a pilisi Székesfehérvár közelében – mert a szertartás befejeztével a szereplők Vác felé repültek el. Ha a mai Székesfehérvár mellett zajlott volna az esemény, aligha adják meg az elrepülés irányának Vácot. Nem szólva arról, hogy Székesfehérvártól két mérföldre hegy, hegység nem található.

„Borsi Ilona czeglédi illetőségű csavargó s férjétől elváltan élő nő ... önkényt azt vallá, hogy ő kuruzslásból, azaz füvekkel való gyógyításból él s ezzel keresi kenyerét; s hogy férjével azért nem él, mert tartózkodik a férfitól, nehogy mestersége hatálytalan legyen. Vallá: hogy tudományát Istentől vette még anyja méhében, hogy ő féltáltos, születvén egy zápfoggal a balorcáján. Továbbá ... állítá: hogy hét éves korában Pápáról egy férfi és egy nő táltos ... őt magukkal elvivék, lovaik a városon kívül a levegőbe felrepültek, s így érkeztek Székesfehérvártul két mérföldnyire egy nagy őrhegyre, hol a táltosok évenkint háromszor, pünkösd, szentjakab és szentmihály havában összegyűlnek; itt a lovakat egy vastag fához kötötték s őt a földre letevék; azután a két táltos »anyaszült meztelenre« vetkőzvén, a völgybe lementek, hol bikákká változván, egy óráig viaskodtak. E közben látván a nőből lett bika, hogy Ilona őket nézné, felszaladt, s biztatá őt, hogy ne féljen; erre ismét leszaladt s türkölőzött; majd a levegőbe felrepültek s ott mintegy másfél óráig hasonlóul viaskodtak s öklelkeztek. E közben a táltosok megkötött lovai közül egy megszólalt és mondá Ilonának: »Ne félj attól, te fattyú, a mit az égen látsz, csak aludjál [révülj!], nem bánt senki.« Majd leszálltak az égről s emberi alakot vőnek fel s kérdék tőle: láttál e valamit az égen? mire Ilona azt felelé, hogy látott villámlást, de nem félt, mert a ló is biztatta. Azt is látta volna akkor, hogy a férfi táltos a nőt bal mellén megsebesíté, mire ez azt mondá, hogy ez már több ízben megtörtént vele s ő kigyógyítja magát. Azután a magukkal hozott kenyérből ettek és a vízből ittak; majd lóra ültették Ilonát; de gyenge lévén sírt s így levevék őt s magukhoz vevén, Vácz felé elrepültek. Itt letették őt s egy Borbély István nevű ismerős orvoshoz utasították, kinél három és fél évig szolgált, több aszonnyal gyógyfüvet járt szedni s így az orvoslást megtanulta..."

Mivel Ilona a lovat nem tudta megülni, csak féltáltos vált belőle, akinek a gyógyítás tudományát meg kellett tanulnia. A táltos közvetlen Istentől kapja a tudást.

E szükséges kitérő után térjünk vissza a királyavatáshoz. Királyaink, miután a templomban a Szent Koronával beavatták őket, s elmondták magyarul az eskü szövegét:

(„Isten engem úgy segéljen, Boldogasszony nékem irgalmat úgy nyerjen, Istennek szenti értem úgy imádjanak, Istennek szent teste végnapomon üdvösségemre úgy méltó legyen, föld tetememet úgy fogadja bé, onnét harmadnapon ki ne vesse, magul magom úgy ne szakadjon, ítéletnapján Istennek szent színét úgy láthassam, örök pokolba úgy ne temettessem, hogy ez szerzést ez registromban, kit az ország szerzésére megírattanak volna, azt erősen és tökéletességgel, mind megtartom, semmit ellene nem teszek, sem tétetek.")

az uralkodói karizma birtokában kardjukkal lovaggá, aranysarkantyús vitézzé ütötték az arra érdemes nemes ifjakat, s néhány régóta húzódó peres ügyben megfellebbezhetetlen ítéletet hoztak – a koronázási dombra, a királydombra lovagoltak. S ez csak Magyarországon történt, de itt, a Kárpát-hazában ennek kötelező érvénye örökös.

Bálint Sándor szerint a királydomb a haza volt kicsiben, hiszen az ország különböző tájáról érkező küldöttek hordták, hozták össze hozzá a földet; ki-ki szűkebb pátriájának Teremtő által kijelölt szent helyét kereste föl indulás előtt, s ez áldott földdel indult el az avatás helyére. A királydombban a Kárpát-haza minden ereje-íze együtt volt, s benne feszült láthatatlanul a küldöttek kerek hite, egész-sége, a kitüntetettek, a nemesek teli fényessége – mindezt a királyavatás szent ideje koronázta meg, tette alkalmassá arra, hogy a király ég-sátra alatti beavatása teljes legyen. Hites népünk a mai napig ragaszkodik az ég-sátra-temploma, a terembúra alatti szertartáshoz; gondoljunk csak a csíksomlyói, a fallóskúti hajnali naprítusra vagy a radnaiak napgyónására. Régebben a vasi végeken, mielőtt a templomban sor került volna a keresztelésre, a keresztapa a csecsemőgyermeket fölmutatta az éppen világra szépülő Napnak. S valahány hajnalon az ország minden részét kint a tisztára söpört udvaron vagy a tornácon köszöntették a családok az áldottat. Gyimesben némely patak mentén a csángók még ma is ezt teszik; álljon itt gyönyörű fohászuk kerek-egészében:

„Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek
Nevében, ámen.
Dicsértessék a Jézusnak szent neve,
Szent péntek [hétfő, kedd, szerda stb.]
Köszöntelek tégedet Istennek szent Igéje,
Istennek szent eredménye,
Istennek szent rendelése,
Fényes világ,
Ki a fényes ez világot megfényesítetted,
Édes áldott Napom,
Adj szerencsés mái napot,
Boldog munkálatot, értelmes eszet, okosságot,
És minden jóra menendőséget.
Őröjz meg mái Nap
Őröjz meg, őröjz meg, őröjz meg!
A mái napon nagy szerencsétlenségtől és
Nagy szomorúságtól,
Írj be az Úr Jézus könyvibe,
Melybe beírta az egész világ nevit
Kezdettől végezetig.
Ámen.

(Szembe fordul a Nappal, szembetérgyel – mondta ez imádság tudója a gyűjtőnek, Salamon Anikónak –, elmondja előbb a Miatyánkot, aztán az üdvözletet, és azután ezt az imát.

Akinek tornáca van, ott vagy a tőtésen [!] vagy az udvaron, ha száraz idő van, ott végzi el. Met odasüt az Áldott Nap, minden ablakon bésüt. Süssön be az én Napom is.)"

A király fönt a dombtetőn, a kerek haza kellős közepén, a köldökponton, a kerek idő kitüntetett napján, amikor a Jézust idéző áldott éppen delelt – Isten kardjával a négy világtáj felé suhintott, a „napvágást" végezte el; s a küldöttek, akik körbe állták a dombot, háromszor Jézust kiáltottak. Ez ősi időket és népmeséket elevenítő rítusban, e magasztos percben, Isten föl, tenyerére emelte a királyt, hogy szolgájává, apostolává tegye, hogy nemzetét, hazáját esendőségében se hagyja cserben, hogy gyarlóságából adódó bűne nemzetére, hazájára soha ne szállhasson.

Jó „végszó" lenne – tudom – ez az utolsó mondat, de e sorok írójának eszébe ötlött, hogy hajdan április huszáros havában a sárkányölő napvitéz Szent György ünnepén, miután szentmisén vettek részt a rekruták, egymás vállát fogva kimentek a falu határában lévő magaslatra (!), s csupa szalag kalapjukat a négy világtáj felé lengették meg, délidőn, hogy jó katona válhassék belőlük családjuk, nemzetük dicsőségére.

A mindezeket alapozó-előző események sora is a földi „fönt"-ön történt. Az emberré lett Isten hegygyomrában, istálló méhe-barlangjában látta meg az áldott Nap világát; hegytetőn változott át színében; hegyről hangzott szabadító beszéde is; s ott a tetőn, a Kálvária dombján teljesült kereszt-áldozata, hogy valahányunknak élete lehessen.

BUDAPEST, 1998. AUGUSZTUS 6., URUNK SZÍNEVÁLTOZÁSA ÜNNEPÉN

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT SÁNDOR: *Karácsony, húsvét, pünkösd,* Bp. 1976.
BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium* I–II., Bp. 1977.
DR. BERZE NAGY JÁNOS: *Égigérő fa,* Pécs, 1961.
BRADÁK KÁROLY: *Fehérvár – fehér folt,* Bp. 1995.
DIÓSZEGI VILMOS szerk.: *Az ősi magyarok hitvilága,* Bp. 1971.
ELIADE, MIRCEA: *A szent és a profán,* Bp. 1987.
ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Hegyet hágék, lőtőt lépék,* Bp. 1976.
A korona kilenc évszázada, Bp. 1979.
KELLOGG, RHODA: *Analizing Children's Art,* USA, California, Palo Alto, 1969.
LAMMEL ANNAMÁRIA–NAGY ILONA: *Parasztbiblia,* Bp. 1971.
LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete,* Bp. 1988.
A magyarság néprajza I–IV. Bp. 1933–1937.
A mongolok titkos története, Bp. 1962.
MOLNÁR V. JÓZSEF: *A nap arca,* Gödöllő, 1990.
MOLNÁR V. JÓZSEF: *Az emberélet fordulói* (jegyzet), Pécs, 1991.
MOLNÁR V. JÓZSEF: *Egész-ség,* Pécs, 1995.
MOLNÁR V. JÓZSEF: *Világ-virág,* Bp. 1996.
MOLNÁR V. JÓZSEF: *Ég és föld ölelésében,* Bp. 1998.
PAP GÁBOR: *„Angyali korona, szent csillag",* Jászberény, 1996.
SALAMON ANIKÓ: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák,* Bp. 1987.

BÍRÓ LAJOS

Templom és temető

I. ŐSDOMB ÉS TEMENOS

A magyar és a magyarral rokon népek mind csontvázas temetkezést folytattak, és halottaik tetemei fölé ősidők óta leggyakrabban dombot emeltek: így pl. az etruszkok, egyiptomiak, szkíták, kunok stb. (Az ún. indoeurópaiakra ellenben egy egészen más szokás volt a jellemző: a halottégetés, a latinoktól a görögökön és szlávokon át az indekig. Ipolyi Arnold írta, hogy a galloknál, gótoknál és germánoknál is „túlnyomólag az elégetés divatozott"[1]. Ehhez az az elgondolás kapcsolódhatott, hogy az elhamvasztott testtel együtt a lélek léte ugyancsak véget ér. Míg a magyar és a magyar-rokon népeknél a halhatatlanság és a túlvilági élet hite a vallás alapja volt, a hozzá kapcsolódó temetkezési rítusokkal együtt.) Hogy mennyire régi nálunk a halmos, földbe való temetkezés, bizonyítja többek között az is, hogy nyelvünkben egy tőről erednek a *„halál"* és *„halom"* szavak (az utóbbi pl. az oroszba is átkerült *„holm"* alakban.) Gosztonyi Kálmán megfigyelése szerint „a népek temetkezési szokásai, kivált az ókorban, szinte eltörölhetetlen és igazoló hagyomány értékével bírtak, ami a népek arculatát és hovatartozását illeti ... a szumérok, a szkíták, valamint ivadékaik és utódaik, alig szólva itt magyarokról ... tumulus-nak nevezett dombok (kurgánok) alá, sőt még sírboltokba is temetkeztek."[2]

Aligha véletlen, hogy az ógörögbe a magyar *„domb"* szó (vö. manysi *„tump"*=sziget) „sírhalom" értelemben került át (*timb*osz). A *temet*, *temető* szavaink rokonsága tagadhatatlan a latin (vagy inkább etruszk?) *„tumulus"*=domb, halom, sírdomb és *„tumuló"*=(el)*temet* szavakkal. E szavak tövét *(tem-, tum-)* tovább kutatva eljuthatunk egészen az óegyiptomi Tum istenhez, akit az egyiptomiak a teremtéskor az ősvízből kiemelkedő ősdombbal tartottak azonosnak. Eme istennévből vezethetők le pl. *töm, tömeg, zöm, támasz, domb* (régebben: *dumb*), *zsombék* stb. szavaink. A sumér „temen" jelentése: földhányás, földfeltöltés. Ehhez a szóhoz Götz László a következő megjegyzést fűzte: „a sumér templomokat rituálisan megtisztított földtöltésekre építették, vö. még görög temenos (a templom megszentelt körzete, többnyire földhányással kiemelve)"[3]. Az ógörög *„témenos"*=szentelt föld, templom, kápolna összefüggése a latin *„templum"*-mal (=szentelt terület, templom, de átvitt értelemben halottaknak szentelt kápolna is) arra mutat, hogy a temetkezési helyek egyben szent helyek is voltak, többnyire mesterségesen emelt dombok, a teremtéskor az ősvízből kiemelkedő ős-sziget (halom) jelképes másai. A szent dombok tehát templomok is, támaszai, alapjai a világnak, az életnek.

1 Magyar mithologia. Pest, 1854., 563. o.
2 Összehasonlító sumér nyelvtan. Duna Kiadó, Svájc, 1977., 80. o.
3 Keleten kél a Nap. Bp., 1994., II. köt. 874. o.

II. A TŰZSZIGET

Hogy a kunhalmok eredetét feltárhassuk, és megalkotásuk okait jobban megérthessük, vissza kell nyúlnunk a legrégibb vallásokhoz és mítoszokhoz.

Rudolf Drössler írja, hogy az óegyiptomi Hemenu-t (vagy Unu-t), a szent várost (Hermupoliszt) az Ősdombbal azonosították. A „Magas Domb", amin a város épült, a hagyomány szerint az első szárazföld volt. Ott született a Napisten, és születésével az Ősdombot Tűzszigetté változtatta.[4] A sumér mitológiában is a világ kezdetekor először a Fénylő Domb („du-kú") jelent meg az ősvíz színén, és e szent dombon búvt ki a földből az élet, rajta éltek az ősi istenek (mint Egyiptomban).[5] Hemenuban egy tó is volt, ami az Ősvizet jelképezte, azt az ős-tengert, amelyből a fénylő Napgyermek egy lótuszvirágban vagy egy tojásban először kiemelkedett. Nem kizárt, hogy az Ősdomb hármas halom volt, ugyanis Hemenu (Unu) görög neve, Hermupolisz arra a Hermész istenre utal (Hemenuban Thot [Tud] isten, azaz Hermész uralkodott), akinek neve kapcsolatos a mi „három" (hármas) szavunkkal (vö. Hermész Triszmegisztosz=Háromszor-magasztos Hermész!). Ráadásul a sumérban az országot és hegyet ugyanaz a szó fejezte ki, ahogy a magyarban is összefügg az *„or*szág" és *„or*om" szavak töve. (Vö. manysi „ur"=hegy, héber „hor"= hegy.)

Valószínűleg az említett ősi teremtésmítoszok jelképes „előadása", azaz a teremtés megismétlése (pl. újévi, évkezdő szertartásként) magyarázhatja meg a hegyek és dombok ormán egykor (minden jel szerint hajnalban) lefolytatott szertartásokat. Anonymus szerint a honfoglaló vezérek közül három egy magas hegy csúcsán lovat áldozott „pogány szokás szerint"[6]. Ózeás (Hóseás) próféta Izrael, az észak-kánaáni királyság istentiszteletét „paráználkodás"-nak nevezte, és a következőképpen írta le: „Hegyek ormán áldoznak, dombokon égetik áldozatukat..." (4,13) Ácház „gonosz" uralmáról (ami a júdai papságnak és vezetésnek nem tetszett) pedig ezt írja a Krónikák II. könyve: „Áldozatot mutatott be és tömjént gyújtott a magaslatokon, halmokon és minden lombos fa alatt." (28,4) A tűz ezekben az istentiszteletekben a Nap erejének felszítója, és egyben a Nap és Isten jelképe is volt, a jó illatú füsttel pedig a menny angyalait, a jó szellemeket kívánták megidézni. Arra utaló nyomok is vannak, hogy a magyarok a kánaáni–izraeli papokéhoz hasonló tűzszertartást végeztek a szent dombok tetején. Ipolyi említi, hogy Székelyföldön van egy Tűzhalom[7], Hajdú-Bihar megyében pedig két „Tűzőrző-hegy" elnevezésű halom találha-

4 Drössler, R.: Amikor a csillagok istenek voltak. Bp. 1986., 84. o.
5 Komoróczy G.: A sumer irodalmi hagyomány. Bp. 1979., 543. o.
6 16. fejezet (A magyarok elődeiről...) Bp. 1986., 149. o.
7 Magyar mithologia. (ld. kiad.) 490. o.

tó.[8] A tűz-szertartás szintén a teremtés megismétlését, az életadó égi fény (Nap) földre-hozását szolgálta, amely által a szent halom egy időre, az istentisztelet idejére ismét a Tűz Szigetévé, a teremtés Fénylő Dombjává válhatott.

III. SÍROK ÉS CSILLAGOK

A kunok, magyarok és a többi magyar-rokon nép sírhalmai, temető-dombjai az ősi feltámadáshitük emlékművei is; ugyanis a világ-keletkezés, a teremtés alapjának, támaszának, az ős-szigetnek a mintájára készültek. Az ősföld, a Naptól Tűzszigetté válva megszülte az életet, az embert, aki halála után oda, abba a méhbe tér vissza, ahonnan a világra jött. Az ún. kunhalmokon sír-szobrok álltak valaha, a „kunbábok", mindig kelet felé fordulva.[9] A magyarok pedig a sírjaikat keletelték, azaz halottaikat arccal kelet felé temették el, akárcsak az ókori egyiptomiak.[10] A kelet a Nap (újjá)születésének, feltámadásának iránya, tehát őseink abban hittek, hogy a hajnali Nap (és a Hajnalcsillag) feltámasztja őket a Túlvilágon.

O. Szülejmenov kitűnő írásában, amelyben a sumér–türk rokonság tényeire hívja fel a figyelmet, van egy fejezet, amelyben a temetkezési módokat hasonlítja össze. A sumérok, éppen úgy, mint a türkök, gyöngyökkel, a csillagok szimbólumaival teleszórva temették el a halottaikat.[11] Ez a szokás a honfoglalás kori magyaroknál is élt.[12] A gyöngy a Hajnalcsillagnak, a Vénusznak a jelképe is (Aphrodité ugyanis kagylóból született), és a Megváltó „par excellence iráni szimbóluma" – mint Eliade írta.[13] János Jelenéseiben Jézus „ama fényes és hajnali csillag", Egyiptomban pedig Oziriszt tartották a Vénusszal azonosnak. A gnosztikus tanokban „a Gyöngy egyrészt az árnyékvilágba süllyedt bűnös ember lelkét jelképezi, másrészt magát a »megváltott Megváltót«."[14] A gyöngyöt gyógyítónak és gonoszűzőnek tartották az ókorban, és a sírokba való helyezésével bizonyára a léleknek a Megváltóhoz, a Szent Szellemhez való eljutását kívánták elősegíteni.

Mindezek fényében tökéletesen helytálló Ipolyi Arnold fejtegetése ma is: „Mert kétségtelenül ... különös vallási szent helyekül vehetők ... egész nemzetre nézve a nagyobbszerű sírhalmok, melyek ... a hősök, vezérek és fejedelmek felett emelkedtek ... olykor a halottak szent helyek körébe temettetnek el, fák alá s halmokba, vagy hogy az elhunyt sírján emeltetik domb, körüle fák ültettetnek, reá kövek állíttatnak, s felettük megy végbe az áldozat a halottakért, elvegyülve az elhunyt ősök tiszteletével az isteni tisztelet – ezen sírdombok lesznek a különös vallási gyülekezetek helyévé."[15]

A kunhalmok sírszobrainak kezében ábrázolt kehely az Élet Vizének a kelyhe, nem az áldozati italé. A Megváltó ígérte: „aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha többé meg nem szomjazik, mert az a víz örök életre buzgó forrássá lesz benne". (Ján. ev. 4,14)

8 Buka László szíves közlése alapján (Debrecen–Pacon és Nyírmártonfalván).
9 Az ősi magyar hitvilág. Bp. 1978., 128. o.
10 Dobrovits A.: Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban. Bp. 196. o.
11 Sumer-name. Forrás, 1977., 4. szám., 39–41. o.
12 Uráli népek. Bp. 1975., 87. o.
13 Eliade, M.: Képek és jelképek. Bp. 1997., 190. o.
14 Eliade: i. m., 192. o.
15 Ipolyi: i. m., 491. o.

GÁL PÉTER JÓZSEF

Boldogasszony halma

A paradicsomból kiűzött ember hősi erőfeszítéssel próbálta újjáteremteni és átélni a létközösséget Istennel és a természeti világgal. Az Úr őt kezdettől segítette szavával, és az idő beteljesedése óta megtestesülésével – ez a kinyilatkoztatás és az Isten országa –, a világ az életfeltételekkel egységben pedig formát jelentett neki hegyeivel, forrásaival, fáival és állataival, valamint szent alkalmat jelzett telésével.

Az emberi erőfeszítés szükséges, de nem elégséges: mennyi vallás hány rítusa mutatja ezt! Csakis a Jézus Krisztus adta megváltás ér fel az Égbe, adván vissza egyúttal (egy úttal) az elveszett paradicsomot.

Jézus követése a formák „jézusiasodását" is jelenti, mert „Őbenne mozgunk, élünk és vagyunk" – Szent Pál szavaival élve –, mivel Benne, mint főben foglaltatik össze a teremtés. A keresztény ember világának közepe tehát Jézus Krisztus, minden formában ezért krisztusi tartalmat keres és talál. A mítosz is kereszténnyé válik, az ősi hagyományok pedig úgy élnek tovább, mint a gyümölcsöt hozó fa gyökere, törzse, ága. Nincs ez másképp a kunhalmok világában sem:

A kunhalmok kapuk a túlvilágra, hősök lehullott csillagai, földi csillagok. Hősök csontjai porladhatnak mélyén, és új hősök új áldozatát őrzik koronként. Halálnak és életnek, pusztulásnak és újjáteremtésnek, a mítosz születésének, a kinyilatkoztatás vállalásának helyei. Jó példák erre a jászdózsai Kápolnahalom hagyományai:

Már a domb különböző elnevezései is sokat sejtetnek – Sarlós Boldogasszony halma, Nagyboldogasszony halma, Boldogasszony halma, Tatárdomb, Tatárhányás, Agyagos domb, Kápolnapart –, de igésedjenek e nevek!

„Olaszországban volt az édesapám katona és kérdezték tőle, hogy tudja-e, mivel magyar ember, hogy a Boldogasszony halma hol van Magyarországon. Mondta, hogy az ő határjában van, ahol született, ott van ... Mikor a tatárjárás volt Béla király idejében, akkor keletkezett ... itt volt a legutolsó csata nálunk. Úgy mondják, hogy akkor a tatároknak olyan járásuk volt, hogy a halottakat rakásra hagyták mind, s úgy takarták be őket dombnak. Ez a part annak a maradványa."

„Alagút is van, a saját szemeimmel láttam ... pásztor voltam, aztán ahogy van a part, csináltak ott egy kocsifészert meg ólat. Az egyik tanya sarkában alagutat találtak, azt mondták, hogy majd lemennek bele. De egész a Kápolnahalomnak tartott az alagút. Három vendégoldalt tettek össze, de nem érte el a végét..."

„...a főd alatt visz az alagút, Egernél ér véget, a törökök építették..."

„Ott van egy folyó. Én mindig azt hallottam az apámtól, hogy azt a folyót vér mosta ki. Nyovolkának (illetve Nyavalka) hívták. Abba a gödörbe élve belehajigálták az embereket, mésszel leöntötték, aztán meggyújtották."

„Az ütközet alatt az asszonyok a nádasokba menekültek. A törökök csalogatták ki őket, hogy bújj ki Kata, bújj ki Kata! Aztán mikor kibújtak, megkínozták őket, kötelet tűztek a mellükbe..."

„A kápolnát a tatár ütközet emlékére építették rá, mert ott sok ember elesett, meghalt..." „...a törökök után építették, tán kétszer épült ez a kápolna, mert elsősorban sokkal kisebb volt."

„A kápolnát Sarlós Boldogasszony nevére szentelték fel, róla kapta nevét a halom."

„A török szultán van a halomban a háremével."

„A halmon élt a századforduló körül egy remete, a falubeliek Öreg remetének hívták." „Kámzsába járt... a dereka meg fehér fonott övvel át volt kötve ... A kápolna gondozása volt a feladata. A környékbeli tanyák lakói ide jártak imádkozni, csak nagyobb ünnepekre (karácsony, húsvét) mentek be a templomba. Az Öreg remete kegyszereket, énekesfüzeteket árult. Régebben is remeték látták el a kápolna gondozását."

„A hagyomány szerint a törökök, tatárok sok kincset elástak a halom körül. Az Öreg remete beszélte a faluban, hogy éjfélkor sokfelé kicsapott a tűz a földből, az arany tisztította magát."

„Itt járt a legtöbb garabonciás diák, anyám mondta, hogy egy-kettő mindig akadt a Kápolnahalmon."

„A halomban egy nagy tölgyfaíróasztal van, fiókjaiban régi iratokkal, melyek a község történetéről szólnak."[1]

Kinyomozhatatlan már, ki kérdezte meg az olasz fronton szolgáló katonától, hogy hol van a Boldogasszony halma, de nem is fontos tudnunk. A kérdés lényege a megdöbbentő! Egy feltehetőleg talján katona arra kíváncsi, hogy az ellenfele világának hol van a szentséges középpontja, hol van az a hely, ami nevével és formájával leginkább megidézi az áldott állapotú Máriát, hordozóját a világ újjáteremtésének. Van-e neked hited, ellenfelem? – rejlik a kérdező tudakozódása mögött. S ha van, van-e benne remény? Mert ha az is van, benned ott van az örök szeretet, s akkor én Téged nem tudlak legyőzni, mégha foglyom is vagy.

Hiszem, hogy a kérdező lelkében, ha csak kérdése rejtett gyökereként, de benne voltak ezek a gondolatok. A jászdózsai baka pedig a legtermészetesebb módon válaszolja, hogy az a halom az ő falujának a határában van, és bizonyára akkor is elmesélte, hogy a szent és a pogány világvégéig tartó földi küzdelmének miféle tanúja az.

1 Jászdózsai hiedelmek. Gyűjtötte: Gulyás Éva. Folklór Archívum 4. Szerk.: Hoppál Mihály. Budapest, 1976. 17–18. o.

Ősei nyugosznak a domb mélyén, akiknek áldozata olyan, mint az életadó búzáé. Levágattak, de áldozatuk kenyeret adó mag az új nemzedékeknek. Illő hát, hogy az aratás megáldója, Sarlós Boldogasszony neve jelezze sírjukat!

A tatár–török a pogány félként világunk összetörője. Persze csak akkor tudja ezt megtenni, ha a miénk belül férges; ha szentségünk önhibánkból fogytán. A menekülő Béla király ezt példázza a magyar mítosz világában. Ő, a nép halhatatlan „én"-je eltűnik, a halál világán megy keresztül: alagúton át jut ki a napfényre. Más útja nincs a megmenekülésre, tudjuk meg egy mezőségi (magyardécsei) mondából.

A jászdózsai hagyományban az elsüllyedt török világ jele az alagút. Igen, ha fényességünk kialszik, lefokozza létünket: a „török világba" jutunk.

Amíg a király a megtérítő futamodását végzi, a nép a nádasokban bújik meg. A nádtenger a millió éles kaszájával az élet írmagját óvja: a vezeklőket, a tisztulókat, azaz a „Katákat". Aki nem éber, aki nem ébredt rá helyzetére, azt ki tudja csalogatni rejtekéből – az anyaföld-földanya öléből – a pogány, és mellüknél összefűzve hurcolja el őket. A pusztulás „tejútja" ez a gyászos menet!

A Tejút földi mása a folyó. Ha vér vájja ki a medrét, mint esetünkben, gondoljunk a Golgotára! Jézus kiömlő vére és vize hozott szabadulást az emberiségnek, lefolyván a Koponyahegy földjére és a Grálba, majd onnét tovább szívünkbe, ereinkbe, zsigereinkbe, egész lényünkbe! „Nyavalka", azaz a szenvedés krisztusi patakja eredt Boldogasszonyunk itteni halmánál is.

A véráldozat megtéréssel kell hogy párosuljon, és akkor eljön az újjászületés paradicsomi előérzetű pillanata! A török szultán – a pogány erő – szorul vissza a halom legmélyére.

A megszabadult lélek ki akarja fejezni örömét. Valami olyasmit akar tenni, ami folyamatosan jelzi az Ég kegyelmét; ami mutatja a mulandóságban az örököt: kápolnát épít a halmon. Lényegében templomot, Jézusnak lefoglalt teret, lakhelyet. Nem szűnik meg szakralitása a halomnak, merthogy a kápolna átvenné azt, a kettő együtt a szentségesség jegye, amint a fa a gyümölcsével, amint Mária Jézusával! „Építési áldozata" sem az építményben van, hanem alatta a földben.

A koldusi Üdvözítő, a mindenki szolgája Jézus képviseletében remete élt a kápolnában. Ő képviselte azonban ott az „utolsókat" is, hogy egyszer örökre az „elsők" legyenek. Vezette bojtárként a szegények és a gyermekek imádságát, hogy ott legyen közöttük a Jó Pásztor.

A remete tudja azt is, hogy az elmúlt világok kincsei tisztulnak a föld mélyén, jelezvén, hogy csak az arra érdemes (tiszta) és az arra kijelölt (választott) lélek ismerheti meg az alkalmas időben, mint Atilla az Isten kardját. Eljön ugyanis mindig az az idő, amikor a fémben feszülő fény újra feltör, amiképp az elmúlás szorításából is kiszabadul a lélek, mert a Világ Világossága ajándékként áthatja. Így zajlik ez itt a földön a második eljövetelig.

E tudás szerint szolgál a kápolnában a remete, e szerint kívül a „garabonciás". (Gulyás Éva gyűjtő írja, hogy Jászdózsán ez az elnevezés a táltosra vonatkozik.) A halmon ebben a „tanban" mélyül el Isten mindkét fajta szolgája, szó szerint itt „erőt merítenek".

A felszentelt pap (esetünkben a remete valószínűleg nem az volt, de ahhoz csatlakozó szerepű) Jézus Krisztus képviselője, a papsága közvetlen, mert Jézustól származik, a táltos viszont az „Égisten" papja, papsága közvetett (rejtező). A világban mégis úgy tűnik fel, hogy a pap a „nem e világból való", amint az Oltáriszentség Jézus is rejtőzködő, s viszont, a táltos szolgál lényegileg a falakon kívül, az ég alatt. Az első az emberarcú Isten, a másik az istenképmású ember papsága. Az előbbi a Megtestesülté, az utóbbi a Teremtésben Rejtőzködőé. A táltos „szükséges", a pap „elégséges" papja a világnak, amiképp Mária is „szükséges", Jézus pedig „elégséges" személye a megváltásnak. (A matematikából kölcsönzött kulcsszavak értelme az, hogy valaminek a teljesüléséhez a „szükséges feltétel" a kellő, az „elégséges feltétel" a döntő.) Természetesen a táltos is lehet keresztény, sőt ma hazánkban az; és a pap is lehet táltos, bárcsak minél többen lennének!

Jó volna, hogyha magyar létünket a fentiek szerint éreznék teljesnek az egyházat kerülő, de bizonyos „beavatottságra" mégiscsak áhítozók, és viszont, a csak ideologikus vallásosságú keresztények!

Kedves Olvasó! Lemerészkedtem a halomban található tölgyfa íróasztal mögé. Bele mertem tekinteni a fiókjaiban lapuló régi iratokba. A papírokon az írás ősi jeleket tartalmaz. Közlésükkel ama törekedtem, hogy mindenki megtalálhassa lelke Boldogasszony-halmát. Bocsáss meg, ha gyarlóságom miatt olvasatom nem elég világos, és bocsáss meg nekem akkor Jézusom, Te is!

ILLYÉS GYULA

A kecskepásztor fia

(ILLYÉS GYULA: 77 MAGYAR NÉPMESE)

Volt egyszer, hol nem volt, hetedhét országon túl, volt egy kecskepásztor. Annak a kecskepásztornak volt egy fia. Az a fiú a kecskékkel egy hegyoldalban volt, ott legeltette a kecskéket az oldalban; hanyatt feküdt, még el is szenderedett. Hát ahogy elszende-redett, egyszer csak megnyílik előtte egy ajtó. Ő meg felkel fektéből, megnézi, miféle ajtó az. Látja, hogy pinceajtó. Fogja magát, és megy a pincébe.

Hát a pincében annyi kád volt, hogy azt se tudta, hova nézzen. Egyik tele volt arannyal, a másik tele volt ezüsttel, a harmadik tele volt gyémánttal, a többi kád mind tele volt pénzzel. Az arannyal telt kád tetején volt egy aranyeke, előtte négy aranyökör, s egy aranyember fogta az ekét.

Megfogta a fiú az aranyekét a négy ökörrel s az emberrel, s vitte ki a pincéből. Volt egy csipkebokor, elvitte oda, betette alája, betakarta. Akkor elment vissza, a kalapját megrakta az ezüstpénzből. Elvitte a bokor alá, azt is betakarta.

Mikor harmadszor visszament, addig ácsorgott, addig csodálkozott ide és tova, hogy az ajtó betevődött.

Ott állt, azt se tudta, mit tegyen. Amikor megéhezett, előjött egy nagy ember, adott a kezébe egy gombolyag követ, azt megnyalta, s elverte az éhségét. Mikor megszomjazott, megint eléje állott a nagy ember, adott neki egy más gombolyag követ, megnyalta, s elverte a szomjúságát.

Így élt hét esztendeig.

A hetedik esztendőben már a gúnya is leszakadt róla. Akkor megnyílt az ajtó, ő kapta magát, s egyszeriben kijött onnan. Nekiállott, s megjegyezte, hogy merről nyílik az ajtó. Aztán ment a bokorhoz, megnézte az aranyekét, az aranyembert, vajon még ott van-e. Hát ott volt az aranyeke is, az aranyember is, az ökrök is. Elmegy a másik bokorba, megnézi a kalapját, ott van-e a pénz. Hát az is ott van.

Kapta magát, s elment, fát hántott, s a fahéjból csinált egy nagy kupát. Aztán szedett egy csomó keserűlaput, abba beletekerte a derekát, s fahéjjal odakötötte magához. Azzal az aranyekét az ökörrel s az emberrel beletette a kupába, hogy ne lássák. A pénzt meg melléje.

Az apja már el is feledkezett róla. Azt gondolta, hogy meghalt valahol. Hát egyszer csak hazaállít a fiú, megy az aranyökörrel, aranyekével, aranyemberrel s a pénzzel.

Az apja nagyot nézett.

– Ej, fiam – mondja a fiának –, te hová lettél úgy el? Már azt gondoltam, meg is haltál.

– Édesapám, én így meg így jártam – mondja a fiú. – A kecskék legeltek az oldalban, ledőltem hanyatt, el is szenderedtem már, mikor megnyílt előttem egy ajtó, s bementem rajta. Hát egy pincébe kerültem. Sok kád volt ott, mind tele pénzzel, egyik tele volt ezüsttel, másik arannyal, a harmadik gyémánttal. Ez az aranyeke, aranyember, négy aranyökör egy aranyos kádnak tetején volt, abban a helyben kihoztam onnan. Betettem egy csipkebokor alá, betakartam, akkor visszamentem, teleraktam a kalapom ezüstpénzzel, azt kihoztam, betettem egy másik bokor alá. Mikor harmadszor visszamentem, akkor az ajtó becsattant, betevődött, és én ottmaradtam bent.

– Hát édes fiam, te mivel éltél idáig?

– Mikor megéheztem, egy nagy ember előállott, adott nekem egy kicsi gombolyag követ, megnyalintottam, s elvertem az éhséget. Mikor megszomjaztam, akkor megint előállott, ideadott egy kicsi gombolyag követ, megnyalintottam, s elvertem a szomjúságot. Így voltam egészen hét esztendeig a pincében.

– Hát hol aludtál?

– A kopasz földön – mondja a fiú. – Megjegyeztem a helyet, ahol be lehet menni a pincébe, menjünk el oda, ássuk ki, s menjünk be.

El is mentek az apjával oda. Kezdtek ásni, meglelték az ajtót. A fiú kivette zsebéből a kulcsot, s kinyitotta az ajtót. Benézett a pincébe, meglátta az apja a sok kádat a pénzzel.

Azt mondja a fiának:

– Na, fiam, ezzel mi semmire se tudunk menni. Hanem hívjuk a keresztapádat.

Volt egy nagygazda komája.

Azt mondja neki az ember:

– Na, komám, szekérrel s ökörrel jöjjön, mert kaptunk pénzt.

El is mentek, megnyitják az ajtót.

Azt mondja a nagygazda:

– Legelsőbben az aranyos kádat húzassuk ki az ökrökkel.

Rákötötték a láncot az aranyos kádra, a négy ökröt elébefogták. Kezdenek húzatni, amikor azt mondja a nagygazda:

– Na, komám, ebből nekem több kell, mert az én ökröm húzza ki!

Alighogy kimondta, a lánc lepattant, a kádak úgy eldörömböltek, úgy elmentek a föld alá, hogy semmit se láttak.

– Látja komám – mondja a kecskepásztor –, ha nem kezdett volna alkudozni, most megvolna a pénz.

De a nagygazda nem nyugodott meg, nekilátott, fogadott magának embereket. Éjjel elmentek a pincéhez, s kezdték ásni azt a helyet. Addig ásták, addig ásták, míg az egész hegy meglaposodott. Mégse találtak rá a kádakra.

Nekilátott a szegény ember, elment a fiával, ásni kezdtek, és egy kádat találtak, tele aranypénzzel.

Hogy meglelték a kádat, előjön a nagy ember, és azt mondja a fiúnak:

– No, te hét esztendeig itt voltál, apáddal ketten rakodjatok meg, aztán menjetek.

A fiú meg az apja, ketten a két zsákba annyi pénzt raktak, amennyit a maguk erejéből el tudtak vinni az aranyból.

Azzal elkezdtek gazdálkodni. Vettek maguknak marhát, ökröt, tehenet, mindent.

Irigyelte őket a nagygazda.

Azt mondja a feleségének:

– Te, feleség, milyen szegény volt ez a mi kománk, most meg mindjárt megelőz minket a gazdagságban. Még egyet próbálok, fogadok embereket, elmegyünk ásni, hátha kapnánk valamit.

Megint fogad embereket, elmennek a pincéhez, megint ásni kezdtek. Addig ástak, hogy megtalálták az ezüstpénzt.

Azt mondják a napszámosok neki:

– Már most megfoghatjuk a kádat, de nekünk több kell belőle, mert mi dolgoztunk, nem maga.

Mikor ezt kimondták, a nagygazda kapzsin megölelte a kádat. De a kád úgy elment a föld alá, hogy a nagygazdának egyik karját is elvitte. Így maradt a nagygazda ott a nagy semmivel.

A kecskepásztor fia meg elvett egy szegény lányt. Csaptak nagy lakodalmat, még most is élnek, ha meg nem haltak.

SZÍVOS BÉLA

Alföldi kincskeresők

(ETHNOGRAPHIA XXIII., 1912., 29–36. O.)

Bizalmasabb beszélgetés közben, egyik-másik tudákos atyafi elmondja, hogy itt vagy amott *kincs van elásva.* Vagy ha nem kincs, hát *harang,* a melynek kongását néha még hallani is lehet.

A harang mindig valami ó kútba van eltemetve, a hová a török, tatár elől futó nép rejtette valamikor.

Ezzel különben nem igen törődnek; sokkal nagyobb érdeklődésnek örvend a *kincs,* a melyet legtöbbször valamelyik *halomban* gyanítanak. Bár ez a gyanítás még ritkán indít valakit arra, hogy nagyobbszerű kutatásnak adja magát. Mert hát a halom megásása – ezer szerencséjére az archaeologiának – igen nagy és fáradságos munka s így még a legvállalkozóbb szellemű ember is többnyire csak egy-egy lyuk ásásig erőlteti meg magát, a minek sok halom tetején vagy oldalán ott láthatjuk a begyepesedett nyomát.

Hogy az egyszerű gyanítás vagy mondjuk: félhit, egész hitté, komolyabb ásási míveletre is ösztökélő meggyőződéssé váljék, ahhoz valami rendkívülibb indító ok szükséges.

Ilyenek pedig a következők:

1. Ha a *tűz,* kivált Szentgyörgynap éjszakáján, *felvetődik.*

2. Ha valaki *ráálmodik* a kincsre.

3. Ha a *néző* valahol kincset lát.

„Kincs" alatt ritkán értenek mást, mint arany és ezüst *pénzt,* még pedig nem is holmi régit, hanem olyat, a mivel tüstént lehetne a csapszékbe vagy vásárba menni. Ez a kincs pedig mindig vagy üstben, vagy kádban, vagy hordóban, vagy fazékban van elrejtve.

De nemcsak úgy csákiszalmája módjára hever ám ott, hanem rendesen vagy egy *öreg ember* ül rajta éjjel-nappal vagy *fegyveres vitézek* őrzik ott a föld alatt.

Az öreg kincsőrző ártatlan, jóakaratú szerzetnek látszik, a ki néha még maga is kezére jár, legalább biztatással, a kincsásónak. Ennek az öregnek egyébiránt, mikor az ásással már odáig értek, egy *fekete kakast* kell áldozni, mire az öreg leszáll a kincsről; a mit aztán el lehet vinni.

Szerepel még néha egy igen érdekes, rejtélyes alak is: a *fehér lovas.* Ez már gonoszabb természetű, veszedelmes jelenség s nem jól járna az, a kit az áskáláson ott nyomna. Ez, mikor javában folyik az ásás, sőt a pénzes üstön már meg is korczan az ásó, akkor szokott a távolban feltünni; sebes vágtatva jön s jaj annak, a ki idején el nem szalad. Hanem hát ilyenkor a szakavatott kincsásó esze nélkül odébb viszi az irhát, a mivel meg is menti magát, ám ha megint vissza merészkedik, a kincs akkorára már nyomtalanul eltünt. A fehér lovasnak különben nemcsak a lova fehér, hanem a ruházata is, a szeme pedig úgy ragyog, mint a napsugár.

Egyébiránt fehér lovas nélkül is bajos a szegény kincskereső sora, mert hát – a mi igen nagy bökkenő – csakis *bűntelen* ember veheti ki a kincset, még pedig olyan, a ki teljes szívvel-lélekkel *hiszi* is, hogy a kincs csakugyan ott van és a *munka sikerében sem kételkedik.* Munka közben *káromkodni* vagy csak *rosszat gondolni* sem szabad, mert különben a kincs elsülyed. Szintén nem szabad a kincsásóknak munka közben *sem egymáshoz szólani,* sem pedig *visszanézni.*

Az ásást legczélirányosabban *éjfélben* kellene megkezdeni én *megszakítás nélkül* folytatni, különben a siker bizonytalan.

Ehhez a sok mindenféle nehézséghez járul még gyakran az a keserves tragikum is, hogy a mint valaki kincsről álmodik valahol, mire odaér, hogy kiássa, akkorára más – de éppen csak akkor – már elvitte az orra elől.

Így járt például a félszemű Kovács Erzsók néni is.

Egy reggel nagy szomorán állít be hozzánk:

– Jaj, bárányaim, odavagyok! Kifosztottak, koldussá tettek! Így maradtam ni: mint az ujjam! Hólt cseléd vagyok, galambjaim, hólt cseléd!...

Hallván e keserves siránkozást, egyebet gondolni sem lehetett, mint hogy legalább is a maglúdját lopták el ő kelmének az éjszaka. Pedig egész más volt a hiba. A mint Erzsók asszony szót nem sajnálva, nagy szaporán elmagyarázta:

– Javában alszom, violáim, a mint becsületes keresztyén lélekhez illik, hát egyszer csak egy öreg ember megáll a vaczkom mellett, aztán néz... Teremtő Jézusom, micsoda szándék táplálhatja ezt a vén orczátlant?!... Egy görcsös bot volt a kezében, azzal jól oldalba döf s azt mondja, hogy: kelj fel hé, aztán gyere utánam! De egyet ne szólj, se hátra ne nézz, mert nem jól jársz!

– Hát mit csináljak? Mentem utána, mert muszáj volt, mintha valami erővel húzott volna... Hová visz, hová visz?... Hát egyenest a Pusztafaluba vezetett, ott megállott egy helyen s azt mondja, hogy: látod ezt a kis dombot hé? No, ebben van egy fazék pénz; ásd ki, neked adom. A mint ezt kieresztette a száján, párává változott, én meg felébredtem.

– No, jól van. Mihelyt a hajnal megperczent, mindjárt előkerestem a kapát, hogy kivegyem a kincset. Hát uramfia, mikor a kis dombhoz érek, látom, hogy már fel van ásva, de a nagy fazéknak a *helye* tiszta világosan ott látszott. Éppen akkor vihette el valami pokol tüzére való!...

Nosza, siettem kifelé a közeli Pusztafaluba, hogy a kincses fazéknak legalább a helyét én is megláthassam.

Fazékhelyet ugyan éppenséggel nem láttam, de annál érdekesebb dolgokban nyílt alkalmam gyönyörködhetni.

Mire odaértem már 10–15 ember, asszony ácsorgott a kis domb körül. Nézegelődtek, tanakodtak. Némelyik

nem látott éppen semmit s ezek csakhamar dolgukra is mentek. Mások azt mondták, hogy látszik ugyan valami, de az a czigányok ásójának a nyoma; tegnap vittek innen tapasztani való agyagot. De fazék ott sohasem volt.

– De bizony csak volt! Kiáltott fel hirtelen egy asszony. Tán vak kend? Nem látja: ehol van ni, még a karimájának a nyoma is meglátszik. Lehetett az edény vagy öt itczés!

S erre ketten-hárman is látni kezdték a fazék nyomát, csakhogy az egyik már 8–10 itczésre becsülte, míg egy másik asszony harczra készen kijelentette, hogy a 25 itczének, de még csak egy meszely híjja se légyen!

– Szegény Erzsók néném – tette hozzá nagy sajnálkozással –, de elesett a sok jótól!

Én azonban még most sem látván semmit, hazafelé indultam, gondolva, hogy ha soká itt maradok az ötitczés fazék apródonként hordóvá talál hízni.

És valójában nem is sokat csalódtam, mert a mint a piacz tájára érek, éppen akkor találkozik ott össze két kofaféle asszony. Az egyik már messziről rákiált a másikra:

– Jaj, Kalára néném, hallotta-e már kend a nagy újságot? A vak Kovács Erzsók *két nagy üst pénzt* lelt a Pusztafaluban!

Kalára nem akarta hinni, de amaz váltig erősítette:

– Olyan bizonyos az, mint hogy a nap az égen van! Az elébb hallottam a topa Oláh Máritól, tulajdon két szemével látta!

Erre a hatalmas érvre aztán Kalára is beadta a derekát és szemmelláthatói irígységgel mondta:

– No, hát a vak Erzsók is elmondhatja magáról, hogy: bolondnak jár a szerencse!

Megemlítek még egy alapjában hasonló esetet, a hol egy pár állati csont dagadt a nép képzelődésében szaporán óriási kinccsé, nagyszerű pinczévé és az Attila koporsójává.

Ez a Czitra halom megásásakor történt.

A Czitra egy rendkívüli nagyságú halom s régóta közhiedelem volt, hogy abban hatalmas pinczeféle üreg van, a melynek azonban a szája beomlott. Én magam is több olyan emberrel beszéltem régebben, a kik olyannal beszéltek, a ki benn járt a pinczében vagy ha benn nem járt, olyantól hallotta, a ki benn járt.

Nos, tehát néhány éve egy archaeologia kedvelő társaság sok napszámossal megásatta ezt a nagy halmot, de pinczének nyoma sem mutatkozott, nem is leltek benne egy nyúl- és agárcsontvázon kívül egyebet semmit, valami régi rókalyukban.

Elmondták ezt az ásásban részt vett napszámosok mindenfelé, megírták részletesen a helyi lapok a íme mégis nemsokára mit beszéltek a szoboszlai piaczon?

Azt, hogy ráakadtak a rettenetes nagy, kétágú pinczére. Valami fájintos csertéglával volt kirakva. A pinczében három nagy hordó aranypénzt találtak, mindeniken egy-egy fegyveres vitéz ült, a kik egy nagy vasajtót is őríztek; ezen belől volt az Attila kincse s megfelték a koporsóját is, színaranyból...

Ezekután elmondom most egy szoboszlai halom megásatásának sok tekintetből érdekes történetét, a mely annak idején jó darabig nem kis izgatottságban tartotta derék kincskeresőinket, sőt a mások érdeklődését is felköltötte.

A történet ez:

Egy áprilisi éjszakán álmot látott a Keskendi Pál juhász elletős bojtárja, a bárgyú Derczés Laji. Nem egyebet álmodott pedig, minthogy a Csontos halomban egy roppant nagy kád pénz van elásva.

Ezt a nevezetes álmot elmondván a gazdájának, Keskendinek, ez rögtön tisztába jött vele, hogy nem azért van ott az a kincs, hogy ott legyen, hanem hogy kiásódjék.

Igen, de azt is jól tudta hallomásból, hogy különféle csinja-binja van az ilyen dolognak s a halom sem vakandtúrás; ott egy ember munkája meg se kottyan s azonfelül lehet, hogy hallott valamit a fehér lovasról is, más efféle.

Gondolkozott hát Keskendi, hogy hogy csinálja, mint csinálja? Míg végre is abban állapodott meg, hogy már hiába, ha mindjárt osztozni muszáj lesz is, mégis csak társat kerít a nevezetes munkához; valami alkalmatos, ilyesmihez értő tudós embert.

Ilyennek ismerte pedig Bacsó Gyurkát, a kinél csakugyan aligha találhatott volna erre a czélra különbet.

Ez a Bacsó Gyurka sokat „próbált", „forgolódott" ember volt. A kincsásási dolgokban tudománya nem hiányzott, azonfelül egy s más apróságért ült is már emittamott, tehát tökéletesen megbízható ember, s az ilyennek a keze is szerencsésebb.

Hanem egy kis bökkenő volt a dologban. Az nevezetesen, hogy Gyurka időközben a *hivők* jámbor gyülekezetébe tért s nem törődve semmiféle földi jóval, csak a mennyei kincseken jártatta az eszét. S valóban, a mint Keskendi megszólította, eleinte hallani sem akart a hiú, porrá, hamuvá válandó földi kincsről, de aztán lassanként mégis csak rájött, hogy hiszen ámbátor az igazi kincs csakugyan a mennyeiekben van, de hát ebben a nagy drágaságban nem ártana bíz ott egy kis emilyen kincs sem.

Szóval kezett adott.

Azonban még egy rongyos álmon nem akart a tapasztalt Gyurka elindulni. Azt mondta tehát, hogy mindaddig szó se legyen az ásásról, míg teljesen meg nem bizonyosodnak felőle: csakugyan van-e kincs abban a halomban?

Ennek útja-módja pedig az, ha *nézővel* megnézetik. Legbiztosabban meglátná a *csillagszemű gyermek,* a ki születésére nézve is *hetedik.* De hát hol van ilyen a határban!...

Keskendi hamarosan megnyugtatta Gyurkát: hiszen éppen ilyen az ő álomlátó elletőse. Hetedik gyermek és sokszor egész nap sem csinál egyebet, mint a földre néz s azt mondja, hogy meglát mindent, a mi csak benne van.

Igaz, hogy már 17 esztendős; s az ilyen vén kamasz Szoboszlón nem *„gyermek",* hanem *„fattyú"* számba megy, sőt ha jól megtermett s kivált ha már verekedett is, *„legény"*-nek tisztelik.

De hát ezen a bajon egy kis jóakarattal könnyen lehet segíteni. Határozatilag kimondták, hogy: gyermek, hát gyermek! S addig van... És ehhez, a mint majd látni fogjuk, mindvégig törhetetlenül ragaszkodtak is.

A gyermeki mivoltot illetőleg megnyugodott volna hát a két derék férfiú, ám Bacsó Gyurkának még mindig aggályai voltak. Hiába dicsérte Keskendi az elletős „gyermek" nézői tudományát, Gyurka komoran csak ennyit mondott: akkor hiszem, ha látom! S próbára tette az elletőst: Olyan módon pedig, hogy elébb is elásott hat krajczárt s rávezette a „gyermek"-et, hogy no, mondja meg, mi van ott és mennyi? És íme, hogy, hogy

nem, Derczés Laji egy kis nézés után csakugyan pontosan eltalálta, hogy ott bizony hat krajczár van!

Innen kivitte a halomhoz, hogy abba is nézzen bele. Laji készségesen megcselekedte s habozás nélkül kijelentette, hogy látja a kincset, a mit megálmodott. Víz alatt van egy üregben, a mely vasajtóval van elzárva. A kincset egy kis öregember őrzi.

Erre aztán a tamáskodó Bacsó Gyurka késedelem nélkül megtette a kincs kiásásához szükséges előkészületeket.

Legelőbb is még egy alkalmatos társ kereséséről gondoskodott, mert bölcsen tudta, hogy két ember kevés egy halom megásásához, kivált ha – a mint tervezte – amúgy éjszaka, suttyomban dolgoznak; okvetlen kell tehát még legalább egy harmadik czimborát is keríteni. Ennek természetesen tiszta életű, bűntelen embernek kell lenni, bár kívánatos, hogy korábbi időkben „próbált" légyen már egyet-mást, mert hiába, az ilyenben csak több a bizodalom.

Hát éppen ilyennek mutatkozott Kis Darvas János, a ki hajdanában eleget próbált,hogy többet ne említsünk, egyebek közt egy kis ló-sor miatt Váczon is ült vagy másfél esztendőt. Most azonban szintén a „hivők" gyülekezetének egyik kiváló oszloposa, tehát bűntelen, tiszta életű férfiú.

Nos, ilyenformán ketten már volnának kegyes és próbált férfiak. De hát a harmadik társ, Keskendi? Itt bizony megint alapos aggályok emésztették a gondos Bacsó Gyurka szívét. Mert hiszen, a mi a próbáltságot illeti, affelől éppenséggel nem lett volna panasz, hanem a tiszta, bűntelen életben annál érzékenyebb hiányosság mutatkozott.

Hogy segítsen hát Gyurka ezen az akadékon? Egyszerűen úgy segített, hogy tekintetbe vevén a Keskendi felekezeti állapotát, szigorú böjtöt rendelt neki, hogy ilyenformán a maga hite szerint majd csak megigazodik valahogy.

Mikor aztán Keskendi is alkalmatosnak találtatott, egy éjjel kivezérelte Gyurka kis csapatját a halomhoz. Megjegyzendő, hogy a különben is gyenge testi állapotú reszketős elletős otthon maradt a karámot őrizni.

Ástak aztán, ástak ritka buzgósággal, de bizony kevés lócsontnál egyebet nem találtak, pedig már rájuk is hajnalodott a nagy munkában. De azért nem csüggedtek el s még a következő négy éjjel is ástak, sőt a fillokszerának köszönhető földfúrót is igénybe vették.

Ám sajnos, nagy az irígység e világon! Nehány ember észrevette, hogy micsoda gödröket vájtak a halomban s kivált egy pár városi képviselő juhos-gazda rettenetes lármát csapott, hogy mind összeáskálják, tönkreteszik a jószág elől a város legelőjét! Mert tudni kell, hogy a Csontos halma a közös legelőterületen van. Panaszt is tettek mindjárt az előljáróságnál, a mely aztán szigorúan eltiltotta Gyurkáékat a további turkálásoktól.

S tán abban is marad a kincskeresés, ha Derczés Laji közben megint nem álmodik. De álmodott ám, még pedig azt, hogy a kincsőrző öreg ember megjelent neki s ugyancsak biztatta, hogy nem kell tágítani!

Erre Bacsó Gyurka, a ki a multkori sikertelen munka után egy kicsit kételkedni kezdett az elletősben, megint odavitte ezt a halomhoz, megparancsolta neki, hogy nézzen bele jól s mondja meg apróra: mit lát ott?

Az elletős elővette a szerszámát, a mely fényes aczélkorongból állott, sárgaréz foglalattal és fekete fanyéllel; ezt az aczéltükröt megcsillogtatta a napfényben, majd hosszasan, mereven nézett a halomba s kis vártatva határozottan kijelentette, hogy egy nagy kádat lát; a hossza 18 sukk, a szélessége 7 sukk. Középen el van rekesztve s egyik felében arany, a másik felében ezüst pénz van. A kád tetején ott ül egy őszszakálú igen kis öreg ember, mellette pedig a muszka császár fekszik üveg koporsóban!

Ezen mindenesetre meglepő látomány rendkívül felvillanyozta Bacsó Gyurkát. És ettőlfogva valóságos apostoli tevékenységet fejtett ki, hogy az ásást most már egész komolyan és rendszeresen folytatni lehessen.

Felvitte az elletőst az előljáróság elébe, hogy hátha annak a beszédén meglágyul az urak szíve; de bíz azok nem hitték el sem a kád pénzt, sem a muszka császárt s nem engedték a halomásást.

De Bacsó Gyurka nem csüggedt. Olyan ragyogó színekkel festette, hirdette a halombeli kincset, hogy végre a fél város elhitte a dolgot, sőt elkezdtek zúgni, hogy az urak csak azért akadékoskodnak, mert irígylik a szegény ember szerencséjét.

És íme a zúgolódók élén éppen azok a fentebb említett juhos-gazda városi képviselők állottak! Ezek kioktatták Gyurkát, hogy csak folyamodjék a közgyűléshez, majd megengedik ők! Majd megmutatják ők! Nem az uraké a legelő, hanem a város népéé!

Úgy is lett. Gyurka egy kicsapott diurnistával ékes folyamodást iratott, a melyben érdekes többekközt az, hogy mily csökönyösen ragaszkodik Gyurka az elletős „gyermek" voltához s mily gondosan és sokszorosan hangsúlyozza azt minden lépten-nyomon.

Talán egyrészt azért, mivel jól esett neki, maga magának is szuggerálni, hogy az elletős csakugyan *gyermek*, másrészt meg azt gondolhatta, hogy a tekintetes közgyűlés is jobban fog hinni az erőnek erejével gyermekké degradált elletős látásaiban, mintha azt a maga valóságában meghagyja fattyúnak vagy legénynek.

A nevezetes folyamodás ránk nézve érdekes része szóról szóra igy hangzik:

„Én, Bacsó György folyó hó 17-én a tekintetes polgármester úr előtt, Derczés Lajos, hajdúszoboszlói lakos, 17 éves *gyermekkel* a végett jelentem meg, hogy mivel a nevezett gyermekkel a város tulajdonát tevő Csontos halmát *nézettem*, a nevezett *gyermek* állítása szerint ott több mennyiségű arany és ezüst pénz van, annak az ásatására engedélyt kérjek, de mivel a *gyermek* őszinte és határozott előadására sem adatott meg az engedély, most a tisztelt közgyűlés elébe járulok", stb.

A közgyűlés azután bár nehezen, de mégis csak megadta az ásási engedélyt.

Gyurka pedig tüstént nagyobb szabású szervezkedéshez fogott, mert hát mivel már nyilvános lett a dolog, mentől elébb szerette volna a kincset fedél alá juttatni s azért még néhány társsal kívánta eddigi kis csapatját szaporitani. E dolognál most is illő figyelemmel volt a két kívánatos kellékre, t. i. hogy az új tagok lehetőleg amolyan „próbált" emberek legyenek, másfelől pedig mindenféle bűnöktől mentesek.

A mi az első tulajdonságot nézi, hogy kereskedelmi műnyelven szóljunk, olyan dús választék állott rendelkezésre, mely a legkényesebb igényeket is bátran kielégíthette, míg a másik tekintetből megdöbbentő gyenge felhajtás mutatkozott. Ezen sajnos, szinte a teljes üzlettelenség határait érintő irányzaton azonban az elmés és csüggedetlen Gyurka úgy javított, hogy az illetők fele-

kezeti viszonyai gondos mérlegelésével, kinek kiadós bőjtöt, kinek huzamosabb tartamú imádságokat rendelt. Egy füst alatt azonban magát is szorgalmatosan trenirozta búzgó énekelgetésekkel, hol a szent Dávid zsoltáraiból, hol a Sion Hárfájából. Mert hiába, sohasem tudhatja az ember: melyik lehet hasznosabb.

Mondani sem kell, hogy közben Keskendi, a kinek a karámja éppen ottan körül volt, éjjel-nappal áspiskígyó módjára őrízte a halmot.

Végre aztán tűrhetőleg megtisztultak, megigazultak az új czimborák s mivel a kincs létezésében is elegendőképp hittek, hozzá lehetett fogni a nagy munkához.

Most már – mivel úgysem volt titok – fényes nappal folyt az ásás, a mit a tudós Gyurka legelébb is azzal kezdett meg, hogy a halmot jókora területen *körülcsóváztatta,* szigorúan és ismételten meghagyván az odacsődült bámulóknak is, hogy a ki ezen a határon belül lép, az csak lassan, suttogva beszéljen, káromkodni vagy rosszat gondolni pedig éppenséggel nem szabad, mert a kincs hét klopterrel lejjebb sülyed!

Hatalmas gödröt vájtak, padkákat hagytak s úgy adogatták fel kézről kézre a földet. Még nem sokkal haladtak a földszíne alá, midőn váratlanul vízre bukkantak. Nosza, lett roppant öröm, mert hiszen az elletős víz alatt látta a vasajtót! Sajnos, az egyik gyenge megigazulású czimbora örömében elkáromkodta magát: „Az ezzét-azzát, itt a kincs, csülökre emberek!"

Gyurka majd kétségbe esett, hogy most a kincs elsülyedt s alig bírta az elletős megnyugtatni, hogy, csudára, nincs semmi baj. Most is helyén lát mindent, csak egy pár ásónyomnyival sülyedt lejjebb.

Mert hát tudni kell, hogy most már az elletőst is folyton ott tartották, még pedig olyan féltő gonddal, mintha legalább is dalai láma lett volna; még ha valami kis szél fujt is, mindjárt szűrrel takargatták.

A félkegyelmű fiú pedig igen sűrűn nézegetett a tükörbe s erősen biztatta Bacsót, hogy minden rendben van.

Az ásás tovább tartott két hétnél, de Bacsó most már nem dolgozott, hanem az elletőssel értekezgetett, meg aztán közben-közben egy-egy jó sort imádkozott.

Apránként több ölnyire lehatoltak s egy nagy czulápból faragott *éket is vertek le a gödör közepén.* Ezt mindig lejjebb-lejjebb verték a munka folyamán.

De hát kincs nem mutatkozott, ellenben a víz egyre jobban szivárgott elannyira, hogy a tisztelt társaság egy ócska kútszivattyút kerített s azzal huzogatta ki a mind bővebben szaporodó vizet.

A társaság morogni, zúgni kezdett, hite az aczéltükörben megrendült s nyilván világgá is széled, ha a kincsőrző kis öreg ember éjszakánként hűségesen meg nem jelenik a Keskendi karámjában. De megjelent, felköltötte az elletőst s tudtul adta neki, hogy csak ásni kell tovább, minden jóra fordul.

Ezt pedig az elletős elmondván Bacsónak, ennek meg-meg csak sikerült ingadozó híveit további munkára serkenteni.

Egyszer aztán végre azt jelentette a kincsőrző öreg, hogy immár közel a kincs s másnap 2–3 ásónyomnyira bizonyosan rátalálnak.

Erre Bacsó kiadta társainak a parancsot, hogy hajnalban mindenki zsákkal jelenjék meg, mert *osztozás* lesz!

Hát vittek is az atyafiak olyan takaros zsákokat, hogy némelyik kicsi híjján akár gyapjúszsáknak is megtette volna.

Sajnos, a buzgó igyekezet kárba veszett. Mert éjszaka valami földalatti vízér beleszakadt a gödörbe s elannyira megtöltötte, hogy a szivattyút is alig bírták kiszabadítani, további ásásról pedig szó sem lehetett.

A dologból aztán az lett, hogy a gyanús megigazulású tagok majd agyonütötték szegény ügybuzgó Bacsó Gyurkát. Sőt utóbb már a hitvány elletős, a „gyermek" is fellázadt, azt hirdetvén, hogy ő nem is álmodott semmit, nem is mondott semmit, Bacsó György találta ki az egészet.

A kincsásó társaság csalódott tagjai szörnyen restelvén a dolgot, egymásután letagadták, hogy még csak tájékán is jártak volna annak a halomnak...

Bacsó Gyurka sértett oroszlán módjára elvonult a világ szemei elől s most már halálosan s – legalább egyelőre – véglegesen megvetvén minden földi kincset, nagy búsan megint a mennyei kincsekkel teljes Sion Hárfája forgatásának adta magát.

Hajdan bizonyára nótát költöttek volna róla, ám e helyett – arrafelé is dühöngvén már a czivilizáczió – a helyi ujság végzett vele; eme méla akkorddal fejezvén be a történet leírásáról szóló lendületes czikkét: Bacsó György pedig búsúl, mint a kinek dinnyeföld nem jutott.

SZŰCS SÁNDOR

Kincskeresők

(SZŰCS SÁNDOR: PUSZTAI SZABADOK. MAGVETŐ, 1957.)

A szegényember sokat álmodozott ezelőtt a földbe rejtett s ott felejtett kincsről, mint boldogulása egyedüli lehetőségéről. Mesét mesére szőtt, hogyan került a kincs a föld alá, hogyan lehet nyomára bukkanni és kiásni. De hogy sikerült-e valaha valakinek kivenni a kincset – arról is csak mese beszél.

Azt mondták, hogy legtöbb kincs a török időkben került a föld alá. Az örökös háborúskodásra való tekintettel a gazdagok elföldelve tartották pénzüket, futáskor pedig még azt a néhány tele zacskót is elásták a nagy üst és a kőkád mellé, amelyet a sublótban, meg a *gelebükben* rejtegettek. Sokszor aztán ott is maradt az a föld gyomrában; szétszóródott, elpusztult a család, s ha visszajött is egy-egy tagja hosszú idők múltán, úgy kiesett emlékezetéből a pénzes gödör helye, hogy sose akadt rá, hiába durkált utána. A törökök is teméntelen aranyat, ezüstöt, miegymást ástak el, kiűzetésükkor nem győzvén magukkal cipelni minden prédát.

Ez utóbbi esetre a hagyomány Rőkönyt, az öreg pákászt idézi szavahihető tanúként. Szerep alatt a Nagyoldal-szigeten lakott őkelme. De sokszor végiggázolta ottankörül a Berettyópart vizét! – mégis csak egyszer botlott meg valamiben. Vajon mibe vágta bele jobblába bütykét? Húzná kifele a vízből azt a valamit, de meg se bírja moccantani. Legény fiával, meg a másik kisebbikkel, hárman is alig bírták partra vonszolni. No, ők se gondolták volna, milyen halat fogtak! Egy gyönyörű szép sárga cserép-csikó volt. Mit csináljanak vele? – hát oda állították a kunyhó elébe, hogy hadd díszelegjen ott. Mert szép nagy volt, akárcsak egy valóságos kiscsikó. – Majd jó idő múltán, talán egy esztendőre rá, egyszer csak látják, hogy valami idegenszőrű ember ténfereg a közelben. Hát ez hol jár itt? Nagy oka lehet rá! Nézi-nézi a vizeket, a partokat, mintha keresne valamit. Így jutott el a kunyhóhoz. „Jó napot!..." – azt mondja, de hogy „adjon Isten", azt már nem tudta kiejteni, úgy elcsodálkozott, megpillantván a cserép-csikót. Nézte ugyancsak, gondolkozott magában erősen. Estefelé azt mondja (de nem valami jól beszélt magyarul): „Hallja kend, bácsikám! Mit ér kend evvel a csikóval, jobban illene ez az én kőházam tornácára. Nézze kend ezt a zsebet (ki volt tömve), belefordítom a kend bakójába; ezt a csikót meg feltesszük a hajóra, evezünk vele a Körösre, onnan a Tiszára, onnan a Dunára. Ott a másik zsebemet is kifordítom kendnek, oszt jöhet is kend vissza." Szót értett az öreg Rőkönyi. A fia is ráhagyta: „Adja oda kelmed. Össze talál itt törni, osztán akkor a fenének se kell." Az öreg tartotta a bakóját, az idegen meg belefordította a zsebjét. Csörgött, csörgött az arany. A csikót pedig pediglen csolnakba emelték, mihelyt bealkonyult. Mikor a Dunára érnek vele, már ott várta őket egy nagy hajó, áttették arra. Az idegen itt is szavának állott, kiürítette a másik nagy zsebjét is. Hanem akkor már látta az öreg Rőkönyi, hogy törökökkel akadt dolga. Előjött egy bársony bugyogós, tarfejű nagy mohamedán, basa vagy mi, és így szólt: „Na nézzük, ez-é a váradi basa csikaja!" Kaftánja alól előhúzott egy kalapácsot, és jól rávágott vele a csikó derekára. Menten széjjel esett az, és zsákravaló arany dőlt ki belőle.

Leginkább a bolyongó táltosok mutogatták híveiknek a földbe elásott kincset. Fodor Gergely bajomi nótárius az 1800-as évek derekán jegyezte fel a táltos hírében álló Csuba Ferencről, hogy „eklézsia majorosa Gál Jánoshoz oda bemenvén, tejet kért tőle. Mit is a kemence padkája mellett elébe egy székre letévén, azon hirtelenséggel a felét felvetette. Így bekortyolgatva, ezen közben azt is mondotta, hogy míg a Szurdoki Porongot meg nem nézik, ő a fejét se tudja lehajtani. Éjtszaka Diós Andrással meg az által ellenben lakó szomszéddal négyen kimentek, és mutatta: itt van, itt ássanak, de akármint is, szólni nem kell. A gödörben már a földből előtetszék valamely edénynek kerek karimája. Félre az ásóval, azt mondja Diós András, kézzel bánjunk vele, mire le is hajolt, de már akkor semmit se lelt. Másnap is jártak kinn több helyeken is, a Demjén Szállását is nézni. Gál Jánosnak magának mondotta, hogy meghitt cimborájával mely éjtszaka ide kijöjjenek, s meglesvén azon helyet, ahol hét nagy csődör táncol és kerengel, biztosan a kincset azon helyen megtalálják. Harmadnap estve felé pedig azt mondja Csuba, nékem tovább kell mennem még most Kardszagra Vajóékhoz, mert nékem oda mennem muszáj, de megtérek onnan. Egy kis rovás forma fát adott Gálnak, mely még most is meg vagyon, de néki nem sokat érhet, mert érte máig se jött."

De a faluban megfordult többször is. „Másszor az Éren oda által, vagyis Kis Bajomban lakó Telegdiékhez ment, mint emlegetik. Azt mondotta, hogy a Beke Pál Halmából sok pénzt vettek ki, egyenest onnan jönne; mely tudomás szerint Szent-Miklós határán volna, s azolta sem ételt, sem italt nem vett a szájába, s ez oda ment ki, hogy száraz tésztát főzzenek néki friss téjben. Egy jóforma tállal belakván, ennek utána az ól végénél tanyába ültek, ahol is az ő szokott beszédjét fogyatkozás nélkül traktálta. Mondják, hogy valamely bőrt a földre terítvén, annak közepére szűrje ujjából tükröt tett ki, oly formát, mint egy embernek tenyere, s elkezdett ugyan világítani az ottan körülülőkre, nagy csudálkozásra, mert késő estveli sötétség idején volt. Úgy végezték, hogy titokban tartva a dolgot, másnap éjtszaka kimenvén, a Makosban megmutatja a pénzt, ahova a török elásta, de esteledésre sehol sem volt, talán mennie megint muszáj volt, úgy is gondolhatjuk."

Csuba Ferenc azzal védekezhetett volna nótárius uramnak a leírás hangjából kitetsző gyanakvása ellen, hogy Diós András szomszéd vétette el a dolgot. Ő ugyanis mondta neki jóelőre, hogy „akármint is,

szólni nem kell". Mert van olyan kincs, amelyiket csak néma szájjal lehet kivenni; ha ásás közben megszólalnak, azonnal lejjebb süllyed. Jó is volna, ha csak annyiból állna, hogy ássuk ki!...

A Szurdoki-porongban lévő kincset, arany pénzzel tele nagy réz-üstöt ma is emlegetik. De a kiásását ahhoz a feltételhez kötötték a kincskeresés csínját-bínját tudó táltosok, hogy munka közben nem szabad a fekete kutyára gondolni. Ki állja azt meg!?...

A hagyomány szerint egy emlegetett nevű bajomi főbíró is talált pénzből vásárolta a sok földet. A tordai táltos megmondta neki (egy köcsög jó aludttejért), hogy az Ó-Berettyó mellett melyik kis porongban van a pénz. Igaz, hogy ült rajta egy göndörszőrű nagy fekete kutya, de biztatta a táltos, hogy azzal ne törődjön, hanem álljon meg bátran a porong hajlásánál amikor oda ér, nézzen a szemébe, és háromszor kiáltson rá: vakk, vakk, vakk! Megijedt-e a kutya a főbíró ugatásától vagy megértette? – elég az hozzá, hogy sarkon fordult, és elkullogott, le a Berettyónak. A főbíró pedig gyorsan kiásta a pénzt, mert csak addig lehetett, míg a kutya helye meleg volt.

De voltak más módjai is a kincskeresésnek.

A sokat tapasztalt öreg Demjéntől hallottam, hogy – lehet már vagy nyolcvan esztendeje – valami nagybajuszú ember őgyelgett a bajomi határon. Egy hetedik gyerek volt vele, aki acél tükörrel nézte a kincset. Sorba járták a halmokat. Azt állította a gyerek, hogy a keresztéri porongban hét szürke csődör ára van eltemetve. Jó summa pénz volna ez szegényembernek! Az öreg Tokjó Bálint juhász addig ácsingózott utána, míg egy éjszaka a bojtárjával együtt kiment a jeles helyre. Elkezdték ásni a kis porong tetejét. Addig-addig ástak, hogy megnyisszant az ásó hegye. Egy kő bögre füle tűnt elő a gödör fenekén. „Ebben lesz a pénz, hékás!" – örvendezett az öreg Bálint. Lehajol, hogy majd kiveszi, de vissza is kapta ám a kezét! Mert hét felől hét nagy fekete bozontos kutya rontott rájuk! Valahányszor a bögre füléhez nyúltak, a hét nagy bozontos fekete kutya mindannyiszor nekikugrott. Ha kijöttek az árokból, akkor eltűntek. „Innye, vajon mit kéne tenni?" – tüsténkedett az öreg. „Ez ellen semmit, bátyám!" – azt mondja egy hang. Megrettenve tekintenek hátra: egy juhászforma ember állt mögöttük. Megmutatta a két karját, mindeniken kutyaharapás nyoma látszott; horgasinán, két combján szintén. „Látják – azt mondja –, ha itt nem hagyom, bele aprítottak volna ezek az ebek a gödörbe! Boszorkányok őrzik ezt a pénzt. Átok alatt van ez, hallják!"

Az átok volt a kincsások legnagyobb veszedelme! – ezt egybehangzóan vallották a régiek.

Futó Nagy Gábor esetét sokan emlegetik. Ez a Nagy Gábor bojtár volt s valamilyen úton-módon tudomására jutott, hogy Fábián Pistáék Csökmő határában a Lófogó-gátnál egy odvas vén fűzfa tövében ásták el a pénzüket. Mikor aztán Fábián Pistát elfogta Mezidrácki csendbiztos, s a bandája szétszóródott, Nagy Gábor kiásta a sok pénzt. De rosszul járt vele, mert a pénz átok alatt volt, és az átok megfogta. Attól kezdve mikor arra a napra fordult az esztendő, nem volt nyugalma, maradása: nekivágott a határnak, s a dűlőúton le, dűlőúton fel egész éjszakán át szaladozott, mintha kergetnék, vagy kergetne valakit. Holtfáradtan bukott be valamelyik tanyába vagy pásztorkunyhóba reggelre. Ezért nevezték el Futó Nagy Gábornak.

Bár azt mondják, hogy idővel az átoktól is megtisztul a kincs – kivéve az örök átkot. Szent György éjszakáján szokott tisztulni. Ahol el van ásva, ott kis láng vetődik fel a földből. Ilyenkor tehát a kincsjáró emberek – pásztorok, csőszök, tanyasiak – figyelemmel szoktak lenni.

Arra is adódott példa, hogy valaki megálmodta az elásott kincs helyét. Így járt Kincsásó Pista is.

Voltaképpen Harsányi István volt a becsületes neve, Borsod megye valamelyik községéből származott. Sokat járt-kelt, őgyelgett, ki tudná, miért. Elég az hozzá, hogy egyszer Tiszafüredről bandukolt Igar felé. Elfáradván, Füred alatt felment az Ásotthalom nevű dombra, és ottan-hevertében elszenderedett. Azt álmodta, hogy a halom tetején nagy lyuk támadt, és ő azon keresztül legördült a halom gyomrába. Amint feltápászkodott, akkor látta, hogy egy nagy vas ajtó van előtte. Amint bátran a kilincse után nyúlt, azonnal magától feltárult az, s ő bemenvén, háromágú pincében találta magát. A pince egyik ágában Csörsz avar király van eltemetve, aki a nagy árkot ásatta Ároktőtől Egyek irányába, el Püspökladány felé. A király arany-ezüst koporsója mellett gyönyörű szép aranyos nyeregszerszám van letéve. A pince másik ágában tizenhárom kőkád vertarany, a harmadik ágában tizenhárom kőkád vertezüst sorakozik szépen egymás mellett. Álomlátását annak idején jelentette a füredi bírónak, de a hatóság fülebotját se mozdította rá. Így hát önerejéből fogott a kincs kiásásához, s ásta a halmot vagy harmincnyolc-negyven esztendeig. Így lett belőle Kincsásó Pista.

Évről évre kora tavasszal szokott volt munkához látni, s dolgozott, amíg az őszi esők ki nem áztatták a hat-hét méter magasságú halom gyomrába ásott mély gödörből. A gödör száját benőtte a gyep, fenekén csillogott a talajvíz. A teleket a közeli tanyákon húzta ki. A szánakozók alamizsnájából tengette életét, azok akasztottak ócska rongyokat a nyakába. Mindenkit azzal biztatott, hogy nemsokára eléri a vasajtót, mert némelykor már hallja a pénz csengését. Az elásott pénz ugyanis bizonyos időközönként fordulni szokott, aljával-tetejével. Ezt Abádszalókon hallotta egy öreg embertől, aki már sok pénzt ásott ki, el lehet tehát menni a szaván. Ám hiába, ásója nyomán nem arany kincsek kerültek felszínre, hanem régmúlt történelmi korok egyszerű emlékei, amelyekkel a tiszafüredi múzeum gyűjteményét gazdagította. – Mi vége lett? – nem hallottam felőle.

SZŰCS SÁNDOR

Jeles helyek

(SZŰCS SÁNDOR: A RÉGI SÁRRÉT VILÁGA. FEKETE SAS KIADÓ, BP. 1992.)

Hát ezek milyenek voltak? Olyanok, amiket az ott forgolódó rosszak miatt ajánlatos volt elkerülni. Aki ottankörül settenkedett, annak már oda lehetett mondani: „Hallja kend, csörög a kend körme!" Más ember jókedvéből még a tájára se ment.

Említém már, a pásztorokról szóltomban, hogy a Berettyó egyik szigete, a nádassal övezett Ördögsziget is hírben állott ezelőtt. Sőt abban áll ma is. Nem tudhatni miért, de kedvelt gyűlőhelye volt a környékbéli boszorkányoknak. Azt mondják, egyrészt talán azért, mert határon, Bihar–Békés szélén van. Tudott dolog, hogy mesgyén, határon, útszélen közlekednek a rosszak. – Az öreg Labonc, aki pásztor volt, azt beszélte, hogy ő egyszer járt ezen a szigeten. Valami jószág után kasmatolt. Fényes nappal, amint keresztül menne rajta, hát észre veszi, hogy úgy a közepetáján sűrű köd ül a földön, nagy-nagy darab helyen. De másutt sehol. Megállt, úgy csodálkozott rajta. Nem lehetett abba bele látni egy arasznyira se. Egyszercsak nagy jajgatás hallatszott, azután meg kacarászás, röhögés támadt. Benn a ködben. Kevés időre elhallgattak, azután újfent kezdték. Fehércselédek visongattak, férfiak kurjantottak. Egyszer daloltak, másszor nyögtek. Mondta az öreg Labonc, hogy amint ott dévánkozik, hogy merre menjen már, hát egyszer csak a sűrű fehér ködből jobbról-balról levizelték. Majd meg elkezdték górálni, olyasmivel, aminek a nevét nem írhatom ide. Persze szaladásnak eredt, de még egy mérföldre is hullott utána a csúnyaság.

Ecseg pusztán van egy kis laponyag, Bucsán is van egy másik, amattól vagy jó másfél km-nyire. Köztük kanyargott egy Berettyóba folyó kis ér, az Ágér. Ennek a partján valamikor nagy ócska zsombék akoljok volt az öreg Laboncéknak. Ez is amolyan mesgyés hely, Békés meg Jásznagykunszolnok közt. Ki is szemelték a boszorkányok! Egy éjszaka különös víg kedvük kerekedett az ecsegi laponyagon. A gulya lenn hált akkor a Májvásban. Az öreg Labonc (még mint fiatal bojtár) Kisújszállásról jött valami lánytól és nem ment odáig, hanem befeküdt a kunyhóba. Egyedül volt. Majd egyszer nagy muzsikaszóra ébredt. Kitekintvén, látta a holdvilágnál, hogy a boszorkányok átugráltak az ecsegi laponyagról a bucsaira, onnan meg vissza. De háttal ugrottak, a maguk módján, nem úgy mint a rendes ember. A közbe eső akol falán meg mindannyiszor jókat rúgtak. Mikor felvirradt, ott volt az akol szanaszét rugdosva. Másnap éjjel a kunyhó csúcsát kezdték rúgkapálni. Hanem az öreg számadó kibabrált velük! Botot ütött a kunyhó oldalába, s erre meg a kunyhó hegyére gatyamadzagot feszített ki. Ebbe aztán mindig beleakadt a bokájok és a földre püffentek. El is ment a kedvük hamar!

Komádiban beszélte egy öreg rétész, hogy neki is volt esete ilyen muzsikáló boszorkányokkal. Kinn aludván az irázi rétben, éjféltájon nagy zenebonára ébredt. Hallgatózott, fülelt, merről jön a lárma. A nádasból hozta a szél. Nagy ricsaj, hujogatás, zeneszó. Sejteni lehetett, hogy még táncolnak is. Lakodalom a rétben!... – gondolta. Ez nem lehet jó lakodalom. De nem az az ember volt, aki hamar ijedezik, sőt inkább szerette a dolgok mibenlétét megtapasztalni. Kis ideig forgatta fejében a gondolatokat, azután merészen odakurjantott a láthatatlan mulatozóknak: „Hő, a mindeneteket, nekem is juttassatok egy szép menyecskét, hadd forduljak vele!" Micsoda! Azon vette észre, hogy már javában táncol is egy nagy fehércseléddel. Táncoltak, táncoltak... De majd kiszakadt a két karja s úgy érezte, hogy mindjárt összerogyik. Abbahagyta volna már a csárdást, de nem lehetett. Végül a földhöz vágta a táncosát. Hát akkor látja, hogy a saját csolnakjával táncolt.

Egy gulyásbojtárral is itt az irázi rétben történt egy különös eset. A felröppenő varjak közé vágta a botját s egyet eltalált közülök, éppen a fejére esett. „Na, ha rám pottyantál – káromkodott nagyot –, az enyém vagy és kipányvázlak, mint a csirkés kotlót szokták." A még élő varjút gatyamadzagon kikötötte a kunyhó oldalához. A strázsáló bojtár másnap arra esküdözött, hogy éjfélkor a varjú kotló módjára rikácsolt, majd így szólt: „Megkeserülöd Bénkó, amiért így bántál a világra segítő bábáddal!" A kevei bába volt, aki csakugyan meghalt azon az éjszakán. A varjú sem érte meg a reggelt. De a bojtáron is betölt a varjú szava! Nem sok idő múltán egyszercsak megvadult a gulya legszelídebb bikája és csúnyán megtérdelte. Attól fogva mindig kornyadozott, jobbára a karám körül lézengett csak. El is pusztult, talán esztendőt sem töltött.

Egy csikós pedig az ülőhelyül használt lókoponyával járta meg. Este a tűz mellett éppen rá akart telepedni, amikor hirtelen megmozdult az és rányerített. Még akkor elvitték egy távolabb eső halom tetejére, ahonnan hetednapra eltűnt. Pedig a számadó azt tanácsolta a fiúnak, hogy kantározza fel. Minden éjszaka oda mehetett volna rajta, ahova neki tetszik. Igaz viszont, hogy az ilyesminek hátulütője is szokott lenni.

Pákászféle emberek emlegették, hogy Szerep, Udvari alatt a Vészszegéren és a Csarnán boszorkányok jártak fel a Berettyó felől. Holdvilágnál látták, mint ültek a víz tetején, felhúzott lábbal, térdre tett orral – mint öreg asszonyok a kucikban télen – és úgy úsztak hátrafelé. Bajom és Udvari határán folyó Tigicsérben is vén banyák csatangoltak sötét éjszakákon, rontva az utasokat, de akadt köztük olykor lányféle is, aki becsalta a legényt az érparti nádasba s ott elaltatva tönkretette, elvette az erejét. A sokat tapasztaltak kioktatták a legényeket, hogy ha találkoznak vele mit mutassanak és mit meg ne mutassanak neki.

Keresztúton való járkálás, ácsorgás meg nyilvánvalóan veszedelmes. Egy zsákai ember nem hitte ezt és

csakazértis kifeküdt éjjel a keresztútra. El is aludt. Ám éjfélkor valami nagy szekérzörgés ébresztette fel. Úgy tetszett, mintha több szekér közeledne az úton. Trappoltak a lovak ugyancsak! Szép holdvilág volt, körülnézhetett az ember, de nem látott semmit. No, bolondot álmodtam – gondolta magában és újra elaludt. Majd egyszer megrázza valaki a vállát és a fülébe kiáltja: „Kelj fel és eredj innen!" Hej, ment volna már, de nem tudott! Nem érezte, látni se látott semmit, csak hallotta, hogy pokoli zörgéssel hosszú szekérsor megy rajta keresztül. Amikor hajnalban nagy keservesen feltápászkodik, veszi ám észre, hogy a nyaka megtekeredett, a lábára sántít, a farán pedig ott van egy nagy lópatkó nyoma. Próbáltak avval mindent, mégis nyomorék maradt holta napjáig.

De nem csupán az egyszerű embereket környékezték a boszorkányok, hanem még a hivatalos személyeket is sokszor csúffá tették.

Többek között arról is beszélnek egy furcsa históriát, hogy hajdanában miképpen járta meg Békés nemes tanácsa. Abban az időben a soros elöljárók fenn ebédeltek, vacsoráltak a városházán. A városgazda uram gondoskodott a szükségesekről, a kisbíróné asszonyom pedíglen kezelte a főzőkanalat. A sok jó mellett hetenként többször volt szükség 40–50 tojásra. Ezt mindig az öreg Bódizsnétól vásárolták. Egyszer is leküldték a hajdút, hogy hozzon tőle 50 darabot. Bódizsné nem lévén otthon, unokája, egy lánygyerek fogadta a város emberét. „Most hiába jött kend" – mondá neki. „Ha idehaza volna is öreganyám, aligha tudna tojást adni, mert még nem tojt máma." A hivatali tekintélyére büszke fiatal hajdú felfortyant, azt gondolván, hogy a lány incselkedik vele. „Mit fecsegsz összevissza! Csak nem akarod elhitetni velem, hogy öreganyád tojja a tojásokat?" „De bizony az – erősítgette a lány. Látja kend azt a kis kerek követ ott, a mestergerendán? Azt szájába veszi, ráül egy kosárra és annyi tojást tojik, amennyi kell." A hajdú nagy szemeket meresztett. Rögtön boszorkányosságra gondolt. Se szó, se beszéd tovább, zsebrevágta a kis kerek követ és felvitte a városházához. A tanács hüledezve hallgatta a hajdú elbeszélését. Végre úgy határozták, hogy a követ ki kell próbálni. A főbíró lehozatott egy kosarat a tanácsterembe, ráült és a szájába vette a kis kerek követ. Csakhamar csikarást érzett a hasában és egy tojást tojt. Ugyanígy jártak el a többi hites tanácsbeliek is. Egy tojást felütöttek és épp olyan volt az, mintha tyúk tojta volna. – A dolog vége az lett, hogy az öreg Bódizsnét, mivel magatojta tojással tartotta az elöljáróságot és egyéb ehhez hasonlatos istentelenséget vitt véghez, mint nyilvánvaló boszorkányt, egy halom tetején megégették. Ezt a békési halmot máig Bódizsnéhalmának hívják. Ez is jeles hely volt.

De voltak másforma jeles helyek is, érpartok, halmok, laponyagok. Ezek meg pénzt rejtenek. A szegény réti nép képzeletét mindenkor foglalkoztatta a kincs – ami nincs. A hiedelem szerint azonban van, csak el van ásva. Keresték hát ezek a gazdátlant, mert a másé után hiába ácsingóztak...

Emlegetik, hogy amikor Bajomban voltak a törökök, a falualatti Törökhalmon ütötték fel a basa selyem sátorát. Ide volt elásva a basa kincseivel megterhelt hajó (csólnak) is. Ezt azonban már csak későn tudták meg a bajomiak! Egyszer – több lehet hetven esztendejénél, már akkor megvolt a rét – két fiatal idegen jött a faluba. Pár napig itt tekeregtek, ill. csavarogtak; egyízben az öreg Kótiéknál háltak, mint a vándorló legények. Senki sem gondolta, hogy törökök, pedig azok voltak. Egy sötét éjszakán (erre vártak csak) kiásták a hajót, lehúzták a halom aljára, ott kezdődött a rét, ráeresztették a vízre és eleveztek. Jól megmagyarázták azoknak otthon, hogy hol kereskedjenek! A gödör most is látható a halom oldalán, de már belepte a fű. – Az is régen történt, amikor egy nagyszakállú török érkezett Püspökladányba. Négy turbános, bugyogós emberrel jött, hosszú ekhós szekéren. Azt mondotta, hogy kereskedő, portéka azonban nagyon kevés hánykolódott a szekérderékben. Ajánlották neki, hogy éjszakára álljon be a városháza udvarára, idegen utasok szokása szerint. De ehelyett egy gazdánál szállásolta el magát. Jó pénzt ígért, hát szívesen fogadták. Kora hajnalban már tovább is mentek. Búcsúzáskor a nagyszakállú török száz aranyat olvasott le a gazda tenyerébe. Az meg szabódott, hogy ő nem fogad el ennyi temérdek pénzt egy éjszakai szállásért. „Vegye el, gazduram – így a török –, jut is, marad is a dédapám vagyonából!" Jól van, hát elfogadta. Majd napok múltával lemenvén nagy udvara hátuljára, az egyik sarokban, a szalmakazlak mögött betemetett gödörre talált. Ekkor világosodott meg minden az elméjében! Miért húzták a lovak a szekeret befelé olyan könnyedén, és miért nyikorgott a kerék, amikor kifelé mentek a kapun...

Ástak el pénzt 49-ben is, amikor bejött a muszka. Egy ladányi ember a nagyapjától hallott ilyen esetet. Valamikor a kunmadarasi vásáron járt az és szóbaereszkedett egy világtalan koldussal, aki elpanaszolta neki gyászos élete történetét. Negyvenkilencben, mint árva gyermek, Ladányban szolgált a gazdagságukról híres Bojároknál. Az orosz bejövetelének hírére gazdái is összeszedték arany, ezüst drágaságaikat, hordókba rakták és szekéren kivitték a Nagytanyára. A temetőtől délre nagy mélyen a földbe ásták a hordót, téglát raktak rá több sorral s betemetvén, nyolc lóval megtapostatták. Ő is ott volt e műveletnél. Kérdezték tőle, hogy ide találna-e, ezen helyre. „Ide találnék könnyen" – válaszolta. Erre a hét Bojár, apa és fiai, megragadták, szemeit kivették és rettenetes átok közben a kincsre helyezték. „Két emberi szemmel tudjanak felvenni!" – mondották. Ővele pedig mitsem törődve, útjára engedték. Az öreg koldus szavain elindulva, kereskedtek is a kincs után. Heten fogtak ásáshoz. Már szedtek is ki sok téglát, amikor – miért, miért nem, senkinek el nem árulták – hirtelen félbehagyták a munkát. A következő esztendőben pedig egymásután elhalt mind a négy ember.

Vásárjáró vén énekes koldusoknak többnyire ilyen hátborzongató volt az életük sorja. Legalábbis ők így vallották. A régiek meg nem voltak olyan mindenben kételkedők, mint mi.

Meggazdagodott uzsorások, zsugoriak, akik sajnálják, hogy nem vihetik magukkal mindenüket a túlvilágra, szintén elföldelik összeharácsolt kincseiket. Bajomban hallottam olyan gyermektelen öreg házaspárról, aki a szőlőskertben ásta el a pénzét. Mielőtt betemették volna, a vénasszony ráürítette magát, hogy soha senki ki ne vehesse. – Egy régi karcagi főbíró, mikor el kellett hagynia hivatalát, három napig mulatott a Karajánosicsárdában. Harmadnap éjszaka kiment a csárda melletti laponyagra és elásta a bukszáját. Háromszor utána köpött a gödörbe, hogy sohse tisztuljon meg. – Egy füzesgyarmati gazdag kupec halálos ágyán árulta el, Sütött-halom oldalában van a pénze, délnek. De meg-

hagyta, el ne felejtsék hétszer körüljárni, mert csak úgy vehetik ki. – Szilasi nevezetű szerepi betyáros pásztorember pénze pedig még ma is ott van a gyarmati földön, a Divíkizug egy kis laponyagjában. Idáig még senki sem találta el, milyen fortéllyal lehetne kivenni.

De vannak olyan kincsek is, melyek valamilyen titokzatos módon kerültek a földbe. Az ilyeneket többnyire boszorkányok őrzik.

Hosszúháttól le Zódonynak vezet egy út. Ezen az úton van egy olyan hely a Hármashídon erről, ahol Szt. György éjszakáján tizenkét órától egyig nem lehet elmenni se szekérrel, se gyalog. Valami megállítja az utast és nem engedi tovább, míg az idő le nem telik. Nem tud az ember lépni, nem fordul a kerék. Olyan pénz van ott, amit a boszorkányok őriznek. Hogy mi haszon háramlik ebből rájok? – azt ember el sem képzelheti.

Aki ilyen helyen nem vigyáz, hamar megjárhatja, mint a szeghalmi juhászbojtár. Legeltetvén a nyájat, a számadóval felmentek egy halom tetejére. „Na fiam – így szól a számadó – régi öregektől hallottam, hogy ebben is pénz van." Valami kis rongydarab volt a halom tetején. „Ni – azt mondja a tudatlan bojtár –, milyen nagy szél fú, osztán ezt még se viszi el!" Avval belérúgott, még mielőtt a számadó rákiálthatott volna. Azóta térdben nem hajlik a lába. Nem igazi rongy volt az! Azért volt ott, hogy a pénzt ki ne áshassák.

Ilyes valami lehet az a sötét csomó is, ami minden éjszaka ott lapul a bárándi Kincseshalom tetején.

A bajomi rétben van egy terebélyes halom: a Nagygazos. Ezelőtt nem olyan volt, mint most, hanem egészen belepte a giz-gaz, szamártövis, ragadófű, bojtorján és más efféle, körülötte pedig vizek, nádasok terültek el. Egy régi juhásznak, akit csak Kuriburi ragadványnéven emlegetnek, ide fiadzott a pulija. Mikor előjött, bojtorjánnal összekócolt szőre között egy aranyat lelt Kuriburi. Egy éjszaka aztán harmadmagával így ment el a halomra, kereskedni. A kutyakaparás helyén ásni kezdtek. Ástak, ástak szorgalmasan. A közeli bokorban pedig ott pipázott egy ember és figyelte őket. Észre sem vették, míg meg nem szólalt. „Vigyázzanak – azt mondja –, mert agyonüti kendteket a malomkő!" Egy nagy malomkő csakugyan ott forgott fölöttük a levegőben, az öreg Kuriburi még jól bele is vágta a fejét, amint hirtelen felegyenesedett. Ha ástak, a malomkő lejjebb jött, ha behányták a gödröt, eltűnt. „Ne fáradozzanak bátyám – folytatá a pipázó ember –, nem lehet ezt a pénzt kiásni. Én már csak tudom, mert számtalanszor próbáltam. Boszorkányok keze van benne."

Azért egyik-másik embernek csak volt szerencséje...

Olyan eset is fordult elő, hogy ősz ember mutatta meg a kincset. Egy püspökladányi gulyást is ilyen szerencse ért régen. Történt egyszer, hogy a Pereskút közelében levő halomnál hálatta a gulyát. Szép holdvilág volt. A bojtárok elhajították magukat egyik erre, másik arra és horkoltak a zöld füvön, a gulyás pedig botjára támaszkodva álldogált. Pontosan éjfélkor egy elhanyagolt külsejű öreg, ősz ember jött elő a halom túlsó oldaláról. Egyenesen a gulyáshoz ment és csendesen így szólt: „Látom fiam, hogy jólelkű ember vagy, tedd meg hát velem azt a szívességet, vezessél oda a kúthoz és mosdassál meg, fésüljél meg." A gulyás csak ásított, nyújtózkodott, mintha igen elnehezítette volna az álom. Az ősz ember azonban tudta, hogy mire gondol. „Ne félj tőlem fiam – mondá –, nincs énbennem tetű, csak már régen nem mosdottam, régen nem fésülködtem." Megsajnálta a gulyás, mivel csakugyan jó ember volt s odavezetvén a kúthoz, megmosdatta és megfésülte. Vissza kísérvén, akkor látja, hogy a halom túlsó oldala széjjel van nyílva. Az ősz ember belépett a nyíláson. „Sohse félj fiam – szólt vissza –, hanem gyere utánam, hadd hálájam meg a jóságodat." Lementek a halom nagy üreges gyomrába. Hét hatalmas vaskondér előtt állottak meg. Az ősz ember leemelte egyikről a fedőt. Színültig volt arany pénzzel. „Markold tele fiam, két szűrödujját – így szólt –, aztán hagyjál magamra, mert éjfél után bezárul a halom és megint nem nyílik meg hét hosszú esztendeig." A gulyás szót fogadott s megköszönte a busás ajándékot, kifele igyekezett a megnehezödött szűrrel. Alig ért ki, összecsukódott a nyílás, még nyoma sem maradt. A gulyás házat, földet vásárolt Ladányban s gazdag ivadékai most is ott élnek.

Volt, aki megálmodta a pénz helyét. Kiásta és gazdag ember lett belőle. Na, de így könnyű! Elmondani. Nem ennyiből állott az! Itt van például egy másik sárrétudvari ember esete. Ez az Árkoshalomhoz álmodott és egy zimankós éjszakán kiment, hogy megássa. Meg is találta volna már a kincset, de a nagy munkában bőrnadrágja fenekéről félig levált a folt és amint szélnek fordult, elkezdett rajta csattogni. Azt gondolván, hogy hátulról a boszorkányok tenyerezik, futásnak eredt. A bőrdarab még inkább csattogott, ő annál jobban szaladt. Lélekszakadva ért haza. – A monda szerint ezen a halmon a régi időkben nagy épület állott, amelyben valami nőtlen emberek (némelyek úgy tudják: barátok) laktak. Gyakran elunták azonban a maguk rideg társaságát és a környékbeli falvakból szép leányokat raboltak el. Emiatt sok átkot szórtak rájuk. Történt egyszer, hogy Kabáról (e régen elpusztult kunsági helységből) egy gazdag úr leányát hozták el. Ez lett a vesztük. Az apa embereivel körülvette a halmot, felgyújtatta a házat és üszkös romjait szétszóratta. A bentlevők végső pusztulásuk előtt ásták el kincseiket a halom földjébe.

Vannak más módjai is a kincskeresésnek.

A sokat tapasztalt öreg Demjéntől hallottam, hogy (70 esztendeje lehet) valami nagybajuszú ember őgyelgett a bajomi határon. Egy hetedik gyereket vezetgetett, aki acéltükörrel nézte a kincset. Sorba járták a halmokat. Azt állította a gyerek, hogy a Lyukaslaponyagban sok kincset lát (így mondták már a táltosok is, hát igaznak kell lenni), de ha kivennék, elsüllyedne Bajom városa. Ilyen gonosz szándékkal ásták volt el valamikor! A Nemesföldön levő Disznólaponyagban szintén látott. Ennek meg az a hibája, hogy minél mélyebbre ásnak utána, annál lejjebb süllyed. Nem lehet kivenni.

Szent György éjszakáján tisztul a kincs. Ahol el van ásva, ott kis láng vetődik fel a földből. Ilyenkor tehát a kinnjáró emberek: pásztorok, pákászok, csőszök figyelemmel szoktak lenni. Egy bojtár a Kecskés-zugban, gyarmati földön látta a lidérc-láng lobbanását, éppen egy régi csárda helyén. De azt mondta a számadója: „Betyárfészek volt ott, fiam. Átkos pénz az, bajt hoz rád!"

Az átok volt a kincsások legnagyobb veszedelme. Egy ványai ember minden éjfélkor táncol ereje fogytáig. Belestek már többször, de soha sem látták, kivel járja. Van olyan ember is, aki a határban szaladgál dűlőúton le, másikon fel. Minden esztendőben hétszer van ilyen éjfél, amikor nem tud otthon maradni. Egy másik ember meg bizonyos éjszakákon kiáll a falu szélére és ott áll.

Néz egyenesen előre, meg se mozdul. Hiába köszönnek neki, nem fogadja. Éjfél után, mint aki megretten, hirtelen megfordul és hazamegy. Átok alatt levő pénzt ástak ki ezek valahol!

Igazán jól csak a régi, bolyongó táltosok ismerték a földeket! No, ők aztán sokat és szépeket tudtak róla beszélni! Megmondták pontosan, ettől-attól hány lépésnyire érdemes földnek vetni az ásót; mit kell mondani, míg a halmot balra megkerülik; hogy érheti el az ember vízmentében a part jeles helyét s több effélét jól megmagyaráztak. Ám sok minden feledésbe merült már abból, amit ők hirdettek!

Hiába hevert ennyi sok kincs a Sárrétje halmaiban a lápi, nádi ember egyre szegényebb lett. Az indzsellérek addig ásatták a kanálisokat, addig hányatták a partokat, gátakat, amíg mind egy cseppig elvették tőle igazi gazdagságát: a vizet. A lefolyó vadvizekkel elúszott a hal, a szárazon pusztuló nádasokból elköltözött a madár. A falu ajkán megszületett a szólás-mondás: „Pákász, üres tarisznyában kaparász!" Sőt a kárörvendők rigmust is faragtak:

Halász, csikász és madarász,
Pákász, vadász: éhenkórász.

No, de bevégzem már, hosszúra nyúlt mondókámat! Így élt a valamikori sárréti náderdők népe; ilyen bajjal, ilyen kedvvel, ilyen hittel. Ilyen híre maradt.

SZŰCS SÁNDOR

A Holdas csárdánál

(SZŰCS SÁNDOR: BETYÁROK, PANDÚROK ÉS EGYÉB HÍRESSÉGEK)

Biharnagybajomi lakos Szabó Antal bácsi szívesen mesélgető krónikása volt a régi időknek. Különösen utolsó éveiben szeretett elbeszélgetni emlékeiről, ha érdeklődő hallgatója akadt. Sok határt bejárt, sok-sok tapasztalatot szerzett hosszú élete folyamán; 1850-ben született és nyolcvankilenc esztendős korában halt el. Emlékezetében hűen őrizte azokat a történéseket is, amiket másoktól, idősebbektől hallott fiatalságú idején.

Nagyapja szekeres volt, gyékénykofákat, vásározó kereskedőket, iparosokat fuvarozgatott. Egyszer valamelyik bajomi csizmadiával a váradi vásárra ment, és világlátni magával vitte az unokáját is, Antal bácsit, aki akkor hét-nyolc esztendős gyerek lehetett.

Ellakván a vásárt, a hosszú úton elindultak hazafelé. Közben rájuk esteledett, szél is támadt, sötét felhőket terelgetve a kigyulladó csillagok elé.

– Nehéz idő készül, tán fel is jön, mire elérnénk Hencidát. – Ez a falu következett volna útjukban.

Úgy határoztak, hogy nem is vágnak neki a falunak. Szerencsére elértek egy csárdát, amely érparton, két halom közt állt. Ekkor már nagyon forgott a szél a pusztáról, kavarta, zúgatta a széles ér sűrű nádasát. Behajtottak az állás alá. A lovakat kibújtatták a hámból, szekéroldalhoz kötötték, hadd szénázzanak. A szekér farát megtöltötte a csizmadia nagy vásáros ládája, tenyérnyi erős lakat lógott rajta.

– Gondunk lesz majd lóra, ládára. Kinézünk sűrűn. Ilyen fuvaroslovak nem kellenek a betyárnak. – Jól gondolták így.

Bementek a csárdába, amelynek a gerincén vasból kovácsolt, nagy holdsarló díszelgett.

– Miért van az ott, nagyapám?

– Azért, kisfiam, mert ez a csárda a Holdas csárda.

Benn a mestergerendára is volt szegezve egy félhold, fényes vörösrézből. Meglátszott rajta, hogy sokszor csattogtatták hozzá fokosuk fokát a mulató legények.

Akkor azonban csendes volt a csárda, csak a feltámadt ítéletidő feszegette kívülről az ajtaját, ablakát. Három ablaka volt az ivószobának, mindenik szabad falán egy-egy; e három szemével három égtáj felé figyelt. Meg-megraggyantak a villámfénynél.

– Jobb estét, Mundró bátyám!

– Jó ez, hé! A tető nem ázik át, két halom közé nem üt a villám.

Ez a Mundró a csárdás volt. Magánosan élő vénember. Zsírral kenegetett ősz haja kétoldalt csimbókba kötve, hegyesre fent, hosszú bajusza sasorra alatt öklelőre állt, mint a kivert bika szarva.

Három üvegben bort hozott ki a kármentőből, egyiket magának. Iszogatott ő is. Pipázgatott, beszélgetett.

Elmondta, hogy juhász volt régebben itt a marjai sziken. Egyszer aztán valami gáborjáni fickók, akiknek előzőleg beverte a fejüket a hencidai kocsmában, összefogtak ellene, és szüntelenül háborgatták. Egy ilyen zivataros éjszakán rámentek, és bosszúból elhajtották a nyája felét. Akkor vállalta el a csaplárosságot.

Azután arról beszélt, hogy Bocskay fejedelem idejében a hajdúk meg a törökök itt küzdöttek meg egymással, ezen a marjai sziken. Ilyen nevezetes hely ez! Az elesett vitézeket a csárda melletti két halomba temették el, egyikbe a magyarokat, másikba a törököket. Akkor már fennállott ez a csárda, a török rakta rá a holdakat, azóta vannak rajta.

Kívülről csapós eső mosta az ablakot, sűrű villám villogott be rajta. Szél nyomakodott be a pendelykényen, és meglibegtette a mécs lángját.

– Jó, hogy behúzódtunk.

– Hencidáig lemosta volna rólunk a gúnyát a zápor.

– Ló, szekér jó helyen van.

Csak hallgatták a csárda fedele alatt a kuruc idő zenebonáját. De egyszer csak mintha hosszan elnyújtott kiáltást is hallottak volna.

– Jajgat valaki?... – Az öreg Szabó meg a mester felpattant, hogy kinéznek, de a vén Mundró leintette őket.

– Ki ne menjenek! Hiába is mennének. Semmi az...

Elkezdte magyarázni, hogy itt, a csárda mögött van egy rettenetes mélységű ókút. Széles, nagy kút. Még a török ásatta, amikor itt megtelepedett. Van-e benne víz, vagy teljesen kiapadt? – nem nézett abba ember emlékezete óta senki. Most úgy emlegetik, hogy a Betyárokkútja, pedig a törököké volt. Még az a szerencse, hogy sűrű, tövises bozót nőtte körül, legalább nem vész bele gyanútlan járókelő, se kóbori jószág. Némely éjszakákon abból hallatszanak fel ilyen kiáltások. Ami nemhiába van így, sok átok verte. Úgy mondták a régiek, hogy hadakozások idején a magyar a törököt, a török meg a magyart hányta belé. Ebbe vetette a török a sok összeharácsolt kincs egy részét is, amit nem tudott magával vinni, amikor kiverték az országból.

– Miért nem vették már ki azóta?

– Ki merne erre vállalkozni? – kérdezte vissza a vén Mundró. – Mikoriban idekerültem, egy éjszaka én is kiszaladtam egy ilyen kiáltásra. Valami emberforma árnyékot pillantottam meg a bozót közt. Két szeme világított, mint egy-egy parázs, hosszú karjával integetett felém, hogy menjek csak, menjek oda. Azóta én bedugom a fülem, ha kiáltást hallok.

A vén csárdás győzte volna szóval, de ekkor lassan kinyílt az ajtó, be meg nem jött senki.

– Tán a szél nyitotta ki?...

– Nem olyan ajtó az. Mindjárt bejön, aki kinyitotta.

Két nagy szálas legény lépett be.

– Jó estét!

– No, hé, túl vagytok a nehezén? – fogadta őket a vén csapláros. Nyilván számított a jövetelükre.

– Nincs semmi hiba? – kérdezte az egyik legény.

– Nincsen. Takarosan elbeszélgettünk ebben a csúnya időben a száraz helyen. De ti megáztatok, hé.

– Csak a szűrünk. Ennek nem árt. Hétszámra verheti az eső, akkor is meggyullad a belsején a masina. Jó szűr ez!

A másik legény a csizmadiához intézte a szót:

– De mesteruram is jó csizmákat csinál ám! Úgy pászol a lábomra, mintha mondva készült volna. Dicsérem érte.

Erre a szóra elhűlt a mester, szólni se tudott.

– De nemcsak jó szóval fizetek, megadom az árát. – Átnyújtott egy bankót, amiért négy pár csizmát is adtak volna.

– Ebből visszajár – nyúlt zsebbe a mester.

– Hagyja csak, mesteruram! Ez a jó csizma megér nekem ennyit.

Amikor az idő elültével kiderült a csillagos ég, kászolódtak az öreg Szabóék. Kilépvén az ajtón összenéztek: három felnyergelt ló volt a csárda ágasához kötve. Kettőről gondolták, hogy a betyároké. De ki lehetett a harmadiknak a gazdája?...

– Valami történhetett a Betyárok-kútjánál, amíg a mese tartott.

A ládából nem hiányzott több csizma. Úgy lógott rajta a nagy lakat, mintha meg se piszintották volna. Ügyes két legény volt!

Amikor meghalt a vén Mundró, végakarata szerint az egyik halom tetején temették el, és sírjára kőkeresztet állítottak. Mondták is róla a jámborabbak: „Eleget volt pogány, hosszú ideig élt."

A csárda is elpusztult, nyoma se maradt. Hiába volt két halom közt, csak belecsapott a villám. Üszkös omladékaival betömték a Betyárok kútját.

FERENCZI IMRE

A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában

(RÉSZLETEK – DMÉ 1962–64. DB. 1965.)

A TÖRÖK KORRAL KAPCSOLATOS HIEDELMEK

...Alagút-mondák. Hajdúbagosról származó közlés: „Nagykerekibe van egy Bocskai-vár. Az alatt van egy pince. Egyik ága Nagyváradig vezet, a másik ága meg Nagyléta felé. Úgy hallottam, hogy a törökök csinálták. Egy ősz öreg ember van benne. Mán többen be akartak menni, de az ősz öreg megjelent nekik és azt mondta: – Mennyetek innen, haggyatok magamra, mert ez az én birodalmam![1] Körösszegapátiban általános hiedelem, hogy a török időkben épült alagút vezet a községtől Nagyszalontáig.[2] Nagykerekiben került feljegyzésre: „A vár alatt alagút vezetett. Biharnak mondták, hogy vezetett. Biharon errűl megin' van egy vár, abba vezetett. Ezt még a kutyafejű törökök használták."[3] Nagyszalontán, a Csonkatoronyhoz fűződő mondák egyike így kezdődik: „Mán akárkik ípitettík a Csonkatornyot, de nemcsak kincstartónak meg messzilátónak ípitettík, hanem nígy alagútat is csináltak alatta. Az első a nagy eskola eránt jött, oszt ment a Sájber-pusztáján a fődvárnak, szt innét a Kerezs alatt Gyulára. Egyszer a rígi időbe a törökök megtámadták Gyulát, de a gyulaiak nem vótak otthun, Szalontán is csak egy hajdú vót a várba a szógájával; de ezek nem vótak restek, az alagúton átmentek Gyulára oszt egy ágyúval elijesztettík a nagy csomó törököt onnét..."[4] Porcsalmy Gyula regényének függelékében[5] a hajdúböszörményi szájhagyományból merített adatokat olvashatunk. Ezekből idézzük[6]: „Szól a nép az alagutakról (a város alatt több helyen találtak ilyenre...)." A város határában „Zeleméren is volt alagút. Böszörményben pedig az utcákon vermek voltak, amelyekbe a lakosok a futáskor – mikor a török vagy német jött – féltve őrzött ingóságait elrejtette s azután futottak a tokaji, kállói, ecsedi, pocsaji, székelyhídi stb. várakba, asszerint, hogy melyik ellenség elől kellett menekülniük. A monda szerint Böszörmény Kállóval (a böszörményi hajdúk állandó lakhelyével) alagúttal volt összekötve."

Kincs-mondák.[7] A pocsaji várhoz fűződő adatok: 1. „Azt hallottam, hogy a pocsaji várból – Oláhtúl hallottam, Pocsajba lakik – tizenkét tündérlány jár ki a várból. Minden hét évbe kijönnek a tündérek. Egy lovashuszár is kijön velük, csupa arany mindene. Rengeteg kincs van csomóba a török időből. Ottan rejtették el a sok rablást."[8] 2. „Vót egy kondáslegíny. Ott legeltetett a kismarjai ódalon a faluvígen. És hogy ott a dombon megállott, a váron állt, mert el vót temetve, könyökölt a botján. A bot meg lesíllyedt. Azt mondja a kondáslegíny: – Na, mi van itt? Ott kereste tovább osztán, bontogatta. Úgyannyira bontogatta a bottal, hogy meg is lelte a kíminyt. Így osztán ű mingyán jelentette ezt a kössígnek. Így osztán a kössíg mingyán összeszedelőzködtek ásóval, lapáttal, kapákkal, úgy húzták le a fődet rúla. És így tanálták meg a kincset. Belül osztán benyitogatták az ajtókat, hát üresek vótak a szobák, csak kegyetlen szípek vótak. Ástak tovább. Ott vót a nagy kamra. Setítbe nem láttak, felbuktak a hordókba. Minden tele arannyal. Rá vót írva török-hagyomány. Oszt elnevezték a várat török-hagyománynak."[9] 3. „Kiskondás legíny hogy lelte meg a török kincset" címmel mondotta el egyik mesélőm[10]: „Eccer vót egy szegíny asszony. Annak vót egy tizenötéves gyereke. A gyerek falusi kondás lett. Mint szokás szerint reggel kihajtotta, este meg hazahajtotta a csűrhét.

Majd eccer a csűrhe közt vót egy koca. Azt mindig lisztesnek találta. De hogy hova járt, nem tudta, csak mindig elcsavargott. – Hun járkálhat ez a koca a lisztbe? Mán csak utánanízek! Hát elment a koca után, amerre ment, arra ment ű is. Hát eccer mit lát! Ki van nyilva egy ajtó, szóval a várnak az ajtaja, a pinceajtó. A koca bement oda. A sarokba vót a liszt, azt majszolta, azt ette. Bement ű is utána. Látta, hogy egy ősz ember ott ül a hordó tetejin. Egy nagy tajtikpípa a szájába. Hát látja, hogy ott van három kád tele ötforintos tallérokkal, aranyakkal. Vót a fiúnak egy nagy kalapja, teliszedte, avval kigyött. Nem messzire vót egy nagy tó, egy víz. Akkor elkezdte a legíny hajingálni a pízt a tóba. Ű ezzel örült és élvezte azt, hogy ő górálta a pízt. Akkor megint visszament. Megint szedett egy kalappal. Csakhogy azt is elgórálta. Akkor megint visszament. Megszólalt egy öreg ember: – Kedves fiam! Még eccer jöhecc, de többször nem! Szóval mán háromszor vót. Negyedikszer is csak ment. Mán mikor félig szedte a kalapját, becsapódott az ajtó. Ott is maradt a kiskutyájával.

Nahát a disznók, az egyik erre, a másik arra! Eljött az este. A disznók maguk gyöttek haza. Az annya meg várja a gyereket, de sehun sincsen a gyerek. – Én istenem! Máskor mán itthun vót ilyenkor ez a gyerek, most hún van? Lehet, hogy tanált valami cimborát és avval

beszílget. Avval az asszony elment a szomszídba. – Szomszéd asszony! Nem látta az én fiamat? – Láttam én reggel, de azóta én se láttam. Csakhogy sorrúl sorra ment a házakho', kérdezte mindenkitűl. De nem tudta megmondani senki se, hogy hun a gyerek. Avval visszament a kössígházho', jelentette a bírónak, meg a jegyzőnek, hogy hun van az ű gyereke, elveszett valahun. – Hát hogy nem gyűtt haza!? – kérdezte a bíró, meg a jegyző. – Hát akkor nem kérdezném, ha tudnám, hún van. – Hát annak utána kéne nízni, hogy hun lehet.

Na mingyán a bíró felhítt egy pár embert. Összeszedelőzködtek legalább vagy huszonhatan. Ott, ahun legeltetett a vár körül a gyerek, ott kerestík azon a ríszen. Elment az idesannya is, az is kereste. Így gondolta – hátha valami fészekír' felmászott a fára, oszt leesett, oszt meghalt. Belenízett a kútba, mert hátha húzott vizet és beleesett a kútba. Na, de nem láttak semmit a kútba. Azt a határt mán mind felkutatták. Hát szegíny asszony, mitévők legyünk, mán hiába keressük!? Csak nem leljük, lássa.

Na, belenyugodott az asszony, hogy oda a gyerek. Na, hazament ű is osztán. Csakhogy a szegíny asszony sírt, rítt mindig. Majd másnap átment a szomszéd kössígbe. Ott is keresték a gyereket, de ott se tanálták. Úgy, hogy elmúlt két hét, akkor se tudtak rúla semmit. Így gondolta az annya, hátha átmehetett valamék kössígbe, és akadhatott valami jó baráttya, vagy tudomisén, és ott van valahun, oszt nem tud rúla senki. Ű meg ugyi gyerekésszel van, nem gondolja azt, hogy itthun kéne lenni.

Na, annyiba hagyta az asszony. Elmúlt egy hónap, elmúlt a másik is. Ugyhogy mán egy félesztendő is elmúlt, de sehun sincsen a fia. Elmúlt egy esztendő, elmúlt egy másik esztendő is. Úgy, hogy mán az asszony nem is gondolt rá se, mán valahun elpusztult. Eljött a hét esztendő. Akkor megint kinyillott az ajtó. Akkor a gyerek összeszedte magát, mán tudta, hogy mi van. Úgy hogy összeszedett jó sok aranyat magának. Úgy alkalmazta az időt, hogy este legyen, mikor megyen hazafelé. El is indult haza a kondáslegíny.

Mikor hazaírt, bekopogtatott az idesannyának. – Kedves anyám! Nyissa ki az ajtót! – Ki vagy te fiam? Hát az én fiam elpusztult! Nem pusztult el kedves anyám tessék kinyitni az ajtót! Nem akarta vóna kinyitni, de ott rimánkodott a fiú. Csak kinyitotta oszt neki. Akkor bement. – Jó estét kedves anyám! Űsmer-i engemet? – Nem tudom én fiam – aszongya. Hát valahogy azért, de tuggya a jóisten, valahogy csak emlékszem! Akkor a gyerek leült, elsorolta a dógot, hogy hun vót ű, és most szabadult. – Na, kedves anyám! Itt van, hoztam annyi örökséget a várbúl, hogy abbúl most mán tudunk magunknak szerezni egy kis vagyont. Avval felmentek a kössígházho', és elsorolta a fiú a dógát, hogy hogy járt, mint járt. – Hozott ű magával egy kis pízt. Hát ű most mán vót szegíny eleget, reméli, hogy most mán csak jobban megy neki. Meg is adták neki, egy vasat se vettek el tűle.

Akkor a gyerek vett magának egy lakást, és vett magának huszonöt köblös jó fődet, és vett egy fogatot, gazdasági felszerelést. Ebbe osztán a gyerek gazdálkodott. És lehet, hogy valakije még most is gazdálkodik benne. Így vót a dolog avval a várral Pocsajba."

JEGYZETEK

1 Saját gyűjtés. Makula József 30 é. cigány közlése, 1962.

2 Többször megpróbáltak már előrejutni az alagútban, de nem sikerült. Saját gyűjtés, 1962.

3 Saját gyűjtés, 1962. Adatközlő: Nagy István 75 é.

4 Szendrey Zs.: Nagyszalontai gyűjtés, 233. H-jelzésű monda első része. A szalontai néphit az idézett monda szerint négy alagutat tart számon (uo.: 233–234. Itt jegyezzük meg, hogy Szendrey Zs. e gyűjteményében a nyelvjárási sajátosságokat is figyelembe veszi a szövegközlésnél. Külön jelöli az í-zést és a zárt e hangokat. Mi a zárt e hang jelölését nyomdatechnikai okokból mellőzzük. Szendrey Zs. még nagyobb egyszerűsítéssel adta közre a gyűjtemény néhány mondáját az Ethnographiában.

5 Boda Katalin. (Regény a hajdúnép múltjából.) Hajdúnánás, 1925.

6 Uo.: 183–184.

7 A kismarjai várban levő kincsről ld. Ferenczi I.: Bocskai, 219.

8 Saját gyűjtés. Nagykereki, 1963. Adatközlő: Váradi Szerén 36 é. cigány.

9 Saját gyűjtés. Nagykereki, 1963. László Imre 53 é. cigány közlése.

10 Makula János 61 é. cigány története. Az előbbi történet végighallgatása után ugyanaz előtt a hallgatóság előtt adta elő. Amolyan rálicitálás volt László Imre történetére. Nagykereki, 1963. Gyorsírással történt feljegyzésem.

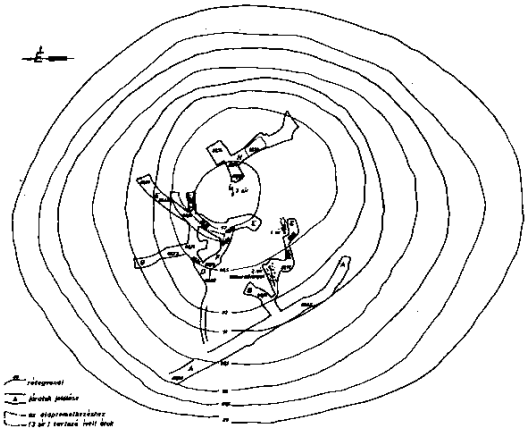
KECSKÉS GYULA

Nyakvágó-halom

(KECSKÉS GYULA: PÜSPÖKLADÁNY ÚJKORI TÖRTÉNETE HELYNEVEIBEN, 1974., PÜSPÖKLADÁNY NAGYKÖZSÉG TANÁCSA)

Nyakvágó-halom – Kincses domb, Kincses-halom 1770 körül: „Nyakvágó halom" (1. sz. tk.); 1802: „Nyakvágó Halom" (Pl. II. 1.); 1839: „Nyakvágó halom" (13. sz. tk.). A múlt század hatvanas-hetvenes éveitől kezdve Nyakvágó-halom helyett mindinkább, a huszadik században pedig általánosan „Kincses-domb", „Kincses-halom"-nak hívták. Egyik – 1944 előtt akácfákkal sűrűn benőtt s e miatt legtekintélyesebb nagyságban megmaradt halmunk volt Petri-teleptől ÉNy-ra a karcag–püspökladányi vasútvonal és Makkod-csatorna közt, régebben a Nyakvágószék-, utóbb a Farkas-érhát-dülőben. Környékünk múltjának legrégibb tárgyi emlékeit őrizte 1969 nyaráig, amikor is – az eddigi feltevések és megállapítások szerint – az időszámításunk előtti kétezerből származó katakomba-sírokat tártak fel alatta. – A Makkod-csatorna elkészülte előtt mellette folyt a Nyakvágó-ér. Az 1770-es években a tokaji uradalom püspökladányi birtokát ábrázoló 1. sz. térképen a Nyakvágó-sziget DK-i szélén emelkedett. Így ábrázolja az 1783. évi első katonai térkép is. Iratban is ekkor említik először, amikor az uradalom „az felséges Magyar Kamarának kegyes engedelme mellett 1783-ban nov. 1-től 7 esztendőkre" többek közt Nyak-vágó-halomnál is Nemes Rácz Ferenc és Kovács Mihály földje közt megújította a nemes Baranyai-családdal régebben kötött haszonbérleti szerződést (Baranyai-család levelesládájában Hajdúszoboszlón). 1800–3 közt „Cameralis P Ladány Helységében előfordult ügyes bajos dolgoknak és az Betsülletes Tanáts Hasznos és rendes Végzéseinek Protocolatioja" szerint 1802. dec. 17-én foglalkozott a tanács „Némellj Betsülletes Lakosoknak" azon kérelmével, hogy a környéken levő földeket az uraság szőlőföldnek osztassa ki. A kérést a tanács visszautasította, mivel ezt a földet kenderföldnek már megkapták.

Püspökladány földesurainak: a Rákócziaknak, majd 1715 után a kir. kamarának, utána 1819-től a vallásalapítványi uradalomnak pallosjoga volt. De a halálra ítélt jobbágyokat nem a Nyakvágó-halmán végezték ki. Az 1783. évi katonai térképen az akasztófa helyét is megjelölték. Akasztófás nevű szőlőskertünk is volt. A Nyakvágó-halom nem a földesúri ítélet végrehajtási helyéről kapta nevét. A név a 17. sz. közepére, a török világra, a hajdúságot és messze környéket felégető „nyakazó" Szejdi Ahmed budai basára mutat. Barta Boldizsár, Szalárdi János és Szücs István leírásából tudjuk, hogy Szejdi Ahmed pasa császári parancsra 1666 tavaszán nagy sereggel indult Barcsai fejedelem megsegítésére, a kegyvesztett II. Rákóczi György fejedelem, valamint a mellette kitartó hajdú települések ellen, és Nagyvárad várának elfoglalására. Gyulai Ferenc váradi várkapitány, Rákóczi vezére összehívta a szabolcsi és bihari hajdúkat, hogy védelmezzék a hajdú városokat. „Kaba nevü hajdu várost az ellenség szinte legelőször

Püspökladány–Kincsesdomb, rétegvonalas átnézeti helyszínrajz

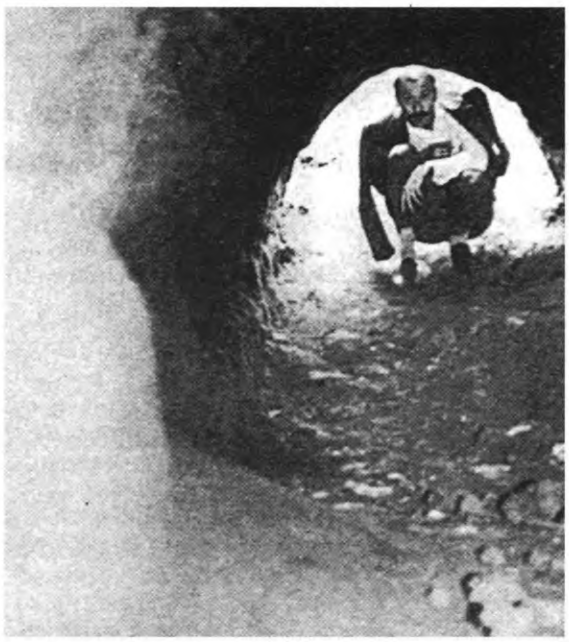
érendő volna", ezért a török eleibe Kabához szálltak (Szalárdi). Ez a mondat bizonyítja, hogy Szejdiék Ágotánál gázoltak át a Hortobágyon, tehát előbb Ladányt érték. De hírét vették Gyulaiék a sokkalta nagyobb török sereg jövetelének. „Midőn immár a vezér tábora hozzájuk csak oly közel szállott volna, hogy csak a Hortobágy, egy sáros, de meggázolható víz lévén előttük" – Gyulai rövid tanácskozás után még azon éjjel a hajdúkkal kitért a török elől, magukra hagyta a hajdú városokat és az egész környéket a török Hortobágyhoz érkezésének napján, 1666. ápr. 27-én. Szejdi még az éjjel hírét vette a hajdúk eltávozásának, katonáit a védtelenül maradt falvak ellen küldte. Kabát korán reggel porrá égette. 28-án Szoboszlót is. Itt két napot töltött. „A férfiaknak mind fejek szedeték és a vezér maga eleibe kihordatni parancsolván, mind egyig megnyúzatja, bőröket az agykoponyáról levonatja, azokat szalmával megtölteti és szekerekre számán ugy rakatja vala." A menekülő szoboszlai lakosokat a ma Vérvölgynek nevezett határrészben kapta el és öldöste le. Népetimológia szerint e határrésznek azóta Vérvölgy a neve.

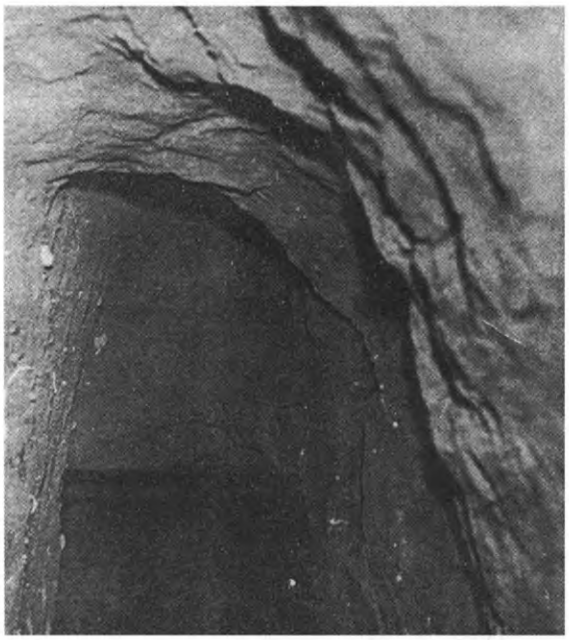
Ekkor születhetett a Nyakvágó-halma helynév is Ladányon.

Az 1920-as évek közepe táján az Árpád utca 9. szám alatt testvérénél (Baranyai Sándor volt községi esküdtnél) lakó E. Baranyai József ref. presbiter úgy tudta, hogy Nyakvágószék-halmán egy török basa maga elé állíttatta a kun szállásokon összefogott kun vezetőket, majd fejüket lefűrészeltette, mert nem álltak el Rákóczi mellől. Az említett források szerint Szejdi ápr. 30-tól két hetet töltött Debrecen alatt, ez ideig „csapatai Debrecentől a Tiszáig járták a tájat", „a Tiszáig való szép darab föld ... mindenestül porrá s hamuvá tételték" (Szalárdi J.).

Sorsát a Nagy-kunság sem kerülte el (Kiss G.), de

A főbejárat (A) kezdeti, bejárható szakasza

A főbejárat egy részlete

nem kerülhette el Püspökladány sem, a Rákóczi birtok. Hiszen a hadjárat II. Rákóczi György ellen indult. Az itt ismertetett események valószínűvé teszik, hogy a helynév ebben az időben, ilyen körülmények között keletkezett, *„nyakazó"* Szejdi hadjárata alatt. Szejdi május 22-én parancsot küldött a debreceni bírónak, hogy másnap reggelre „száz öreg kést" és tíz szekeret küldjön táborába, „melyre a *fejeket* köll rakni ... azért kérjük az öreg késeket, az fejeket nyuzni" (Török–Magyarkori Emlékek [1870] V. CCLIII. sz. okl. 464).

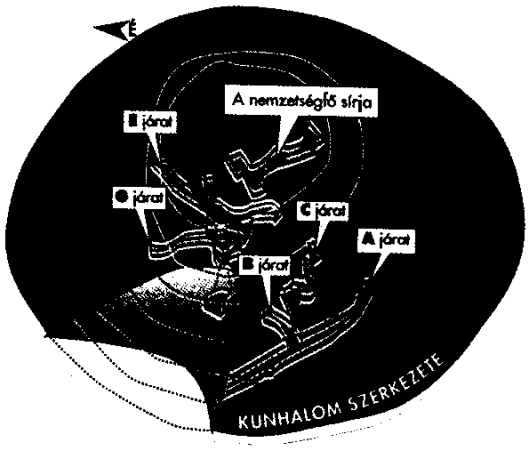

Az E járat – a végén feltehetően aknás bejárattal

A halom másik neve: Kincses-domb. Nevéhez kétféle történet fűződik. A már többször idézett Tóth Sándor beszélte a 30-as években, hogy élt itt Ladányon a múlt század első felében egy Érkeserűből ide származott szegény ember. Keserűnek hívták. Juhász volt. Egyszer a Nyakvágó-halom mellett legeltette a nyájat és észrevette, hogy a kutyája a halom oldalából pénzt kapart ki. A nyájat a bojtárra bízta, maga ásóért, lapátért hazaszaladt. Éjszakára valamilyen ürüggyel elküldte a bojtárt, ő maga éjszakánként megásta a dombot. Sok régi pénzt talált, amit reggel a bekötött szűre ujjában hordott haza. Állatokat vásárolt és gazdag ember lett. – Ide illik Nagy Sándor feljegyzése a Keserű-családról: „Keserü Jánosról több adatok maradtak a' nép ajkán, nevezetesen az ő Attya Keserü István a' mult század közepe táján (tehát az 1700-as évek közepén, K. Gy.) a' Baranyai család egy tagjának, Baranyai Györgynek barom-

A B és C járatok feltárása

A püspökladányi Kincses-domb járatainak rendszere, ahogyan azt egy mai számítógépes grafika érzékelteti

pásztora volt, illetőleg gujássa. Később Baranyai György vagyona el fogyott, a Keserü Istváné megszaporodott, mikor fiai ember kort értek, mind kitünő gazdák lettek, különösen kisebbik fia Keserü János. Községi Előljáró lett, számos éveken keresztül több időkbe mint községi biró, 's gazdag ember, a' környékén hirt, nevet szerzett, maga tartott gujást, sertésőrző nyájkondást, nyáj juhászt ... Négy Száraz, vagyis Iovas Malma vólt, többször hangoztatta azon kérkedő Szavakat:

Van négy száraz malmom,
arat az minden nap.
Van Száz darab marhám,
egy hija nincs annak."

– Mindkét forrás tényként említi a Keserü család hirtelen meggazdagodását. A lakosok egy része ezt kincstalálással magyarázta.

A másik történetet a már szintén többször említett néhai Balogh Lajos volt ref. kurátor mondta el. Ő még ismerte a Nyakvágó nevet. Hallotta egy öreg karcagi rokonától, hogy a tatárjáráskor egy kun kapitánynak fűrészelték ott le a fejét. Úgy hallotta, a domb azért kapta a Kincses-domb nevet, mert egy halász megásta, hogy kincset találjon. Egy Péter nevű – a családi nevét már elfelejtette Balogh bácsi (1859–1945) – halász szénakaszáláskor egy cimborájával a halom melletti vízben halászgatott. Felmentek a halom tetejére. A domboldalon egy horpadást találtak, közepén egy lyukkal. A teszi-veszi háló rúdját beleszalasztották, hogy megszárítsák a hálót. Úgy tűnt nekik, hogy a lyukban megcsörrent valami.

– Itt pénz van! – mondta az egyik. – Ássuk meg, komám!

Meg is ásták. A Meggyes felőli oldalán kezdték az ásást. Beástak a halom közepéig. Közbe-közbe vaklyukakat csináltak, ebbe rakták bizonyára a mécset. Közepétől keletre fordultak és a kertek felőli oldalon jöttek ki. Nem találtak semmit. Még a 70-es évek elején az akkori gyerekek közül sokan keresztül bújtak ezen az alagúton, maga Balogh Lajos is. Az üreg bejárata akkora volt, mint egy jó nagy kemenceszáj. Mikor beértek, meglátták, hogy kerek, bolthajtásszerűen volt kivájva, olyan volt, mint egy pince s állva lehetett végigmenni benne. Kifelé megint a kis lyukon jöttek ki. – Ettől kezdve a halászt mindenki Kincses Péter néven gúnyolta, a dombot ettől kezdve nevezték Kincses-dombnak.

Hogy a dombot valóban megásták a múlt század 50-es éveiben, azt Sz. I. jegyző 1864-ből való feljegyzése is igazolja: „Nyakvágószék határrészben egy nagyszerű halom Nyakvágó halom névvel, hol állítólag a régibb időben a nyakazások történtek, ezelőtt pedig 6–7 évvel némelly lakosok kincset gondolván ott rejleni, sok ideig nagy munkával ásták, de minden eredmény, s siker nélkül".

A dombot 1969 nyarán ásták meg újra s az előkerült leletek bizonyítják, hogy Püspökladány és környéke több ezer évvel ezelőtt is alkalmas volt emberi településre. A 4-es számú országos főútvonal korszerűsítésével kapcsolatban, a vasúti felüljáró építéséhez nagy tömeg földre volt szükség. A Nyakvágó-halmot akarták elhordani. A munkálatok során egy erőgép a földbe süppedt, mert földalatti alagútba csúszott. A debreceni Déri Múzeum múzeológusa: M. Nepper Ibolya tárta fel a halmot. A feltárásról a *Népszabadság* (1969. május 28-án) a hírek közt, majd részletesebb tudósításban a *Hajdú-bihari Napló* (1969. évi jún. 23.) „Katakombás temetkezésre bukkantak Püspökladánynál" címen számolt be, ez utóbbi a következőkben: „Az ásatások során a föld alatt 4 méternyire találták meg az alagút úgynevezett járószintjét". A főfolyosó elágazik két másik alagútra. A halom alatti sírt még nem találták meg, de az odavezető folyosóban két sírra már rábukkantak. A halom eredeti felszínétől 4 m mélyen az alagútrendszer oldalában nyugat–keleti fekvéssel színes gyékénybe csavarva találták meg az egyik csontvázat. Ugyanebben a folyosóban volt a másik csontváz is, de ennek csak töredékei kerültek elő, mert az idő elporlasztotta a sírt, amelyet fával béleltek ki."

„Az eddigiek szerint valószínűleg katakomba-síros temetkezésre bukkantak. Hazánkban ilyen jellegű temetkezést még nem találtak. Ami ugyancsak értékes: az eredeti felszín fölött úgynevezett másodlagos használatát is felfedezték a halomnak, mert a halom első ráhordásának peremén szintén sírra bukkantak. Az eddigi feltevések és megállapítások szerint az időszámításunk előtti kétezerből származó sír került elő, amelyre újabb földréteget hordtak. Itt rátemetkezést találtak, amelyre Európában is csak ritkán bukkantak, hazánkban pedig még soha." – *„A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971"* 52. oldalán Kincsesdomb címszóval M. Nepper Ibolya ismerteti a kutatás eredményét. „...A földgyalu ... 1 méteres nyesés után egy 150–180 cm-es üregbe beszakadt. A helyszíni szemlén kiderült, hogy mesterséges járatról van szó ... Ebben a járatban két sírt találtunk. Az 1. sír Ny–K irányítású, békafekvéses, gyékénymaradványokat is felfedeztünk benne. A 2. faburkolásos sír váza teljesen elporlott. A járatban egy kőbaltát, valamint múlt század eleji kanalat, pipát, edénytöredékeket találtunk. Tehát a teljes hosszt számítva kb. 100 m-es járatrendszert, ahol a főjáratok szélessége 2–2,5 m, magassága 1,5–2 m volt, használták az új korban s később is. 1970-ben befejeztük a lelelmentésünket a Kincses-dombon. Sikerült feltárni a halom alatti okkersíros temetkezést, feltehetően női vázt és egy gyermekét. A holttestek állatbőrbe voltak csavarva, ennek nyomát is sikerült észlelni."

A Nyakvágószék-halmát lehordták a vasúti felüljáró építéséhez.

P. MADAR ILONA

Sárrétudvari hiedelmek

(RÉSZLETEK – NÉPRAJZI KÖZLEMÉNYEK XII. 1–2. SZ. BP. 1967. 23–225. O.)

HATÁR

...A *Várallya* mellett van a *Veresbarátok* halma. A múlt század utolsó évében álló csontvázat találtak ezen a helyen...

A halmokat, dombokat testhalomként, kincshalomként tartották számon, nem is aludtak „déli álmot" a halmokon, még a tövében sem, mert „...ha valaki elalszik ott ahun kincs van, az meghal, mert az mírget lehel ki magából, mint a gáz". Másik változat szerint megfoltosodik a bőre annak, aki a kincs felett elalszik.

KINCSMONDÁK

A Félhalomról azt mondták, hogy ott „píz" van, még a török járásbeli. Mikor a kanálist „fenekelték" akkor találtak kardokat, meg török pénzt...

„Olyanformát hallottam, hogy egy rokonnak tanyája vót és cselédje vót, oszt az eljárt a szomszédba a cselédlányhoz. Kereste szen' györgy éjszakáján a kincset. A cseléd azt mondta, hogy Sárkány őrzi, a másik meg azt, bíkát [békát] kéne ráölni, mert ugy lett eltíve."

„Ahun láng lökődik fel, ott kincs van. Az én nagyapámnak a nagyapja egy tejesköcsögbe igy tanált egy ökörszekeret, 6 ökör vót benne, tézsla, eke, talyiga, még az ostorhegyes is benne vót, oszt aranybul vót. Oszt bevitte a bankba, de nem vót annyi pénz a bankba hogy beváltsák. Hazahozta, eldugta. Majd beteg lett, oszt a menyit hitta. Majd szóltak neki, oszt gondolta majd mond néki valamit, a meg elment a szomszédba oszt mire visszament, meghalt az öreg."

„Van, aki elteszi a sok pénzt oszt szen' györgy nap iccakáján fellángol. Nyiri kapitány is ugy vitte ki a pénzt ökörszekérrel. Oszt elásatta a Kárteleken egy laponyagba. Valami titok alatt tették azt el. Ez a kapitány annyira gazdag vót, még Mária Terézia adta néki a sok falut."

„A Törökhalomnál is vót pénz. De aztat nem lehetett felvenni, mer aztat ebek őrizték. Mer mikor a pénzt odaásták, nagy kutyákat öltek meg rá. Azok oszt őrizték. Mikor keresték, elment előlük a pénz. Elindult azért, hogy a kutyák nem eresztették oda."

„Az én apósom azt mondta, hogy az ű föggyibe píz van, ki kellett vóna vinni egy asszonyt, oszt ott hálni vele, akkor felvehették vóna. Minden hetedik szen' györgy napon lángolt fel, akkor rögtön kezdeni kellett vóna az ásást."

„Nagyapám hetedik gyerek vót, és azt mondta, hogy mint hetedik gyerek, kiáll a keresztutra Szent György éjszakáján éjfélkor, hogy meglássa a kincset. Kiállt hát a keresztutra ásóval, és mikor meglátta a kék lángot, hirtelen odament és megjelölte az ásóval, és másnap fel is ásta a földet. Olyan mélyen vót, hogy több mint 2 méter mélységet ásott és az izgalom miatt megszédült. Nagyanyám nem engedte, hogy tovább ásson. Behányatta vele a gödröt.

Két év mulva Szent György éjszakáján ismét kiment a keresztuthoz, ugyanazon a helyen, megint jelt mutatott a kincs és megint hozzáfogott ásni. Akkor kiásta 3 méter mélyen, és megint elszédült, pedig akkor már kemény tárgyat érzett az ásójával, és döbbent is. De nagyanyám megint nem engedte tovább ásni, mert ujra elszédült, behányatta véle a gödröt, azután ugy maradt amig a nagyapám élt. Nem nyultak hozzá.

70 évre rá ugyanazon a helyen kutágasnak ástunk gödröt. Imrével ketten ástuk a bátyámmal. Édesapám ott állt a gödör szélén, mikor egy méter mélyre kiástuk a gödröt, bementünk, és egy tiz perc mulva édesapám rosszul lett a gödör szélén, mink osztán abbahagytuk az ásást. Nem ástunk aztán tovább. A kutágast azért leállitottuk, letömtük, de amikor tettük befelé az ágast a gödörbe, nagyot döbbent, érezni lehetett, hogy egy üregbe esett. Azóta nem nyúlt hozzá senki."

„Pala azt mondta, hogy itt-amott a határba meg a keresztutakon pénz van elásva. És ha fel akarták ásni, nagy kövek forogtak a fejük felett. Udvari határában volt egy halom, körül volt árkolva, ugy hitták: árkos halom. És nekik mindig olyan mesterségük vót, amivel kitanálták, hogy emiatt meg amiatt nem tudták felvenni. Nagy fekete kutyának a vére vót rácsurgatva. Oszt akkor is fekete kutyát kellett vóna ölni és a vérét rászórni, mikor felássák. Vagy a szőrét elégetni, annak a hamuját rászórni. De ugyse sikeredett soha felvenni."

„Ezelőtt azt mondták, hogy Szent György nap éjszakáján mentek a halmokhoz, ott vót a píz, oszt akkor ott tűz lobbant fel. Elaludt, oszt ott megásták. Azt mondták, hogy átok vót az, oszt aki felvette a pénzt, oszt nem lökött vissza egy fél marékkal, azt zavarták. Mintha azt jelentette, hogy vissza kellett vóna lökni, mintha magot lökne vissza, hogy teremjen a píz. Azír zavarták oszt, ha nem lökött vissza."...

TÁLTOS

Legfontosabb ismérve, hogy foggal (fölös csonttal) születik, onnan a nagy ereje.

Anyjának terhes korában piros kendőt mutattak, jelezve, hogy a születendő gyermek táltos lesz. „A fogában van az ereje, mint Sámsonnak a hajában, ahogy a Biblia irja." „Hóna alatt szárny féle vót, hogy repülni tudjon, ha felnő, testét szőr boritotta." „Akinek korán megszólalt a gyereke, arra is azt mondták, hogy táltos lesz."

A terhesnek vélt „tudománytól" azonban szabadulni igyekeztek, ezért a bába kitörte a fogát, levágta a hato-

dik ujját. Sokak szerint „mindegy vót a, ha annak született, csak olyan vót, hogy tudós lett", vagy meghalt fiatal korában.

Mások ugy tartják, hogy az erőt biztosító csont eltávolításával elmegy az erő. Ezt a műveletet azonban titokban kell végezni „mert vagy a gyerek, vagy ű meghal". (Aki a műveletet végzi.) „Az én testvéremnek hat újja vót, oszt a bába nem szólt, csak levágta a tizenegyediket. Anyám csak azt vette észre, hogy a bába »pampucolta« [kötözte] befele." Ha a bába haragudott a családra, akkor a foggal született gyermeket meghagyta táltosnak.

„Vót itt a szomszédban egy kisgyerek, foggal született, oszt nem törtík ki, mert a bába haragudott valamiért rájuk. Mindig felvágva ment, örökösen szaladt [a gyermek]. A kalapot felsallangozta, oszt ment, vágtatott, mint a táltos. Mindig lovast játszott a gyerekekkel, de úgy, hogy ű vót a gazda. Ha nem vót madzag, meg ostor a kezibe, még akkor is úgy tartotta a kezit. Kétszer elszökött iccaka, úgy ment utána az apja lúháton, Ladányban tanálta meg. Másoccor is visszahozták, osztán meg is halt tizenkétéves korában."

Az el nem vállalt tudomány megölte a táltost. A tudományért azonban küzdeni, viaskodni kell.

„Vót olyan táltos, aki négy-öt éves korában már felment a fára, vagy a háztetőre."

A szárnyas gyereket nagyon féltették, „vigyázták". „A Pap Zsófi testvérének valami szárnyféle vót a hóna alatt, de az meghalt, mielőtt elrepült vóna. Pedig azt őríztik, még az asztallábához is hozzákötötték, »kivált« [különösen] ha nagy vihar vót, hogy el ne repüljék."

Mint a későbbiekben látni fogjuk, a viharban táltosok viaskodtak, ilyenkor leszálltak és a táltosgyerekeket magukkal vitték, hogy viaskodni taníthassák. „A viaskodáshoz sok erő kell, ezért a táltosgyerekek igen sokat esznek, főleg sok tejet isznak." „A táltosgyerek tejjel táplálkozott, sokat ivott belőle. Példa is vót rá, ha valaki sokat evett, azt mondták rá, nem győzném meg, annyit eszik, mint a tátus." A táltosgyerekek erősek, „olyanok, mint a vasík" (vas ék).

Mikor a táltosgyermek felnőtt, „szárnya nőtt", tizenkét-tizennégy éves korában elmegy viaskodni. A levegőben viaskodik, némelyek szerint kék láng alakjában. A piros láng mindig az ellenfél volt. Ha bika alakjában vívtak, akkor a fehér bika volt a magyarországi, a fekete pedig törökországi. „Mán felnőttek, mikor viaskodni méntek. Törökországból jött egy fekete bika, az idevaló meg fehér bika volt, oszt mondta, hogy a feketét üssék, mer ha az űtet legyőzi, akkor néki vége lesz. A fehírnek a gazdája ütötte is a feketít."

A tudományt-nyert táltos elmegy a háztól, nem alapít családot, ezzel mintegy társadalmon kívülivé válik. „Annak olyan olyan rohanó az eszme"; „annak mindig menni kell"; „az olyan megy, keres magáho valót". Nappal emberalakban jár, mezítláb, éjszakára vagy viharban pedig: szárnyas ember, ló, bika, medve, oroszlán, tigris, tüzes kerék, kék láng alakot vesz fel.

A táltosok közlekedési eszköze, a fentemlített alkalmakkor: kígyó, üres szekér (ló nélkül), talyiga.

„Vót egy gazda, nála évek során járt valaki. Majd eccer egy napon elkérte a gazdának az ócska szekerit, hogy adja neki. Mondták oszt neki, minek az neked, úgy sincs amit belefogj. Hát oszt, csinált egy hosszu póznakötelet csepübül [kenderkócból], rákötötte a rúd végire, meg a félhercre, megcsördítette a szöszostort, avval kihajtott a kapun. Azóta se látták. Ez a történet 1860 táján eshetett, ha igaz."

„Ezt még a nagyanyámtul hallottam, hogy vót egy ember, aki mindig íjfélbe írkezett hozzájuk kétkerekü talyigán, akkor szítszedte a talyigát, mikor leszállt rólla, ótán minden darabját odalakatolta a padlásfeljáróho', mert máskípp elment vóna, ű nála nélkül is, azt mondta. Mire nagyanyámék felkeltek, akkorra mindíg odavót."

Tudományból eredően azt csinált, amit akart, „megkisírtett" (megkapott) akármit. A szekszuális szabadosság hiedelme társadalmon kívüli állapotát méginkább elmélyítette.

Mint gyermekkorában, később is a tej volt fő tápláléka. Azt kikövetelte, ha nem kapott, „nagy szelet támasztott, nagy viharokat"; „a táltos vihara lehordta a nádtetőt"; „olyan is történt, hogy azt az asszonyt, aki letagadta, hogy van teje, este ellökte, eltaposta a tehén"; „ha tejet nem kaptak, olyat is csináltak, hogy a tehén előtt a jászol csupa arany vót, oszt mikor nyúltak vóna utána, akkor meg eltünt az arany, ugy nyúltak a semmibe". „Vihar idején kígyó hátán járt a felhőben a »gödrök közt« szállt le, vagy az Eszteró megett." Ezért nem szerettek viharba kint járni, még az udvaron sem. S mint az előzőkben láthattuk, baltát raktak a csepegőbe, hogy a táltos vágja meg a lábát, ha közel merészkedik. A gyerekeket vihar után nem engedték a falun kívül, mert féltek, hogy a táltos elviszi őket.

Volt olyan táltos, aki évenként visszajárt egy-egy gazdához és a gazdasági munkában segített. Fizetésként csak tejet fogadott el. Dolgoznia csak éjszaka lehetett, mert „nappal nem engedték néki". „Vót egy tátos, úgy hítták, hogy Gergő, oszt az hajnalba kiment árpa-kötni, oszt egymaga bekötött annyit, hogy öt-hat cselédnek elég lett vóna."

Jósolni is tudott a táltos, azonkívül meglátta a kincset a földben. „Csak az vót a baj, hogy az olyan kincset ugy kellett vóna kiásni, hogy ne gondojjunk rá, azt meg senki sem tudta megállni, így oszt lejjebb csúszott mindíg."

Erejük megújításáért hétévenként vívniuk kell egymással. Némelyek szerint a keresztutakon „viadalmaskodnak" béka alakjában. Sokan úgy tudják, hogy a levegőben azért kell a nagy vihar, hogy ne lássák az emberek a viadalt. Amelyik erősebbnek bizonyul, annak hétszeresére nő az ereje, az tovább fut, a vesztes pedig „elizél" (elmúlik) valahogy. „Azt mondták az öregek, hogy úgy lelik azok halálukat, mind, viadalba."

LUBY MARGIT

Népmondák a szomszéd megyéből

(RÉSZLETEK – LUBY MARGIT NÉPMONDÁK SZABOLCS-SZATMÁRBÓL, DEBRECEN, 1985. ÉS BÁBALELTE BABONA, HELIKON, BP. 1983. KÖTETEIBŐL)

Ahogy Árpád egy nagy darab földet elfoglalt, ő maga odébb ment a sereggel, de néhány ezer emberrel otthagyta egyik vezérét, hogy rendet tartson a nép között. Ezen a tájon Borc lett a vezér. Sehogysem tetszett a pihenés Borcnak, mert együtt szeretett volna harcolni a többi vezérrel. De Árpád úgy rendelkezett, mert megunta hallgatni az öreg sopánkodásait. Mivelhogy Borc mindig azt mondta, hogy nem kellett volna otthagyni a régi hazát, mert az isten ellen volt; hiszen nem azért adta, hogy otthagyják. Azt mondta, hogy mentől jobban megy a magyarok sora, annál jobban megbűnhődnek egyszer. Ezért mindig csak csóválta a fejét, valahányszor a magyarok győzelméről hallott. Amikor aztán hírül hozták, hogy már az egész ország Árpádé lett: nagyon elbúsulta magát. Úgy érezte, hogy most valami nagy rossznak kell jönni és mert ezt nem akarta bevárni, hű embereivel egy dombba temetkezett.

Ezért hívják ma is ezt a dombot Borchalomnak. De nem marad ott örökre: megint előjön, ha a magyarnak örökre jóra fordul a sorsa. Azért nem is lesz addig jó világ, míg a Borchalom oldala meg nem nyílik. (Sz. Zs. Olcsvaapáti.)

*

Mikor a magyarok a hegyekről leereszkedtek, Árpád erre is küldött egy csapatot. A lakosok mind elmenekültek, csak egyetlen öregasszony maradt ott. Ahogy a csapat a faluba beérkezett, mindent összekutatott, de sehogy sem tudtak ráakadni az eldugott kincsre. Előfogták hát az öregasszonyt, oszt mikor nem vallott, hát halálra kínozták. Ez meg mikor érezte, hogy már nem bírja tovább, bosszút akart állani, oszt azt mondta, hogy a Pogányvárba van a falu kincse elásva, ott, ahová a nap első sugara süt. Azóta is mindig áskálják a dombot, de még eddig senki nem tudott a kincsre ráakadni. (Sz. Zs., Dobra.)

*

A mi öregeink úgy hallották a régi öregektől, hogy a határban Kokodvár dombjában egy csapat pogány magyar alszik. Nem akarták elfogadni az új vallást, hát inkább élve idetemetkeztek, és várják, hogy mikor tér vissza a szabadmagyarok élete. Akkor felébrednek s előjönnek a domb belsejéből, de addig ott alusznak. (Sz. Zs., Parasznya.)

*

Parasznya és Nagydobos határában van egy négy-öt méter magas domb, a Kokodvár. Itt kincs van, amit ördögök őriznek, mert ha valaki megpróbálta ott az ásást, kutatást, annak mindig történt valami baja. Karja kificamodott, lába eltört, hirtelen meghalt. Lidérc is van ott. (Kovács Alajosné, Papos, 1954.)

*

Mátraverebély és Kistenyere közt van Szentkút, búcsújáró hely. Közelében van egy forrás, annak a neve ma is Szent László forrás. Mély sziklaszakadék van a forrás felett. Mikor Szent László menekült az ellenség elől, itt ugratott át az egyik szikláról a másikra. Ott van a lú patkónyoma ma is. Ahol a szakadékot át kellett ugratni a lúval, az megrúgta a sziklát, és azzal fakasztotta ki a forrást a sziklából. Azért mondják ma is Szent László forrásnak. (Votyku Imre 40 éves, Ajak, 1954.)

*

Botahalma. A tatárok hírére a falu népe a Pénzesdombra húzódott. A domb aljáit árkokkal meg szekerekkel vették körül. Egész várat csináltak belőle. Vizet forraltak, szurkot főztek és úgy várták a tatár sereget. Jött is az, mint a hangya. Körülvették a dombot, oszt mint a felhő egyszerre olyan setét lett a sok nyíltól az ég a magyarok felett. De akárhogy is erőlködtek, nem tudtak erőt venni a magyarokon.

Utoljára hosszú rudakra csáklyákat kötöttek, oszt a szekereket az árokba huzigálták. Mások meg nagy darab hasábfákat hoztak az erdőből, oszt ezeket az árokba a szekerekre hányták, így próbáltak hidat csinálni. Így biz az baj lesz. Neki fohászkodott hát egy magyar, oszt odalőtt a tatárok közé. Éppen a szívét furta át a nyíl Bota vezérnek.

Mikor a tatárok meglátták; hogy Bota elesett, úgy szétfutottak mint a nyúl. Nagysokára a magyarok is leszállingóztak. Eltemették a tatár vezért és egy dombot hordtak rá. Azért nevezik ezt a halmot ma is Botahalmának. (Sz. Zs., Krasznabéltek.)

*

A Kende Zsigmond-féle tagban a magyarok a muszkákkal harcoltak 1849-ben. Látszik a sírdomb is, amit a halottaknak felhantoltak, úgy hívják, hogy Szépasszony dombja. A katonák sapkával hordták meg a sírdombot,

azt is beszélik, hogy kincs van ott elásva, meg is lelte a régi gazdája, abból gazdagodott meg. (Tyukodi Antal 50 éves, Szatmárcseke, 1949.)

*

Mikor Rákóczi katonákat sorozni járt, a gencsiekre is odaizent egy pénteki napon, hogy vasárnapra ott lesz a templom előtt. A gencsiek mindig 48-asok voltak, hát most is meg akarták mutatni, hogy ők jó kurucok, azért nem várták be a sorozást, hanem mind beöltöztek katonának. Aztán a falu végén egy dombot hordtak össze; az öregek sipkájukban, az asszonyok meg a gyerekek kötővel hordták a földet s erre egy cifra sátort állítottak. Mikor aztán Rákóczi a falu felé közeledett, már ott várták a falu öregei és arra kérték, hogy tisztelje meg őket a sátorban és kóstolja meg az ő kalácsukat, borukat. Rákóczi nagyon „népszerű" ember volt, azért most is hajlott a kérésre. Leült a sátorban és falatozni kezdett. Mikor meg a bort a szájához vitte, hát meglátta a gencsi legények lovascsapatát, amint a faluból az útra kanyarodtak. Könnybe lábadt a szeme, amikor a csupa derék sereg végiglovagolt előtte. Azután lovára ugrott s úgy vezette a legények lovascsapatát a károlyi nagytáborba. (Sz. Zs., Gencs.)

*

A vajai határban a Pala tanyán van egy hegy. Egyszer Szent György éccakáján ott nagy kék láng csapódott. Csak egy pillanatig tartott. Rá hét esztendőre, ha ugyanannak a napnak ugyanabban az órájában azt valaki meglátná, és az ujjasát vagy akármit a lángra lökhetné, akkor akár kézzel is kikaparhatná a kincset. Mert az a láng kincs helyén vetődött fel. (Máté Sándor 47 éves, Vaja, 1954.)

*

Az anarcsi Hintóhegyről azt tartják, hogy Szent György éccakáján éjfélbe a hegy megnyílik és benn tömérdek kincs van. Akinek sikerül oda bejutni, az meggazdagodhat. Egyik embernek sikerült is azt a percet kilesni, amikor megnyílik a hegy. Behajtott két lóval, szekérrel és a hegyről sok kincset tudott kihozni. (Votyku Imre 40 éves, Ajak, 1954.)

*

Az egyik Bóné fiú gulyás volt Tiszakóródon. A gulya bérelt legelőn legelt. Volt ott egy domb, annak az északi oldala nem volt gyeppel benőve. A pásztorok úgy tartották, hogy ott ajtó van, s azon az ajtón őszi éjjeleken egy öreg ember szokott kijönni. Az ott kincset őriz. A fiú nem hitt az ilyen mesékben. A kunyhója a domb közelében állott. A pásztorok azt is tudták, melyik őszi hónap tizenharmadik napján szokott a vénember megjelenni.

Denikve, azon hónap tizenharmadik napján a fiútól a kunyhó ajtajában egy vénember kenyeret kért. Az belépett a kunyhóba kenyérért, de mire visszafordult, az ember nem volt sehol, eltűnt vele a kunyhó cölöpjére akasztott tarisznya is, a benne levő szalonnával együtt. A gulya meg szerteszét szóródott azon a nyomon. A legény elsőnek is a dombhoz szaladt, s látta, hogy annak oldalába nyitva van valami ajtóféle, s három lépcsőfok is megnyílt, mintha pincébe vezetett volna. Ő azonban nem mert bemenni, s így nem lelte meg a kincset. A vénembert soha soha többé nem látta. (Bóné Irma 24 éves, Szatmárcseke, 1927.)

*

Barát József hosszú kincskereső históriát tanult meg egy régi írásból, mely sajnos elveszett. Így emlékszik rá:

„Keresd a Benei hegyek közt Kelemen hegyét, vagy Pilis hegyét, Pilis várának romjaival. Napkeleti oldalán találsz egy nagy követ, úgy gondolod terméskő. Ez nem terméskő, meglátod arról is, hogy a komló be szokta futni. Hengerítsd el a követ, az alatt ha megásod, forrásvizet találhatsz. Ahol a víz kibuggyan, azon a lyukon bújj be, bár hátad megdörzsöli a kő, de azzal ne gondolj. Mikor bebújtál, már felállhatsz. Előtted egy ajtó, bár nem gondolod, hogy ajtó, falnak gondolod. De jól megnézd. Veres cementtel van kimeszelve. Keresd a kócslyukat rajta. A kócs az ajtó fölibe egy kis lyukba van bedugva. Nyisd ki, de be ne lépj. Doronggal taszítsd be az ajtót, mert felül az ajtón láncosgolyó függ, s leüt, ha belépsz. Ha belépsz, találsz tizenkét királynak tárházára, tizenkét kádra. Mindegyik kád fedelén egy urna. Az urnán egy-egy veres kutya, mely ha hozzá mész, rád vicsorít. De ne félj semmit, mert veres márványból van csinálva, Ha ezt nem hiszed, az Úr Isten engem örök sötétségre vessen..." Itt egy sima szövege következett, mely bizonyította, hogv amit az írás mond, az igaz.

Barát – az elmondó – valamiért a vármegyei börtönben raboskodott. Ott találta ezt a régi írást, amelyikre ez írva volt. Kiszabadulása után társaival megpróbálta a kincset megkeresni. Talált is ilyen nevű hegyet. De két Kelemen nevű hegy, kettő is van a benei hegyekben. Másodízben a magánosan álló Ó-Kelemen hegyet kutatta át. Meg is találta a terméskövet, el is hengerítette. Alatta volt a kút. Annak alatta egy nyílás. Abba ő bemászott. Meg is találta a falat, de bizony semmi nyílás azon nem volt. Sem kócsot nem talált. Abba is hagyta a kutatást. Később meg a megszállás miatt nem tudta folytatni a kutatást. Évekig nem is gondolt a kincsre, de mostanában egyszer-egyszer eszébe jut. Ilyenkor nagyon bánja, hogy fiatal korában nem járt utána. Most mán késő. (Barát József 55 éves, Hete, 1929.)

*

A kincskereső históriák legfantasztikusabbját Hetében hallottam Barát József gazdától. Kétségbe is vonom, hogy a néptől származik. Horvát József földbirtokos maga is látta azt a régi írást, amelyről a gazda betanulta a történetet. Így:

Keresd a benei hegyek közt Kelemen hegyét, vagy Pilis hegyét, Pilis várának romjaival. Napkeleti ódalán tanálsz egy nagy követ; úgy gondolod, terméskő. Meglátod arról is, hogy a komló be szokta futni. Hengerítsd el a követ. Alatta kút, ez alatt, ha megásod, forrásvizet találsz. Ahol a víz kibuggyan, azon a lyukon bújj be. Bár a hátadat megdörzsöli a kő, de avval ne gondolj. Mikor bebújtál, már felállhatsz. Előtted egy ajtó. Bár nem gondolod, hogy ajtó, falnak gondolod. De jól megnézd. Veres cementtel van kimeszelve. Keresd rajta a kócslyukat. A kócs az ajtó fölibe egy lyukba van be-

dugva. Nyisd ki, de be ne lépj. Doronggal taszítsd be az ajtót, mert felül az ajtón láncosgolyó függ, s leüt, ha belépsz. Ha belépsz, találod tizenkét király tárházát tizenkét kádba'. Mindegyik kád fenekén egy urna. Az urnán egy veres kutya, mely, ha hozzámész, rád vicsorít. De ne félj semmit, mert veres márványból van csinálva.

Ha ezt nem hiszed, akkor engem az Úr örök setétségre vessen.

Itt egy ima következett, melyet József gazda már nem tanult meg. Az írás állítólag a beregszászi börtönből származott.

Barát József próbálta is egyszer a kincset megkeresni. Talált is Pilis nevű hegyet, Kelemen hegyét is, csak az volt a hiba, hogy kettőt talált. Másodízben az Ókelemen-hegyet kutatta át. Megtanálta a terméskövet, elhengerítette. Alatta vót a kút, megásta. Megtanálta benn a veres falat is, de bizony azon sem kócslyuk, sem nyílás nem vót. Abba is hagyta a kutatást. Később a megszállás miatt nem tudta folytatni a keresést. Évekig nem is gondolt rá. De egyszer-egyszer, ha rágondol, nagyon bánja, hogy nem járt végire a dolognak.

(Az Sz. Zs. névrövidítés jelentése: Szendrey Zsigmond tollából, az Ethnographiában az 1920-as évek elején megjelent tanulmányaiból átvett Szabolcs-Szatmár megyei vonatkozású anyag. Szendrey Zsigmond az adatközlők nevét nem adta meg.)

BORN GERGELY

Feketeország – avagy Atilla nyomában a hullámok hátán

RÖVID ELMÉLKEDÉS A DÉL-ALFÖLD SZAKRÁLIS FÖLDRAJZÁRÓL

Bokor alatt egy kis sánc van,
diófáról rózsa pattan.
(Álomban kapott versike)

A szakrális földrajz fogalmával 1992-ben találkoztam John Michell Atlantisz örökségéről szóló könyve kapcsán. Az „ősi egyenes ösvényekről" szóló leírás különösen megragadott. Minthogy ekkortájt ismerkedtem meg a radiesztézia (a hullámtermészetű jelenségek, természetes és mesterséges erőterek vizsgálatára hivatott, az ősmúltban gyökeredző és mostanság reneszánszát élő tudás) rejtelmeivel is, azonnal felmerült bennem a kérdés: Mi a helyzet itthon? Nálunk is megtalálhatók a nyomai a nagy léptékű tájalakításnak és az ősi egyenes ösvényeknek, amelyek szakrális központokat kötnek össze? Vagy netalán ebben is hasonló az „elmaradottságunk" sok máshoz? Ha „igen", biztosan érdemes keresni!

Felvértezve a radiesztézia műszerével, egy derékszögben meghajított rézpálcával, első utam a dombegyházi halmokhoz vezetett. Gyermekkoromban anyai nagyapám sokat mesélt e dombokról annak okán, hogy a régi hagyományok errefelé teszik Atilla király sírját. Sokszor elképzeltem a ragyogó koporsót és magát Atillát!

A határban megállva egy halom (mai nevén Temetőhalom) ragadta meg tekintetemet, és különös erővel vonzott magához. Így talált rám a dombegyházi halomrendszer.

Már az első mérések is megerősítettek abban, rendkívüli helyen állok, afféle szakrális központban. A halmon nemcsak a Michell által leírt ley-vonalak (a továbbiakban delejvonalnak nevezem Buka László barátom nyelvi leleménye nyomán) csomópontja volt, hanem egy erőmintázat is, egy három méter átmérőjű *„pávaszem" (2. kép).*

Továbbá a halmon egyetlen ún. egészségkárosító földsugárzás-háló sem volt mérhető; ezek a halom tövéhez voltak torlasztva, mintegy védőfalat képezve körülötte. Ez a sajátosság később a halmok általános radiesztéziai jellemzőjének bizonyult.

Néhány hónap elteltével akadt kezem ügyébe Radnai Mikes helytörténeti kutató (A dombegyházi Atilla-hagyomány új megvilágításban c. tanulmány szerzője) térképe a Dombegyház körüli halmokról, melyen elképedve fedeztem fel a „pávaszemet" *(3. kép)!* Lehet kapcsolat a két alakzat között? Minden bizonnyal, hiszen a további mérések tanúsága szerint az erőalakzat csak azokon a halmokon (de azok mindegyikén!) mérhető, amelyek ehhez a rendszerhez (!) tartoznak. Azaz *a halmok rendszert alkothatnak,* nem feltétlenül egyedi objektumok! (Radnai Mikes a szabadkígyósi tájvédelmi körzet területén egy Göncöl-szekér alakú halomrendszert azonosított a 70-es évek elején!)

A fent említettt halom (a Temető-halomról van szó) a „pávaszem" nagyjából középpontjánál található.

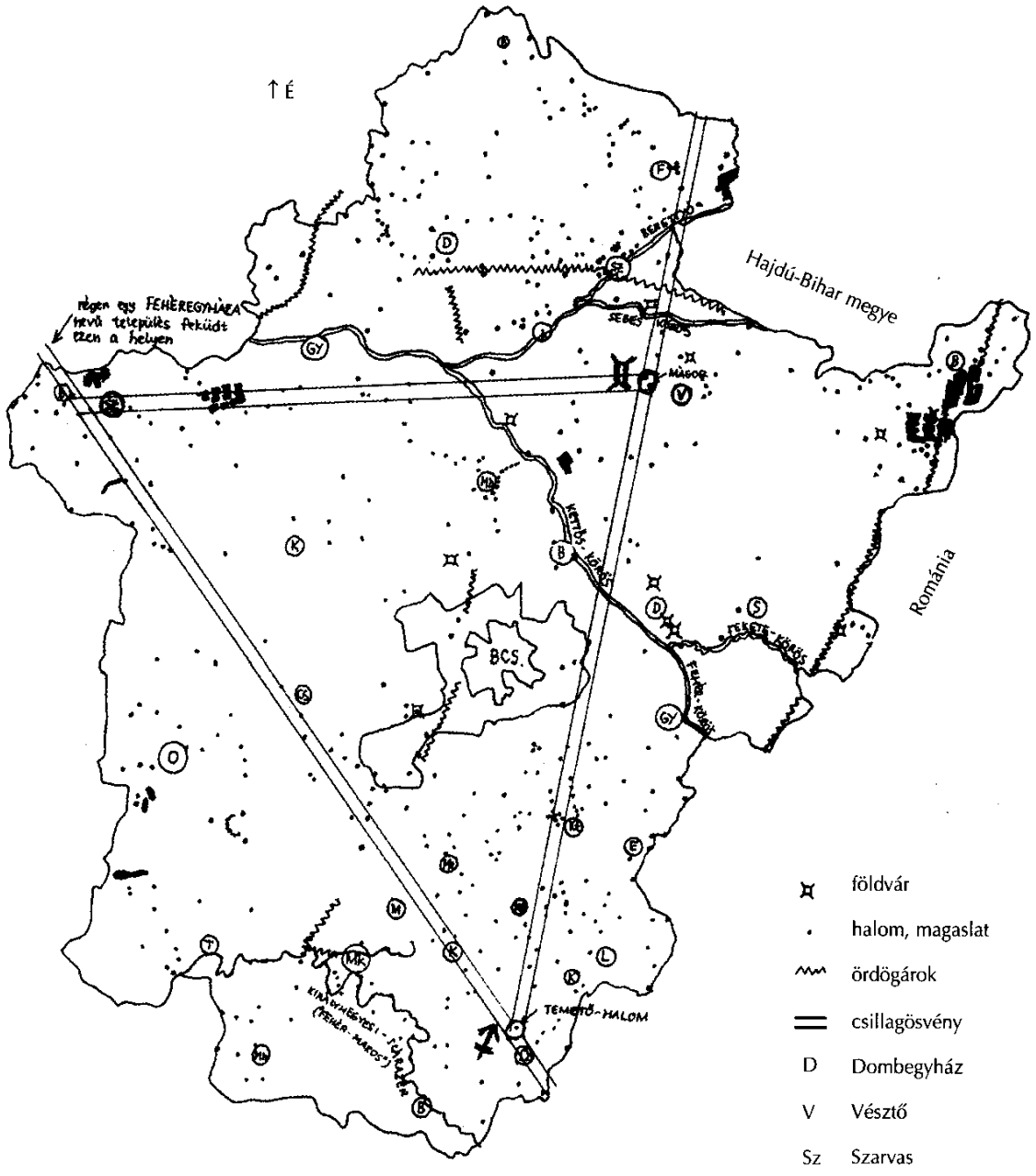
(Közben arról is értesültem, hogy a hantik szent helyének – Vezsakorinak – a rendszere szintén hasonló szerkezetű.)

Mit jelenthet ez a „pávaszem"? Ez a minta a Békés megyei szűrhímzés kizárólagos jellemzője (!), és csillagmítoszi értelmezése is lehetséges, mint napvártahely, melyből a horizont menti napkelték jól nyomon követhetők *(4. kép).*

Alakzatunk azonban, mint egy páva faroktollának rajzolata, Dombegyház régi pecsétlőjén is feltűnik *(5. kép).*

De térjünk most vissza egyenes ösvényeinkhez! A minket körülölelő térben a radiesztézia olyan – térhálós szerkezetű – erőtér-mintázatot tart számon, mely legalább 3 különböző léptékben – egymással többszörös kölcsönhatásban – működik, lüktet (pulzál); s amelynek alapszerkezetét csomópontok (erőközpontok) és az őket összekötő erővonalak jelentik. Ez az alapmintázat – mint a kibomló-kiteljesedő élet köze(ge) – honfoglalás kori tárgyainkon is jellemző díszítmény *(6. kép).*

A legkisebb léptékben működő, néhány méter széles erővonalak képezik a delejvonalakat. A legnagyobb léptékű – akár kilométeres szélességben megnyilvánuló – erővonulatokat *csillagösvényeknek* neveztük el. A mérések szerint egy közbülső lépték is működik – ennek azonban még nem adtunk nevet. Az eddigi vizsgálatok alapján egyértelműen bizonyos, hogy a halmok nem véletlenszerűen épültek a tájba, hanem ezen erővonalak messzemenő figyelembevételével! Ennek köszönhetően a halmok mind külön-külön, de csoportosan is *a delejvonalak nevezetes csomópontjait, mágneses áramlási vonalait jelölik ki!*

1. kép. Térképvázlat (Békés megye)

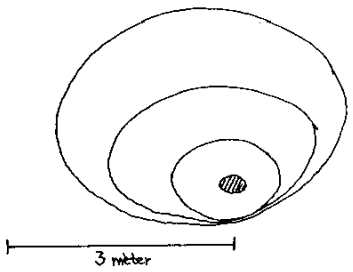
A vizsgált erőmintázatnak azonban van egy másik, nem térhálós komponense is, amely nagyobb területre kiterjedve épp a halmok egyikénél-másikánál mutat sűrűsödési gócpontokat, és az asztrológia bolygóprincípiumaival hozható kapcsolatba. (Ez a halmok csillagászati értelmezésének irányába nyithat utakat.)

Hasonló tapasztalható egyébként templomok esetében is, ami arra mutat, hogy a szakrális tér általános jellegzetességével állunk szemben.

Ha pedig bátran tovább-bontjuk e gondolatot, akkor a kerek (kör felszínrajzú) halmok a körtemplomok, a hármas halmok a hajós templomok irányába biztosítanak átlátást... és gyakran egyben helyszínt is. De miért kellett a szakrális célú építményeket erőközpontokra-erővonalakra helyezni? Ennek megválaszolásához azt kellene tudnunk, mit képviselnek a delejvonalak, és tágabban, a fentebb leírt erőmintázat. Érdemes most is néphagyományunkhoz fordulni, mely ezeket a vonalakat „tündéráramoknak", „tündérek vonulási útjának" tartja (Kínában a mai napig használt nevük: sárkányösvény!).

Fő csomópontjait számos hagyományban a sárkányok legyőzése vagy a tündérekkel való – általában vészjósló kimenetelű – találkozás nevezetes helyszíneiként tartja számon, ahol egyszersmind halom, templom vagy éppen földvár is található.

A vonatkozó szakirodalom azt is valószínűsíti, hogy e vonalak ciklikus működésrendűek, azaz az év meg-

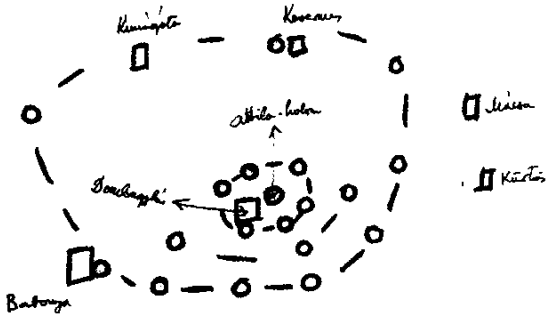
2. kép. A dombegyházi Temető-halom felszínén mért erővonal-rajzolat vázlata

határozott időszakában (napjain) érik el aktivitásuk tetőzését, és ez a sajátosságuk éppen a területük felett kulmináló bolygókkal (esetleg csillagképekkel?) áll összefüggésben, és több helyen is igazolhatóan ezek egybeesnek az adott területen tartott búcsú szokásos időpontjával.

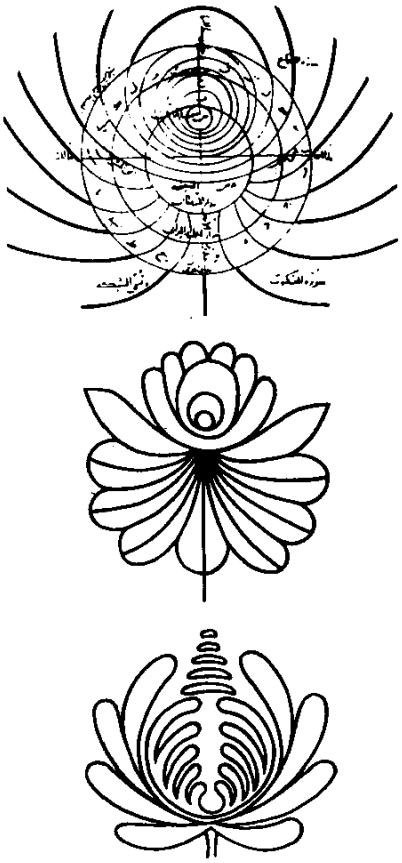
A csomópontok tehát a „szakrális földművelés" kitüntetett pontjai, olyan „transzformációs központok" (csakrapontok), ahol az energiamintázaton áramló földi energiák, a „sárkányerők" (az alkémia „prima materiája" és „szűzföldje") szellemíthetők át, emelhetők fel és egyesíthetők az égi erőkkel, hogy a Föld ismét fénnyel telítetté, paradicsomivá, aranykorivá válhassék. Ezért lehet egy halom egyszerre mondjuk szakrális áldozóhely, temetési vagy éppen őrhely, védelmi pont. Itt tehát egy olyan, igen mély szellemiségű vallási gyakorlat körvonalai bontakoznak ki halmaink nyomán, melyben a fény felszabadításán keresztül ég és föld egyesítése központi szerepet játszik!

Egy ilyen típusú műveltség számára *létkérdés,* hogy ezt az eleven rendszert számításba veszi vagy sem! Hogy mi történhet ez utóbbi esetben, arra jó példa lehet Déva várának története, ahol az eleven asszony feláldozására talán éppen annak következményeképp kerülhetett sor, hogy a várat (nyelvünkben erősség is, azaz erővárta hely!) nem eleven rendszerünkre tervezték.

Csomópontjainkat azonban a „túloldalról" is érdemes megfaggatni, ekkor a kérdés ilyenképpen tehető fel: hogyan tükrözik mindezen sajátosságokat vissza maguk a halmok? Mindenekelőtt nevükkel! A *halom* névnek ugyanis nemcsak a *hullám* (hullámtermészetű

3. kép. A „pávaszemes" halomrendszer (Radnai Mikesnek a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti főbizottságához intézett leveléből – 1966. június 26.)

4. kép. Asztrolábium vonalrendszere és matyó rózsa (Pap Gábor Jó pásztorok hagyatéka c. könyve nyomán)

létező!) és a *hallom* (ugyancsak a hullámtermészetre utal, és hogy a halmok és a hang[hullám] között igen szoros lehet a kapcsolat [teremtő hang], erre közvetlenül is utal az Arany Ilona könnycseppje c. aradvégi monda, melyben az elhordott aranyhegy helyén [!] zúgást hallani a föld mélyéből!) hangalaki, tehát lényegi megfelelője, de a *domb* néven keresztül a *dob* (sőt a *doromb* irányába is áthallást kapunk – táltosszertartás!). Ugyanakkor a síkságból kiemelkedő voltuk (nevük sok helyen földpiramis![1]) a helyszín emelkedettségét jelzi, ahová elzarándokolva mi is önmagunk fölé emelkedhetünk. Ezen a ponton eszünkbe juthat a Szent Korona zománcképeinek apostolain is látható táltos-fejbúb! Kör alakjuk pedig számos analógiát idézhet a körtemplomtól az előbb említett Szent Koronáig bezárólag. Egy fontos tapasztalat azonban még mindenképpen idekívánkozik: a halmok többsége *forog!* Természetesen nem fizikai értelemben, de jól érezhetően (sokak által megtapasztalt élményről van szó!), változó irányban. Erről nekem a rózsa forgást idéző virágzata jutott eszembe – ezért is választottam írásom bevezetőjeként azt a bizonyos, éppen e vizsgálódásokkal kapcsolatban

1 Dr. Zoltai Lajos debreceni múzeumigazgató és régész nevezte a halmokat „földpiramisoknak" – a szerkesztő megjegyzése.

kapott versikét. Ha pedig rózsa (és forgás), akkor ez azonnal két helyet is kijelölhet az asztrálmítoszi keretrendszerben: egyrészről szerkezete okán a Rák állatövi jegyét (életet generáló forgás!), másrészről az Ikrek jegyet (pünkösdi rózsa) és ezzel az élet Ikrek–Nyilas tengelyét! Így együtt igen sokatmondó analógiák, melyekből a halmok szerepe is talán továbbpontosítható! Hasonló sejtéseket fogalmazhatunk meg, ha erővonalaink térhálós szerkezetét (raszterháló) is hozzávesszük az előbb elmondottakhoz. E szerkezetben a Szűz csillagmítoszi minősége ad hírt magáról, azaz egy olyan közeget képez, melyben – mint már láthattuk – az élet teremtődése-kibontakozása várható, avagy ahol megfoghatóvá válik a „küldött" – vagyis a *köldöknél!*

Ezt is jelenthetik halmaink, de ideje visszatérnünk eredeti csapásirányunkba, a dombegyházi halomrendszerhez.

Az eddigieknél még meglepőbb tapasztalattal folytatnám beszámolómat: a halomrendszer területére lépve fejünk felett (vagy fejünkön?!) egy – leírni is alig merem – korona épül fel, mely szerkezetében kísértetiesen Szent Koronánkra emlékeztet! (Így lesz-lehet halmunkból koronázási domb!)

Ez az „építő!" folyamat éppen a rendszer középpontja környékén teljesedik be! Ha most számításba vesszük a fentebb eddig elmondottakat, és ehhez hozzávesszük azt, hogy e halomrendszerhez Atilla király neve (két halom is viseli!) és temetési mondája kapcsolódik, megkísérelhetjük a rendszer „asztrális jellegének" meghatározását. E szerint az ide zarándokló *Tejút-energiákkal* kerülhet kapcsolatba, ha erre hajlandó (és érdemes!) ráhangolódni! Ezt erősíti az is, hogy a területen egy csillagösvény halad át, mely – méréseink szerint – épp a rendszer középpontja tájékán (a Temető-halmon) ágazik szét (!), hogy innen két különböző irányba folytassa útját! Ha az analógiák helytállóak, akkor a középpont épp az a hely, ahol a teremtő Tejút-erők (ne feledjük, a Tejút Csaba királyfi útjaként is ismert a magyar néphagyományban!) találkoznak a Tejút mögül – annak hasadékán át – beszűrődő Szűz-típusú energiákkal!

5. kép. Dombegyház pecsétje

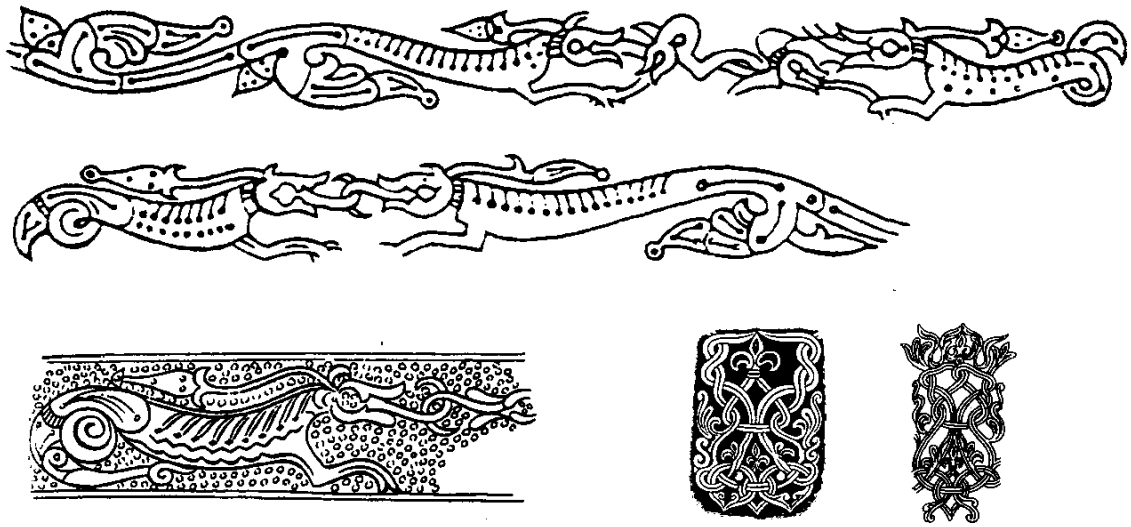
De milyen irányban halad tovább csillagösvényünk két ága?

Az egyik nagyjából észak felé, érintve Csabát (!), és a mágori (Vésztő határa) Csolt-monostor kettős halmát (!), hogy a megyéből kilépve *Kabán* keresztül Tokaj, majd a zempléni Nagy-Kőrös-hegy (!) irányába vegye útját. A Nagy-Kőrös-hegy környezetében találjuk Fekete-hegyet és Magoskát (!). A másik pediglen Szarvas hozzávetőleges érintésével (a Betlehem [!] nevű külterület mellett halad el) a Pilisbe tart!

A mágori Csolt-monostor kimérése visszaigazolta a csillagösvény jelenlétét, sőt egy újabbat is feltárt, mely Mágort Szarvassal kapcsolja össze! *(1. kép.)* Ez az ösvény a továbbiakban Solt–Dunapataj érintésével Somogyvár (!) felé veszi útját.

Továbbá megerősítette azt a feltételezést, hogy Mágor (Magor!) állatövi hovatartozását illetően az *Ikrek jegyhez kapcsolható!*

Így kapunk egy olyan háromszöget, melynek csúcspontjain szakrális központok állnak egymással összeköttetésben úgy, hogy mindez egyúttal a Kárpát-medence szakrális központját képező pilisi királyi háromszög-

6. kép. „Atilla kardja" – honfoglalás kori vezéri szablya pengélyének és markolatának díszítése (Pap Gábor Jött éve csodáknak c. könyve nyomán)

gel is kapcsolatban áll! Adódott tehát egy Nyilas–Ikrek (Tejút-) tengelyünk, közel É–D-i irányban, és egy K–NY-i tengelyünk (Napút?), két végpontján Mágorral és Szarvassal, mely utóbbi a Kárpát-medence középpontját alkotja! Szarvastól nem messze található Furugy falu, melynek neve igen beszédes, hiszen csillagmítoszi hagyományunk alapján Földünk forgástengelye felé terelget bennünket (a Sarkcsillag népi neve Furu!).

Azt a területet pedig, amelyen háromszögünk is található, vagyis a Körös–Maros-vidéket és környékét, a hagyományunk Feketeországnak vagy a fekete magyarok országának ismeri (a sumer „bikite" szó – amely békés szavunkkal esik egybe – feketét [!] jelent).

Vízjárta hely volt ez akkoriban, amolyan ingoványos föld, melyen a járást igen jól kellett ismerni ahhoz, hogy az ember veszély nélkül közlekedkedhessen. Azaz, ha ismét állatövi analógiákban akarunk fogalmazni, egyfajta *Vízöntő-közegről* beszélhetünk.

Erre utalhatnak a két irányba széthullámzó azonos halomnevek (pld. a két Kanta- [!] halom) Vésztő környékén; de magának Vésztőnek is igen árulkodó a neve, hiszen mind tartalmi, mind hangalaki szempontból megfelelője vízöntő szavunknak.

Ha történeti analógiákat keresünk, Meótisz juthat eszünkbe, a csodaszarvas legendájának helyszíne Hunorral és Magorral. E nevek kapcsán tehát akár a Kárpát-medence Meótiszáról is beszélhetünk, amelynek csodaszarvasa egyúttal – mint láthattuk – a medence köldökének szerepét játssza! (Hogy ez milyen gondolatsort indíthat még el Szent Koronánk irányába, majd egy következő tanulmányban szólunk.)

Amiről azonban még nem szóltunk, az a halomrendszerünkhöz kötődő, Atilla temetésével kapcsolatos két monda.

Az egyik (közismertebb és többször hivatkozott) változatban Atillát a Maros (mrs és mors [halál]) egyik mellékágába temetik el, úgy, hogy a folyót elterelik és az így szárazon maradt folyómederbe helyezik hármas koporsóját, majd a szolgákat lenyilazva, a folyót visszaterelik medrébe. A dombegyházi változat hozzáfűz még ehhez három helységnevet, miszerint Atilla Engadiban született, Zeleméren nevelkedett és Dombegyházon halt meg. (Dombegyház délkeleti határrésze a *Kinged* [Ki Enged?] nevet viselte!)

A folyó motívuma a tradicionális gondolkozás keretei között elsősorban az időt jelenti, így a monda egyik lehetséges olvasata szerint Atillát úgy temetik el, hogy az időt magát terelik el, majd vissza; azaz egy másik időbe (idősíkra) helyezik át, vagyis az *időbe* temetik. De a folyó a Vízöntő-közeg képjele is, mégpedig abban az értelemben, hogy a temetés hullámsírba történik, így Atilla halálát követő léte hullámtermészetűvé váltan folytatódik! A temetési monda másik – aradvégi – változata ugyanebbe az irányba terelget bennünket. Története szerint már ott járt a koporsó a Tisza meg a Maros szögletében, mikor a táltosok megfejtették, hogyan kell eltemetni Atillát úgy, hogy ne történjen ásóvágás a földbe, és akik eltemették, ne vihessék hírűl, hogy hová tették. De idézzük innen pontosan!

„Csaba királyfi, a hatalmas Atilla legifjabbik fia, aki ott volt a gyászmeneten, még három nap, meg három éjjel gondolkozott, hogyan is történjék hát a király elföldelése. Amint így gondolkozott, meglátta, hogy az országon végig sírdombok emelkednek egy vonalban. Megparancsolta hát, hogy ássanak fel egy ilyen dombot. Hadd lássák, hogyan temették el a régi királyokat meg vezéreket...

Amint ástak, hát egy kikövezett folyosóra bukkantak amely az összes sírdombokat összekötötte egymással. No, most már tudott mindent Csaba királyfi. Ráparancsolt a koporsót hordó vitézekre, hogy menjenek be az alagútba, oszt vigyék a koporsót, amíg bírják vinni. Még a fölkantározott lovat is bevezették az alagútba. Azok elindultak oszt vitték, vitték a koporsót. Csaba királyfi meg a többi kíséret kint maradt a föld színén. Amikor azok már jó messzire jártak, a királyfi kiadta a parancsot:

– Most pedig földeljétek be a kijáratot, hogy mi se tudhassuk meg, hová tették a nagy király koporsóját.

A nézők meg a gyászkíséret ásót-kapát ragadott, oszt egykettőre beföldelte a sír nyílását. Így temették el Atillát úgy, hogy csak a dombba történt ásóvágás, de a birodalom sima földjébe egy sem, oszt ki tudja, akik bevitték a koporsót, meddig hordták a vállukon, mert visszajönni már nem tudtak."[2]

Hogy Atilla halálát követően itt is hullámtermészetűvé lényegül át, nem a folyóba temetés jelzi, hanem a monda azon elemei, melyek egyértelműen (ld. a vonatkozó szakirodalmat) egyenes ösvényeink, azaz az élőpulzáló erővonalrendszer jellemzékei (sírdombok emelkednek egy vonalban; kikövezett folyosó, mely összeköti a halmokat egymással). Még mintha a lüktető-hullámzó mozgás is megjelenne a koporsó folytonos vállon hordásának mozzanatában! És hogy valójában milyen típusú energia áramlásáról lehet itt szó, arról nemcsak maga Atilla személye vall, hanem a bevezetett felkantározott (!) élő ló is! Ha a két mondát most egymás mellé illesztjük (folyóba és dombba [földbe] temetkezés egyidejűleg) épp sokat emlegetett Vízöntőnk képjelét kapjuk ismét vissza! Hogy a kép még teljesebb legyen, érdemes megidéznünk egy olyan látomás (tisztánlátás) üzenetét, mely tovább pontosítja Atilla és az erőrendszerünk között fennálló kapcsolatot. (A látomás hitelessége a szerző számára kétségen felül áll.)

E szerint Atilla hármas (arany-, ezüst-, vas-) koporsója egy olyan „generátor", mely a galván-elemekhez hasonlítható, azonban nem elektromos részecskéket (elektronokat), hanem *mágneses egypólusokat* (értsd: különálló északi és déli pólusokat) állít elő. E különálló pólusok kapcsolatba hozhatók az *idő* problematikájával (!), amennyiben – a közlés szerint – az időfolyam épp azon a ponton keletkezik, ahol a pólusok dipólussá egyesülnek (Vízöntő-paradoxon). Ez a „generátor" (azaz a koporsó) továbbá kapcsolatban áll a Föld pólusvándorlásával is (mely utóbbi valószínűsíthetően jelentős szerepet játszik a földi kataklizmák bekövetkezésében, a napfolttevékenységgel szoros összefüggésben!).

Ezeken kívül még szoros kapcsolatban áll (a koporsó) a mohamedánok szent kövével, a Kábával (Csaba!), amely egy mágneses tulajdonságú (!) meteorit.

Minthogy erővonalrendszerünk is mágneses természetű, az Atillával való kapcsolat kézenfekvő (bár a fizikai részletek megítélésében nincs kompetenciám).

Az viszont több mint figyelemreméltó, hogy az atillaságot a hagyomány tanúbizonysága szerint is továbbörökítő Szent László „ikre", Géza herceg Képes Krónikánkban szereplő neve – GéLyS MaGNuS – pontos

2 Kovács Ferenc: Aradvégi mondák

hangalaki megfelelője (mint Pap Gábor volt szíves figyelmemet felhívni) a *MáGNeSPóLuS*nak. A krónika váci szarvascsoda (!) című képén karöltve jelenik meg Szent Lászlóval, azaz, ha szabad így fogalmaznunk – már *kétpólusként!* (Hogy a képnek ki és miért a sugárzó alakja, a jövőben mindenképp töprengésre érdemes!)

Feketeországhoz azonban nemcsak a hullámtermészetűvé lényegült és ilyenképp is visszatérő (Csaba) atillaság, hanem – a történetben kissé előrelépve – Ajtony is hozzátartozik, akinek a Maros-vidék központja volt (így őt is az atillaság továbbéltetőjeként tarthatjuk számon). Ajtony pedig – legendája szerint – épp a sárkány világára nyit ajtót (a „sárkány-rend" papja!). Nos, a halmok meséiben, legendáiban ez a sárkányokra nyíló (ne feledjük, a halmokat összekötő delejvonalak egyik neve épp sárkányösvény) marosi (marsi) ajtó (Ajtony) – rendszerint vas*ajtó!* – minduntalan előbukkan, így a két név egymásra rímelése sem lehet a puszta véletlen műve! Hogy azután egy népmesében is rendre előkerülnek ezek az elemek, mégpedig épp ilyen összefüggésben? És ez a mese éppen a Feketeország címet viseli, egyúttal komoly áthallást biztosítva éppen Ajtony és Csanád történeti legendájának irányába?!

Azt hiszem, ez az a pont, ahol egy újabb elmélkedés kezdetét veheti. Annál is inkább, mert e népmesénket Koszecz Sándor barátom is lényeget láttatóan elemezte a Csodakút című kötetben. Így innen a munka mindenképp közös kell legyen. Még talán csak annyit: a tét nem kevés! A temetéskor bevezetett élő ló megdöglött! Tehát fel kell támasztani! (Hogy miképpen, ezt mindenki megtalálja a mesében!) A kulcs Feketeországban van. Isten legyen hozzánk irgalmas!

CSABA, 1998. AUGUSZTUS 15.

FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

BOBULA IDA: *A sumer–magyar rokonság kérdése.* Editor Esda, Buenos Aires, 1961.

BRADÁK KÁROLY: *Fehérvár – fehér folt.* Design & Quality Kiadó, Bp. 1992.

KOVÁCS FERENC: *Aradvégi mondák.* Az Ipolyi Arnold Népfőiskola kiadása, Újkígyós, 1995. Szerk.: Harangozó Imre.

LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete.* Múzsák Kiadó, Bp. 1988.

MICHELL, JOHN: *Atlantisz öröksége.* Édesvíz Kiadó, Bp. 1992.

PAP GÁBOR: *„Angyali korona, szent csillag"*, Jászsági Művésztelep, Tőtevény–Jászberény, 1996.

PAP GÁBOR: *Hazatalálás.* Pódium Műhely Egyesület, Debrecen; Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó Kft., Bp.; Magányos Kiadó, Debrecen, 1996.

PAP GÁBOR: *Jó pásztorok hagyatéka.* Pódium Műhely Egyesület–Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.

PAP GÁBOR: *Jött éve csodáknak.* Szabad Tér Kiadó, Bp. 1993.

RADNAI MIKES: *A dombegyházi Atilla-hagyomány új megvilágításban.* TIT-kiadás, Békéscsaba, 1976.

SZŐKE LAJOS: *A hiányzó láncszem.* Faktor Bt., Csömör, 1995.

KOVÁCS FERENC

Monda Attila temetkezési helyéről

(KOVÁCS FERENC: ARADVÉGI MONDÁK)

Élt egyszer a Duna–Tisza-közén, de még azon is túl egy hatalmas nép, annak pedig egy hatalmas királya volt. Úgy hívták, hogy Attila. Attila már úgy örökölte hatalmas birodalmát Bendegúztól, oszt ez a birodalom olyan óriási területen feküdt, hogy az Aldunától egész az Északi-tengerig, a Káspi-tótól pedig a Rajna folyóig terült el. Féltek is nagyon a népek ettől a hatalmas nemzettől, még jobban hatalmas királyától. El is nevezték az Isten ostorának, mert ha valamelyik nép rosszat cselekedett, hát Attila volt az, aki az Isten helyett végigszántott rajta. Attilának volt egy Réka nevű gyönyörű szép felesége, aki korán özvegységre hagyta a nagy királyt.

Sok év telt el azután, hogy Réka meghalt, a hatalmas nép végigdúlta már az egész szárazföldet, megbüntetett minden bűnös népet, oszt a hatalmas király úgy érezte, hogy igazságszolgáltató ostorát hadd ismerjék meg a tengereken túl is.

Ebben az időben megszeretett egy gyönyörűséges királykisasszonyt. Gondolta elég már a magányos életből, elveszi hát feleségül Nikoltát.

El is vette, oszt hatalmas menyegzőt csaptak a nagy király meg Nikolta számára. Az egész világból idejöttek a leigázott, megbüntetett királyok, oszt hódoltak a hatalmas királyi pár előtt.

Azon az éjszakán, amikor Attila lakodalmát tartotta, az ágyában érte utól a halál. Megeredt az orra vére, oszt a nagy király olyan mélyen aludt, hogy nem is ébredt fel soha többé.

Lett nagy sírás-rívás, szomorúság az egész országban. A táltosok fohászkodtak a földöntúli hatalmakhoz, hogy világosítsák meg az eszüket, mi is történjék a nagy király halála után. Hét nap, meg hét éjjel gondolkoztak, hogyan temessék el méltóképpen. Amíg ezen gondolkoztak, a ház körüli asszonyok szépen felöltöztették a királyt, ráadták kincseket érő aranyruháit, meg ékszereit, mellétették drágakővel kirakott fegyvereit, belefektették előbb egy aranykoporsóba, az aranykoporsót beletették egy ezüstkoporsóba, azt meg egy vaskoporsóba. Négy markos vitéz aztán a vállára emelte a koporsót, oszt elkezdték hordozni az országon végig. Mögöttük ment a nagy gyászkíséret Csaba királyfi vezetésével.

Mindenütt sírtak az emberek, amerre a koporsó elhaladt. Gyászba borult az egész világ, amerre meglátták jönni a hatalmas király tetemét, mely mögött ott kocogott legkedvesebb paripája, arannyal, ezüsttel felkantározva, de a táltosok még mindig nem tudták, hogyan temessék el a nagy királyt.

Már ott járt a koporsó a Maros meg a Tisza szögletében, ott borult gyászba minden ember, ott siratták, ott énekeltek gyászdalokat, amikor a hetedik napon futár érkezett, hogy a táltosok megfejtették, hogyan kell elföldelni Attilát.

Így szólt a táltosok parancsa:

– Temessék el a királyt oly módon, hogy ásóvágás se történjen a birodalom sima földjében, oszt akik eltemették, hírül ne vihessék, hogy hova tették.

Csaba királyfi, a hatalmas Attila legifjabbik fia, aki ott volt a gyászmeneten még három nap, meg három éjjel gondolkozott, hogyan is történjék hát a király elföldelése. Amint így gondolkozott, meglátta, hogy az országon végig sírdombok emelkednek egy vonalban. Megparancsolta hát, hogy ássanak fel egy ilyen dombot. Hadd lássák, hogyan temették el a régi királyokat meg vezéreket... Amint ástak, hát egy kikövezett folyosóra bukkantak, amely az összes sírdombokat összekötötte egymással.

No most már tudott mindent Csaba királyfi. Rápparancsolt a koporsót hordó vitézekre, hogy menjenek be az alagútba, oszt vigyék a koporsót, amíg bírják vinni. Még a fölkantározott lovat is bevezették az alagútba.

Azok elindultak oszt vitték, vitték a koporsót. Csaba királyfi meg a többi kíséret kint maradt a föld színén. Amikor azok már jó messzire jártak, a királyfi kiadta a parancsot:

– Most pedig földeljétek be a kijáratot, hogy mi se tudhassuk meg, hová tették a nagy király koporsóját.

A nézők meg a gyászkíséret ásót-kapát ragadott, oszt egykettőre beföldelte a sír nyílását. Így temették el Attilát úgy, hogy csak a dombba történt ásóvágás, de a birodalom sima földjébe egy sem, oszt ki tudja, akik bevitték a koporsót, meddig hordták a vállukon, mert visszajönni már nem tudtak.

KOSZECZ SÁNDOR

„...Fű kizöldül ó sírhanton..."

GONDOLATOK SZAKRÁLIS FÖLDRAJZUNKRÓL S MITIKUS TÖRTÉNELMÜNKRŐL MAGOR ÉS A SZARVAS KAPCSÁN

(A „KIÁLTS TELYES TOROKAL" – KÉPEK ÉS ÍRÁSOK PAP GÁBOR TISZTELETÉRE C. KÖTETBŐL)

Az én apáim száz évekig
Csak bolond, szép arccal álmodoztak...
(Sinka István)

Gyermekkorom egy ismert mondája szerint a világ közepe Szarvason, a szárazmalom tengelyénél található. Ott sem akárhol és akármikor. Amikor a molnár a tengely mellé áll, akkor az övcsatján van a világ közepe. Vagyis azon a köldöktájékon, ahol mindannyiunk eredetének, azaz középpontjának a helye jelződik. Az építmény formai képlete ugyanúgy modellezi a világot, mint mondánk. A nagy, tizenkét osztatú keringő az évkör teljességét idézi. Ezt ugyanúgy, mint az idő tizenkettesét a Ló ereje (nyugati nevén mint Nyilas) hozza működésbe. Lovunk járása pedig nem mást, mint az „életet" (mai nevén búzát) forgatja be kisvilágunkba. Ez az átváltozás fénytermészetű. „...Változik a búza, arannyá változik..." (Csángó urálás, részlet)

Az építményt vázlatosan vizsgálva nézzük meg további fő részeit, illetve annak elnevezéseit, annak bizonyságául, hogy világi funkciója mellett szakrális (világmodell-értékű és -érvényű) szerepe elengedhetetlenül fontos volt. A forgás tengelyének neve: Bálvány. Fölötte átlói mentén osztott négyzet, abból sugárirányban szétágazó tizenkettes csillaggerendázat. Ebből emelkedik ki a kereszt formájú „császárfa", mely „áttörve" a kupolát, csillagban végződik *(lásd 1–2. kép)*.

Az építmény hétköznapi funkciója így a világ működésrendjét megidéző szerkezetével képes a hétköznapok munkáját rítussá, s a létet rendezetté tenni. Ezt a szerepkört erősíti az épület társadalmi funkciója is:

„Ünnepnapokon a szárazmalom keringőjén üldögélve hányták-vetették meg lakóhelyük és az ország dolgait."[1]

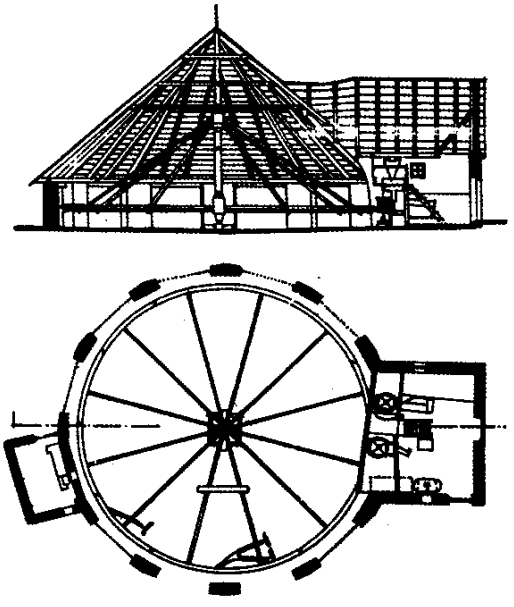
A malom viszonylag új keletű építmény, nyilvánvaló, hogy a fenti mondában nem ettől származik a hely eredetének jelentősége. Az így felépített szerkezet alkalmát adja, hogy a szakrálisan megjelölt hely mitikus történelmünkben szerepkörét betöltse.[2] A malom, illetve még a település létrejötte előtt halom jelezte a terület helyét s jelentőségét. Szarvas település, illetve „elődje", a Szarvas-halom pedig azért is kitüntetett szerepű, mert a Kárpát-medence középpontján található. Maga a középpont pedig nem más, mint az eredet helye, mint ahogy – nemzetre vetítve – a szarvasság is eredetmondánk kulcsszereplője.

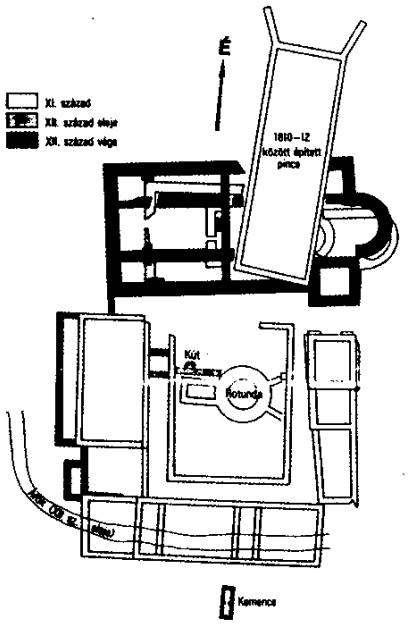
A táj akkor kezd megelevenedni, mikor észrevesszük azt is, hogy aki magát a szarvast célba tudja venni, szintén jelen van a területen, Magor személyében, a korabeli Mágor (vagy ahogy az 1783-as Habsburg-katonai felmérés írja: Magory) település jelzésében. Eredetmondánk szólal meg tehát, földrajzi helynevek által.

Következő helyszínünk Vésztő–Mágor Történelmi Emlékhely Csolt-monostora.

A történetírás ellentmondásosnak mutatkozik a tekintetben, hogy a monostoralapító Csolt ki is volt, mikor élt. Magyarország Története 1/1 alapján[3] Csolt Vata őse, aki birtokainak nagy részét István uralma alatt elveszíti. István korában a térségben egy olyan jelentősebb katonai akció volt, mely Csolt birtokainak elvesztését eredményezhette, ez pedig Csanád Ajtony ellen indított ütközete. Gazdaságilag nem valószínű, hogy nemzetségfőnk, illetve utódai a térség legjelentősebb egyházi központját létre tudják hozni a töredék birto-

1–2. kép. A szarvasi szárazmalom

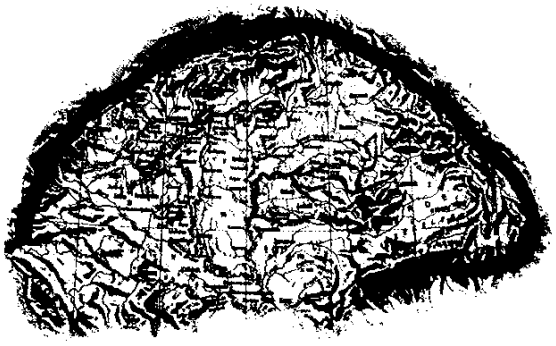

3. kép. A Csolt-monostor alaprajza

kok jövedelméből. Ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy miért kell ilyen méretű és megformáltságában ilyen színvonalú építményt létrehozni.[4] Az tény, hogy a monostor több lépcsőben megépül, a XI–XII. században folyamatosan bővítik. A XI. század ebből a szempontból azért lehet különösen érdekes, mert ha elfogadjuk Györffy György állítását, mely szerint: „Vata... Csolt nemzetségfő fia..."[5], akkor érdekes képlettel találkozhatunk. Miközben a XI. század folyamán a monostor bővítésének munkálatai folyamatban vannak, dokumentálva, két alkalommal is a régi hit bázisára épülő ellenállási mozgalom indul, éppen a terület vezérei jóvoltából. Gondoljunk az 1046. évi Vata, majd az 1061. évi Vata fia János vezette megmozdulásokra. Az pedig joggal feltételezhető, hogy a monostor léte nem függetleníthető attól a nemzetségtől, mely létrehozta azt. Ez azért is lehet különösen érdekes, hiszen a nemzetség szerepköre tevékenységük okán pontosan meghatározható *(3. kép)*.

4. kép. A Kárpátok formai képlete megismétlődik a Körös–Tisza–Maros által kirajzoltan

Miért lehet a területnek ilyen jelentősége? Források és adatok híján csak találgathatunk vagy álmodozhatunk, mint mottónkban idézett őseink is. Vizsgáljuk meg tehát a térség üzenetét – azon mai napig is megmaradt jelekből, melyek reményeink szerint olvashatóak – „mintegy álomban".

A Kárpát-medence teljessége formáját tekintve a magba záródás alapképlete, mint népünk elnevezése is (Mag, Magor, Magyar). Maga a formai képletből adódó küldetésre való utalás megjelenik a Képes Krónikában a honfoglalás kapcsán. Árpádék Alba városába, Noé hegyére érkeznek. Noé hegyére, vagyis az utolsó, a Szent Koron át vezető „bárka" vezérlő központjába, Fehérvárra, mely itt bárkaként lesz a magba záródó létezés alapképlete.

Ezen magszerűen működő Magor-nép Mag-országának közepe, a már említett – őseredetünket idéző – Szarvas térsége. Közelében Mágor–Magor hajdani településével, s a kilenc kultúrréteget magába foglaló kettős halommal. Ha a térképre tekintünk *(lásd a 4. ábrát)* láthatjuk: a Kárpátok „magba záródó" formai képlete jelenik meg a Mag „magjában", azaz középpontja térségében. Csakhogy ami a Kárpátok esetén hegyvonulat-„hullámzás", az itt folyókban rajzolódik ki, főként a Körös, illetve a Tisza, s a Maros által. Ez a hullámtermészetűvé válás hangsúlyozódik a térségben igen nagy számban jelen lévő halmokban is.

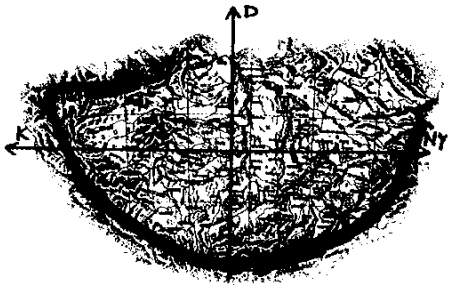
Míg a hegyvonulat kemény keretet ad a létezésnek – s a megmaradásnak –, addig itt ez a „kemény keret" feloldódik, hullámzása által energiatermészete hangsúlyozódik. Különösen szembeötlő ez akkor, ha térképrekonstrukción a térség korabeli vízi világát szemléljük *(lásd az 5. ábrát)*.

Az árterekre kiömlő, majd onnan visszahúzódó víz járása a szó szoros és átvitt értelmében is Vízöntő-területet sejtet. Ezen vízhullámzás mellett igen fontos a már említett halmok szerepe. A HaLoM hangalaki megfelelője HuLLáM szavunk, s Born Gergely továbbgondolása

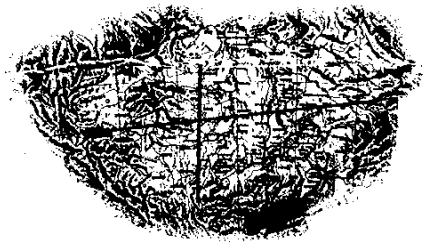

5. kép. A Körös-vidék korabeli vízrajzi viszonyai

6. kép. A Kárpát-medence „átbucskázott" képe

7. kép. A csillagösvények Szarvasnál metszik egymást

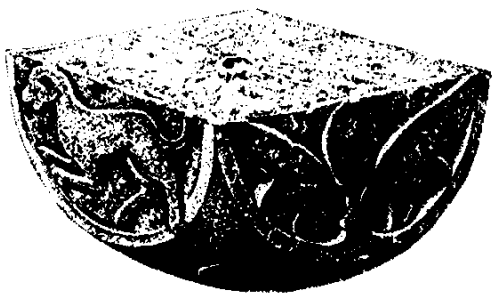
által SZeLLeM szavunk. A halmok, mint mesterséges dombok kitüntetett szerepét Maros közelében egy település neve jelzi, történetesen Dombegyháza. Itt a „dombokra épült egyház" alapképletében kapjuk meg térségünk harmadik kulcspontját. Dombegyháza mitikus történelmünkben máig élő Attila-mondái által is igen fontos. Ezen terület részletes kutatását Born Gergely barátom végzi, így tanulmányom szempontjából csak a leglényegesebb utalásokat kívánom megemlíteni. A halmok, dombok rendszere szintén a hullámzás révén válik beszédessé. Így a fentebb vázolt „Vízöntőtérség" alapvetően kettős természetű. Egyrészt a folyók látványos és a dombok kevésbé feltűnő formai képlete által. Maga a formai képlet természetesen nagyobb – kárpát-medencei – rendszerünkben is tetten érhető. Természetes alapú ártéri gazdálkodás működésrendje hívja fel a figyelmet a vízjárta, „vízöntötte" helyek fontosságára.

Ezen alapképlet formai megjelenését akkor kapjuk meg, ha térképünket nem „kívülről" szemléljük, hanem valóban részesei vagyunk a minket körülvevő és befogadó tájéknak. Mit értek ezen? Mikor egy térképre nézünk, mindig azt a képét látjuk a valóságnak, amit akkor tapasztalnánk, ha „kiemelkednénk" belőle. Ez alapján az északi irány „fönt", a déli „lent", a nyugati „balra", a keleti „jobbra" jelződik. Mi történik, ha részesei, részei vagyunk világunknak? Az égboltra tekintve déli irányunk „fönt" lesz, a nyugati „jobbra" míg a keleti „balra". S ha a Nap útja igazítja tájékozódásunkat, akkor a Napot északon nem láthatjuk, vagyis itt éppen a fény hiánya lesz jellegadó. Miért fontos ez? Ha az előbb felvázolt Napút irányította formai képletet a Kárpát-medencére vetítjük, mesei fordulattal élve azt mondhatjuk, hogy: „átbucskázik a fején" és lesz belőle egy – koponya helyett – kupa (mint vízöntő „edény"). Ami pedig létünket, feladatunkat anyagi-lelki-szellemi síkon meghatározza a térségben, az éppen a Vízöntő-tulajdonság köré rendeződő sajátosságok rendszere, mint az átváltozás, a lét-váltás egyik legfőbb kulcsa.

Az előbb felvázolt kétszeres áttükröződés-átváltozás egyik tengelye a K–Ny irányú „Napút-tengely" míg a másik É–D irányú, éppen a Nap útjából adódó fény–árnyék változásrend alapképlete. Az átfordulás-átváltozás pontja pedig az a középpont, melyet eredetmondáink Szarvasa jelez. Ez az a pont, melyen be tudunk lépni kisvilágunkba, illetve onnan a „rendszer fölé" emelkedve egy szakrális működésrend felsőbb dimenzióiba bepillanthatunk. Ez a két kulcsfontosságú tengely radiesztéziás mérésekkel is kimutatható. Bár meg kell jegyezni, hogy a fő égtájaktól az ún. csillagösvények néhány fokos eltérést mutatnak. Az eltérés kelet-nyugati tengelyünk esetében válik igen beszédessé, hiszen Szarvasról kelet felé Mágor és Várad felé, míg nyugatra feltételezhetően Somogyvár felé halad. (A feltételezés oka, hogy míg a vonal Mágor–Szarvas között mérve volt, úgy Somogyvár térsége ezen vonal meghosszabbításaként jelent meg. A közvetlen mérés remélhetőleg a közeljövőben bekövetkezik.) Ha a fenti vonalunkat a Kárpát-medence határain kívül is vezetjük, első lépésben Meotisz térségéhez érkezünk, majd ugyanezen szélességi körön maradva Dzsungáriába jutunk, ami a Tárim-medencével és a Turfán-mélyedéssel együtt a szarvasság formai képletét idézi. Térjünk azonban vissza szűkebb hazánk kis világába, és vizsgáljuk meg egy részletesebb vázlatban az eredetmondánk által jelzett térség működésrendjét és szerepkörét (maradva „mintegy álomban").

Megkezdett vizsgálódásainkat Csolt monostorának romjainál folytassuk. A ma is látható kiállítást figyelmesen szemlélve néhány olyan faragvánnyal találkozhatunk, mely formavilágát tekintve egyértelműen a honfoglalás kori művészettel tart rokonságot *(lásd a 8. ábrát)*. Hogyan kerülhet ez egy keresztény monostorba? Illetve ismerve a terület urainak tevékenységét, inkább azt kérdezhetnénk, hogy milyen kereszténység van jelen egy olyan szakrális központban, ahonnan ún. „pogány lázadások" indulnak ki. A kérdéseket nem sorolom, hiszen erre megkaptuk a választ Rasdi „meséjében"[6]. Ami tény: nem tudni, hogy milyen szerzetesrend települt ide. A templomról viszont tudjuk, hogy eredetileg Mária tiszteletére volt szentelve. A tájolásból feltételezhetően két Mária-ünnep jöhet számításba. Egyrészt Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.), illetve a Hétfájdalmú Szűzanya (szeptember 15.). A monostort 1383-ban említik utoljára, ezután a század végén

8. kép. Csolt-monostor, oszlopfő-faragvány

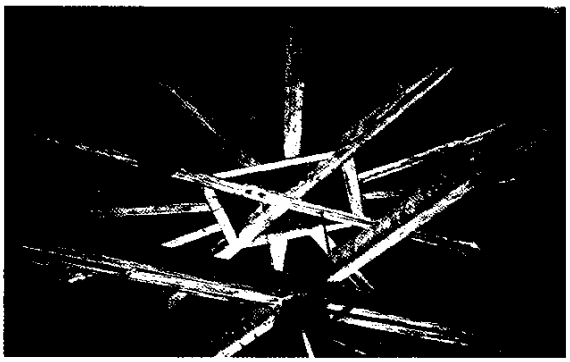

megszűnik, és a szomszéd falu, Mágor plébániája lesz. Az 1590-es években Mágor is elpusztul.[7]

De térjünk vissza e tájék jellemzése kapcsán „Vízöntő"-problematikánkhoz. Ha ezt a tulajdonságkört égi mintánkon vizsgálom, akkor a bolygóprincípiumok alapján tudjuk, a Vízöntőben a Szaturnusz van otthon, és nincs erőben (legalábbis látszólag) semmi, illetve senki. (Rejtett erőben a Jupiter, míg száműzetésben a Nap található.) Ez a szaturnikus közeg népmeséink beavató szerepkörrel megjelenő sárkányalakjait juttathatja eszünkbe. Ugyanakkor ezen tulajdonságkör megfejtésében feltételezhetően az időnek van kulcsszerepe. A Szaturnusz egyik legfőbb jellemzője a lassú változás, míg a táj működésének (vízjárásának) változékonysága egy másik bolygóprincípiumot, a Holdat juttatja eszünkbe. Mozgékonysága, állandó változása ugyanahhoz a 28-as ritmushoz kötődik, mint a Szaturnusz, csak előbbi minőségünk napokban, míg utóbbi években számolva. Az idő „járásának" ezen anomáliái pedig éppen a Vízöntő-tulajdonságok sajátosságait jelzik. Úgy tűnik, a táj üzenetének kulcsa az időben rejtezik. Bár nem látszik semmi, mégsem tűnt el semmi.

Vizsgáljuk meg tehát „Vízöntőnk" Körösét, mely formáját és hangalakját tekintve Kör-ős, vagyis az Ős-kör. Mint a bevezetőben láthattuk, ennek modellje Szarvason található, mint szárazmalom. A tizenkét osztatú kör tengelyének neve Bálvány, ami FoRoG, fölötte átlói mentén osztott négyzet, mint tizenkettes sugárnyalábú csillaggerendázat *(9. kép)*. A szerkezet működésének képlete az égboltra utal, konkrétan a FuRu-ra, vagyis a Sarkcsillagra, és ennek kapcsán a Föld forgástengelyére. A csillaggerendázatból kiemelkedő gerenda, az ún. császárfa a tetőt átdöfve, immár a „túlsó világban", valóban csillagban végződik. A régiek hite szerint ez az a hely, ahol egyrészt a fölső világ felé ki lehet emelkedni, illetve ahol annak üzenete le tud áradni életet adó erőként földi közegünkbe. Ez az átváltozás pedig nemcsak kozmikus világunkban, de annak modelljében is tettenérhető. A malom funkcionálisan pl. búza őrlésére használatos. A búzából készült kenyér – mint Krisztus teste – az elemi átlényegülés misztériumának alapképlete. Napot idéző arany színe kisvilágunkat (mikromindenségünket) világítja be.

Mint láttuk, a malom, illetve annak tengelye az élet működési közegeinek legkisebb alapegységét, a FuRut idézte meg, mint a fény mindennapokban való áramlásának alaptengelyét. Ennek közvetlen visszaigazolásával találkozhatunk FuRuGY település nevében Szarvas közvetlen közelében.[8] Vizsgáljuk meg ezen működési közeg és területünk további kapcsolódásait. Következő szintünk a KeRiNGés (mely közvetlenül a Napútra, és szárazmalmunk esetén a KeRiNGőre utal). Itt a K-R hangzókategóriák fában megjelenve az éGeRt vagy a KőRiSt jelzik. Ez utóbbi hangalakilag KöRöS szavunkkal egyezik meg. (Ez mint Napút-képlet térségünkben a folyók kelet–nyugati folyásirányában is hangsúlyozódik.) A következő fokozat a T-R mint (TuRu, illetve TeJúT) kategória megfelelője a Hármas-Körös találkozási pontjánál található TaRCSa (ma Köröstarcsa) térsége lehet. Az ezt követő N-R (NYíR, NYáR) kategóriaszintre nem tudok közvetlen analógiát megnevezni. Végül létezési keretünk legmagasabb megnyilvánulási formája az SZ-R kategóriákhoz tartozó SZiL, SZiLVa, SZőLő (mely a Vízöntő-tulajdonsága kapcsán az energia típusú létforma alapkódolt képlete) SZaRVaS szavunkban érhető tetten.

9. kép. A szarvasi szárazmalom csillaggerendázata

Itt azonban a hangalakiság alapján két szint összevont alakjával találkozhatunk. Egyrészt az SZ-R kategóriák ez utóbbi, míg az R-V (P-B-F-V) kategóriák a legelső – a FuRu – működési szintjét jelenítik meg. Ez, mint a legnagyobb és legkisebb közeg egybeírása a Teremtőerő földre szállására utal. Ez az a pont, ahol az élet születik. (Mondára vetítve – Csodaszarvasunk kapcsán – a nemzet születéséről, illetve életéről, életben maradásáról van szó.) Fenti képletünk égi rendünkre vetítve a Szarvasnyom csillagképben jelenik meg. Ez pedig, mint tudjuk, az az égi pont, amely a forgástengely (FuRu) „döféspontja" az északi égboltozaton, illetve ennek közvetlen környezete. Hiszen ez az égboltnak az a pontja, ahol az „atyai" minőség önmaga és a célpontjául kiválasztott közeg sérelme nélkül behatolhat földi régiónkba, és itt „nekünk való" testet ölthet.[9] Ezen testet öltés kapcsán elgondolkodtató, hogy többször idézett KöRöS folyónk (mely egyrészt hangalakja alapján – K-R kategóriák – a Napútra, míg funkciója alapján a Vízöntő energiatípusú létformájára utal) görög neve KRiSZoSZ.[10]

Térjünk vissza azonban mitikus történelmünk másik főszereplőjéhez, Csolt fiához, Vatához, aki a források alapján „Szőlős"[11], illetve Bélus várából való[12]. Mindkét várunk beszédes elnevezés. A szőlő mint a fényt legnagyobb mértékben lekötő gyümölcs, a Vízöntő kapcsán többször említett minőség. Bélus vára ugyanakkor ezen lekötött fény belső úton történő felszabadulásának közegeként értelmezhető. Fő bűne, hogy lóhúst eszik, mely éppen a „táplálkozásból", mint áldozati aktusból felszabaduló energiák működésének világunkba való áramoltatása. Ezt a külvilág mint ún. „pogánylázadást" éli meg.

Térségünk Vízöntő-közege a Szaturnusz bolygó otthona, míg erőben nincs látszólag senki és semmi. Rejtetten a Jupiter ereje cselekményindító erőként jelződik. Amint áldozati lovunk „működésbe lép", az előbb jelzett Jupiter rejtett erőbenlétéből a Nyilas (Ló) téridőegységünk működése kapcsán otthonába kerül. Ekkor a Nyilasban a cselekményt már a leszálló Hold-csomópont, vagyis a „Sárkányfarok" indítja útjára, erőszakos, energikus beavatkozást sejtetve.

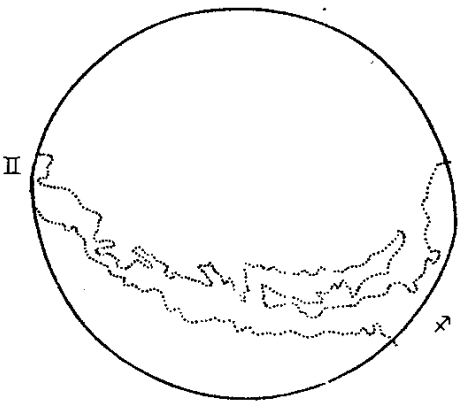
VaTa neve hangalakilag azon minőségre utal, mely a fent jelzett Ló útjának, „működésének" legfontosabb része, a PaTa. Állapota szarus, de az ún. „pataeffektus" kapcsán mégis lüktet, „pulzál". (A pata, mikor a ló lába levegőben van „összehúzódik", míg földet éréskor

„kitágul". Ez a rugalmas „lüktető" működés a biztosítéka a ló biztonságos, hosszú távú útjának.[13]) Ezen lüktető működés alapkódját akkor kapjuk meg, ha PaTa, mint állapotjelző szavunkat megfordítjuk és hangkategóriáin belül hangot váltunk: a T D-re, míg a P B-re vált. Így azt a hangot kapjuk meg, mely a „működő" Ló útját kíséri, a DoBogást. Nyelvünk alapján – mint közismert – nemcsak a lópata, hanem a szív is DoBog, ugyanúgy, mint királyi központunk DoBogóköve is. Ez a DoB szó azonban nemcsak azt jelenti, hogy a Ló energiáit működtető erő hatására az ország szíve DoBBaN meg, hanem azt is, hogy a hozzá nem kapcsolódó szellemiséget – mint cselekvő Ige – ledobja magáról. „Gellért Dióson felkészült a mártírhalálra..."[14]

Gellért tehát, mint Csanád – a korábbi Marosvár – püspöke ekkor már pontosan ismeri ezt a működési rendszert.

Ez az Ige, mely itt cselekvővé lesz, Csolt (más helyen Solt) nevében, és monostorában szól. A templomban történő SZóLás pedig egyértelműen az Ige szellemiségének megtestesülését, végső soron VaTa (mint Pata) általi megdobbanásait indítja útjára. Sol szavunk ugyanakkor latin nyelven Napot jelent. A képletet összeolvasva a Nap Szólásának templomában vagyunk. Az itt felszabaduló Ige testet öltve, Szarvas által a fényt szabadítja fel világunkban Ez az áldozat nem maradt hatástalan, jelzi ezt, hogy Vata fia János „lázadása" után László királyunk, ugyanerre a vonulatra – mely nyugat felé Somogyvárra mutat – helyezi egyházát, Váradot. Ő, mint szent, és ugyanakkor népünk hitének táltos királya, ezzel a cselekedettel emelte be az ősvallást a római vallás működésrendjébe végérvényesen. Ne feledjük: a váci csoda esetében a csodaszarvas látását ő fordítja le/át, „mintegy szinkronizálva" a római kereszténység nyelvezetére. De erről később.

10. kép. A Tejút képe, mint „folyó"

11. kép. A Körös folyó képe, mint a „Tejút" formai képlete

Térjünk vissza még egy gondolat erejéig az előzőekben elemzett „Nap Szólásának templomához". Mint arról volt már szó, a KöRöS vidéke egy működő műveltség rejteki létének közege. Aki itt valamit meg akart találni, annak KeReS-ni kell. Ez a keresés nemcsak a fényre utal (KöR, KeRiNGés – Napút kapcsán), hanem a folyónk görög elnevezése alapján, Kriszosz-on keresztül a Krisztusságra is. Magor térségünk ősvallásunk Fénykrisztusát rejti MaGában (MaGjában) s szólít: KeReSd meg!

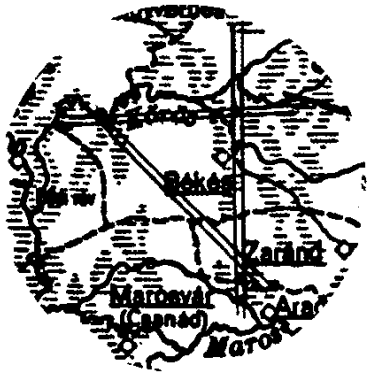
Induljunk hát útra Szarvasnyomon Mágorpusztán, és tegyünk kísérletet eddigi csomópontjaink rendszerbe állítására. Ha a Körös folyó Mágor–Szarvas közötti szakaszát vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy ez a formai képlet kozmikus rendszerünk Tejút folyamára utal. Mágor a Sebes- és a Kettős-Körös összefolyása között, annak mintegy a „fókuszában" található. Éppen ott, ahol kozmikus léptékben gondolkodva a Tejút középpontját találjuk. Ugyanakkor itt Mágoron csillagrendünk Ikrek típusú központja van jelen. A testi–szellemi viszonyok megfordulása földrajzi közegünkben az adott szellemiség testet öltésére utal *(10–11. kép)*. A Csodaszarvast – mondánkban – az ikrekség, Hunor és Magor tudja célba venni. Vagyis jelen helyünk Magor „szereplője", mikor a Szarvast célba veszi – vagyis szellemisége középpontjába állítja –, akkor térben ott van, ahol a Szarvasnak lennie kell (kozmikus analógiával élve a Tejút-központ térségében). Ez a szarvasság tehát nem rajta (rajtunk kívül) van, hanem belül, hiszen a szellemi célbavétel is ezen benső forrás megismerésére irányul. Ez figyelmeztet arra, hogy Szarvas település neve kozmikus rendszerünk Szarvasnyom csillagképét idézi, míg a Szarvas-eredet szellemisége rejteki létben Magoron (Magorban) van. A szarvasság címere az „égi antennás" agancs (amely egyúttal a sámánkoronákra és ezen keresztül Szent Koronánkra is utal). Ha – mint eddig tettük – térképen tájékozódunk, akkor sík természetű létben mozgunk. Szarvasunk szellemi kiáradása – a felső irány felé megnyílva – kilép a térbe, dimenzióváltást sejtet.

Az előzőekben jellemzett hullám természetű lét feltételezhetően ezen a ponton lép ki a térbe, vagy árad le, mint az „égi antennán" fogott üzenet.

Ezt célba venni a magorság (mint MaGeRő) tudja MaGba záródva meditatív állapotban, mintegy ráhullámozva a KöR-őS-re.

Ez a föl- és leáradás, bár a kérdés pontos tisztázása további kutatást igényel, feltételezhetően a monostornál található.[15]

Dolgozatom elején említettem már térségünk harmadik jelentős központját, Dombegyházát, mint a Nyilas minőségéhez kapcsolódó központot. Ezzel a harmadik ponttal egy érdekes képletet kapunk. Jelen van Magor

12. kép. A csillagösvényekből kirajzolódó „háromszögletű mag"

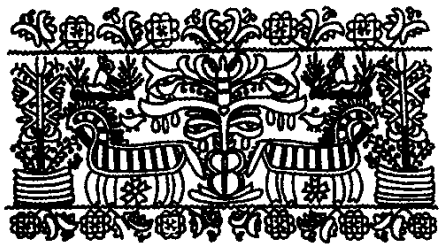

13. kép. A váci csoda (Képes Krónika)

térsége, mint Ikrek típusú központ, és itt mintegy kettéválik a „nyilasság", hogy egy harmadik vonalon (Dombegyháza–Szarvas között) egy „csillagösvényre" kerüljenek *(12. kép).*

Ez a MaG-sághoz kötődő három csomópont rendszere formai képletben háromszögletű magot eredményez.

A Dombegyháza–Szarvas vonal a Pilis iránya felé vezet, Vác érintésével. Ez a térség a váci csoda miatt lehet

14. kép. Szeben-vidéki hímzés (a szarvasság szellemiségében szárnyas angyal jelenik meg)

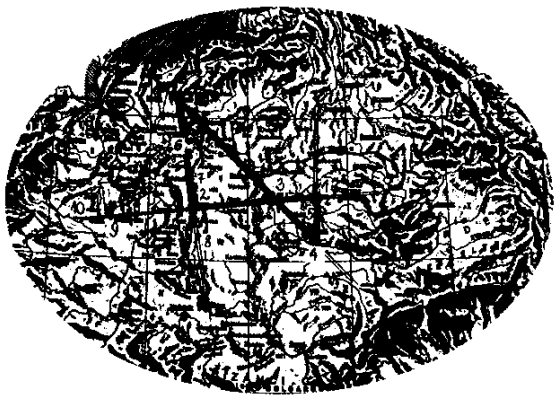
különösen érdekes. Géza király és László herceg tapasztalják a szarvasság szellemiségének működését (szarvas agancsán égő gyertyák). *(13. kép.)* Ez váltódik át Isten angyalára, ami jelen összefüggésünkben a szarvasság közvetlen szellemi kisugárzása. A Szarvas–angyal ilyenforma kapcsolata nem egyedülálló műveltségünkben, példa erre Szeben-vidéki hímzésünk *(14. kép).*

Ezt a rendszert csak igen vázlatosan továbbvezetve meg kell említeni még egy csillagösvényt, mely Kalocsa–Esztergom vonalán halad, s a Dombegyháza–Szarvas vonallal a Garam mentén metsződik.

Ugyanezt a formai képletet kapjuk meg kétszer. Az átfordulás-átváltozás pontja Szarvas. Érdekes lehet felfigyelni a csomópontok térségében megjelenő elnevezésbeli hasonlóságokra *(15. kép).*

A szarvasság szellemi kisugárzása tehát a királyi központban, illetve annak térségében található, míg forrása természetesen a nevével jelzett területen. Térjünk vissza azonban kisebb egységünkhöz, s nézzük meg a „háromszögletű magunk" egy lehetséges analógiáját. Feltételezésem szerint ezen Mag-térség a háromkomponensű ember- és világkép kialakulásának egy jelentős területe. (A Körös-kultúra, mint közismert, az őskortól kezdve lakott, és a leletek tanúsága szerint igen jelentős műveltséggel rendelkező földrajzi egység.)

Analógiánk kibontása kedvéért előbbi képletünkbe rajzolnám bele ezen háromkomponensű ember és világkép alapkódolt modelljét *(16. kép).* A három csomópont mindegyike különböző szerepkört tölt be. Szarvas térsége, mint láttuk, a szellemi kisugárzás központja. A Kárpát-medence középpontjaként legfőbb jellemzéke a pontszerűség és az ebből való kiáradás. Második központunk Magor és a Csolt-monostor térsége. Itt szarvasfejünk orra és szája található, melyre a résszerű kettősség jellemző. Az orr a légzés, míg a száj a strukturált légzés, a beszéd fő szerve. Itt tehát az Ige tud megjelenni, s útjára indulni. Alapképletünkben ez az Ige keleti irányba, Várad felé mutat. Harmadik pontunk pedig az a hely, ahol a szellemiség s a lelkület testet tud ölteni. Ezen a helyen itt és most nemcsak Dombegyházát kell megemlíteni, hanem közeli párját, a néhai Marosvárt, ma Csanádot. Ajtony személye jelzi a terület fontosságát (mint a teljes térség korabeli birtokosa), ugyanakkor a Vata-féle lázadás kapcsán se feledjük: a megmozdulás éppen Csanádról indul ki.[16] Ahol tehát az eszme testet ölt, ott történelmünk tanúsága szerint gyakran vér folyik. Nyugati irányba haladva ugyanezen vonal-vonulat másik oldalán Somogyvárott korábban Koppány központja volt található. Talán nem véletlen, hogy mindkét vezérünket (Koppányt és Ajtonyt) vétkükért lefejezték. Az áldozathozatal azonban nem volt hiábavaló egyik esetben sem. Koppány véréből (szellemiségéből) a Vazul-ágon keresztül később szent királyok sora születik. Ugyanakkor Ajtony lefejezésével sem szűnik meg az általa képviselt szellemiség, csak a testetöltés közvetlen és állandó megnyilvánulása helyett az Igében működik tovább, lecsendesedve (Csanád által), s időnként megdobbanva (pl. Vata által). Koppány és Ajtony egy vonulatra rendeződő szellemiségét László király köti össze, s emeli méltó helyére, Váradba. S ennek a VáRaD-nak, mint a várás állapotának az időben van értelme, ugyanúgy, mint ezen terület ellenpontjának, a Dombegyháza-vonal meghosszabbításában található ARaD-nak. Ahol VéR folyik – ott a lét

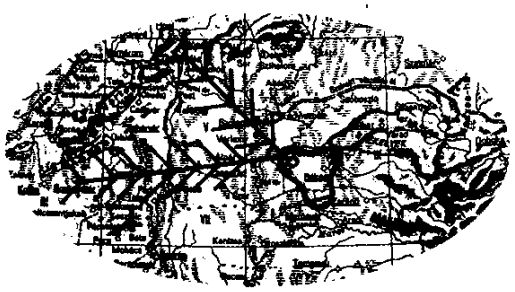
15. kép. Csomópont-térségek elnevezésbeli hasonlóságai (Csolt–Solt; Vata–Dunapataj; Maros, Marosvár–Nagymaros; Csaba–Piliscsaba)

energiái ki- és szétÁRADnak. Ahol az Ige működik, ott pedig a lecsendesült VáRás állapota jelződik, mint egy időbe vetített üzenet. Hiszen a térség egyik legfőbb jellemzéke ma is, hogy bár nem látszik szinte semmi, mégsem tűnt el semmi. Ez az időproblematika pedig visszaköti vizsgálódásunk vonalát a dolgozat elején elemzett Vízöntő sajátosságaihoz. Láthattuk, hogy Szarvasunk, bár szellemileg a Nyilas-tulajdonságkörhöz, illetve a Tejút-erők megnyilvánulásához kötődik, mind hangalakilag (az SZ-R kategóriák által a Szil-Szőlő kapcsolatra utalva), mind földrajzi megjelenését tekintve Vízöntő-közegben tűnik föl. Azt is mondhatjuk, hogy a Körös folyó és a Tejút korábban elemzett kapcsolata okán az Ikrek–Nyilas tengely a Vízöntő-tulajdonságban jelenik meg. Ez a képlet pedig a Vízöntő paradoxon sajátosságaira hívja fel figyelmünket, azon belül is elsősorban az idő „működésének" rendellenességeire, végső soron pedig a lenullázódására.

Ezen „időlenullázódás" alapképletét a Vízöntő paradoxon „Sors könyve" ábrájában kapjuk meg a legteljesebben *(17. kép)*.

A Halak–Bak jegyekre ráhullámozódó Vízöntő Ikrek-dekanátusai a szemben levő Oroszlán jegyérvénytartam Nyilas dekanátusával az Ikrek–Nyilas Tejút-tengely időbeli vetületét jelenítik meg. A Mérleg-dekanátusok a Halak- és Szűz-dekanátusokkal egyetemben a végítélet mérlegelésére az időszakadék határán utalnak. Formai képletünk, az előzőekben elemzett földrajzi rendszerre vetítve, a „Tejút" elágazásánál a szarvasság időben megnyilvánuló forrását sejteti. Ez a Szarvas, Magor

16. kép. Szarvas térsége a szellemi kisugárzás központja

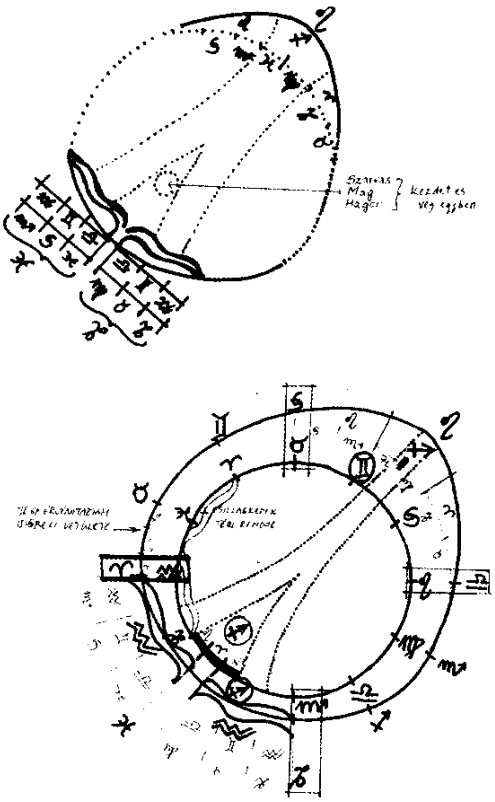

magságával együtt a kezdetre, a születésre vagy újjászületésre utal. A Vízöntő-paradoxon időszakadéka pedig mindezekkel ellentétesen a véget jelzi. Kezdet és vég az Időben találkozik az Élet forrásának Tejút-tengelyével. (Csak érdekességként jegyzem meg, hogy görög nyelven az arkhé szó egyszerre jelent kezdetet, véget, illetve út- és folyóelágazást. János evangéliumának kezdő mondata: „Kezdetben vala az Ige." A „kezdet" eredeti megszólalásában: arkhé.)

A fenti időben megnyilvánuló képletünk önmaga teljességét téri (csillagképi) vetületével együtt egységes téridő-keretben bontja ki. Rajzoljuk fel hát a „Világtojást", melyben a héj „kemény kerete" az időbeli, míg „sárgája" a térbeli vetületet jelzi *(18. kép)*.

Mint látjuk, a Vízöntő–Oroszlán jegy Ikrek–Nyilas dekanátustengelyének ideje egybeíródik a Nyilas–Ikrek Tejút-tengely térbeli megjelenésével. A Vízöntő jegy Ikrek-dekanátusa után a Mérleg mérlegelése, ítélete következik. Ezt követően, az ún. „időszakadék" tájékán a Nyilas–Ikrek tengely Kos-dekanátusának „terében" találjuk magunkat. A Nyilas egység pedig nemcsak a Jupiter atyai közegének és végső soron a „Tejútszarvasságnak" az otthona, hanem a kitüntetett helyzetű Kos-dekanátus által a Nap, mint fény erőbenléti helye is. A „másik", az eredeti „bolygóminőség" a Nyilasban, a leszálló Hold-csomópont képében jelen lévő „Sárkányfarok". Ez, mint az alsó világ felé lehúzó erő, végletekig polarizált kettősséget sejtet.

17. kép. A Vízöntő-paradoxon „Sors könyve"-ábrája

18. kép. „Világtojás", melynek héja, „kemény kerete" az időbeli, „sárgája" a térbeli vetületet jelzi

Ezen helyzetből újjászületni csak a Nap – mint lelki és szellemi világunkat is bevilágító fény – erejéből lehet, ha azt földi létünk legkisebb egységébe, a mindennapokba is közvetíteni tudjuk. A Nap erőben a Kosban (mely itt a Vízöntő terében található), míg egy napon belül ennek megfelelő helyén, a hajnalban van. Hajnal című népmesénk részletesen fejti ki: az idő lenullázódása után az élet újraindulása a Nap, mint a Teremtő Fény erejének megszólításával s útra indításával lehetséges. S ha feladatát betölti, a mese végén királyként otthonába kerül.

Hogy mi szólalhatott meg Csolt monostorában, mint a „Nap SZóLásának templomában", csak sejthetjük, mint ahogy Sinka István is sejtette, s „mintegy álomban" vallotta és vállalta ősei vallását.

Napimádó

Állok fenn a hegyen
s bámulom
a hajnal tündöklő zászlaját,
a győzelmes, piros fényt,
ezt a száz ágra hasadó, roppant vérszín rubint.
És a sárga
köveket alattam oltárrá szentelem.
Mert pap vagyok én ma, hű, aranysarujú,
napimádó táltos, aki
hószín palástomból a szívem
kitakarom és a mellemből a hegyre
vért csapolok a szent,
felkelő nap elé:
az én népemért... Csudát
csorgatok ma a fényesarcú napra:
Őseim énekét és vert ezüst kehelyből
az aratók szent dalát
tömjénezem felé.
És itt maradok az
igéret szaváig, itt fenn a hegytetőn.
Mert jaj,
remegve csókol a szerelmes lányajak
és az anyák
mellére cseppentett
élet méze kihül; a fák
meddőn zöldülnek ki
az én véreim földjén
s a barázdán besüpped
a remény kovásza, ó!
S amíg meglengetem
hószín palástomat
s a roppant kövekre forró vért locsolok, – a
felkelő nap fénye,
mint égi kegy szétterül;
rügyek pattannak szét és
zengő akkorddal búg a forrás orgonája:
a legtisztább zsoltár.
S a kőmágján
vakítón az igéret fellobog.
Aranysarumat ekkor
felcsatolom és
indulok a hegyről le a
véreimhez
és viszek
a lányajkakra
lángerejű csókot,
az anyák mellére forró,
édes tejet, a fák
rostjaiba
gyümölcstermő erőt,
és viszek
az én véreim földjére
a bronzkarú aratóknak
millió, fénylő, tengernyi búzakalászt.[17]

JEGYZETEK

1 A szarvasi szárazmalom; Tessedik Sámuel Múzeum, Szarvas, 1990., 16.

2 Ugyanakkor elgondolkodtató az is, hogy míg szárazmalom a XVII–XIX. században számos van a térségben, „világ közepe" típusú monda jellemző módon csak a szarvasihoz kötődik.

3 Főszerk. Székely Gy., Magyarország története 1/1, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984., 845.

4 A teljes épületegyüttesről így ír Juhász Irén, az emlékhely romjait feltáró régész: „...olyan rangos díszítményekkel ellátott épületek álltak itt a dombon, melyekhez hasonlóak az ország más részein csak királyi építkezéseken, vagy azok hatósugarában találhatók."

5 Uo. mint a 3. jegyzet.

6 Pap Gábor: Rasdi mesél. „Angyali korona, szent csillag", Jásztel Rt., Jászberény, 1997., 41.

7 A későbbi elemzés és továbbgondolás szempontjából beszédes adalék, hogy a XIV. században a Csolt nembéli Ábránfiak (más forrás szerint Ábrahámfiak) birtokai hol helyezkednek el. Ezek egyrészt a Csolt-monostor, illetve a Szarvas-halom, Megyer-Gerla (a mai Csaba területe) és Tarcsa (mai Köröstarcsa), a Sebes-, illetve Kettős-Körös találkozásának térsége.

8 Lásd Pap Gábor: Jó pásztorok hagyatéka, 115–128.

9 Szabadon idézve Pap Gábor: Csak tiszta forrásból c. művéből, Mandátum, Bp. 1990., 85.

10 Békés Megye Műemlékei, Békés Megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztály, 1981., 9.

11 V. Kovács Sándor (szerk.): A magyar középkor irodalma, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1984., 221–222. o.

12 Thúróczy János: A magyarok krónikája, Helikon, Bp. 1986., 88., 367.

13 Dr. Molnár Attila szíves közlése.

14 Főszerk. Székely Gy.: Magyarország története 1/1, Akadémiai Kiadó, Bp. 1984., 846.

15 Kovács József beszámolója: „1996. május elsején rendeztünk programot Szarvasnyomon Mágor-pusztán címmel a Vésztő melletti Csolt-monostor romjainál. Előző napon délelőtt érkeztünk a helyszínre. Alkonyattájt a dombok felé sétálva különös, kapuboltívszerű fénytörésre lettem figyelmes, amely a két dombot kötötte össze... Sátrakban aludtunk a helyszínen. Egész este változó intenzitással esett az eső, mely csak pirkadat előtt állt el. Amikor kimásztam a sátramból, még nagyon korán volt... sétálni indultam. A terület bejáratánál találkoztam Kovács Lászlóval, aki nálam is korábban kelt fel. Beszélgetve sétáltunk a halom (halmok) felé. Teljesen kivilágosodott, de a nap még nem bukkant elő. Talán százméternyire a domboktól ismét látni véltem a boltívszerű fénytöréses jelenséget, amely lényegesen kivehetőbbnek tűnt, mint előző napon, alkonyatkor. Sőt jobb oldala mellett mintha egy oszlop is állt volna, amely a dombból egyenesen az ég felé tört. A jelenség leginkább a hőrezgés okozta levegővibrálásra hasonlított, de az ember nem tudta eldönteni, hogy valóban látja, vagy csak képzeli. Meglepett tehát, amikor Kovács László megkérdezte tőlem, hogy átmegyünk-e a kapu alatt. Ekkor jöttem rá, hogy ő is látja. Átsétáltunk hát a „kapu" alatt, melynek túloldalán, a Szent László-szobornál kellemetlen, idegesítő, nyomasztó érzés vett erőt rajtam. A „kapu és az oszlop" viszonylag közelről (kb. tíz lépés) is jól érzékelhető volt. A kellemetlen érzés miatt pár percnél tovább nem maradtam a szobornál, visszamentem a sátramba ... Később kiderült, hogy kettőnkön kívül egy harmadik társunk, Novák Pál Gábor is látta a kaput. Kíváncsiságból a halmokról készült fotóra mindkettejükkel rárajzoltattam a jelenséget, és én is lerajzoltam. Egymás rajzait nem láttuk, csak a kész rajzokat vetettük egybe, amelyek megegyeztek, tehát mindhárman pontosan ugyanazt láttuk Vésztő–Mágoron. A „fénytörés" vastagsága mintegy 50 centiméter lehetett. (Békéscsaba, 1998. december 15.)

16 Főszerk. Székely Gy.: Magyarország története 1/1, Akadémiai Kiadó, Bp. 1984., 844.

17 A vers a Himnuszok Kelet Kapujában című kötetben jelent meg 1933-ban.

MOLNÁR GÉZA

Néhány szó az ártéri gazdálkodásról

ELŐSZÓFÉLE

Az emberiség története – mai szemmel – két jól elkülöníthető korszakra osztható: történelmire és történelem előttire; magyarán: láthatóra és láthatatlanra. Az emberiség életében megfigyelhető egy törés; Hamvas Béla vasfüggönynek nevezi és az i. e. 600-as évekre teszi. Ami azóta történt, világos és érthető, ami előtte, felfoghatatlan. Az ártéri gazdálkodás – mint általában minden hagyomány – e függöny mögött rejtőzik. Szinte semmit sem tudunk róla, s az a kevés, amit látunk, jórészt feltételezéseken, közvetett bizonyítékokon alapul. Mindez szemléletünk és létünk sajátságaiból fakad. A 20. századi ember az őt körülvevő tárgyak világában él, és ezt állandóan összekeveri a valósággal. Amit saját történelméből fel tud fogni, ugyancsak ehhez az „árnyékvilághoz" köthető. A technikai civilizáció a természet, a természeti erőforrások egyre nagyobb mértékű és ütemű felélésén alapul. A folyamat szemmel láthatóan gyorsul. Mindebből önként adódik a kép: az emberi minőség olyan – jellegadó – sajátságáról van szó, mely minden időben egyformán jellemezte az embert. Annak a lehetősége, hogy ez csak egy rendkívül szűk korszak sajátsága, fel sem merül. Pedig e szemlélet lényege épp az, hogy a mai állapotokat korlátlanul visszavetíti az időben. Ez bizonyos határig eredményes is lehet, azon túl azonban használhatatlan. Ekkor érkezünk el a Hamvas Béla által említett vasfüggönyhöz, vagyis: a saját korlátainkhoz.

Vegyünk egy konkrét példát!

László Gyula így ír a honfoglaló magyarságról: „Most essék szó Árpád magyarjairól mint a természet részeiről, tehát nem mint műveltséget és mesterséget hordozó, teremtő és államot alkotókról, hanem pusztán mint természeti-élettani jelenségekről. Az élettani ember tudománya az embertan (antropológia), amely főként a csontvázak és csontmaradványok alapján ítél." (László 1988. 13. o.)

Feltehetően László Gyula sem arra gondolt, hogy Árpád magyarjai csak annyiban „természeti jelenségek", amennyiben csontmaradványaik besorolhatók valamelyik embertani csoportba, mégis kitűnik belőle a lényeg: még a legkiválóbb történészek sem tudják elképzelni, hogy egy nép épp műveltségével, gazdaságával, államával egyetemben lehet része a természetnek. Ehhez járul még a történettudomány alapvető jellegzetessége, miszerint művelői azokra a mozzanatokra összpontosítanak, amikor egy-egy emberi közösség maradandó emléket hagy hátra, azaz lassan gyógyuló sebet ejt a környezetén. Ha ilyesmire nem bukkannak, eleve azt feltételezik, hogy az adott területen nem is élt ember, vagy ha élt, túlságosan „primitív" volt ahhoz, hogy létének nyilvánvaló nyoma maradjon. Mindez nemcsak a történettudományra, de a közgondolkodásra is igaz, és elsősorban ez az oka, hogy a mai ember képtelen észrevenni azokat a közösségeket, melyek a természettel összhangban éltek és fejlődtek. Ebből persze az is következik, hogy Hamvas Béla tévedett: a vasfüggöny nem köthető időhöz, hisz az adott esetben olyan – a mi szemléletünkhöz köthető – sajátosságról van szó, mely azt is kizárja, hogy a miénkkel párhuzamosan létező természeti műveltségeket észrevegyük. Ha ilyennel találkozunk, éppúgy keresztülgázolunk rajta, mint mondjuk a fekete gólya, a kanalas gém, a batla vagy más védett, illetve fokozottan védett állat- vagy növényfajon.

A 20. század alapvető jellemzője, hogy nem látja a természetet, az őt körülvevő valóságos világot. Ott, ahol elődei még csodálatosan gazdag, sokszínű és -rétű vidéket láttak, ő már csak szántókat (vagy feltörni való ugart, ami lényegében ugyanaz). A dolog persze fordítva is igaz. Ahol ő virágzó mezőgazdasági kultúrát vél felfedezni, ott elődei a valóságot pillantanák meg: a sivatagot.

Az ember és természet mai szembenállását jól példázza az alábbi – a történeti kutatások, illetve filozófiai fejtegetések során – számtalanszor felvetődő kérdés: „...hogyan tudom megkülönböztetni a természeti képződményt az emberi alkotásoktól?..." –, melyre két lehetséges megközelítésből adhatunk választ. „...első esetben – sarkítva – úgy fogalmazhatnánk: bármely vizsgált objektumról annál nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy emberi kéz alkotása, minél nagyobb mértékben elüt a természetben spontánul is képződő formációktól. Vagyis az *»emberinek« a legközelebbi, lényege szerint való szinonimája a »természetellenes«...*" (Pap 1990. 7. o.) – A fenti példánál maradva, ha a „természet" oldaláról értelmezzük e gondolatmenetet, azt mondhatjuk: a „természeti"-nek legközelebbi szinonimája az „emberellenes". E megközelítés az első pillanatra rendkívül szélsőségesnek tűnhet, ugyanakkor a gyakorlatban egyeduralkodónak számít. Elég legyen itt arra a szinte közhelynek számító tézisre utalnunk, mely szerint az ember történelme során hosszú ideig a természet vak erőinek kiszolgáltatva élt. A sor persze folytatható. Nem kell túlságosan a dolgok mélyére néznünk ahhoz, hogy belássuk, a technikai civilizáció így közelít a természethez. Gondoljunk csak a „természet meghódítása" című fejezetre, mely egyértelműen utal arra, hogy a természet ellenség.

„A másik esetben... kérdésünk: – »hogyan tudom megkülönböztetni...?« – egész egyszerűen értelmetlen-

né válik. Ugyan minek megkülönböztetni azt, amit a természet spontánul hoz létre, attól, amit az ember tudatosan produkál? Talán az ember és a természet nem *egylényegűek?* Ha az ember alkot, okvetlenül a természet *ellenében* kell eljámia?" (Uo.) Az ember, felismerve a természeti folyamatok irányát, azok mentén is beavatkozhat a természet életébe, *anélkül, hogy tudatos tevékenységének az eredménye elütne a természeti képződményektől.* Itt egészen egyszerűen arról van szó, hogy az ember ténylegesen a természet része, vagyis mindaz, amit létrehoz, *egyben természeti képződmény, és aszerint is működik.* Ez éppúgy vonatkozhat az adott esetben az emberi társadalomra, műveltségre, kultúrára, mint a gazdálkodásra.

Itt két különféle szemléletről van szó. Az első abból indul ki, hogy az ember kiemelkedett valahonnan, mely most ellenségként húzza vissza. Vegyünk egy egyszerű, ugyanakkor témánkba vágó példát: a folyóink mentén élők a vízjárás szeszélyeinek kiszolgáltatva, vadvízországban éltek. Hosszú évszázadok során azonban megtanulták, hogyan győzzék le az árvizeket, és – az emberi elme diadalaként – megalkották a ma ismert folyószabályozási rendszert, melynek lényege: távoltartani a vizet az ártérről, ami egyben az ártér felszámolását is jelenti. Erről az oldalról szemlélve a Kárpát-medence gazdasagtörténetét, minden, amit az ember a Duna, a Tisza és a mellékfolyóik mentén alkotott, csak a későbbi szabályozások előképe, az idevezető út. Magyarán: a térség több tízezer éves történelme csupán egy igen rövid – alig több mint százéves múltra visszatekintő – korszak előzménye. Ami e skatulyába nem fér bele, az nincs. Észrevétlen és észrevehetetlen. Már ez az ordító aránytalanság is sejtetni engedi: épp a lényeg marad ki.

Egészen más eredményre jutunk azonban a második esetben. Ha a középkori vízrendezéseket erről az oldalról közelítjük meg, azt látjuk, hogy az Alföldet a 19. századig behálózó erek és vízfolyások emberi alkotások voltak. Csakhogy ebben az értelemben ez nem azt jelenti, hogy az első centiméterektől az utolsóig az ember ásta ki azokat. Éppen ellenkezőleg. Arról van szó, hogy az árterek népe a „természetben spontánul is képződő formációkat" – jelen esetben a különböző ereket és vízfolyásokat – kiegészítette és egységes rendszerbe kapcsolta, mégpedig *a természet önfenntartó rendszereinek mintájára, illetve azokat továbbfejlesztve. Az ember ebből a szempontból valóban a természet része – és egésze –, vele egylényegű, mert a Kárpát-medencében – és általában a folyóvölgyekben – egy olyan önfenntartó rendszert hozott létre, amely nélküle nem alakulhatott volna ki, és nem maradhatott fenn.* Csakhogy ma e képpel nem tudunk mit kezdeni. Gondolkodásunkat túlságosan mélyen áthatja a tévhit: az embert emberré épp a természettel való szembenállása – szaknyelven szólva: az objektum–szubjektum viszony – tette.

Íme a vasfüggöny két oldala. Az egyiken a természeti ember, léte a valóságban gyökerezik, azzal egylényegű, elsődleges szerepe – hite szerint is! –, hogy őrizze a teremtés rendjét, a természet egyensúlyát. A másikon a civilizált ember, aki – hite szerint – annak köszönheti létét, hogy kiemelkedett ebből a valóságból, és szemben áll vele. A függöny azonban csak innen nézve átláthatatlan. Mindezt logikai úton is magyarázni lehetne, én azonban megelégszem itt egy mesei fordulattal: aki nem hiszi, járjon utána!

Ahhoz, hogy áttetszővé tegyük a vasfüggönyt, meg kell szabadulnunk előítéleteinktől. Akinek ez nem sikerül, nem fogja jól látni, mi is van a túloldalon...

Természetesen ez alól e sorok írója sem kivétel. Persze, könnyű lenne azt mondani, hogy már szerencsésen túljutott e feltételen, s most a természet részeként él, tevékenykedik és gondolkodik, de ez sajnos nem igaz. Én sem tudtam megszabadulni mindattól a tehertől, mit e korszak átlagembere – abban a hiszemben, hogy ez valamiféle realitás – magára vesz. Mindez rányomja bélyegét erre az értekezésre is. Mégis, mindennek ellenére érdemes megkísérelnünk csupán egyetlen pillantás erejéig átlátni a vasfüggönyön. Íme!

A FOLYÓVÖLGYEKRŐL

A hagyományos gazdálkodás lényege, hogy az ember a természeti erőforrásokat gazdagítja. E szép kacifántos mondat értelme a következő: amennyiben valaki hagyományos eszközökkel halászik mondjuk a Tiszán, a folyóban több lesz a hal, mint „természetes" körülmények között.

Első hallásra mindez persze lehetetlennek tűnik. Ha halászom, azaz: kifogom a halakat a vízből, nyilván kevesebb marad, mint ha ezt nem teszem. Egyszerű matematika az egész. Igen, csak hiányzik belőle egy fontos elem: a természetben élő ember.

Hogy világos legyen a kép, vessünk egy pillantást az ártérre. Középszakasz jellegű, kanyargó, szaknyelven mondva: meanderező folyókról van szó, melyek pályáját végigkísérik a lassan feltöltődő levágott kanyarulatok, holtágak, más néven morotvák. Ezek mellett a vidék másik jellegzetes képződményei a folyóhátak és övzátonyok. A felszín tehát nem egyenletesen sík: kisebb-nagyobb mélyedések, vízzel telt árkok, medermaradványok; hosszabb-rövidebb magaspartok, folyóhátak és ártéri szigetek tagolják. A növényzet ennek megfelelően lepi be. A lassan feltöltődő tavakat előbb a hínár és a sulyom, majd a nád borítja el, a vízjárta réteken a gyékény, a sás és a különböző fűfélék teremnek, az ármentes magaslatok pedig az erdőknek nyújtanak otthont. A Tisza-völgy galériaerdei fűz-, nyár- és kőris–tölgy ligetekből álltak, a magasabb szinteken pedig az erdős sztyepp jellegzetes tölgyerdei húzódtak. A keményfaligetek azért kényszerültek az ármentes szintre, mert rosszul tűrik a tartós elborítást, így az Alföld jellegzetes tölgyerdei természetes körülmények között egyben a vizesedés fokmérői, ugyanakkor nagy mértékben befolyásolják a terület vízháztartását is.

A folyók vize rendszeresen elönti a rendelkezésére álló teret. Árvíz idején csak a magasabb hátak, szigetek emelkednek a vízszint fölé, apadáskor azonban csak a mélyebb területeken reked meg a víz. Az élővilág nagymértékben alkalmazkodik a folyó természetes lélegzéséhez, a kialakuló egyensúlyt egyetlenegy dolog veszélyezteti: az ártéren rekedt vízfelesleg.

A folyók – hordalékszállításuk jellegzetességéből fakadóan – lépésről lépésre elsáncolják magukat. E természetes gátak: övzátonyok, folyóhátak képtelenek útját állni az árhullámoknak, ahhoz azonban elég magasak, hogy útját állják a visszavonuló víznek, mely emiatt a földeken marad, és posványná válva mérgezi a vidéket. Ez, persze, csupán az érem egyik oldala, a másikon a magasparton átbukó, az öblözeteket végigsöprő,

-pusztító árvizet látjuk. Emiatt – emberi beavatkozás nélkül – az ártér képe szinte árvízről árvízre változik. Egyre több helyen alakulnak ki lefolyástalan posványok, terjeszkedő mocsarak. A folyóvölgy tehát fokozatosan pusztul.

ÉS MI A HELYZET AZ EMBERREL?

Az árterek népe egyetlen jól irányzott mozdulattal átvágva a gordiuszi csomót egységes rendszerbe kapcsolta a folyóvölgy élővizeit: valamennyi folyó- és állóvizét. E rendszer kulcsa a fok volt.

Hogy mi a fok?

Egy csatorna, melynek segítségével a víz fokról fokra, mondhatni fokozatosan öntötte el az árteret, s ugyanígy le is folyt róla. A 19. században és az azelőtt készült térképeken jól megfigyelhetők e kis – a Dunát felmérő Marsilli szóhasználatát átvéve – kanálisok. Alapvető sajátosságuk, hogy az öblözetek legmélyebb pontjait kötik össze egymással s a vízrendszer fő ütőerével, eközben a vizet alulról fölfelé vezetik be az ártérre, a tavakhoz, holtágakhoz azok alsó végénél kapcsolódnak. Képzeljünk el egy enyhén lejtő, kisebb-nagyobb mélyedésekkel és kiemelkedésekkel tagolt tálat, peremén egy nyílással. E rés a képzeletbeli edény legmélyebb pontján található, s egy, a kiemelkedéseket átvágó, a mélyedéseket összekötő keskeny kis árok vezet tőle az edény belsejébe. Ha az árok vonalát követve távolodunk, a kiszakadástól felfelé megyünk. Ha tálunk környezetében emelkedni kezd a víz, ugyanezt az utat járja végig, alulról felfelé, mert a peremen elhelyezkedő nyílás az edény legmélyebb pontján fekszik. Természetesen a folyóvölgy nem azonosítható egy ilyen tállal, az egyes öblözetek egymásba kapcsolódhatnak. Itt gátak, töltések építésével állták útját a víznek, tették teljessé az alulról töltést.

A FOKRENDSZER HATÁSAI

1. Mérsékelte az ártéri mederváltozások mértékét és ütemét.

2. Meggátolta, hogy a folyó által szállított durvább hordalék a mélyártérbe kerüljön, így a fokok állandó tisztításával az ártér feltöltődése, feliszapolódása is korlátozhatóvá vált.

3. Lehetővé tette, hogy a tavak és holtágak vizét részben, a laposok, pálék s egyéb időszakos víztározókét pedig teljes egészében a folyókba visszavezessék, ezáltal a körülöttük fekvő erdőket, réteket, szántókat és legelőket ármentesítsék.

4. A víz fokozatos és lehetőség szerint teljes szétterítése csökkentette az árvízszint magasságát, a mederbe folyamatosan visszahúzódó víz pedig megemelte a kisvíz szintjét, a folyó vízjátéka – az ár- és a kisvíz szintje közötti különbség – a lehető legkisebb volt, vízjárása pedig a lehető legegyenletesebb.

5. Az időszakos elborítás kiegészítette az árterek szűk vízkészleteit. A Kárpát-medence középső területein ugyanis az évi csapadékátlag meglehetősen alacsony, alig haladja meg az 500 mm-t. A terület tehát a környező csapadékosabb területek vízfeleslegére szorul, melyet az árvizek szállítanak. E vízmennyiség elérheti az 5–6 köbkilométert is. A fokrendszer segítségével ezt egy ideig csaknem teljes egészében, azt követően pedig részben vissza lehetett tartani, s így az egész vidéket meg lehetett öntözni. Ezt az öntözési formát ma szokás természetes rét-legelő öntözésnek hívni. Ez az elnevezés azonban csak annyiban helytálló, amennyiben azt értjük alatta, hogy itt az öntözést nem a természetes környezet elpusztításával, mesterséges viszonyok kialakítása révén valósítják meg, és nem indítanak el vele olyan káros folyamatokat, mint az ún. másodlagos szikesedés.

6. Segítségével az ártéren kialakított vízrendszernek volt egy közvetett hatása is. Az ártér nagyobb, nyílt vízfelületei, a mocsarak, lápok, ártéri ligeterdők s a rétek, legelők, de főként az Alföld kiterjedt erdőségeinek növényzete nagy mennyiségű vizet párologtatott el, ily módon csökkentve az Alföld ma köztudottan nagy páraéhségét. Az elpárolgott, illetve elpárologtatott víz egy része helyi jellegű zápor formájában visszahullott az Alföldre, más része pedig a Kárpát-medencét körülölelő hegyek koszorújának ütközve a medence középső vidékei felé futó folyók vízgyűjtő területe fölött csapódott ki, és ezek közvetítésével legalábbis részben az árterekre jutott. A területen tehát egy olyan mezoklíma alakult ki, amely kiegyenlítette a szárazföldi éghajlat szélsőségeit.

7. Végül, de nem utolsó sorban lehetővé tette az ártér gazdasági hasznosítását, anélkül, hogy annak jellegét megváltoztatta volna; nem a folyó életfolyamatai ellenében, hanem azok mentén, azokat kiegészítve épült ki és működött. A gazdálkodás és az alapját képező vízrendszer sem módszereiben, sem szervezetében nem különíthető el egymástól.

A VÍZRENDSZER KULCSA: A FOK; A GAZDÁLKODÁS KULCSA: A TERMÉSZETTEL VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS

A fok egy összetett vízrendszer legjelentősebb része, melyet kisebb-nagyobb vízfolyások alkottak. E téren nem különült el élesen az ember által ásott fok és a víz által vájt vízfolyás; mindkettő az ár szétterítésében és visszatartásában játszott nagy szerepet. Az ártéri gazdálkodás feltételeit biztosító fokrendszer lényege a víz megtartása. Ennek érdekében a vizet állandóan keringetik, szétterítik, összegyűjtik, a felesleget levezetik. Az ártér vízfolyásai ebben az összefüggésben egy olyan érrendszer elemei, melyben az ütő- és visszerek nem térben, hanem időben különülnek el egymástól. A rendszer szíve az áradó és apadó folyó. A természet egyensúlyának fenntartásához azonban ez kevés. Hogy mire van még szükség, azt egy másik példa segítségével érthetjük meg. Andrásfalvy Bertalan a folyók áradását-apadását légzéshez hasonlítja. E képnél maradva a rendszer tüdejét az erdők adják. A víz egy jelentős része ugyanis – a gazdálkodás fénykorában – nem a felszínen, hanem a felszín alatt, a nagy kiterjedésű erdőségek talajában tározódott, és onnan szivárgott folyamatosan vissza, állandó vízfolyásokat táplálva. E folyamatot Marsilli is megfigyelte, aki a rendszer leírásakor utalt rá, hogy a „mocsarak növényzete nedvleadással pótolja a fokok vizét". Az erdők kiemelkedő szerepet játszottak a víz visszatartásában, tárolásában, és a jelentős párologtatás révén a víztömegek mozgatásában is. Nélkülük az ártéri gazdálkodás nem, vagy csak töre-

dékeiben tartható fenn. Az Alföld és az azt körülölelő hegyvidékek erdősültsége nagyban meghatározza a térség lefolyási viszonyait, valamint a folyók vízjárását, és épp olyan jelentős szerepet játszik a vízrendszer egyensúlyban tartásában, mint az ártér álló és folyó vizeit egységes rendszerbe kapcsoló fokok. A folyóvölgyek vízháztartásának egyensúlya tehát egyaránt elképzelhetetlen kiterjedt erdők és fokok nélkül. Ha már most ennek tudatában tekintjük át a középkori Magyarország értékrendjét, döbbenten tapasztalhatjuk: az árterek népe pontosan tudta ezt. A középkori szokásjogot összefoglaló Hármaskönyvben ugyanis mindössze két olyan javat találunk, melynek értékelési módja az átlagtól eltérő, s melyek – természetesen – egyben a legértékesebbek is. Azt hiszem, nem árulunk el nagy titkot, ha elmondjuk: az erdőkről, mégpedig a kiterjedt, 350 ha-t meghaladó erdőkről, és a fokok révén a folyóhoz kapcsolt tavakról van szó. Vagyis a gazdálkodásban ugyanazok a javak játsszák a legnagyobb szerepet, mint a természet egyensúlyának fenntartásában. A gazdálkodás alapja tehát a természettel való együttműködés.

Fejtegetésünket azzal a felvetéssel indítottuk, hogy a hagyományos gazdálkodás – mondjuk a halászat – eredményeképp a természetes szaporulat nem csökken, ellenkezőleg: nő! Mindez lassan érthetővé válik. A halászat alapja nem a zsákmányolás, hanem együttműködés a természettel. Hogy hogyan fest ez a gyakorlatban?

Íme!

A halak ívási időszaka egybeesik a folyók tavaszi áradásával. A hal-nász az ártér elborított, gyorsan felmelegedő vizű laposaiban zajlik. Ezért a halak a mederből kilépő vízzel igyekeznek az ártérre. A fokok tehát nemcsak vízzel, de hallal is feltöltik a tavakat, holtágakat. A megtermékenyítésre váró ikrák az ellepett fűszálakon sorakoznak, az iszapba hullottak elvesznek. A szaporodás szempontjából létfontosságú tehát, hogy növényeket – jellemzően fűféléket – lepjen el az ár.

Apadáskor a halak igyekeznek vissza a folyó medrébe. Csakhogy a halászok elzárják az útjukat. Az ártér kapuiban, a fokokban olyan rekeszeket – cégéket – állítottak fel, melyek kapui áradáskor nyitva álltak – hogy a halak az ártérre kijussanak –, apadáskor viszont zárva. A magyar népies halászat rendszerében tehát a cégék biztosították, hogy a halasok halállománya rendszeresen megújuljon, s hogy a halak e tavakban fogva maradjanak. A rekeszek azonban nem tömör falként álltak a halak útjában. Az összeillesztett lécek, ágak között akkora nyílást hagytak, hogy az ivadékok visszajussanak a mederbe, ezáltal a szaporulatot elválasztották a kifejlett példányoktól. Ilyen körülmények között nem lehetett elkülöníteni a természetes és a mesterséges halivadék-nevelést. Ez az ártéri gazdálkodás leglényegesebb mozzanata, amely a rideg állattartásnál éppúgy felismerhető, mint a gyümölcstermesztésnél, az erdőgazdálkodásnál vagy épp az egyes növények gondozásánál, felhasználásánál. Arról van szó, hogy az ember önmaga nem tenyészti az állatot és nem termeszti a növényt, csupán a legjobb életfeltételeket teremti számukra, vagyis: önmaga csak a természet egészével együtt gazdagodhat.

UTÓSZÓFÉLE*

A hagyományos gazdálkodásnak nem maradt és nem is maradhatott fenn mai szemmel látható nyoma. Nem sebezte meg a természetet. Nem alkotott semmi maradandót, semmi jól láthatót. Nincsenek a természetitől elütő képződményei, öntözőcsatornái, víztározói, művelői nem emeltek piramisokat, városokat, csupán fenntartották a természet évezredes egyensúlyát. A ma embere nem képes felfogni: ez nem ingyen ajándék, ezért keményen meg kell dolgozni. Ha nem tesszük: a világunk elpusztul. Hogy hogyan?

Nézzünk egy ellenpéldát!

Az öntözéses gazdálkodás a folyóvölgy vízháztartásának felbomlására utal. A folyamat első lépéseként az ember néhány kitüntetett növényfaj termelésére összpontosít, a többivel nem törődik, sőt azok egy részét – mivel az általa kiválasztott fajták életterét foglalja el – *károsnak minősíti, s irtani kezdi.* A szakirodalomba neolit kori forradalom néven vonult be e változás, mely jellemzően a gabonafélék nemesítéséhez, termesztéséhez kapcsolódott. A különböző fűfélékből tenyésztett gabonák rosszul tűrik a vízborítást, életterüket tehát a folyóvölgyekben az ármentes magaslatokat, ártéri szigeteket benövő erdők helyén lehetett kialakítani. A *szántóföldek fokozatos növekedésével arányosan tűntek el az erdőségek. A szántók vízfelhasználása és vízvisszatartó képessége azonban meg sem közelíti az erdőkét,* emiatt csökken az ártér vízigénye, ezzel párhuzamosan nő a vízfelesleg, ugyanakkor lassan elapad az erek vízutánpótlását biztosító visszaszivárgás. E folyamat következménye kettős:

a) Egyrészt a mélyárteret szinte állandóan víz borítja, emiatt az újabb és újabb árvizek befogadására, tárolására képtelen lesz, emellett az elárasztott, növényekkel belepett öblözetek gyorsan feliszapolódnak, az ártér szintjei között rohamosan csökken a különbség, e két tényező hatására az ártéri szigetek, magaslatok egyre gyakrabban kerülnek víz alá, s bár az elborítás az árvizes időszakokra jellemző, mégis jelentősen veszélyezteti a „haszonnövények" termesztését.

b) Másrészt a magasan fekvő területek a szárazabb hónapokban gyakran víz nélkül maradnak, kiszáradnak.

Kialakul tehát a Tisza-völgy újkori történetéből oly jól ismert állapot, amikor a folyóvölgy egyaránt szenved a víztől és annak hiányától.

A megváltozott helyzethez alkalmazkodva az aszályos években, évszakokban *öntözni kell,* a nedves időszakban pedig *távol kell tartani a vizet a szántóktól,* illetve *le kell vezetni a földekről.* E ponton jelenik meg az emberi társadalmak történetében az „öntözéses gazdálkodás kényszere", mely hátterében a gazdálkodás jellegének megváltozása áll, *nevezetesen, hogy az ember többé nem a rendelkezésére álló természeti javakkal sáfárkodik, hanem néhány kiválasztott állat- és növényfaj egyedeit tenyészti, illetve termeszti.*

Az öntözéses gazdálkodás kialakítása *egyre nagyobb terhet ró a közösségekre,* hiszen feltételezi a folyók gátak közé szorítását, az ártér lecsapolását, majd a víz tározását és az állandó öntözést. Emellett a folyóvölgy le-

* E fejezetet néhány változtatással az Országépítő című folyóiratban megjelent zárócikkből vettem át.

folyási viszonyainak megváltozása, vízháztartásának felborulása *újabb problémákat vet fel, melyeket mindig a természettel szemben álló rész érdekeinek alávetve oldanak meg,* ezért minden egyes lépés újabb és újabb feladatokhoz vezet, melyek ismételten megterhelik a gazdálkodást. E folyamat egyre gyorsabb és követhetetlenebb lesz, s végül elérkezünk ahhoz a ponthoz, amikor az *ember már képtelen a felmerülő kérdések megválaszolására, és az öntözéses gazdálkodás, illetve a rá épülő civilizáció összeomlik.* Azonban mire eljut idáig, rendszerint elpusztítja környezetét is. Ez elkerülhetetlen. „A civilizált ember kifosztotta azokat a földeket, melyeken hosszabb ideig élt. Ez magyarázza az egymást követő civilizációk vándorlását, hanyatlását, s legtöbbször ez játszott szerepet a történelem menetének változásaiban is." (Schumacher 1991. 104–105. o.)

Korunk legáltalánosabb tévedése, hogy az ember egyre gyarapodó tudása révén először került abba a helyzetbe, hogy védje, óvja a természetet, környezetét, hogy termővé tegye a sivatagokat, egyszóval otthonosabbá, szebbé tegye bolygónkat. A valóság ezzel szemben az, hogy egyre távolabb kerülünk ettől. Az ember történelme nem az építés, hanem a pusztítás története. *A civilizáció fejlődésének, a technikai eszközök kialakításának alapja ma is a Föld tartalékainak felélése. A szántó-vető ember ma is azzal kezdi a munkáját, hogy minden élőlényt elpusztít a művelés alá vont területről.* Ez mit sem változott az utóbbi évezredek során. Nem szabad tehát azt hinnünk, hogy a Kárpát-medencében a 19. század során kialakított öntözéses gazdálkodás a ténylegesen fejlettebb és gazdagabb eszközhasználat miatt nem vezet majd ugyanoda, ahová az ókor folyóvölgyei esetében: a teljes pusztuláshoz. Mi ugyanazon az úton indultunk el, mint az ókori Kelet népei, az eszközeink pedig csak abban nyújthatnak segítséget, hogy gyorsabban menjünk végig rajta.

Mindezek alapján nem lehet kétséges, mit kell tennünk ahhoz, hogy az életterünk pusztulásához vezető folyamatokat megállítsuk. Ezzel mindenkinek tisztában kell lenni, aki számba vette az öntözéses gazdálkodás hatásait, és ismeri azoknak a folyóvölgyeknek a történetét, melyekben ez a gazdálkodási forma már az ókorban meghonosodott. Mára valamennyi pusztasággá vált, s csak elszórt jelek utalnak egykori gazdagságukra. A legtöbb helyen ma már sivatagok ölelik körül őket, a folyóik közül több időszakos jelleget öltött, s olyan vízfolyásokat is találunk közöttük, melyek már nem jutnak útjuk végére, belevesznek az ember által teremtett sivatagba. Ez vár az Alföld folyóira is. Számtalan vízfolyásának egy része eltűnt az árterek között húzódó ármentes szint és a környező dombvidékek erdőségeinek kiirtásakor, a maradék vízhozama egyre fogy. A Zagyva valamikor Hatvanig hajózható volt, ma már ladikot sem igen bír hordozni a hátán, a Sajó híres sószállító útvonalán a nyári hónapokban a csónak is megfeneklik, a Körösökön csak vízlépcsőknek köszönhetően telik meg a meder, ugyanígy a Tiszán, ahol a kiskörei vízlépcső alatt (a szolnoki vasúti hídnál) évek óta gond nélkül sátorozhatnak a meder közepén a horgászok.

Ilyen körülmények között a továbblépést eldöntő kérdés nem az, hogy mit kell tennünk, hiszen ez szinte magától értetődik. „Jólétünk", a bennünket körülvevő „emberi környezet", a „fejlődés" csak a természet kirablásával, tartalékai felélésével tartható fenn, ami szükségszerűen a civilizációnk összeomlásához vezet. Ahhoz, hogy ezt elkerülhessük, le kell mondanunk a fogyasztói társadalom, a 20. századi civilizáció minden előnyéről. A Kárpát-medence vízháztartása korábbi egyensúlya csak az ősi árterület elárasztásával állítható vissza. Ez azonban az ország egyötödének, az itt fekvő, mintegy hétszáz településen élő hárommilliónyi embernek anyagi és nem egy esetben személyi biztonságát is veszélyeztetné. A mentesített területek teljes út-, település- és közműhálózatát át kellene alakítani, nem is beszélve arról, hogyha nem látszatmegoldásokra, hanem valódi változásokra törekszünk, át kell szervezni az egész gazdálkodásunkat. És ez esetben nem csak arról van szó, hogy fel kell hagynunk a további rablógazdálkodással. Az ember a természet tartalékainak felélése révén jutott el az ipari civilizáció napjainkban tapasztalható „magaslataira", ezzel nemcsak a saját jövőjét élte fel, hanem a bolygónkét is. Azt, hogy hány évezredre, évszázadra, évtizedre vagy évre való tartalékkal rendelkezünk még, senki sem tudja, egy dolog azonban biztos, ha a korábban felélt jövő létlehetőségeit meg akarjuk teremteni, vissza kell adni mindazt a természetnek, amit elraboltunk tőle. Nem elég tehát abbahagyni a rablást. Vérrel, verejtékkel, emberfeletti erőfeszítésekkel kell leraknunk az élet fennmaradásának alapjait. De belátja-e az ember, az egyén, az egész emberiség, hogy szükség van erre az áldozatra, s képes lesz-e ennek megfelelően cselekedni?

A bennünket körülvevő világ, a technika egyre tökéletesebbnek tűnő csodái, a tudomány s a megingathatatlanságába vetett hit, az egyre szaporodó és egyre komolyabb figyelmeztető jelek ellenére is azt sugallja, hogy nincs alapvető, a ma alkalmazott eszközökkel és módszerekkel megoldhatatlan gond, hogy a folyamatos fejlődés megadja a választ a felvetett kérdésekre. Könnyedén el lehet tehát hessegetni a felélt jövőről, holmi „áldozathozatalról" vallott „téveszméket". E sorok írójának meggyőződése, hogy ma az emberek többsége ezt is teszi. Egyszerűen észre sem veszi a kiáltó ellentmondásokat, az egyre súlyosabb fenyegető jeleket. Ha egy-két „eszelős" mégis figyelmeztetni akarja, befogja szemét, fülét, és elfordul. A fejlődés mámorától megrészegült ember képtelen meghozni a szükséges áldozatot. Erre csak a civilizációnk összeomlása kényszerítheti. Adja Isten, hogy a romok között akadjanak olyanok, akik tudják, mit kell tenni, és képesek ennek megfelelően cselekedni, hogy társaik kövessék őket, s erőfeszítéseikkel ne késsenek el visszavonhatatlanul.

IRODALOM

László 1988. – László Gyula: *Árpád népe.* Helikon, Bp. 1988.

Pap 1990. – Pap Gábor: *A Pilis-szindróma.* Országépítő, 1990/2.

Schumacher 1991. – Schumacher: *A kicsi szép.*

SZŰCS SÁNDOR

Más táltosok

(SZŰCS SÁNDOR: A RÉGI SÁRRÉT VILÁGA. FEKETE SAS KIADÓ, BP. 1992.)

Csak kettőt-hármat akarok itt felemlíteni. Talán legjobb lesz, ha az öreg Sólyom Gyula bajomi gazdaember szavaival kezdem. Valamikor a hetvenes évek elején történt, surbankó koromban. Nagy darab földet béreltünk a Csífen. Mert ahogy elvitték a vizet a földekről, az uradalmak mérték a falusi gazdáknak nyakló nélkül. Hadd veszkődjenek a nádtővel, hadd ássák, vessék, hadd dúrják a fene nagy zsombékokat, azután oszt majd elveszik tőlük. Na csak, ahogy egyszer idesapám, én, meg három szolgalegény ott tüzelgettünk a földön, a lovak faránál, hát valaki szép csendesen benyitja az ajtót. Hirtelen oda nézünk, mert akkor még jobban az Isten háta megett voltak azok a földek, mint már most, nem járt ott akárki! Hát egy olyan 16–17 éves forma fattyú húzódott be. De csak annyicska nyíláson, mint az araszom. Igaz, hogy vékony is volt. Jól szemügyre vettük, hogy miféle. Barna képű volt. Barna volt a haja is. Ez meg kétoldalról be volt fonva, oszt úgy lógott, mint most a lánygyerekeknek. Akkor nagyapáméknak volt így, akik nem állták a fésűt. A szeme is barna volt a fiúnak, de az olyan, mint két nagy zsebbe való tükör, rögtön meglátták benne magunkat, meg a tüzet. Köszön. „Messziről jöttem, elfáradtam – azt mondja idesapámnak. Engedje meg urambátyám, hogy meghálják itt az ólban." „Már mért ne engedném meg, gyerek – azt mondja rá idesapám. Gyere, ülj le ide közénk, oszt egyél valamit, mert úgy nézem, nincs kitömve a horpaszod." Éppen ettünk, akkor végeztük. A vékony fiú mellém ült a padkára, oszt ahogy leereszkedett, megfogta a vállamat. Nem látszott, hogy meg akarta volna szorítani, mégis kicsi híjja, fel nem acsarkodtam. Pedig ki álltam én már akkor is magamért. Resteltem, így oszt nem szóltam semmit. De azt is gondoltam magamban, hogy na majd elválik, de ez a jövevény vagy szerencsét hozott ránk, vagy bajt. Kínálta idesapám kenyér-szalonnával, de nem kellett neki. Nézte csak a tüzet. Nagy szeme volt. Semmit se szólt. Egyszer azon vesszük észre, hogy amint ott ült az ágasfának vetett háttal, hát csak lassan hátra bicsaklott a feje. Feri bátyám éppen felállott, hogy a lovakhoz megy, oszt meglátta. Intett, hogy nézzük csak. A fiú nyitott szájából kilátszott a foga, mégpedig alól, felül két-két sor. Na, ehol van ni! – gondoltam. Azt mondjá idesapám: „Isteni szerencse, hogy jól bántunk vele! Táltos ez, te. Ellent ne vessetek neki." Egyszer felserken, oszt azt mondja: „Van-é vasvillájok urambátyáméknak?" Csak néztünk rá. „Akad mindnyájunknak, még neked is jut egy, öcsém. Mit akarsz véle?" – kérdi idesapám. „Hallgassanak ide – azt mondja. Látták-é már azt a kis halmot, amelyik az ajtóba ide látszik? Holnap, napfeljötte előtt azon kell nekem viaskodnam. Én emerről megyek fel, egy nagy szőke bika meg a túlsó oldalról támad nekem. Ha én leszek a győztes, visszajövök, de ha nem bírok meg vele, akkor már mehetek is. Ha jó szívvel vannak irántam jöjjenek ki, oszt segítsenek. De azt meghagyom, hogy a bikának semmijéhez ne nyúljanak, csak a hátulsó lábán a kiskörmét üssék a vasvillával. Azt is csak akkor, ha már leszorítana a halomról." Avval végig nyúlt a nagy sárpadkán, széjjel hányta lábát, karját, oszt elaludt. Mink is eltettük magunkat. Kelünk hajnalban, de a fattyú sehol sincs. „Hát csak menjünk ki, fiúk – azt mondja idesapám. Nézzük mire válik." A halom körül nagy kotúk voltak. A víz már elment közülük, az iszap úgy lógott rajtok, mint valami nagy dögbőrök, meg se áztunk volna alatta. Beálltunk a vasvillával. Egyszercsak bikabőgést hallunk. Na, már itt lesz valami, gondoltam. Nagy csörtetéssel jön egy fiatal fekete bika, fel a halomra. „Ez lesz a miénk, ezt ne engedjük" – azt mondja idesapám. Amarról még nagyobb dűtéssel-borítással egy roppant dalmahodott szőke bika. Na, ez kihasítja – gondoltam. Összementek a halom tetején, de szorult a fekete, erre mifelünk. Le a halom aljára. Akkor osztán neki a szőkének a vasvillával! Én nem tudom ütöttem-e rajta, olyan zűrzavar támadt ott. Nyomta visszafele a fekete a nagy szőkét. Le is értek a túlsó oldalon, mink meg előjöttünk, hogy hadd lássuk. Éppen akkor buktak a nagy zsombékok közé! Hiába kerestük ott, nem leltük őket. De csak annyi ideig tartott ez az egész, ameddig az ember éppen körülpillanthat. „Az lett véle, ami lett – azt mondja idesapám –, menjünk dolgunkra. Megtettük, ami tőlünk telt." Alig értünk a tanyához, nyargalt utánunk valaki. Hát a nagy vékony táltos fiú volt. De osztán anyaszült meztelenül: két karja, melle, lágyéka, két combja összerugdosva, ahogy a másik bika véresre döfködte. Olyan igaz, mint ahogy itt vagyok! A tanyánknál folyt el egy kis víz, abban szoktunk itatni, ott mosogatta magát. „Hát a gúnyád hova tetted, koma?" – kérdem tőle. „Bele húzhatnád azt a tű fokába is – azt mondja –, anynyira széjjel hasogatódott." Az én ócska szűrömben a tanya előtt üldögélt. Nem sok szava volt. A halmokat nézgélte-é, vagy az ég aljáť?! Úgy harmadnapra idesapám az egyik szolgával haza indult. „Na, akkor jó – azt mondja neki. Mert az lesz a vége, hogy egyik tehén belelöki a másikat a jászolba, oszt azok a tehetetlen fehércselédek nem tudnak véle mire menni." Mink meg azt nem értettük, hogy vajjon mire megy ez. Idesapám rosszat sejtett belőle, oszt ugyancsak igyekeztek. Mert Bajom meg a Csíf amúgy is jó kis szomszédság. Amint befordultak a kapun a szekérrel, éppen akkor szaladgáltak idesanyámék: jaj a tehén, jaj a tehén! Ég felé járt a négy lába. Kiverték a jászol oldalát, úgy fordították ki belőle. Hát csodálkoztunk rajta. Egy viseltes ingemet, gatyámat meg valami ócska sipkát, bocskort hozott ki idesapám a fiúnak, oszt takarosan felöltöztettük. Ez ránk tartozott. Nem azért, mert hiszen az ilyet nem fogja a hely. Majd történik is, hogy kinn heverész velem a

tanya előtt a fűben. Egyszer csak feláll, oszt elfordul a tanya sarkánál. Egyebet gondoltam, hogy mért megy, de bizony színét se láttuk többet.

Emlegetnek a bajomiak egy Köteles nevezetű öreg táltost is. Azért hívták így, mert – miért, miért nem – mintegy kétméternyi vékonyocska kötelet hordott a derekára csavarva. Szűrben járt, meg bocskorban. Mindig holdfogytán jelent meg. Az öreg Somogyi Antal sokszor szállást adott neki. De sohasem aludt a házban, hanem az udvaron a kazal alatt, vagy a színben húzódott meg. Egyszer a szélmolnárhoz ment be és kérte a feleségét, hogy karimás kását főzzön neki. (Sós vízben főzött s kihűtve nyers tejbe tett köleskása ez.) A molnárné nem teljesítette kívánságát s ezért távozóban a malom felé bökött a botjával, mondván: Éjszakára vihart támasztok, hogy vigye le a tetejét vitorlával együtt! Úgy is lett. Másnap reggel a malomtetőt és a vitorlát összetörve találták a szőllőskert előtti gyepen. Hát mikor a ványai csikósnak elszaladt három lova! Keresték azokat megyeszerte, de nyomukat se lelték. Majd egyszer, hónapok múltával, az öreg Köteles megy a számadóhoz, a három szép ló pediglen csak bandukol utána, mint kutya a gazdája után. Azt mondja az öreg Köteles: „No fiam, a Hortobágy mellől hívtam el ezt a három lovat. A tiéid ezek ugye?" Örült a számadó, meg csodálkozott is. „Enyém ez mind, bátyám! – mondja. De honnan tudja ezt kend, hiszen soha nem láttuk egymást?" „Hogyne tudnám – válaszolt az öreg –, hiszen táltos vagyok én!" – Egyszer Daraboséknál hált a tehénólban. Reggel egy rocska tejet, azonmód habosan, ahogy kifejték, a szájára vett és egy kottyot se hagyott belőle. Mondta a tehenészeknek, hogy majd lesz itt tehénhús jövendőre. Kérdezték tőle, hogy már miért lenne? „Azért – azt mondja –, mert a füvet pipába tömhetitek, a jószág meg nem él bagóval." Csakugyan olyan aszály lett, hogy meg lehetett gyújtani a mezőt s meg is nyúztak sok jószágot. Emlegették, hogy na ehetne húst a vén Köteles. Vártak is rá, de elmaradt.

Nem jártak ezek a táltosok a belső utcákon talán soha. Nem koldusok voltak, hogy kapuról-kapura őgyelegjenek, tarisznyát se hordtak, amibe alamizsnát gyűjthettek volna. Csupán csak tejet, tejes kását, tejes tésztát kértek. De főképpen tejet. Ez a táltos étele. Ha ránéz, még azt is megmondja, milyen tehénből fejték.

Egy derecskei öreg gazdától hallottam, hogy mintegy hetven esztendeje lehet, ő még akkor gyerek volt, úgy estendén egy nagy deres ember fordult be a kapujukon. Bundára való ócska szűr volt a vállán, kezében meg hosszú görcsös botot tartott. Evvel a bottal háromszor megkopogtatta a kapu küszöbét, azután bement az ólba, végig nyújtózkodott a szénatartóban és aludt. Nem mondott az egy árva szót se, hozzá se szólt senki, mert mindjárt gondolták, hogy valami táltos lehet. Hajnalban ő is felkelt, de nem jött ki a szénatartóból, csak ott ült a nagy szűrben. Bajusza az állát is eltakarta, szemöldökétől nem látszott a szeme. Egyszer azt mondja a gazdának: „Gazduram, a tehénólban szélről van kötve egy csobányos szarvú tehén, annak a tejéből szeretnék én inni." Tudta ezt is, pedig nem járt a tehénólban! Mindjárt hozták neki a habos friss tejet. Szájára vette a nagy rocskát és egy csepp nem sok, de annyit se hagyott benne. Elmenőben így szólt: „Valamelyik éjfélen menjék ki gazduram a Botos-halomra, lát azon egy kis földkupacot, hajítsa félre az ásóval." Kinéztek utána az ól ajtón, de már a nyomát se látták. Amint körül tekintenek, elkezd kiabálni az ostoros gyerek: „Ahol van ni, ahol van ni!" Egy szép fekete csikó nyargalt kifelé az utca végén.

A Szöcsködi-pusztán, az Ormágy-kúttól nem messzire emelkedik egy laponyag. Ezen tanyázott valamikor egy öreg gulyás, akiről szintén azt híresztelték, hogy táltos. Mikor gyerekkorában a vén táltosokkal birokra kelt, azok kiverték a félszemét, de megmaradt eggyel többet látott, mint más a kettővel. Sohase ment a gulya után, csak a kunyhó körül ténfergett, meg üldögélt és gondolkozott a tudományán. Bojtárt se tartott. Nem volt mégse kár a jószágban. A kunyhó előtt egy olyan fa állott földbe szúrva, mint valami jó hosszú bot, annak a végén mindig ott kuporgott egy kis madár és azt küldözgette maga helyett, ha el akart nézni valahova. – Hanem azért valamilyen úton-módon mégis csak szemmel tartotta a vén számadó a gulyát! Egy csökmői öreg ember mondja, hogy sihederkorában egy másik fattyúval kinn járt Szöcsködön. A nád közt egy szárazulaton szétterülve legelt a gulya, a kutya se őrizte. Azt mondja a fattyú – mert olyan betyáros famíliából való volt: „Te hadd legyék meg a napszámunk, térítsünk el vagy két tehenet!" Ahogy ezt kimondja, szélről legelt egy nagy kormos bika, felemeli a fejét és elbődül. Rémülten ordít a fattyú, foga vacog, inát összeveri. „Hát téged mi lelt?" „Jaj! nem hallottad mit mondott ez a bika, a vén ember volt. Azt mondja, hogy: én is itt vagyok ám az apád erre, meg amarra!..." Csakugyan, félszeme volt a bikának.

Szerepen, a nyolcvankét esztendős öreg Rácz Pál gyermekkorában hallotta, hogy ott is járt egy táltos. Azt beszélgették róla, hogy minden hetedik esztendőben vetődött erre a tájra. Hatalmas, csontos ember volt, azért mégis úgy bele tudott ülni egy vékába, hogy a vékát meg lehetett csapni. Egyszer, amikor egy szerepi gazda lányát vitték Sápra, nádlovon (nádszálat kapott a lába közé) megelőzte a lakodalmas népet kísérő lovas legényeket. Jóval később indult, mégis előbb ért Sápra azoknál. Akármilyen mély vízen keresztül ment, mert neki csak bokáig ért, nem merült bele.

De megint csak arra térek, amit a bajomiaktól hallottam.

Még gyerek volt az öreg Nagy Lajos, mikor hozzájok is bevetődött valami pásztorforma ember. Azon vették észre, hogy már ott ül a ház előtt, a nagy hamis komondor farkcsóválva örvendezik neki. Az apja köcsög tejjel és kenyérrel kínálta. „Adni kell ennek, fiam – azt mondja –, mert táltos ez!" Bele aprított az öreg ember a tejbe, magas süvegje karimája mellől kanalat húzott ki és úgy evett. Gém csőréből volt faragva a kanala. Amint fogta a nyelét, úgy látták meg, hogy két hüvelykujja volt. A kandalló mellé kuporodott a kemencepadkára és éjfélig tartotta szóval a ház népét, meg a begyűlt szomszédokat. Elmondta, hogy közel a szurdoki kúthoz kincs van a földben. Meg, hogy a Törökhalmon minden hetedik esztendő hetedik hónapjának hetedik napján éjfélkor felütik a törökbasa sátrát. Egyszer meg a karcagi boszorkányokat nagy orkánnal sepertette végig a bócsai határon, bele a Cinaderékba; nagy fürösztés volt. Arról is beszélt valamit, hogy hiába viszik el a vizet, úgyis vissza kell azt hozni, mert a rét földjét nem járja majd az eke, s fű se nő rajta víz nélkül.

Az öreg Demjén Sándor maga beszélte nekem – nem csupán mások szájából vettem –, hogy őt is, mint hetedik és iker gyereket, vinni akarták a táltosok. Ez ak-

kor történt, mikor betöltötte hetedik esztendejét. Éjfélkor felserkent és ki akart menni. A zajra felébredt az apja. „Mit csinálsz, kis fiam?" „Kimegyek" felelte. „Dehogy mégysz, hiszen éjszaka van. Feküdj csak vissza az ágyadra!" Szófogadó gyerek volt, hát visszafeküdt. Egy fertály óra múlva megint kifelé igyekezett, úgy érezte, mintha hívnák, vinnék az ajtó felé. Az apja már haragra gerjedt. „Nyugodj, ne mászkálj!" „Ki kell mennem egy kicsit, mert hívnak!" „Dehogy hívnak – mondá az apja. Álmodsz te." „Bizony nem álmodok én. Nézzenek az ablakra csak édesapámék: ott áll egy fekete bika." Erre már az anyja is felébredt. Mindketten a firhangolatlan ablakra tekintenek, hát csakugyan egy nagy fekete bika néz befelé rajta. Tudták már azonnal hányadán van a dolog. De hiába volt csupán hét esztendős gyerek, erős apja és anyja teljes erejükkel is alig bírták visszatartani. Így ment ez hét éjjel, de azután többször nem fordult elő. Otthon maradt.

Azt mondják, hogy az öreg Telegdi Ambrus (nyugodjék) szintén táltos gyerek volt. Egyszer nádat vittek Udvaribа, s a szőlőskert sarkánál leugrott a szekérről. „Hát te mit akarsz? – kérdik tőle. „Látják azt a fekete bikát amoda a halom oldalában? Na hát avval még ma meg kell nekem birkóznom. Ha alkonyatkor haza nem megyek, ne is várjanak többet!" Ennyit mondva úgy elinalt, hogy kiáltással se érték be. Nagyon nyugtalankodtak miatta. De valami hiba történhetett, mert a fiú még lámpagyújtás előtt hazaállított. Hiába faggatták, merre járt, nem mondott az arról egy kukkot se, csak lógatta a fejét.

Rábén is élt régen egy kis szolga gyerek, akiről azt beszélgették, hogy táltos, álmában beszél, és titkolni se lehet tőle semmit, mert mindent megálmodik. Kopasz mellén balfelől arasznyi hosszúságú szőrszál nőtt. – Egyszer szekéren mentek valahova. Az úton nagy forgószél jött velük szembe. Azt mondja a fiú: „Gazduram, én elmegyek evvel!" A gazdája csak nevette. „Hát eredj!" Ekkorra odaért a forgószél, a fiú felugrott az ülésről, és uccú, a levegőbe emelkedett. Ezt se látták többet!

Egy mogorva gazdáról pedig azt beszélték azelőtt, hogy gyerekkorában a falu alatti gyepen tekézvén a többi fiúkkal, még onnan is hazaszaladt szopni. Ő is táltos lett volna, de nem állta ki a próbát. Gyógyító tudománya azért mégis csak volt. Ereje is maradt jócskán, mert egy malomsátort félkarral megemelt.

Voltak olyanok is, akik átváltozott alakjában látták a táltost.

A már említett Demjén Sándorral idősebb korában is történt egy különös eset. Egy éjszaka a Gyalogéren ment hazafelé. Nem messze észre vesz valamit a sötétben. Odamegy, tapogatja, hát egy ló. Nézi, fel van-e kantározva, hát nincsen állcsontja. No – azt mondja –, ez nem jó ló! Hozzá se nyúl többször, hanem igyekszik minél messzebb kerülni tőle. Amint Kisbajom alá ér, megint vél valamit a sötétben. Odamegy, tapogatja, hát újfent egy ló, állcsont nélkül. Miféle rossz tételmények ezek? – így tűnődözött. Majd amikor háza kapujába ért, le kellett ternie a pallóról, mert ott is egy ló állt. Ez már megszólalt, amikor kikerülte: „Jó szerencséd, hogy rám nem ültél, mert soha sem láttad volna viszont Bajom városát!" – Úgy látszik, bosszút akartak állni rajta a táltosok.

A táltos lónak nincsen állcsontja. Beszéltem egy sokat látott, sokat tapasztalt öreg csikóssal. Azt mondta, hogy az ő ménesében is feltűnt egy táltos csődör, de annak bizony volt állcsontja. Egy fergeteges éjszakán nyargalászott a ménes körül, de nem hallatszott semmi dübögése, mert a patája nem érte a földet. A vihar ellültével keresték és meg is találták a többi lovak közt. Farka a földig ért, sörénye a szügyét csapta. Váltig simogatta volna már a két bojtár fiú, de az öreg rájok szólt: „Hagyjátok, fiaim; nem olyan ló az, mint a közönséges ló, nem azért van az, hogy szeretgessék." Reggelre már nem volt sehol.

Egy másik öreg ember pedig azt látta, hogy egy szeles éjszakán az utcájok végén nagy táltos bika nyargalt befelé, előre szegezett szarvakkal, s úgy ugrott be az ő szomszédjának a kapuján, hogy körme hegye se érte a kapu tetejét. Azt mondták a régiek, hogy ahova ilyen táltos bika jár, onnan nem jó a lányt feleségül venni, mert annak soha sem kell majd az ura.

De elég is volt már a táltosokról. Hozzájuk hasonló nagy tudományú ember a gyógyítók közt is akadt. Amolyan féltáltosok, akik alul maradtak a próbán, s az öreg táltosok kitörték a fogukat, kicsavarták az ujjokat.

DR. FÜVESSY ANIKÓ

Pénzásó Pistához fűződő hagyományok

(FEJEZETEK TISZAFÜRED FOLKLÓRJÁBÓL, IN: TISZAFÜREDI TANULMÁNYOK 3. SZOLNOK, 1989.)

Tiszafüred környékén, a Hortobágyon és a Nagykunságban is sok ember hallott *Pénzásó Pistá*ról, a tiszafüredi táltosról, aki fél évszázadnál tovább kereste a füredi Ásotthalomban rejlő kincset. Az idősebb emberek egy része még személyesen is ismerte, élelemmel, ruhaneművel segítette. Csodás tettei, jóslatai, kincskeresése révén a táltoshiedelem és a kincskereső történetek számtalan változata őrződött meg.

Pénzásó Pista alakja nem ismeretlen a néprajzi irodalomban. *Ecsedi* István egyik írásában személyes találkozásukat örökítette meg.[1] *Szűcs* Sándor, *Barna* Gábor, továbbá *Diószegi* Vilmos és *Módy* György utaltak alakjára különböző munkáikban.[2] Összefoglaló feldolgozása 1982-ben jelent meg.[3]

Az 1860 körül Szirmán született *Harsányi* István ragadványneve volt *Pénzásó Pista*.[4] Ezen a néven ismerték már 1904-ben is, amikor a tiszafüredi újság *„városunk Schliemanja"*-ként mutatta be. A halmot, melyet kutatott, már ekkor *Pista-halma* néven is említették.[5] A halom másik nevét, Ásotthalom, újabbkori dolognak tartotta egyik 1873-as írásában *Tariczky* Endre, Tiszafüred környékének első régészeti kutatója, aki szerint főleg délnyugati oldalát a kincskeresők már sokszor megásták.[6]

Ecsedi István, a Déri Múzeum néprajzosa az első világháború után találkozott *Pénzásó Pistá*val, akinek hiteles életrajzi adataival csak az ő révén rendelkezünk...

Életéről csak egy hiteles adatunk van: a halála, melyet egyaránt 1939. december 20-i dátummal jegyeztek be a tiszafüredi református egyházi, illetve a községi halotti anyakönyvbe.[7] Az egyházi anyakönyvben a születési hely és a vallás rovata eredetileg az *ismeretlen* bejegyzést tartalmazza, melyet *Deák Imréné Sági Mária* felvilágosítása alapján Hejőszirmára, illetve reformátusra javítottak ki.[8]

...Szerencsés véletlen folytán a róla készített fénykép másolata fennmaradt.

A néprajzkutató kérdésére lassan, vontatottan elmondta élettörténetét. Huszonhét éves korában az egyik Tiszafüred melletti Lipcsey-birtokra, a Töviskestanyára jött dolgozni, de hamarosan otthagyta munkahelyét, mert egy álombeli jelenés arra késztette, hogy a halomba rejtett kincset megkeresse. „Ez a tenger kincs átok alatt van eltéve. Csak az találja meg, aki ugyanazon átok alatt születik. Én ennek a bajára teremtődtem... Ha elvégzem, újjászületek, közönséges ember lesz belőlem ismét."[10]

Az Ecsedivel történt találkozás idején – saját bevallása szerint – már harminchat éve ásogatott, kereste a kincset. Hiába kérte a város segítségét, nem hittek neki. Ha el nem végezheti, aminek végzésére született, a város a bűnös.[11] A beszélgetés végén elárulta, hogy *Harsányi* Istvánnak hívják, a Miskolc melletti Szirmán született, szülei is itt éltek, de már meghaltak. Rokonait két-három évente felkeresi, de sem azok marasztalása, sem huszonöt köblös földje nem tudja ottmaradásra bírni. Jön vissza a halomhoz, ebbe született, ezt kell végeznie.[12]

Az előbbi, valós életadatokról – a nevén kívül – szinte semmit sem tudtak, annál többet kincskereső szenvedélyéről, *tátos* eredetéről, csodás tetteiről...

A Pénzásó Pistával kapcsolatos történeteket 1968–

Pénzásó Pista 1920 körül készült fényképe

1976 között gyűjtöttük, s az anyag nagy részét magnetofonszalagon rögzítettük. A feldolgozás során szinte minden esetben szó szerint idéztük az adatközlőket...

SZÁRMAZÁSA, ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

Pénzásó Pista szánalmas, ugyanakkor kissé félelmes, elhanyagolt külsejű ember volt, nagy szakállal, hosszú hajjal. Rongyokban járt, csak a legnagyobb hidegben húzott ócska csizmát vagy bakancsot a lábára. Mindig piszkos volt, ellepték a tetvek. Szeme és homloka az adatközlők szerint természetfeletti voltára utalt.

„Furcsa ember volt, *csókaszemű*. A szeme fehérje nagyobb volt, mint az átlag, a nagy fehér közt egy kis *bogár*, nem lehetett megállapítani, milyen színű a szeme. Furcsa, látnoki szeme volt."[13] „Olyan *nèmjó* szeme vót neki. Ilyen *kancsi* vót (mutatja). Félelmetes vót."[14] „Pízásó Pistának vastag szemöldöke vót, a szeme kík, de olyan furcsa."[15] „Kis alacsony, szakállas ember vót, a nézése meg olyan csúnya, *goromba*."[16] „Hosszú, ősz haja és nagy szakálla vót, az arcán nagy *szemőcs*. Félelmetes kinézésű ember vót, sokan féltek tülle."[17] „Azt az embert, ha jobban megnéztük, a homloka pontosan olyan vót, mint a bikának. A homloka felülete szinte olyan hátraálló vót."[18]

...A füredi újság 1904-es cikke is a feltételezett időpontot támasztja alá, amikor így ír: „Megjegyzendő, Pénzásó Pista nem vénül. Húsz év óta ilyennek ismerjük."[21]

...Mindenki tudta, hogy nem Tiszafüreden született, s hogy módosabb családból származott. A szülők gazdagságáról alkotott nézetek azonban igen eltérnek, szerepel itt gróf, báró, gazdag paraszt és falusi bíró egyaránt. Vezetékneve alapján általában harsányi születésűnek tartották.

„Nemes családból származott, nem tudom, hová való vót, de nem füredi. Az apja báró vagy mi vót. Ő mondta, hogy nemes családból való, neki nem kék semmivel foglalkoznia, az apja paripát adna alája, hogy lovagoljon, de neki ezt a pénzt meg kell keresni, és meg is fogja találni."[25] „Azt mondta, hogy ő a harsányi bíró fia, olyan 12–13 éves korában szökött el hazulról, hazavitték, de mégis visszaszökött."[26] „Nem füredi vót. Arra is emlékszem, hogy a bátyja elvitte, felruházta, nem akarták elereszteni, de csak elszökött, oszt mindig ide szökött, Füredre."[27] „Kincsásó Istvánnak nevezték, Harsányi báró testvéröccse vót. Testvérei hazavitték, de hamarabb visszaért, mint a fogat elvitte."[28] Mások grófi származásúnak tartották, aki valahonnan a hegyekből jött Füredre...

Az idősebb emberek táltosnak hitték. Ezt a hitet ő is alátámasztotta, magáról is hirdette, de hitte is, hogy táltos, hogy foggal született, az időjárást meg tudja változtatni, meglátja a földbe rejtett kincset, megjósolja a jövőt.

„Pénzásó Pista foggal született, egy foggal. Ő mindjárt tudott a világról mindent. *Tátos*nak hívják az ilyet, *Tátos* is vót valóban. A *tátos*okat hét éves korukban elviszik a többi *tátos*ok. Őt nem vitték el, ő elment magától. Elhagyta a szüleit."[34] „Elátkozott ember vót, átkozott ember, tizenkét foggal született, azért lett ilyen. Mondta is magárúl."[35] Mások is hallották, hogy „foggal született, egy foggal (felesége közbeszól: én úgy tudom, hogy fogsorral született)."[36] ... „Mesílt arrúl, hogy *tátos* vót... A *tátosság*gal született, megvót az összes foga, csak kicsi vót, az ínnyibe. A *tátos*oknak hét éves koruktól vándorolni kell. Ezek a *tátos*ok megmondták, milyen idő lesz, mikor lesz jég. Mikorra megmondták, *meggyött* az idő."[37] „*Tátos*nak született, foggal született. Nem tudták megtartani otthon, mert aki foggal születik, nem tud megmaradni, amint járni tud, *hívja őket valami*."[38]

„Vót itt egy Pénzásó Pista bácsi, az mint táltosnak született. Foggal születnek az ilyenek, két foggal."[39] Többen úgy tudják, hogy hét foggal született, tudománnyal született. Ismert róla az a történet is, hogy hetediknek született gyerekként kapta a *tudományát*. „Ő vót a hetedik gyerek. Mikor elmúlt hét éves, hát akkor eltűnt... világgá ment."[40]

Az eltűnés módjáról Pénzásó Pistával kapcsolatban csak a 66 éves Tóth Lajosné beszélt. „Azt tuggya, hogy ű foggal született, négy foggal, két-két elülső foggal. Útet ellopták otthonrúl. Hét éves korában. Nem tuggya, hogy ki, mert ű foggal született. Hét éves korában gyött egy fekete felhő, oszt elvitte. Hét éves korától soha többé nem tanálkozott a szüleivel. Az ilyen embert elviszik, *tátos* lesz, de csak akkor, ha nem veszik ki a fogát. Ha kiveszik, akkor ez nem következik be. Mondta magárúl, hogy ű nagy ember gyereke, de foggal született, oszt a fogát nem vettík ki, nem tudott otthon maradni. Az ilyen ember *tudós*, csak valami tudása vót neki is."[41] Mások szerint a táltosok 12 éves korában rabolták el az apa házból.[42]...

KINCSKERESÉS

Tiszafüredre egy bizonyos kincs *kitermelésére* jött, ezt kereste – bár igen rapszódikusan – egész itteni életében. Volt úgy, hogy éjjel is a gödörben ült, de volt úgy is, hogy két hétig sem nézett kincsesgödre felé. A korábban idézett adatok szerint 1880–1885 körül kerülhetett Tiszafüredre, s ekkoriban kezdhetett a kincskereséshez is. Ezt az adatot azonban kezdetben kétségessé tette az a tény, hogy az Ásotthalom a tiszafüredi Régészeti Egylet állandó ásatási területe volt. Az itteni ásatásokat csak 1913-ban, az egylet két alapítójának, *Tariczky* Endrének és *Milesz* Bélának halála után, *Posta* Béla határozott kívánságára szüntették meg.[43]

...*Ecsedi* István és *Szűcs* Sándor egyaránt megemlíti, hogy a Pénzásó Pista által talált régészeti anyag a tiszafüredi múzeumot gazdagította...

Néhányan utaltak arra, hogy Pénzásó Pista máshol is ásott – a kócsi határon, Nagyivánnál, Tiszaszentimrén – de többen határozottan állították, hogy egész életében csak az Ásotthalomban kereste a kincset. Három variáns köré csoportosíthatók a válaszok, hogy miért éppen ezen a helyen vélt nagyobb kincsleletet találni:

1. a halmon elaludva jelenése volt;
2. tudóskönyvében olvasta, hogy itt kincs van;
3. a földbe rejtett kincs meglátásának képességével rendelkezett, mint táltos.

Mind *Ecsedi* István, mind *Szűcs* Sándor leírásában a kincs megálmodása szerepel; a halmon elalvó Pénzásó Pistára nehéz álom jött, a föld háromszor mozdult meg alatta, majd megnyílt. „Láttam álmomban a halom alatt egy ócska várat és annak háromágú pincéjét", majd következik a kincs leírása és az, hogy hét ajtón, három külső- és négy belső vasajtón keresztül lehet a kincshez jutni. *Szűcs* Sándor leírásában a kincskereső álmában a

halom tetején „nagy lyuk támadt, és ő azon keresztül legördült a halom gyomrába", ahol egy magától nyíló vasajtón belépve háromágú pincében találta magát.[50]

A környékbeliek, akik figyelmesebben hallgatták elbeszéléseit, szintén ismerik az álombeli jelenést. „Egyszer kint aludt a szabad ég alatt, ott mondta neki valaki álmában, kelj fel, nem jó helyen fekszel, menj ide, áss itt, ott kincs van. Fiam, én arra voltam hivatva, mondta nekem, ha kérdeztem, miért ás. Álmomban egy szakállas ember jelent meg. Mondta, hogy itt nagy *történelem* van, ezt egy juhász fogja megtalálni, az te vagy."[51] Mások szerint, „aki *tátos,* annak álmában megjelenik valaki, szóval, megmondják neki, mikor már az értelme olyan, hogy Attila koporsója itt van, és azt neki ki kell ásni. Őneki valaki megjelent, aki eztet mondta, és neki gyönni kellett."[52] Mások így mesélték: „kérdezte, tuggyátok, mit álmodtam? Azt, hogy sok pénz van itt a parton, majd meglátod, ha az ajtót meglelem."[53] Beszélte magáról, hogy ő *erre született,* neki az isten mutatta meg, hogy a halomban kincs van.[54]

Több adatközlőnek az volt a véleménye, hogy táltoskönyvében olvasott az itt elrejtett kincsről. „Mert ő tulajdonképpen olvasott valami könyvet, és abból olvasta le ... abba vót leírva, hogy ebben a dombban van eltemetve, de meg is vót írva, milyen mélyen."[55] A táltoskönyvéből tudta, hogy hol a kincs: „vót neki egy könyve is errűl a tudományrúl. Én nem láttam, csak az apám mondta. Ebbe a könyvbe az is benne vót, hogy fekszik a kincs a gödörbe. Abba a könyvbe vót a hatalma."[56]...

Legrészletesebben Fodor Máté tudott erről a könyvről, aki ismereteit valószínűleg egy 1960-ban megjelent újságcikkből merítette, melyet *Dénes* Béla, a Szolnok megyei Néplap egyik tiszafüredi tudósítójaként írt. „Tizenhárom éves korában szerzett egy álmoskönyvet, ezt *tudóskönyv*nek nevezte. Volt benne vers, meg mese, ezt olvasgatta. Egy történet Szvatopluk, cseh királyról szólt, aki Magyarországon járt, és amikor hazafele ment, eladta lányát, Pannóniát Árpád vezérnek egy fehér lóért. Út közben azonban a királylány meghalt. Arany, ezüst és ólomkoporsóba tették. Mikor ezt elolvasta, elhatározta, hogy megkeresi és kiássa a kincset. Ebből a könyvből olvasta ki."[58]

Az adatok harmadik csoportja szerint a földbe rejtett értékek meglátásának képességével rendelkezett, melyről a régi boszorkányperekben a táltosokkal kapcsolatban többször is olvashatunk.[59] Legtöbb archaikus adatot ebben a témakörben jegyezhettünk le.

„Azt mondta, hogy ő sok mindent lát, különösen meg Szent György éjszakáján. Azt mondta, hogyha ő – itt vót egy nagy domb, amit elhordtak, a tsz tanyáján –, szóval, ha ő arra kiül szent György éjszakáján, akkor ő meglássa éjfélkor, hogy hun van arany eltemetve, mert hogy világít, ilyen halvány fénnyel világít fel. Ő tuggya, hogy itt van, meg ott van, meg amott van."[60] Ez az adatközlő sokat beszélgetett Pénzásó Pistával, amikor fiatal gyermekként *mindenes* volt a Lovassy-tanyán. Az öreg a tanyára betérve mindig az istállóban aludt, s ilyenkor kezdetét vette a véget nem érő mese az elásott kincsről. „Odaültünk a közelibe, nem vót az álmos, *belefészkel*te magát a szalmába, mesélt vóna reggelig. Itt, itt (utánozza Pénzásó Pista hangját), ebbe a tanyába is, vót itt a tanya közepin egy hosszú istálló, mán lebontották. Osztan a sarokban állott egy *tinó,* az sose feküdt le. Mér? Mer kincs van alatta."[61]

Kék lángok mutatták neki szent György éjszakáján, hogy hová ásták a kincset. „Másabb ember vót, mint a többi, mer ő aszonta, mindig oda megy, ahun az arany van. Szent György éccakáján soha nem aludt, akkor a határt figyelte, hogy hun vet lángot a föd, mer ott arany van elásva... Ott dobbantja fel ő az aranyat."[62]

Molnár Sándor még hívta is kincset keresni. „Mondta, meglátja a pénzt a födbe. Engem is hítt pénzt keresni, figyeljem éccaka, hun lángol fel, de nem mertem elmenni. Elment a Szalai, oszt tarka lett, mert akkor csapott fel a láng. A bőr ettűl itt-ott megfehéredik. Ma is élnek ilyen emberek, akiknek ettűl tarka a bőre, csak nem merik mondani."[63]

A korábban már említett Sági Mária Tiszaőrsön lakó unokájától vettem magnószalagra a következő történetet, melyet még gyerekként hallott nagyanyjától: „Azt mondta, ha vóna valaki, aki adna neki egy füstös bikát, meg egy veres kakast, aztat ő szent György éjszakáján *lemászáro*lná, és akkor éjszaka, a holdvilág ahova süt, éjfélkor, tizenkét órakor, a vért megmutatná, a vért ő szétfolyatná," hogy hol a koporsó. „Azért vágná le a bikát, hogy a vére szétfolyjon, a veres kakas meg amerre repül, azon az oldalon van a kincs ... Még mindig is csúfoltuk, hogy kéne, Pista bácsi, a veres kakas, kéne-e a kakas? Hát, tudod, mint gyerekek... Hát, ugye, oszt erre nem vót hajlandó egy uraság se, mert uraságoktól kérte ő ezeket, a füstös bikát, meg a kakast. Még kakast csak adtak vóna, de bikát..."[64]

Egy adat szerint acéltükörrel is kereste volna a kincset. Ehhez a tükör mellett egy hetediknek született gyerekre volt szüksége. „Én hetedik gyerek vótam, mondta Pista bácsi, hogy én lemehetek a gödörbe. A vasajtótúl mán csak egy méterre vótam, oszt odatettem a fülemet a födre, szinte kattogott a kincs, mint a szecskavágógép. Tükörrel néztem, hallgattam a kincset. Mikor a tükröt felteszik a hetedik gyerek homlokára, ahova a tükör leadja a világosságot, arrúl van a kincs. Ez a tükör olyan vót, mint a szemüveg, füle vót, fém kerete. Pista bácsi szerezte be ezt a tükröt... Tízéves vótam, mikor vinni akart kincset nézni. A homlokom közepin vót a tükör, láttam is a vasajtót, *kiad*ta. De aztán a szüleim nem engedték, hogy folytassa."[65] Ennek az adatközlőnek nagyanyjáról mesélték, hogy szintén hetedik gyerek volt, hogy hétéves korában kivitte egy aszszony a falu határába, ahol acéltükörrel kerestette vele a kincset.[66]

A halomban rejlő kincsről *Ecsedi* István leírásából értesülünk.[67]...

Pénzásó Pista az Ásotthalom kincsével kapcsolatos elképzeléseit a bizalom fokától függően az egyes embereknek más- és másként mondta el. A hozzá közelebb álló emberek történeteit többször is hallhatták, ezért jobban megjegyezték, kit és mit keresett, milyen viszontagságok révén találhatja meg a kincset. Ezekben az adatokban a kincshez fűződő néphit szinte legősibb rétegéhez jutunk, melyben az alvilág, a kincsőrző állatok, az ezekkel vívott küzdelem egyaránt szerepet játszik. Megismétlődő harca a gonosszal, melyet hite szerint többször is átélt, az átoktól – mellyel született – való szabadulásért, a kincs megszerzéséért, s igen homályosan egy lány kiszabadításáért folyik. A kincskeresés számára kényszer, ezt csinálnia kell, „ő erre született, ne is haragudjanak érte". Addig rendes emberi fekhelye, emberi élete nem lehet, míg a kincset meg nem találja.

„Én gyakran kérdeztem tőle, hogy mit keres. Azt fe-

lelte, hogy azért ás, mert a föld alatt kincs van. Csak meg kellene találnia a vasajtót a föld alatt, ő annak tudja a varázsigéjét, az ki fog nyílni. A vasajtó mögött egy nagy rét van, ott van egy tüzes bika, de az őt nem öli meg, mert ő tudja, mit kell a bikának mondania. Ott van eltemetve Szvatopluk tizennégy sukkos lányával egy arany koporsóban. Egy barlangban vannak eltemetve... Ha megtalálja, ad anyámnak is abból a vagyonból, ígérgette."[68]

Erről a lányról másoknak is mesélt. „No, egyszer engem *kivetettek*, vigyek át Egyekre két katonatisztet. Mikor odaérkeztünk a halomhoz, a két tiszt kérdi tüllem, hogy mi ez. Kértek, vezessem fel őket oda. Pista bácsi pontosan ott dolgozott akkor is. Kérdezte tülle a két tiszt, hogy mit keres. Hát, oszt ő mondta, hogy pénzt keres, majd akkor elkezdte sorolni, hogy itt fekszik – úgy emlékszem, mintha ma vóna – Asverus király hét *sukk* magas lányával, itt vannak eltemetve."[69] „Azt mondta, hogy ott valami arany van, meg egy nő aranyból kiverve, de három vízrétegen kell neki átmenni, és ott találja meg. Ő tudja, hogy ott mi van."[70]

Néhány ember emlékezetében ilyen adatok maradtak fenn, hogy „a halomban egy kutya, meg egy morvai jány fekszik"; „nem tudom, milyen nemzetiségiek vótak itt ezen a vidéken akkor, csak akkor is igen civakodtak. A fejedelem lányát el akarta vinni egy másik fejedelem fia, az meg nem akart menni. A lánynak sok kincse volt, azt elásatta, nem akarta, hogy a fiu elvigye". „Szvatopluk lányát kereste, mindig azt kutatta. Azt hitte, hogy itt van eltemetve."[71] Királylányt, Napoleon idejéből való császárnak a lányát is emlegetik, Árpád és Dárius kincsét, kun vitézt, aki páncolostól fekszik a sírban.[72] Többen Attila kincséről is azt tartják, hogy ebben a halomban található, s még az újszentmargitaiak szerint is Attila kincsét kereste Pénzásó Pista.[73] Leggyakrabban azonban csak ideásott kincsről, ládáról, koporsóról beszélnek az emberek.

Pénzásó Pista a kincs földalatti helyét is jól ismerte. „Azt mondta, ha ás, akkor egy ajtót talál a földben, ott egy pinceszerű valami lesz, abba van betéve egy ládába a kincs."[74] Mások szerint a kincs nem is a halom alatt fekszik, csak a halomtól lehet megközelíteni. „A csinált út alatt vezet egy folyosó, annak a másik végibe van a sír."[75] „A csinált út alatt megy keresztül az alagút... Azt csak ő tudja kibontani... Így sorolta: a föld alatt van egy nagy alagút, olyan nagy, hogy abba egy kocsi bemehetne. Koporsó is van, az nem messzire a vasajtó szájától. Az alagútnak több ága van. Ötven méter hosszú a bejárattól, onnan szétágazik."[76]

1904-ben a Pénzásó Pistáról szóló cikk írója úgy tudta, hogy „évek óta keresi a pincét, hol a Török császár koporsójában fekszik, kezei egymásra kulcsolva, arany fegyverzettel és gyémánt kövekkel kirakott mellvéd és karddal."[77]

Mesélt az embereknek a föld alatti csodálatos világról, ahol a mező mindig zöld, sohasem fakul ki, ahol egy másik ország van, „ott mindenek vannak, urak, grófok, meg minden, királyok".[78] Az elrejtett kincset azonban őrzik: kutyák, agarak, sárkányok, bikák, ezekkel meg kell küzdenie, csak úgy érheti el.

Az egyik, részletesebb változat szerint három ajtón is át kell mennie, hogy elérje a kincset. „Mondta, a vasajtón túl lesz egy másik ajtó is, ott lesz a zöld mező... A föld alatt három ajtó van. Minden ajtónál ember van, úgy élnek, esznek, mint idefent." (A nagyobb hitelesség kedvéért úgy folytatja, mintha ő is járt volna Pénzásó Pistával a földalatti világban.) „Olyan mélyen vót, mintha ti kútba *les*tetek vóna. Lementem én is megnézni. Benéztem az ajtón. No, látod-e mán? – kérdezte. Vasajtó vót, olyan nagy, mint itt az asztal. Benéztem, de féltem. Juj! – mondtam. Ott láttam két kecskét, egy kicsit, meg egy nagyot. Ne féjj, nem bánt!" A másik ajtón is átmentek, itt a zöld réten egy bika volt. Mondta neki Pénzásó Pista, hogy „ő nem fél a bikától, csak elétartja az ásóját, oszt aszongya, *sup, sup, sup,* oszt a bika megáll. Vót ott koporsó is, de nem vót benne semmi... Ott van a sárkány a főd alatt, azt is mondta, az őrzi a pénzt. A sárkánynak tizenkét feje van, a kincset tülle kell megszerezni. A sárkány meg a fél szemével mindig nézte a kincset, hogy Pista bácsi el ne vigye."[79]

Lánya szerint is „majd talál egy ajtót, azt a vasajtót neki ki kell nyitni... és akkor, sárkány, no, avval van kapcsolatban, sárkányt mondott, hogy majd ott lesz a sárkány, oszt majd a sárkánnyal meg kell küzdeni, oszt majd, ha levágja a sárkányt, akkor talál rá Attila koporsójára."[80]

A kincsőrző sárkányról mások is tudtak. „Mikor mi egyszer ott voltunk, azt mondta, hogy a kincset hétfejű sárkány őrzi, és mikor elérné a kincset, akkor megjelenik a sárkány, mindig lejjebb megy a pénz."[81] A temérdek kincsért „neki meg kell küzdeni a sárkánnyal, olyanokat beszélt, hogy ott hétfejű sárkány van lent... Ű azt a kincset kereste, amit a hétfejű sárkányok őriztek... Mondta, a sárkány mán közel van, mert mélyre lement, még a víz is felfakadt, a sárkány borzasztó tüzes nyelveket mutogat fel, hát ű mán tovább nem is mer menni."[82]

Egy másik változat szerint oroszlán és bika is őrzi a kincset. „A föld alatt van egy vaskapu, ha azon átmegy, mert ez a lejárat a föld alá, az ezüstrétre ér, amit az oroszlán őríz, amivel neki meg kell küzdenie, ha legyőzte, átmehet az aranyrétre, ahol ott legelészik a *tüzesbika*. A *tüzesbikával* is meg kell vívnia, de ő tudja a bika jelszavát, attól az *megjuhászodik*, és odaengedi a kincshez."[83]

A küzdelem itt már nem is a kincsért, hanem a lány szabadításáért történik. „A föld alatt van az aranyrét, azon rengeteg aranyszőrű tehén legel. Ott van egy lány, mondta, hogy hány *sukk*os. Az aranyréten van a *tüzesbika*, azzal neki meg kell vívnia a Szvatopluk-lányért, aki aranykoporsóban fekszik, és csak akkor támad fel, ha valaki megvív a bikával. Azt mondta, csak ő tudja a bika jelszavát, senki más nem tudja. Arra a jelszóra megnyílik a kapu, ott fekszik a lány a koporsóban. Mindig ezt a lányt kereste, neki ezt a lányt meg kell találnia."[84]

Nagy hite, hogy a neki rendelt kincset megtalálja, nem hagyta el soha. Ha ásója alatt megkoccant valami, már szaladt be a faluba segítségért. „Egyszer jött hozzánk, hogy megtalálta a láda sarkát, de mire bement Füredre, akkor vagy a ládát ásták ki, vagy bejjebb csúszott."[85] „Egyszer Demeházán járt, ott mesélte a cselédeknek, hogy talán rátalált valamire. Erre a tanyasiak megvárták, míg az öreg elaludt, aztán elmentek, oszt felvették éjjel a kincset. Idesapám sorolta."[86]

Minden gondolatát a kincskeresés töltötte be, számtalan magyarázatát adta, hogy miért nem veheti fel a kincset, melynek már körvonalait is látja a földben.

...„Vót egy könyve is, de ellopták tülle... Abba a könyvbe vót minden tudománya. Ott vót a nagy vasláda, ott vót a vaskulcs, de nem tudja kinyitni, mert a

könyvet elhagyta, abba vót minden. Rítt, meg rítt, kereste a könyvet, mondta, nincs neki többé élet... Felfakadt a víz, mikor elhagyta a könyvet."[91]

Néhányan úgy tudták, hogy táltosfogában volt a hatalma, s „addig mindent meg tudott csinálni, amíg a fogát el nem lopták", a kincset is azért nem veheti fel.[92] Az is hírlett róla, hogy mint a táltosok, pénzt nem tudott használni, de nem is kellett neki a pénz. Mikor megtalálta a ládát, „kérte, hogy segítsék, de nem ment senki, ő meg nem tudta felvenni, mer nem veheti fel, csak másvalaki. Ő csak megmutathatja... Talált egy arany bajonettet, azt bevitte a tiszafüredi múzeumba, azt fel tudta venni, de a pénzt, azt nem tudta felvenni."[93]...

VIASKODÁS

...„Azt mondta, hogy neki mennie kell a felhőbe, mert neki ott verekedni kell a bikával."[97] „Hallottan rulla, hogy olyan *füstösbikár*ól beszélt, arrúl beszélt, hogy neki avval meg kell kűzdeni. Oszt akkor mindég úgy el vót fáradva."[98] „Azt mondta, hogy a *tátos*ok szedték el a ruháját, azért rongyos,"[99] „onnan tudták róla, hogy *tátos*, hogy elment jó ruhába bírkózni a *tátos*okkal, oszt hazagyött rongyos ruhába."[100]

„Vót úgy, hogy nem *tanál*ták a *bódé*jában. Ilyenkor később igen fáradtan, kimerülten láttuk, ha *tanál*koztunk vele. Az ördög bújjon belétek, mondta, nem gyöttetek az *éccaka segé*teni!"[101]

A viaskodás történhetett az időjárás megváltoztatásáért is. „Mikor második elemista voltam, a Gyepipáskomon találkoztam Pénzásó Pistával. Vihar lesz, újságolta, rámutatva egy vörös és egy fekete felhőre. Az egyik a *füstös*, a másik a *veresbika*, de majd én szétverem őket."[102]

Tudása, hatalma is részben a viaskodástól függött. „Azt mondta, hogy ő táltos, neki meg kell küzdeni az ellenségével, hogy ki lesz a király, azért. Bika alakban kűzdenek egymással, ő is azzá változik."[103] Erre a küzdelemre egy táltos életében hétszer kerül sor; a küzdőtársa is táltosbika...

A félelem motívuma, a küzdelem kényszere más viaskodó adatokban is megfigyelhető.[107] A küzdelem kimenetele kétséges, ezért a tudással nem rendelkezők közreműködését kérik a táltosok, mely általában a bika hátsó lábának vagy azon a kiskörömnek ütése, vágása. A segítség kérése – akár csak rágondolás formájában – Pénzásó Pistával kapcsolatban is ismert.

„1902-ben hallottam ezt a történetet. A Meggyes környékén Pénzásó Pista bácsi sokat *tanyáz*ott. Sándor bátyám, akar-e pénzt szerezni, kérdezte. Estére tegyenek a kocsira ásót, lapátot, oszt gyüjjön ki a Parajos-halomhoz. Megmutatom, hol ásson. Meg ne csaljanak, aggyanak egy pár tallért! Tekintsenek fel éjfél tájban az égre, ott kűzd majd két bika felhő alakban, amelyik az erősebb lesz, az jár jobban. Ha nem részesedek a kincsből, elvesztem a kűzdelmet. Másnap aztán mondta: láttam a kűzdelembe, hogy tették fel a szekérre a fazék kincset. Nekem nem adtak. Így aztán Pénzásó Pista vesztett a tudásából, maradt ugyan valami *hagyaték*, mert úgy szaladt, mint a táltos."[108]

...A táltosok viaskodóhelye is fennmaradt az emlékezetben, bár nem véletlen, hogy Pistahalmát tartják a küzdelem színhelyének. A küzdelem meghatározott időszakban és meghatározott napszakban történt. „Úgy mondta nekem, hogy minden hónapban van egy nap, amikor éjjel összejönnek a tudósok. Ő bikává változott, a többiekkel verekedett, de mindenki elváltozott valaminek. Másnap olyan beteg vót, alig tudott felkelni."[111] Nagyiváni pásztorember szerint is éjszaka viaskodott „a másik olyan társával. Eccer, mint két bika, máskor meg mint két ló."[112]

PÉNZÁSÓ PISTA EGYÉB TUDOMÁNYA

A hagyományok szerint Pénzásó Pistának máshoz is volt tudása. Tudott *zimankó*t, szelet, vihart, záport előidézni, lovat ránézéssel megállítani. Hírlett róla az is, hogy forgószélben felemelkedik, eltűnik, s ilyenkor egyik helyről másik, távolabbi helyre terem. Gyakran jósolgatott, *jövendöl*t is.

Többen tudják róla, hogy igen sokat evett, míg mások azt bizonygatják, hogy – a többi táltoshoz hasonlóan – csak tejet fogyasztott.[113] A rendszertelen étkezés miatt egy-egy alkalommal az átlagembernél sokkal többet evett. „Nagymamám mindig puliszkát főzött neki, evvel tartották jól. Rettenetes nagyétkű ember volt, négy-öt literes lábossal megevett egyszerre."[114] „A tanyai emberek látták el ennivalóval, mer nem lopott, nagyon becsületes ember vót... Bement a tanyába, kérni se kért, de mindenütt tudták, miért megy és mindenütt jól tartották, megvendégelték. Mondom, nagymama mindig emlegette, a krumplipuliszkát, ezt rettenetesen szerette, meg ugye, az vót a legkiadósabb, mer a négy literes lábossal ha megfőzött, azt mind megette, csak avval tudott jóllakni."[115] „Ha bejött nagyanyámhoz, oszt aszonta, Mari, te, akkor mán tudtuk, hogy éhes."[116] „Anyósom gyakran adott neki enni, de iszonyú, amennyit meg bírt enni. Kérni sohse kért, de mindenki adott neki."[117] Kérését nem volt tanácsos megtagadni, mert akkor mindig valami baj következett be, zápor, szélvihar, eső...

Mondták is akkoriban az emberek, „meg ne haragíccsa valaki Pénzásó Pistát, mert akkor *zimankó* lesz".[122] Ő is terjesztette rnagáról, hogy csodás hatalma van, tud vihart csinálni. „Azt mondta, ha a napba néz jó erősen, és ha akarja, hogy vihar legyen, akkor nagy szél támad. De ezt a tudományát elvesztette akkor, mikor ellopták a könyvit."[123] Volt egy könyve, „valahol szert tett rá, abba benne vót a tudománya, de azt elhagyta. Így nem tud olyan időt csinálni, mondta, amilyet akar, amilyet tudott addig csinálni, míg a könyve megvót."[124]

...Értett a lovak megkötéséhez, a szekér megállításához is. „Egyszer Igarrúl jött... Fele idejit úgy tőtötte, hogy járt ide-oda. Oszt azt mondták, hogy valamelyik úr kizavarta a tanyárúl. Oszt az úr jött Füredre, hintóval. Oszt Pista bácsi olyan szelet csinált, hogy a szél felborította a hintót."[130] Ha nem vették fel a szekérre, amire felkéredzkedett, vihart támasztott vagy megkötötte a lovakat. „Egyszer az urak elindultak a határba. Találkoztak Pénzásó Pistával, aki kérte, vegyék fel a kocsira. Hát, nem vették fel, de nem is indult el a ló! Arra jött egy ember, mondta nekik, vegyék fel Pénzásó Pistát, mert különben nem tudnak elindulni."[131] Más alkalommal szalmával megrakott kocsira kérezkedett fel, de nem tudták, hogy kicsoda, nem vették fel. „Nem mentek száz métert, letört a kocsi jobb oldala. Ment arra Pénzásó Pista délután. Kérdi, hát még mindig itt van-

nak? Nem tudtak megrakodni. Hát, rakodjanak fel, de máskor az öreget vegyék fel a rakott kocsira!"[132]

Ritkább esetben azért is megállította a lovakat, hogy a hatalmát megmutassa. Mesélte másoknak, hogy amíg megvolt a könyve, „ment az országúton egy hintó, egyszer csak megcsökönyösödtek a lovak, oszt nem mentek, mert én odanéztem". Nagy Lajos kocsissal történt a következő eset: „Hiába ütögette a lovakat, nem mentek előre. Ódalra mentek vóna azok, mindenfele, csak előre nem. Valahun Pista bácsi a közelben van, mingyár gondolta. Hát, ott is vót, a bokrok között. Mikor megelégelte, hogy megmutatta a nagyságos uraknak, hogy ű is tud valamit, elengedte a lovakat, elvette onnan a szemit."[133]

Fürge, gyors járású ember volt, még öreg korában is. Járt róla az a hír, hogy felhővé változtatja magát, úgy megy, hogy a széllel versenyzik. „Gyorsan tudott menni, hamar, mint a szél. Ő ott vót, ahun akart. Ha a könyvét nem lopták vóna el tülle, mondta, hogy nem járna a födön."[134] „Úgyannyira gyorsan tudott menni, Mari sógornőm vót vízér az alsó kúton. Nagyon hideg vót, oszt ű lement a kútra. A csinált úton meglátta messziről Pénzásó Pistát. Mire felhúzta a vizet, mán ott is vót. Hogy hogy, azt nem tuggya. Ű nem is hiszi, hogy a lábán gyütt vóna."[135]

Az egyik karcagi ember cseléd volt Kócson. Amikor megismerkedtek, „egyből azt kérdezte tüllem, nem mennék-e el vele a Golgotára, ahol a Jézus Krisztus szenvedett? Azt mondta, egy éjszaka megjárjuk. Este 9 órakor elmegyünk, oszt reggel a török szultánnak elhozzuk az ebédjit (nevet). Mert egy hordóba elmegyünk. De nem mertem belemenni, féltem, hogy valahol leesünk, oszt ott maradok."[136]

Más szemtanúja volt annak, „hogy Pénzásó Pista eltűnt. Mint a kámfor. Beszélgettünk vele, na, kalapot emel, lép egy párat, arra a csinált úton, hát, mán nincsen sehol. Apám meg mongya, na, *most van rajta a szellem*."[137] Egy csegei ember szerint a táltoskönyvét használta, tudott változni,[138] és ezt a képességét másra is át tudta vinni, még állatokra is. „Apám ment nagyapámmal a vásárra, tehenet venni. Pénzásó Pista is eljárt a vásárokba ... *hajcsá*mak. Mikor megvették a tehenet, és jöttek haza, megszólalt Pista bácsi: hallod-e fiam, Imre, gyere, otthon leszünk egy pillanat alatt. Én nem megyek, mondta apám. Gyött egy forgószél, őtet a tehennel együtt felkapta, eltűnt a forgószélben. Ő mán otthon vót rég, mikor apámék hazaérkeztek."[139]

Szeretett másoknak segítségére lenni, ha valakinek valami igen gyorsan kellett, ajánlgatta is, hogy ő meghozza. „Czinege Lacinak eltörött a pipája. Ott aludt az öreg a *dikó* alatt. Kérdi, mi a baj? Mondja Laci, eltört a pipám. Hát, azon ne múljon, adjon pénz, mert még a gyerekeket is magázta, oszt mindjárt itt leszek. Napfeljöttkor elment, oszt hétre mán vissza is jött a két pipával Debrecenből."[140]

...Sokszor a felajánlott szekerezést azzal utasította vissza, hogy ő gyalog hamarabb odaér. „Plasku Jánostól szekéren mentünk a Pipagyújtó-csárdához. Hívtuk Pista bácsit is, gyöjjön velünk. Nem rázatom magam a kocsival, mondta. Mikorra odaértünk, mán világos vót a csárdába, Pista bácsi ott ült a padkán. Igaz, út közben megálltunk a Patkósnál egy pohár borra, de nem időztünk sokat. Vót köztünk idősebb ember is, aki azt mondta, hát, ennek *ördögi van*."[143]

...Akik személyesen ismerték, jóslatait még ma is emlegetik. Ezeket a jóslatokat úgy idézik, hogy elmondásakor nem hittek benne, később mégis mind beteljesült. „A napokban is beszélgettünk Pista bácsiról a feleségemmel. Mondta Pista bácsi, hogy eljön az az idő, amikor a fák csak virágoznak, de nem teremnek, aztán azt is mondta, hogy a földet ellepik a férgek. Megjósolta. Soha annyi féreg, mint most, megmondta ezt előre."[145] Erre a jóslatára mások is emlékeznek: „beszélt arról is, hogy férgek lepik el a födet. Olyan férgek gyünnek a födből, hogy mindent megesznek, olyan férgek, akiket még nem láttunk. Gyött is a burgonyabogár, meg most ezek az óriás szitakötők, mondta a rádió is."[146]

Leginkább a háborúval, a világvéggel kapcsolatos jóslatai maradtak meg az emlékezetben. Nem hittek neki, mégis lett háború, s ez jóslatainak igaz benyomását növelte. „Emlékszek rá, körülbelül 1911–1912-be azt mondta nagyapámnak, hallod-e, Ádám, majd meglásd, hogy lesz egy borzasztó háború. Hát, Pista, nem lesz, nem lesz abból semmi. No, no, no, figyeld meg! Oszt tényleg úgy is lett."[147] Egy másik helyen meg „borotválkozás közben mesélte nagyapámnak, erre úgy emlékszek, ahogy magát most látom, még a fordulata is előttem van, ahogy kaparta magát, oszt férefordulva mondta nagyapámnak, jön majd, Imre, egy veres hadsereg, hát ez ugye el is jött, de aztán jön egy fekete hadsereg, azután nagyon rossz világ lesz, sok ember meghal. Kilométerekre nem lesz ember, az asszonyok meg felszedik a forgácsot is, oszt megcsókolják, mert emberkéz alkotta. Ekkor kutya se szeretne lenni, de utána hatéves szeretve lenni."[148]

Lassan ejtette ki a szavakat, mély, vontatott hangon mesélt a világ végéről. „Mindig prédikált az embereknek, azok meg körülülték... nagyon sokat tudott, sok ember hallgatta szájtátva... Igaz vót, amit beszélt. A háborút is megmondta... Mindig azt mondta, akkor lesz a világnak vége, ha a fekete hadsereg végigmegy a világon. Feleszi a fehéreket, nyársra húzgálja űket. Mi úgy féltünk tülle, mikor ezekről beszélt. Utóbb el is mentem onnan, ahun ő ezt mesélgette."[149]

...Jóslatait látnoki hatalmának tulajdonították. Ez része volt egyéb emberfeletti képességének, az átváltozásnak, a földben rejlő kincs meglátásának, az időjárás megváltoztatásának. Sokan hittek küldetésében, míg mások csak szánalomból segítették. Meggyőző erővel tudta terjeszteni igazát, s idős korára a falu nagy része befogadta, rögeszméjéért már nem gúnyolta.

Egészségtelen életkörülménye ellenére magas kort élt meg. Körülbelül nyolcvan éves korában halt meg. Egyik téli reggelen holtan találták a Lipcsey-ház istállójában – mások szerint a szegényházban. Néhányan még emlegetik a halálát követő különleges vihart, mely a néphit szerint a természetfeletti hatalommal rendelkező ember halálával jár.

...Többen ismerik kedvenc dalát, mely életét is jól példázza:

Nem szánt, vet az égi madár,
Mégis eltartja a határ.
Én se szántok, én se vetek,
Mégis megélek köztetek.

...Megítélésük azt mutatja, hogy mitikus lényből egyre emberibbé váltak. Alakjuk, köztük Pénzásó Pistáé is, nemcsak táltoshiedelmeket, hanem az egyre homályosuló pogány világképet is közvetíti.

JEGYZETEK

1 *Ecsedi* I., 1924., 94–103.

2 *Szűcs* S., 1957.; *Barna* G., 1972–1974. 273–299.; *Barna* G., 1979. 36–38.; *Diószegi* V., 1957.; *Módy* Gy., 1975.

3 *Füvessy* A., 1982.

4 Születésének pontos idejét nem lehetett azonosítani, mivel szüleinek neve ismeretlen volt. 1855–1862 között négy Harsányi István nevű újszülöttet jegyeztek be a szirmai református egyházi anyakönyvbe.

5 *Tiszafüredi* 1904. ápr. 28. *Schliemann,* Heinrich (1822–1890) német régész, akinek nevéhez világhírű ásatások (Trója, Mükéne) kötődnek (V.ö.: Új Magyar Lexikon, 1962. 6. k. 38.).

6 *Tariczky* E., 1873.

7 Tiszafüredi Református Egyházi Halotti Anyakönyv VII. 240. 79. sorszám.

8 A tiszaőrsi Nagy Andrásné felvilágosítása (1976); a polgári halotti anyakönyvben a bejelentő neve: Deák Julcsa, aki Sági Mária lánya volt.

...

10 *Ecsedi* I., 1925. 100–101.

11 *Ecsedi* I., 1925. 101.

12 *Ecsedi* I., 1925. 102.

13 Deák Iné, 67. é. kat. (1976. jan. 24.)

14 Járdán J., 82. é. ref. (1973. máj. 17. – magn. felv.)

15 Nemes M., 77. é. ref. (1969. júl. 9.)

16 Oláh Jné, 56. é. ref. (1975. szept. 19. – magn. felv.)

17 Tóth M., 68. é. ref. (1971. márc. 17.)

18 Rékási S., 86. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)

...

21 *Tiszafüred,* 1904. ápr. 28.

...

25 Szőke J., 83. é. kat. (1976. febr. 16.)

26 Deák Iné, 67. é. kat. (1976. jan. 24.)

27 Járdán J., 82. é. ref. (1973. máj. 17. – magn. felv.)

28 Nemes M., 80. é. ref. (1972. máj. 4.)

...

34 Kovács J., 86. é. ref. (1976. febr. 6. – magn. felv.)

35 Takács Jné, 82. é. kat. (1976. jan. 26.)

36 Kovács B., 54. é. ref. (1976. febr. 16.)

37 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.)

38 Nagy Ané, 57. é. kat. (1976. jan. 31. – magn. felv.)

39 Kiss Á., 66. é. ref. (1979. jan. 8.)

40 Hajnal I., 89. é. ref. (1979. okt. 23.)

41 Tóth Lné, 66. é. kat. (1976. jún. 2.)

42 *Barna* G., 1979. 36.

43 *Ecsedi* I., 1925. 101–102.; Kiss Pál Múzeum tört. dok. lelt.sz.: 71.83.1.

...

50 *Ecsedi* I., 1925. 100.; *Szűcs* S., 1957. 252.

51 Deák I., 61. é. (1969. okt. 27.)

52 Nagy Ané, 57. é. kat. (1976. jan. 31. – magn. felv.)

53 Takács Jné, 82. é. kat. (1976. jan. 26.)

54 Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.) Tiszafüreden a kincs megálmodásában való hit 1894-ben rövid újságcikk alakjában is terjedt. Egy füredi varrólány, Böhm Róza álmában fehér szakállas aggastyán jelent meg, aki a csendőrséggel szomszédos lakás alatti pincére hívta fel az álmodó figyelmét. A kincs lelőhelyéül a pince egyik sarkát jelölte meg. Azt is elárulta, hogy nem lesz mélyen a kincs. A lány le is ment a pincébe, ahol a megjelölt helyen 1-2 ásónyom mélységben 6 db Mária Terézia tallért talált. A pincét ezután lepecsételték, s az újság a kutatás folytatását ígérte, de erről később már nem számolt be (*Tiszafüred és Környéke,* 1894. aug. 17.)

55 Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.)

56 Kovács J., 86. é. ref. (1976. febr. 6. – magn. felv.), Járdán J., 82. é. ref. (1973. máj. 17. – magn. felv.)

...

58 Fodor M., 73. é. ref. (1974. nov. 22.) – *Szolnok Megyei Néplap,* 1960. dec. 19.

59 1702-ben perelik Késcsináló Pétert, aki a *tátosok fejedelmével* szövetkezve pénzt keresett. Ítélet: a Debrecen környékén ásott gödröket temessék be (*Komáromy* A., 1910. 203.). Szintén Debrecenben, 1711-ben emeltek vádat a magát táltosnak valló, de inkább csak kincsásással foglalkozó Szaniszlai Mihályné ellen. A per a kincskeresés különböző módjairól is tájékoztat, ú.m. holdból, körömből nézés, illetve kenyér forgatása tűvel tányér felett (*Komáromy* A., 1910. 249–254.). Táltosnak tartja magát és lányát Bartha Andrásné Balási Erzsébet is, aki többek között pénzkereséssel is foglalkozott (*Komáromy* A., 1910. 354–355.).

60 Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.)

61 Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.)

62 Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.); Kovács B., 54. é. ref. (1976. febr. 16.)

63 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.); a 72. éves Fekete S. adatközlőnk fiáról is azt tartják, hogy ettől lett *tarka* a bőre.

64 Nagy Ané, 57. é. kat. (1976. jan. 31. – magn. felv.)

65 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.)

66 „Nagyanyám hetediknek született gyerek vót, erről az hírlik, hogy hétéves korában acéltükör segítségével meglátja a földbe rejtező kincset. Timonné hozott egy acéltükröt, nagyanyámat kivitte magával a határba, hogy nézzen a földben kincset. A Pistahalmában meglátta, hogy van három kád ezüst, három kád arany, a gyémántok fel vannak aggatva a főfalra, egy ember van ott, akit a kincs elásásakor öltek meg, az őrzi a kincset. A pénz napnyugatnak van. Az Őzeshalomban egy ladik pénz van, azt is meglátta a nagyanyám az acéltükörrel. Gyerekkoromban sorolta mindezeket." (Molnár P., 67. é. ref. 1975. okt. 2.). A tükrös pénznézésről az egyik XVIII. századi bűnperből is értesülünk, melyet a boszorkánynak tartott Bango Ferenc és társai ellen folytattak le (v.ö.: *Schram* F., 1970. II. 435.). A kincskereső acéltükröt *Szívos* B. is leírja (v.ö.: *Szívos* B., 1912. 33.).

67 „Ebben a pincében van eltemetve Szvatopluk, a szlávok és a dákok királya. Mellette nyugszik hét sukk magas lánya, akinek talpig érő aranyhaja van. A lány hármas: arany, ezüst és vaskoporsóban fekszik. Körülöttük tizenhárom kükád arany és tizenegy kád ezüst van. A pincén hét ajtó van: három külső és négy belső vasajtó van." (v.ö.: *Ecsedi* I., 1925. 100.)

68 Deák I., 61. é. kat. (1969. okt. 27.) Mikor kőművesinas lett és tanulta, hány cm egy sukk, „mondtam magamnak, megállj, Pista bácsi, becsaptál! Nincs is 4 méteres lány".

69 Rékási S., 86. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)

70 Kiss Á., 66. é. ref. (1979. jan. 8.)

71 Rékási S., 86. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.); Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.); Scheffer Mné, 94. é. kat. (1976. febr. 22.)

72 Bodó F., 74. é. ref. (1972. okt. 18.); Kiss P., 73. é. ref. (1971. szept. 28.); Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.); *Barna* G., 1979. 37.

73 Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.); *Barna* G., 1979. 37.

74 Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.)

75 Nemes M., 77. é. ref. (1969. júl. 9.)

76 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.)

77 *Tiszafüred,* 1904. ápr. 28.

78 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.); Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.)

79 Takács Jné, 82. é. kat. (1976. jan. 26.)

80 Nagy Ané, 57. é. kat. (1976. febr. 8. – magn. felv.)

81 Czövek Gné, 67. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)

82 Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.)

83 Deák I., 61. é. (1969. okt. 27.)

84 Deák Iné, 67. é. kat. (1976. jan. 24.)

85 Mester Iné, 68. é. kat. (1974. jún. 24.)

86. Kuli M., 76. é. ref. (1976. jún. 2.)

...

91 Nagy Kné, 66. é. kat. (1976. febr. 16. – magn. felv.)

92 Tóth J., 65. é. kat. (1969. szept. 20.); Kiss Fné, 48. é. ref. (1970. aug. 26.)

93. Kun S., 79. é. ref. (Karcag, 1976. júl. 22. – magn. felv.)

...

97 Kiss P., 73. é. ref. (1971. szept. 28.)

98 Járdán J., 82. é. ref. (1973. máj. 17. – magn. felv.)

99 Nagy J., 89. é. ref. (1975. jún. 19.)

100 Bodó M., 74. é. ref. (1972. okt. 18.)

101 Lajtos K., 76. é. kat. (1975. szept. 18.)

102 Tóth J., 65. é. kat. (1969. szept: 20.)

103 Tóth K., 54. é. kat. (1976. jan. 31.)

...

107 Pl. a tiszacsegei táltosgyereket, Trungel Bandit kaszával ülik körül, félelmében reszket (Kota S., 56. é. kat. – 1976. ápr. 14. – magn. felv.); az öreg Helle is sír, nyugtalan az utolsó küzdelem előtt (Molnár S., 74. é. ref. – 1976. jún. 4.).

108 Hajnal I., 89. é. ref. (1969. okt. 23.)

...

111 Fodor M., 74. é. ref. (1975. ápr. 27.)

112 *Barna* G., 1979. 37.

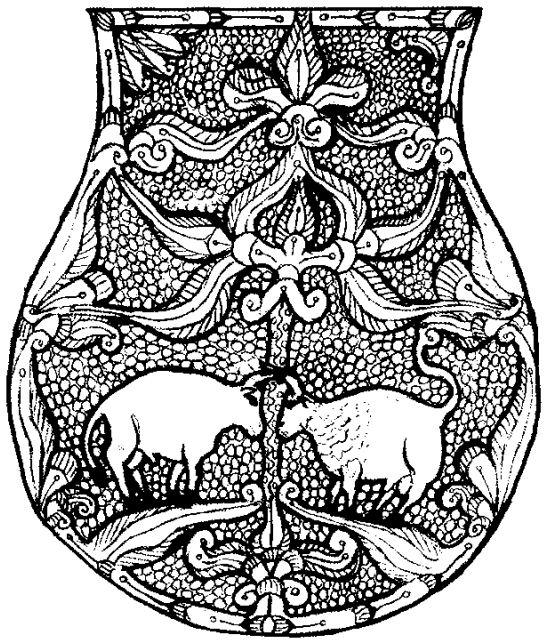
113 „Csak tejen élt, mással nem táplálkozott" (Nagy J., 89. é. kat. – Nagyiván, 1975. jún. 14.).

114 Tóth Kné, 54. é. kat. (1976. febr. 8.)

115 Nagy Ané, 57. é. kat. (1976. febr. 8. – magn. felv.)
116 Kota Zs., 59. é. kat. (1976. jan. 31.)
117 Deák Iné, 67. é. kat. (1976. jan. 24.)
...
122 Járdán J., 82. é. ref. (1973. máj. 17. – magn. felv.)
123 Nagy Kné, 66. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)
124 Nagy Kné, 66. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)
...
130 Kiss Á., 66. é. ref. (1979. jan. 8.)
131 Kiss Fné, 48. é. ref. (1970. aug. 26.)
132 Kun S., 79. é. ref. (Karcag, 1976. júl. 21. – magn. felv.)
133 Fekete S., 72. é. ref. (1976. febr. 22. – magn. felv.)
134 Rékási S., 86. é. kat. (1976. febr. 6. – magn. felv.)
135 Csontos S., 77. é. ref. (1976. jún. 2. – magn. felv.)
136 Kun S., 79. é. ref. (Karcag, 1976. júl. 21. – magn. felv.)
137 Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz, Tiszafüred – Csalogh Zs. gyűjtése.
138 Barta I., 75. é. kat. (1975. dec. 12. – magn. felv.)
139 Tokaji Kné, 72. é. ref. (1976. jan. 15.)
140 Molnár S., 74. é. ref. (1976. jún. 4.)
...
143 Pásztor L., 77. é. ref. (1975. okt. 2.). A nevezetes szekerezés, mint egy másik szemtanú állítja, 1931-ben volt. (Lajtos K., 76. é. kat. – 1975. szept. 18.)
...
145 Kuli M., 76. é. ref. (1976. jún. 2.)
146 Tóth Iné, 66. é. kat. (1976. jún. 2.)
147 Kota S., 56. é. kat. (1976. ápr. 14. – magn. felv.)
148 Tóth Lné, 66. é. kat. (1976. jún. 2.)
149 Tóth Lné, 66. é. kat. (1976. jún. 2.)
...

IRODALOM

Barna G., 1972–1974. *Mitikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztorok hiedelemvilágában.* Művelтség és Hagyomány XV–XVI. Debrecen, 1972–1974. 273–299.
Barna G.. 1979. *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Bp. 1979.
Diószegi V., 1967. *A pogány magyarok hitvilága.* Bp. 1967.
Ecsedi I., 1925. *Poros országutakon.* Debrecen, 1925. 94–103.
Füvessy A., 1982. *Pénzásó Pistához, a tiszafüredi táltoshoz fűződő hagyományok.* Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 591–608.
Komáromy A., 1910. *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Bp. 1910.
Módy Gy., 1975. *Néphagyomány és helytörténet.* Bihari Dolgozatok 2. Berettyóújfalu, 1975.
Schram F., 1970. *Magyarországi boszorkányperek 1526–1768.* I–II. Bp. 1970.
Szívos B., 1912. *Alföldi kincskeresők.* Ethn. XXIII. (1912) 29– 36.
Szűcs S., 1957. *Pusztai szabadok.* Bp. 1957.
Tariczky E., 1873. *Vidéki helyzetünk.* Eger, 1873. május 1.
Tariczky E., 1876. *A tisza-füredi Ásotthalom és vidéke régészeti tekintetben.* Karczag és Vidéke, 1876. július 15.
Tiszafüred, 1904. *Pénzásó Pista.* Tiszafüred, 1904. április 28.
Tisza-Füred és Környéke, 1894. *A megálmodott kincs.* Tisza-Füred és Környéke, 1894. augusztus 17.

Horváth László (7.f-es tanuló) rajza, 1999.

SZŰCS SÁNDOR

Időért viaskodó táltosok

(ETHN. LXIII. 1951. 403–409. O.)

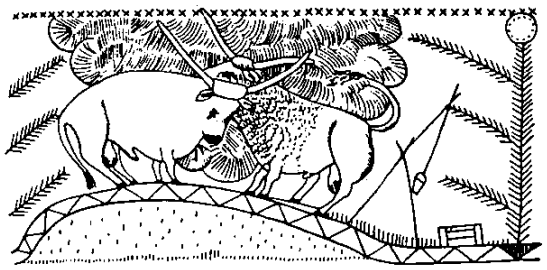
A táltos a magyar néphit legsajátosabb alakja. S a táltosok legjellemzőbb ténykedése az egymással való viaskodás. Ez tűnik ki a népi szólásokból is. „Mindig birkóznak ezek a fattyúk, mintha tátusok volnának!" – mondotta egy szeghalmi öreg gulyás, az erejüket összemérő bojtárokra. Hallottam, mikor Füzesgyarmaton egy veszedelmes verekedő hírében álló hetyke legényt így fenyegetett meg izmos ellenfele: „Kiverem én belőled a tátustermészetet!" Bihartordán a veszekedő kakasokra mondták ezt a hasonlatot: „Úgy vínak, akár a tátusok". – Némely adataink birkózó próbáról is tudnak. A sárrétiek szerint a táltos gyereknek hét esztendős korában ki kell mennie a rét valamelyik porongjára (melyikre, azt tudja már ő magától), hogy ott megbirkózzék a vén táltosok által ráuszított farkasokkal, s ha ezeken úrrá lett, azután még a fekete bikává változott vénekkel kell neki kiállani a birkózó próbát.[1]

De hogy a táltosok miért viaskodnak, arról különbözőképpen vélekedik a hagyomány. Ennek az az oka, hogy a táltoshitről fennmaradt emlékezésekbe idők teltén más hiedelmi képzetek vegyültek.

Ide tartozó emlékeinkben első soron szembetűnő táltosainknak az időjárás elemeivel való kapcsolata. Ezekből úgy látszik, hogy az *időért* viaskodtak egymással. Valóban ezt tarthatjuk szertartásszerű áldz birkózásuk igazi okának. Az időjárás eligazítása, jóra vagy rosszra fordítása a táltosi viaskodás valódi célja.

A természet ölén élő nomád nép boldogulása az időjárástól függ. Így a pásztorkodó, halász-vadász, majd földdel bánó magyarság is ezzel küzdött. Érthető, hogy ennek befolyásolását varázserővel bíró táltosaitól várta. Ezek aztán (talán valóban is, vagy csak jelképesen, avagy csak hitbeli elképzelés szerint) ölrementek, birokra keltek egymással, vívtak, hogy ki-ki a maga törzsének földjére, faluja határára vigye a csendes esőt, mely növeli a füvet, a vetést s elhárítsa a nyájat szerte űző vihart, a pusztító jégverést. E legfontosabb táltosi funkció ilyen jellege különösen kidomborodik a sárréti hagyományban, valamint azokban a régi históriákban, melyeket a szomszédos nagykunsági és hajdúsági részek kivénült pásztorainak, tanyai népének emlékezetéből még feljegyezhettem.

Elöljáróul azt az adatot említem, amelyet Fodor Gergely bajomi nótárius 1800-as évek elején készített feljegyzési könyve őrzött meg Bessenyei Györgyről és udvarosáról. Tudjuk, hogy a testőr-író Bécset odahagyva 1785-től egészen 1811-ig bekövetkezett haláláig a bakonszegi Pusztakovácsiban fekvő tanyáján élt, világtól

Táltosviaskodás ábrázolása szaru sótartón a Sárréten, Szűcs Sándor rajza (Pusztainé dr. Madar Ilona: Sárrétudvar néprajza, 436. o.)

elvonulva, csendes magányban. Sejthetjük, hogy szokatlan életmódja, furcsa szokásai miatt még „különlegesebb" embernek hitte faluja és annak környéke, mint amilyen volt is. Így történhetett meg, hogy egyszer bement hozzá a gulyása, aggodalommal jelentve, hogy „Rábé felől ugyancsak készülődik ám valamely nehéz idő! Repdesik alóla a teméntelen madárság, mint akit kézből eregetnek. Tenni kéne valamit, hogy ránk ne jönne". Mosolyogva így válaszolt neki: „Mit tehetnék én? Az öreg Tikászt bizgassad inkább, hogy győzné meg a rábai táltost". – Ez az öreg Tikász volt Bessenyei udvarosa. Azt beszélték róla, hogy foggal született, s a legvadabb bikát is hátára tudta fordítani. Egyszer kinn jártak a rétben s a feltámadt csúnya idő elől egy távolabbi kunyhóba igyekeztek. A Határ-Halomhoz érve a tordaiak bizonyos Szeles Szíki nevezetű társukat nekibuktatták Tikásznak, mire az megmérgesedve Szíkit a halomhoz vágta, a tordai határt pedig végig verette a jégesővel. – Feltehetjük, hogy Szeles Szíki is táltosféle ember lehetett s őt és Tikászt ilyen goromba módon kényszerítették a birkózásra, bizonyosan a rossz idő elhárítása végett. – „Magam is tudok olyan kóborló vén embert – írja Fodor nótárius – ki már szinte tehetetlen, de elhiszi sok botor, hogy a fellegekkel megbirkózhat s a szelet kedvére irányozhatja".[2]

Rétségeink elzárt világában akkor még erőteljes volt az ősi hiedelem. Nemcsak hívői voltak, hanem hirdetői is kerültek, mint a híres Csuba Ferenc, aki (egy 1807-es protokollum szavaival élve) „magát táltusnak, valamint sárkányokkal társalkodónak mondotta". (Ethn. LI, 454.) Főként szilaj pásztoraink és a mocsarak náderdeit búvácskoló pákászaink sorából váltak ki ama „kóborló vén emberek", az ősi hiedelem örökhagyói.

1 Ethn. XLVII, 39. – A táltosi viaskodásra vonatkozó eddigi irodalmi adatokat *ifj. Kodolányi J.* dolgozta fel: A táltos a magyar néphagyományban című dolgozatában. (Ethn. LVI, 31.)

2 „Fodor Gergely nótárius Feljegyzési Könyve". (Hiányos kézirat Biharnagybajom község régi levelei közt.)

Bajomban az öreg Dajkatörök Csák Sándortól is hallottam egy idetartozó régi történetet. Neki meg az apja beszélte el valamikor. Gali Bálint öregbojtárról szól, aki voltaképpen táltos volt. – Egyszer, amint a Monostorszigetben legeltetnek, észreveszik, hogy borul, komorodik az idő. Délről, egy kis halom megül tornyosodik felfelé a sötét felhő. Azt mondja a számadó: „Na Bálint, a karcagi nagy oskola kerítése kéne ide, mert most szerteszét szórat bennünket a vén Koloncos, amért tegnap kivettem a kezéből a rocskát!" De már ekkor besötétedett, elfedte a napot a felhő. A halom mögül meg felemelkedett egy roppant nagy fekete bika feje, két villás szarva bele volt döfve a fellegekbe. Bálint meg nem volt sehol már ekkor. Ellenben egy nagy szőke bika ugrott el felettük a levegőben, a körme hegye se piszintotta a magas nádas tetejét. Pont a halmon összecsaptak. Nagyot dörrent az ég, osztán kavargó szél támadt, hogy a szegény békákat is kikapta a zsombékosból. De éppen csak hogy megtörtént!... A fekete bika lebukott a halom megé, mintha homlokon ütötte volna a mészáros. Ekkor aztán középen szétvált a nagy fekete felleg, egyik fele elúszott napfeljöttnek, a másik naplementnek. „Na, erőlködhet addig a vén Koloncos, míg megint egybe tereli!" – az mondja az öreg Bálint bojtár, mert már ismét ott állt a gulyánál, mintha el sem mozdult volna onnan az elébb.

Ez a vén Koloncos szintén táltos volt, amolyan sehonnai, akire nem ott virradt, ahol ráesteledett. Azért hívták így, mert vékony szíjra fűzve egy „tallérforma" fityegett a nyakában. Ha fénylett ez, szép időt jelentett, ha elhomályosodott, rossz időt. – Egyszer villongás volt a szerepiek meg a ladányiak közt a bizonytalan határjelek miatt. S a szerepiek a bíró házánál nagy tál karimáskásával traktálták a vén Koloncost, míg rávették, hogy szórassa szét az idővel a ladányiak peresföldi nádját. Kapóra jött nekik, hogy őkelme is éppen haragudott a ladányi elöljáróságra, amiért vásár alkalmakor pecérrel suppoltatta ki a városból. Gyönyörű nád termett akkor idén, annyi kéve lett, alig győzték kötözni. Mikor már mindet szépen halhíba rakták, a vágók nagy tüzet csaptak és patkójokkal vígan pengették a jeget. Amint javában bokáznak, hát ehol ni, az egyik sikátorból baktat kifelé a vén Koloncos! Hanem a bilétája rosszat jósolt! Alig is érkezett meg, csípős északi szél kezdte páholni a tüzet. Mindenki megborzongott a ködmönben. „Kend hozta ezt az időt, vigye vissza izibe!" De őkelme nem azért vitte, hogy visszafordulják vele. A Hármashatár tájékán voltak, a Szilasi-zúgban. A rétjárók ismerték ottt ezelőtt a Koloncos-halmát, úgy is mondták, hogy a Tátushalom. Mert hogy nem vitte vissza az időt, ezen birkóztak meg a ladányi táltossal. Hamarosan a földhöz teremtette. A nádaló emberek meg ő reá akartak támadni, hogy megvagdalják a kacurral. De olyan hópustoló vihar kerekedett, hogy nem bírtak felmenni a halom tetejére. Az emberek elestek, a nádkévék meg felugráltak. Úgy pattogtak, mint a sajtféreg, míg ki nem bomlott a kötelük és szét nem szóródtak a hókavargásban. Ideát meg semmi baja se lett a szerepiek nádjának! Még a bokrétája se billent meg.

A határperek másutt is adtak dolgot a táltosoknak. Sárrétudvariban Víg Sámuel réti juhász is szólt erről. – Ezernyolcszázharminckettőben született s bizony jó régen volt már, amikor bojtárképpen szolgált Ecsegen, suttyókorában. S egyszer egy halmon üldögélve, a számadója mondotta, hogy „ne felejtsd el, fiam, azelőtt ezen a halmon birkóztak a tátusok. Még akkor Ecseg faluja fennállott, osztán az ittenkörüli földekért perlekedett Kisújszállással. De az ecsegi tátus mindig legyőzte az újszállásit, osztán kilenc esztendőn át minden idén viharral meg jégesővel verette ezt a földet". – Az öreg Szabó Miklós Bajomban, mint afféle kinti ember, arról tudott, hogy a gyarmati földön, valahol Ritkaboz, Kenderes-sziget, Bucsa tájékán is volt olyan rész, amelyért pereskedtek valamikor régen. Az ő gyerkőckorában itt pásztorkodott egy Perge András nevű számadó, aki táltos volt, foggal született. Bizonyos éjtszakák idején még mindig viaskodnia kellett a karcagi, vagy kisújszállási táltossal, aki mindenáron szét akarta zavartatni a gulyát valamilyen feltámasztott csúnya idővel. Az öreg számadó már előre érezte, mikor ez az idő közelgett. Szótlan lett, mint akinek kedvét szegték. Ha megkérdezték, csak ennyit mondott: „Leckéztetnek az öregek!"

Gyerekkoromból emlékszem falumbeli (bajomi) éltes emberek beszélgetéseire, melyek során per alatti, vitás tulajdonjogú határrészeken lezajlott ítéletidőkről emlékeztek. Később azonban már nem akadtam e hagyományok nyomára. A hírmondók elhaltak, történeteik részletei örökre feledésbe merültek. Feltételezhetjük azonban, hogy ezek is ilyen táltoshistóriák lehettek. Mert annyi jut eszembe, hogy amikor talán Sáp, Báránd és Dancsháza perlekedtek s valamelyik bíró azt mondta volt egy letagadni szándékolt határhalomra, hogy lapos, így ijesztették meg: „Majd nagyra mejjeszti a sápi tátus!"

Lehet, hogy volt is foganatja az ijesztgetésnek, a táltost még a bíró is respektálta. Különösen így, a kiszámíthatatlan időjárással kapcsolatosan emlegetve.

A nyolcvannégy esztendős Balogh Földesi Imre annakidején, amikor még „fuharos volt, egyszer Váradról jött hazafelé. A bakonszegi csárdánál megszólítja egy tizennyolcesztendős forma nyurga suhanc: „Merre, meddig, bátyám?" „Megyek, öcsém, Bajomba." „Az én utam is éppen arrafelé vezet." „Akkor ne menj gyalog, elbír a szekér." „Köszönöm, bátyám, felülök; mert ráérek" – azt mondja. Fényes szeme volt, de nagyon csendesen beszélt, mint gyerek az ekszámenten. Amolyan bojtárias állapotúnak látszott. Volt is a nyakában egy jó karikás. Hosszú szárain régen beavatott, szűk vászongatya, kurta inge alól kitetszett az oldalbordája. „Nem vagy éhes, öcsém?" – kérdi az öreg Földesi, mert megsajnálta, lapos hasát látván. „Nem – azt mondja –, éppen most ittam egy köcsög tejet Mezőpeterden." Ez egy kicsit furcsa felelet volt, hiszen az a falu jó tizennyolc kilométerre esik ide. De az öreg Földesi nem szólt rá semmit. Már útban voltak, mikor azt kérdi: „Osztán mi járatban vagy, öcsém?" Széna volt a szekéroldalban, azon hevert a fiú. „Rábé meg Bajom közt, tudja, a hajlásnál van egy kis halom, a síken. Nahát, azon a kis halmon, majd megláthatja, egy nagy szürke csődör áll. Oda kell nekem mennem." „Kungörcsös felelet – gondolta magában az öreg – oldd meg, ha tudod. Dehát gólyaköltött embernek ne kérd apját, anyját." Egy kicsit kocogtatta a lovait, mert oldalvást gyorsan fellegzett, villogott az ég alja. „Kabát, Tetétlent már elverte – azt mondja a fiú –, de azért ne féljen, ide már nem ér el. Pedig a Berettyóig szeretne eljutni..." Mire Rábéról kiértek, a szele már itt volt. Kavarta a port kegyetlenül. Hanem amoda a kis halom tetején csakugyan ott állt a nagy szürke ló. Az öreg Földesi hátra szólt a fiúnak, de az már nem volt ott. Ellenben egy pej

csődör ette a saroglyából a szénát. Azután nagyot nyerített s oda vágtatott a szürkéhez, egymásra ágaskodtak, haraptak, farral összefordulva megvadulva rúgták, vágták egymást, lobogott a farkuk, serényük, alig látszottak a kavargó időben. Egyszer csak a nagy szürke csődör hirtelen eltűnt, a pej meg elvágtatott magában szél alá. Ki is tisztult hamarosan, úgy szétoszlott a nehéz felhő, az se látszott, hová lett. Csordaeresztés után volt az idő, amikor az öreg Földesi beért Bajomba. Csodálkozva látta, hogy a Vargáék udvarán ott ül a nagy fiú, térde közt egy cseréptál és kenyeret aprít a tejbe. Itt is faggatták, mondja meg már, mi járatban van. Mert sejtették, hogy valami különös szerzet. „A Hortobágy mellől a Berettyóig akart szaladni egy nagy szürke csődör – azt mondja –, de akkor osztán sopajtózhattak volna az ittenkörül lakó népek! Nekem kellett visszakergetnem."

Karcagi földön egy bócsai öreg tanyába is ilyen siheder fordult be egyszer, alkonyat táján. Ennek is „fényes szeme volt, mint valami eladójánynak". Soványnak is sovány volt ez is. „Ingéből, gatyájából kilátszott, milyen inas, sigír fattyú." Leült a kémény alá, a padkára, oszt úgy nízgélődött. „Adjanak egy bögre tejet, ha jut" – azt mondja. Adtak neki szívesen s midőn érte nyúlt, akkor látták meg, hogy hat újja van a jobbkezén. De mintha észre se vették volna... „Osztán hová mégysz most, fiam?" – kérdezte tőle a tanyás. „Sehová! Őrzöm ezt a földet" – mondta. „Hiszen vannak itt csőszök." „Az ellen nem őrizné meg ezer annyi se!" – legyintett nagyot. „Az éjszaka ide ér a nagy szürke csődör, osztán ha végig keringelheti a dűlőt, nem aratnak az idén!" „Vajjon osztán mért jönne ránk ez a csapás?" „Azért, mert a kölcsön kenyér visszajár! Az öreg Dakli Kecskeriből sokszor megpocsékolta volt azelőtt az újszállási határt. Nincs elfelejtve!" Felhajtván a csupor tejet, nekivetette hátát az ágasnak és ültőhelyében elaludt. De éjfél előtt egyszer csak hirtelen felugrott a padkáról. „Na, látják!" – azt mondja. Félajtó volt az ólon s felette nézett befelé egy nagy szürke. De egy pillanat mulva eltűnt az is, a fiú is. Kinn vak sötétség volt, dörgött az ég és villámlott. Ám a táltos fiú jól megőrizte a határt, nem lett semmi kár. Jött egy nagy szél és elseperte a fellegeket. A tanya megett egy darab helyen fel volt vágva a gyep. Sokáig látszott a paták nyoma. Bizonyosan ott viaskodott a két táltos.

Emlékezet szerint különösen a magyarkai és a hegyesbori határrészen meg egy szűrös, bocskoros vén ember kóborgott ezelőtt a tanyák közt. Töpörödött, vékony, feketeképű kis ember volt. De volt akkora pedrett ősz bajusza, hogy felül ért a kalapja karimáján. Sohase látták az úton vagy a dűlőn, akkor vették észre csak, mikor már ott volt a tanyában. „Nem láttak errefelé három piszra csődört?" – mindig ez volt az első szava. Azután csendesen sokáig elbeszélgetett. Hiába kínálgatták étellel, hússal, szalonnával, tejet evett csak. Ebből látták, hogy táltos az öreg. Egyszer megkérdezték tőle, hogy miféle lovak után nyomozódik. „Hát tudják meg – azt mondja –, hogy a kun földet hét esztendeig hét tátus akarta aszállyal sanyargatni. Én rám az van mérve, hogy ezekkel megbirkózzak. Négyet már legyőztem közülök, három még hátra van. Három esztendő ez!" Azt is emlegette, hogy három helyen kell vívnia: erdőben, síkon és vizen.

A levegőben való viaskodást nem említette, amely pedig általános a táltos-hiedelemben. Talán nem is a viaskodása színhelyeit sorolta ő fel voltaképp, hanem képletes kifejezéssel találkozunk szavaiban. Több sárréti adat szerint a táltos „hármat tud támasztani: szelet, aszályt és esőt". Lehet, őkelme is a tudományát sorolta fel, s ez esetben az erdő a szelet jelenti, a sík az aszályt, a víz pedig az esőt. Hallottam is sárréti öregektől: „Ha hamarosan esőt nem kapunk, síkká lesz a határ!" Kiég a vetés, kopár tarló marad a helye. „Együtt nyargal a szél, betyár, ha kifárad, erdőben hál!" – mondogatták ezelőtt.

Barbócz Pál hortobágyi öreg kospásztor hallotta az előtte élőktől, hogy egyszer a Hortobágy folyása mentén egy kis halmon, nem messzire a Malomháztól csaptak össze a táltosok. Még a levegőbe is felemelkedtek, odafenn vívtak, villogtak. Az volt akkor a baj, hogy a nádudvariak még a harmatot is el akarták vitetni az angyalházi legelőkről. – „Bojtárkoromban még inkább hallottam pásztort is olyat – beszélte –, akiről mondták, hogy tán tátus volna. Magam is tudtam öreg számadót, aki csakugyan az volt, szava se volt, csak morgott, dültfúlt kicsiért is. Az ilyenekről mondták, hogy mesterkednek az idővel. De a másik szembeszállt vele."

Egyszer a faluvéghalmosi gulyásokhoz ment oda valami ténfergő öreg ember. Nagy fák álltak a kis tanya mellett s ezekre tekintgetett felfele. „Szép magas fáid vannak, fiam" – azt mondja a számadónak. „Na, majd jól megzúgatják őket az éjszaka!" – „Hogy-hogy?" „Úgy, fiam – azt mondja –, hogy az ohati meg a zámi tátusok hadakoznak az erdőtől idáig." „Jobban tennék, ha esőt csinálnának" – válaszolt a számadó, mert nagyon aszályos nyár járt akkor. „Hát éppen az – magyarázta őkelme –, hogy az ohati nem akarná túlereszteni a felleget, emez pediglen szeretné megtölteni az Árkust." – Ez az Árkus egy kis pusztai folyócska, medre kiszárad.

Rimóczi Lajos, a Hortobágy mellékének vándorhegedűse is sokat látott-hallott az alatt a fél évszázad alatt, amíg a pusztán bolyongott, csárdától csárdáig, pásztortanyától pásztortanyáig. Egyszer a zámi telekről gyalogolt a Nagycsárda irányába. Odaérve, a szép tiszta holdvilágnál (mert éjtszaka volt) észrevette, hogy valaki üldögél odalenn a híd lábánál. Egy tizenhat esztendős forma fiú volt, egy szál ingen, gatyában, rongyos szűrét maga alá gyűrte. „Nem fázol, hé?" Mert már hűvösecske idő járt, a dér is lepegette a mezőt. „Hogy fáznék!" – azt mondja. „Éppen az elébb birkóztam Elepen, jól ki vagyok melegedve." „Osztán kivel birkoztál?" „Mindjárt megláthatja! Jön arról a hídon át egy kormos bika, avval. A Kadarcs hídja volt az első stáció, az Árkusé lesz a harmadik. „Ha én győzök, ne féljen, jövendőre nem lesz aszály!" Ahogy ezt kimondta, hirtelen felszökött a hídra és eltűnt valahová. Fentről bikabőgés hallatszott, de azután nem volt semmi nesz.

Egy alkalommal a Békás csárdában időzött. Nézegették, milyen nagy fekete felleg jön felfelé a Vidi-puszta felől. Ott álldogált egy bojtárlegény is, aki megszólalt: „Azt is nézzék mán, mi történik amoda, ni!" A Döglőér nádasa közt két bika öklelődzött. „Addig már nem megyek ki a csárda haja alól – azt mondja a bojtár –, megvárom a végét!" Addig dulakodott a két bika, míg végre az egyik nekiiramodott, a másik meg utána Vid felé. „Na – kiáltott a legény –, szalad már a vidi táltos! Akinek dolga van, bátran mehet, nem jön fel az idő." De nemcsak biztatta a népet, hanem nyugodtan elindult ő maga is.

Egy öreg csősz beszélte, hogy az ő nádkunyhójába, valahol a szoboszlói határon, befeküdt egy suttyó fiú.

Megtérvén a kerülésből, menne be, hát ott alszik végig nyújtózkodva. Azonnal tudta, hogy táltos ez, mert álmában kinyílt a szája, s látszott, hogy alól-felől két sor foga van. „Jó sort aludtál fiam" – mondta neki, mikor idő telve felébredt. „Elfáradtam – azt mondja –, mert sok hegyet megkerültem, sok nagy fának ágat-bogát megmásztam." „Akkor bizonyosan meg is éheztél..." „Három arasz a gatyamadzagom, mégis majd lecsúszik rólam." Az öreg tejet hozott neki egy közeli tanyából, s míg megetette azon panaszkodott, hogy gatyásodik a tengeri, nem lesz termés, ha eső meg nem önti, fejük felett csak jön a felleg meg tovább megy. „Ide hallgassék kelmed" – azt mondja. „Én estig itt maradok, megvárom, míg feljön a hold. Akkor osztán nékem tovább kell mennem. De kelmed csak hallgatózzék idebenn, osztán ha kiáltanék, igyekezzék. A dűlő végén két bika öklelődzik majd, osztán a nagyobbiknak piszintsa meg a botjával a hátulsó kiskörmét, elég ennyi is. De ha nem kiáltanék, ennyi baj se lesz..." „Akkor mit csináljak?" „Semmit. Földelje körül ezt a kunyhót, be ne folyjék a víz. Mert szép eső lesz, higyje el." Jó, hogy szót fogadott az öreg csősz, mert lett is takaros eső, az ő közreműködése nélkül is.

Még a nagyapjától hallotta valamikor az öreg csősz, hogy a viaskodó táltosnak segíteni kell, ha kéri, mert elromlik az idő. – Gyermekkoromból emlékszem rá, mikor egy gyepi mulatság alkalmával a nagybajomi és a kisbajomi legények (felvégesiek és alvégesiek) összeverekedtek. Javában csépelték egymást, mikor az öreg Szabó András oda kiáltott: „Hé, kisbajomiak! Úgy birkózzatok mán, hogy jóidő legyék!" Ő is kisbajomi volt.

Bajomban a nyolcvanöt esztendős Búcsi Gál Balázs érdekes módjáról tudott a táltosi viaskodásnak. Ő még érte a réti világot, jobbára abból élelmeskedő ember volt. Kotúba kapart kunyhókban sok éjszakát eldiskurálgatott a pákászokkal. Tőlük hallotta, hogy „hatvanháromban, mikor az a nagy-nagy aszály, ínség volt, roppantul háborogtak a tátusok. Egyik a váradi hegyen állt, a másik meg a csifi öreg tőgyfánál vetette meg a lábát. Onnét górálták egymást tüzes vasakkal, éjnek idején. Csak úgy rengett a nádas. Mikor ez leütötte a hegyről, úgy jött meg az eső". – Mintha a burját-mongol samánok dolgáról hallanánk, akik mérföldekről dobálják egymást buzogányukkal.

Íme, ezekben az adatokban (melyek szemelvények gyűjteményem hasonló darabjaiból) a hagyomány világosan kifejezi a táltosi viaskodás okát, célját. S ezek megmutatják amaz adataink értelmének nyitját, amelyekben az táltosainknak az időjárási elemekkel való szorosabb-lazább kapcsolatává halványodott.

DEMÉNY ISTVÁN PÁL

Bika képében viaskodó táltosok a régi Kínában

(DEMÉNY ISTVÁN PÁL: TÁLTOSOK, KEREKEK, LÁNGOK. PALLAS-AKADÉMIA, CSÍKSZEREDA, 1999. CURIOSA 1.)

A régiek hiedelme szerint – amint az Diószegi Vil-mos munkáinak[20] megjelenése óta, úgy vélem, köztudottnak számít –, a táltosok időnként, különféle alakot öltve, így ló, szarvas, láng, kerék, de a leg-többször bika képében megverekedtek egymással. Ennek különböző okai lehetnek, így például gyakran a kedvező időjárásért viaskodtak, máskor beavatási jellege volt a küzdelemnek, de a mondák igen sokszor nem is említik a viaskodás okát. Azt viszont igen gyakran emlegetik, hogy a táltos a viadal előtt segítséget kér jóindulatú emberektől. Kálmány Lajos ilyen formában jegyezte fel a mondát Magyarszent-mártonban (Torontál m.) még a század elején.

„Egy embör fogadott egy szögény embört [dolgozni]. Az a szögény embör sokat tudott, de csak hallgatott. Aszonta, hogy ű nem kíván sömmit [ti. bért], csak önni adjon neki. Úgy fordítanak (a gabonát nyomtatáskor) a nyáron; egyször nagy szaladóeső támadt. Aszonta [a szegény ember] a gazdának: »No, ebbül a fölhőbűl gyün egy tátos, bika lösz belüle, én is elvátódzok bikának, majd tüleködünk, hanem (neköm) segítsön! Annak a horgosinájját [hátulsó lábán az ina] üsse csak! Hogyha én meggyőzöm, nem lösz sömmi veszödelöm: jég a határba, de ha ű győz mög, akkor nagy szél, zivatar, eső lösz.« Mikor a tátos elgyütt, hozzáfogtak tüleködni, a gazdaembör segítött, legyőzték a tátost. Mikor mögszabadultak minden veszedelömtül, a gazdaembör mög akarta ajándékozni a szögény embört, de ű nem vállalta, hanem aszonta, hogy ű most mán elmén; de ha valami baj lösz, csak mönnyön hozzá, majd segít ű neki."[21]

Jó néhány évtizeddel később Debrecenben jegyezték fel a következő mondát, amelyik néhány további lényeges motívumot is tartalmaz.

„Kimentek az egyik gazda napszámosai tengerit kapálni. Estefelé egy kis szél támadt. Az egyik ember hirtelen megszólal, hogy mindjárt jön őfelé egy nagy füstös bika Lengyelország felől, s menjenek rá az emberek, és üssék a bika körmét a kapa fokával. De mindaddig üssék a füstös bika körmét, amíg ő el nem veri. Alighogy ezt elmondta, nyargalt egy nagy, bozontos, füstös bika északról, egyenesen a kapások felé. Az a napszámos hirtelen megrázkódott és egy nagy fehér bikává lett. Összecsaptak, verekedtek. A többi munkás pedig ütötte a füstös bika körmét. Addig-addig ütötték, míg végre a füstös bika meghátrált és szaladni kezdett, amerről jött. A fehír bika pedig űzte, hajtotta, míg a szürkületben eltűntek a kapások elől. Azok meg bementek, megvacsoráltak, lefeküdtek. Másnap reggel maguk között találták az eltűnt embert. Aludt. Nagyon rongyos volt. A többiek kimentek kapálni, de akkor látták, hogy csupa friss kapálás volt ott, az éjtszaka bekapálták mind. A gazda meg akarta jutalmazni azt a szegény embert, de nem fogadott el semmit, csak azt kérte, hogy valami ruhát adjanak neki, azután tejet és tojást."[22]

Az éjszaka varázserővel megkapált föld egyszeri megoldás a táltos mondákban; talán valami mesei motívum lehet; az viszont nagyon gyakori, hogy a bikák különböző, éspedig általában fehér és fekete színűek. Az, hogy az idegen bika északról jön, ritkán ilyen világos, pedig többször is előforduló motívum, és feltehetőleg gyakori volt, de a szöveg általában csak azt mondja, hogy a „dombok felől" stb., és a gyűjtők figyelme nem terjedt ki az égtáj azonosítására is. Egy, Hajdúböszörményben feljegyzett monda megfelelő részlete:

„Aztán a fiú sírni kezdett, mikor elmondta, hogy mi fog vele történni. Éjszakról jön egy nagy, rettenetes fekete felhő, és kiválik belőle egy nagy bika. Ő meg megrázza magát, lehull róla a ruha, és őbelőle is lesz egy nagy bika. Kérte őket, hogy a ponyvát mártsák meg a tó vizébe, s mikor látják, hogy tikkad, lökjék végig a hátán. De el ne tévesszék, mert ő farral Homokkert szegletinek áll, ama meg északnak áll farral."[23]

A nyomtatásban megjelent és számomra pillanatnyilag hozzáférhető anyagot átnézve 35 olyan mondát találtam, amelyben bika képében viaskodnak egymással a táltosok.[24] További tíz rövidebb közlés is tud róla.[25] Kéziratos gyűjtésekben még jó néhány ilyen monda található.[26] Megjegyzem még, hogy három esetben említik lovak,[27] egyszer szarvasok,[28] háromszor lángok[29] és kétszer kerekek[30] küzdelmét. Egyéb ritka változatoktól eltekintve, azt is meg kell állapítanunk, hogy a táltosok emberi alakjukban is küzdenek egymással, három feljegyzés szerint karddal vívnak.[31]

Viaskodnak egymással a hiedelmek szerint különféle állatok, így például rénszarvasok képében a szibériai népek sámánjai is. Ez nekünk gyakori jelenségnek tűnhet, mert Diószegi Vilmos idevonatkozó tanulmányaiban számos adatot felsorolt, de az is lehet, hogy valójában ritka. A szakirodalom véleménye e kérdésben korántsem egységes. Sőt, Mircea Eliade nagy összefoglaló monográfiája 90. lapján azt olvassuk, hogy a sámánok állat alakú viaskodása „rendkívül gyakori a hiedelmekben és a folklórban", a 395. lapon viszont így ír: „De az ilyen agresszivitás inkább kivételes: néhány szibériai sámánt és a magyar táltost jellemzi".[32] A látszólagos ellentmondás bizonyára abból fakad, hogy a sámánok „Lényegüket tekintve démonellenes bajnokok, akik

egyaránt megküzdenek a démonokkal, a betegségekkel és a fekete mágusokkal ... Általában véve azt lehet mondani, hogy a sámán az életet, egészséget, termékenységet, a világosság birodalmát védi a halál, a betegségek, a terméketlenség, a balszerencse és a sötétség birodalma ellen".[33] A sámán tehát általában a démonok ellen küzd, a sámánok egymás elleni harca ritkább jelenség. Ámbátor figyelembe kell venni a gyűjtések igen nagy egyenetlenségeit is, és azt, hogy a legtöbb régi gyűjtő a samanizmus külsőségeit jegyezte fel.

A sámánok tehát sokszor állat képében viaskodnak. Bika képében azonban inkább csak a jakut sámánok. A jakut mondákon kívül Diószegi csak egyetlenegy burját-mongol adatot idézett, ez utóbbiban is mitológiai sze-replők küzdenek egymással, nem sámánok.[34] Hozzá kell tennünk, hogy a rénszarvas képében való viasko-dás archaikusabbnak látszik.[35]

Eredetileg a sámánok bizonyára kevésbé egymás ellen, mint inkább a gonosz szellemek ellen küzdhettek. Így küzdöttek néhány monda szerint a jakut sámánok bika képében a pestis illetve a himlő szintén bika képében megjelenő szellemével.[36]

Mindezek a feljegyzések, tehát a magyar, a jakut és a burját hiedelmekre vonatkozóak egyaránt – egyetlen XVIII. századi magyar adatot leszámítva – legfeljebb múlt századiak. Létezik azonban e hiedelemnek sokkalta régebbi feljegyzése is, Li Pinggel kapcsolatban, aki megfékezte a Jangce folyó áradásait.[37]

A Tajping korszak császári kutatása című gyűjtemény 882. kötetében idézik Jing Sao *Az erkölcsökről és a szokásokról szóló alapvető információk* című művéből.[38]

„Miután a Csin-beli Csao-vang elfoglalta Sut,[39] megparancsolta Li Pingnek, hogy kormányozza ezt a tartományt. Élt abban az időben a Jangce folyóban egy istenség, aki minden évben két fiatal lányt vett feleségül. [Vagyis két lányt áldoztak neki.] *A hivatalnokok pénzérmék millióit szedték össze a néptől a lakodalomra.* [Tehát az emberáldozat ráadásul igen költséges rituálé keretében ment végbe.] *Li Ping azt mondta: »Nincs szükség pénzre. Én magam fogom elküldeni neki a lányaimat.« Amikor elérkezett az idő, a lányokat felékesítették, hogy a hullámokba vessék. Li Ping az istenség trónusa elé járult, felemelte a kelyhet, és bemutatván az italáldozatot, így szólt: »Ma közeledhetem hozzád. Ó, istenség, mutatkozz meg, hogy borral tisztelhessünk.« E szavakkal felfordította a kelyhet, de a folyó ugyanúgy hömpölygött, mint azelőtt. Li Ping megharagudott és így kiáltott: »Ha a folyó istene ily módon megvet minket, küzdjön meg velem.« Kardot rántott és eltűnt. Hosszú idő telt el, és egyszer csak az emberek két szürke bikát láttak a folyóparton küzdeni. Egy pillanattal később Li Ping megint megjelent és így szólt az alattvalóihoz: »Az a bika, amelyik dél felé fordul, és fehér pántlikába van csavarva, az vagyok én,« és ezekkel a szavakkal megint harcba lendült. Az egyik alattvalója leszúrta az észak felé forduló bikát. A Jangce folyó szelleme meghalt, és a szerencsétlenségek véget értek."*[40]

A történet egy másik változata Csang Csu (1781–1847) *Értekezés Szecsuánról* című művének 5., *A bikák harca tánc* című fejezetében található. Eszerint a *Részletes feljegyzések a Tajping korszakról* idézi a *Feljegyzések Csengturól* című munkát, amelyben meg van írva, hogy Li Ping kormányzó volt Suban. „Élt ott egy sárkány, amelyik évről évre szerencsétlenségeket okozott, és látható volt, amint megjelent a víz felszínén. Bika képét öltve Li Ping a habokba vetette magát, hogy megölje a sárkányt. De a folyó istene sárkány alakjában felrepült, és Li Ping nem tudta megölni. Akkor Li Ping kijött a vízből, kiválasztott néhány száz vitéz katonát erős íjakkal és nagy nyilakkal és megegyezett velük, mondván: »Én, mint az előbb, megint bikává leszek, a víz istene bizonyosan szintén bikává lesz. Hogy felismerjetek, egy fehér selyempántlikát csavarok magamra. Ti pedig öljétek meg a pántlika nélküli bikát.« Így szólván vad kiáltást hallatott, és a habokba vetette magát. Abban a pillanatban mennydörögni kezdett, és kitört a vihar, az ég és a föld egyforma színűvé vált. Amikor a vihar alábbhagyott, látszott, hogy a vízen két bika viaskodik. Az egyikük hosszú fehér pántlikába volt csavarva. A katonák egyszerre kilőtték nyilaikat a folyó szellemére, és megölték. Miután ez megtörtént, a vizek nem okoztak több szerencsétlenséget Su lakosainak."[41]

Nem tudjuk, hogy az eltérések forrása a szájhagyomány-e. De a mi szempontunkból most nem is ez a lényeges, hanem az, hogy az ókori kínai feljegyzés egész sor szoros egyezést mutat a magyar táltos mondákkal.

A kínai monda a következő pontokban egyezik meg a magyar táltos mondákkal: 1. a táltos bika képében küzd meg szintén bika képében megjelenő ellenfelével; 2. a természeti jelenségek szabályozásáért (a közösség védelmében); 3. ehhez az emberek segítségét kéri; 4. megmondja, mi lesz a különbség, amiről mint bikára ráismernek; 5. a viadalt nagy vihar kíséri; 6. a bikák észak–déli irányban állnak fel; 7. a táltos a segítséggel győz. Ezekhez esetleg hozzá lehet venni 8. pontként, hogy a kínai monda egyik-másik változatában a bikák a folyó felett küzdenek, mintegy a levegőben, tehát nem közönséges a küzdelem helye sem; ezt esetleg össze lehet vetni a levegőben küzdő táltosokkal, amely motívum elég gyakori eleme a magyar hiedelemmondáknak, noha nem a bikákat szerepeltetőknek.

Ami az észak–déli irányt illeti, ez a magyar anyagban csak hatszor fordul elő,[42] de úgy vélem, hogy számon tartandó. A magyar mondában bizonyára azért jön északról az ellenséges bika, mert északról szokott jönni a hideg szél, rossz idő. A kínai kultúrában jól ismert az észak–dél bináris oppozíció. A déli irányt szokták a pozitív *(jang)* erőkkel kapcsolatba hozni és az északi irányt a negatív *(jin)* erőkkel. Itt úgy kell érteni, hogy aki északról jön, az arccal dél felé fordul. Tehát a *jang*gal kapcsolatos.[43]

Persze az is lehet, hogy a folyó északi partján a folyó felé forduló, illetőleg a folyónak háttal álló bikákról van szó. De az észak–déli iránynak mindenképpen jelentősége van, mégpedig a jang–jin kettőssége szerint.

Ami a különbségeket illeti, elsősorban arról kell szólnunk, hogy a kínai mondában Li Ping nem egy másik táltossal, hanem a folyó szellemével küzd meg; de mit fentebb említettük, a sámánok fő feladata éppen a közösségnek a démonok elleni védelme volt. A magyar táltos mondák késeiek, a szibériai népek hiedelmei itt eligazítóbbak. Különben sok magyar táltos mondában nem mondják meg, ki s miféle a másik bika. Lehetne éppenséggel valamilyen démon is.

Különbség még, hogy a kínaiban a bikák egyforma színűek, míg a magyarban a legtöbb monda hangsúlyozza az eltérő színű (a leggyakrabban fehér–fekete) voltukat. De van olyan kínai monda is, amelyben különböző színű bikák küzdenek. A Mitológiai Enciklopédia is említi Li Pinget,[44] de tud más táltosról is, aki bi-

ka képében küzdött. A Kr. u. IV. században élt Hszü Csen-csün (állítólag 374-ben emelkedett az égbe) „egyszer találkozott egy sárkánydémonnal (csiao), aki ifjú alakjában jelent meg. Ez a sárkány évente áradást küldött Csianghszi tartományra. Amikor a sárkánydémon rájött, hogy felismerték, sárga bikává változott, és futásnak eredt, de Hszü Csen-csün üldözőbe vette fekete bika képében. Végül az égi sereg segítségével Hszü Csen-csün végzett a sárga bikával..."[45]

Itt az emberekért küzdő, rokonszenves táltos változik fekete bikává, de Kínában a bináris oppozíciósor több más tagja is fordítva van, mint pl. nálunk. A jobb–bal oppozíció is, de pl. a fehér a gyász színe, s mint fentebb láttuk, az észak–dél oppozíció is fordítva értékelődik, mint a magyar táltos-mondákban.

A II. századi kínai adat jelenlegi ismereteink szerint messze a legrégebbi feljegyzése a bika képében történő táltos viaskodás mondájának. Méghozzá egy olyan területről, ahonnan nem is vártuk volna, mivel a szakirodalom egy része a samanizmust nem tartja Kínára jellemzőnek. E monda ismerete még egy fontos tanulsággal jár. Diószegi annak idején, noha idézte Szűcs Sándort, aki szerint: „A természet ölén élő nomád nép boldogulása az időjárástól függ"[46], mégis úgy vélte, hogy mivel „az ázsiai párhuzamok nem ismerik az esőért vagy a vihar távoltartásáért viaskodó sámánokat", viszont ismerik európai, pl. délszláv népek, ez a jelenség csak másodlagos, viszonylag újabb eleme a táltos-hiedelemkörnek.[47] Á kínai monda bizonyítja, hogy ha nem is feltétlenül a jégeső elleni, de a természeti csapások (pl. ez esetben az áradás) elleni küzdelem igenis része volt a régi ázsiai samanisztikus hiedelemkörnek.[48]

JEGYZETEK

20 Diószegi Vilmos 1952.: 1958. 342–385.: 1967. 108–122.

21 Kálmány Lajos 1917. 262. lap 4. jegyz.

22 N. Bartha Károly 1931. 61. lap, 2. sz.

23 N. Bartha Károly 1931. 61. lap, 2. sz.

24 A már idézetteken kívül: Kálmány Lajos 1917. 262. lap, 4. jegyz. (Csanádapátfalva); Luby Margit 1928. 117–118. (Matolcs, Szatmár m.); N. Bartha Károly 1931. 61–62. lap, 4. sz. (Püspökladány), 63. lap, 6/e. sz. (Tiszaszöllős, Heves m.), 63–64. lap, 7. sz. (Törökszentmiklós, Szolnok m.); Szűcs Sándor 1936. 125–128. (Sárrét); Végh József 1944. 43. (Békés, Békés m.); ifj. Kodolányi János: 1945. 32. és 35. (Hajdúság); 35. (Hajdúság); Szűcs Sándor 1951. 404. (Biharnagybajom, vihar ellen), 408. (Hajdúszoboszló, esőért), 408. (Tiszántúl); Diószegi Vilmos 1952. 319. (Pusztaföldvár, Békés m.), 320. (Bodony, Heves m.), 333. (Kerecsend, Heves m.); Erdész Sándor 1958. 224. (Baktalórántháza, Szabolcs m.); Diószegi Vilmos 1958. 342–343. (Egyházasrádóc, Vas m.), 347. (Surd, Somogy m., kincskeresés), 365. Bükkábrány (Zemplén m.), 366. Hajdúnánás (Szilágyi után); Balassa Iván 1963. 276. sz., 299. sz. (mindkettő Karcsa, Zemplén m.); Diószegi Vilmos 1967. 109. 110. (Dunaremete, Moson m.), 111–112.; P. Madar Ilona 1967. 169–170. (Sárrétudvari, Bihar m.); Bosnyák Sándor 1973. 18. sz. (Kistelek); Enyedi József 1973. 166–167. (Hajdúhadház); Fehér Zoltán 1975. 673. sz. (Bátya, Bács-Kiskun m.); Sándor Mihályné 1976. 201. (Berettyóújfalu, Bihar m.); Bihari Anna 1980. 277. (Sárrétudvari, Bihar); Dömötör Tekla 1981. 116–117. (Biharugra); Dobos Ilona 1986. 27. (Bodrogkeresztúr, Zemplén m.); Galuska Imre 1992. 54–55. (Keszнyéten, Zemplén m.). Két-három nehezen értelmezhető adatot egyelőre kihagytam. 1735-ös, a fentiektől lényegesen eltérő adatot idéz Róheim Géza 1925. 17–18.

25 N. Bartha károly 1931. 60. lap, 1. sz. (Tiszaszöllős, Heves m.); Diószegi Vilmos 1952. 320. (Tiszaigar, Szolnok m.); Diószegi Vilmos 1958. 343. (Ipolyi nyomán); Diószegi Vilmos 1973. 190. Boda (Baranya m., Berze Nagy János nyomán), 200. Nagybajcs (Dunántúl), 200. Szentkirályszabadja (Veszprém m.), 200. (Koppányszántó, Tolna m., jégverés ellen); Ferenczi Imre 1974. 270. (Szaján, egykori Torontál m., esőért); Fehér Zoltán 1975. 608. és 668. sz. (részben ugyanaz! Bátya, Bács-Kiskun m., itt boszorkányok verekszenek bika képében); Bihari Anna 1980. 282. (Bogyiszló, Tolna m.). Lehet, hogy ide tartozik: Diószegi Vilmos 1952. 320. (Lovászpatona, Veszprém m.).

26 Lásd Bihari Anna 1980. 103–109. (Nem teljes felsorolás!)

27 Szűcs Sándor 1951. 405–406. (Biharnagybajom, vihar ellen); 406–407. (Bócsa, Karcag mellett, vihar ellen); Ferenczi 1974. 270. (Szaján, Torontál m.). Talán idetartozik Zentai Tünde 1983. 491. sz. is (Szava, Baranya m.).

28 Fehér Zoltán 1975. 674. sz. (Bátya, Bács-Kiskun).

29 Luby Margit 1927. 206. (Tiszabecs, Szatmár m., jó termésért); Luby Margit 1928. 118. (Matolcs, Szatmár m.); P. Madar Ilona 1967. 169. (Sárrétudvari, Bihar).

30 Luby Margit 1928. 118. (Matolcs, Szatmár m.); Balassa Iván 392. sz. (Karcsa, Zemplén m.).

31 Kálmány Lajos 1917. 263. lap, 7. jegyz. („Ságújfalu", Temesság?, Temes m.), 264. lap, 6. jegyz. (Szőreg, Torontál m., esőért); Fehér Zoltán 1975. 653. (Bátya, Bács-Kiskun, esőért).

32 Eliade, Mircea 1974. 90. és 395.

33 Eliade, Mircea 1974. 395.

34 Diószegi Vilmos 1967. 116–117.

35 Diószegi Vilmos 1952. 348–349. Diószegi a rénszarvas képében történő viaskodást tartja eredetinek az egész szibériai samanizmus hiedelemkörére vonatkozóan.

36 Diószegi Vilmos 1952. 334., 338–339.

37 Li Pinget, mint a Kr. e. IV–III. században élt hidrográfus mérnököt említi Gernet, Jacques 1985. I. 95.

38 Jing Sao a Kr. u. II. században élt. Művének eredeti címe: *Feng szu tung*. A gyűjteményt, amelyben idézik (Tajping ju lan) a X. században állították össze.

39 Ez az esemény Kr. e. 311-ben történt. Gernet 1985. I. 144.

40 Yuan Ke 1987. 449. lap, 109. jegyz.

41 Yuan Ke 1987. 449. lap, 110. jegyz.

42 N. Bartha Károly 1931. 2. sz. (Debrecen); 3. sz. (Hajdúböszörmény); Szűcs Sándor 1951. 404. (Biharnagybajom, ebben a fekete bika jön délről); Erdész Sándor 1958. 224.; (Baktalórántháza, Szabolcs m.); Szabó Lajos 1975. 263. sz. (Taktaszada, Zemplén, ebben a felhőkben viaskodnak, de emberi alakjukban); Galuska Imre 1992. (Keszнyéten, Zemplén).

43 „...a »délre nézés« Kínában mindig is a hagyományos civilizátor jellegzetes tartása, a civilizáció uralkodói trónjának tájolására és a földrajzi tájolás mindenkori irányára vonatkozó érvénnyel." Ecsedy Ildikó 1982. 65. A jang–jin oppozíciót ilyen vonatkozásban részletezi ugyanott, a 64–65. lapon.

44 *Mitológiai Enciklopédia*, 1988. II. 420. *Li Ping* címszó. (A címszót írta B. L. Riftyin.)

45 *Mitológiai Enciklopédia* II. 409. *Hszü Csen-csün* címszó.

46 Szűcs Sándor 1951. 403. Lásd még Diószegi Vilmos 1952. 346.

47 Diószegi Vilmos 1952. 346–347. Későbbi kutatók az időjárásért való viaskodást a földművelő életformához kötik. Ferenczi Imre 1974. 273. lap, 63. jegyz.; Pócs Éva 1990. 589.

48 Az időjárás befolyásolása feladata volt – legalábbis egyes – szibériai sámánoknak is. Altaji-török (tölösz) esővarázsoló éneket közöl a *Sámándobok, szóljatok* 1974. 41. (Az eredeti közlés: Wilhelm Radloff: *Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stamme Süd-Sibiriens*. St.-Petersburg, I. 1866. 241.)

BIBLIOGRÁFIA

...

Balassa Iván 1963. – *Karcsai mondák*. ÚMNGY XI. Bp.

...

Bihari Anna 1980. – *Magyar hiedelemmonda katalógus*. EMN 6. Bp.

Bosnyák Sándor 1973. – *Kisteleki mondák*. FA 1.

...

Diószegi Vilmos 1952. – *A viaskodó táltosbika és a sámán állatalakúéletelelke*. Ethn. LXIII. 308–357.

...

Diószegi Vilmos 1958. – *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp.

...

Diószegi Vilmos 1967. – *A pogány magyarok hitvilága*. Bp.

...

Diószegi Vilmos 1973. – *A táltos alakjának földrajzi elterjedéséhez*. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, Szolnok, 189–204.

Dobos Ilona 1986. – *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Bp.

...

Dömötör Tekla 1981. – *A magyar nép hiedelemvilága.* Bp.

...

Ecsedy Ildikó 1982. – *A kínai civilizáció „ázsiai" talaja.* In.: Őstársadalom és ázsiai termelési mód. Szerkesztette Tőkei Ferenc. Bp. 43–113.

...

Eliade, Mircea 1974. – *Le chamanisme et les techniques archaiques de l' extase.* Deuxieme édition, revue et augmentée. Paris.

...

Enyedi József 1973. – *Csokonai, mint táltos.* Honismereti Híradó 3–4. sz. 166–167.

...

Erdész Sándor 1958. – *Állattá változás a nyírségi népi hiedelmekben.* A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. I. 215–226.

...

Fehér Zoltán 1975. – *Bátya néphite.* FA 3. Bp.

...

Ferenczi Imre 1974. – *A táltos és garabonciás képzete a jugoszláviai magyaroknál.* Ethn. LXXXV. 262–275.

...

Galuska Imre 1992. – *Kesznyéteni népi elbeszélések.* Debrecen.

Gernet, Jacques 1985. – *Lumea chineză* I–II. Bucureşti. (A francia kiadás: Le monde chinois. Paris 1972.)

...

Kálmány Lajos 1917. – *Összeférhetetlen táltosainkról.* Ethn. XXVIII. 260–266.

...

Kodolányi János, ifj. 1945. – *A táltos a magyar néphagyományban.* Ethn. LVI. 31–37.

...

Luby Margit 1927. – *Babonás történetek.* Ethn. XXXVIII. 206–208.

Luby Margit 1928. – *Táltosokról és lidércekről.* Ethn. XXXIX. 117–119.

...

Mitológiai Enciklopédia 1988. – Főszerkesztő Sz. A Tokarev. (A magyar kiadás szerkesztője Hoppál Mihály.) I–II. Bp.

...

N. Bartha Károly 1931. – *Magyar néphagyományok* I. Debrecen.

...

P. Madar Ilona 1967. *Sárrétudvari hiedelmek.* NK. XII. 23–225.

Pócs Éva 1964. – *Zagyvarékas néphite.* Bp. Néprajzi Közlemények IX. 3–4. sz.

Pócs Éva 1990. – *Néphit.* In: Magyar Néprajz. VII. 527–692.

...

Róheim Géza 1925. – *Magyar néphit és népszokások.* Bp.

...

Sámándobok, szóljatok 1974. – Szibéria őslakosságának népköltészete. Fordította Bede Anna. Válogatta és magyarázó szövegekkel ellátta Kőhalmi Katalin. A rajzokat néprajzi anyag felhasználásával Urai Erika készítette. (2. kiad.) Bp.

Sándor Mihályné 1976. – *Egy bihari parasztasszony hiedelmei.* FA 4. 187–282.

...

Szűcs Sándor 1936. – *A régi Sárrét világa.*

Szűcs Sándor 1951. *Időért viaskodó táltosok.* Eth. LXII. 403–409.

...

Végh József 1944. – *Sárréti népmesék és népi elbeszélések.* Debrecen.

...

Yuan Ke 1987. – *Miturile Chinei antice.* Bucureşti. (A kínai eredeti címe: Yuan Ke: Zhongguo gudai shenhua. Shanghai, 1957.)

Zentai Tünde 1983. – *Ormánsági hiedelmek.* FA 15.

...

BUKA LÁSZLÓ

Táltosküzdelem – gyerekeknek

A kérdés így hangzik: Miért használtam fel már igen sokszor rajzóráimon ezt a szarukarcolatot, miért adtam oda lényegi „nagy" előkészítés nélkül elemzésre óvodásoknak, általános iskolásoknak és gimnazistáknak egyaránt? Mire volt ez jó, mit lehet ebből a rajzból ma a gyereknek, felnőttnek tanulni, milyen távolba mutató tanulságai lehetnek ennek az egyszerű megközelítésnek?

Válaszomat öt pontban gyűjtöttem össze, íme:

1. A rajzot *Szűcs Sándor* bácsi gyűjtötte és rajzolta le jó néhány évtizeddel ezelőtt. Magát a tárgyat, amiről a rajz készült, nem „gyűjtötte fel", hagyta a gazdájánál használatban. Úgy vélem, jól tette! Ma sem ártana néhány ősi tárgyat és leletet visszahelyezni jogos tulajdonosához és eredeti működésébe...

Azt nem tudjuk, hogy hol látta, hol fogta rajzolás közben a kezében a sótartót. Én persze a Nagy-Sárrét környékére gondolok, hiszen Sándor bácsi arrafelé volt igazán otthon, arrafelé volt valójában igaz „elemében".

A Nagy-Sárrét hajdani rétjei, a tágabban vett szülőföldünk, Hajdú-Bihar megye délnyugati részén, Debrecentől kb. 50 km-re vannak. További területei Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyében voltak találhatók.

Ezt a tájegységet alig ismerjük, teljesen „kiesik" a fő közlekedési útvonalak hatóköréből. Ma is eldugott táj ez, szegényessé tett periféria. Régen a víz volt az igazi értéke, ma meg talán csak a múltja...

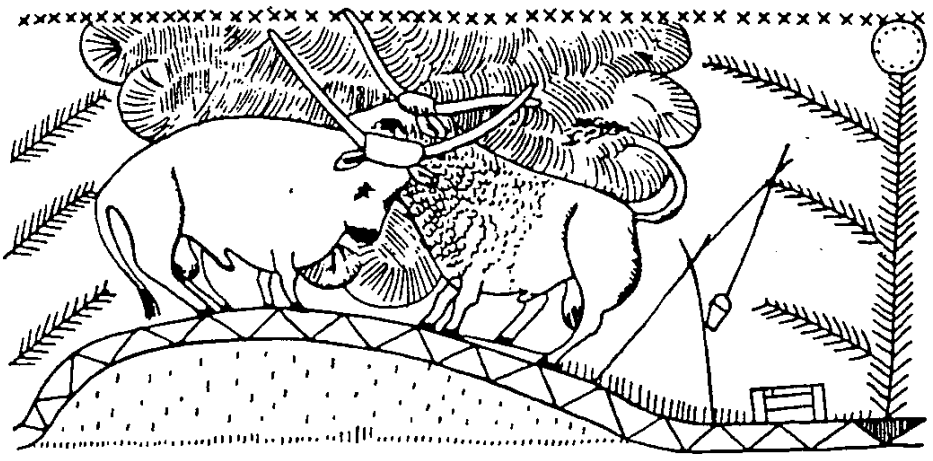
Ezt a múltat, annak igaz történetét szinte kizárólag csak Szűcs Sándor tolla által ismerhettük meg. Ebben a múltban nemcsak tanulságos, bölcseleti történetek jelennek meg a réti emberek világából, hanem a magyar nép mitikus történelmének (a mélyréteg) igen jelentős, kellőképpen máig – úgy vélem – sem tisztázott elemei (táltos, égig érő fa, boszorkány stb.) is. E rajz elemzése ezekbe is kellőképpen betekintést nyújt(hat).

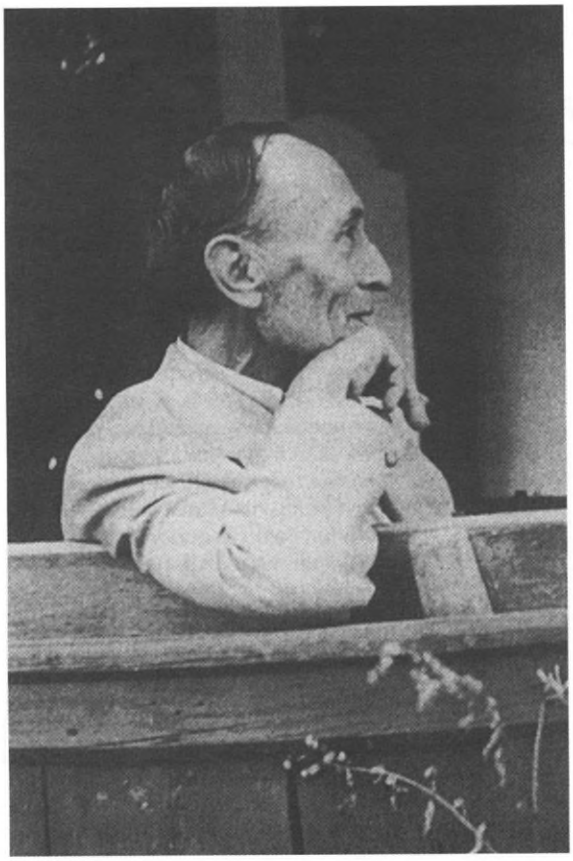
2. Gondolom, ezek után már nem is meglepő, ha leírom, hogy Szűcs Sándor még ma (1999-et írunk) sem eléggé ismert nagy gyűjtőnk, ritka, mert hiteles ember. A néprajz mellett a történelem szaktudománya sem ismeri el őt tudósnak. Sokan használják pedig munkájának gyümölcsét országszerte mind a mai napig (ezért nem írok most ide konkrét, élő, közismert nevet!), de lényegében egy agyonhallgatott, el nem ismert, nagy „háryjánosi" mesélőnek tartott, azaz erősen lesajnált ember ő. Megszomorodott életének alkonyán sokan felkeresték őt biharnagybajomi otthonában, és szabályosan ellopkodták (!) gyűjteseinek egy jelentős részét. Öröksége szétszórva található kis hazánkban.

S hogy mit keres néhány Szűcs Sándor gyűjtötte rajz az Élő tájban? A válasz ezek után talán már sokaknak nyilvánvaló: a kurgánokkal foglalkozva természetszerűleg elkezdtem keresni azokat a gazdag tartalmú pásztorábrázolásokat, amelyeken halmok vannak ábrázolva. Bizony, kevés ilyet találtam. Szűcs Sándor viszont közölt néhányat egy elfeledett cikkében (Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, Ethn. LXIII. 1952. 160–166. o.). Ezek szerepelnek e könyvben is. Roppantul örülök neki! Mind a kurgánok, mind Szűcs Sándor nevének és hiteles munkásságának felemlítése okán.

3. A szarurajz megismerésekor elég hamar feltűnt a táltos-festő, *Csontváry Kosztka Tivadar* neve is. Mégpedig a „Vihar a Nagy-Hortobágyon" című képe és a Taorminák elemzése kapcsán. A képek sárga–kék harcainak

Táltosviaskodás ábrázolása szaru sótartón a Sárréten (Szűcs Sándor gyűjtése)

Szűcs Sándor
(1903. október 23.–1982. augusztus 2.)

(tűz–víz, Nap–tenger) kapcsán joggal vetődött fel *a képek táltosküzdelmi alapállása.*

4. A gyermekek feladata nem volt nehéz: a fénymásolatban kiosztott sík-rajzolat meseszerű elemzése, történetírás, képelemzés. Egyszerű, könnyen érthető mondatok születtek így. Az órai lehetőségek (csengetéstől csengetésig) játékosan lettek így felhasználva. Az órák általában sivár „üldögélős rendje" így hamar megszűnt, a gyerekek

5. végre igazi benső énjükben keresgethettek, kutathattak. Mert megvan bennünk még felnőttkorban is az a képesség – tudom –, hogy „tanítás" nélkül is rá tudunk találni a valóságra, ha van rá időnk, lehetőségünk, sőt inspirálnak is rá bennünket.

A rajzórák optimálisak még mai „rendjükben" is (csengetéstől csengetésig) arra, hogy a minden emberben gazdagon rezdülő, rezgő, mozgó, lüktető valóság megszólalhasson, nyomot hagyjon! A tanár feladata – úgy hiszem – ennek lehetőségét megtalálni és tanítványainak megadni.

Ezért találkoztak a gyerekek a táltosküzdelemmel.

Megjegyzés-figyelmeztetés: Egy gondolat az „időért viaskodó táltosok" fogalmához. Dr. Végvári József nyelvész professzor hívta fel figyelmemet először arra, hogy legalábbis kétféle megközelítése lehet ennek a kulcsfogalomnak (ti. az idő).

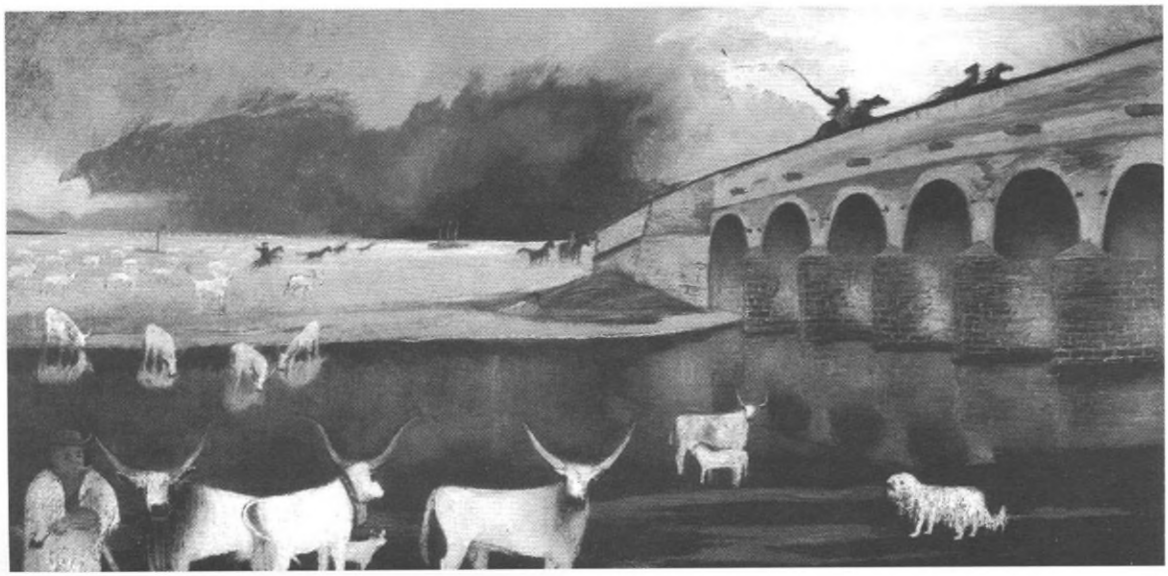
1. Az *idő-járásért* (vihar, szél, napsütés, jégeső stb.) lehet küzdeni. A jó és a rossz időért. A fehér és a fekete bika, vagy a kék és a vörös. Debrecen egyik sokat sejtető jeles állata az aranybika (ti. a legnagyobb szállodánk neve ez).

2. Magáért az *időért* (hogy legyen, ne legyen) is folyhat a kozmikus harc. Itt utóbb a Jelenések könyvére kell utaljunk, mint talán legismertebb példára, ill. továbbgondolandó párhuzamra.

„És az angyal, akit láték állani a tengeren és a földön, felemelé kezét az égre. És megesküvék arra, aki örökkön örökké él, aki teremtette az eget és a benne valókat és a földet és a benne valókat és a tengert és a benne valókat, hogy idő többé nem lészen." (Jel. 10.5–6.)

Ennyit ezekről mostanra.

Csontváry Kosztka Tivadar: Vihar a Nagy Hortobágyon

BUKA BENCE LÁSZLÓ

Verekedés egy dombon két bika között

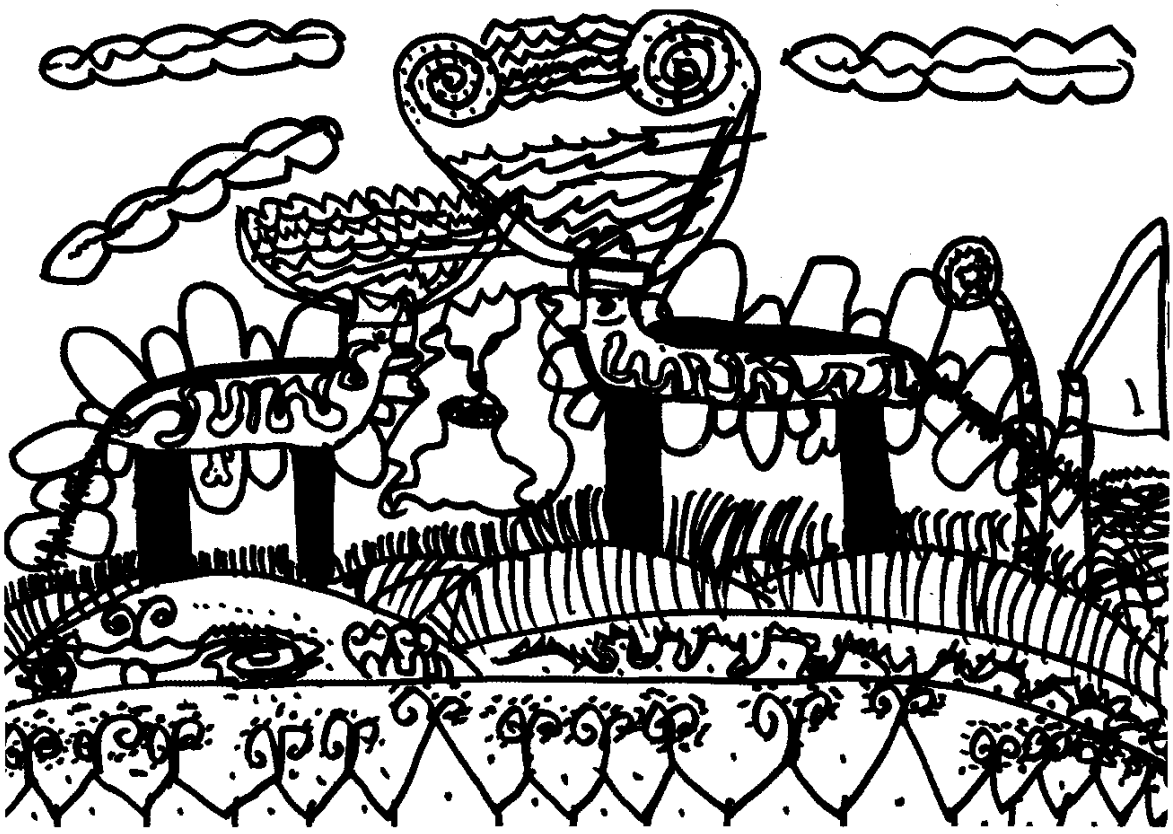
Két bika elhatározta, hogy párviadalra hívja ki a másikat, mert a kisebbik bika egy nagyon csúnya szót mondott a másiknak. És erre úgy megharagudott, hogy azt mondta neki: Gyere ki velem egy párviadalra! Ami halálra fog menni!

És elkezdtek verekedni egy nagy dombon. Volt ott selyemfű, gémeskút, kóró, felhő és egy ládika is. A kóró, mikor ezt meglátta, megkérdezte tőlük: Miért verekedtek? Azt mondta az öregebbik, a húsosabb bika: Mert az öcsém nagyon csúnyát mondott rám és én kihívtam párviadalra, ami halálra megy.

– Halálra? – csodálkozott a kóró.

– Na, én most úgy fogok tenni, mintha hagynám, hogy verekedjetek – mondta aztán.

De amikor az öregebb bika nem figyelt oda, akkor a kóró vizet húzott a kútból és a nyakába öntötte a húsos bikának. A bika nagyon fájlalta ezt, de annyira, hogy szörnyethalt. A kicsi bika megköszönte a kórónak, hogy le tudta győzni a másikat, a bátyját. S azzal hazament és boldogan élt tovább.

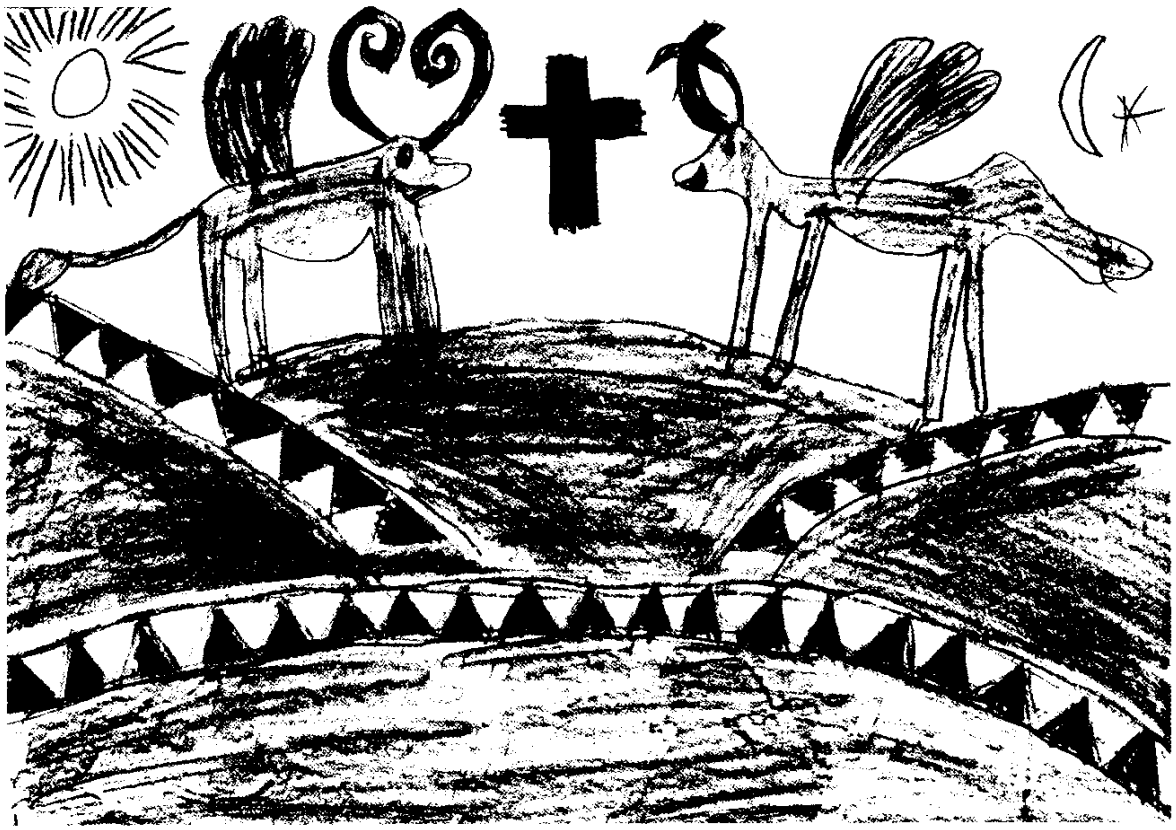
Buka Bence László (4.b-s tanuló) rajza, 1999.

BUKA BORBÁLA ZSUZSANNA

Bika-viadal a dombon

Egyszer két bika a nagy birodalomért a dombon elkezdett verekedni. A kóró meglátta őket. Hirtelen nagyon nagy csoda történt. A dombon kinyíltak a fűszálak és minta keletkezett. Kinyíltak a kórónak az ágai, a kút is felemelkedett és a láda is megjelent. Csomó csillag lett az égen, és a bikák csak harcoltak tovább. Isten ezt már nagyon megsokallta (a bikák esetét), és odasúgta a kórónak, hogy ne veszekedjenek. De a bikák csak nem hallgattak rá. És lecsapott a villám, eső kezdett esni. A bikák nagyon megijedtek és hittek is már a kóróban. Soha többet nem veszekedtek, mindig hallgattak a kóróra.

Eddig volt, mese volt, tarka kocánk sose volt.

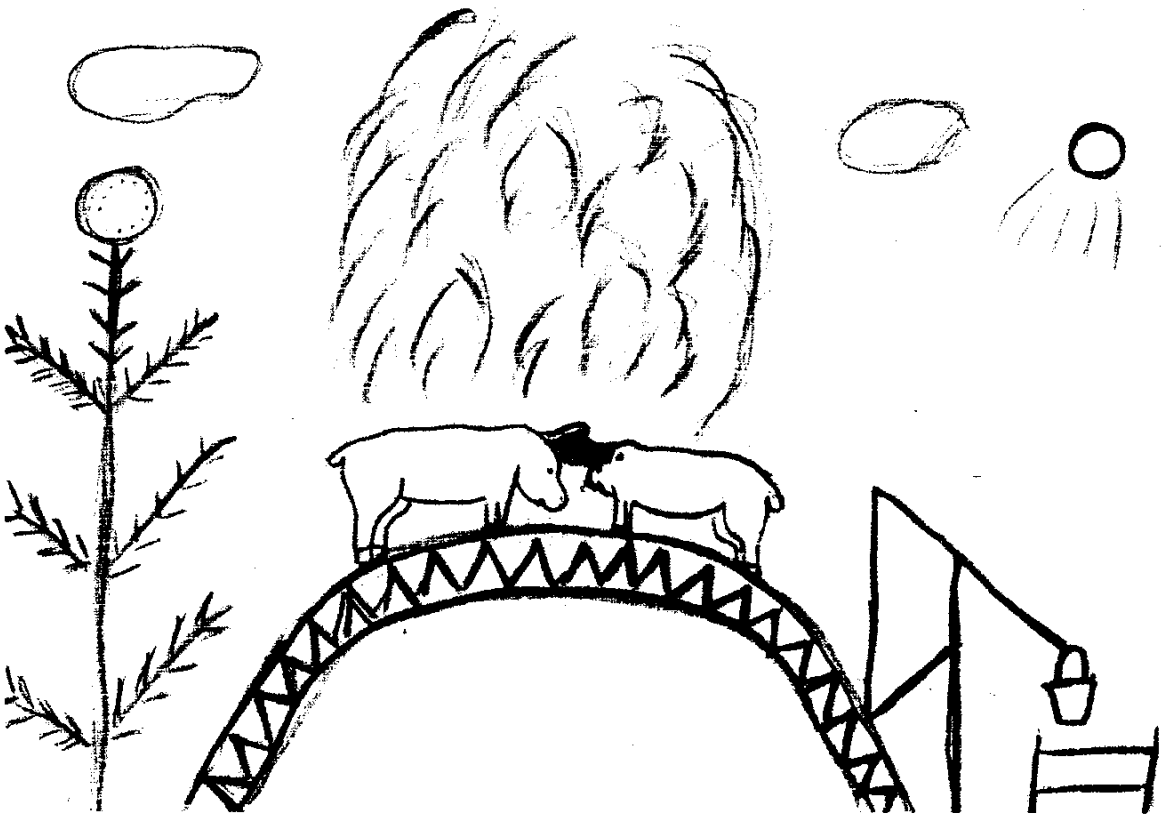

Buka Borbála Zsuzsanna (3.a-s tanuló) rajza, 1999.

DOMBRÁDI VIKTOR

Mi folyik a magyar dombtetőn?

Egyszer volt, hol nem volt, talán nem is volt, volt egy gémeskút a domb alatt. Egész 250 km-es távolságban ez volt az egyetlen kút. Két hím bika akart inni belőle, mert nagyon szomjasok voltak. Csak az volt a kérdés, melyik igyon elsőnek. Az egyik azt mondta, hogy ő fog inni, de a másik azt mondta, hogy ő fog inni. Mivelhogy nem tudtak megegyezni, ezért azt mondta az idősebbik, hogy harcoljanak egymás ellen. A kisebbik beleegyezett, de ő azt mondta, hogy a dombon harcoljanak. Mind a ketten beleegyeztek, és felmentek a 499 m magas dombra. Mikor el akarták kezdeni a harcot, akkor jött egy sötét felhő, és elkezdett esni az eső. Így mind a kettő egyszerre tudott inni. Ezután pedig kibékültek. Ezután boldogan éltek, míg újra nem lesznek szomjasok.

Koncz Petra (6.b-s tanuló) rajza, 1999.

DUDÁS GÁBOR

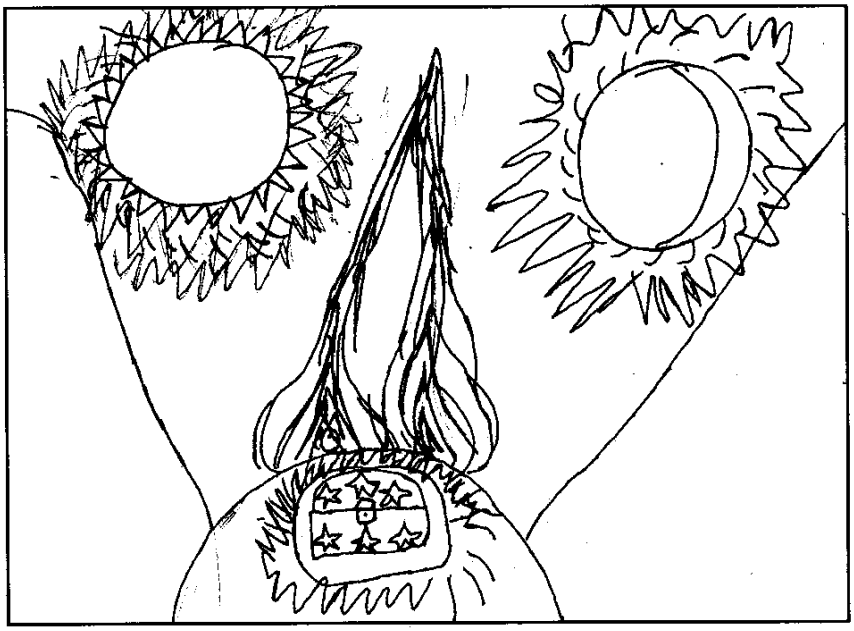
A Nap-tanács és a két táltos

Egyszer volt, hol nem volt. Az Óperenciás-tengeren is túl, ahol a kurtafarku malac túr, ott volt egy kis ország, a neve Etelköz. Ez az ország szinte egy tejjel-mézzel folyó Kánaán volt. Rengeteg mezője és sok-sok folyója volt. Ennek az országnak két nagy táltosa volt. A táltosok mindent tudtak, amit csak tudni lehetett a világon. Ezt a sok tudást egy tanácstól tanulták. A tanács a Napban élt, és tizenketten voltak. Erre a helyre az égig érő fán lehetett eljutni. A két táltos mindent megtanult, amit csak lehetett. S mikor visszafele jöttek a fán, valamin összevesztek. A házukba érve megegyeztek, hogy holnap reggel megverekednek. Mind a ketten bikává változnak és úgy fognak verekedni. Másnap reggel mind a ketten ott álltak a gémeskutas mezőn. Mikor egymásnak estek, hatalmas vihar kerekedett, és a tanács két legidősebb tagja megszólalt.

– Hát ezért kellett nektek a tudás, hogy verekedjetek és romboljatok? Ha olyan okosak vagytok, mint tanultátok, akkor oldjátok meg egymás közt a problémát!

A két táltos rájött, hogy a bölcseknek igazuk van. Nyomban vissza változtak emberré és járni kezdték az országot. Amíg ők éltek, az egész ország békében és barátságban élt.

Itt a vége, fuss el véle.

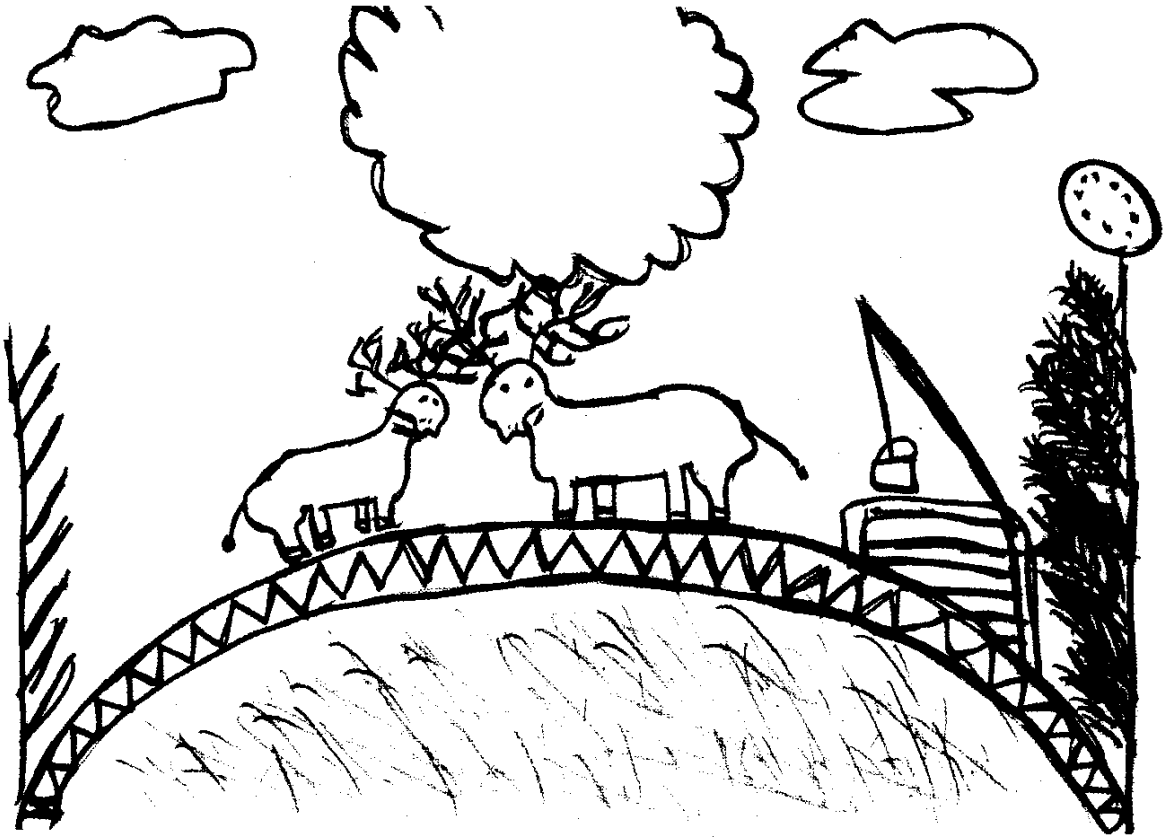

Gyöngy János (8 éves): Vörös láng és kék láng, 1999.

KOVÁCS NAGY ZSÓFIA

Az élő kút

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy bika. Ennek az apja egy olyan bika volt, aki a vizet adta Sárréten az embereknek. Neki volt ugyanis egyedül kútja a faluban. Fúrhattak volna az emberek saját gémeskutat, de a helyét elátkozta a bika apjának a bátyja, mert ő akart lenni a környék ura, hiszen akkoriban még a folyóból hozta mindenki a vizet, s ő az összes vizet (valahogyan, valamilyen csoda folytán) elvette. Ezt a kutat azonban nem bánthatta. Hogy miért? Mert Szent Egyed védelme alatt állt. Azután meghalt az apabika, és a fiára maradt a vízhordás. Azazhogy csak maradt volna, mert a kút elvesztette szentségét. A báty fülébe jutott a dolog, s eljött elpusztítani a kutat, hiszen ha nincs kút, nincs mit megvédeni. Ám a fiúhoz eljött Szent Egyed, és adott neki varázsfüvet, amitől megnőtt és megerősödött. Mikor a báty eljött, a fiatalabb felszarvazta őt. Annak a szarvából készült Szűcs Sándor rajza. Abban a pillanatban újra volt folyó, s a kút felszállt a magosba. Azóta ilyen erősek a sárréti bikák. Itt a vége, fuss el véle.

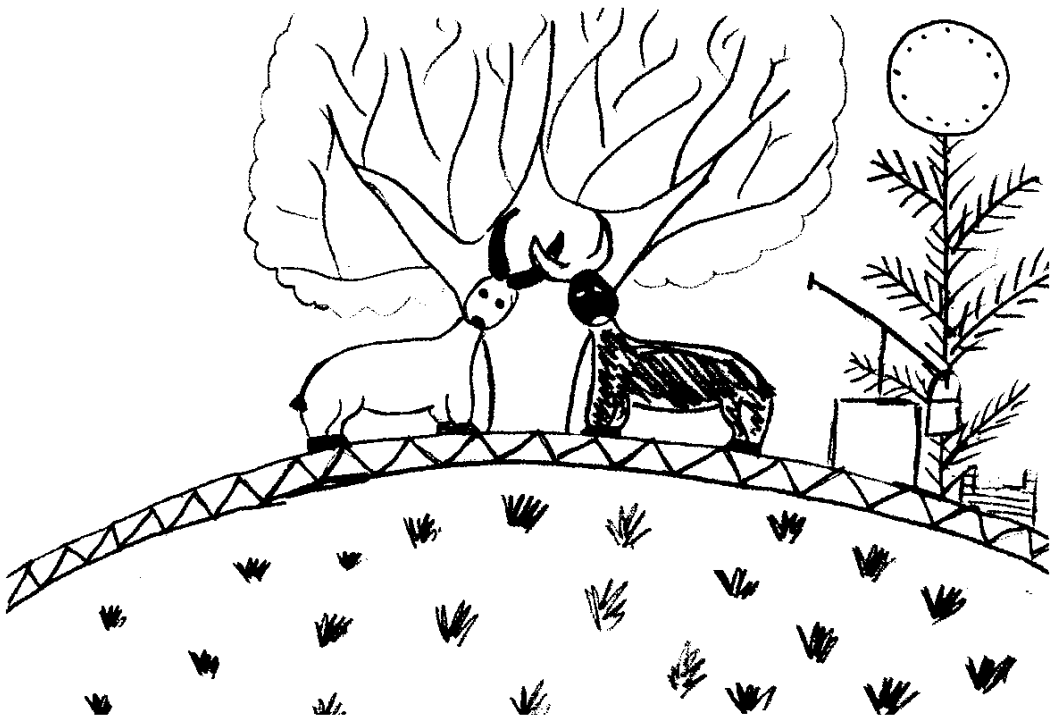

Kovács Edina (6.b-s tanuló) rajza, 1999.

MEGYESI ZSUZSA

A fogva tartott királykisasszony

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy királylány. Őt még egészen kiskorában elrabolta egy gonosz boszorkány, és egy magas toronyban tartotta fogva. A királylánynak, amíg fogva volt, egyszer sem vágták le a haját, ezért nagyon szép, hosszú, szőke haja nőtt, amit befonva hordott. Ezt a torony ablakán kilógatta, és hagyta, hogy a hajfonat a közeli domb tetején kígyózzon. A lány gyönyörű volt, ezért messze földről csodájára jártak a hercegek. Csak egy baj volt. A királylányt csak akkor lehetett kiszabadítani, hogyha a hercegek kiálltak egy csomó próbát. Egyszer, hogy, hogy nem, megesett, hogy két királyfi vetődött arra, a Nyugati és a Keleti herceg. A Keleti herceg megneszelte, hogy a Nyugati herceg ki akarja szabadítani a királykisasszonyt, de csak azért, hogy cselédként dolgoztassa. A Keleti királyfi erre szörnyen megijedt, mert tudta, hogy barátja nagyon erős, ezért úgy döntött, hogy ő is szerencsét próbál. Ezt megemlítette a barátjának. Nagyon összevesztek azon, hogy ki menjen először. Ezért úgy határoztak, hogy mind a ketten bikává változnak, és amelyikőjük nyer, az mehet előbb a próbának. Úgy beszélték meg, hogy a dombon csapnak össsze, ahol a királylány szőke hajfonata tekereg. A domb mellett állott egy hétágú fenyőfa. Ez a fenyőfa valamikor a királylány apja volt, aki megpróbálta megakadályozni, hogy a lányát elrabolják. A domb mögött állott egy fa, ez volt a kapu a boszorkány birodalmába. A birodalom szélén állott egy csodakút, abból kellett kiszedni a boszorkány gyűrűjét, és azt bedobni a torony ablakán, és akkor megtörik a varázslat. Na, maradjunk annyiban, hogy a Keleti herceg nyerte meg a párviadalt, aztán újra emberré változott. Bement a hatalmas kapun és a kút elé állott, a gyűrű már messziről fénylett. Nagy nehézségek árán sikerült kihalásznia. Ezt bedobta a torony ablakán, és a torony ajtaja abban a pillanatban kinyílt, és előtte állott a csodaszép királylány. Ott helyben papot hívattak, és boldogan éltek, amíg meg nem haltak.

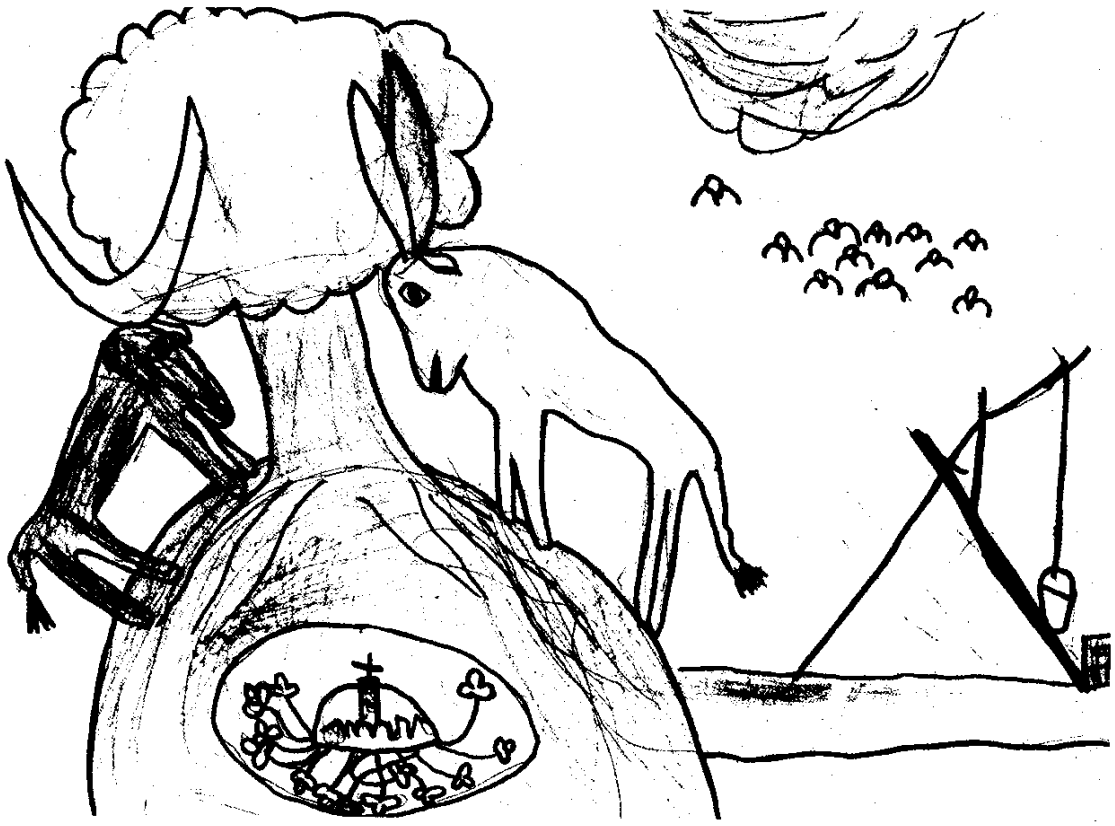

Megyesi Zsuzsa (6.b-s tanuló) rajza, 1999.

OLÁH XÉNIA

A bikából lett táltos

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer két bika. Ez a két bika két különböző helyen élt. Ám egyszer vásár volt, és a két gazda elvitte két bikáját. Míg a gazdák aludtak, elszöktek tőlük állataik, és a két bika érdekes módon ugyanarra a dombra igyekezett. Tűzön, vizen átkeltek, míg egyszercsak egy nagy dombnak a tetején egymásnak ütköztek. Ez a domb varázsdomb volt. A tetején siklott egy nagy kígyó, aminek se eleje, se vége nem volt. Az égből nőtt ki egy nagy fa, és a domb tetejének a közepén állott az élet fája. A két bika egyszercsak elkezdett küzdeni. Az egyik erősebb volt, és természetesen az erősebb nyerte a csatát. A szarvát a gyengébbik fél szívébe döfte, ami nagy búgással a földre esett, de úgy, hogy a vére az élet fájának tövére folyt. Ekkor jött egy nagy szélvihar, ami mindent elsöpört, és mikor vége lett a viharnak, egy gyönyörű napsütéses táj, gyümölcsöző fákkal és virágzó növényekkel, lett a helyébe. A bika feltámadt és összeölelkezett a másikkal. Ekkor mind a ketten táltossá váltak. Aki nem hiszi, járjon utána. Itt a vége, fuss el véle.

Gyöngy Boglárka (6 éves): Bikatáltosok, 1999.

VÉGVÁRI JÓZSEF

Magyar halom, angol halom

Egy szem szőlőt ha ehetnék,
Mindjárt jobban beszélhetnék.
(Népdal)

Jelen dolgozatban kettős célt tűzünk ki magunk elé: *a)* röviden megemlékezünk *Alfred Watkins*ról, a halomkutatás klasszikus alakjáról; *b)* megkíséreljük legalább részlegesen körüljárni a szerves műveltségünkben kitüntetett szerephez jutó *halom~hullám~szellem* hármast (Pap Gábor gondolata).

ALFRED WATKINS EMLÉKEZETE

Nehéz, ha ugyan nem lehetetlen halmokról, élő tájról írni úgy, hogy kikerüljük a „derék látnok" (John Michell hívja így az előszóban) alakját, aki a hereford-i tájban elsőnek látta meg a több ezer évvel azelőtt élt ősök alkotó kezének nyomát. Nem mondhatjuk, hogy elsiette a dolgot, vagy túl korán jött számára a felismerés, hiszen hatvanötödik életévében járt, amikor megállva egy dombtetőn, egyetlen villanással befogta maga körül a tájat, és rádöbbent, hogy egy hatalmas, megtervezett hálózat középpontjában áll, melyet a *ley*-vonalak sajátos rendszere rajzol köré. Élete további részét e felismerés kidolgozásának szentelte. Ő vezeti be a *ley* szót (ejtsd: léj vagy lí) e jelenség leírására (lásd alább), vagyis ember és természet csodálatos együttműködésének leírására, mely együttműködés eredményeként egy vonalba kerül szikla, magaslat és templom, s amelyek egyúttal kijelölik a régi egyenes utat. Hiszen ez könyvének is a címe: A régi egyenes út (*The Old Straight Track*. Reprint. Abacus, London, 1974. [1925.]; saját példányom 1995-ből, a tizedik [!] utánnyomásból való). Részlet a „Helynevek" című fejezetből:

„...Hasonló teljességgel kell foglalkoznunk a ley szóval is, melyet (helyesen vagy helytelenül) a tájolt utak neveként kezdtem használni. A nyelvészek megállapítása szerint ez a szó legelőt vagy valamiféle bekerített szántót jelent, és ez helyes is, ha a vizsgálódást a történelmi időkre korlátozzuk. De ha e szó már a történelem előtti időkben is létezett, akkor nem lehetett ilyen jelentése, hiszen akkor még nem léteztek elkerített szántók és legelők.

A történelem előtti jelentést jól megvilágítja (bár nem szándékosan) a következő részlet dr. Williams Freeman *Régészet a terepen* című könyvéből, melyben a Harroway nevű régi úttal foglalkozik: »A Chapman-gázlónál átkelünk a Bourne (vagy nyugati Test) folyón, ... és az emelkedő tetején a távolban megpillantjuk a Quarley-hegyet. Nyilván ez volt az a pont, melyhez a legelső utazók igazították az útvonalukat. Nem is tudok más útról, mely világosabban szemléltetné, mit jelent irányzék után menni. A terep minden egyes hajlásának tetején az út egyenesen a hegyet veszi célba, majd ahogy leereszkedünk a lejtőn, kissé eltér jobbra vagy balra... Se térkép, se vonalzó nem jelezte az egyenest a bronzkori ember számára ... Balra láthatjuk a Harewood Peak nevű erdő szélét ... jobbra pedig ... a Doles Wood szélső facsoportjait. Közöttük ... tíz vagy tizenöt mérföldön belül ez az egyetlen nyiladék az erdőben. A régi ösvény pedig ezen a nyiladékon át haladt, melynek a szász időkben a Finkley-féle 'ley' vagy irtás volt a neve.«

Hubert Reade úr, az enyémet megelőzően tartott előadásában (a »Woolhope Klub Közleményei«, 1921., p. 20.) utal a Hereford megyei tölgyerdőkre, »melyeknek galagonyából és vadrózsából álló sűrű aljnövényzetét csak ritkán szakítják meg nyiladékok, azok a 'ley'-k vagy 'irtások', melyeket az Új Erdőben rekettye és hangafű színesít.«

Világossá válik az időbeli sorozat: először van az egyenes, betájolt ösvény, ezt követi az irtás, melyen át haladt, majd az itt kialakuló szántók, és ésszerű dolog, hogy ugyanaz a szó, ley, vonatkozzék az időbeli sor mindegyik tagjára.

Most pedig bizonyítani fogjuk azt, hogy a »ley« szó nem jelenthetett mindig legelőt vagy szántót. Gyakran találkozunk a Ley Hegyek vagy Leys Hegyek névvel, márpedig hegyeket aligha neveztek el legelőkről. Tintagel közelében a tengerben van egy Ley Szikla, melyet szintén nem nevezhettek el a rajta levő legelőről... [Kihagyás tőlünk – V. J.]

A »New English Dictionary« szerint a jelenlegi (gyakorlatilag azonos) lea, lee, lay és ley szavak azonos helyesírással szerepelnek a korai iratokban leah, leaz, lez[1], legh, leye, lai stb. alakokban is, jelentésük pedig: »egy darab megművelt vagy műveletlen föld«. Jelen vizsgálódásunkban igyekszünk az e jelentést megelőző időkre visszamenni, és ebben segítségünkre van szótárunknak az a megjegyzése, mely szerint a szó etimológiai kapcsolatban van az ófn. »lôh« és a latin »lūcus«, liget szavakkal; továbbá a »leug«, sütni, ragyogni szóval »a jelentésbeli különbség ellenére«. Az iskolából ismert latin szólam: »Lūcus a non lucendo« azt akarja kifejezni, hogy a fákból álló »liget« azért »világos«, mert nincs saját fénye. A tájolt ösvények kutatói érteni fogják, hogy a ligetnek azért ez a neve, mert a fényúton van, és hogy állandóan megújuló kapcsolat van út és fény között (ahogy az Ószövetségben is). Például a »New English Dictionary« az elavult »leye« szónak láng, tűz jelentéseit közli.

1 Itt Watkins pontatlan, mert nem a *z* hangról van szó, hanem egy veláris hangról, melynek pontos jele ez: ȝ.

A ley szó »egyenes« jelentésére utal az, hogy a »lay« ige jelentése a tüzéreknél: ágyút célpontra irányozni..."

Watkins jelentőségét méltatva nehogy abba a hibába essünk, hogy ővele fedeztetjük fel a mitikus tájat, netán megtegyük a szerves műveltség lelkes kutatójának, mondjuk pusztán abból kiindulva, hogy meglátásait máig nem fogadja el az angol hivatalos tudomány. Erről szó sincs, ha ez utóbbira választ keresünk, nagyon prózai okokat fogunk találni: *a)* Watkins kiváló megfigyelő volt, csak a szemének hitt, de annak nagyon és okkal, mert alighanem neki volt a legjobb szeme azok közül, akik a század első harmadában az angol tájat figyelték. És mivel az akadémikusok óriási többsége Angliában ugyanolyan csapnivalóan rossz megfigyelő, mint nálunk, meg lehet jósolni, mi lesz a válaszuk egy ilyen „derék látnok" mondandójára, aki csak úgy doktori fokozat nélkül merészel nézegetni a tájban, és még le is írja azt, amit lát. *b)* Ugyanezen akadémikusok az öthatezer évvel ezelőtt élt elődökről legfeljebb annyit tételeznek föl, hogy képesek voltak két fadarabot összedörzsölni, de azt már nem, hogy valamely tájoló ponthoz képest egy vonalba tudták volna állítani őket. Minthogy ők maguk a táj nagybani tervezésére képtelenek, ezt az elődökről sem fogják föltételezni. *c)* Watkins kétségbe vonta azt a dogmát, hogy a halmok eredendően, mindenek előtt és fölött, kizárólag temetkezési célokat szolgáltak, sőt azt állította, hogy ez gyakran másodlagos volt, és a halmok elsősorban a térbeli tájékozódás és jeladás (hírek továbbítása) igen hatékony eszközei voltak.

A nyelvész olvasó természetesen különös jelentőséget fog tulajdonítani a könyv azon részeinek, amelyekben a szerző nyelvészkedik, a szó szoros értelmében. Első hallásra nehéz felfogni, miért hívná tanúságtételre a nyelvet egy topográfus, de Watkins számára a jelek szerint valóban megszólalt a táj, és ő egy bizonyos határig megértette ezt a beszédet. Elemzései révén fény derül földábrák, helynevek, sőt az angol nyelv közönséges szavainak értelmére, melyekre az övén kívül nincs más magyarázat. Így sikerül szép magyarázatot adnia a Wilmington-i Óriásra: aki mind a két kezében hosszú botot tart, nem lehet más, mint a régi idők földmérője. Szép elemzést olvashatunk a *dod* v. *did,* illetve *tot, toot* elemeket tartalmazó helynevekről: egyik jelentés 'kör alakú kiemelkedés', a másik pedig 'szár, bot, buzogánysás', s a nyelvjárási angol *dodman* 'csiga' akkor lesz érthető, ha észrevesszük a hasonlóságot a földmérő két póznája és a csiga két szarvacskája között (mely utóbbiak éppen úgy térbeli tájékozódásra szolgálnak!). Külön bravúr a „Hermész és remete" című fejezet, melyben szembeszáll az utóbbi szó akadémikus származtatásával (>gör. ερημίτης 'sivatagban élő', > ερημία 'sivatag', > έρημος 'magányos, elszigetelt'; még CzF[1] szerint is!), és merészen Hermész isten nevéből eredezteti. Lévén ez utóbbi az utak igazgatója, csak azt kell igazolni, hogy a remetéknek is volt közük a dologhoz. Watkins meglepően sok példát hoz arra, hogy a remetéknek igen gyakran volt önként vállalt vagy egyéb módon szerzett jogosultságuk a vándorok útbaigazítására, révészkedésre stb., s így ebben – de talán más dolgokban is – joggal tekinthetők a görög isten, s végső soron Thoth utódainak.

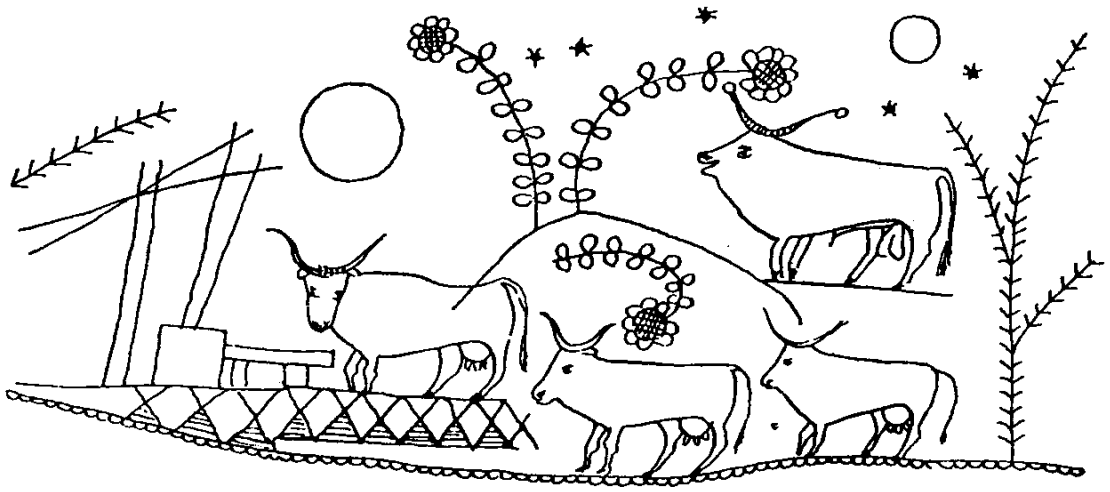
Természetesen Watkins álláspontját több ponton módosítanunk kell. Az angol halom más, mint a kárpát-medencei. Az előbbi úgy készült, hogy kört húztak, és a kerületén körbeállva elkezdték középre dobálni a földet. Az eredmény: mély vizesárokkal teljesen körülvett, többnyire szabályos gúla. Nem feladatunk e tanulmányban bizonygatni, mennyire ellentmond ez annak az ökológikus szemléletnek, melyet széles körben feltételezünk a magyarságot és elődnépeit átható természet- (vagy szeretet-) vallásról. De nem használt Watkins varázsvesszőt (lengyelbotot vagy ingát) sem, ha egyáltalán tudott róla. Az már a következő nemzedék feladata lett, hogy igazolja: a régi egyenes út egyszersmind egyfajta „energiaösvény" is, és a nyomvonalán elhelyezkedő halmok megannyi szakrális pontok. Mint John Michell mondja: afféle akupunktúrás pontjai a földkéregnek, sűrűsödési helyei a belső földeröknek, egyúttal elrugaszkodási pontok a halom csúcsáról magasba vágyó lélek számára.

HALOM–HULLÁM–SZELLEM

Vizsgáljuk most meg: Vajon mi is szóra tudjuk-e bírni a tájat, és milyen határig? Bevalljuk, szeretnénk tovább menni Watkinsnál, akár addig, hogy egészen a hangbokrok (vagy -kategóriák) (Pap 1993. 115–126.) szintjéig meg tudjuk valósítani a párbeszédet. E három főnév összekapcsolását egészen röviden a következők indokolják: a *halom* kitüntetett, szakrális pontja lévén a földnek, egyúttal találkozási vagy sűrűsödési helye különféle fajtájú erőknek vagy sugárzásoknak, melyek *víz*hullám*ok* módjára terjednek, vagy legalábbis ábrázolhatók és elképzelhetők ilyenekként. E sugárzások főleg *szellemi* természetűeknek tételeződnek, illetve az ember szellemiségére hatnak, sőt a halom önmagában is a fenti világhoz, a szellem világához köt vagy emel bennünket.

Kérdésünk ezek után így szól: A fenti alcímben szereplő három szó közötti nyilvánvaló hangalaki hasonlóság, és az e mögött rejlő tartalmi, lényegi összefüggések vajon bonthatók, részletezhetők-e tovább, és hogyan? Sietünk leszögezni, hogy sem a kérdés megfogalmazásának, sem a megválaszolására tett jelen kísérletnek nincs köze ahhoz, amit akadémikus vagy hivatalos nyelvészetnek lehet nevezni. Ez utóbbinak szempontjából a kérdés nem létezik, a három szó közötti hasonlóságot – ha egyáltalán észrevenné – kizárólag a véletlennel magyarázná. Miután a szóhármast így szétdarabolta, külön-külön megvizsgálná, honnan, illetve hogyan kerültek nyelvünkbe, és miután erre kielégítő választ adott, a maga részéről a kérdést megoldottnak nyilvánítaná. A három főnév együttes vizsgálatára semmiképpen nem volna hajlandó, hiszen az ő keretein belül az összetartozás nem látszik, tehát az együttes vizsgálat nem indokolt. Ugyancsak nem volna arra sem kapható a hivatalos nyelvészet, hogy ezt a vizsgálatot bármi módon összekapcsolja az élő vagy szakrális táj kutatásában elért eddigi eredményekkel. Ez következik abból az alapállásából, hogy a nyelvi jel önkényes, ő tehát nem tud – és most már nem is akar – lényegi megfelelést látni, tételezni nyelv és valóság között. Ha nagyon

1 A felhasznált szótárak rövidítéseit tanulmányunk végén oldjuk fel.

Szaru sótartó díszítése (Füzesgyarmat–Szeghalom;
Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, 164. o.)

jó szándékú, akkor azzal hárítaná el a dolgot, hogy ő sajnos nem ért a földrajzhoz vagy a földtanhoz.

Legyen is elég e tagadó magatartás ismertetéséből, és lássunk hozzá feladatunkhoz. Korábbi írásainkban már alkalmazott módszerrel (Végvári 1995., 1996., 1998.) fogunk ezúttal is élni, vagyis fő kérdésünk nem az lesz, honnan ered egy adott szó, hanem az: *Hová és hogyan épül be?* Ezzel visszatérünk Czuczor György és Fogarasi János alapelveihez, akik – az utóbbi százharminc évben egyeduralkodóvá vált, és (legalábbis ma már eléggé jól ismert) eredetében magyarellenes, akadémikus nyelvészettel szöges ellentétben – szótárukat (a továbbiakban: CzF) a gyökök és szóbokrok rendszerére építették. Ebben a vizsgálódási keretben célunk az, hogy megkeressük a három szó lényegi megfelelését kifejező gyököt vagy gyököket, és ezek köré legalább részlegesen felépítsük az idevonható szavak bokrátcsokrát[2]. Kétségtelenül kulcsszavunkkal, a *halom*mal kell kezdenünk (a CzF-ből vett idézeteket külön nem jelöljük):

„HALOM, (1), (hal-om) fn. tt. *halm*-ot. Összevonva, és régiesen *halm, holm, holmu.* Hasonlók értelemben a szláv *cholm,* latin *collis,* szanszkrit *kul* (halmoz), finn *kallis.* 1) Általán, az egyenes földszínen többé-kevesbé földomborodó testtömeg, pl. *homokhalom, kőhalom, búzahalom, sirhalom, ganajhalom, sárhalom, határhalom, kúnhalmok.* 2) Természet működése által alakított nagyobbféle földdomborodás valamely téren, síkon, mely mindazáltal kisebb, hogysem hegynek lehetne mondani. *Telecskai halmok Bácskában. Sághalom Győrvármegyében.* 3) Rakásba, egymásra hányt, rakott holmi. *Halomba hányt kövek, téglák. Halomra gyűjtött pénz. Halomban áll a dinnye, káposzta. Sok kicsinből halom nő.* (Km.) Számos magyarországi helységek e szótól kölcsönözték nevöket, mint *Széphalom, Százhalom,* stb."

Figyeljünk fel arra, hogy CzF a legritkább esetben „származtatat" szavakat, ehelyett azt mondja: „hasonló hozzá" vagy „egy vele", esetleg „rokona". A hasonlóságokat természetesen észreveszi, méghozzá a nyelvek sokkal tágabb köréből veszi észre, mint pl. a TESz. Zavaró viszont, hogy a szócikkben nem történik utalás más magyar szóra, sőt gyököt sem találunk, márpedig meg kell kérdeznünk, mi lesz itt a gyök, hiszen gyök az ő rendszerükben csakis egy szótagú lehet. Visszafelé keresve meg is találjuk:

„HAL, (1), elvont gyöke különféle családu származékoknak. 1) Magasságot jelent a *halom, halmoz* származékokban. 2) Folytonos előre menést, távolodásra vonatkozik[3] ezekben: *halad, halaszt, halogat.* Mindkettőnek alapjelentése egy részről a lehellésben, tehát *h* betűhangban rejlik, másrészről az *l*-ben, vagyis *el* szóban, melynek jelentése, mint tudjuk, a) mozgás, b) folytonosság, teljesség. 3) A gömbölyűt, dudorút jelentő *gal, goly* változata ebben: *haluska* (galuska)."

És akkor mi az *-om*? Ebben a keretben természetesen nem lehet más, mint képző:

„-AM, (1), névképző, melynek hangrendileg párhuzamos társa a nyilt *em.* Mindkettő képez 1) Kevés önálló főnevet igékből, mint: *foly-am, áll-am, kell-em,* némely újabbakat nevekből, pl. *szell-em, jell-em,* vagy talán ezeket is a *szelel, jelel* igékből, mintha volnának *szelelem, jelelem...* – Rokonságban vannak velök a zárt

2 A CzF-ból elég sokat fogunk idézni, és célunk ezzel messze több a szemléltetésnél. Valójában szótárukból indulunk ki, és gyakran oda is térünk vissza. Javasoljuk az olvasónak, hogy próbálja meg elsajátítani ezt a különleges elemzési módot és hozzáállást, melyre egyszerre jellemző a magyar nyelv és műveltség ügye iránti mélységes elkötelezettség, és a magas szintű tudományosság; mindkettővel oly ritkán találkozunk a ma forgalomban lévő szótárakban és egyéb nyelvészeti munkákban.

3 A CzF-ban nem javítottuk ki a legnyilvánvalóbb egyeztetési, helyesírási vagy nyomdai hibákat sem. Ezt akkor kell majd elvégezni, amikor a szótárat számítógépre visszük. Ez a hatalmas munka hamarosan elodázhatatlanná válik, hiszen a mai napig az egyetlen szótár, mely törekszik anyanyelvünk alapvető jellegzetességeinek megragadására.

hangzós *om, ëm, öm,* azon különbséggel, hogy ezek jobbára hangugratók, pl. *álom* álmot, *járom* jármot, *verëm* vermet, *selyëm* selymët, *üröm* ürmöt, *köröm* körmöt, *hatalom* hatalmat, *kérelëm* kérelmet, stb. Elemzésöket s értelmöket illetőleg l. M mint képző."

Ha származéknak tekintjük, akkor *hal*(om) vajon ige vagy főnév? CzF csak annyit mond, hogy „magasságot jelent", de szófaji besorolásáról semmit sem. Ugyanakkor élesen elkülöníti a *halad* csoporttól – vajon jogosan teszi-e? El kell-e feltétlenül fogadnunk tőle? Láthatóan gondban vagyunk, de a segítség néha onnan érkezik, ahonnan nem is várnánk. Az angol nyelv egyik nagy etimológiai szótára (Klein) szerint a *hill* 'hegy', *column* 'oszlop', *culminate* 'tetőzik, kulminál', *ex-cel* 'meghalad, túlmegy' egyaránt az indoeurópai (továbbiakban: IE) **qel-* gyökre vezethető vissza, melynek jelentése 'kél, emelkedik, felmagasodik'. Vajon véletlenszerű a hasonlóság – mit hasonlóság, teljes egyezés! – az IE **qel-* gyök és a magyar KéL vagy KeL között? Vagy az óangol *holm* és a magyar *halom* között? Lehet, hogy elődeink már az indoeurópai ősnyelvből vagy az ófelnémetből is kölcsönöztek. De vajon akkoriban hol éltek? (Nagyon a lelkünkre vennénk, ha az effélék miatt esetleg megint át kellene helyezni az őshazát.) – Mert hát ugyanebből az IE **qel-* gyökből származtatják a *holm* szót is, mely a mai angolban 'folyón vagy tavon található sziget', de az ószászban még 'hegy', az óangolban 'tenger, sziget, hullám', óskandinávban *holmr* 'sziget, kimagasló föld' jelentésű. Érdemes még megfontolni a következőket: *a)* KeL szavunk mintha hangrendi változata lenne a HaL(ad) igének, ma mindkettőt finnugorból származtatják (a *hal-om* vajon nem egyfajta *kel-és* a Föld testén, ahol nagyon ki-, vagy összegyűlik valami?); *b)* a HaLoM viszont kapásból „szláv eredetű" a TESz szerint, holott az oroszban nincs rokonsága a **холм** főnévnek, a magyarban (és az angolban) viszont láthatóan van; *c)* Watkins a halmokról beszélve az angol *mound* szót használja, melynek jelentései: 'országalma, halom, határjelző kerítés v. sövény', legalábbis a mai szótárak szerint. Csakhogy régebbi szótárakban e három jelentés még három különböző szóval társul, származtatásuk pedig rendre ⇐latin *mundus* 'világ'; ismeretlen eredetű; ⇐óangol *mund* 'kéz, védelem' (Klein, Webster).

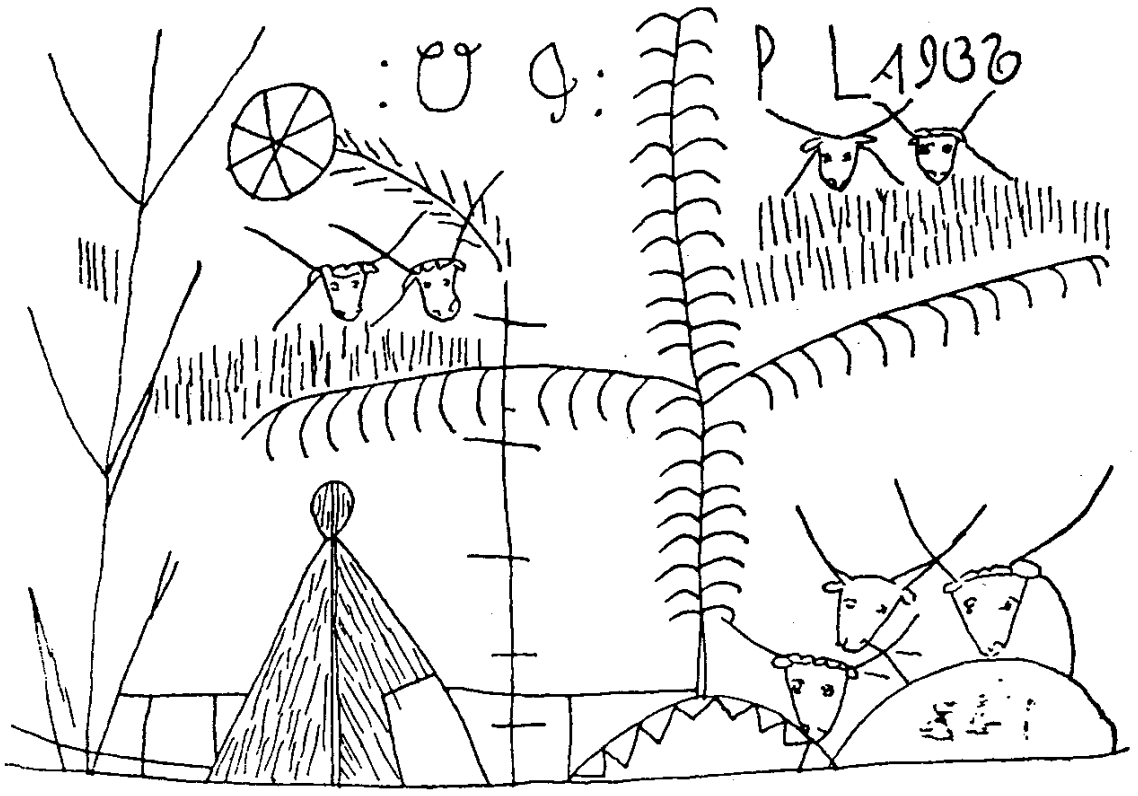
Tehát különös módon éppen a 'halom' jelentés(ű szó) az, mely „ismeretlen eredetűnek" bizonyul a szigorú angolszász szófejtők szemében, bár megjegyzik azt, hogy a mai hangalak kialakulására talán hatott a francia eredetű *mount,* mely végső soron a latin *mons*-ra megy vissza, és jelentései: 'hegy; felhág v. mászik vmire; meghág (nőstényt); lóra ül' (mai angolban is *mounted police* 'lovasrendőrség'). Vegyük most észre, hogy 'emelkedés' szavunk egyaránt jelenti a cselekvést meg a (földtani) magaslatot, és ebből úgy véljük, hogy CzF talán nem tiltakozna, ha a fent idézett *hal* szócikkben mégis összevonnánk az első két értelmezést. Az is látható, hogy pontosan megvan az angolban a mi szavunk két jelentéstani összetevője: magaslat és haladás (emelkedés, ill. felhágás), bár az angol beszélő ezt már nem érzékeli (hacsak nem tanult latint vagy nyelvtörténetet). Ilyen szempontból „legárvább" az orosz **холм**, hiszen jelentéstanilag nem bontható fel, sőt szóbokra, azaz rokonai sincsenek; éppen ezért a jelelmélet (szemiotika) szempontjából jól viselkedő szó, amennyiben (az orosz nyelvben) teljesen motiválatlan, vagyis önkényes, megegyezésszerű. Valóban ilyen szóból kell származtatni, ha valaki nem akarja észrevenni anyanyelvünk szókincsének belső, szerves összetartó erőit.

Miután *halom* szavunkat szláv eredetűnek nyilvánítja, a TESz így folytatja: „Az ősszláv *chьlmъ 'kis domb, halom' talán germán jövevény (vö. ném. N. *holm* 'kis sziget, félsziget'), bár e szláv és germán szavak egyezése ősi rokonsággal is magyarázható. – A m. *halom* forrása *nem határozható meg közelebbről..."* (kiemelés tőlünk). Ez a megjegyzés túlontúl gyakran visszaköszön a TESz szócikkeiben, sokszor ilyen alakban: „valamely közelebbről meg nem határozható szláv nyelvből (származik)". Alig leplezett a valódi, nem tudományos, hanem ideológiai szándék: anyanyelvünk elszlávosítása. Ilyenkor valóban elgondolkodhatunk, vajon miféle stratégiai megfontolások alapján lesz mondjuk *halom* szavunk „szláv eredetű"? Hiszen éppúgy lehetne „származtatni" a germán nyelvcsalád valamelyik tagjától, vagy akár „maradhatna" finnugor is, l. a CzF-ban említett finn *kallis.* (Az is lehet, hogy az ószászok is a szlávból kölcsönözték, netán a szlávok az ószászból. Úgy látszik, nem lehet szabadulni az állandó ide-oda kölcsönzés, szavakkal vagy egyéb szellemi javakkal, művészeti ábrákkal való házalás, batyuban ide-oda cipelés, „vándormotívumok" bűvös köréből, mely már rögeszmévé, sőt mi több: nyelvi és művelődéstörténeti tantervek alapgondolatává vált.)

Tovább kellene lépnünk, hiszen láthatóan kissé elakadtunk, az olvasó pedig azt mondhatja: „Már megint vagdalkoznak, ahelyett, hogy kutatnának." Az eléggé világos, hogy mindkét nyelvben megvan a *halom* fogalmában a felfelé történő mozgás, de az angolban közvetett módon (vagyis a francia eredetű [!] *mount* hatása révén), a magyarban pedig CzF elkülönít két *hal* gyököt, melyet egy lépésben már összekapcsoltunk. A CzF szótár *hal* szócikkéből azonban nem nyílik további út, legalábbis látszólag. Próbáljuk tovább indokolni (motiválni) a kettő közötti kapcsolatot. Minthogy már amúgy is előre jeleztük az egyelőre még – hangtanilag, nyelvileg – nem bizonyított összefüggést a *halom~hullám~szellem* között, vagyis már utaltunk egy lehetséges H~SZ átmenetre vagy cserére, helyettesítsük be az utóbbi hangot a halom szó elejére, egyelőre feltevés jelleggel, utólagos igazolás kötelezettségével. (Ezzel most ideiglenesen elejtjük az IE nyelvekkel való rendszeres összevetések fonalát, de vissza fogunk rá térni.)

Egy bűvész ilyenkor mondaná: „Vigyázat, csalok!" De nem kell megijedni. A H~SZ fölcserélődése szinte közhelyszerű az összehasonlító nyelvtudományban, olyannyira, hogy az indoeurópai nyelvészetben ma is kötelező jelleggel tanul minden bölcsészpalánta az ún. *kentum* és *satem*[4] nyelvekről, mely felosztás azon alapul, hogy valamely nyelvben a *száz* számnév K vagy H hanggal (angol *hundred*), illetőleg SZ hanggal (orosz **сто**, francia *cent*) kezdődik-e (a két szó az indoeurópai ősnyelvre kikövetkeztetett **kṃto-* 'száz' két elágazását vagy továbbfejlődését képviseli). Tehát szó nincs arról, hogy mi találtuk volna ki ezt a szinte szabályosnak mondható hangcserét. (Hogy a TESz szerkesztői erről nem nagyon akarnak tudni, az – sajnos – nemcsak az ő

4 A két szó átírását kissé leegyszerűsítettük.

Szaru sótartó díszítése (Biharnagybajom;
Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, 163. o.)

bajuk, hanem a mienk is, hiszen nyelvünk alapvető összefüggései maradnak így rejtve.) Nézzünk egy sor magyar példát:

húny(ik)~szúny(ik), szun(dít)
hamarjában~szaporán
hápog~sápog
hámlik~számlik (régi 'szántódik')
heves~sebes
Mihály~Misi, Miska
angol *hip*~1. 'csípő' (fn.) 2. 'csipkebogyó'[5]
hervad~sorvad
sej~haj
hang~zeng, cseng
hörpöl~szörpöl
kurkász~csürkész
hurka~csurka
csüng, csügg~ang. *hang, hinge*

5 Bármennyire is kapálódzik az akadémikus nyelvészet,az efféle – általa „véletlennek" vagy „felszíni hasonlóságnak" minősített – szópárok ellen, meggondolandó, hogyan és miért lehet két ily távoli nyelvben ugyanazon, rejtélyes kapcsolat a vadrózsa termése és a testrész között, ráadásul hangalakban is csupán egyetlen, viszonylag könnyen magyarázható eltéréssel (H~CS). Ha pedig tovább nyomozzuk a testrészre utaló angol szót, eljutunk egy 'hajlik, ívelődik' jelentésű IE gyökhöz, ezen keresztül pedig az ószász *huvil* (ma *hill*) 'hegy', mai angol *heap* 'halom, kupac' főnevekhez. Ha pedig a CzF-ban követjük a *csípő* gyökét, kapjuk a *(hepe)hupa* összetételt. Minden út a halomhoz vezet, és nemcsak képletesen. L. még alábbi elemzésünket.

és így tovább, kevés gondolkodás után bárki folytathatja.

A H~SZ behelyettesítés eredményeként kapott **szalom* nincs meg nyelvünkben[6], viszont van *szalma*. Nézzük, mit mond róla szótárunk:

„SZALMA, (szal-ma) fn. tt. *szalmá*-t; palócos ejtésekkel: *szaóma, szóma, szuóma, szaoma.* 1) A gabonák s egyéb pázsitfüvek neméhez tartozó növények felszálasodó sarja, szála... Hangra és jelentésre egyezik vele a csagatáj *szalman,* török uigur *szaman* (Vámbéry); továbbá a szláv nyelvekben átvetve divatos *szlama,* s a gabnaszárt jelentő német *Halm,* a latin *calamus, caulis,* perzsa *kalem,* arab *kalam,* szanszkrit *kalamasz;* ezek ismét oly szókkal állanak gyökhangi rokonságban, melyek magasra meredést, nyulást, emelkedést jelentenek, mint a szanszkrit *kul* (halmoz); *kulan* (halom); német *Halde, Hals;* latin *culmus, culmen, collis, collum;* a magyar *szál, szár, halom* stb. T. i. a *h* egyfelül *k,* másfelül *sz* hangra szeret változni, nem csak a mi nyelvünkben, hanem másokban is, mint: *hörpöl, szörpöl, sorbet; horret szörnyed; hirtus, haarig, szőrös; Horn, cornu, szaru; cor, Hertz,* szlávul: *szrdcze* stb. Ennélfogva a fenn említett szókban a *hal, szal, cal, cul, kul* gyökök

6 Itt a * csillag jele nem kikövetkeztetett (föltételezett), tehát valósan nem adatolható gyököt vagy tövet jelöl, mint a történeti-összehasonlító nyelvtudományban, hanem a nyelvben nem létező (illetve nem is lehetséges) szóalakot, ahogyan a strukturalista nyelvészeti iskolák használják.

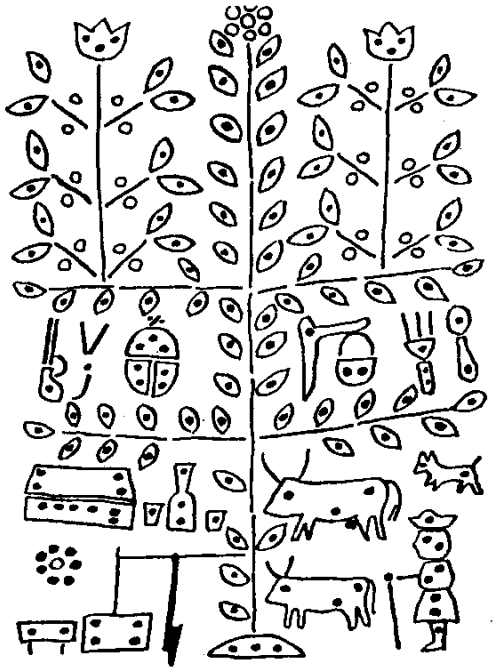
egy eredetre mutatnak, s egy alapfogalmat t. i. magasságot fejeznek ki. Minthogy továbbá a hangok átvetése az eredeti alaknak némileg elferdítése: tehát a magyar *szalma,* a német *Halm,* és latin *calamus* eredetibb alakok, mint a szláv *szlama.* A latin *stramen,* és német *Stroh,* mint a *sterno* és *streuen* igék származékai, a szalmának azon rendeltetésére vonatkoznak, mely szerént azt alomul használják, pl. a barom alá vetik, hintik; de maga az anyag eredetileg latinul: *calamus, culmus,* németül *Halm,* magyarul *szál* vagy *szár.* Végre mi ezen szó alakját illeti, az valódi magyaros, mint a *duzma, szuszma, tutyma, fityma, elme, eszme, isme, böszme* s több másokban."

Így már teljesen világos. Nemcsak a H~SZ váltakozásra kaptunk újabb példákat, hanem megtudtuk azt, amit hiába kerestünk a *hal* gyök, illetve címszó alatt: hogy a *hal* tekinthető a *szár* v. *szál* gyök hangalaki párjának. Eljátszunk a gondolattal: vajon a magyar *kentum* vagy *satem* nyelvnek minősülne-e egy tájékozatlan ember előtt, aki még nem értesült arról, hogy a magyar nyelvet már régen leosztották a finnugor csapatnak? Egyelőre úgy tűnik, mindkettőt egyesíti magában. Ami pedig szótárunkat illeti, háboroghatunk is, némi joggal, hiszen egy ilyen fontos összefüggést jól kidolgozott, összetett kereszthivatkozási rendszerben itt is, ott is föl kellene tüntetni! Talán remélhetjük, hogy a CzF második kiadásában (de nagyon kellene!) ez is pótolható lesz. Mellesleg észreveszünk egy apró következetlenséget, mely azonban a mi malmunkra hajtja a vizet: CzF itt már összevonja a korábban még elkülönített két *hal* gyököt, amikor azt mondja: „oly szókkal állanak gyökhangi rokonságban, melyek magasra meredést, nyulást, emelkedést jelentenek". Ez természetesen közvetlen „beismerése" annak, hogy *hal*-om és *hal*-ad mégiscsak összetartoznak, közösnek tekinthető a gyökük. Szótárunk innen már szépen vezet tovább bennünket, ha sorravesszük a most említett további szavakat, illetve gyököket:

„SZÁR, (1), fn. tt. *szár-t,* vagy *szár-at,* tb. *-ak,* harm. szr. *-a.* 1) Magból vagy gyökérből kihajtó, akár kúszó, akár felsudaradzó növénysarj,... Hangra és alapértelemre legközelebb áll hozzá: *szál,* s midőn lábszárra vonatkozik, egyezik vele a latin *sura.* Azon szók osztályába sorozható, melyeknek gyöki alaphangja *r,* s magasodást, vagy kinövést jelentenek. V. ö. R, gyökhang, és SZÁL.

SZÁL, (1), fn. tt. *szál-at,* harm. szr. *-a.* 1) A növényeknek fölfelé sarjadzó szára, dereka... E szóban, az első pont alatti értelemnél fogva, a magasságra növés alapfogalma rejlik, s legközelebbi rokonai a *szár* és a *sar,* melyből *sarj, sarjad, sarang* és származékaik erednek. Ide tartoznak a szintén magas növésű *száru* és *taré*... Továbbá alaphangra és fogalomra rokonai, a német *Halm,* latin *calamus, culmus,* perzsa *'kalem,* magasat jelentő [latin] *culmen, collis,* s magyar *halom.* Mi a szál szónak a többi pontok alatti értelmét illeti, azok a tulajdon értelmű szálhoz részént növésre, részént sudaras alakra hasonló tárgyakat jelentenek, minél fogva egyeznek vele *szalag* és *sallang.*"

Egyre kevésbé értjük, mire volt jó CzF-nek az a most már indokolatlannak látszó óvatossága a *hal* gyök szócikkében; látnivalóan itt nyelvünk egy sokfelé elágazó-

Karikásnyél díszítése (Csökmő; Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, 165. o.)

indázó bokrával van dolgunk. Ugyanakkor tovább gazdagodik a más nyelvekben ezzel összevethető megfelelések sora, s ezzel párhuzamosan válik egyre tarthatatlanabbá szavunk szláv származtatása a TESz-ben. És persze egyúttal fény derül az efféle „leszármaztatások" gondolatmenetére, irányultságára is. Van ugyanis a szófejtésben, vagy inkább a kölcsönzések vizsgálatában egy hallgatólagos elv, melyet szoktak is alkalmazni, ha nem fűződik valamilyen érdek az ellenkezőjéhez: ha A nyelvben x szónak gazdag szócsaládja (bokra) van, míg B nyelvben rokontalan, nagy valószínűséggel A nyelv volt az átadó, és B nyelv az átvevő. A *halom* ma divatos, akadémikus szófejtésében feltételezhetően az alábbi gondolatmenet érvényesült: 1. a magyar szót mint teljesen rokontalant kell beállítani; 2. keresni kell egy szláv nyelvet, melyben e szó szintén rokontalan; 3. előre dilettánsnak bélyegezni bárkit, aki másféle levezetéssel kísérletezik. A gondolatmenet minden szépsége ellenére azt kell mondanunk, taktikai hiba történt, ezt a szót nyilvánvalóan az angolból vagy a latinból kellett volna levezetni, ha a TESz így járt volna el, nekem most jóval nehezebb lenne a dolgom. Valószínűleg van arra magyarázat, miért nem így járt el: úgy tűnik, latinból, görögből (ne adj isten, szanszkritból) vagy más nyugateurópai nyelvből magyar szavakat levezetni – kivéve az utóbbi kb. háromszáz év „friss" kölcsönzéseit – kimondottan veszélyes, hiszen esetleg „olyan következtetésekre adhat alkalmat, melyekkel hivatalból nem érthetünk egyet" (Pap Gábor egyik történetéből). Netán kiderülhet, hogy valamikor a távoli múltban éppenséggel a magyar nyelv volt az átadó.[7] De folytassuk a magyar gyökök vizsgálatát:

7 Az ún. friss kölcsönzésekre nézve lásd a *bugyelláris* elemzését, mint „újramotiválási" folyamatot, Végvári 1998. 83–106.

„SAR, (2), elvont gyök, melyből növést, kinövést, fölfelé emelkedést jelentő származékok eredtek, milyenek, *sarj* (surculus), *sarjad, sarjadzik, sarang, sarangoz, sarjú*. Rokon hozzá a vékonyhangú *ser,* melyből *sereng* (sarju), *serdül, serken, serény, serte* (szőr) származtak; valamint *cser, cserje* is. Hajdan a *sar* az állati lábnak szárát is jelenthette (a perzsában *sal* am. femur hominis et aliorum animalium), melyből lett *sark* a sarnak kinövése, mint a *faré fark;* továbbá saru, oly lábbeli, melynek szára van, mely a lábszárt befödi. Innen *sarmalódni* am. valakinek sarkában járni, kérőleg alkalmatlankodni.

SER, (1), természeti hang, melyben az *e* hangzó éles *ë,* mely inkább az *i*-hez jár közelebb, s különbözik az *é*-től, mely zártan hangzik... 3) A növésre, emelkedésre vonatkozva rokon *sar* gyökkel, v. ö. SAR (2); midőn származékainak tekinthetők: *serdül, serken, serkent, sereny* v. *sereng, serevény, serked.* A közönségesebb nyelvszokás szerént a fönn elsorolt szókban, mint föntebb érintők, a gyökben éles *ë* vagyon, mely nem szokott zárt *é*-re vagy *ö*-re változni, s ebben különböznek azon *sér* gyöktől, illetőleg főnévtől, melyekben az *é* nagy kiterjedésű tájszokásnál fogva *ö* gyanánt hangzik, pl. *sörös, söröz,* továbbá *sörte, sörény* származékokban. V. ö. SÉR, (1) és (2)."

Látnivaló, hogy végső soron eljutottunk egy *ser/sar* gyökhöz[8], mely anyanyelvünk igen sok szavát fogja csokorba, s egyúttal magyarázza is a közöttük fennálló kapcsolatokat. Nehéz szabadulni a gondolattól: Czuczor György és Fogarasi János még pontosan tudták, amit ma igen kevés nyelvész: hogyan alakul, lüktet nyelvünk szókincsének belső szerkezete, hogyan működik egy szerves jelrendszer. Sajnálatos módon a mai nyelvtudományban mostohagyermek a lexikológia, vagyis a szavak vizsgálata[9], és persze pontosan azért, mert az indoeurópai nyelvekben hasonló szerves és rendszerszerű összefüggések nincsenek a szókincsben. Ez azért nem menti föl a magyar ajkú nyelvészt az egyéni felelősség alól, hiszen neki illik (illene) ismernie a Czuczor–Fogarasi szótár alapelveit. De menjünk tovább, és itt se hagyjuk el a képző elemzését:

„-MA, vékonyhangon: me, névképző, pl. *buz-ma, duzma, szak-ma, szusz-ma, tuty-ma, haj-ma, fity-ma, karima, tuk-ma, tor-ma, kucs-ma, koz-ma, pisz-ma, el-me, is-me, bösz-me, esz-me.* Ebből származott további alakulással a *-mány -mény* képző, elemzését illetőleg l. Előbeszéd 140, 141, 143. l. Egyébiránt a tatár-török nyelvben igen termékeny igenév-képző, s általán azt tartják róla a nyelvészek, hogy a határtalan módból a végső *k* elhagyásával származik, pl. *bil-mek* tud-ni, *bilme* tudomány és tudomás (tudoma); *kïl-mak* cselekedni, *kïl-ma* cselekvény; *dik-mek* ültetni *dik-me* ültetmény v. ültetvény; *jon-mak* metszeni, *jon-ma* metszvény stb. Sőt maga a határtalan mód is *(mak,' mek)* használtatik igenevül a cselekvés kifejezésére; azonban megjegyzendő, hogy irásban a *ma, me* végén, néma h áll."

Innen legalább két irányban mehetünk tovább: ha elvesztettük volna a fonalat, vagy elbizonytalanodtunk a szótárban (anyanyelvünk szókincsében) való lépegetés közben, megpróbálhatunk „visszafelé" lépegetni, és például megkérdezni, vajon a *sar/ser* mintájára van-e *har/her* gyök, s arról mit mond CzF? A *her* gyök első két jelentése, vagy inkább elágazása: 1. hímerő, here (vö. német *Herr*); 2. fűféle, csak összetételekben, pl. lat. *herba*, ló*her*(e), gólya*hír, haraszt*, csibe*hír* stb., vö. *sar, cserj;* 3. hangok, mint pl. *hereg, her*jó 'fogoly' stb.; 4. helynevek gyöke, pl. *Her*end, *Her*pál, stb. A *har* gyök pedig, ugyanígy lerövidítve: 1. hangutánzó, pl. *har*sog, *har*is, *har*kály, *har*ang; 2. indulatkitörés: *har*ag, *har*c stb.;... 4. terjedés, sarjadzás, cserje, erdőség a magyar *haraszt* és *haricska* származékban, német *Harz,* Erdélyben a *Har-aly* nevű vidék, talán a. m. Erdő-alj. E gyök összevethető a rokon *gar, ger, hor, her, karcz, sar, zsar* gyökökkel.

Csatolódjunk vissza az SZ kezdetűekhez, ha lehet:

„SZAL, elvont gyök, mely értelemre nézve különböző szóknak alapját képezi. a) Élénkebb mozgásra vonatkozik a *szalad, szalaszt, szalonka, szaláng* származékokban, s rokona a *halad, halaszt* igék gyöke: *hal*... továbbá *száll* ige és a vékonyhangú *szél* (ventus) főnév. Csagataj nyelven *szal-mak* am. kelni, kikelni (Vámbéry)... c) Mint a *szalag* és *szalma* gyöke értelmi hasonlatban áll a *szál,* és *szár* főnevekkel..."

Minthogy itt újra visszautal a HAL gyökre, kezd véglegesen kirajzolódni vizsgált gyökünk teljes képe: leegyszerűsítve H*vR*/S*vR*, ahol a nagybetű és a * nem egyetlen hangot, hanem *hangféleséget* (hangbokrot) jelöl, a *v* betű pedig a magánhangzó rövidítése a nyelvészeti szakirodalomban. Kifejtve:

H K					
S SZ CS	mghó	R L	+	mghó	M NY[10]

A magánhangzót pontosan nem adjuk meg; nem tagadjuk a jelentőségét – bár a mássalhangzókhoz képest a szerepük legfeljebb harmadrendű –, de egyelőre keveset tudunk erről. Legutóbbi CzF-idézetünk behozta a képbe *szél* szavunkat, mely nemcsak azért fontos, mert a halmok tetején általában fúj a szél (sőt mintha egész éghajlatuk kissé eltérne a környezettől), hanem azért is, mert nyelvújítási *szellem* szavunknak ez az egyik forrá-

8 Ugyanazon gyök, melyre előadásaimban a *szárny–szirom–szellem* hármast visszavezetem (szintén Pap Gábor gondolata, lásd Pap 1993. 124.). Semmiféle ellentmondásról nincs szó, e gyök nyilvánvalóan rendkívül „termékeny", és sokfelé elágazó.

9 Kivéve persze az ún. történeti-összehasonlító módszert, azaz a szófejtést, melynek célja kideríteni, melyik nyelv honnan kölcsönözte a szavait, tehát nemcsak a magyar nyelvre alkalmazzák.

10 Nyelvészeti szempontból azt az ellenvetést lehet tenni, hogy hangtani képletünk nem eléggé meghatározott („aluldeterminál"), tehát több szót állít elő („generál"), mint amennyi szükséges (pl. *kellem, szalámi, sulyom* stb.). Természetesen gond – s egyúttal következő kutatási feladatunk – a nem ide tartozó szavak kirostálása, de semmiképpen sem célunk a generatív nyelvtanban szokásos determináltság, netán egzaktság elérése, sőt ez utóbbit – sok más nyelvésszel együtt – a természetes nyelvtől teljesen idegennek tartjuk.

sa (a másik a *szellet*). És hát hogyne tartozna ide a *száll* ige is, hiszen a halom tetején mit is csinálna *szellem*ünk, mint igyekszik még följebb emelkedni, *száll*ni. Pontosan ezért emeltük a *halm*ot, a természettel és a Teremtővel valami csodás módon együttműködve, az Ő rendelését végezve; és persze ugyanezért mászunk föl rá. Bár testünk a halom csúcsán kénytelen maradni, szellemünk *szárny*ra kap, mert egészen természetes módon ez a szó is idetartozik. Ezt CzF nélkül is tudja minden magyar ember, még ha eddig nem is biztatták arra, hogy nyelvének szavait ily módon rendezgesse magában. Inkább azt verték-verik bele furkósbottal, hogy az egyetlen „tudományosan megengedett" kérdés szavainkról: „Honnan (értsd: melyik, nálunk fejlettebb nyelvből) vettük?" Mert nyilván vettük valahonnan, hiszen nekünk semmink se volt, ugyebár, valami kezdetleges makogáson kívül[11]. Azért persze nagyon tanulságos, amit szótárunk ír a *szárny*ról (a jelentések felsorolásától most is eltekintve):

„SZÁRNY, (szár-ny) fn. tt. *szárny*-at, harm. szr. *-a*... A dolog természeténél fogva *szárny* gyöke azon *szár* főnév, mely a növények és állatok törzseiből kinövő tagokat, részeket jelenti, melyhez az *ny* képzőül járult, mint az *árny, orny, horny, gorny, hurny, korny, görny, szörny, körny,* és még némely hasonló részént élő, részént elavult törzsökszókban. Egyébiránt azt is vélhetni, hogy a hangváltozat szabályaival egyezőleg am. *szálny* v. *szállny* a mozgást jelentő *száll* gyöktől, mennyiben t.i. a szárnyak az illető állatoknak szálló, repülő tagjait alkotják. Hanem e származtatás ellen azon észrevételt tehetni, hogy igékből puszta *ny* képzővel alakult neveink nem igen léteznek s e példa magánosan állana."

És talán éppen ebből a szócikkből fogjuk mélyebben megérteni magának a *származtatás, származás* igénknek az igazi jelentését; igen, pontosan ezt jelenti az, hogy valami *származik* valamiből:

„SZÁRMAZIK, (szár-m-az-ik)... E szónak gyöke a növényi sarjat jelentő *szár,* s értelme azon hasonlaton alapszik, melynél fogva ami származik, az mintegy az illető törzsből, magból növényi szár gyanánt kisarjadzik, kinő. *Szár* főnévből lett az elavult *szár* törzs, további alakulásban *szárm,* mint *járom járm, három hárm, halom halm, üröm ürm* stb., végre az igeképzővel *szárm-az-ik.* Molnár Albertnél: *származik.* A mongolban még a gyökben használják mint igét még pedig *szal* alakban, *szak-khu* vagy *szalo-khu* am. származni (descendere, tirer son origine, herkommen, abstammen), innen *szalmoi* vagy *szalomoi* am. származik (vagy a mondatbeli értelemhez képest a többi személyekben is: *származom, származol, származunk* stb.) A magyarban az *l* helyett *r* áll: *szár,* de meg van az *l* is *szál* főnévben."

Ha már mindenáron más nyelvekből akarunk „származtatni", nem javasolhatnánk-e a csagatájt vagy a mongolt, mint *szalma* főnevünk forrását? Hiszen ott legalább van családja e szónak, míg az oroszban sajnos nincs: Preobrazsenszkij etimológiai szótárának **солома** szócikkében[12] egyetlen más orosz szó sincs megadva, hanem hasonló hangzású szavak a többi szláv nyelv, illetve a már ismert szóalakok a germán nyelvekből, mint pl. német *Halm* 'szár, szalmaszál', stb. Mindenesetre örülünk annak, hogy – mintha csak a mi kedvünkért tenné – fenti szócikkben CzF szerepelteti *halom* szavunkat.

A másik irányban haladva megkísérelhetjük ellenőrizni, vajon az indoeurópaiban is föllelhető lesz-e valamiféle kapcsolat az emelkedés és sarjadzás (növekedés) között. Ezzel folytatjuk a korábban elejtett szálat (még emlékszünk rá: azért kellett elejtenünk, mert a CzF szótár *hal* szócikkéből csak úgy tudtunk továbbmenni, hogy mintegy „megelőlegeztük" a H~SZ átmenetet). Számíthatunk arra, hogy most is több különböző szót, nyelvállapotot, esetleg nyelvet kell összevetnünk a belső megfelelések fölfedése érdekében. Indulásnak elegendő lesz egyetlen szócikk elolvasása a Klein-féle szótárból (szögletes zárójelben az eredetiben természetesen nem szereplő magyar fordításokkal):

„*culm,* fn. stalk, stem [(fű)szár, törzs]. – lat.. *culmus* 'szár, szalmaszál', egy vele a gör. **κάλαμος** 'nád', orosz **солома** 'szalma', óporosz *salme* 'szalmaszál'. Vö. *calamary* [tintahal][13], *haulm* [szár, szalma], *shawm* [R. nádsíp]..."

Rögtön észrevesszük, hogy a *culm* hangalakja majdnem teljesen egyezik *halom* szavunkkal (vö. *kulm*inál). Láttuk, hogy *szalma* szavunkat az akadémikus nyelvtudomány ugyanúgy szláv eredetűnek minősíti, mint a *halmot,* és ugyanaz a helyzet vele, pl. az orosz nyelvben: a **солома** főnévnek nincs szóbokra, tehát belőle ugyan képződik néhány szó (mnevek stb.), de másfelé nem vezet út, azaz nem tudjuk összekapcsolni sem a *halom*mal, sem pedig a *szár, szál,* illetve *kel, halad,* azaz emelkedést, növekedést jelentő szavakkal.

Ha jól megnézzük a Klein-féle szótár fenti szócikkét, felsejlik, hogy itt valami súlyos, talán visszavonhatatlan dolog történik az indoeurópai nyelvekben. A mai angolban ritkának, szaknyelvinek számító *culm* szócikkében már nincs utalás a latin *culmen* 'csúcs, tető' szóra, holott a kapcsolat – legalábbis tartalmi szinten – még a középméretű latin–magyar szótárban is jelződik:

„*culmen*... 1. orom, csúcs, (tető)gerinc... 2. *transl.* tetőpont; 3. *poet.* szár

culmus... 1. szár, szalmaszár; 2. *transl.* kalász; 3. szalmatető (Györkösy)"

Méghozzá oda-vissza jelződik: az első szóban a „költői kifejezésnek" minősített *szár,* a másodikban pedig a szalma*tető* jelentésekkel. Az angolban már csak részlegesen lehet fölfedni: nyelvtörténeti adalékokat, ritka vagy régies szavakat kell hozzá kinyomozni (mert pl. a

11 E sajnálatos magatartás következményeként lesz tele a TESZ ilyen megjegyzésekkel: „ismeretlen eredetű szócsalád", „bizonytalan eredetű szó", „valamely, közelebbről meg nem határozható szláv nyelvből" stb.

12 Sajnálatos módon ebből a szótárból hiányzik az **Ф** és az **Х** betű (már az eredeti kiadásokból is), ezért a **холм** szócikkét nem nézhettem meg; a nagy orosz értelmező szótárak pedig nem közölnek szófejtést.

13 Sajátos körülmény, hogy a *halom* kapcsán előjön az írás képzete, vö. *kalamáris* R(égi magyar) 'tintatartó', de csak a magyarban, az angolban nincsenek ilyen szavak. Ha csak egyszer fordulna elő, nem is említenénk, de l. az elemzést *Cserákja* című, előkészületben lévő tanulmányunkban.

mai angol *straw* 'szalma' egyáltalán nem ebből, hanem a *strew* 'hint, szór', végső soron pedig egy 'leterít, nyújt' jelentésű IE gyökből ered). Világosan tetten érhető itt valami, amit nyugodtan nevezhetünk elszervetlenülésnek, annak is talán az utolsó lépcsőfokáról van szó. De nemcsak Klein, hanem a híres Webster szótár is élesen elkülöníti a két dolgot, szinte már hivalkodva, mintha mondaná: „Itt ugyan van két szó, melyekben a felületes szemlélő hasonlóságot vél fölfedezni, de mi, modern nyelvészek, tudományunk teljes vértezetében fellépve kimutatjuk, hogy a látszat csal, ez két teljesen különböző szó, hiszen ugyan mi köze lehetne egymáshoz a növényi szár vagy szál fogalmának a csúcs vagy orom fogalmához? Nyilvánvalóan semmi, aki pedig mást mond, az dilettáns. Legjobb esetben valamiféle másodlagos, metaforikus ügyről lehet szó." Itt már hat a saussure-i méreg: a nyelvi jel önkényességének, teljes motiválatlanságának tantétele, melyet ugyan külön bizonyítani már szükségtelen (érdekes, hogy már Saussure-nek sem kellett!), de állandóan jelezni kell azzal, hogy a „felületes szemlélet" számára hasonlónak tűnő szavakat a szótárban teljesen és végérvényesen szétszedünk, elkülönítve kezelünk. Egészen odáig, hogy ma már a legtöbb szótárforgató azt mondja: „Lám, mennyi a felszínes hasonlóság a nyelvben! De hát közismert, menynyire logikátlan, irracionális a nyelv." És ezzel a dolog el van intézve, az akadémikus pökhendiség, a szerves összefüggésekkel szembeni tehetetlenség, a teljességgel megalapozatlan önhittség óriási diadalt aratott; úgy tudja terjeszteni a hamis tudatot, hogy közben még folyton ki is tünteti magát érte.

Érdemes tovább nyomozni, és megnézni, hogyan vezeti be Klein a fentebb már említett IE **qel-* gyököt az *oszlop* szócikkében:

„*column*, fn. lat. *columna*, 'pillér, oszlop', mely talán **qelom(e)nā* 'ami emelkedik, (föl)emelt' helyett áll, nőnemű szenvedő melléknévi igenév az IE **qel-* 'kél, felmagasodik' gyökből, ahonnan *columen, culmen* 'tető, csúcs, orom', *collis* 'hegy', óind. *kūtam* 'tető, koponya' (eredetileg 'magaslat'), gör. κολωνός, κολώνη 'hegy', litv. *kálnas* 'hegy', orosz **чело** 'homlok', ószász *holm* 'hegy', óang. *holm* 'sziget, hullám, tenger'..."

Itt nyilvánvalóan fontos dolgok vannak, és nagy jelentőségű az, hogy két nyelvből is van adatunk a *halom= koponya* egyenlőség igazolásához, s így majdnem elfelejtődik az, hogy semmiféle utalás nincs a növényi szárra, vagyis az élő minőségre, a kvinta esszenciára, az élő fára, ami az életet viszi be a négyelemű rendszerbe (Pap 1996. 58–70.), azaz csak vinné, ha hagynák. De nem hagyják, sőt elcsontosítják, elkövesítik a szó szoros értelmében, hiszen az oszlop kőből van, az már kihajtani nem fog. Ennek a kiiktatásnak a lexikográfiai eszköze a kereszthivatkozás elhagyása, tehát innen már nem szabad visszautalni a *culmus*ra és rokonaira. Ezt a szót persze megint szabad önmagában szépen bemutatni, elemezgetni, a lényeg az, hogy onnan meg a *culmen*re ne legyen visszautalás. Ez a rendszer ma már tökéletesen működik. Ne hallgassuk el: már Czuczor és Fogarasi szótárában is működik, sajnos, amennyiben a *hal* gyök szócikkében nem utalt vissza a *szár* főnévre és rokonaira, és ezért akadtunk meg az elemzésben tanulmányunk elején. Saussure még csak ötéves a CzF első kötetének megjelenésekor (1862), de a feladat már ki van tűzve, és negyven évvel később be is teljesíti, azaz kanonizálja a nyugati nyelvekben már régen kiteljesedett szervetlenülést, szó szerinti gyök(ér)vesztést. Szótárunk köteteit pedig a Bach-korszakban, illetve a kiegyezés körüli években írják, és ne csodálkozzunk, ha gyakran görcsbe rándul a tollat tartó kéz.

A magyar *halom* azonban nem kövesedik el, hanem ki*haj*t, egyfelől a *har-aszt, (ló)her-e,* másfelől a *sar-j(ad), ser-ken, szár* és rokonai idézik meg mind az állapotokat, mind az őket összekötő folyamatot. Mégpedig ez független a mai lexikográfusok gyakorlatától, akkor is működik, ha ők már minden kereszthivatkozást elhagytak. (A legjobb úton vannak efelé.) Hogy *haj*landók legyünk a *halom* főnevünkben meglátni a ki*haj*t gyökét, emlékezzünk vissza a *csíp-ő~csip(ke)* párosról föntebb mondottakra: a testrészt jelentő *hip* visszanyomozásával jutunk a **qeu-(p/b)* 'hajlik, ívelődik' jelentésű IE gyökhöz, amelyből szépen le szokták (Klein) vezetni a *cup* 'csésze, kupa, kehely', *heap* 'halom, rakás, csomó', ófeln. *hubil,* ószász *huvil* 'hegy', német *Kopf,* 'fej' jelentésű szavakat. Igaz, az indoeurópai nyelvészet részéről komoly erőfeszítések történnek a két gyök: **qel-* 'kél, emelkedik' és **qeu-(b/p)* 'hajlik, ívelődik, boltosodik' szétválasztására és külön kezelésére, de talán éppen a CzF-féle elemzések segítenek itt a „visszaszervesítésben" (vagy újramotiválásban). Ugyanis *csípő* (CzF-nél *csipe, csipő*) gyöke *csup,* s erről ezt olvassuk:

„CSUP, (2), CSÚP, fn. tt. *csup-ot.* Jelenti valaminek hegyét, csúcsát, tetejét. Innen: *csupor, csuporodik, csuporít,* és ezek származékai. Finnül: *huippen.* – Alapfogalomban hasonlók hozzá a magyar *hup,* mint a *hupa, hupás* (hátahupás) gyöke, és *kúp;* továbbá a német *Kuppe, Guffel, Zipfel,* perzsa *tepe...*

HUP,... 2) Rokon a *kup* gyökkel, a dudorodást, kinövést jelentő *hupa, hupás* származékokban.

HUPA, (hup-a)... 2) A *hupás* (hátahupás) származékban am. kidudorodás, kinövés valamely állati testen.

HÁTAHOPORJA, (háta-hoporja) ösz. fn. Tulajdonkép, az állati háton kiálló púposodás. Átv. ért. görbegurbaság, hegyvölgy. Tisza vidékén: *hátahupa.*

HÁTAHOPORJÁS... Oly vidékről mondják, melyen dombok, völgyek sürüen váltogatják egymást; görbegurba. *Hátahoporjás határ.*

KÚP v. KUP, (1) fn. tt. *kúp*-ot, harm. szr. *-ja.* Általán kerekded, vagy hoszszukás gömbölyü, hengerded vagy dudorúan öszvehalmozott valami. Származékai: *kupa, kupak, kupacz, kupalag, kupor, kuporczol* stb. *A nádat, zsúpot kupba rakni.* Különösen gömbölyü tető, födél az épületen. *Templom, várpalota, torony kupja.* A mértanban oly test, melynek alapja hengerded kerekségü, s oldalai fölfelé nyulva egyarányosan öszszébb szorulnak és csúcsosan végződnek. (Conus.) Rokon vele a magyarban a szintén dudorút jelentő *hupa* gyöke *hup,* honnan *hátahupás* am. kinek a hátán dudorú kinövés van. Hasonlókép rokonai a vékony hangu *küpü, köpcz, köped, köpöly, köpü, küpücze,* mennyiben közgyökük *küp* és *köp* valami gömbölyűt, hengerdedet, vagy kerekdedet, dudorút jelent. Idegen nyelvekben rokon vele a szanszkrit *kup, kub* (fedez, emel), német *Kuppe, Kuppel, Giebel,* arab *gibel* (hegy), hellén κυβη stb. V. ö. KOP, KUPA, (1)."

Jelentős eredmény, hogy itt a *kúp* is bekerült a képbe: „CSÚP csúcsos tetejű kis domb; *csúpos* kúp alakú." (ÚMTSZ); míg az angolban a *cup* 'csésze, kupa, kehely'

magyarázható a **qeu-(b/p)* gyökből, de a 'kúp' jelentésű *cone* már nem (ez a latin *conus* 'fenyőtoboz' jelentésű szónak a rokona, és egy egészen más IE gyökből eredeztetik). A *kop* gyökre utalás közvetve felidézi koponya szavunkat, melyet a halommal éppen a szellemiség köt össze, van is ilyen nevű halom. Már csak egy szálat kell elvarrni:

„KÖPŰ, KÖPÜ, (köp-ű) fn. tt. *köpű-t.* Általán am. öbös, öblös, gömbölyü vagy hengerded edény... Különösen 1) Vesszőből font hasas, öblös méhkas vagy más hengerded kaptár. 2) Kannaforma öblü, hengerded, alul rendesen hasasabb faedény, melyben a tejfölből vajat csinálnak... Máskép *köpülő.* 3) A kútnak fa bödöne, mely öböl gyanánt keríti a vizet... Rokona a vastaghangu *kupa.*"

Tehát pontosan a *hupa, kúp, kupa* szavak fogják a viszszaszervesítést elvégezni, hiszen a halom egyik jellegzetes fajtája éppenséggel kúp alakú, csak ez a képzet eddig elkerülte figyelmünket. Erre bizonyíték az, hogy ugyanúgy a **qeu-(b/p)* gyökből vezeti le Klein a *heap* 'halom, rakás' és *hive* 'méhkas' szavakat, mint CzF a *kúp, köpű* szavainkat a – nos, vajon melyik gyökből? Itt derül ki – ha ugyan még nem derült volna ki –, hogy CzF gyökei minőségileg eltérnek az IE nyelvészet, vagy akár a finnugor nyelvészet „gyökeitől", mégpedig a következőkben: *a)* a magyar gyököknek van (máig szóló) nyelvi valóságfedezetük, míg a „megcsillagozott" gyököknek nincs, hiszen a csillag éppen azt jelenti, hogy puszta feltételezéseken alapszik; *b)* láttuk, hogy magyarázó erejük nagyobb, mint az IE gyököké, hiszen ez utóbbiban már a gyökök szintjén is megnyilvánul a szervetlen szétválasztás állandóan működő kényszere; *c)* a szabályosnak tekinthető hangátmenetek jelentősen tovább növelik a magyarázó erőt, ugyanakkor rugalmassá teszik a rendszert, az adott feladat követelményeihez mindig hozzá lehet igazítani, szűkíteni vagy tágítani látószögünket. A gyökök és hangalaki változataik (pl. fentebb *hup, csúp, kup*) bizonyos értelemben egymást magyarázzák, és egymás jelentéseit árnyalják, gazdagítják tovább; *d)* az IE gyökök alá-fölé rendeltségi viszonyban vannak a belőlük levezethető szavakkal (mint azt maga a levezetés, leszármaztatás kifejezések is mutatják), míg CzF gyökei és a hozzájuk rendelhető szavak között jellegzetes mellérendelő viszony van, időben és térben is egymás mellett léteznek, az egyes szavakon mintegy átsüt a gyök. Ez természetszerűen meghatározza a magyarok és indoeurópaiak gondolkodásmódját, valósághoz való viszonyát is. (Az olyan kifejezések, mint levezetés, leszármaztatás, melyeket CzF ugyanúgy használ, mint mi magunk e tanulmányban, sajnálatos módon elködösítik ezt a mellérendelő viszonyt.) – Persze minden további nélkül elismerjük: a *hup* gyök fölfedezésében szerepet játszott a *hip* 'csípő' kapcsán megismert **qeu-(b/p)* IE gyök; ugyanakkor némi gondban vagyunk hangtani szempontból, hiszen a föntebb levezetett *sar/ser* képletbe egyelőre nem fér bele a P hang mint második mássalhangzó – erre később a *hullám* elemzése kapcsán lesz részleges megoldásunk.

Végül néhány szó a hajlásról, vagy hajlatról (latinul *inclinatio*). „Földtani" szempontból a halom tekinthető a felszín hajlatának, görbületének, s ezt angol példával is bizonyíthatjuk. A megfelelő IE gyök (ahonnan az idézett latin szó is levezethető): **klei-* (vagy **klei-*) 'dől, hajlik' óangol származéka *hlaw* 'halom, hegy' (mai angol nyelvj. *law*). Ennél azonban fontosabb az, hogy ez az „új" **kel-* (vö. a föntebb említett **qel-* gyökkel) megint csak nagyon hasonlít a mi *kel, kél* igénkre, és ekkor eszünkbe jut, hogy a *haj* gyök elágazásai között találjuk *hajt* igénket, melynek jelentése CzF szerint „a növény csirát, bimbót fejleszt, fakadni kezd", tehát egyik értelmében ugyanazt jelenti, mint a *kél, kel (kihajt=kikel);* ez látnivalóan műveltető vagy tárgyas ige, CzF ugyan feltételez egy elavult *haj-ik* alakot, de nincs rá adata. Csakhogy az IE gyöknek és utódainak még véletlenül sincs ilyen jelentése. Tehát hiába igyekeztünk kétfelől is ráközelíteni a dologra, az indoeurópai halom fogalmában semmiképpen sem tudtuk fölfedezni a (növényi) növekedésre való utalást (pedig a Klein-féle szótár *clinical* szócikkében majdnem egy teljes hasábon át hozza ez utóbbi gyök utódait a legkülönbözőbb nyelvekből), míg a mi nyelvünkben ez legalább három felől megvan: *kel–hajt–szár* stb.

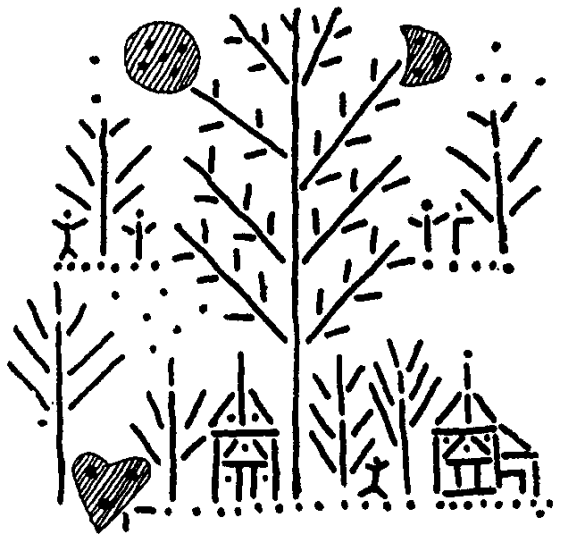
E kitérő után térünk vissza a *szalmá*hoz, csakhogy fölmerül a kérdés: mit is akarunk mi tartalmilag ezzel a *szalmá*val? A mai köznyelvben gyakran az ürességnek, értéktelenségnek a kifejezője, pl. *szalmát csépelni, szalmaláng* stb. A hagyomány azonban mást mond. Hova tettek (tesznek ma is?) szalmát – nemcsak a természetes műveltségben élő népcsoportok (moldvai csángók), hanem még a XVII. századi angol úri családokban is? Két fontos helyre: a karácsonyi asztal alá és a szülő asszony alá, vö. angol *lady in the straw* R. (értsd: régi nyelvhasználat) 'gyermekágyas asszony', szó szerint 'hölgy szalmában', de ma már nem sok angol ismeri ezt a kifejezést, forrásaim közül csak az OED közli, mint elavult kifejezést. És a Megváltó nem *szalmán szül*etett? Nemcsak a hagyomány, hanem nyelvünk is (főleg a nyelvünk!) erőteljesen tanúskodik arról, hogy bizony a *szalmán*, a Nap erejét őrző, színét idéző rendkívüli anyagon, illetve ennek közvetítésével át*szűr*ődik, róla-belőle *szárm*azik valami, ami eddig nem volt látható, csak sejthető, ami most testet ölt. A legmagasabb rendű *szellem*iség, maga az istenség ölt ilyenformán alakot számunkra: az Ige, a *szó*[14]. A Tejút népi neve *Szalmásút,* a *szellem* útja, egyfajta szellemi út, és honnan *szárm*azik ez a szalma?

„*Szűrű* fn. 'csillagkép, a Hattyú orra körül látható kis csillagcsoport'. Innen lopta Szent Péter a szalmát, amely az országúton elszóródott." (Bálint Sándor csodálatos *Szegedi szótár*ából – SzegSz.)

„[a *szer~szór* 'búzát szelel' származékai közöttl *szérő,* Egerbenn; *szűrő* a' Hegyaljánn, azaz búzát szűrő hely, a' búzát portól, és polyvától meg szűrő hely, mint meg szűrik a tejet...Ösz-szó: szérős-kert, v. szűrös-kert..." (Kassai)

„SZÉRÜ, (szér-ü) fn.tt. *szérü-t,*-tb. *-k*... »Miként forgószéltől szérőben (ex area) elragadtatott por.« (Bécsi cod. Ozeas. XII.) Régies és tájdivatos kiejtéssel: *szérő* v. *szűrű.* Ha eredeti magyar szónak tekintjük, alakja azt mutatja, hogy az *ő* v. *ű* képző, s gyöke *szér,* és hasonló a *gyürű, gyöpű, csöpü, lapu* szókhoz. Továbbá ha azt

14 Nyilván észrevesszük, hogy a *szó* nemcsak a *szájjal* függ össze, hanem *szól* igénkkel, emez pedig pontos hangalaki párja a *szülnek.* Ez másfelé vezet, és nem lehet mostani vizsgálódásunk tárgya, de lásd Pap 1994. 42–55.

Karikásnyél díszítése (Biharnagybajom; Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, 165. o.)

veszszük alapul, hogy a *szérü* tért (latinul *area*) jelent, úgy látszik, gyöke *szér* nem egyéb, mint a tompább nyelvhegyi hanggal kiejtett *tér,* és így *szérü* am. *térü,* t.i. hely. Vagy pedig, mivel a magyarok ősi szokás szerint a gabonát csűrökben, vermekben (sírokban) tartják, azt is vélhetnők, hogy *szűrű* am. *csűrű* vagy *síru,* azaz csűrökkel, sírokkal ellátott tér...

SZÚR v. SZÜR... E szónak gyöke *szű,* mint egy részről az elválasztást jelentő *sza, sze* gyökök mása, más részről, mint amely a *szivárgó* nedvnek természeti hangját utánozza, miként a német *seihen* is; az *r* cselekvést jelentő képző, s tájszokásilag *l*-re változik, honnan *szüret* néhutt máskép *szület.* A törökben *szüz-mek* am. *szűrni;* honnan *szüzgecs* am. *szűrő* (Vámbéry). Hangra rokon hozzá a magyarban azon *szür* is, melyből *szürcsöl, szürcsölget* származott.

SZŰL, SZÜL... A *szü* gyök tekinthető azon *sza sze* gyök dudorodott *(ü)* hangú másának, mely elválasztást, elkülönítést jelent. A mezőn, réten elválasztott, betakarított fűt, szénát néhutt szüleségnek hívják; ennélfogva midőn a nember vagy más állat *szül,* hasonlatnál fogva a méhnek gyümölcsét, terményét mintegy elválasztja vagyis a burokban rejtezett magzatot önmagából elkülöníti, s önálló létre hozza..."[15]

Tudjunk mindig visszacsatolni a kiindulóponthoz: Vajon hogyan függ össze *szalma* és *szérű (szűrű)* azon túl, hogy az előbbi az utóbbi helyről *szárm*azik, illetve az ott végzett műveletek (nyomtatás vagy cséplés) egyik mellék- (de semmiképpen sem mellékes!) terméke? Lehet már gondolni, hogy lesz másféle, az összefüggést tovább mélyítő, árnyaló adalék. A *szal-má*ban ugyanis nemcsak hangtanilag van benne a *szűrés*[16], hanem tartalmilag is, amennyiben a szalmának jelentős szűrő hatását tartja számon a hagyomány.[17] A szalma ki*szűri,* szét*szór*ja, vagy elnyeli, tompítja a káros kisugárzásokat; eleink nemcsak azért *hál*tak *szal*mazsákon, mert szegények voltak, vagy mert nem volt műanyag matracuk, hanem elsősorban azért, mert így tudtak védekezni például az éjszaka különösen erős káros földsugárzás (vízerek), vagy szüléskor a még fejletlen újszülöttet fenyegető sokféle ártalom ellen. És persze cserélni sem csak azért kellett rendszeresen az ágyszalmát, mert nagyon összenyomódott, elporlott, hanem azért is, mert telítődött a kedvezőtlen sugárzásokkal (a szűrő eltömődik); figyeljünk fel egy régi szép szólásunkra: „Rossz szalmán aludt." (ME) A mai ún. „bio-matracok" megkísérlik visszacsempészni ágyunkba a szalmát, csakhogy a szivacsrétegek közé préselt szalma nem cserélhető. Ugyanilyen védő hatása van a gyapjúból szőtt *csergé*nek is, nem csodálni való tehát az, hogy a szó első szótagja hangtanilag szintén idetartozik. Továbbá a szalma a *tér*ként is felfogható szérűről származik, ezt is, meg a *cser*gét is le*teri*tjük, hogy háljunk rajta:

> Kiszáradt a *cserefa, cserefa,*
> Hol hálunk az éjszaka, éjszaka,
> *Terítsd* le a lepedőt, lepedőt,
> Tégy egy párnát, vaj kettőt, vaj kettőt.
> *(Népdal)*

Jelződik egy közelebbről még nem értett összefüggés a *cserfa, cserge* és a le*terítés* mint ágyazás között: „Terítsd le a köpenyeged!" kérik Szent Györgyöt a Szeged környéki gyerekek mondókájukban (Molnár V. 1995. 122.). De lásd még a *Cserákja* halomnév elemzésének szentelt írásunkban is[18]. (Az SZ~T cserével – melyet egyébként CzF természetesnek tart – szintén ugyanott foglalkozunk.) Végül megjegyzendő, hogy nemcsak a születés, de a temetés is történhet szalmán, Ipolyi 565–6.

Közben az olvasó bizonyára észrevette, hogy amit leterítünk alváshoz, az *alom.* Itt van egy *h* betű különbség a *halom*tól, de erről a hangról tudnunk kell, hogy gyakran kiesik, nem számít teljes értékű mássalhangzónak (CzF „előleh"-nek nevezi a szóeleji *h* hangot.) A másik – tartalmi kérdés, ugyanis almot állatok alá tesznek, de hát mi folytatjuk a betlehemi párhuzamot: Jézus bölcsője a jászol, és bizony állatok társaságában van, persze nem mindegy, milyen állatok: Ökör, Szamár, Bak, az állatöv fontos állatai (a Szamár téri értelemben!). Az sem lehet mindegy, van-e alattuk alom, és miféle. Nézzük a szótárakat:

„*alom* fn. 1. Állatoknak fekhelyül leterített szalma, avar, stb. 2. *Erd* Erdőben a lehullott falevelek tömege. 3. *nép Áll* Egy fialásból való utódok összessége. [? fgr]" (MÉKSz)

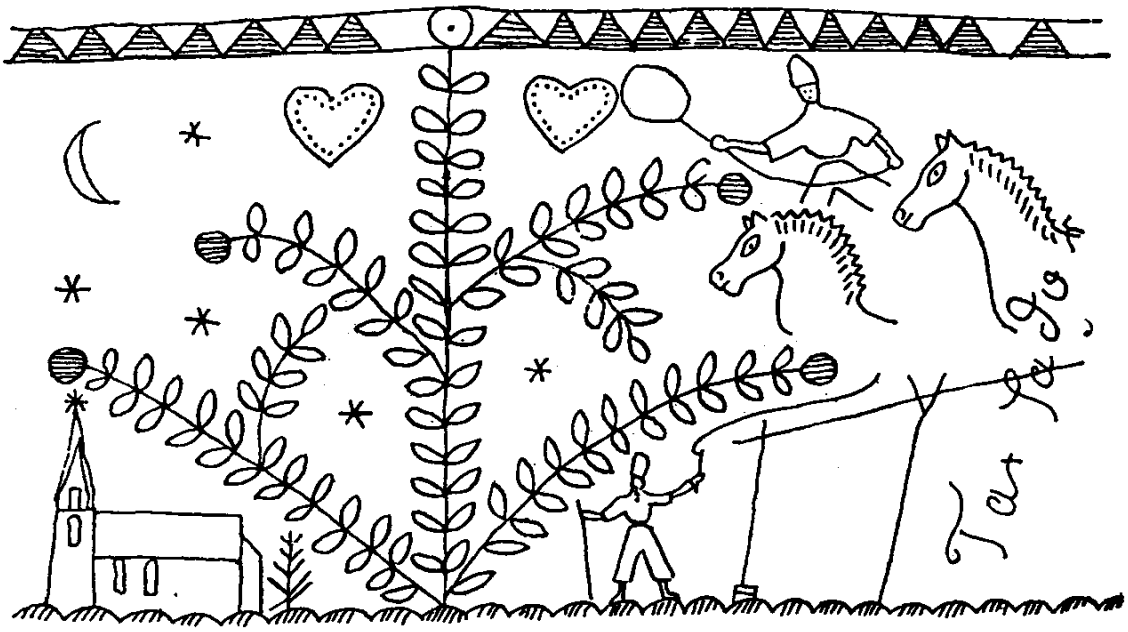
„ALOM, (al-om) fn tt. *almot,* tb. *almok.* A négylábu házi állatok alá ágyul vetett szalma, gazféle alyazat. Különösen így nevezik a sertések ágyazatát... Gyöke akár azon *al,* melyből *alá, alatt, alul* származik, akár az, mely az *alszik, alvás* tőeleme, a tárgy mivoltára nézve egyremegy, t. i. az előbbi elemzésnél fogva=*alyazat,* barom *alyja,* a második szerint=*alvásul* vetett ágy."

15 CzF nem említi, de a latin *pars* 'rész' és *pario* 'szülni' szavakat ugyanarra az IE **per-* gyökre szokás visszavezetni.

16 Az OED-ben olvasható, a szerves műveltség felől nézve megmosolyogtató magyarázat szerint hangszigetelőnek használták, mégpedig azért, hogy a vajúdó asszony kiáltásait tompítsa.

17 A gondolat fölvetéséért Szabó Antóniát illeti köszönet.

18 Megjelenés előtt.

Szarutégely díszítése (Berettyóújfalu;
Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, 162. o.)

Akár gondoltunk már közben az *alvásra,* akár nem, CzF maga ajánlja fel a további elemzéshez, a két lehetséges gyök egyikeként.

„ALSZIK vagy ALUSZIK... Ezen ige hajdan egyszerűen *al-ik* v. *ol-ik* volt, honnan az *alut, altat* és *olt* származékok. Legközelebb rokona azon *ál,* melyből *álom* származott, előlehhel *hál*... Valószínű, hogy a magyarban há-l az eredeti alak, s kifejezi az alvónak gyönge fuvalású lehét...

Egy szerves jelrendszerben nincsenek véletlenek (ez már a meghatározásában benne van!), ha bejön a képbe hangalaki szempontból az alvás, akkor ennek tartalmi oka is van. Hogy a halmok és alvás között milyen összefüggés van, szinte közhelyszerű. Bizonyos jeles napokon ajánlatos, máskor egyenesen tilos a halmon aludni. Az ott alvásnak gyógyító, áldást vagy szerencsét hozó szerepe van, a tilalom pedig tébollyal, esetleg halállal, tündérek általi elragadással fenyeget. Kitüntetett szerepe van Szent György napjának, amikor a halmok erővel, sugárzással, tűzzel telnek meg. Tehát a halmon *alvás, hálás, hal-,* illetve *halálszerű* állapotban, mintegy *hulla*ként tudom leginkább fogni a kedvező-gyógyító hatásokat, sugarakat, melyek (legalábbis részben, de lehet, hogy teljesen) *hullám*szerű rezgésekként érnek bennünket. Alvásban mintegy fel*old*ódunk, átlényegülünk (vö. *al*szik~*olt*), lényünk szinte szét*hullám*zik, az el*emel*kedésre, az istenséggel való egyesülésre várva. CzF közli az *álom* régies *chalom* alakját is.

Eljátszunk a gondolattal: vajon idevonható minden olyan szó, melynek mássalhangzó-„képlete" vagy -váza H-L-M? Tehát most már nem a *hal* gyökről van szó, hanem áttértünk (szinte észrevétlenül) a *halom* szó mássalhangzó-vázára (vagy -rácsára): (H)-L-M. Itt van például az alma, mely esetleg több vonatkozásban is idetartozhat:

„ALM, (alm-a) elvont törzse *alma* (gyümölcsnem) szónak. Áttételnél fogva egy a *mal, mál, mell* szóval, s jelentése am. tömött, teljes valami. (V. ö. EL). Ezt mutatja a szanszkrit *mal* vagy *mall* (összenyom), továbbá *alan* (tele, sok); így a hellén μήλον szónak nem csak 1) *alma,* lat. *malum,* hanem 2) gömbölyű, teljes emlő jelentése is van. Ily betűáttétel van ezekben is: *apr-ó=por-ú, ab-rincs=bor-incs, onsz-ol=nosz-ol, idv=div.*"

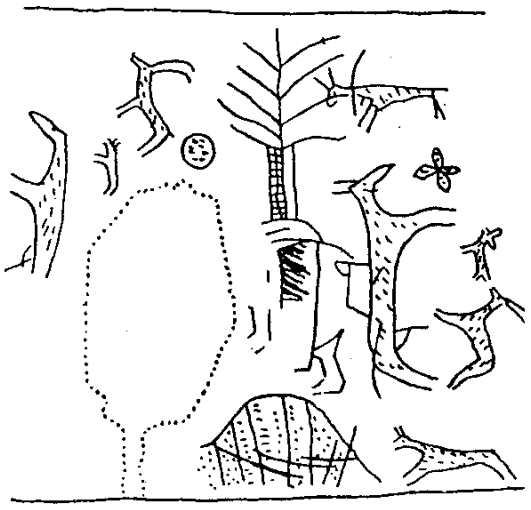
Talán nem mindenki fogja meggyőzőnek tartani az LM~ML hangcserére utoljára fölhozott példákat, de azért az olvasó – főleg a férfi olvasó – pontosan tudni fogja, miről van szó. Mert hogyan is hívják a női mellet, főleg ha zsenge? – éppenséggel *alma*knak. Később pedig talán *halmok, domb(orulat)ok* lesznek belőlük[19]. John Michell hasonlítja emberi testhez a földfelszínt *The Earth Spirit* című könyvében. Az *alm* szócikkén amúgy is érdemes elidőzni, és elámulni: honnan tudhatta mindezt Czuczor György és Fogarasi János? A szótárukat forgatva az embernek gyakran az az érzése, hogy a szócikkek legalább egy része valamiféle révületben születhetett, hiszen olyan tudásról árulkodik, melyet akkor még nem tudhattak, mely a természetes műveltség kutatásának utóbbi évtizedekben létrejött váratlan eredménye. Tudják, hogy az alma egy bizonyos teljességet ad (lásd kazettás mennyezeteink almafejű, s ezzel a Bika jegytulajdonságokat idéző emberalakjai), s egy az emlővel, amely a maga módján szintén *tejesség.* Most a meglepetés az lesz, hogy a szócikkben *említett mal* gyököt követve, ugyanúgy a *malac*hoz jutunk, mint amikor az *em(l)* tövet keressük ki: *em-ik* R. 'szopik', *em-l* 'szoptat' (vö. *csecs-emő*), *eme* 'nőstény

19 A görög μήλον-ból az angolban *(water)melon* 'görögdinnye' lesz, mely nyelvünkben szintén utalhat női keblekre, mármint az érettebb, teltebb válfajaira.

állat', *em-se* 'nőstény disznó' (vö. *ünő*); a disznó pedig nem más, mint a Bika jegy megfelelője a keleti, azaz kínai–török állatövben. Továbbá az *alma* szócikkéből: „2) Átv. ért. almához hasonló némely termények. *Földi alma*=burgonya, disznóalma. 3) A férfi nyakcsomója. *Ádám almája.*" Tudni való, hogy az emberi test mikrozodiákusán belül a nyak, torok a Bika uralma alatt áll. Mindezt CzF a halomhoz nem kapcsolja, de ez nekünk most már gyerekjáték lesz:

A halomban legalább kétfelől, nyelvileg is igazolhatóan találjuk meg a teljességet: *a)* alakjával a női emlőt idézi, s a csúcsán elpihenve (*csúcs~csöcs*) az Anyaföld tejével, teljességével töltekezhetünk (ennek egyáltalán nem mond ellent, hogy más összefüggésben a halom és hegy teremtő, férfiminőséget idéz, mint magadó csúcs[20] – Molnár V. József). Mintha *szalma*szálon szívnánk magunkba a Föld erőit, vagy az által „sütnénk ki" az ilyenkor teljesen feltöltött „akkumulátorokat" a Föld belsejéből: „A Szent György éjszakáján húzott harmat a föld erejét, zsírját, s az ég csillagfényét rejti" (Molnár V. J. 1995. 122.); *b)* az almáról pedig tudható, hogy népművészetünkben a Bika jegytartomány megidézője már ♉ alakjánál fogva is, s a fentebb már említett Szent György éppen a Bika havának elején áll, az ő éjjelén legerőteljesebb a halmok „működése" (valóban ilyenkor erősítik meg a határhalmokat is, l. Molnár V. J. uo.). És mit tudtunk meg az *alom*ról CzF szócikkéből? Azt, hogy eredetileg sertések alá tették, márpedig épp az imént emlékeztettünk arra, hogy a sertés nem más, mint a Bika jegy keleti megfelelője! Tehát nyugodtan kizárhatunk bármiféle „véletlenszerűséget"[21] *halom, alom* és *alma, emlő* hangalaki hasonlósága között, ezek pontosan a Bika jegy, illetve a sárkányölő szent alakja révén kapcsolódnak össze, tartalmilag éppen annyira, mint hangtanilag.[22] És bár Bika úr érzékeink felügyelője, valamilyen értelemben szellemiségünk is részt kérhet és kaphat a jóból, amit eLMe szavunk mássalhangzói jeleznek. A *szellem* egyetlen mássalhangzóval több ennél, pontosan azzal, amelyből H lesz a halomban; ott fenn érzékeljük, sőt *hall*juk is a *szel*et, nemcsak érezzük, sőt azért mentünk fel rá, hogy meg*hall*juk, hogy egy kicsit meg*hal*junk, s aztán megtisztulván, rendeződvén új életre keljünk. Ezt mondja el – és talán még egyebeket is – gyönyörűen a *halom-alom-szalma-alma-emlő-elme* sorozat páratlan tömörséggel.

Pontosan érzékeljük a fenti „levezetésekkel" kapcsolatban a nyelvész olvasó aggályait, aki döbbenten kérdezi: „Miféle megengedhetetlen bűvészkedés folyik itt?" Egyszer elsikkasztjuk a H hangot, hogy pillanatnyi szeszélyeinknek engedelmeskedve behozhassuk a képbe az almát és emlőt, aztán visszahozzuk csak azért, hogy lecserélhessük a SZ hangra, s ezzel újabb, oda nem illő képzeteket erőltessünk bele a „rendszerünkbe", de hát ugyan hol van itt rendszer? a hivatalos nyelvészet szempontjából sehol! A nyelvész kolléga aggályait megértjük és elfogadjuk, arra kérve őt: legyen türelemmel. Mostanában történnek az első lépések egy olyan nyelvészet kidolgozásának útján, mely összevethető az ún. szerves (vagy más néven természetes) műveltségek (mindenekelőtt a magyar) kutatásában eddig elért eredményekkel, és az ott bevezetett fogalmakkal, módszerekkel (és egyben visszatérünk Czuczorhoz és Fogarasihoz, sőt az őket megelőző, magas szintű magyar tudományossághoz, mely Világos és a kiegyezés „eredményeképpen" a partvonalon túlra került). Legnagyobb sajnálatunkra nem támaszkodhatunk az akadémikus nyelvészet berkeiben létrejött iskolákra, megközelítésekre, méghozzá pontosan azért nem, mert ezek mind kivétel nélkül szervetlen jelrendszerek (indoeurópai, sémi, kínai), mindenekelőtt az angol nyelv vizsgálatán alapulnak, és mint ilyenek, számunkra hasznavehetetlenek. Mégpedig azért, mert nem tudják, és nem is akarják megmagyarázni azt, hogy például miféle megfelelés lehet a Szalmásút és Tejút nevek között. Mi viszont éppen ezt szeretnénk tisztázni, mert nem egyszerűen nyelvi, hanem kozmikus jelentőségű kérdésnek tartjuk. És ha a magyarázat a mi nyelvünkből jön, netán éppen a *halom* szó kapcsán[23], akkor elfogadjuk és hirdetjük.

A mokrini tégely kiterített rajza (közli Szűcs Sándor 1952.)

Tehát hogyan is jelződik ez az összefüggés rendszerünkben a szalma és te(l)jesség (SzaLMásút~eMLő) között? A tejoltó galaj (Galium) angol neve *bedstraw* 'ágyszalma' arra utal, hogy régebben szalmazsák tömésére használták, vagyis ezzel *alm*oztak, tehát a tej kezelésére, átlényegítésére szolgáló növény egyúttal szűrő-elhárító-gyógyító szerepet tölt be az ágyban, ahol ennek eredményeképpen úgy alszunk, mint a tej; csakhogy az angolban ez a lényegi összefüggés nyelvileg már nem

20 Az efféle kettősségek magyarázzák, hogy miért oly könnyedén lehet ún. „jelképtárakat" készíteni pl. a klasszikus mitológiákhoz, és miért nem lehet, vagy inkább nem érdemes, mert félrevezető, a szerves műveltségekhez – nemcsak a magyarhoz, de föltehetően az aztékhoz sem.

21 A saussure-i tanokon alapuló akadémikus nyelvészet kedvenc kifejezése; szervetlen (nyugat-európai, sémi, kínai stb.) jelrendszerekre ez igaz is, csakhogy a magyar nem az, amint e dolgozatban is igyekszünk bemutatni.

22 A női emlő a Rák jegy uralma alatt áll, keleti megfelelői között ott lesz a (szoptató) tehén.

23 Nagyon is lehetségesnek tartjuk, hogy másfelől is jöhet magyarázat, hiszen a szerves (lexikai) építményeknek éppen az a jellemzőjük, hogy több felől is kapcsolódnak egymáshoz, a neuronokhoz hasonlóan.

jelződik (l. fentebb *straw~strew*), a magyarban viszont igen. A növény (görög eredetű) latin neve önmagában is pontos hangalaki megfelelője a HaLoMnak: ~GaLiuM, forrása ugyanaz, mint a Galaxis névnek: a görög γάλα 'tej'. Továbbá gondoljuk meg, hogy nálunk a nép soha sem hívta Tejútnak, de emlékezzünk vissza a görög legendára a Héraklészt szoptató Héráról: a két elnevezés közötti megfelelés a görögben sem nyilvánul meg. A növény egyik magyar népi neve, *méhfű*, pedig hajdani nőgyógyászati felhasználására utal (CsPr). Szalma szavunknak *szóma* ejtésváltozata pedig eszünkbe juttatja a hindu mitológiából ismert *szoma* nevű italt, melyet forrásunk így magyaráz: „óind Sóma, a su- 'kisajtol, szül(!)' tőből"; remélhetőleg nem sajtóhiba[24]. Sóma egyben a Hold istene is, fia pedig Budha (aki nem tévesztendő össze *Buddhával*), nevének jelentése 'bölcs'. Lehet, hogy a Földanya emlőjéből kisajtolódó tejről van szó? Netán a szalmából erjeszthető, részegítő hatású italról?

Minthogy a visszacsatolásoknál tartunk, meg kell kérdeznünk, a „való életben", a körülöttünk élő tájban mi igazolja vissza a halom és a szérű (szűrű) állítólagos szűrő hatását? Egyáltalán bizonyítható ez? és ha igen, hogyan? Nos, az összefüggés kézzelfoghatóan bizonyítható, pl. Pocsaj határában két ponton is a patkó alakban sorakozó halmok között az *Ebéd*-halomról biztosan tudjuk, hogy mellette csépeltek, a Cserákja-halom mellett pedig található *Szűrűkút*-alja nevű határrész, bár senki sem tud arról, hogy valaha is „valódi" szérű lett volna a helyén. A *Szűrű* nevű csillagkép pedig a Hattyú orra mellett a *Tündérek táncát* a *Tündérek fordulójával* összekötő egyenes mentén helyezkedik el (l. a jól ismert ábrát Toroczkai-Wigand könyvéből), ahol tehát van is mit megszűrni. A szérűnek „mesebeli" szűrő hatása is lehet, mert gondoljuk meg, hol viaskodik Juhfijankó (vagy más hős) a sárkánnyal: éppen az aranyszérűn, talán egy halom tövében, ahol jelképesen is elválik a tiszta búza a pelyvától. A szérű kör alakú, tükörsimára döngölt terén (valóban *tükrök*nek hívják az egyes gazdáknak rajta kijelölt térségeket) a küzdő önmagára ismer, aláveti magát a krisztusi *szóró*lapát vizsgájának.

Külön is érdemes most már a *halom, hall* és *halál* összefüggését taglalni. Az év jeles napján vagy éjjelén („szent helyén szent időnek" – Molnár V. József) a halomra kapaszkodik az ember, ugyanazért, amiért búcsúba megy: hogy rendeződjön, hogy kiszűrje magából azt, ami rossz, romboló, visszahúzó. Lefekszik a földre, teste-lelke együtt rezeg a mindenséggel, de leginkább a föld rezgéseire fogékony ilyenkor. Olyan alkalom ez, amikor nem a látás, hanem a hallás (és tapintás) révén hangolódunk rá a kozmoszra, mint a gyermek Vak Béla a Zengő-hegyen, aki látásától megfosztván, képes volt pusztán hallás révén megszerezni mindazt a tudást, melyet egy Árpád-házi királytól megkívántak (Szántai Lajos). Nem is kell ezen annyira csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a keleti gyógyításban a fül ugyanúgy leképezi az egész emberi testet, mint a talp. A fülön át, amit tekinthetünk szűrőnek, de visszaverő-összegyűjtő tükörnek is, a világ teljessége jöhet át számunkra, ha pedig lefekve fülünket a földhöz szorítjuk, nagyon távoli és halk üzeneteket is fogni tudunk, mert a földben sokkal gyorsabban terjed a hang (és egyéb rezgés is), mint a levegőben. Fennáll a párhuzam a talppal: mezítláb földön, főleg frissen szántott földön járva, nemcsak talpgyúrásban vagy -kenésben részesülünk, hanem a földerőkkel is töltekezhetünk, úgy, ahogy máskor soha. Ha talpunkkal tudunk valamilyen értelemben „fogni" rezgéseket, hullámjelenségeket, talán nem lesz túl nyakatekert gondolat, hogy a talpunkkal is „hallunk".

Hangtanilag megjegyzendő, hogy CzF ugyanazon gyökből eredezteti *hang* és *hall* szavainkat, s az előbbi négy jelentéséből az elsőt – „légnek rezgő mozgása, mennyire ez a halló érzékekre hat" – tárgyalva megemlíti az akkoriban javasolt *hallam* szót ('hangtan' jelentéssel), mely igen pontosan egyezik az itt tárgyalt *halom* főnévvel.

Következik a *hullám* szó alaposabb körüljárása, és természetes, hogy itt is CzF-ből meríthetünk tudást és ihletet:

„HULLÁM, (hull-ó-am) fn. tt. *hullám*-ot, harm. szr. *-a* v. *-ja*. Gyökeleme a hangutánzó *hu*, melyből kettőztetett *ol* képzővel, s öszvehúzva lett *hull*, azaz tompa *hu* hangot ad, innen *hulló* igenév, s *am* képzővel *hulló-am, hullám*. Így képződtek a *csillám, villám* szók is. Némely vélemény szerint gyöke *hul*, a fehéret jelentő *hol*-val rokoníttatik, mennyiben a tajtékzó hullám fehér szokott lenni. Jelenti a szél által felhajtott, felsodrott, feltornyosodott, s tompa *hu* hanggal tóduló, s majd emelkedő, majd aláeső vízhabokat. *Tenger hullámai. Balaton hullámai. A hullámok hányják vetik a hajót. Parthoz ütődő hullámok. A hullámok átcsaptak a sajka fölött. Hullámokat hasogató gőzösök.*

»Hullám dagad s örvénybe száll,
Hullám között vár a halál.«
(Kölcsey)

»S indul az ádáz kard, mint a tüzes villám;
Karikáit a hír hányja, miképp hullám.«
(Arany)

Költői nyelvben képes kifejezéssel általán am. mély, nagy víz. *Hullámokba temetkezni. Elborította a hullám.*"

Rejtélyes kitétel a „gyöke *hul*, a fehéret jelentő *hol*", a magyarázat kedvéért keressük vissza a *hull* gyököt:

„HÚLL, HULL... Kettőztetett képzőjénél fogva a magyarban mindig gyakorlati vagy gyüjtő értelme van, s jelenti tulajdonkép több testnek egymás utáni esését, leesését, vagy az esésnek oly nemét, mely nem hirtelen, hanem egymás után lassan, s bizonyos előkészülettel történik. A *hu* gyök vagy gyökelem azon hangot utánozza, melyet az így leeső test hallat, s rokona: *hup* (a *hupog, huppan* származékokban). Egyezik vele a szanszkrit gyök: *ul*. A germán *fall-en, feall-an, feoll-an* stb. szók hangban is szintén rokonok."

Ezek szerint hiba volt a *hup* és rokonainak föntebbi elemzése során figyelmen kívül hagyni e gyök 1. jelentését: „Hangutánzó gyök, melyből *hupa, hupál, hupog, hupol, huppan, huppol* stb. származékok erednek." Mindkettőnek tovább visszakövetkeztethető, még egyszerűbb gyöke a hangutánzó *hu:*

24 Tokarev I., p. 90.

„HU, (1), hangutánzó gyök, mely tompa, mély fuvó hangot fejez ki, s megvan a *hucs, huh, huj, húny, hup, hur, huty* hangutánzó törzsökökben, továbbá a *huall, hull, hupog, hurgya*... stb. származékokban... Jelent általán tompa lehelést, pihegést, fuvást. Különösebben ütés, esés által okozott hangot...

HU, (2), indulatszó, melylyel hajtják, űzik a disznókat: *hu ki! hube az ólba!* A malaczokra nézve: *hü ki! hü be!* Máskép: *hucs, hücs.*"

Érdekes részeredmény az, hogy a *hullám~halom~hallom* vizsgálata során hangutánzó gyökre akadunk, mely három szempontból is fontos: 1. *p* hanggal kiegészítve a már ismert *hup* gyököt és rokonait kapjuk, tehát ilyen módon is összekapcsolódik hanghatás és a halom alakja; 2. meglehet, hogy ez a *szél*nek is a hangja, hiszen hangalaki párja a *suh*-og; kulcsszerepe lesz a *szellem* alábbi elemzésében; 3. aligha véletlen, hogy újabb utalást kapunk a disznóra (l. fentebb az *alom*ról és a Bika jegyről írottakat). Végül a rejtélyes *hol* elavult főnév magyarázata (melyet a *hull* szócikkében nem találtunk): „...a közdivatú *holnap* időhatározóban is megvagyon. Régi jelentése: hajnal, reggel, nap kelte; továbbá, azon nap, mely a legközelebbi hajnal után következik... Gyöke vagy a fehérséget és fényességet jelentő *ho* (hó), (honnan 'halvány' is), minthogy reggel, hajnalban fényesedik, világosodik az ég; vagy hihetőbben, az emelkedés, kelés eszméjét kifejező *ho,* minél fogva *hol* annyi, mint kel v. köl, kelet, világ vagy nap kelte..."

Úgy látszik, érdemes volt rábízni magunkat Czuczor Gergely és Fogarasi János bámulatos anyanyelvi érzékére, mert nemcsak egyenes vonalú előre haladás történik a *halom* mint jelenség vizsgálata közben, tehát nemcsak új meg új ágak, utak nyílnak a sokoldalú elemzés számára, hanem állandóan vissza is tudunk csatolódni, föl-, illetve megerősíteni korábbi szempontokat és jellemzékeket. Közismert, mekkora jelentősége van a halmon történő éjszakázásnak, a napkelte bevárásának, amikor az imádkozással töltött éjszaka után a kelő nap fényében mintegy fel*old*ódik, s egyben talán be is *olt*ódik a lélek; pl. a csíksomlyói búcsúnak ez a betetőzése (vagy *kulm*inációja, de hát a fentebbi elemzésből következik, hogy ez nem is idegen szó a magyarban). Egyrészt arról van szó, hogy a *hullám* szóban feltételezett *hol* gyök szépen összefogja a már ismert emelkedés, kelés (kelet) eszméjét a fényesség (fényesedés) új képzetével. Másfelől a *hol*nap, a *haj*nal bevárásával egyfajta hullámmozgás részesei is leszünk, amennyiben a nappalok és éjszakák váltakozása felfogható hullámzásnak – akár olyan értelemben is, mint a hanghullám, vagyis sűrűsödések és ritkulások váltakozásának. Persze nem egyenletes színuszhullámot kell elképzelni, ennek amplitúdója és hossza is naponta változik – csak a két napéjegyenlőségi pontban lesz azonos –, de mindenesetre olyan hullámmozgás, melynek napról napra változó értékeit az önmagában szintén hullámtermészetű fény alakítja, szabályozza.

Alakot és hanghatást nemcsak a *hup(a)* gyök köt össze. Olyan fokú hangalaki egyezés, ami a *halom* és *hullám* között van, önmagában is gyanút kell ébresszen bennünk, de tegyük fel, hogy nem hiszünk anyanyelvünknek, és annak, hogy képes a hangalak, jelentés és a valóság között eredendően fennálló szerkezeti és működésbeli hasonlóságot (izomorfiát) tükrözni, sőt megidézni. Most először rajzolni kell:

Így fest egy halom. De mi történik, ha egymás mellé több halmot rajzolunk?

Megkaptuk az elemzendő *halom~hullám~szellem* hármas középső tagját, vagyis több halom egymás mellett valóban hullámszerű alakzatot hoz létre.

Lehet, hogy ez pusztán bűvészkedés a szavakkal? De hiszen az angolban is van nyilvánvaló összefüggés a két dolog között, illetve volt, lásd *holm* fenti jelentéseit. Az ott használt Klein-féle etimológiai és a Webster-féle amerikai szótár mellett (hiszen lehet, hogy az olvasó nem találja elegendőnek) hívjuk még tanúságul a legnagyobb tekintélyt, az OED-t:

„*holm, holme*' Az első jelentésben óangol *holm* 'tenger, óceán, hullám'... a második jelentésben óskandináv *holmr* 'kis sziget öblben, tavon, patakban vagy folyóban, partmenti rét'; megfelel ószászban és kései németben a *holm* 'hegy' szónak. Ezeket általában ugyanazon szónak tartjuk; a 'hegy' jelentést (mely az óangol korból nincs adatolva, bár Layamon már használja), tekintjük eredetinek (összefügg a *hill* mai angol 'hegy' főnévvel, s így a latin *collis* 'halom, domb' és *culmen* 'orom, csúcs' szavakkal); feltételezhetően innen eredt a 'kis sziget', és képletesen a '(nagy) hullám, tenger' jelentések... 2. Tenger, hullám. (Csak az óangolban.)... 2. Kis sziget, főleg folyóban, tavon... helynevekben gyakori..."

Ne várjunk mélyenszántó elemzést arról, hogy mi kötheti össze a *hegy* és *hullám* képzetét az óangolban; már az is szép, hogy egyáltalán adatolták a dolgot. A Klein-féle etimológiai szótár is megerősíti azt, hogy *hill* és a régi *holm* szavak összetartoznak, vagyis megtaláltuk halom szavunk végmássalhangzójának a megfelelőit is, akár képző, akár nem. Bár a mai angol *hill* szóból hiányzik a végső orrhang (az ógermánban még megvolt), azt megőrizték a latin *columna* 'oszlop', *culmen* 'csúcs, orom', és a litván *kalnas* 'hegy' – lásd fenti elemzéseinket. Végül Watkins szava, a *mound*, szintén az OED-ből:

„*mound* Bizonytalan eredetű... Általában az óangol *mund* főnév folytatásának tekintik, pedig az a szó nem 'védelmet' jelent, hanem '(személyek feletti) gyámkodást, óvást'... A második jelentés úgy állhatott elő, hogy az eredeti 'kerítés' jelentést módosította a *mount* főnévhez való hasonlóság, s ugyanez a hatás vezetett el később a ma divatos 'sírhalom' (kurgán) jelentéshez, mely először a XVIII. században fordul elő.

1. Szántót vagy kertet körülvevő sövény vagy kerítés. Ma csak nyelvjárásokban...

2. Erőddomb, töltés, védőgát...

3. Mesterséges domb, sírhalom..."

Mint fentebb láttuk, éppen a *mount* főnévhez való hasonlóság miatt érdekes számunkra, hiszen ez az egyetlen szó, ahol mégiscsak összekapcsolódik a halom és

emelkedés képzete, tehát nyomokban és következetlenül, de az angolban is működik valamiféle visszamotiválás. Csakhogy ennek a jelek szerint az az ára, hogy ebben a szóban meg a hullám tűnik el, hogy a sarjadzásról, fölfelé növekedésről ne is beszéljünk, pedig a magyar gyökökben ez rendkívül fontos. Ugyanakkor hangalakilag nagyon hasonlít a *mind* 'elme, ész' szóhoz. Tehát a *szellem* mégiscsak benne van, s ezzel Watkins a lehető legalkalmasabb szót választotta ki anyanyelvéből. A hullámra utalás hiánya a mai angolban pedig talán megmagyarázza, miért nincs könyvében említés sem a „delejhullámokról", az általa fölfedezett leyvonalak mentén fogható sugárzásokról, hullámszerűen terjedő hatásokról. Talán éppen anyanyelve nem engedte tovább, nem engedte eljutni ehhez a felismeréshez.

Nos, az elején nem gondoltunk arra, hogy a hang nemcsak így, tehát a halom és a színuszhullám alakja közötti megfelelés révén kerülhet be a halomról alakuló képünkbe. Hanem úgy is – és ez talán éppolyan fontos –, hogy magának a *hullám* szónak, sőt már a *hull* törzsöknek (CzF-nél ez egy átmeneti alak a gyök és származék között) is a *hu* hangutánzó gyök az eredendő forrása. Ez a képzet visszatér alább a *szél~szellem* elemzése során. Itt gondolhatunk vissza arra a körülményre, hogy CzF szerint az *alvás, hálás* szavakban is hangutánzó gyök rejlik: „há-l az eredeti alak, s kifejezi az alvónak gyönge fuvalású lehét..."

Az ún. természettudományok közül tárgyunkban talán leginkább a fizika érezheti magát illetékesnek. Vajon mit mond a halom és hullám kapcsolatáról a fizika? Ha már felrajzoltuk a színuszgörbéket, meg kell mondanunk, hogy szigorúan véve a hang (levegőben) nem így terjed, tehát nem úgy, mint a vízben a hullámok (szilárd testben, s így a földben viszont tényleg úgy terjed, mint a vízhullám). Mégis úgy véljük, van jogalapunk arra, hogy így ábrázoljuk a hang terjedését:

„Igen sok információ, amit az ember érzékszervei segítségével az őt környező természetből nyer, hullámjelenségek közvetítésével érkezik... Mivel a longitudinális hanghullámok mindig *kompressziós hullámok,* ahol a hullámhegyekben és a hullámvölgyekben a közeg rugalmasan sűrűsödik és ritkul; ezért a hanghullámokat rugalmas hullámoknak is nevezik... A hanghullámok tipikus hullámviselkedést tanúsítanak. Jellemző rájuk a *visszaverődés,* ezen alapul a visszhang; a *törés* egy olyan közegbe való áthaladáskor, ahol más a terjedési sebesség; továbbá az *interferencia* és a *csillapodás...*" (TTKE p. 515.)

A mi céljainkra talán elég is az, hogy „A hanghullámok tipikus hullámviselkedést tanúsítanak". De mit is akarunk ezzel a hullámmal? Természetesen többről van szó, mint a halmok vonulatának, rendszerének mintegy a föld hullámzásaként való felfogásáról (ez is belejátszik a képbe, l. fentebb *haj*-ol, *haj*-t elemzését). Amikor fölmegyünk a halomra, két irányból is hullámszerű, vagy ily módon felfogható és ábrázolható sugárzásoknak, rezgéseknek vagyunk kitéve – sőt kifejezetten ezért kapaszkodunk fel rájuk. Lentről, a földből fogjuk fel az egyik hullámjelenséget, mely – legalábbis az év bizonyos pontjain – kedvező lehet, hiszen a halom alatt nincsenek vízerek. Felülről a kozmikus hatásokról szintén feltételezhetjük, hogy hullámtermészetűek. Nézzünk újabb idézetet:

„Minden olyan *mechanikus rezgést* (ill. ennek tovaterjedésével keletkező hullámot), amely valamely *rugalmas közegben létesül, hangnak nevezünk*... A közegben *tovaterjedő rezgés hullámhosszát* (λ) az ismert összefüggés alapján számítjuk ki: $\lambda = c/f$. Nagyobb frekvenciájú hanghoz rövidebb hullámhossz, kisebb frekvenciához nagyobb hullámhossz tartozik. Ugyanazon rezgésszámú hang hosszabb hullámban halad olyan közegben, ahol a terjedési sebessége nagyobb. – A hanghullámok a megfelelő határfelületeken visszaverődnek." (Brückner 1965. 58–59.) „...A színusz lefolyású ún. tiszta hangok önmagukban kellemes hangzásúak." (Uo. p. 101.)

Talán éppen „színusz lefolyású tiszta hangokra" számítunk ott fenn a halom tetején. Vagy elég a *szél* fúvását hallgatni, és abból kihallani a kozmosz üzenetét? Ugyanis nekünk magyaroknak valóban üzenhet *szél*lel a *szel*lem (az angoloknak csak nagyon távolról, mert *wind* és *mind* között részleges megfelelés esetleg még lehet):

„SZÉL, (1)... Szoros értelemben a sebesebb mozgásba hozott légnek azon fülbehatható tulajdonságát, vagyis hangját jelenti, mely folytonos *sz* gyanánt hallik... Alapfogalomban egyezik mindazon szókkal, melyek a sebességnek, sietésnek, sirülésnek stb. sziszegő *sz* vagy suhogó *s* hangját utánozzák; s legegyszerűbben van meg a török *esz-mek* (=fúni) szóban; továbbá egyezik azon idegen szókkal, melyek magát ezen légtüneményt is *sz, s* rokon gyökhangokkal fejezik ki, mint legközelebb a mongol *szalkin* (Wind), a latin *spirat, spiritus, sibilus, sibilat;* ide tartoznak azon szók is, melyek ajakhanggal kezdődvén fuvást, mintegy a levegőnek továbbra tolulását fejezik ki, mint: *fú,* sínai nyelven is *fú,* a latinban *flat,* a németben *wehen, blähen* stb. A finn nyelvekben *sz* helyett tompább *t,* a törökben lágyabb *j* hangzik; amott: *tuuli, töl, tyl,* emitt: *jel, jil.* A magyarban is van *tutul, dúdúl.* Rokon vele alapfogalomban vagyis a sebesség természeti hangjának utánzásában a *száll* ige is, egészen hasonló módon a mongollal, melyben mint föntebb érintők, *szalkin* am. szél és *szoila-khu* (mandsu nyelven: *szoilo-me*) am. száll-ni, repülni."

Aligha lehet véletlen az, hogy – a föntebb tárgyalt *hullám*hoz hasonlóan – most a szél kapcsán kell újra a hanghatást figyelembe venni, vagyis hogy CzF mindkettőben elsődlegesen hangutánzó folyamatokat, ezek leképeződéseit látja meg[25]. És talán az sem véletlen, hogy ez a hang leginkább a fúváshoz áll közel, tehát a levegő kifúvásának, lehelésének vagy sziszegésének hangja, és mint ilyen, lelkiségünk terméke, megnyilvánulása. Lehetséges volna a magyar nyelvből igazolni azt, hogy a teremtés elsősorban lelki ügy, és hogy test és szellem egyaránt lélekből való teremtés által jön létre? Gondoljuk meg, hogy sok nép teremtésmondáiban a teremtő *kézzel* gyúrja agyagból az első embert, majd életet *lehel* belé: mindkét művelet a lelkiség tiszta megnyilvánulása.

25 Érdekes adalék az angol néphitből, hogy a disznók (éppen a disznók!) látják is a szelet (Inwards 1994. 130.).

A Meggyes csárda. Gémes kúttal, akasztófával.
KS monogramú (Kenyeres Sándor?) népi rajz után készítette Szűcs Sándor.
(Szűcs Sándor: Betyárok, pandúrok és egyéb régi híresség ek, 66. o.)

„SZELLEM, (szell-em v. szél-el-em) fn. tt. *szellem-et,* harm. szr. -e. Korunkban alkotott s hirtelen elterjedt új szó a hellen πνεύμα, latin *spiritus,* német *Geist* kifejezésére, különböztetésül a *lélek*-től, melynek szabatosan a hellen ψυχή, latin *anima,* a német *Seele* felelnek meg. Legújabb időkig a köz és irodalmi nyelven mind a *spiritus,* mind az *anima* kifejezésére, a fogalmak nem kis öszvezavarásával, a ‚lélek' szó divatozott, noha már a tatrosi biblia másolók a nép nyelvén sem ismeretlen *szellet* (spiritus) szóval éltek... Az Istenről nem mondjuk, hogy szellem, hanem lélek. *Az Isten lélek, s akik őt imádják, lélekben és igazságban kell őt imádniok.* Az emberi testnek is ellentéte: lélek, nem: szellem. *A test elrothad és porrá leszen, a lélek pedig visszatér Istenhez, aki adta volt azt.* – E szó nyelvünkben csupán láthatatlan egyszerű lényekre, vagy némely elvont fogalmú tárgyakra vonatkozik, nem úgy, mint a latin *spiritus,* és német *Geist,* melyek átv. ért. némely finomabb alkatu látható testeket, vagy anyagi erőket is jelentenek. V. ö. SZESZ, LÉL, LÉLEK, SZELLET."

Ebből elég világosan kiderül az, hogy a nyelvújítási *szellem* előtt volt már erre szavunk, mégpedig a *szellet:*

„SZELLET, (szell-et v. szel-el-et) fn. tt. szellet-ét, harm. szr. -e. Több régi nyelvemlékekben, pl. a Müncheni codexben a mai *szellem* (latin spiritus) értelmében, még pedig mind jó, mind rosz értelmében használtatik. *Fertezetes szellet* »immundus spiritus« azaz daemon (137. l.)... »Proféta szent szellettel teljes« (128. l.). De használtatik a latin spiritus-nak természettani (szél) jelentésében is: »Szellet hol akar ott lehel« (Erdősynél: »az szíl az holott akarja ott fú«. János ev. III.). »Miután ked(ég) szelletet (lélekzetet) vött volna« (Bécsi codex). Túl a Dunán ma is divatozik, s jelent kedélyi föllengzést, nagyratartást. *Nagy szellet van benne,* sokat tart maga felől. A nyelvészetben használtatik némely fuvallati vagy hehentési elemek elnevezésére, milyen főképen a görögben a *spiritus asper* és *lenis* és a sémi nyelvekben *álef* vagy *elif* és *ájn,* melyek nem annyira szóhangnak, mint inkább csak némi fuvallatnak tekintetnek... régi iratainkban talán a mostaninál erősebb hehentés vagy fuvalás után, vagy talán a sémi nyelvek példájára nagyon gyakran találkozunk ily fuvallási (szelleti) jelölésekkel, főképen a lehelő *h* betűben, de egy másik fuvó betűben t. i. a *v*-ben is, pl. *ő* régi iratokban néhutt *vő* néhutt *hő* alakban fordúl elé; a Debreczeni Legendáskönyvben pedig számtalan esetben találjuk a *h*-t végső önhangzók után pl. *ahról, tömlöczbeh...* stb."

Csakhogy az angolban itt is rendkívül erőteljesen működik az elszervetlenülés: a *spirit* 'szellem' szó az átlag angol számára teljesen önkényes, megállapodásszerű jel, és a latin *spirare* 'lélegezni' igének az angolban

megtalálható többi származékával (*respiration* 'légzés', *conspire* 'összeesküszik', *perspire* 'izzad', *expire* 'érvényét veszti', *inspire* 'megihlet' stb.) nem tudja összeköti, részben azért, mert nem tanult latint, részben azért, mert a mai nyelvtudat számára ezek a szavak jelentésükben nem tartoznak össze; a közös **spir-* gyököt ugyan felismeri bennük, de nem tudja értelmezni. Ugyanakkor viszont az első szónak megfelelő ige, *breathe* 'lélegezni', már angolszász eredetű, tehát ige és főnév között nincs „átjárás", emiatt a szó szoros értelmében „nem tud ötről hatra jutni" (Pap Gábor hasonlata), nincs átmenet ige és főnév között. A mai angol nyelv (a normann hódítás következtében) tele van ilyen szópárokkal, amelyek tagjainak igazából össze kellene tartozniuk, de vagy hangtani, vagy jelentéstani szempontból szétesnek. A *soul* 'lélek' szó viszont (amellett, hogy hangalakilag – és mint mindjárt látjuk, jelentés szempontjából is – teljesen megfelel a magyar *szél*nek!) az angolban rokontalan, Klein csak félve meri összekapcsolni a *sea* 'tenger' főnévvel. Az angol szakos számára vizsgatétel az, hogy a szókincs két nyelvi rétegből tevődik össze, és ezek a mai napig nem épültek össze, nem szervültek egymáshoz. Egy ilyen nyelvre nyilvánvalóan nem lehet rábízni egy ősi, szerves műveltség megőrzését és továbbadását, ezt az nem is vállalja. Úgy véljük, effélékkel magyarázható az angolszász nyelvészetben elterjedt vélekedés, miszerint a szókincs (minden nyelv szókincse!) önmagukban önkényes, megegyezésszerű jelek rendezetlen összessége, melyben csak a lexikográfus képes valamilyen gépies rendet érvényesíteni (pl. ábécérendben sorba szedni az elemeket). – Térjünk vissza CzF-hez, mit mond lélek és szél összefüggésére nézve:

„LÉLEK, (lél-ek vagyis leh-l-ek) fn. tt. *lelket* vagy *lelkèt*. Személyragozva: *lelkèm, lelkèd, lelke* stb. Elveti az ékezetet e származékokban is: *lelkendèz, lelkü, lelküség*... Világos, hogy a lélek gyöke eredetileg egy a *leh, léh, leheg, liheg* szók gyökével; t. i. az ember azon láthatatlan erőt, mely minden mozgalomnak kútfeje, a *lehhel,* mint életnek jelével, azonosította. Innen van, hogy több nyelvben e két fogalom azonos szókkal fejeztetik ki, pl. a hellen πνέο és πνεύμα, a latin *spirat* és *spiritus, anima, anhelo,* innen lett *animal;* mint a régies magyar *szellet* s újabb *szellem* a *szél* v. *szellő* szótól, a szláv *duchat* és *duch,* a héber *ruah* am. szél és szellem stb."

„Megakadhatunk azon, hogyan lesz a *szél*ből *lélek*? CzF-ban sehol sincs kifejtve, de mivel azonos jelentésben használja a *leh*elő és *szel*leti hangokat, mint hangtani kifejezéseket (a mai hangtani irodalomban ennek – legalábbis részben – idegen szóval *spiránsok,* vagyis réshangok felelnek meg), hangtanilag nem úgy kellene a dolgot felfogni, hogy most meg L hanggal váltakozik a SZ (erre nem sok példát találnánk), hanem talán úgy, hogy a *leh* gyök megfordításával kapott *hel*-ben megy végbe a H~SZ csere.[26]

Foglaljuk össze, mit sikerült megtudnunk a halomról:

Halom:

1. emelkedés, haladás, csúcs,
2. kelés (ami meggyűlik) a föld testén,
3. kúp alak, köpü, koponya,
4. növényi szár, sarj(adzás),
5. száll, szárny,
6. alom, szalma, szérű, szűrés (szigetelés),
7. álom, alvás, hálás, halál,
8. szél, lehelés, fúvás,
9. sertés, galamb, bika, Szent György,
10. szellem, elme, lélek,
11. alma, emlő, tej,
12. hallás, hanghatások, rezgések (felfogása), hullám,
13. kél, (ki)hajt, hajlat.

Ha valahol, akkor itt biztosan semmit sem jelent a számozás, az egész csak arra szolgál, hogy ki ne maradjon valami. Az elemzésekben remélhetőleg érzékeltetni tudtuk azt, hogy ezek a szempontok vagy jellemzékek nem határolhatók el élesen, sőt lényegükből adódóan egymásba fonódnak.

Tanulmányunk végén a sok közül egy-két ígéretes folytatási lehetőségre hívnánk föl az olvasó figyelmét. A fentiekben a halmok működését erősen kötöttük a Bika jegyhez, az erre irányuló további elemzésnek feltétlenül foglalkoznia kellene az alábbiakkal: *a)* Mondáinkban, népmeséinkben a táltosok gyakran *bika* alakban küzdenek meg egymással, s ilyenkor a küzdelem halom tetején zajlik, vagy pedig két szemben lévő halomról lefutva ütköznek meg (talán éppen egy szérűn), lásd pl. Szűcs Sándor rajzát kötetünk 85. oldalán; *b)* bár a disznóra mint a Bika jegy keleti megfelelőjére több utalást is találtunk, szó sem esett a Galambról, mint idetartozó holdház-állatról, pedig hangtanilag is föltétlenül idevonható, olyannyira, hogy a *Columba* madártani nevet Klein a 'sötét színű' jelentéssel bíró **qel-, *qol-* IE gyökből vezeti le, mely gyanúsan hasonlít a már tárgyalt **ḱel-* (vagy **ḱlei-*) 'dől, hajlik' és **qel-* 'kél, felmagasodik' IE gyökökhöz. Ha pedig a szóvégi *-mb* hangcsoporton akadnánk fenn, az megtalálható a halom egyik rokonértelmű szavának, a *domb*nak a végén. Éppen a galamb az, mely népművészetünkben és -dalainkban a leggyakrabban ábrázoltatik úgy, hogy csőréből virágzó-leveledző ág *kél, sarjad, hajladozik, hajt* ki, ezzel mintegy tovább mondva a teremtést (Pap 1992. 39–41.).

A másik irányban éppen a Bika szót volna érdemes elemezgetni. A TESz és CzF szerint is forrása a török *bugha*, s véleményünk szerint a helyzet nagyon hasonlít ahhoz, amit föntebb a *hup* gyök vizsgálata kapcsán tapasztaltunk, vagyis mintha megint összefonódna alak és hanghatás. Az előbbire sorolhatjuk a *bog*lya, *bug*olya főneveket, a *buk~bók* gyökpárost (*buk*kanó, mint KRESZ-tábla jelzése, *bók*ol=meg*haj*ol), utóbbira pedig a *bőg*és, sőt *búg*ás. „Bika-módjára bőgő gémfaj", mondja CzF a bölömbikáról. *Búg* szavunk több érdekes jelentést fűz egybe: 1. (tehén, bika) bőg; 2. malac hangját jelöli; 3. galambdúc; 4. (sertés) párosodni vágyik; 5. búgócsiga hangja. (CzF, ÚMTESz). Ha tehát eddig hiányoltunk egy olyan szót, mely egyszerre utalna nemcsak a Bika jegyre, hanem az idetartozó másik két állatra, a Disznóra és a Galambra, akkor most láthatjuk, hogy ez a szó sem hiányzik nyelvünkből. Végül vegyük észre, hogy a hangbokrok szintjén *búg* nem más, mint *hup* megfordítása.

26 Végül vegyük észre, hogy hanghatás és felmagasodás is összefügg: a *suh* gyökből egyfelől *suhan, suhog,* másfelől *suháng, suhanc* vezethető le.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALMI HIVATKOZÁSOK

CzF – Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* I–VI. Emich Gusztáv magyar akademiai nyomdásznál, Pest, 1862–74.

CsPr – Csapody Vera–Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek szótára.* Mezőgazdasági, Bp. 1966.

Györkösy – Györkösy Alajos: *Latin–magyar szótár.* Akadémiai, Budapest, 1986.[9]

Kassai – Kassai József: *Származtató 's gyökerésző magyar-diák szó-könyv* I–V. Petrózai-Károlyi, Pest, 1833–36.

Klein – Klein, E.: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language* I–II. Elsevier, Amsterdam etc., 1966–67.

ME – Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Akadémiai, Bp. 1993. (1896.)

MÉKSz – *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai, Bp. 1972.

OED – *The Oxford English Dictionary.* Second edition on CD ROM. Oxford University Press, 1992.

SzegSz – Bálint Sándor: *Szegedi szótár* I–II. Akadémiai, Bp., 1957.

TESz – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Akadémiai, Bp. 1967–1976.

ÚMTESz – *Új magyar tájszótár* I–III. Akadémiai, Bp. 1979–93.

Webster – *Webster's New International Dictionary of the English Language* I–II. G. Bell, London, 1932.

Brückner János: *Akusztika.* Bolyai könyvek. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1965.

Inwards, R.: *Weather Lore.* A Collection of Proverbs, Sayings and Rules Concerning the Weather. Senate, London, 1994. (1893.)

Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia.* Európa, Bp. 1987. (1854.)

Michell, J.: *The Earth Spirit. Its Ways, Shrines and Mysteries.* Thames and Hudson, London, 1975.

Molnár V. József: *Egész-ség.* Melius Alapítvány, Pécs, 1995.

Pap Gábor: A teremtő ige és működése a magyar népművészetben. *Őshagyomány* 7. szám (1992.), 39–55.

Pap Gábor: *Jó pásztorok hagyatéka.* Magyar népművészet. (Varázstükör.) Pódium Műhely Egyesület–Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.

Pap Gábor (szerk.): *Pipaszó.* Négy világrész pipái. KLTE Művelődési Irodája, Debrecen, 1994.

Preobrazsenszkij, A. G.: *Etyimologícseszkij szlovár rússzkovo jazüká* I–II. Goszudárszтvennoje izdátyelsztvo inosztránnüh i nacionálnüh szlovaréj, Moszkva, 1958. (Lisszner–Szovko, 1910–14.)

Szabó Antónia (szerk.): *„Lettem, vagyok, múlok, ismét leszek".* Honfoglalóink élő öröksége a magyar paraszt- és pásztorművészetben. Sztélé Alapítvány, Debrecen, 1996.

Szűcs Sándor: *Betyárok, pandúrok és egyéb régi híresség ek,* Magvető, Bp. 1969. 66. o.

Szűcs Sándor: Ősi mintájú ábrázolások pásztori eszközökön, *Ethn.* LXIII. (1952.), 160–166.

Természettudományi kisenciklopédia. Gondolat, Bp. 1975.

Tokarev Sz. A. (szerk.): *Mitológiai enciklopédia* I–II. Gondolat, Bp. 1988.

Toroczkai-Wigand Ede: *Öreg csillagok.* Táltos, Bp. 1916.

Végvári József: Kecskeolló I–II. *Magyar Szemle* (Ú. f.) IV. (1995.), 6. 617–32; 7. 752–66.

Végvári József: Egy pásztordalról. *Főnix,* 2. (1996.), 11–24.

Végvári József: *„Ki se mengyek, meg sem adom magam."* Ősvallásunk nyomai egy népdalban. Főnix Könyvek 8. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi Egyesület, Debrecen, 1998.

Watkins, A.: *The Old Straight Track.* Reprint. Abacus, London, 1974. (1925.)

Debrecen, 1998. november 1.

RADNAI MIKES

Égitestek, mélyrepülésben

GÖNCÖL-SZEKÉR ELHELYEZKEDÉSŰ HALOMCSOPORT A BÉKÉS MEGYEI KÉTEGYHÁZI RÉTEN

Békéscsaba szomszédságában, a kétegyházi réten 3 héten át végzett halomásást dr. Gazdapusztay Gyula, a szegedi egyetem immár neves fiatal régész docense. Előző évben az itt elterülő halomcsoport két kisebb halmát tárta fel, az idén a legnagyobbikat. Az előkerült igen érdekes leletek alapján kitűnt, hogy e már megásott halmok több ezer évesek, 1700 évnél feltétlenül régebbiek. Feltehető, hogy ezen halomcsoport többi dombja is hasonló korú.

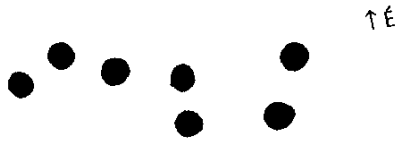
„A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban" c. tanulmányom komplettírozása során az elmúlt évben azt a meglepő megállapítást tettem, hogy a dombegyházi halmok kb. kettős halomkörrel veszik körül azt a központi halmot, amelyet a régi térképek Attila-halmának jelöltek meg.

Az idei kétegyházi halomásás során – sok érdeklődő mellett – magam is többször a helyszínen jártam. Azt is vizsgáltam, vajon található-e valami hasonló szabályszerűség e korhányok elhelyezkedésében is. S azt kellett tapasztalni, hogy ezek a dombok, amelyek a békéscsabai–kétegyházi vasútvonalon haladó szerelvényről nézve félkör alakú elhelyezkedést mutattak, e mértani formától jelentősen elütő módon helyezkednek el. Úgy látszott, semmi szabályszerűség sem nyilvánul meg társulásuk módjában.

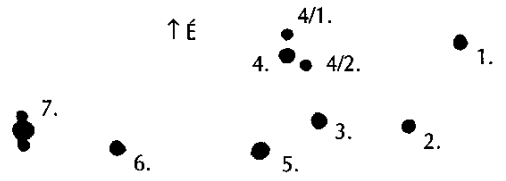
Az ásatás helyszínéről hazajövet egy ismerősöm – ki jól ismeri a dombegyházi Attila-hagyománnyal kapcsolatos búvárkodásaimat – felhívta figyelmemet egy tudományos felfedezésre, amelynek során Dél-Amerikában – az újonnan felfedezett, magyarul beszélő indiánoknál – olyan halomcsoportokat találtak, amelyeknek halmai a Göncöl szekere alakjában helyezkednek el.

Ekkor hirtelen átvillant agyamon: mintha a kétegyházi halomcsoport is hasonló elhelyezkedésű volna.

Előkerestem a Göncöl-szekér hiteles térképi formáját, amely a következő:

Másnap reggel újra a helyszínre mentem. Örömmel állapítottam meg, hogy emlékezetem nem tévedett: e halomcsoport formája is alapjában a Göncöl szekere szerinti elhelyezkedést mutatja, az alábbi egyszerű felvázolás szerint:

A halmok ismertetése

1. halom: kb. 3–3,5 m magas, tompa kúp alakú, kb. 3000 m³ űrtartalommal, megásatlan.

2. halom: 8 m magas, 11 000 m³ köbtartalommal, éles kúp alakú, idén, 1967-ben került megásásra.

3. halom: kb. 7 m magas, éles kúp alakú, kb. 9000 m³ űrtartalommal, megásatlan.

4. halom: kb. 3 m magas, tompa kúp alakú, kb. 2000 m³ űrtartalommal, megásatlan.

4/1. mellékhalom: kb. 2 m magas, lapos kúp alakú, az elmúlt évben ásták meg.

4/2. mellékhalom: kb. 1,5 m magas, lapos kúp alakú, az elmúlt évben ásták meg.

5. halom: kb. 2,5–3 m magas, lapos kúp alakú, halommaradványnak látszik, kb. 2000 m³ űrtartalommal.

6. halom: kb. 2,5–3 m magas, lapos kúp alakú, halommaradványnak látszik, kb. 2000 m³ űrtartalommal.

7. halom: kb. 7 m magas, éles kúp alakú, kb. 9000 m³ űrtartalommal, megásatlan, északi és déli oldalán két kissé kimagasló földnyelvvel, mintha hármas halomnak indult volna.

A 2., 3. és 7. halmok kb. egyenes vonalban vannak, és kb. azonos testtömegükkel uralják a csoportot. Magasságuk is úgyszólván azonos. Az 1. és 4. halom előbbiek fele magasságát és tömegét sem érik el, de jelentősen kiemelkednek a talajszintből, és szabályos halomformájuk van. Az 5. és 6. halmok valamivel kisebbek. A 4/1. és 4/2. mellékhalmok közvetlenül a 4. halom mellett helyezkednek el, szabályos halomformával. Az sincs kizárva, hogy egyetlen közös halomból alakítottak hármat.

Észleléseimet elmondottam az ásatást vezető professzor úrnak, aki azonban nem tulajdonított jelentőséget megállapításomnak, azt mitikus elképzelésnek minősítette, többek között azzal az érveléssel is, hogy ebben a tágabb körzetben a fentieken kívül több halom is van.

Az ellenérvek nem tudtak meggyőzni, az alábbi indokok miatt is:

– Ez a hét halom összefüggő, zárt halomcsoportot képez, amelyektől a tágabb körzet többi halma okkal elkülöníthető. (Nincs kizárva, hogy ezek is beazonosíthatók a Göncöl szekere szomszédos égitesteivel.)

– Ebben a kérdésben csak akkor lehet a végső szót

kimondani, ha e halomcsoport minden halma megásásra kerül, valamint keletkezésük ideje, koruk kétségtelenül megállapítást nyer. Ha ugyanis kitűnik, hogy egykorúak, akkor feltevésem már bizonyítottnak tekinthető. Valószínűsíthető, hogy készítőik egy időben, tervszerűen helyezték el ezeket a halmokat ilyen csoportosításban, ismeretlen kultikus okokból, lehetséges csillagimádás, csillagkultusz következtében, abban a hiedelemben, hogy a földről eltávozott lelkek lakóhelyei az égitestek. S ez a hipotézis még akkor is elfogadható az előbbi esetben, ha a tágabb körzet halmai is velük egykorúak.

(Szerény véleményem szerint a kérdés eldőltéig e halmokat védetté kellene nyilvánítani, mivel régészeti, műemléki értékük lehet, és a megásott halmokat vissza kellene tölteni, eredeti halomformájuk szerint, és földjük kitermelését megakadályozni. A 4/1. mellékhalomból jelenleg vályogot termelnek.)

Megemlítem még, hogy ez a kérdés azért érdekel különösképpen, mert ezen álláspontom beigazolódása esetén új szempontból vizsgálható több száz tiszántúli halom: feltételezhető, hogy közöttük több olyan halomcsoport található, amelyek különféle égitest-csoportosulások vetületei.

Ezen túlmenően főleg azért érdekel e lehetőség, mert a beigazolódás esetén feltételezhető, hogy a dombegyházi halomkörök, ill. ezeken belül a kishalomkör lehetségesen a naprendszer (a nap és 8 bolygójának) vetülete. Ezzel ugyanis új érvet nyerhetnénk a dombegyházi Attila-hagyomány realitása mellett. Olyan értelemben, hogy e halomcsoportok eredetét és értelmét ismert hunok a *legnagyobb hun királyt a legnagyobb égitest, a napnak rendszerét utánzó ősi halomcsoport halmai közé temethették.* (Ebben az esetben esetleg magyarázatot kapna az a tény is, hogy miért fekszik két főhalom a kishalomkörön belül. E kishalomkör egyik legjellegzetesebb fekvésű halma az előkerült leletekből következtethetően szkitha halom. Priszkosz görög történetíró Attilát következetesen királyi szkithának nevezte.)

Megemlítem még, hogy az 5. és 6. halom elhelyezkedése mai állapotukban nem adják a legtisztább képét a Göncöl-szekér hasonló égitestének. Mintha az ötödik halom helyén is 2 (megosztott) halom volna, ill. lett volna, azaz, mintha mellékhalma lett volna, mint a 4. halomnak. Azt is meg kell említeni, hogy az 1. halom áll egyedül mezőgazdasági művelés alatt az összes halom közül, és így feltételezhető, hogy magassága nagyobb méretű lehetett. Arra is rá kell mutatni, hogy az 1. és 4. halom elég közel fekszik a vasútvonalhoz. Ezt a vasútvonalat valamikor, talán az 1800-as évek végén, erősen vizes, mocsaras területen keresztül vezették és építették, jelentős feltöltés árán. Feltételezhető, hogy ezen feltöltési munkák során az 1. és 4. halmok halomtestéből is használtak föl földet a vasúti töltés feltöltési munkálataihoz, mikor is a maradék halom formájának megtartására vigyáztak. Erre vannak precedensek.

A legalapvetőbb az egész kérdésben, hogy a Göncöl szekere alapvető formáját adó 1., 2., 3., 4. és 7. halmok teljesen azonos elhelyezkedésűek az égi Göncöl szekere formáját alapvetően meghatározó hasonló elhelyezkedésű égitestekkel!

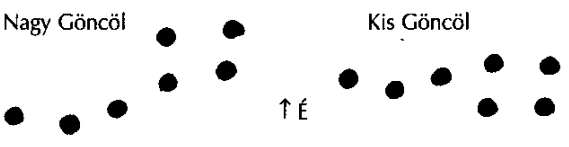
Mindezek után hozzáfogtam a Göncöl szekere elhelyezkedésű dél-amerikai halomcsoportok körüli tudományos felfedezés részletesebb megismeréséhez. Egy ottani ismerős által érdekességként küldött, tudomány és technika fejlécű, kivágott újságcikk volt az ismeretközlés alapja és forrása, az alábbiak szerint:

Az elmúlt évben napilapjaink is megemlékeztek Móricz János magyar származású dél-amerikai régész világszenzációt keltett felfedezéséről: Dél-Amerika őserdőiben, Equador és Kolumbia területén magyarul beszélő indiánokat talált. Equador váratlanul a tudományos érdeklődés középpontjába került.

Erről a rendkívül érdekes tudományos felfedezésről adott kisebb terjedelmű, összefoglaló jellegű tudományos beszámolót a Dél-Amerikában (Buenos Aires) megjelenő Freie Presse 1967. február 8-ai számában Juan Andres Cuello Freyre, az Amerikai Történeti Akadémia tagja, helyszíni beszámoló formájában. A cikk lényege a következő: Móricz János óriási feltűnést keltett felfedezése révén kitűnt, hogy a dél-amerikai régi Quito lakói a spanyol inkvizíció előtt magyarul beszéltek. Equadorban és Kolumbiában más indián törzsek is beszélnek magyar nyelven. Ezek a törzsek a spanyol hódítók megjelenése után az őserdőkbe menekültek, és így napjainkig minden kultúrhatástól elzárva eredeti formájukban őrizték meg nyelvüket, életformájukat, szokásaikat, hagyományaikat. S ezen nyelv, a hagyományok, szokások stb. tekintetében – írja – „teljes az azonosság Quito ország bennszülöttei és Magyarország bennszülöttei között". Móricz több ezer földrajzi és családnevet gyűjtött össze a régi Quito országban, amelyek mint földrajzi és családnevek Magyarországon is élnek. Teljes az azonosság a Duna–Tisza közötti magyarság hagyományaival is. S a beszámoló idevágóan legérdekesebb része a következőképpen szól:

„Élt a magyarok között egy szólásmondás. Ha egy nemzeti hőst vagy olyan kiváló személyt temettek el, aki hazájának nagy szolgálatot tett, ezekkel a szavakkal búcsúztatták: »Göncöl szekerén fog pihenni.« Vagy így: »Mostantól fényesebben ragyognak a Göncöl csillagai.« S Quinche (kincse) és Cochasqui völgyében egész sora fekszik az olyan halmoknak, amelyek hűséges utánzatai a Göncöl szekere csillagainak. Ősi időkben Magyarországon is szokásban volt, hogy a halmok alá temetkeztek. Így adódott, hogy a magyarok, akik nagy tiszteletben tartották őseik szokásait, címerükbe hármas halmot állítottak, amely a fenti hagyománytiszteletnek a szimbóluma."

S a cikk két helyszínrajzzal is szemlélteti a Göncöl szekere elhelyezkedésű halomcsoportok formáját, az alábbiak szerint:

A rajzon mindkét halomcsoport kelet–nyugati elhelyezkedésű, miként a kétegyházi halomcsoport is és az égi Göncöl-szekér is.

A Nagy Göncöl alakú halomcsoportnál a vázlaton a déli oldalon van a szekér rúdja, miként a kétegyházi

halomcsoportnál is, szemben az égi Göncöllel, ahol a szekér rúdja a szekér északi oldalán helyezkedik el.

Mind a dél-amerikai, mind a kétegyházi Göncöl alakú halomcsoportoknál – amiként az égbolt Göncölénél is – a szekér rúdja a szekér nyugati oldalából nyúlik ki.

Úgy vélem, ezen dél-amerikai felfedezés révén asszociált fenti feltárás egészen új lehetőségek és kutatási szempontok elé állítja a tiszántúli halomkutatást, az elmúlt évi dombegyházi feltárásomon túlmenően. (Annak idején azt is jelentettem az illetékes szerveknek.)

Megemlítem még, hogy a cikknek a „quinchei halomcsoport" aláírású helyszínrajz-melléklete a Nagy Göncöl szekere elhelyezkedésű halomcsoport közvetlen keleti oldalán, közvetlenül a szekérforma keleti oldala mellett – tehát a fenti kétegyházi szemléltető rajz esetén az 1. és 2. halmokkal párhuzamosan, észak–déli irányú egyenes vonalban többek között 6 db négyszög alakú formát is jelez, de nem lehet megállapítani, hogy halmok vagy házak alaprajzáról van-e szó.

A kétegyházi Göncöl-szekér alakú halomcsoport tartalmi értelmezése

Ha ez a halomcsoport valóban Göncöl-*szekér* alakú, akkor az egyes halomsírok alatt a következő eltemetések vélelmezhetők:

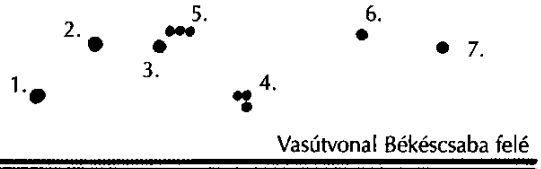
A szekér bakján, első ülésén szokott ülni a *gazda* – esetleg mellette a felesége, tehát a *3. halom alatt vélelmezhető a fősír,* bővebb és értékesebb mellékletekkel. (Ez a halom még megásatlan.)

A szekér farában, hátsó ülésén ülhetett vagy a gazda felesége, vagy leánya, vagy pedig – a jelen esetben – az uralkodót a fontos nagy túlvilági útra elkísérő *papnő, jósnő* – esetleg maga mögött 1-2 kísérő szolgával a hátsó pótálláson, pótülésen. *Ezen hátsó ülésnek a 2. halom felel meg.* (Ebből az 1967 nyarán megásott halomból előkerült sírok közül a legalsó, fagerendás fősírból egy 16 esztendős leány csontvázát emelték ki, mégpedig többek között kultikus eszközökkel, amelyekből a papnő mivoltára következtethettek. – A régi pogány uralkodók a csatákba is magukkal vitték jósaikat, jósnőiket.)

A „túlvilági útipoggyász" zöme esetleg a 2. és 3. halom közötti sík területen, vagyis a *kocsi-derékban* kereshető, jeltelenül, földbe ásva. (Ezt a területet végig fel kellene tárni, vagy legalábbis a Csanda-féle műszerekkel megműszerezni, innen fémes leletek is előkerülhetnek.)

A szekér-*kerekek* helyén, tehát az 1. és 4. halmokban – az „ellenségeidet lábaid zsámolyává teszem" zsoltáros mondás analógiája alapján, ill. az elhalt győzedelmes hősiességének bizonyítására, ill. hogy az elhalt uralkodót a legyőzöttek kísérjék és szolgálják a túlvilágon is – a legyőzött, foglyul ejtett, de a temetéskor *megölt, felszabdalt,* kerékbe tört ellenség kerülhetett eltemetésre. (Az 1. halom még megásatlan, az egyik 4. halomból emlékezetem szerint egy összekevert csontváz került elő megbontatlan halom alól.)

A fentiek alapján az 5. és 6. megásatlan halmok alatt kiemelkedő hajtóüléseken vagy lovon ülni szokott *hajtó-lovasok* lehetnek eltemetve, lovakkal, lószerszámokkal, mint előkelő túlvilági kíséret tagjai, és a 7. halom alatt még előkelőbb *éllovas-kíséret* eltemetése vélhető, ugyancsak lovakkal, lószerszámokkal, fegyverekkel és *jelvényekkel.* (Amennyiben harcba vonuláskor az uralkodó lóháton a harci szekér előtt járt, akkor lehetséges, hogy őt a 7. halom alatt kell keresni, és a 3. halom alatt feleségét.)

Kérdés, mi minden tartozhatott abban az időben egy fejedelmi, uralkodói békebeli vagy harci szekér felszereltségéhez, kíséretéhez, a fentieken belül vagy azon kívülállóan elhelyezetten. Lehetséges, hogy ezek magyarázatát adják a köröskörüli kisebb domborulatoknak és a belőlük előkerült, illetve előkerülhető leleteknek. (Őrlovasok, élelmet szállítók, vágóállat-állomány, vadászebek stb.)

A hipotézis szerint az összes halom emelése *egyetlen temetkezési aktussal,* egyszerre, ill. egy időben történt. (Emberük, idejük egyformán bőven volt.)

BÉKÉSCSABA, 1967. NOVEMBER 2.

CSÓVÁS HALMOK DOMBEGYHÁZÁN

Azonban Freyre fenti cikkéhez mellékelt „Halmok Cochasquiban" aláírású helyszínrajz még további meglepetéseket hozott számomra. A rajz ugyanis 3 db nagyméretű és 4 db kis méretű fektetett gomba alakú halmot is ábrázol. A nagyméretűeknek meglehetősen hosszú, csúcsban végződő száruk van, a kis méretűeké egészen rövid.

Mind a hét fekvése észak–déli irányú: a fej észak felé és a szár dél felé nyúlik. Kezdetben alig méltattam ezeket figyelemre, miután figyelmemet teljesen lekötötték a Göncöl-szekér elhelyezkedésű halomcsoportok vázlatai.

E fektetett gomba alakú halmok képe a következő:

Megmutattam e helyszínrajzokat kartársamnak, Dombóvári György mezőgazdasági egyetemet végzett agronómusnak, aki Dombegyházán született és nevelkedett. Dombegyházi helyi ismereteivel igen sokszor adott hasznos tájékoztatást, és segített problémáim kiértékelésében. Míg én a Göncöl-szekér alakú halomcsoportokra utaltam, neki elsősorban a fektetett gomba alakú halmok keltették fel a figyelmét. Kisvártatva a következő párbeszéd zajlott le közöttünk:

„Mikes bátyám, ilyen halmok vannak Dombegyhá-

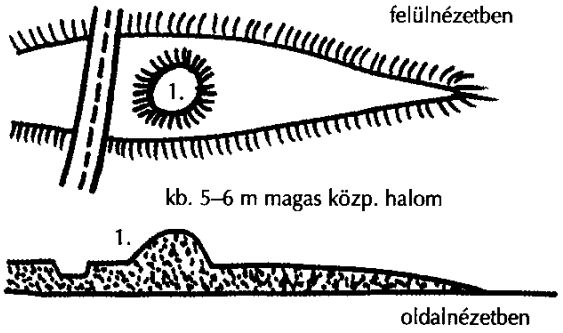
zán is... Kettőt tudok... Az egyiken jártunk egy alkalommal együtt is. A Dombegyházi Állami Gazdaság földhordó halma, a központ mellett, a Cigányka-ér és a kunágotai kövesút találkozásánál. Kisdombegyház szomszédságában. Te hármas halomnak vélted, feltűnő hosszanti fekvése miatt is. Ennek a halomnak hosszú nyúlványán volt a világ legjobb ródli-pályája..." – mondotta.

„Értem már – ujjongtam fel, mert hirtelen világossá vált előttem a halomforma értelme, tartalma –, ezek a halomformák akkor nem fektetett gomba alakú halmok, hanem ezek is égitestek vetületei: *ezek csóvás halmok, üstökös formájú halmok, a csúcsban végződő hosszú halmok nyúlványa az üstökös alakú halomtest csóvája*" – s emlékezetem elé állt a dombegyházi kishalomkör régészeti szempontból legjellegzetesebb fekvésű halma, legalább 50–70 m hosszú, déli irányú, hosszanti hegyes szögben végződő halomnyúlványával, amelyen ismételt helyszíni bejárásom során sokat törtem a fejemet, mi is akarna az lenni. Eszembe jutott, hogy e halomnyúlvány területének első traktoros mélyszántása során igen sok csont és koponya került elő (egy papírzsákra való van belőlük a dombegyházi plébánián), és hogy innen került elő – a központi domb felőli részén – egy hatalmas csontváz válla mellett a földhordók által „majom-koponyának" nevezett alaktalan kis koponya, amelyet az Attila – Priszkosz útleírásában említett – híres lakomáján szerepelt udvari bohóccal, a „féleszű szkítával" hoztam kapcsolatba, nem lebecsülendő fantáziával. S az is eszembe jutott, hogy az akkor előkerült leletek néhány darabjáról hivatalos elemzéssel megállapították, hogy *szkitha* leletek. De e halomról változatlanul az a véleményem, hogy hármas halom, de úgy látszik, hármas halom, déli irányú csóvás nyúlvánnyal. (Persze e halom jelenlegi képe nem egyezik már teljesen a dél-amerikai csóvás halmok fentiekben lerajzolt alakjával. Testének, ill. területének zöme mezőgazdasági művelés alatt áll, ellaposodott. De az alapformája változatlanul kitűnik, ill. megállapítható. A halom északi részét átvágták a dombegyházi–kunágotai kövesút építésekor, és régebben jelentős földmennyiséget termeltek le róla. Ekkor ugyanis – mint a közelben lakók mondották – a terület tulajdonosának idős édesanyja leállította a további földkitermelést, a kitermelés során előkerült sok csontváz miatt, kegyeletből, még a húszas években. Lehet, hogy e leállítás elmaradása esetén e rendkívül érdekes és értékes halomnak már csak hűlt helye volna meg. Jelenleg az állami gazdaság használja homokbányának e halomnak a halomközpont felőli részét. A halom belsejében ugyanis bizonyos mennyiségű fekete földréteg eltávolítása után homok van, a környező talajszintnél magasabb kezdési elhelyezkedéssel. – Megemlítem még azt is, hogy Ketskeméty Károly dombegyházi ny. iskolaigazgató, a község helytörténetének kiváló ismerőjének véleménye szerint a török hódoltság alatt elpusztult Dombegyháznak plébániatemploma ezen a dombon lehetett.)

„A másik ilyen csóvás halom pedig Kisdombegyház nyugati határrészén fekszik, ennek nyúlványa volt másik kedvenc ródlipályánk" – folytatta Dombóvári kartársam.

Ezt az utóbbi halmot még nem jártam be. Miután lerajzoltam és betájoltattam vele, kitűnt, hogy *ez a csóvás halom is észak–déli fekvésű, miként az előbbi is és a dél-amerikai, magyarul beszélő indiánok csóvás halmai is.*

Az első helyen említett dombegyházi csóvás halom szemléltető rajzai a következők:

Befejezésképpen

A magam laikus módján úgy vélem, hogy ha a dél-amerikai Göncöl szekere-elhelyezkedésű és csóvás halmokat magyarul beszélő népek hozták létre, akkor bízvást feltehető, hogy a kétegyházi Göncöl szekere alakú halomcsoportot is és a dombegyházi csóvás halmokat is ugyancsak magyarul beszélő nép emelhette, vagy népek emelhették!

(Megjegyzem még, hogy a dél-amerikai kivágott újságcikket és a fentiek szerinti gondolatmenetet már nem tudtam dr. Gazdapusztay professzor úrnak megmutatni, ill. ezekben véleményét kérni; mert a kétegyházi halomásás befejezése után onnan eltávozott.)

BÉKÉSCSABA, 1967. JÚLIUS 23.

MAKOLDI SÁNDORNÉ–MAKOLDI SÁNDOR

Jelen jel

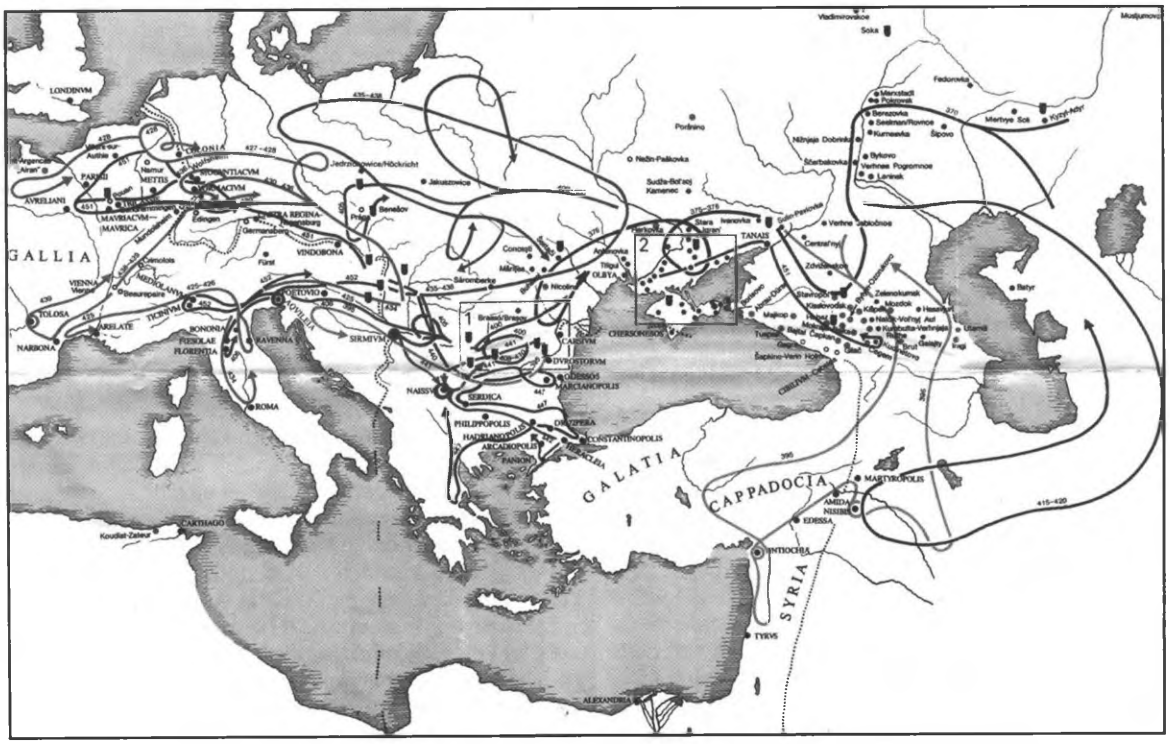
MAKOLDI SÁNDOR GYULA „PUSZTAI EMLÉKMŰ"-TERVÉRŐL

Jelenleg is, ha egy síkságon jelet akarunk hagyni, dombot emelünk. Jelet pedig azért akarunk hagyni, mert fontosnak tartjuk – valószínűleg minden időben – azt, amit és ahol meg akarunk jellel jelölni.

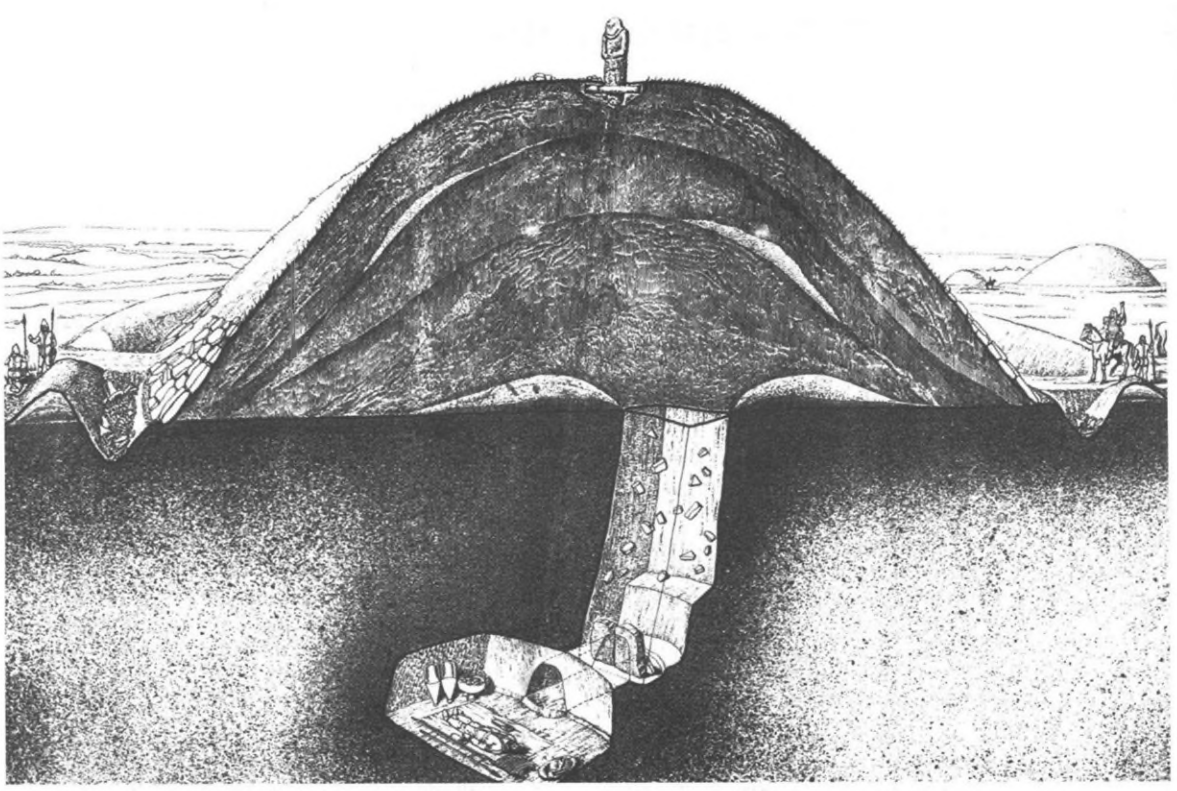
Közismert, hogy kontinensünkön, a legnagyobb síkságon a szkíták hagyták ránk a legtöbb dombot (kurgánt), amelyek vitézeik, fejedelmeik sírjait rejtik. A régészek keze nyomán e sírokból nemcsak az ősök teste, hanem a szelleme is kiszabadult, hiszen kultúrájuk magas fokú művészeti emlékeit innen ismerhettük meg. A leletek hatására egyre nő az érdeklődés irántuk az egész világon. A feltáró szovjet régészek maximum az időszámítás előtti XI. századtól datálják létüket, de inkább a VII–III. századig: korai vagy archaikus kor (i. e. VII–VI. század), középső vagy klasszikus (i. e. V–IV. század), késő (i. e. IV. sz. vége–III. sz. első fele), ami összesen ötszáz év! Pedig a leletek, a kurgánok száma megszámlálhatatlan a Fekete-tengertől a Bajkálig – és jelentőségük sem csekély, ha csak az aranykincseket is nézzük. (Szkíták aranya. A leningrádi Ermitázs vendégkiállítása, katalógus, Budapest, 1985.) De a temetkezések egyéb kellékei is igen beszédesek, és gazdagon megtalálhatóak: volt olyan kurgán, ahol a halott köré 360 lovat temettek el (Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai I. Miskolc, 1997.) – mert a szkíta lovas-íjász nép volt, s a datált 500 év alatt a Dunától Kínáig leljük meg nyomaikat.

Az írásos (görög–római) források szerint azonban a „kegyetlen szarmaták mind egy szálig kiirtották őket", mígnem alig 400 év múlva a „kegyetlen hunok ki nem irtották" azokat is – és így tovább. Kínai forrásokból tudjuk, hogy ők a szintén lovas-íjász hunok ellen kezdték építeni a Nagy Falat, akik szintén (mint előbb a szkíták és szarmaták) uralták egész Ázsiát, mármint a sztyeppéket Atillával együtt egészen a Kárpát-medencéig (illetve hatáskörük még ezen túl is terjedt, Európára is). Ha megnézzük a hunok egy évszázados mozgásdiagramjait (Bóna István nyomán) itt Európában, az ellenséges népek tengerében *(1. ábra)*, akkor beláthatjuk, hogy nem lehetett számukra elérhetetlen távolság Ázsiában sem.

Az újabb kutatások már elismerik: „A szkíták világa

1. A hunok hadjáratai Európában Atilla haláláig, alig száz év alatt (370–452-ig) (Bóna István nyomán)

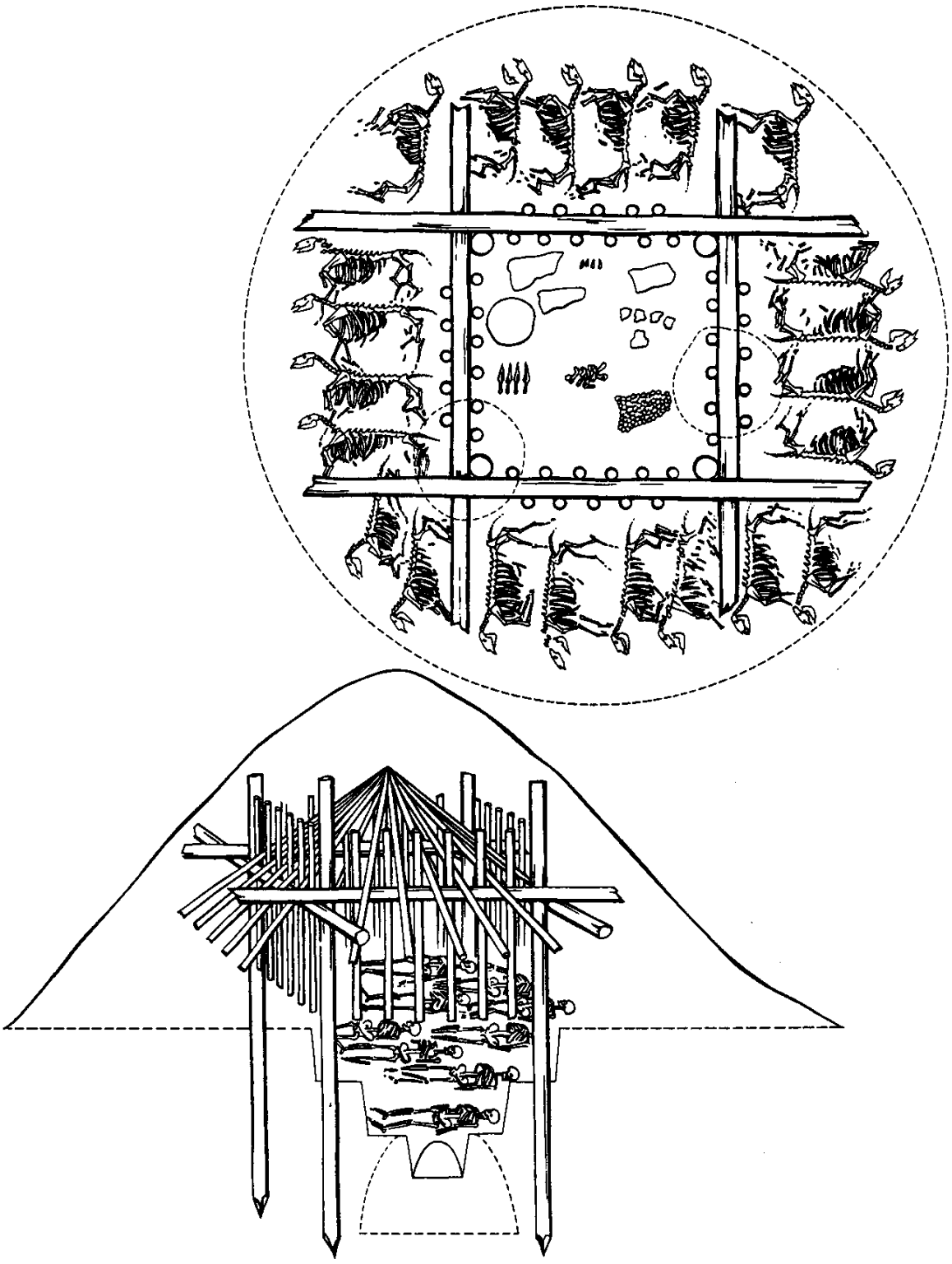
2. Szkíta kurgán keresztmetszete (rekonstrukciós rajz, P. Kornienkó)

jelentősen kitágult, világossá váltak a szkíták valójában nem folyamatos, hanem staféta jellegű kapcsolatai a Távol-Kelettel, egészen az Altajig, Tuváig és Ordoszig" – írja B. B. Piotrovszkij professzor, az Ermitázs igazgatója 1985-ben. A nagy távolság tehát már nem különös – inkább az a különös, hogy a szkítáktól Atilla birodalmáig alig ezer év telik el, és ez alatt három hatalmas, „legyőzhetetlen" nép tűnik el ezen a területen, ahol ma már csak a halomsírokat találjuk!? A professzor közli továbbá: „Ma már tisztázott a szkíták kapcsolata a Közel-Kelettel, elsősorban az urartui állammal..." Bár nem biztos, hogy ő ez alatt azt érti, mint a téma neves magyar kutatója, Badiny Jós Ferenc: „Az UR-AR-TU népet minden tudományos szakmunka azonosítja a hurrians–subareans néppel, amelyik Samuel Kramer szerint özönvíz előtti. Ugyanis csak az asszír krónikák nevezik ezt a területet UR-AR-TU-nak. Az asszírok előtt HURU a neve, és Sir Woolley és Hawkes így ír róluk: »A subar nép kapcsolatos – mondhatni azonos – a hurriens (hurri) néppel ... Dél-Mezopotámiában hurrita nevekkel találkozunk, és ugyanők vannak Palesztínában a patriarkák előtti korban.« Az i. e. IX. században fővárosuk Nimrud ... A New York-i szkíta aranyak kiállításáról írják: »...a kiállítás sok aranykincse a Schyta, Urartui, Altai és Sarmata nomád civilizációk terméke.« Tehát a szkíta művészetnek az a része, amit Urartean civilization néven nevez a kiállítás informátora, a sumeroktól ered. Viszont Gordon Childe ezt a sumér kultúrát Kr. e. 3500 évben már a Duna-medencében – Magyarországon – meglevőnek bizonyítja ... Sir Leonard Woolley vallja: »...az egyiptomiak, babilóniaiak, asszírok, phoeniciaiak, héberek és végső fokon a görögök tudásának és művészetének legnagyobb részét a sumérokig tudjuk visszavezetni.«" (Badiny Jós Ferenc: Igaz történelmünk vezérfonala Árpádig. Budapest, 1996. 118–119. o.) Mi még tovább, hiszen a magyarokat az első írásos krónikáinktól kezdve mindig „érdekelte" a szkíta kérdés. A régészek bizonyosan elmondják itt is részletesen, hogy milyen leleteket tártak fel eddig a mai Magyarországon a szkítáktól, szarmatáktól, hunoktól, avaroktól – remélhetőleg bővebben szólnak a halomsírokról is, amelyeket a mi Alföldünkön kunhalmoknak nevezünk, mert a nevezett katalógusból, ami a kutatásokat foglalja össze, az is kiderül, hogy „kevésbé tisztázott viszont a szkíták kapcsolata nyugati szomszédaikkal ... Az i. e. IV. században Szkítia hatalmának és gazdagságának tetőpontjára ért. Atheas e nép legjelentősebb vezetőinek egyike volt, uralkodása alatt a szkíta birodalom nyugaton egészen a Dunáig terjedt." (Kat. 15. o.) Miután mi élünk itt, és szkíta leleteink is vannak a Dunán innen és túl, talán leginkább nekünk, magyaroknak kellene tisztázni a „nyugati kapcsolatok kérdését" – önazonosságunk kérdésével együtt!

E kérdések megválaszolása nemcsak a régészeknek fontos, hanem mindnyájunknak – így egy művésznek is, aki ezeken a kunhalmokon például egy szobrot szeretne felállítani, egy mai pusztai emlékművet. Ha örökösei vagyunk e mesterséges halmoknak (jeleknek), akkor fel kell vállalnunk azt a szellemi örökséget is, amit e jelek jelölnek számunkra.

A szkíta kurgánok feltárásait ismerjük. Legtöbbször a vezér (király) sírkamrája fölé építették a halmot, aminek tetején ott állt a szobra – immár örök életűen –, örökké vigyázva a síkot, mint életében *(2. ábra)*. Hogy semmi-

ben ne szenvedjen hiányt a másvilágon sem, felszerelését vele temették, köztük sokszor lovait is, mint említettük. A túlvilágon tovább élt velük, mert olyan volt minden fenn, mint lenn – a sír nem vetett véget a hatalmának, hanem éppen kiterjesztette: őssé válva (mint szellem) mindig népével maradt. Az ellenség, ha megtámadta népét, igyekezett e szobrokat is lefejezni, így megsemmisíteni az erejét. (Mongóliából Erdélyi István

3. Szkíta kurgán, lovas temetkezéssel (Bakay K. nyomán)

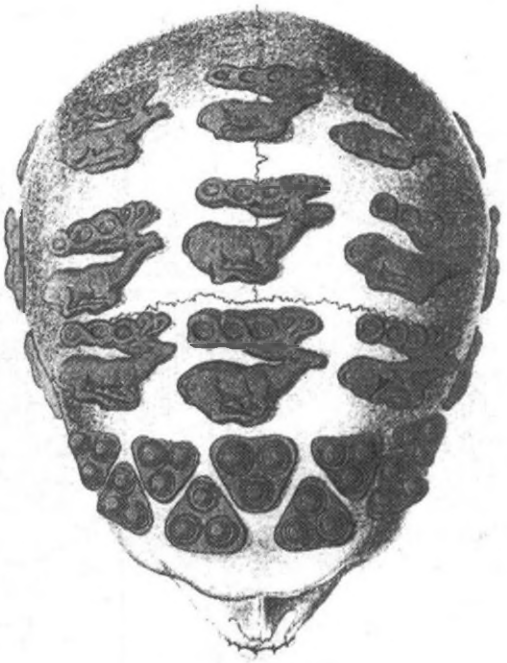
4. Lefejezett kőszobrok Mongóliában (Erdélyi I. nyomán)

5. „Szarvasos kő" újraállítása (Erdélyi I. nyomán)

közöl könyvében fotókat ilyen letört fejű sírszobrokról – *4. ábra).* Pedig nem lehetett egyszerű ezekkel a hatalmas kövekkel „végezni", ugyanitt láthatunk ún. szarvasos követ, ami 390 cm magas volt! *(5. ábra.)* Még régebbiek azok a kőhalmok (mongolul „kerekszúr"-ok), melyeknek a közepén a sír helyét négyszögletes kőkerítés jelzi, s a sírgödör fölött két kőszál áll; a középső részt kettős körgyűrű veszi körül; mellette áldozóhely. E kőszálak a „kerek" sírokon az eget „szúrják", ha csak hasított, nyers kövek, vagy szarvasok futnak hasábjukon, vagy ha már kirajzolódik a kőbaba alakja is, vagy a lóé (állatoké) a Kaukázus felé az ukrán síkon is, az Altaj környéki pusztáktól kezdve, mindenütt a lovas népek életterében. Mint ahogy a sírhoz vezető út mentén a felállított sziklák a levágott ellenséget jelölik, úgy a szarvasos kőtömbök is „figurálisak" – egy 362 cm-es kő leírása: „Ép kőoszlop, fent a Nap »nyéllel«, lejjebb cikcakkos öv ábrázolása, rajta tőr." (Erdélyi István–Sugár István: Ázsiai lovas nomádok, Budapest, 1982. 84. o.) E sztéléken, mint a türk kőszobrok legrégibb csoportján, az emberábrázolás csak jelzésszerű, visszafogott, a felületén futó szarvasok viszont igen szuggesztívek és dominánsak *(9. ábra).* Ha a szarvasokat, amelyek a Nap felé futnak, tudták életszerűen, részletezve „ábrázolni", akkor az embert is tudták volna – csakhogy valószínűleg nem is akarták. Bizonyos, hogy jelet akartak állítani, amin a szarvas fontosabb volt, mint az egyes ember, még akkor is, ha az nagy vezér volt. Ez olyan kozmikus gondolkodásra, világképre vall, ahol az egyedi földi élet (karrier) csak eltörpülő része az egésznek. Gondolkodásuk mélységét a szkíta leleteket szemlélve érezhetjük meg, akiknél szintén sok a szarvas-ábrázolás (aranyban, kisplasztikában is), talán azért, mert a görögök által használt szkíta név helyett eredetileg a szakát használták (ami szarvast jelent). Így érthetjük meg, hogy amikor egy női koponyán látjuk a szarvasok vonulását – de behúzott lábakkal, mintegy „halva" –, akkor az emberi szellem helyét tisztelték meg ezzel (háromszögeket, hármasságokat képező, váltakozó homlokpánt-szegéllyel). A koponyát így látva olyan, mintha a gondolatait látnánk a szkíta nőnek, az asszonyok éltette generációk egymásutániságát, a folytatódó ősök vonulását *(6. ábra).* A férfi testén is szarvasok vannak tetoválva a megfelelő helyre – a szarvasos köveken ezek a szarvasok a Nap (vagy telihold) felé rohannak, valószínűleg így égi úton. Szellemek? Karaktert jelző lények az emberi kőszál „testével" egylényegűen.

„Általános szabálynak tekinthető, hogy minél életszerűbb az ábrázolás, minél inkább a teljes emberi alakot mutatja, annál fiatalabb, annál későbbi" – idézi Bakay A. Csarikovot, aki csoportosította a „kámennaja babá"-kat (törökül balbal-okat) 1. ótörök, 2. besenyő vagy polovec, 3. kun szobrokra. Csak Kazahsztánban eddig 238 db került elő belőlük. (C. A. Pletynyeva közli rajzaikat is in Poloveckije kamennüje uzvajánija. Moszkva, 1974.)

6. Szkíta fejdísz női koponyán (Szinjavka 100. kurgán, Kovpanyenkó nyomán)

Magyarországon itt vannak a kunhalmok, de kövek nem maradtak meg. Zajti említ egyet Kunszentmiklósról (Zajti Ferenc: Magyar évezredek. Skytha–hun–magyar faji azonosság. Budapest, 1939. nyomán). A kunhalmokról a néprajzosok, köztük elsősorban Győrffy közli, hogy ezeket az 5–10 méteres, ma is viszonylag magas emelkedéseket a Tisza és a Sárrét ármentes helyein a nép halmoknak nevezi, megkülönbözteti más magaslatoktól, és „tudja, hogy ezek sírhalmok". (Győrffy István: Alföldi népélet, Budapest, 1983. Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban.) A datálásukat illetően a régészek adhatnak eligazítást: „Legkorábban a korai bronzkorban jelennek meg hazánkban a keleti eredetű okkersíros kultúrával. Így temetkeztek esetleg a késő bronzkor és a korai vaskor egyes csoportjai, a szkíták uralkodórétege, valamint a népvándorláskor több népe. Sok jel van arra, hogy a temetkezési halmokat ásatás nélkül is valamelyik fenti néphez kössük. A kisebb, csoportosan elhelyezkedő halmok pl. a császárkorban, a szarmatáknál szokásosak..." (Makkay János: Megjegyzések Gunda Béla Az aterrado-művelés és az alföldi kunhalmok c. cikkéhez. Ethnographia 1964/3. 471–472.) A Régészeti Intézet a hatvanas évek elején azonban feltárt egy különös temetőt is, ami nem azért volt különös, mert rézkori, azaz kb. 5000 éves, és a Tisza egyik homokpadjában volt, hanem azért, mert a szárazulatban a sírok között egy kő-sztélét is találtak, Mezőcsáton. Az alföldi homokon egy többmázsás kőszál, ami még emberalakot is formáz – elég különös lelet a rézkorból. 40 év múlva kap publicitást: most van kiállítva az intézetben – de még most sem mondja ki senki (tudomásunk szerint), hogy ez a legkorábbi pusztai emlékmű, ami érdekes módon éppen Magyarország közepén került elő.

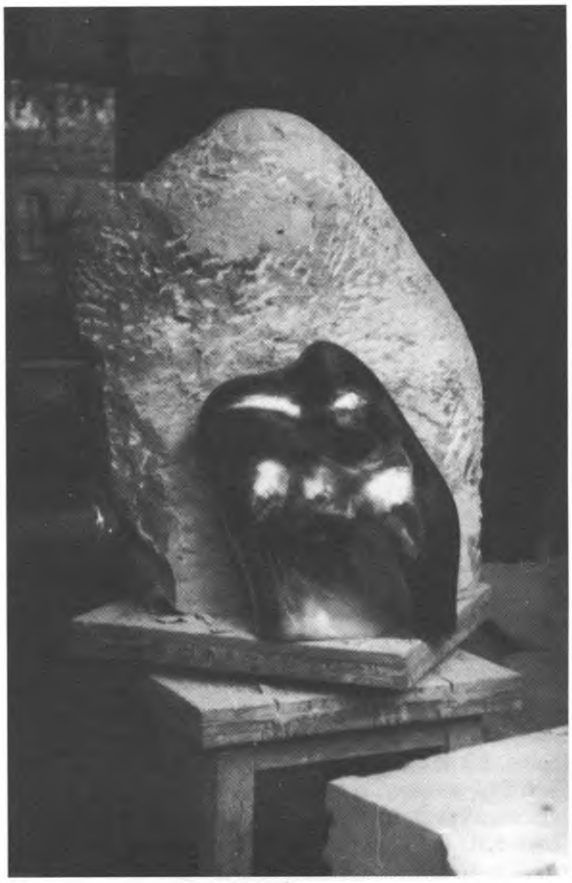
*

Ha Magyarországnak csak egyetlen emlékmű felállítására futná az ősei emlékére, úgy az egy lovasszobor kellene legyen, valahol a pusztában, talán éppen egy kunhalom tetején. Az a kurgán lehet, hogy nem rejtene éppen sírt a mélyében, de ennek a lovasszobornak sem egy tényleges vezért kellene jeleznie e világon, hanem az őseink típusát, szellemét. A gondolat hasonló a Kunságban felállított együtteshez (Győrfi Sándor szobrász), ahol az ősi sírszobrok mintájára egy dombra minden kun város állíthatott volna egy kunbabát. Vagy egy tucat áll már, gyülekeznek az ősök, férfiak és nők vegyesen, gyalogosan, lassacskán.

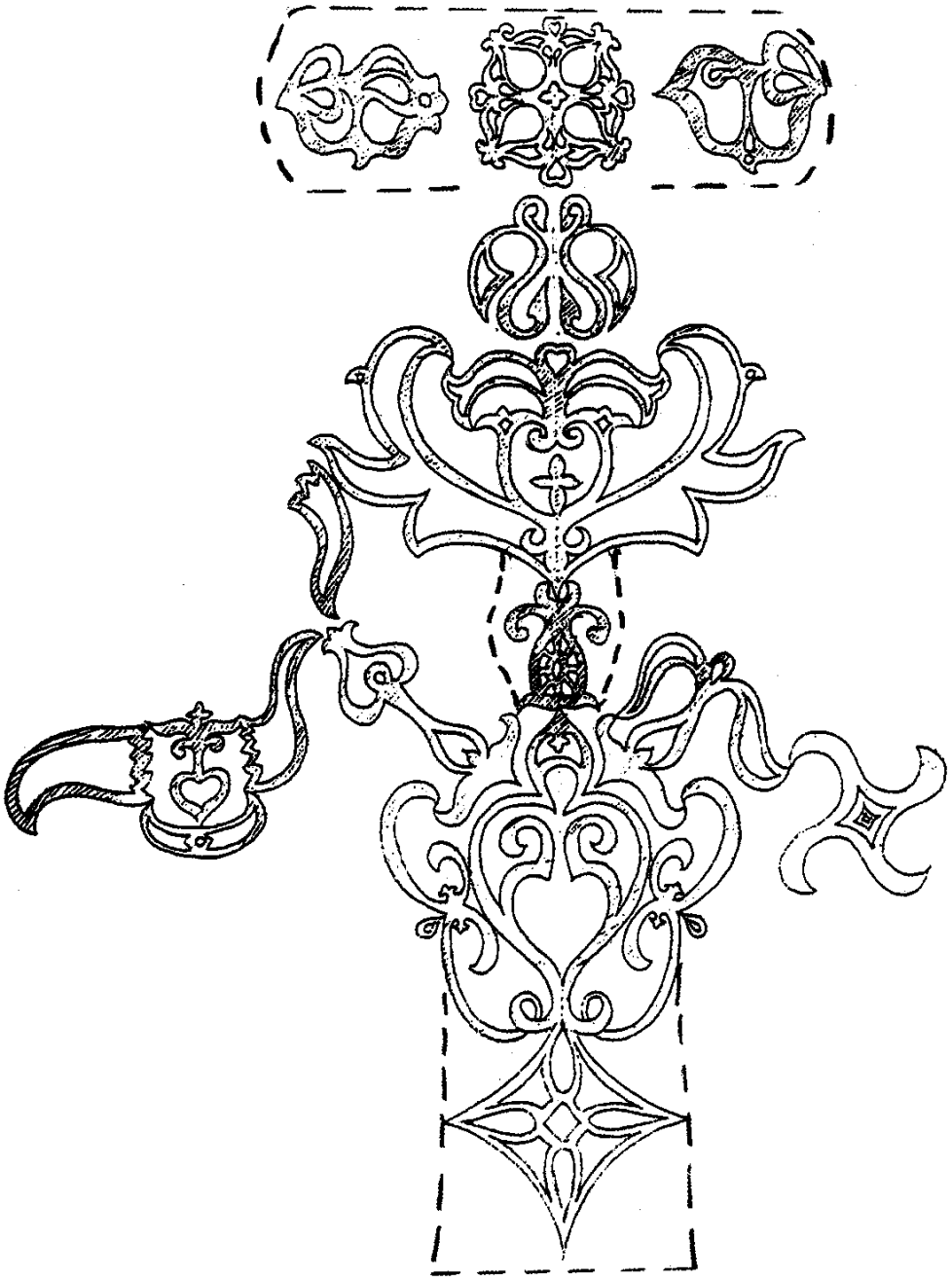
Régen ezt a gyülekezést mindig egy akarat irányította, a vezér, aki Isten kardját megkapta, akinek személye és szava az égiek megnyilvánulása volt. E hatalom nem merevedett sírszoborrá, dinamikus tettei, gyorsasága tette nyerővé – és ebben a ló volt a társa. Az ösztön-erőt adó állat és az emberi tudat együttese legendás volt a lovas népeknél. Nem véletlenül alakult úgy, hogy a férfiak szinte le sem szálltak a lóról. A Bibliában Jeremiás próféta így beszél a szkítákról: „Egy legyőzhetetlen, régi nemzet, amelynek nem ismered a nyelvét és nem érted a beszédét. Tegeze olyan, mint a nyitott sír s mindnyájan hősök." („Felemészti majd aratásodat és kenyeredet, fölfalja fiaidat és lányaidat" – jövendöli az izraelieknek.) A nyilas népek ereje a mozgékonyság volt. Ezt az erőt jelölheti a lovas szobra, a magyarsághoz rendelt asztrálmítoszi Nyilas-erők megidézésével együtt. A ló és lovas egybefonódva, tömbszerűen csak jelölhetné azt az energiát, ami együttes erejükből előretör, az ösztönökön uralkodó emberi minőséget. Vagy, ha a vezért az égiek képviselőjeként fogadjuk el, akkor az alá adott lovas minőség azokat az égi, kozmikus energiákat is jelképezheti, ami a népét segíti – hitük szerint.

Később az európai művészetben a lovasszobrok mindig az uralkodót (vezért) illették, az uralkodó alatti ló így a népét is jelképezhette. Portrészerű megjelenésben, a ló és a lovas összhangja vagy diszharmóniája, arányai és „póza" mind jellemezte az adott kort és uralkodót. De bármily pompázatos volt is jelmezük, a gazdagságnál tovább nem emelkedhetett földi viszonylataival – a kozmikus erőket már nem jelenítette meg többnyire neves szobrászuk. Míg a pusztai népek művészetének legkisebb darabját is átjárja, a névtelen mesterek aranyból vagy kőből többnyire mind nemeset alkottak. Az egyediség ugyanis egyszeri, az egyéniség csak a felszín. Az idő azonban kiforrja azt a típust, ideált, ami a legmegfelelőbb mindenki számára, megtalálva azt a tartalmat, ami összhangban áll a világ rendjével, az erkölccsel, hittel és kultúrával. Egészséges társadalomban ez esztétikus is lesz – amellett, hogy praktikus és kifejező is –, ideális. A közösség így hozhat létre egyetemes értékeket az egyeden keresztül.

Nos, a XX. század végén, egy újabb ezredfordulón talán kötelességünk is visszanézni, s az elődeink nyom-

7. A tervezett lovasszobor tömbje (Makoldi Sándor Gyula)

8. A lovasszobron lévő ábrarendszer – kiterítve

dokain újra átgondolni, hogy az élő tájban milyen lenne az élő jel.

Három halom lenne erre legalkalmasabb, háromszögben, melynek két csúcsán a férfi és a nő szobra állhatna, párhuzamosan, délre tájolva. Eddig ugyan csak a férfiról, a vezérről beszéltünk, de mi lenne a néppel a nő, az anya hasonló ideákat hordozó léte nélkül? Az anya törökülésben szoptató, gyereket tartó tömbje kiegészítené a lovas szobrát. A harmadikon, a legmagasabban egy kőszál állhatna, tájoltan, égbe-nyúlóan.

Valószínűbb azonban, hogy csak egy, magányos halom adódik, amin a lovas szobrát lehet majd felállítani *(7. ábra)*, lehetőleg hatalmas kőtömbből kifaragva, hogy messziről is látható legyen. Nézhetne keletre is, ha csak az emlékezést akarná kifejezni. Jobb lesz azonban a Nap teljes járására tájolni, kelettől nyugatig lássa be a látóhatárt! Az élő tájban így elevenedhet meg a kőtömb is, ha a Nap fénye-árnyéka naponta változtatja, mozgatja látható erővonalait, és a tömbön az e mentén végigfutó ábrarendszert. A napfény így nem csupán a formákat, hanem azok tartalmi lényegét is kiemeli, megvilágítja, az abszolútum működtetné a szobrot a tartalom és a forma szinkronitásában, mint ahogy ez az őseinknél is volt.

A lovas harcos, uralkodó, atya szobra tehát jelzésszerű, formáit mintha a természet, a szél és a víz alakította volna. Felmagasodva nekifeszül a fénynek, tükörsima felületén a formák közötti erővonalakat, mélyített árkokkal, rajzok követik. A ló előrefeszülő tengelyére merőleges az ember síkja, ezen a kereszten, délre tájolva jelennek meg a formák (8. ábra). Keleten a felkelő Nap dinamikus, épülő jeleket talál, amik a tengelyben, a csúcson a legburjánzóbb állapotában teljesednek ki és fordulnak át nyugatra, folyamatuk lecseng és mérlegelődik, az élet folyamatát is magában hordva. A megtalált jelfűzés nemcsak tartalmilag egyetemes, hanem formáiban is azonos lett a honfoglalás kori „ornamentikáink" jeleivel, mint az azt megelőző korok tapasztalataival, művészetével.

„Felülről kezdeném az olvasást, a lovas fejétől – írja a szobrász –, mert ez a szellemi központ, ahová felülről (közvetlenül) érkezik a hatás, ahol megtestesül a fénymag. A kör-kereszt egyben a Korona lenyomata, a végtelen körben, a teljességben a központ kijelölése, a végtelenben a tájékozódás. A központban a fénymag, a kör négyfelé kiáradása, differenciáltabb formákkal folytatódik: szárnyas alakok viszik a további szintekre a négy égtáj felé a közvetlen, felső akarat hírét. A fejtől a vállhoz érkezünk, a kézhez – az akarattól, a gondolattól a cselekvéshez, melynek a csomópontjain nyilazó figurák jelölődnek. Az atya szellemisége iker fiaiban kapja a végrehajtó energiákat. A keleti alaknál a nyíl dominál (a nyílvessző hegyébe kerül a fénymag közepe), így lesz tetterős, dinamikus harcos. Az íja egyszerre fegyver és madár is egyben (nem biztos, hogy az élet kioltására használandó csak), repíti a fénymagot. Az íjászat filozófia is, ahol a koncentrálás a célra: egyenlő a tevékenység szellemi célra való ráhangolódásával, ahol nem a célba vett elpusztítása természetesen a feladat, hanem a cél elérése, az egyesülés vele. A másik figuránál a fegyver méretei lecsökkennek, a fénykör a fejbe, a szellemi szférába kerül – ami ki is virágzik, azaz koronát kap – visszautalva a kiinduló, atyai jelleg felé. Nyugaton, lenyugvóban, esetleg már az élet alkonyán is nem a harc, hanem a szellemi erők kiteljesítése a cél. A lovas hármas csomópontú, vízszintes tengelyű jelegyütteséből a nyilazó alakok a ló kereszt-irányú függőleges tengelye felé céloznak, a jelegyüttesből éppen a fejen simuló két szarvasagancs közé, mint Hunor és Magor a csodaszarvast követve, vagy nyomdokukon a mitikus vadászat más-más szereplője, aki meglátja a szárnyas lényt, a fény-jelenést e helyen. (A jelenés lényege itt is a négyszirmú fény-virág vagy fénymag.) Ilyen összefüggésben érthető meg, hogy miért temették pl. a pazyriki kurgán lovait szarvasmaszkban, agancsokkal – a tegezével-nyilával eltemetett vezér mellé a szkíták. A férfi testén pedig a tetoválás ábrái is megmaradtak (9. ábra), mint a »szarvasos köveken«, mint itt a figura vállán, csomópontjain. Így teremtődik meg a szellemi összeköttetés az átlényegült ló és lovas között – hiszen különben egy tőről fakadnak, testük szinte összenőtt. (A kentaur ennek elkorcsosult, félreértett megfogalmazása.)

A lovasszobor elölnézetét a ló tölti be, mely dél felé indul – itt a fényre nyílva kapja meg a leggazdagabb, burjánzó jelegyüttest jellemzékül [és nem »cicomaként«, mint a kortárs, sőt osztálytárs művészettörténésztől már értetlen kritikaként megkapta]. Lent, a ló lábait is elfedő geometrikus, rácsszerű (kristályosabb) anyagi világban is a négyes sugárzás van jelen, mely feljebb, a szügyén (szívén) szív alakú kacsokkal az élet más minőségévé alakul, kivirágzik és indákat hajt. A burjánzás középpontja a növényekből növő nő, természetistennő figura (idol), Madonna, Babba-Mária. Ezt a minőséget a lélek szüli és a szívünkbe zárjuk, ösztöneinkben hordozzuk. Mint egy pajzs, úgy helyezkedik el a ló szügyén, óvja, védi is a rászorulókat (a keresztségben is, mint köpenyes Madonna). A lélek szintjén mint kis indák burjánzanak, születnek a további lelkek, a fiai. Szárnyasan, hullámozva rezegnek tovább a ló testén. Alul védik, felül virágok termőjéből alakulnak emberi formává, saját minőséggé önállósulva. A keleti „gyermek" a ló hasán domboruló, forgó négykarú Naphoz kapcsolódik, nyújtózik, másik karja a virághoz, születéséhez köt vissza (a kezdet oldalán). A nyugati oldalra hajló ember-figura karjait a feje fölé lendítve már begubózik – az elmúláshoz (lenyugváshoz) közelítve a bezáródás, az értékek védelme, az élet (fénymag) továbbvitele a cél. Az összezáródó karok virág-magjából csipegetnek (mint mák-gubóból) a madár formájú lények – úgy, hogy a magot a figura feje, szelleme képezi. Míg a kezdetnél maga a figura röpteti, itt a túloldalon már csak a lélek madarai. Ebből a madárból a ló hasáig hajó (bárka) forma válik, melynek szintén az élet magábazáródása, továbbvitele a feladata. A közepén megjelenő szárnyas lénnyel mérleget is formáz. A lenyugvó Nap világíthatja meg – s a nap végén el kell számolnunk, hogy mit végeztünk, s miért éltünk. Ezek a dolgok mérettetnek meg egy olyan szárnyas lény által, amelynek a feje (mint a kiindulási pont is) fénymag. A bárka elvezet, átvisz minket a sötét oldalra, amit a Nap sohasem világít meg teljesen (jelek sincsenek rajta), hogy aztán körbejárva, reggel újra kezdődhessen a folyamat. A hajót az erre tartó madár-orra a sötétség felé húzza, az egyensúlyt megbillentve lehajlik és elhal.

A központi szívburokban lévő élet, nőalak glóriája a delelőn (délben) lángnyelvként csap fel a ló szájához, élettel (és parázzsal, energiával) táplálva azt. A ló fején – más síkon – újabb jelcsoport, új élet kezdődik. E nőalak szoknyájában ott ragyog a Nap, a lelkiség szintjéről rajta keresztül áramlik át az éltető energia. Kos-jelet adó kezei képezik a ló szemét, látását, s Bika-feje jelöli a paripa homlokán a csillagot, harmadik szemét. A feje (szelleme) nyitott, a szarvasagancs energiáknak szabad kiáradást hagy. Az agancsot felfoghatjuk a szellemi energiák fizikai jelzéseként, így egyfajta antennaként is, mely befogadja a megcélzott felsőbb minőséget.

A ló és a lovas közötti összekötő végül az az ikerállapotú jel, mely profilból szárnyas madarakat egyesít. (A profil a valami felé haladást, változást jelzi a képírástradícióban.) Együttesük szembe-nézete újabb minőséget írhat ki – közöttük mindenesetre egy nyitott csatorna képződik, közvetlen kapcsolat a szárnyas lény és a fejtető fénymagja felé. A pelikánszerű madarak lehetnek közvetítők, és az önfeláldozó szeretet jelképei egyben.

Azt a szellemiséget, amit ez a szobor és a rajta lévő jelrendszer hordoz, össze lehetne kötni konkrét funkcióval is. Szememben sokkal nagyobb egy olyan műalkotás eszmei súlya, amelyik valakiért vagy valakikért egy rítusban működőképessé tud válni. Szobromat azért egy olyan környezetben képzeltem el, ahol ez megvalósulhat, és olyan közösség által, amelyik megbecsüli tartalmait."

Azok a közösségek, társadalmak, amelyek tér–idő dimenzió egységében gondolkodtak – azoknak a művészei is képesek voltak a folyamatos átváltozás miként jét érzékeltetni. Így gondolkodásuk (leolvashatóan) hordozta azt a valódi dialektikát, ami az élet szintjeit kifejezi. Ehhez a szemlélethez olyan nyelven kell gondolkodni, ami a teremtést, az átváltozást képes megidézni. Amíg a magyarság anyanyelvi szinten gondolkodott vizuálisan, addig szerves volt a művészetünk – máig ható példa erre népművészetünk. Ha a magyar kultúra folytatását kívánjuk a fenti szobrokkal, akkor ezt a nyelvezetet kell használják, kövessék, kifejezzék a művek s rendszerük.

Ha egy közösség élete magas szintű, gondolkodása egyetemes, akkor egyáltalán nem baj, ha a mű ráhangolódik a közösség nyelvére (akár ha elveszíti a nevét is). Alkotója régen is egy volt a szerves társadalomban élők közül, akik a kozmikus törvények rendjét szakrális csomópontokkal jelezték: megfelelő időben, megfelelő helyen szólaltatták meg a műveket. Így ugyanis természetesen adódott a mű és alkotója számára a széleskörű társadalmi megbecsülés, saját korában és az utókor részéről is.

Még napjainkban is mindig a társadalom fontos csomópontjait jelző eseményekhez igazítják a búcsúkat, vásárokat, ahol – Debrecenben például a Mihály-napi vásáron – a mézeskalácsosok az utolsó színfoltjai hagyományainknak. A mézeskalács – mint kalács is ünnepi étek (de tartalmilag a mézzel, a méhhel összefüggő szakralitása is van) és formailag – figuralitása is kiemeli jelentőségét. Ismert, hogy csoportosítható: fiúknak a ló, a huszár, a kard járja, a lányoknak a mézesbáb (baba) – a két nem kapcsolódási pontján viszont a szív és a bölcső (stb.) játszik ajándékként szerepet. (Továbbá kötődhet az egyéni foglalkozásokhoz, még tágabban vallások jelképeihez és a nemzet jelképeihez.)

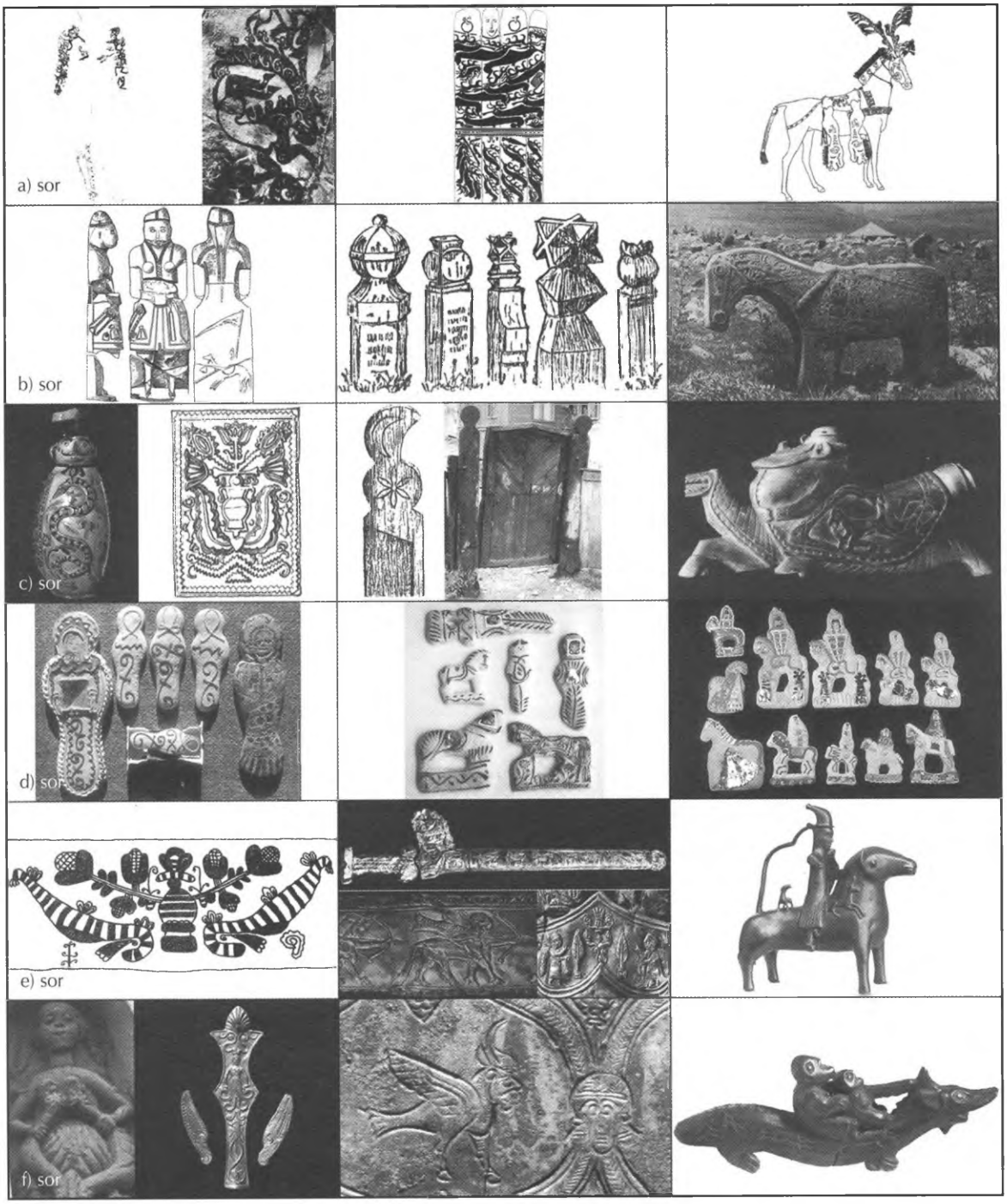
Debrecenben a barna, faütők által készített dombormű megjelenítésével hat, de készítenek színes mézesbábot is, amelynek összefogottan egyszerű kontúrján belül az írókázásszerű színes festés és cukormáz adja a tartalmát, a jeleit. A báb elnevezés is jelzi, hogy az emberalaknál valami olyan ez az alap-forma, amiből kibontakozhat egy baba (csecsemő), az új élet is, de hordhatja az elmúlás bebábozódott, bálvánnyá vált emlékét is. Kapubálványaink, mint a régiek bálványai, sírszobrai vagy sámándob-ábrái mind ezt mutatják. A másik típusban (a ló, lovas huszár formában) inkább a ló dominál – a férfi és a hordozóállat együttese a létbe való belépéskor a kozmikus Nyilas típusú erőket képviseli (aminek a keleti Zodiákusban a ló, a nyugatiban a nyilazó férfi a vizuális jele). Mindkét típuson az arcnak felragasztott papír (-maszk) hordja az egyénné válás lehetőségét, valamint a tükör, ami egyrészt visszatükrözi a szemlélő (a tulajdonos) arcát, egyéniségét, másrészt a fénylő égitesteket is. Nálunk a többi jel az egyetemes, meg nem különböződött törvényekre utal, a létezés kozmikus feltételeire (fényre, s a fény jellemzőire, útjára – mint pl. a sallangok, rozetták és S vonal...). Az előzőkhöz hasonlóan az elmúlás fogalmát is érzékeltetheti: találunk lovas (ló) sírszobrokat is a Kaukázus vidékén, mint ahogy kő-babákat, „balbal"-okat Belső-Ázsiáig. Az ősök, a szellemvilág tiszteletének, a túlvilági elképzeléseknek, az élet összetettségének megidézője mind tipizált formáival, a testére rótt további jelekkel. *(9. ábra.)*

A mézeskalácsokkal rokon – amennyiben ezt is vésett, fa ütőformába öntik – a kályhacsempék erdélyi (régebben egész magyarországi) formája, illetve dombormű es jelrendszere, amely figurális is sok esetben, de tipikusabb a növényi formába öltöztetett antropomorf utalás, például a növényből növő nő-alak, kehely-báb testtel, kivirágozva, a „fehér rózsa Mária" ősi, természet-istenanya mivoltában. A bal-balokhoz hasonló baba, bál-vány, mint ős: kapufélfáinkon is őrzött minket, mint ahogy a kályhacsempe alakjai a házi tűzhely őrzői. A kapubálványokhoz (és fejfákhoz) hasonlóan körplasztikaként említhetjük a népművészetben a Miskakancsókat (s hasonló kerámiákat), amelynek testén a dombormű es kígyó mellett virágbokrok és indák éppúgy tekerednek – karcolva (rajzolva). A „figuralitásnak" így többletjelentést adnak, síkban vagy térben egyaránt. A Miska boros, férfi ivóedény – ünnepi pillanatokban használatos, míg a mézeskalácsot (szintén ünnepnapokon) meg is eszik (ital-, ételáldozat?), mint akár a hímes tojást a tavaszünnepen, vagy az ostya-molnárkalácsokat, melynek szakrális jelentése alig titkoltan jelzi, hogy e jelek eggyé válnak elfogyasztásuk által testünkkel, lelkünkkel, szellemünkkel.

A ló, lovas alakját megtaláljuk egyes dunántúli fapipákon – megjegyezve azt, hogy a pipázás is lehet egyéni szakrális, meditációs folyamat, szemlélve az anyag (dohány) elfüstölésével az átváltozását. Különösen ezeken a pipákon keresztül, ahol a pipakupakkal megkoronázott férfi lovagol egyes esetekben lovon, de lehet, hogy sárkányokon (variációiban). Nálunk a nép táltosoknak, garabonciásoknak hiszi, hogy ilyen lova van, és e „tudós" mitikus alakját szintén megtalálhatjuk kapubálványokra ráfaragva. Vagy akár kazettás mennyezetekre ráfestve, amelyik pedig szó szerint a menny, az ég képét közvetítette felénk. A táltos valóban közvetítő volt ég és föld között, égi utazásait a közösség érdekében végezte, hogy az életet segítse a Földön. Ilyen utazást jelezhetnek e pipák is, hiszen azon túl, hogy a hordozóállat is összetett, mitikus lény, még a testén kifaragott jelek, események is jelzik a bővebb tartalmi jelentést. (Kifejtését lásd a Pipaszó – négy világrész pipái című katalógusban, Debrecen, 1994.) A tűzben való átváltozás, füstölés gyógyító szertartása is ismert mai népi hitvilágunkban, tárgyi mivoltában a középkortól az ókorig megmaradtak az előbbi pipákhoz nagyon hasonló akár füstölő, akár italtartó ún. aquamanilék, amelyek „a mainzi dóm kincstárának XIII. században felvett leltára szerint: oroszlán, sárkány, madár, illetve griff" alakúak. (Lovag Zsuzsa: Aquamanilék. Budapest, é.n. Múzsák Közművelődési Kiadó.) Köztük „lovas vadászt" is ábrázoló magyar munkák is vannak (12. sz.), de ismerjük analógiáikat Bakuból, sőt a permi bronzokból (sámánöltözet függőiként – *9. ábra*).

Ne feledjük, hogy a Kárpát-medencén túl már a Kárpátok túloldalán, Ukrajnától a Kaukázusig (ide tartozik Baku is) és tovább Belső-Ázsiáig húzódnak a kurgánok, állnak a sírszobrok és ezeknek bronzleletei azonos szemléletűek Permtől Tuváig, Ordoszig, a kínai Nagy Falig. A *10. ábrán* láthatjuk, hogy ez a terület megegyezik a szkíta népek mozgásterületeivel, krónikáink tanulsága szerint őseink szálláshelyeivel.

Így végül a szkíta kurgánokhoz, türk ember- és lovasszobrokhoz tegyük hozzá (mint a mézesbábokhoz és huszárokhoz) a szkíta kardok aranylemezeinek ábráit

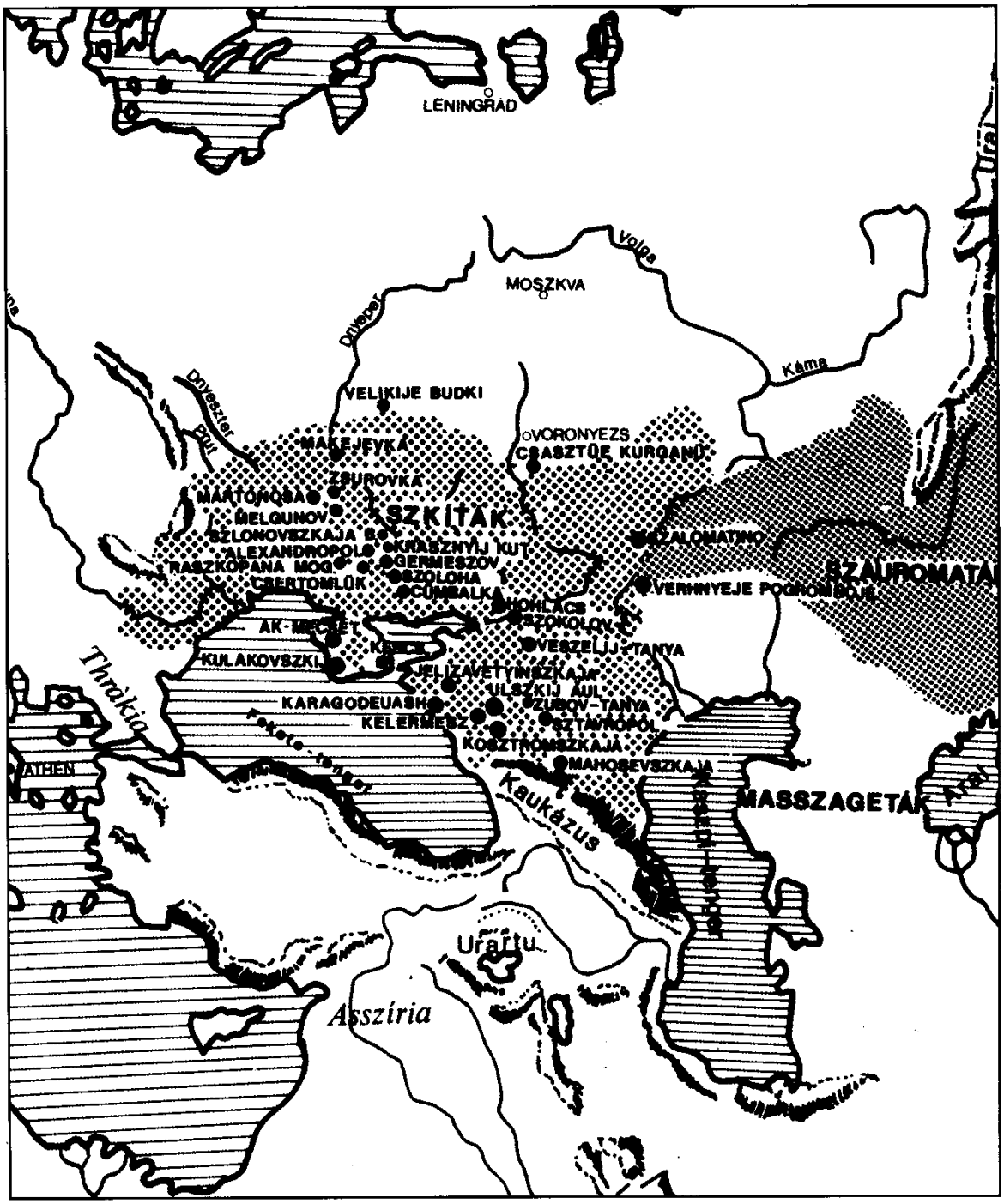

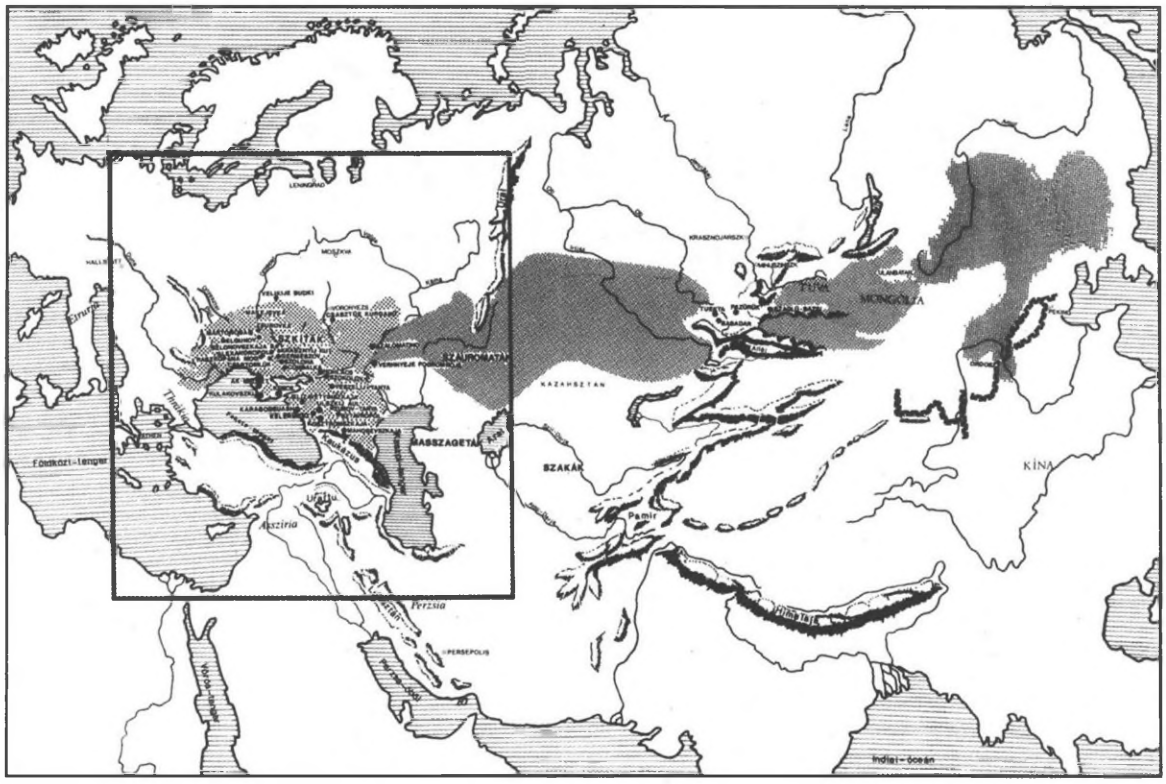
I. oszlop II. oszlop III. oszlop

9. kép I. oszlop: a) tetovált férfitest és részlete, Pazyrik (Courier 1976. decemberi száma nyomán); b) „Kamennaja baba" kiterített rajza (Pletnyeva nyomán); c) magyar népi kerámia: Miska-kancsó és kályhacsempe; d) mézeskalács bábok; e) udvarhelyi párna; f) kalotaszegi dombormű (Magyargyerőmonostor) (Kabay L. nyomán); szkíta aranylemez homlokdísz (M. Artamonow nyomán); II. oszlop: a) szarvasos kő kiterített rajza (Courier 1976. decemberi száma nyomán); b) erdélyi „kopjafák" (Bandi Dezső nyomán); c) kapubálványok: gyulakutai (Bandi Dezső nyomán) és korondi (Erdély); d) mézeskalács kard stb.; e) szkíta kard és részletei (I. B. Brasinszkij nyomán); f) urartui övlemez lényei (Kádár I . nyomán); III. oszlop: a) szarvasmaszkos ló pazyriki kurgánból (Pap G.: Csak tiszta forrásból nyomán); b) ló alakú sírkő Azerbajdzsánban (Raszim Efendi nyomán); c) dunántúli fapipa (Pipaszó c. katalógus nyomán); d) mézeskalács huszárok; e) lovas aquamanile (magyar, XII. sz.) (Lovag Zsuzsa nyomán); f) sámánruha függője (Perm, VIII–IX. sz.) (Oborin–Csagin nyomán)

is, amelyeken ugyanúgy, mint az urartui aranyak (a Kaukázustól délre, a Tigris és az Eufrátesz forrásvidékénél) összetett lények szakrális sorozatát tárják elénk, a nagyszentmiklósi kincs jellegéhez hasonlóan, folytatódva a középkori ácsolt szekrényeken festve is – végül is máig. (Mint a női, istenanyai vonalon a szkíta szügyelő ábrázolásától a kályhacsempe virág-világ anyjáig, Árpád-kori kaputól a kalotaszegi faragványig és végül a templomi kazettákig, népi hímzésekig, mézesbábig.)

A kard a mi tudatunkban – legfelső szinten, mint „Isten kardja" van jelen az atyaságból–Atillaságból következően. Rajtuk a jelek (mint fenn) legendáinkat támasztják alá, kozmikus világképünket és szerves, egyetemes műveltségünket. De nemcsak a szkíta kardokon, hanem a honfoglalás korin is, az ún. Atilla-kardon (A források szerint 1071-ben a magyar királyné valószínűleg ezt, mint „Atilla hun király kardját" ajándékozta egy bajor hercegnek, ami aztán 600 éven át a német királyok és császárok koronázási díszkardja lett – sárkányaival, négyszirmú fény-magjával, indázó palmettáival. Lásd kiállítási katalógus: A honfoglaló magyarság régészeti emlékei, 1996.), és az egyszerű mézeskalács

10. A szkíta népek mozgásterületei – a résztérkép az előző oldalon
(A szkíták aranya c. orosz katalógus nyomán)

kardokon is. Lehet, hogy Atilla, vagy későbbi őseink még a németek ellen is használták e kardot, de jelei végső soron mégis a békét, a szakralitást szándékoztak megvalósítani, mint a mi kis mézeskalács kardunk életfája is. Más esetben a kalács-kardon a palmettás indából egy S szakasz íródik fel sárgával, mint a babákon is pirossal, kékkel (az alapszínekkel az alapjelek) – a fény, a Nap útjának képlete, az életfolyam egy szakasza – mely a baba születését, de a férfi Útját is kijelöli, ha az nem pusztítás, hanem az élet virágoztatása. Itt a „visszszaható" életfa, fénylő ágacska, ill. toll a fiúgyermekre hat, míg a mézesbábon a lánynak megszületik, lentről növekszik a Napig (a fénylő, sárga papírkorongig) a lelkében. De ott van a Nap a lovon ugyanígy – ezzel végképp táltossá avatva. (Zempléni mézeskalácsok az 1980-as évekből.)

Ha ma egy szobrász a mi anyanyelvünket – mind szóbeli, mind plasztikai (képi), azaz teljes műveltségbeli szemléletünk összefüggéseit – használja, jó esélye van annak, hogy a mindenséggel is szinkronba kerülhet, és egyben azokkal a kultúrákkal, amelyek ennek gyermekei. A mai kor ugyan lebeszél arról, hogy az összetettségnek e fokát éljük meg, hiszen a pénzvilág a pillanatnyi érdekeknek rendeli alá a folyamatos változást, míg mi a mindenség működésének elemeként akarjuk megélni, úgy, ahogy a mag-ban lévő erő eljut a mag-asságosig, ahol mi mag-arok lehetünk a közép (centrum), hogy példát adhassunk a világnak (újra)!

GYARMATHY ISTVÁN

Hogyan kerül a gálya a kunhalomra?

AVAGY ELMEFUTTATÁS BIHARBAN

A MAGYAR ALFÖLD. Így, csupa nagybetűvel. Petőfi szavaival Isten homloka. Itt élek ezen a tájon, nap mint nap találkozom vele. Fejet hajtok előtte, látom: itt még ma is élet sarjad. Aztán felnézve, akár a tengerészek, szememet nyugodtan végtelenre állíthatom, amikor láthatárát és a rám boruló égboltot kémlelem. Szeretem róni útjait, tücsökzene zsongít, vagy az akadálytalanul tovasüvítő szél zúgása hasít fülembe.

Most augusztus vége van. A kíméletlenül tűző nyári nap heve sárgára, zörgősre aszalta a növényzetet, de a tarlók felől már hűvös szellő fúj. Aki az országút tovakígyózó aszfaltján suhan el, annak eseménytelennek, unalmasnak tűnik itt a vidék. Ez a táj neki nem való. Pedig ha leállítaná autóját, és gyalog vágna neki az egyik dűlőútnak, talán őelőtte is feltárná rejtett csodáit.

Gyalog indulok hát. Csendben poroszkálok a bihari sík egyik pusztai útján. Itt, ha a világ zajától messzebb, az éghez kicsit közelebb akarok kerülni, könnyű a dolgom. Valahol a távolban, a szikes pusztákon, vagy kukoricaföldek közepén ott vár egy halom, ahová felkaptatok – síksági embernek szokatlan megerőltetés –, és pár lépés után egészen más szemszögből tárul elém a táj. Látom szépségét, és látom sebeit. Látom a szomszédos halmokat (némelyik errefelé még meglepően ép) és a távoli templomtornyot, sőt a kéklő messzeségben sajnos már a határon túlról felém integető bihari hegyeket, és a nagyváradi alumíniumkohó fenyegető ujjként felfelé meredő, mindig pipáló kéményét. Ennél jobb helyszínt találni sem lehetne arra, hogy elmélkedjem kicsit arról, hogy mi is a táj, hogyan jutott arra a sanyarú sorsra, hogy védeni kelljen, védeni, hiszen innen a halom tetejéről is jól látni: ha nem tesszük, a magyar táj a halmokkal egyetemben gyors tempóban válik egy szentségét veszített kor áldozatává.

Leülök a halom csúcsán. Az elmúlt száz évben jócskán megváltoztatott, kiszárított és felszántott, itt mégis romlatlannak tűnő bihari táj szelíden körülölel. Mit is jelent ez a szó: táj? Ha a tájékozatlan érdeklődő szeretné megtudni, számos vaskos könyv áll rendelkezésére, hogy kielégítse kíváncsiságát. Itt mellettem nincs könyvtár, nem üthetem hát fel ezeket a köteteket, de emlékezetből idézem hajdani tanáraim szavait:

„A táj a földrajzi burok jelenségeinek bizonyos nagyságrendi tartományára vonatkozik. A természeti táj ennek egy térben elhatárolható, jellegzetes, egyedi darabja; benne a természetes és antropogén elemek mint részrendszerek különíthetőek el..."

Ízlelgetem, ismételgetem magamban ezt a meghatározást, és úgy érzem, a szavak szárazon, üresen csikordulnak számban, hiába keresem, a lényeg kicsúszik kezeim közül. Körülnézek újra, hagyom, hogy eltöltsön a természet szépsége, és megnyugtatom magamat: egyelőre nem foglalkozom definíciókkal.

Nem is bántom a tájföldrajz kutatóit. Ők csak azt teszik, amit napjaink tudományossága elvár tőlük: minél objektívebb és szakszerűbb módon leírni egy tárgyat, egy jelenséget. De hisz mindjárt itt van az első bökkenő: hogyan lehet tömören, néhány szóval leírni egy olyan rendkívül összetett dolgot, mint a táj? Meg miért is kell egyáltalán? S ha kell, lehet e személytelenül fogalmazni, amikor a rendszernek mi is részei, részesei vagyunk? Szerintem kétséges, hogy lehet-e. Tudományunk mégis, a középkor vége óta folyamatosan erre törekszik, mármint, hogy mindent részekre szedjen, s a definíciók szűk kalitkáiba zárjon, úgy, hogy a tárgyat és annak megfigyelőjét elválassza egymástól.

Nem akarok (és nem is fogok) elvont tudományfilozófiai fejtegetésekbe bonyolódni, mások nálamnál sokkal jobban értenek hozzá, mégis, ha tájról, ráadásul megszentelt tájról, és annak elemeiről, történetesen a kunhalmokról beszélek, úgy érzem, nem kerülhetem meg ezt a kérdést.

Rögeszmém, hogy ha meg szeretnénk érteni az ember és természet viszonyát, a kezdetekig kell visszaásni. Eonok futnak el lelki szemeim előtt, a csillagközi ködökből négy és fél milliárd éve szűzi tisztaságban megszülető Föld, a forró tengerekben megfoganó élet, a hárommilliárd éven át uralkodó véglények világa, aztán az a hihetetlenül izgalmas utolsó 500 millió éves fejlődés, aminek a végén itt van a mi civilizációnk... Vagy inkább hagyjam most ébredni jobb agyféltekémet? Hogyan is kezdődött hát az egész? Szent könyvek, mitologikus költemények, a Biblia szavai kavarognak a fejemben:

„Elsőnek jött létre Khaosz, maid Gaia követte,
szélesmellű föld, mindennek biztos alapja...
Gaia először méltó párját hozta világra,
csillagos Égboltot, hogy mindent ez beborítson,
és legyen Uranosz! Áldott istenek égi lakása.
Aztán szülte a nagy hegyeket, meghitt ligetekkel,
hol dombos-völgyes tájékon laknak a Nümphák,
és ő szülte a zordon tenger végtelen árját..."

Így született Földanyánk, ahol „pezsdülnek a vizek az élőlények nyüzsgésétől", s a sok millió faj között feltűnik még egy, a kiválasztott:

„...ezt mondta Isten: Alkossunk embert a saját képmásunkra...

Ültetett az Úristen egy kertet Édenben, keleten, és ott helyezte el az embert, akit formált..., s az ember evett a tudás fájának gyümölcséből, s szeme kinyílt."

No, helyben vagyunk! Azaz, póriasan fogalmazva, itt van a kutya elásva.

Az ember megízlelte azt a bizonyos almát. Különös lény lett. Félig állat, félig angyal. Ettől kezdve képessé vált arra, hogy ne csak – hasonlóan teremtett társaihoz – a világfolyamat részese legyen, hanem megismerje, majd kéretlenül Mestere inasául szegődve először félénken, tapogatódzva, majd ördögi ügyességgel alakítsa, formálja is azt.

Hosszú évezredeken át a tudás gyümölcséből részesedett ember úgy élt elnyert képességével, hogy miközben bármit tett, fél szemmel azért felfelé is tekintett. Minden cselekedetére fentről várt jóváhagyást. Folyamatosan kommunikált a látható világ mögött munkálkodó erőkkel. Amikor körülnézett, a táj számára mást jelentett, mint ma, nekünk. Ő mély értelmű jelképek tárházát látta, s a látóhatár mögött érezte az e szimbólumok által megjelenített láthatatlan világ eleven lüktetését. Ezek megértéséhez kezdetben valószínűleg nem volt szükség közvetítőre sem, aztán, hogy a régi tudás homályosult, beavatottak, papok, szent könyvek vették át az útmutató szerepét.

Bármerre tekintünk a világban, mindenütt megtaláljuk ennek az ősi kornak a lenyomatait. Illetve sokszor szinte észre sem venni őket. Létrehozóik pontosan tudták, érezték, hová, hogyan és miért kellett felépíteni őket, létük beilleszkedett a világfolyamat egységes szövetébe. A halmok ennek az áldozatai. Belenőttek a tájba. Részeivé váltak. Így aztán a mai ember, aki legfeljebb csak mesterséges, és lehetőleg valamiféle haszonnal kecsegtető építményeket képes némiképp tisztelni, szemrebbenés nélkül elszántotta, homokbányává, szemétteleppé változtatta őket. Használta, használja a maga módja szerint, akárcsak a táj többi elemét.

Ez a halom is vagy négy ezredéve itt állhat már. Akkoriban mindenfelé a világon az emberek késztetve érezték magukat, hogy a földből az ég felé nyújtózó építményeket; halmokat, piramisokat, sztúpákat, zikkuratokat emeljenek. Halmokat látunk sumér vagy hettita agyagtáblákon, hármas halmot címereken... Rejtélyes összecsengés.

De térjünk vissza a tájhoz, és az azt alakító emberhez!

Néhány száz évvel ezelőtt ugyanis valami megváltozott: az ember elkezdett másként tekinteni a világra.

Mindez nagyon szépen és jól kezdődött.

Az Úr 1326. évében (vagy a körül) esett, hogy egy olasz ifjú, név szerint Francesco Petrarca, öccsével megmászta az Alpok egyik csúcsát. Körültekintett, és valami korszakos jelentőségű dolog történt. Felfedezte, hogy a természet szép. Kinyitotta szemét a természet szépségére, amit a középkor nem látott meg, de még az általa rajongva tisztelt ókor is csak úgy, hogy nimfákkal, istenekkel és félistenekkel népesítette be. „Első pillanatban a roppant látványtól megrendülve álltam, és mintegy elzsibbadtam a szokatlanul könnyű levegő bűvöletében" – írja. De hiszen – mondhatná bárki – éppen ezt szeretnénk! Bárha mindenki képes lenne lenyűgözve szemlélni a természet nagyszerű fenségét!

Igen. Valóban jó volna. Mégis az, hogy a reneszánsz embere felfedezte, hogy van természet, jelzi, hogy elindult (vagy éppen már a beteljesedés közelébe jutott) az a folyamat, melynek végén az ember már csak a valóság felszínét képes érzékelni. Ezt most még rajongással csodálja, de rövidesen a természetben egyre inkább a megismerhető, megmérendő, majd kiaknázandó dolgok tárházát kezdi látni, mely már korántsem szent és lélekkel áthatott, hanem kizárólag gyakorlati célokat szolgál. Ennek a gondolkodásnak előfutárai között néhány ismert név jut eszembe: Bacon már úgy tekintett a természetre, mint amiből ki kell csikarnunk a titkait, hogy utána hasznunkra fordíthassuk azokat. Galilei megkülönböztette a mérhető tulajdonságokat azoktól, amelyek nem mérhetőek, ez utóbbiakat szubjektíveknek, másodlagosaknak tekintette. Descartes pedig nyíltan kimondta, hogy a világ egy gépezet, amelyet az Isten hozott létre ugyan, de azóta felhúzott óraként működik, s az egyedüli lelkes lény a teremtett világban immár csak az ember. A lelket tehát kiemelte a természetből, s innen már csak egy lépés, hogy az embert is ilyen gépezetnek tekintsék, miként a későbbi materialista tudósok. Eredményként itt állt egy gépezethez hasonlóan működő, átalakítható és uralható természet, lelketlen, és meglehetősen sivár világ, ahol csak az objektív, racionális, s lehetőleg hasznot hozó megismerés a lényeges, s ahol a szépség, a világot átható mennyei harmónia keresése és átélése legjobb esetben a művészekre tartozik. Erre a világra az emberi haszonelvűség szemüvegén át tekintünk, ez a világ kiaknázandó, a föld mélyének kincsei kibányászásra, a fák kivágásra, a kunhalmok elhordásra jók. Nem mondok meglepőt azzal, ha megállapítom: ez a szemlélet mindmáig uralkodó, nemcsak a tudományban, de a mindennapi gondolkodásunkban is. De térjünk vissza még egy pillanatra Petrarcához. Ki kell engesztelnem egy kicsit. Elég nagy szellem volt ahhoz, hogy megérintse az idők méhében formálódó új világ lehelete. Valahol ezt írja:

„...a rossz szokás útvesztőjébe veszve
természetünk ős útjáról letévedt.
Az ég jótékony fénye mind kiégett,
mi földi lényt táplálna, vezetne...
Mezítelen vagy te bölcselet, s szegényes!
– mond a tömeg, s hasznot rohanva kerget..."

Az emberi szellem azonban szerencsére nem rekedt meg a materialista gondolkodás lapályán. Maga a tudomány kénytelen elismerni, hogy miközben egyik oldalról a parányok világa, másik oldalról a csillagvilág végtelenjének kapuit döngette, egyszercsak eltűnt kezeiből az anyag. Ráadásul az is nyilvánvalóvá lett, hogy a mindenség csak úgy ismerhető meg (már amennyire megismerhető), ha a távoli részszakterületekre szétszakadt tudomány felhalmozott ismereteit egybeszabva, a résztudások szintézisével a mindenséget mint egységes egészet szemléljük, ahol ősidők óta tudvalevő (csak mi felejtettük el egy darabig), hogy minden mindennel összefügg. A világ változóban van.

Az is nyilvánvaló sokak számára, hogy részleges tudásunktól megrészegülve, a pénz, az anyagi javak bálványának áldozva számos vagy inkább számtalan hibát, tévedést, sőt bűnt halmoztunk egymásra, úgy jártunk, mint a mestere távollétében össze-vissza varázsolgató bűvészinas, aki ellen saját teremtményei támadnak végül. A Föld tele van felelőtlen bűvészmutat-

ványaink megannyi torzszüleményével, amelyek lassan saját életünket veszélyeztetik. Egyelőre mégis azok hangja erősebb, akik a további fejlődés, a további növekedés, a még több fogyasztás receptjét ajánlják, akik a fogyasztás templomait, hatalmas bevásárló központokat emelnek mindenfelé. (Mi lesz ezekből négyezer év múlva?) A figyelmeztető jelek sokasodnak. Válaszúton állunk.

A természettudományos világképet azért nem kell sutba dobni. Az egyik oldalát megmutatja a világ természetének. De rá kell jönni, hogy ez csak rész. És ha részleges tudás birtokában, bölcsesség nélkül, továbbra is bűvészinasként akarunk silány módon hozzányúlni a teljességhez, „manipulálni a számunkra túlontúl is ismeretlennel", előrelátható: csúfos kudarcot vallunk.

Belső világomból kitekintve újra elém tárul a látóhatár. Idáig nem ér el a most is folyó háborúk, a mindennapos terrorcselekmények robbanásainak döreje, az esőerdők hatalmas fáit kidöntő láncfűrészek sivítása, az agyakat átmosó bugyuta reklámok, vagy a techno és rap zene zűrzavara, a nagyvárosok nyüzsgő zaja, az összeomlás előtt álló tőzsdék lármája, az eresztékeiben recsegő-ropogó ezredvégi civilizáció csődjének megannyi jele. A táj itt mást üzen számomra. Eleink tudták, s másként, de most már mi is tudjuk: a látóhatárig elterülő táj egy egységes, szervezett rendszer része, aminek mi is részei vagyunk. Egy zseniális természettudósnak, James Lovelocknak, a Gaia-elmélet megalkotójának köszönhetően újra tudjuk, amit őseink is tudtak: a Föld élőlény, önmagát szabályozó rendszer, ahol az életfolyamatok szüntelenül újjáteremtik saját feltételeiket.

(A Gaia-elméletnél egy pillanatra megakadtam. Hogyan is van ez? A hideg és élettelen világűr fekete bársonyán ékkőként ragyogó, az életet parányi lélekvesztőként oltalmazó kék bolygónk: Gaia, azaz gálya, amúgy jó magyarosan. Mi is a gálya: életet oltalmazó menedék a tenger vizén, sőt volt úgy, hogy minden élet egy ilyen bárkában bújt meg: a vízözön idején. Hol is feneklett meg Noé apánk bárkája? Egy [a mieinknél egy kicsit nagyobb] halmon: Ararát hegyén. Öt elem találkozott itt: a még mindig uralkodó víz, az éppen megjelenő föld, a világot újra lakhatóvá szárító tűző nap és fúvó szél, és a bárka lelkeket óvó fája.)

A napokban ünnepeltük az új kenyeret. Hagyományaink szerint létünkhöz öt szent elem szükséges: levegő, víz, föld, tűz, és az ezeket átlelkesítő szellemi minőség: az élőfa. A közreműködésükkel szárba szökkenő búza és kisülő kenyér a mindent fenntartó és újjáteremtő kegyelemnek köszönhetően kerülhet még mindig asztalunkra. (Ha nem mérgezzük meg őket végérvényesen, talán így lesz ez a jövőben is.) Illő ezért áldást, köszönetet mondanunk minden étkezés előtt. Így tették eleink. Válaszúton állunk. Én az ősök útját választanám.

Mi hát a táj? Isten arca. Szent. Az ember, aki régi tudását feledve, rövid távú anyagi haszonért, vagy csak egyszerű érzéketlenségből és nemtörődömségből tönkreteszi, megszentségteleníti azt. Nem egyszerűen a szépséget, a természetet pusztítja; a mennyei harmóniát rontja le itt a földön, s ezzel együtt önmaga legfontosabb darabját, lelkét veszíti el észrevétlenül. Foglalkozásom, vagy inkább hivatásom: természetvédő. Mostanában egyre világosabb számomra, hogy a természetvédelem igazi útja nem a külső világban keresendő. Saját belső világunkban kell változást elérni. Látni kell, meg kell érezni, hogy a táj több, mint aminek idáig hittük. Az eleven világfolyamat külső megjelenése, ami mögött titkos szervezőerő munkál. Meg kell értenünk: minden, ami él, önmagában hordozza saját értékét, s ez független az ember által neki tulajdonított hasznosságtól. Rá kell ébredni, hogy a világ csak úgy maradhat élő, ha az egyetemes szeretet mindent fenntartó áramába bekapcsolódva mi is megtanuljuk végre szeretni minden társunkat a teremtésben, legyen az ember, virág, madár vagy fa. Ha ez megtörténne, intézményes természetvédelemre aligha lenne többé szükség.

Lassan beesteledik, Nap és Föld búcsúzik egymástól. Itt, kettejük találkozásánál, a halmon ülve, kicsit már didergősen figyelem a kigyúló csillagokat, a fejem fölött halványan derengő Tejutat. Megragad a mindenség rendjének nagyszerűsége, az, hogy mindez egységes egész, igazán nem tudom, hol érek véget és hol kezdődik a körülöttem lévő táj. Egybefonódunk, én, a táj, a kunhalom, az égbolt, a csillagok. Fel kell ébrednünk végre! Meg kellene tanulnunk egyszerre csillagként, faként, madárként, kunhalomként, emberként gondolkodni! Így talán megmaradnak a madarak, a fák, a kunhalmok, a táj és az emberek is. A csillagok biztosan.

DR. BUDAYNÉ DR. KÁLÓCZI ILDIKÓ

Múltunk őrzői

A HELYI ÉRTÉKEK BEÉPÍTÉSE A HELYI TANTERVEKBE AZ EGY ISKOLA–EGY KUNHALOM PROJEKT TAPASZTALATAI ALAPJÁN

A haza, a szülőföld szeretete nem velünk született tulajdonság. Ezt tanuljuk már születésünk pillanatától kezdve szüleinktől, a minket körülvevő társadalomtól. Nagyon sok tényezője van, melyek nagy része emocionális jellegű, észrevétlenül épül be a tudatalattinkba. Nagyon sok esetben különböző okok miatt a kisgyermekkorban nem kezdődött meg ezeknek az érzéseknek a kialakulása. Éppen ezért nagyon fontos, hogy legalább az oktatási intézményekben tudatosan fordítsuk figyelmünket és a diákok érzelmét is ebbe az irányba. A korábbi tantervek és a most életbe lépő nemzeti alaptanterv nagyon fontos része a lakóhely értékeinek megismerése, s az ezzel való foglalkozást minden tanárkolléga számára kötelezővé is teszi.

Többen nagyon fontosnak tartjuk már régóta, hogy a diákok kötődését alakítsuk, s ebben az irányban végeztünk tevékenységet, szereztünk tapasztalatokat. Nagyon sok objektum, így az Alföldön a halmok különösen alkalmasak arra, hogy megismerésükre-megismertetésükre, gondoztatásukra időt szánjanak a tanárkollégák, mert nagyon komplex ismereteket lehet szerezni, s a diákok érzelmeit is lehet fejleszteni vizsgálódásai által. A halmok, egyéb ember alkotta földtani képződmények létének földrajzi, történelmi, kultúrtörténeti, irodalmi, néprajzi, csillagászati, biológiai szempontból történő vizsgálata a nemzettudat formálásának is egyik lehetősége, s az élményszerű tapasztalatszerzés színtere.

A diákokkal való megismertetésnek különböző módszerei lehetnek, melyek közül ma már egyre inkább célravezetőnek az interaktív módszerek látszanak. Ennek alkalmazásával mozgósíthatjuk a gyermekekben rejlő energiákat, ötleteket, tevékenységeket, s az együttes felfedezés örömét is fejlesztve értékeink megbecsülésére nevelünk.

A dombostanyai általános iskolások takarítanak a templom-rom területén

Állításaink alátámasztására a Szerkő Egyesület nevében részletesebben beszámolunk az Egy iskola–egy kunhalom akció keretében elért eredményeinkről.

A PROJEKTBE BELÉPŐ ISKOLAI CSOPORTOK VÁLLALT FELADATAI

– A lakóhelyen lévő halmok felkeresése, egy kiválasztása a további tevékenységekhez.

– A kiadott regisztráló lap kitöltéséhez adatgyűjtés, dokumentáció készítése.

– A halom és környéke rendbentartása (tisztántartás, takarítás a szükségletek szerint).

– Esetleges rekonstrukciós munka megtervezése, egyeztetése szakemberrel, a tervezett tevékenység elvégzése.

– A lehető legnagyobb mértékben a helyi önkormányzat és lakosság bevonása a kunhalomvédő munkákba.

A CSOPORTOK EREDMÉNYEI

– Szinte mindenhol legszembetűnőbb a gondolkodásváltozás. A gyerekek ismerősként veszik észre akár a vonatablakból is ezeket a kiemelkedéseket, saját halmukon kívül is.

– Természetesen nem mindenhol azonos mélységben s munkabefektetéssel, de a halmokat felkeresték, dokumentációt készítettek, nagyon sok esetben a szemetet eltávolították. Öt halom (a dombostanyai Templom-domb, az egyeki Szöghatár-halom, a hortobágyi Filagória-halom és a debreceni Nagysándor József- és a Basahalom) esetében jelentősebb, részben rekonstrukciós jellegű, részben ismeretterjesztő (táblakihelyezés) tevékenység is folyt. A munkákról a diákok dolgozatokat is készítettek, például a hagyományos Diószegi Sámuel megyei természetismereti versenyre.

– 1998. április 22-én, a Föld napján Tóth Albert nyolcvan diák és felnőtt jelenlétében átadta azt a tanösvényt, amelyet a Tóth Árpád Gimnázium és a Fazekas Mihály Általános Iskola 10–15 diákja „taposott" a halom aljától a csúcsáig, így az 1997-ben felállított nagy tábla mellett most már két kis tábla is szolgálja az ismeretterjesztés ügyét. Azért választottuk a Basahalmot ilyen tevékenység céljából, mert a város „szellemi határhalmának" is tekinthető, s a rajta lévő növényzet már erősen degradált, így semmiféle kárt már nem tesznek benne a látogatási céllal ideérkezők.

A munka állásáról 1997-ben jelentettük meg a Múltunk őrzői, 1998-ban a Főhajtás a kunhalmok előtt című kiadványainkat, s 1998-ban egy szórólapot is összeállítottunk.

A halmok fennmaradásáért, megismertetéséért végzett munka nagyon alkalmas a különböző csoportok közötti együttműködés kialakítására. A Szerkő Egyesület nemcsak az iskolákkal tartja a kapcsolatot, hanem a Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi Egyesülettel, a Magyar Humánökológusok Társasága tiszántúli képviseletével, a Természet- és Környezetvédő Tanárok Egyesületével, helyi cégekkel, pl. AKSD, TBG Kemad Kft., s több önkormányzattal is. Utóbbiakkal a kapcsolatunk két szinten futott: az egyik szint az ipari park építése kapcsán küldött levelünk, melyben felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kérdéses területen halmok vannak, melyek a természetvédelem hatálya alatt vannak. A másik szint sokkal kedvezőbb fogadtatású, a Nagysándor József-halmot ajánlottuk az önkormányzatnak 1848/49-es emlékhellyé alakításra egy februári önkormányzati pályázati kiíráskor. Azóta többször tárgyalták az ügyet, s lépéseket tettek a környék rendbetételére és rendbentartására.

1998-ra 29 iskolai csoport kapcsolódott be a munkákba három megye képviseletében, de sajnos nem tud mindegyik egyforma intenzitással időt szentelni ennek a komplex megismerési-védelmi-gondozási folyamatnak.

A továbbiakban a helyi tantervekbe beépítve kellene folytatni a munkát, így lenne biztosítva a halom védelme, s esetleg valamennyi anyagi bázis. Ki lehetne azt is dolgozni, hogy hányadik évfolyam milyen szinten ismerkedik meg a halom titkaival, s csak a nyolcadikosok vennének részt a rekonstrukcióban (általános iskolák esetében). Ez mindenhol az adott érdeklődéstől és a körülményektől függ, kidolgozása és elfogadása a tantestület elsődleges feladata, egyesületünk segítséget nyújt ebben az érdeklődőknek.

A továbbiakban két diákbeszámolót mellékelek a munka egy-egy szeletének bemutatására, a diákok hozzáállásának szemléltetésére.

ERDÉLYI VANDA–DOMINYÁK ILDIKÓ

Diákbeszámoló a fekete-réti kunhalom-akcióról

(1997-ES TÁBOR A GÓRÉS-TANYÁN)

A nyári táborok, terepgyakorlatok szervezése a Biocén Klub rendszeres, éveken át őrzött hagyományai közé tartozik. Ezúttal a Hortobágy egyik, sokak számára kedvelt helyére, a Fekete-rétre látogattunk el. Célunk egyrészt a Hortobágyi Nemzeti Park értékeinek megismerése, másrészt a Filagória-halom gyomnövényektől való megtisztítása, eredeti növényzetének ápolása volt. A Biocén Klub korábbi tagjai már védnökséget vállaltak e halom fölött, s dolgoztak is rajta 1992 óta rendszeresen. Most mi következtünk. Mindent megtettünk azért, hogy a halmot megszabadítsuk a tájidegen növényektől (bogáncs, ördögcérna, aszat), és ezzel segítsük a taréjos búzafű terjedését.

Górés-tanya Kócsújfalutól 3 km-re található. Lényegében ez egy madárrepatriáló telep, ahol a nemzeti park munkatársai madarak megmentését is végzik. Mi nemcsak ezt a munkát figyeltük, hanem napi négy órán át gyomláltunk, sarlóztunk, gereblyéztünk. Ez nem kis teljesítmény volt a tűző napon a hortobágyi puszta közepén, olykor embernél is magasabb bogáncsokkal, aszatokkal, a kezdetekben a mennyiség miatt kifejezetten reménytelen helyzetben küzdeni. Aki nem csinálta, annak nagyon nehéz elképzelni, hogy végül is mekkora örömöt jelentettek azok a „gyomnövény-halmok", melyek már nem nyomják el az eredeti lösz-pusztagyep vegetációt, a taréjos búzafüvet és a macskaherét. S közben még sündisznófészket is a találtunk!

Összességében ez alkalommal 180 munkaórát dolgoztunk a halmon, de már 1992-ben, 1994-ben, 1996-ban elődeink is hasonló megpróbáltatások után örülhettek a rendnek, a megszépülésnek, annak, hogy tevékenyen részt vállaltak abból, hogy a halmok minél természetközelibb, eredetibb állapotukban fennmaradjanak, hogy a természet szép, örömöt nyújtó maradjon, s őrizze titkait múltunkról.

A Tóth Árpád Gimnázium diákjai rekonstrukciós munka közben a hortobágyi Filagória-halmon

AJTAI HAJNALKA–FEHÉR ATTILA–KERÉKGYÁRTÓ ÁGNES

A mi halmunk

(RÉSZLET A DIÓSZEGI SÁMUEL TERMÉSZETISMERETI VERSENYRE KÉSZÍTETT DOLGOZATBÓL)

Részt veszünk a Szerkő Egyesület által meghirdetett Egy iskola–egy kunhalom elnevezésű munkában. Iskolánk, a hajdúböszörményi Középkerti Általános Iskola a közeli Széchenyi-halmot választotta. Kutatómunkánk során több elnevezésével is találkoztunk: Nagy Strázsa-halom és Messzelátó-halom néven volt említve. Jelenlegi nevének hivatalos eredetére egy városi jegyzőkönyvben találtunk: „Néhány nappal Széchenyi halála után pedig elhatározva lőn, hogy egy, városunk határán levő kis halom, melynek magaslatán a boldogult gróf a Tiszaszabályozás ügyében egykor a város képviselőivel találkozott volt, »Széchenyi-halom«-nak neveztessék el. Mint történelmi nevezetességet említem itt meg, hogy e halom legmagasabb pontja a Zeleméri földnek, melynek tájékán volt egykor Révész Imre szerint a nagy hun királynak, Etelének birodalmi székhelye."

Halmunk a város központjától délkeletre négy kilométerre, a vasútvonaltól keletre 300 m-re fekszik. 164 m magas, tehát a Csegei-halom után a vidék legmagasabb pontja. Régebben a halom mellett vezetett az út Debrecen felé. Csárda is állott közelében. Egy részét elhordták a közelben épült benzinkút alapozási munkáihoz. Lelet nem került elő. A domb felszíne éppen ezért bolygatott. A fiatalok szánkózni, kerékpározni, sőt motorozni is szoktak rajta. Kis távolságra tőle található egy pulykatelep, szántóföldek veszik körül. Látogatásaink során jöttünk rá, hogy szennyvizeiket gyakran ürítik a halom lábánál a szippantós autók.

Első gazirtó hadjáratunk alkalmával derült ki, hogy a mi halmunk bizony egy valóságos óriás. Az ősz folyamán csak részben sikerült a betolakodók kiszorítása. Sajnálatunkra a flóra nagy része gyomnövényekből állt. Az akác szívósan nyomul a halom teteje felé. Törzsükön zuzmók telepedtek meg, ami a levegő tisztaságát jelzi. Az akácosban a gyakori tyúkhúrt vastag szőnyeget alkotva találtuk meg. Ezzel a kis növénnyel ellentétben a parlagfű igen veszélyes gyom. Óriási virágportermelése mellett magtermelése is jelentős. Itt is egyre nagyobb számban találjuk. Veszélyt jelent az emberre és a domb élővilágára is. Ugyancsak nagy számban található a fodros lórum. Erőteljes nagy bokraival elnyomja a többi növényt. Természetes ellensége, ami elfogyasztaná, nincs, így akadálytalanul szaporodhat. Terjeszkedését csak korai kaszálással lehetne megállítani. A sok gyomnövény között kellemes meglepetés volt a kis tyúktaréj felfedezése. Kis sárga virágai már messziről virítottak. Ezen kívül még sok más növényt is találtunk: paréj, csalán, bogáncs, salátaboglárka, vetési boglárka stb. A gazdag növényvilágon kívül állatok is élnek a halom környékén. Munkánk megzavart egy sünt, a még meglévő bozótos felé vette sietős útját. Zöld színben csillogó rózsabogarak sütkéreztek a növények levelein. Elhagyatott szarkafészek ringatózott egy fán. Pár lépéssel távolabb denevér szállására leltünk. Ezenkívül a domb rejtélyes lyukakkal volt tele, ami valószínűleg hörcsögök jelenlétére utal. A hosszú tél miatt hűtlenné váltunk dombunkhoz. Tavasszal újra meglátogattuk!

A halmok végveszélybe kerültek. Több ezer éven át harcoltak a természet erőivel, de a fejlődésnek egyre nagyobb számban válnak áldozatául. Vannak, amelyeket felszántanak, de többségét elhordják. Szánkózóhelyé válásuk sem előnyös. A meglátogatott halmokon löszgyep társulással nem találkoztunk.

Az első próbálkozással, amely a halmok védetté nyilvánítására történt, Rómer Flórisnál találkoztunk. Az 1848-as bihari útjáról szóló naplójában írta: „Arról szó sem lehet nálunk, hogy a mint ez más mívelt országokban már kivitelben csinálják p.o. az egyes halmok számmal látassanak el, és nálunk a hatóság figyelmébe, az egyes birtokosok kegyébe, illetőleg védelmükbe ajánltassanak ... látható táblákra még azt is kellene írni: »A magyar nemzetnek a tulajdona!« ... az országnak még törvényczikket is kellene alkotni..." 1997-től van törvény! A környezetvédők egyre több időt szánnak a kérdésre. Ha a védelmi munkának nem sikerül nagyobb társadalmi támogatást kapnia, kurgánjaink eltűnnek Alföldünk tájairól.

A mi feladatunk is, hogy megőrizzük azt, amit elődeink hagytak ránk, és sértetlenül továbbadjuk a következő nemzedékeknek. Devecseri Gábor intelme elkísér bennünket:

Ember vigyázz a Földön,
Úgy élj, hogy kárt ne tégy.

BUKA LÁSZLÓ

Ízelítőként ajánlott irodalom a kurgánok, halmok kutatóinak

R. J. C. ATKINSON: *The Prehistoric Temples of Stonehenge and Avebury* English Heritage.

BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-Gámig.* I. kötet. A sumir őstörténet. Bp.

BAKAY KORNÉL: *Őstörténetünk régészeti forrásai* I. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc, 1997.

BALÁZS MELINDA: *Alföld mágneses idegrendszere.* Hajdú-bihari Napló, 1994. X. 22.

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS: *Debrecen helynevei...* Debrecen, 1865.

Báránd története és néprajza. Szerk.: Balassa Iván. Báránd, 1985.

BARÁZ CSABA: *Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai.* Eger, 1997. Különnyomat az Agria (Egri Dobó István Vármúzeum) Évkönyve XXXIII. kötetéből.

BARÁZ CSABA: *A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkő-topográfiai újabb eredményei, és a fülkék rendeltetésének vizsgálata.* Eger, 1995–1996. Különlenyomat az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Agria XXXI–XXXII. kötetéből.

BARÁZ CSABA: *Kaptárkő, oltárkő, bálványkő.* (Részletek...) Főnix 5. Debrecen, 1997. Szerk.: Farkas Zoltán.

BARÁZ CSABA: *Kaptárkövek a Bükkalján.* Sziklaméhészettől a magyar ősvallásig. Eger, 1996.

BARNA GÁBOR: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

BARNA GÁBOR: *Népi csillagnevek és hagyományaik a Hortobágy vidékén.* In: Néprajzi Tanulmányok, Debrecen, 1982. Szerk.: Balassa J.–Újváry Z.

BARTALOS GYULA: *A dósai Boldogasszony halma.* Egri Egyházmegyei Közlöny, 1893. 23. sz.

BARTALOS GYULA: *A dósai kápolnahalom.* Egri Egyházmegyei Közlöny, 1893. 20. sz.

BARTALOS GYULA: *Heves vármegye őskora.* In: Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Bp. 1909. 431–444. o.

BARTALOS GYULA: *Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén.* Archeológia Értesítő, 1899. 353–360. o.

ROBERT BAUVAL és ADRIAN GILBERT: *Az Orion-rejtély.* Alexandra, Pécs, 1999.

IBRAJEV, BEK: *Őseink kozmogóniai elképzelései.* In: Dekorativnoje Iszkusszstvo SZSZSZR 1980/8. Részletek: Zománc, 1989–90., Kecskemét.

Berettyóújfalu története. Berettyóújfalu, 1981. Szerk.: Varga Gyula.

BERTA TIBOR: *A fehérló titka.* Demokrata, 1996/5.

Biharnagybajom története és néprajza. Szerk.: Újváry Zoltán, Debrecen, 1992.

BÍRÓ LAJOS: *Templom és temető.* Szókimondó, 1996/9. 10. o.

BIRTALAN ÁGNES: *Obó hagyományok a mai Mongóliában.* In: Őseink nyomában Belső-Ázsiában. Szerk.: Birtalan Ágnes. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996. 4–19. o.

BLASKOVICS JÁNOS: *Attila városa.* Bp. 1923.

BORN GERGELY: *A láthatatlan halom.* Szókimondó 1996/9. 8–9. o. Hajdúszoboszló. Szerk.: Vetró Mihály; Főnix 9. 53–56. o. Debrecen, 1999. Szerk.: Farkas Zoltán.

I. B. BRASINSZKIJ: *Szkíta kincsek nyomában.* Helikon Kiadó, Bp. 1985.

MARTIN BRENNAN: *The Stars and the Stones Ancient Art and Astronomy in Ireland.* Thames and Hudson, London, 1983.

BUDAY ANDREA: *Kunhalmok a Hortobágyon.* In: Zöld füzetek 1–3. (1989–1995.) Debrecen, 1997.

BUKA LÁSZLÓ: *Csillagvizsgálók az Alföldön?* (Így is lehetett...) In: Főnix 2. Debrecen, 1996. Szerk. Farkas Zoltán.

BUKA LÁSZLÓ: *Gáborján, Hencida és Szentpéterszeg határainak jeles kiemelkedései, árkai és földvárai.* In: Örökségünk. Gáborján–Hencida–Szentpéterszeg. Bihari falvak 1. Szerk.: Rácz Zoltán.

BUKA LÁSZLÓ: *Gondolatsor a Tócó-menti halmok kapcsán.* In: A Tócó-völgy környezeti állapota és természeti értékei. Debrecen, 1997. Szerk.: Orosz Tamás.

BUKA LÁSZLÓ: *„Ha felülök a fekete halomra."* Lista egy most kinyíló szépséges szép virág szirmairól, avagy dombok, halmok és alföldi hegyek név-csodái. In: Főnix 9. Debrecen, 1999. Szerk.: Farkas Zoltán.

BUKA LÁSZLÓ: *Hajdú-Bihar megye jeles kiemelkedései.* Irodalom a halmokhoz. A kiemelkedések listája. In: Dombok, halmok, kurgánok. Hajdú-Bihar megye mesterséges kiemelkedései. Debrecen, 1996. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi Egyesület. Szerk.: Gyarmathy István.

BUKA LÁSZLÓ: *A halmok magyar hagyományaiból.* Értjük-e a régieket? In: Szoboszlói Kalendárium az 1997-dik közönséges naptári esztendőre. Reklám Műhely, Hajdúszoboszló, 1996. Szerk.: Vetró Mihály.

BUKA LÁSZLÓ: *„Jaj de sáros, jaj de röges ez az út."* Főnix 3–4. Debrecen, 1997. Szerk.: Farkas Zoltán.

BUKA LÁSZLÓ: *A regölésnél is ismeretlenebb.* In: „Találnál csodafiu szarvast." Válogatott írások a regölésről. Szerk.: Buka László. Magányos Kiadó, Debrecen, 1997.

P. MAC CANE: *Kelta mitológia.* Corvina, 1993.

CHOLNOKY JENŐ: *A Tisza-meder helyváltozásai.* Földrajzi Közlemények, 1907. XXXV. kötet 381. o.-tól és 425. o.-tól.

CSALOG JÓZSEF: *A balmazújvárosi Kárhozott-halom feltárása.* Folia Archeologica VI. k. 1954.

CSORBA CSABA: *Regélő váraink.* Magyar Könyvklub, 1997.

TIMOTHY DARVILL: *Ancient Britain.* Glovebox, Guide, 1998.

HARIS DESOHARI: *Csakrák.* Rejtett energiaközpontok. Édesvíz Kiadó, Bp. 1993.

Dombegyház kunhalmai. Szerk.: Szelekovszky László. Békéscsaba, 1996.

DUDÁS GYULA: *Az alföldi halmok.* 1890.
DUDÁS GYULA: *Bácskai halmok és földvárakról.* Archeológiai Értesítő XXIII. k. 4. sz.
ECSEDI ISTVÁN: *The People of the Pit-Grave in Eastern Hungary.* F. A. H. Bp. 1979.
ECSEDI ISTVÁN: *Poros országutakon.* Debrecen, 1925.
ERDEI GYULA: *A Nyék-halom titka.* Szókimondó, 1996/8. 7–8. o.
ERDÉLYI ISTVÁN: *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1982.
ERDÉLYI ISTVÁN–SUGÁR LAJOS: *Ázsiai lovas nomádok.* Régészeti expedíciók Mongóliában. Gondolat, Bp. 1982.
ERDŐDI JÓZSEF: *Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 124. sz. Bp. 1970.
FARAGÓ JÓZSEF–FÁBIÁN IMRE: *Bihari népmondák.* Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995.
FERENCZI IMRE: *A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában.* DMÉ 1962–64. Debrecen, 1995. 243–265. o.
FODOR FERENC: *A Jászság életrajza.* Bp. 1942.
Földrajznevek Balmazújvároson. Összeállította: id. Varga Antal. Jóna Antal könyvnyomdája, Debrecen, 1943.
FÜVESSY ANIKÓ: *Pénzásó Pistához fűződő hagyományok.* Tiszafüredi Tanulmányok 3. Szolnok, 1988.; Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 591–608. o.
GÁRDONYI: *Magyarországi halmok kérdéséhez.* Arch. Ért. 1914.
GAZDAPUSZTAI GY.: *Jelentés a Hortobágy–Árkus Kettőshalom feltárásáról.* Bp. Rég. Füzetek, Ser. 1. No. 18. 1965.
Goldschatz der Skythen in der Eremitage. Verlag Artia–Prag; „Sowetskij Chudoshnik" – Leningrad.
GYÁRFÁS ISTVÁN: *Valami a kunhalmokról.* In: Archeológiai Értesítő 3. 1870.
GYÖRFFY ISTVÁN: *Alföldi népélet.* Gondolat, Bp. 1983.
GYÖRFFY ISTVÁN: *Kunhalmok és telephelyek a karcagi határban.* In: Föld és Ember 1921.
GYÖRFFY ISTVÁN: *Nagykunsági krónika.* Karcag, 1984.
Hajdú-bihari kéziratos térképek. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1970.
Hajdúszoboszló-monográfia. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975.
HAGYMÁS ISTVÁN: *Az őrségi sas.* Újabb szempontok Aquila János életművének értelmezéséhez. Muratáj, 1995/1. 83–104. o. Lendva, Szlovénia.
JAMES HARPEN–JENNIFER WESTWOOD: *Legendák földjén.* Magyar Könyvklub, 1994.
DIETER B. HERMANN: *A Sirius-rejtély.* 4D sorozat. Bp. 1988.
IPOLYI ARNOLD: *Magyar mythologia.* Pest, 1854.; Európa, Bp. 1987.
Irish Field Monuments. Text by C. Manning. 3 rd Edition, 1991. The office of Public Works.
JÓSA ANDRÁS: *Szabolcs megyei őshalmok.* Arch. Értesítő XVI. k. 4. sz.
KÁLLAY FERENC: *A kun sírhalmok – s kun bábokról.* In: Pogány magyarok vallása. Pest, 1861.
KANDRA KABOS: *Magyar mythologia.* Eger, 1897.
A kecskepásztor fia (magyar népmese). In: Illyés Gyula: Hetvenhét magyar népmese. Móra, Bp. 1986. 11. kiadás.
KISS GÁBOR: *Erdélyi várak, várkastélyok.* Panoráma, Bp. 1990.
JOSEF KLEPESTA–ANTONON RÜKL: *Csillagképek atlasza.* Gondolat, 1978.
KOVÁCS FERENC: *Aradvégi mondák.* Az Ipolyi Arnold Népfőiskola kiskönyvtára, I. kötet. Újkígyós, 1995.
KOZMA BÉLA: *A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön.* Földrajzi Közlemények XXXVIII. k. 1910.
Kunhalmok. „Ti vagytok a mi katedrálisaink." Szerk.: Tóth Albert. Kisújszállás, 1999.
A kunhalmok védelmében az 1994. november 27-ei, Békéscsabán megtartott tanácskozás anyaga. Szerk.: Szelekovszky László. Békéscsaba, 1996.
KUNT ERNŐ: *A kép keresése. In:* Orpheus. 1990. szeptember. Szerkeszti: Jenei László. 41–51. o.
KÜLLŐS IMOLA: *Betyárok könyve.* Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1988.
LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete.* Múzsák, hasonmás. Bp. 1988.
LÉVAI BÉLA: *Józsa története a földrajzi nevek tükrében.* Debrecen, 1981.
LÉVAI BÉLA: *Monostor a helynevek tükrében.* Debrecen, 1994. Különlenyomat a Déri Múzeum 1992–1993. évi évkönyvéből.
LÉVAI BÉLA: *Monostor birtoklástörténete.* Debrecen, 1994. Különlenyomat a Déri Múzeum 1992–1993. évi évkönyvéből.
LÉVAI BÉLA: *Múló évek emlékei.* Honismeretei olvasmányok. Debrecen–Józsa, 1995. Józsai Helytörténeti Füzetek 1.
LÉVAI BÉLA: *Régészeti és településtörténetei adatok Józsáról.* Hajdúböszörmény, 1990. Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum VII. évkönyvéből.
LUBY MARGIT: *Bábalelte babona.* Helikon Kiadó, Bp. 1983.
LUBY MARGIT: *Népmondák Szabolcs-Szatmárból.* Debrecen, 1985. Folklór és Etnográfia 21.
MAKKAY JÁNOS: *Attila kardja, Árpád kardja.* Szeged, 1995.
K. E. MALTWOOD: *A Guide to Glastonbury's Temple of the Stars.* James Clarke Co. Ltd. London, 1964.
MÁNDOKI LÁSZLÓ: *Az Orion csillagkép a magyarságnál.* Néprajzi Értesítő, 1958. 161–169. o.
SZ. MÁTHÉ MÁRTA: *Debrecen vidékének története az őskorban.* In: Debrecen története 1. 1693-ig. Debrecen, 1984. 26–67. o.
JOHN MICHELL: *Atlantisz öröksége.* Elfelejtett tudomány. Édesvíz Kiadó, Bp. 1992.
MILESZ BÉLA: *A tiszaigari kettős-halom.* Archeológiai Értesítő 1899. 78–84. o.
MÓDY GYÖRGY: *Néphagyomány és helytörténet.* Bihari Dolgozatok 2. Berettyóújfalu, 1975.
BRIAN LEIGH MOLYNEAUX: *A megszentelt bolygó.* Magyar Könyvklub–Helikon Kiadó, 1997.
Múltunk őrzői. A Szerkő Egyesület Egy iskola–egy kunhalom projektje 1996-ban. Módszertani-szakmai segédanyag a NAT környezeti nevelési közös követelményének teljesítéséhez. Debrecen, 1997. Készítette: Budayné Kálóczi Ildikó és Ungváry Jánosné.
M. Z.: *Sánta Kata is e tájon „ült le".* Hajdú-bihari Napló Táj-Kép melléklete. Debrecen, 1996. dec. 12.
M. NEPPER IBOLYA: *Alföldi földpiramisok.* Négyezer éves kurgánok az Tiszántúlon. Országépítő 91/4. 41–42. o.
M. NEPPER IBOLYA: *Ásatási jelentés.* Kaba–Cukorgyár (Tatárülések). 1978. Bp. Rég. Füz. Ser. 1. No. 31.
M. NEPPER IBOLYA–SŐREGI JÁNOS–ZOLTAI LAJOS: *Bihari halmok.* Berettyóújfalu 1980. Különlenyomat a Bihari Múzeum Évkönyve II-ből. Bihari Dolgozatok 7.
M. NEPPER IBOLYA–SŐREGI JÁNOS–ZOLTAI LAJOS: *Hajdúsági halmok.* Hajdúböszörmény, 1981. Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV.-ből. Hajdúsági Közlemények 8.
M. NEPPER IBOLYA: *Mégis vannak alagutak?* Leletmentés a püspökladányi Kincsesdombon. Múzeumi.Magazin 3. 1969. évf. 4. sz. 34–35. o.
M. NEPPER IBOLYA: *Okkersíros temetkezés Püspökladány Kincsesdombon.* DMÉ 1976. Debrecen, 1977.
M. NEPPER IBOLYA: *Sárrétudvari és környéke a XIII. századig.* A Bihari Múzeum Évkönyve VI–VII. Berettyóújfalu, 1991. 18–25. o.
OSVÁTH PÁL: *Bihar vármegye sárréti járása leírása.* Nagyvárad, 1875.
PAP GÁBOR: *Jó pásztorok hagyatéka.* Magyar népművészet. Pódium Műhely Egyesület–Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.

PAP GÁBOR: *Karácsony a magyar csillagos égen.* Főnix Könyvek 5. Szerk.: Farkas Zoltán. Debrecen, 1997.
PAPP LÁSZLÓ: *Debrecen környéke halmainak (kurgánjainak) növényzete.* In: Dombok, halmok, kurgánok. Hajdú Bihar megye mesterséges kiemelkedései. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi Egyesület kiadványa, Debrecen, 1996.
Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. 1864. Bihar vármegye I–II. Debrecen, 1996/1998. Közzé teszi: Hoffmann István és Kiss Tamás. A Db-i KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai, 65–66. sz. Szerk.: Jakab László.
RADNAI MIKES: *A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban.* Békéscsaba, 1981. Kézirat.
RADNAI MIKES: *Csóvás halmok Dombegyház határában.* Békéscsaba, 1967. VII. 23. Kézirat.
RADNAI MIKES: *Göncöl-szekér elhelyezkedésű halomcsoport a Békés megyei kétegyházi réten. A kétegyházi Göncöl-szekér alakú halomcsoport tartalmi értelmezése.* Békéscsaba, 1967. XI. 2. Kézirat.
RÉVÉSZ IMRE: *Etel laka, vagyis Attila hun király birodalmi székhelye.* Történelmi vizsgálat. Debrecen, 1859.
SERGEI J. RUDENKO: *Frozen Tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Housemen.* University od California Press Berkeley and Los Angeles, 1970.
GIORGIO DE SANTILLANA–HERTHA VON DECHEND: Hamlet malma. Értekezés a mítoszokról és az idő szerkezetéről. Pontifex Kiadó, Debrecen, 1998. Ford.: Végvári József.
SCHMEL PÉTER–PARLAGI GÉZÁNÉ MAJOR ERZSÉBET: *Attilának és unokájának szállása a Duna mentén.* Magyar Múlt. Sidney, 1981. Adalékok Harta történetéhez. Harta, 1985.
SISA BÉLA: *Táltos a templomtornyon.* A magyar ősvallás emléke Erdélyben. Nyíregyháza, 1995. A sóstói múzeumfalu kiskönyvtára 3. Szerk.: Páll István.
SZABÓ JÓZSEF: *Földtan.* Geológia, Bp. 1882.
SZABÓ JÓZSEF: *Szabolcs megyei őshalmok.* Archeológiai Értesítő XVII. k. 4. sz.
SZÍVOS BÉLA: *Alföldi kincskeresők.* Ethnografia 23. 1912. 29–36. o.
Szkíták aranya. A leningrádi Ermitázs vendégkiállítása. Katalógus. Bp., 1985. október–november. Szépművészeti Múzeum.
SZOMBATHY VIKTOR: *Száll a rege várról várra.* Szlovákiai vármondák. I. Észak. Szlovákiai vármondák II. Dél. Madách, 1979.
SZŐKE LAJOS: *Atlantiszi titkaink.* 1–6. Radiesztézia, 1997. IV– IX.
SZŰCS SÁNDOR: *Betyárok, pandúrok és egyéb régi híresség ek.* Magvető, Bp. 1969.
SZŰCS SÁNDOR: *Pusztai szabadok.* Magvető, Bp. 1957.
SZŰCS SÁNDOR: *Régi magyar vízivilág.* Magvető, Bp. 1977.
SZŰCS SÁNDOR: *A régi Sárrét világa.* Fekete Sas Kiadó. Bp. 1992.
TARICZKY ENDRE: *Hun halom-e vagy kúnhalom?* Egri Híradó, 1903. 36. szám.
TARICZKY ENDRE: *A népvándorlástól kezdve.* Eger, 1892.
TARICZKY ENDRE: *Tiszafüred vidéke.* A népvándorlástól kezdve. Történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással az ezredéves honfoglalás közelgő nagy nemzeti ünnepére. Eger, 1892.
TARICZKY ENDRE: *A tiszavidéki halmokra vonatkozó felvilágosító ismeretek.* 1–2. rész. Egri Híradó, 1903. 29., 33. szám.
TARICZKY ENDRE: *A tiszavidéki hun földpyramis – halmok ismertetése.* Eger, 1906.
Térképek: 1. sz. kat. felm. 1763–87. 1:28 800; 2. sz. kat. felm. 1806–1869. 1:28 800; 3. sz. kat. felm. 1869–1887. 1:25 000. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtára.
TORDAI BÁLINT: *Nimrud, az óriás.* Égi forradalom Jehova ellen. Demokrata 1996/8. 23–26. o.
TOROCZKAI-WIGAND EDE: *Öreg csillagok.* Műszaki Könyvkiadó, 1988.; Főnix Könyvek 7. Debrecen, 1998. Szerk.: Farkas Zoltán.
TÓTH ALBERT: *A kunhalmokról mai szemmel.* Természet Búvár 5. évf. 1990./1. 32–34. o.
TÓTH ALBERT: *Szolnok megye kunhalmai I–III.* Különnyomat. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, Szolnok, 1988., 1989., 1990.
TÓTH LÁSZLÓ: *A Tévelygő juhász.* In: „Kiálts Telyes Torokal." Képek és írások Pap Gábor tiszteletére. Debrecen, 1999.
TUZA TIBOR: *Sárréti mesék.* Partium Irodalmi Társaság, Debrecen, é.n.
VÁMOS FERENC: *Kozmosz a magyar mesében.* I. kötet: A térelképzelés. Bp., 1943.
ID. VARGA ANTAL: *Adatok a Balmazújváros határában állott falvak történetéhez.* Debrecen, Csuka nyomda, 1942.
VARGA ANTAL: *Hol állott Attila birodalmi fővárosa Priszkosz követsége idejében 449-ben?* Gyoma, 1909.
L. SZ. VASZILJEV: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában.* Bp. 1977.
VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS: *A Csörsz-árok és ami a fejénél van.* 1–3. rész. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1901. 14–16. szám.
VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS: *A Csörsz-árok menti őshalmok.* Egri Egyházmegyei Közlöny. 1901. 22. szám.
VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS: *Hol kelt át Tas és Szabolcs vezér a Tiszán?* (Válasz Tariczky Endre megszólítására.) Egri Híradó, 1903. 41. szám.
VÉGVÁRI JÓZSEF: *„Ki sem mengyek, meg sem adom magam."* Ősvallásunk nyomai egy népdalban. Főnix Könyvek 8. Debrecen, 1998. Szerk. Farkas Zoltán.
ZELKÓ ZOLTÁN: *A kősivatag titka.* A Nazca-vonalak. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó, Bp. 1982.
ZOLTAI LAJOS: *Debreceni halmok, hegyek, egyéb...* Debrecen, 1938. Városi Nyomda.
ZOLTAI LAJOS: *Leletek, romok, régi följegyzések.* Barangolások Debrecen határában. Debreceni Képes Kalendáriom. XXIV. évf. 1924. 65–73. o.
ZOLTAI LAJOS: *Őstelepek Debrecen környékén.* Debreceni Képes Kalendáriom. XXII. évf. 1922.
ZÓLYOMI BÁLINT: *Földvárak, sáncok, határmezsgyék és a természetvédelem.* (A Csörsz-árok és az Alföld ősi növényzete.) Természet Világa, 1969. évf. 55–56. o.
Zsámboky János térképe 1579-ből.

RÉGI NAGY ÁRKOKRÓL

SZŐKE BÉLA

Az avarok hringje

(ARCH. ÉRT. 87. 1960.)

Az egymásba fonódó történeti-régészeti kérdések közül alig van még egy, melynek hatalmasabb irodalma volna, mint az avar földvárak, „hringek" kérdésének.

Reménytelennek érzem a feladatot, hogy megkíséreljem összefoglalni mindazt, amit az utóbbi két évszázadban az európai népek tudós kutatói a kérdésről írtak. Hiszen az avar hringekről hosszabban vagy rövidebben mindenki írt, aki Közép-Európa koraközépkori történetével foglalkozott. De felesleges is volna ezt a hatalmas munkát elvégezni, mivel a kérdés kialakulásától kezdve a kutatók véleményében nem mutatkozik lényeges eltérés. Közhellyé vált történeti és régészeti irodalmunkban az a tétel, hogy az avaroknak kiterjedt, jól kiépített védelmi rendszerük volt s ennek egységei a kerek, gyűrű alakú földvárak, a hringek voltak.

A mondottakkal kapcsolatban mindjárt itt meg kell állapítanunk, hogy a közép-európai régészeti irodalom egyetlen olyan – az egykori avar birodalom területén fekvő – földvárat sem ismer, amelyet hozzáértő szakemberek tártak fel s amely a leletanyag alapján az avarságnak volna odaítélhető. Bizonyára ez is elegendő már, hogy felkeltse a figyelmünket: az avar hringekről alkotott elképzelés nem más egyszerű hiedelemnél, s aki erre bármilyen módon is építeni próbál, homokra épít.

Vizsgáljuk meg ezek után azokat a történeti forrásokat, melyekből az avar hringekről szóló tanítás fakadt. E források Nagy Károly frank uralkodó 791. és 796. évi avar háborúiról szóló híradások, továbbá a sangalleni szerzetes leírása az avarok sáncairól. Az alábbiakban részletesen foglalkozunk velük.

1. Nagy Károly 791. évi hadjáratáról a következő évkönyvekben olvashatunk: *a)* Einhardi Annales,[1] *b)* Annales Petaviani,[2] *c)* Annales Laurissenses,[3] *d)* Annales Tiliani,[4] *e)* Annales Fuldenses.[5]

A hadjáratról Einhardus annalesei szólnak a legrészletesebben, a többi ugyanazokat az adatokat ismétli, de erősen lerövidített formában. Einhardus leírása oly eleven, hogy méltán feltételezzük: a hadjáratban részt vett ő maga is, mint Nagy Károly udvari történésze. A 791. év eseményeiről ezeket írja Einhardus:

„Transacta verni temperie, circa aestatis initium rex de Wormacie movens, Baioariam profectus est, ea meditatione, ut Hunis factorum suorum vicem redderet, et eis, quanto celerius posset, bellum inferret. Comparatis igitur ad hoc ex omni regno suo quam validissimis copiis, et commeatibus congregatis, bipertito exercitu iter agere coepit. Cuius partem Theodorico comiti et Meginfrido camerario suo committens, eos per aquilonalem Danubio ripam iter agere iussit. Ipse cum alia parte quam secum retenuit, australem ciusdem fluminis ripam Pannoniam petiturus occupavit, Baioariis cum commeatibus exercitus, qui navibus devehebantur, per Danubium secunda aqua descendere iussis. Ac sic inchoato itinere, prima castra super Anesum posita sunt. Nam is fluvius inter Baioariorum atque Hunorum terminos medius currens, certus duorum regnorum limes habebatur. Ibi subplicatio per triduum facta, ut id bellum prosperos ac felices haberet eventus. Tum demum castra mota, et bellum genti Hunorum a Francis indictum est. Pulsis igitur Hunorum praesidiis, ac distructis munitionibus, quarum una super Cambum fluvium altera iuxta Comagenos civitatem in monte Cumeoberg vallo firmissimo erat extructa, ferro et igni cuneta vastantur. Cumque rex cum eo quem ducebat exereitu usque ad Arrabonis fluenta venisset, transmisso eodem fluvio, per ripam eius usque ad locum in quo is Danubio miscetur aecessit, ibique per aliquot dies stativis habitis, per Sabariam reverti statuit. Alias vero copias, quibus Theodoricum Maginfridum praefecerat, per Bechaimos, via qua venerant, reverti praecipit."

A hadjárat történetét így rekonstruálhatjuk Einhardus szövege alapján: A frank sereg három részre osztva Regensburgból indult el.[6] Egy-egy seregrész a Duna két partján nyomult előre, a harmadik pedig – nyilván a hadtápot biztosítva – hajókon követte őket. A seregek az avar határvidéken a Kamp folyónál és a Bécsi erdőnél két sáncvárba ütköztek s azokat megsemmisítve nyomultak tovább. Útjaik Pozsony, ill. Carnuntum vidékén váltak el. A Duna bal partján vonuló seregről nem tudjuk, meddig ért el. A jobbparti sereg, melyet maga Nagy Károly vezetett, nem a Duna melletti egykori római limes-úton tört előre, hanem egy vargabetűvel megkerülte a Fertő és Hanság mocsarait s úgy ért el a Rába partjára. Ezt a kitérőt is római kori utakon tehette meg[7] s csak így válnak érthetővé Einhardus nagyon is megszívlelendő szavai, melyek szerint a sereg átlépve a Rába vizeit (...Arrabonis fluenta ... transmisso...), a folyó jobb partján ért el annak torkolatáig. Az átkelés helye az egykori Mursellánál (Mórichida–Kisárpás)[8] volt,

1 Monumenta Germaniae Historica Scriptores I. (Hannover 1826) 177.
2 Uo. 17.
3 Uo. 176.
4 Uo. 222.
5 Uo. 350.

6 *Szőke B.*, Fejezetek Győr koraközépkori történetéből. Arrabona. A győri múzeum Évkönyve (1959) 83–100.
7 *Lovas E.*, Pannonia római úthálózata Győr környékén. Pannonhalmi Szemle (1937) 275–304.
8 *Biró E.*, Kisárpási későrómai temető. Arch. Ért. 86 (1959) 173–177.

ahol a Rába és Marcal folyón – „a Rába vizein" – kellett a seregnek átgázolni. Innen a mai Koroncón és Gyirmóton át vezető római kori úton ért el a Rába torkolatához, a mai Győr helyére. A hadjárat itt megtorpant, majd visszafordult. Nagy Károly a már vázolt úton vonult a mursellai gázlóhoz, ott délnyugatra fordult és Szombathely irányában hagyta el az avarok földjét. Az északi seregrész valószínűleg ugyancsak más úton, a későbbi „via bohemica"-n tért haza.

A 791. évi hadjárat leírásában a következő tények a fontosak számunkra: 1. A leírás csak az avar birodalom határán talált két sáncvárról tesz említést, tovább ilyenekről nem esik szó. 2. A sáncvárakat Einhardus nem nevezi hringeknek.

2. A 796. évi avar hadjáratról az alábbi évkönyvek és krónikák szólnak: *a)* Einhardi Annales,[9] *b)* Annales Laurenhamenses,[10] *c)* Annales Guelferbitani,[11] *d)* Annales Salisburgenses,[12] *e)* Annales Laurissenses,[13] *f)* Einhardi Fuldensis Annales,[14] *g)* Einhardi Vita Karoli Magni,[15] *h)* Conversio Bagvariorum et. Carantanorum.[16]

E hadjárat legrészletesebb leírását is Einhardus évkönyveiben találjuk meg. A többi forrás ez esetben is ugyanezeket mondja, többé-kevésbé leszűkített alakban.

Szó szerint itt is Einhardus szövegét idézzük: „Romae, Hadriano defuncte, Leo pontificatum suscepit, et mox per legatos suos elaves confessionis sancti Petri ac vexillum Romanae urbis cum aliis muneribus regi misit, rogavitque ut aliquem de suis optimatibus Romam mitteret, qui populum Romanum ad suam fidem atque subiectionem per sacramenta firmaret. Missus est ad hoc Angilbertus, abbas monasterii sancti Richarii, per quem etiam tunc ad sanctum Petrum magnam partem thesauri, quem Ericus dux Foroiuliensis, spoliata Hunorum regia que Hringus vocabatur, eodem anno regi de Pannonia detulerat, misit, reliquum vero inter optimates et aulicos caeterosque in palatio suo militantes liberali manu distribuit. Atque his explectis, ipse cum exercitu Francorum Saxoniam petiit, Pippinum vero filium suum cum Italicis ac Baioaricis copiis in Pannoniam ire iussit. Et ipse quidem, Saxonia ex magna parte vastata, ad hiemandum Aquasgrani revertitus; Pippinus autem, Hunis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae, ut dictum est, Hringus a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto destructa, direptis pene omnibus Hunorum opibus, ad patrem Aquisgrani hiberna habentem venit, ac spolia regni quae secum detulit, eidem praesentavit."

Einhardus idézett szövegéből megtudjuk, hogy a 796. évi hadjárat végzetes csapást mért az avar birodalomra. Előbb Erik furlandiai herceg tört be az országba s elérte az avar fejedelem hringjét, majd Pippin, Nagy Károly fia itáliai és bajor seregekkel Dél-Dunántúlon keresztülvonulva átlépte a Dunát – feltehetőleg a dunaföldvár–solti révnél – s miután az avar haderő a Tiszántúlra menekült, kifosztotta s elpusztította a kagán székhelyét, a hringet s óriási zsákmánnyal tért vissza hazájába.

A hadjárat leírásában egyetlen sáncvár említésével se találkozunk. A hring a Duna–Tisza közén, de inkább a Tisza jobb partján feküdhetett. Erről is csak annyit olvasunk, hogy azt Pippin lerombolta, forrásunk azonban hallgat arról, hogy erődített hely volt-e vagy sem.

A hring fogalmát egy másik forrásunk[17] pontosan meghatározza. Eszerint Pippin „cum exercitu suo pervenit ad locum, ubi reges Avarorum cum principibus suis sedere consueti erant, quem et in nostra lingua Hringe nominant". A hring tehát az avar fejedelmek székhelye volt. Einhardus – mint láttuk – három különböző nyelven is megadja a székhely nevét. Latin neve „regia", longobárd neve „campus", frank neve pedig „hring". E nevek szótári jelentését kutatva a következőket találjuk:

„regia, ae. 1. királyi palota, vár, székhely. 2. királyi család, királyi udvar."[18]

„campus, i. 1. síkság, térség, mező, 2. tér, 3. transl. választás, Campus (Martius) Mars mezeje, 4. transl. működési tér, közhely."[19] – Fontos itt megemlítenük, hogy a bolgár Omurtag abobai „tábor"-ának is kámpos a neve.[20]

„Ring, ahd. (h)ring, gemeingerm. Wort (eng. ring) verwandt mit russ. krug »Kreis«, krúglyj »rund«; in der älteren Sprache häufig auch für einem Kreis von Personen, namentlich in feierlicher Versammlung; ferner für den Zweikampf abgestecken Platz. Ganz jung nach amerikanischem Vorbilde ist R. als Bezeichnung einer geschlossenen Interessengruppe. Ostmd. ist R. Marktplatz, was man als Umdeutung eines slawischen Wortes faßt."[21]

Az adatok egybehangzó értelme, jelentése szerint a „ring" az avar kagánok udvara, székhelye volt. Így nevezték azt a frankok azzal a névvel, mely nyilvánvalóan náluk is azonos értelmű volt. Amennyiben a ring név valami kereknek a kifejezésére szolgál, az avarok hringje esetében semmi esetre sem kerek sáncvárat, gyűrűvárat jelentett. A név szellemi tartalma a királyi, fejedelmi tanácsok kör alakban történő elhelyezkedését, továbbá pl. a mondai Grál lovagok „Tafelrunde"-jét s a diplomáciai tárgyalások máig szokásos „kerek asztal konferenciáját" fejezi ki.

3. A sangalleni szerzetes az avar birodalom erődítményrendszeréről a következőket írja:[22]

„Quae huiusmodi fuerunt, sicut praefatus Adalbertus mihi narrare consueverat: Terra, inquiens, Hunorum novem circulis cingebatur. Et cum ego, alios circulos nisi vimineos cogitare nescius, interrogarem: Quid illud miraculi fuit domine? respondit: Novem hegin muniebatur. Cumque et illos alterius generis esse nescirem, nisi quales segetibus solent praetendi, inquisitus etiam

9 MGH. SS. I., 183.
10 Uo. 37.
11 Uo. 45.
12 Uo. 89.
13 Uo. 182.
14 Uo. 351.
15 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores II. (Hannover 1845) 13–14.
16 *Pauler Gy.–Szilágyi S.*, A magyar honfoglalás kútfői. (Bp. 1900) 306–307.
17 Annales Laureshamenses. MGH. SS. I., 37.
18 *Györkösy A.*, Latin–magyar szótár. (Bp. 1956).
19 Uo.
20 Fehér G., A bolgár–török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. AH 7 (Bp. 1931) 31., 2. j.
21 *Hermann, P.*, Deutsches Wörterbuch. 5. kiadás R kötet (Halle [Saale] 1956).
22 Monachi Sangallensis de gestis Karoli imperatoris libri duo. MGH. SS. II., 748.

de hoc dixit: Tam latus fuit unus circulus, hoc est, tantum intra se comprehendit, quantum spacium est de castro Turico ad Constantiam, ita stipitibus quernis, faginis vel abiegnis exstructus, ut de margine ad marginem 20 pedes tenderetur in latum, et totidem subrigeretur in altum, civitas autem universa aut durissimis lapidibus aut ereta tenacissima repleretur, porro superficies vallorum eorundem integerrimis cespitibus tegeretur. Inter quorum confinia plantabantur arbusculae, quae ut cernere solemus, abscisae atque proiectae, comas caudicum foliorumque proferunt. Inter hos igitur aggeres ita vici et villae erant locatae, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Contra cadem vero aedificia inter inexpugnabiles illos muros portae non satis latae erant constitutae, per quas latrocinandi gratia non solum exteriores, sed etiam interiores exire solebant. Item de secundo circulo, qui similiter ut primus erat exstructus, 10 miliaria Teutonica, quae sunt 40 Italica, ad tercium usque tendebantur; similiter usque ad nonum, quamvis ipsi circuli alius alio multo contractiores fuerint. De circulo quoque ad circulum sic erant possessiones et habitacula undique versum ordinata, ut clangor tubarum inter singula posset cuiusque rei significativus adverti."

A közöltek értékeléséhez okvetlenül tudnunk kell, hogy a szerzetes adatait még gyermekkorában, egy Adalbertus nevű, akkor már igen öreg veterán katonától nyerte, aki fiatal korában részt vett az avar háborúkban. Maga a szerzetes is idős korában írta le a gyermekkori emlékeit. Az a kép tehát, mely a Pannoniát megjárt fiatal katona agyában megragadt, addig amíg azt a naiv, csodálkozó szerzetes leírta, igen elmosódott és elferdült. A sok egymásra rakódott emlékből, tapasztalatból, meg nem értett fogalomból végül is egy fantasztikus kép bontakozott ki.

Az avar birodalmat kör alakban védő kilenc földsáncnak gyermekmesébe illő méreteiről többen írtak.[23] Véleményem szerint e sáncok leírásában a szerzetes összekeveri azt, amit a kor gerendaszerkezetű, külső falán gerendával vagy kővel borított sáncvárairól tudott s amit a veterán katona emlékeiből megőrzött. Ez emlékek valószínűleg azokról a Pannóniában látott hosszú, őskori s talán római kori földhányásokról, sáncokról szóltak, melyekkel az avar háborúkban részt vett katona találkozott s melyek akkor már régen fűvel, bokrokkal s fákkal voltak benőve. Erre utal a mesés avar körsáncok neve is, „hegin", ahogy azokat a veterán katona nevezte. A név azonos a német „hege, hecke" névvel, mely élő sövényt, élő palánkot (saepes viva) jelent.[24]

Forrásainkat végigvizsgálva a következőket állapíthatjuk meg: Hring csak egy volt, az avar kagán székhelye. Semmiképpen sem nevezhetők így az avar földvárak. Ilyenek létéről egyébként – a birodalom határán említett két sáncvár kivételével – mind a történeti, mind pedig régészeti forrásaink mélységesen hallgatnak.

A közhellyé vált hiedelem a hringekről mint avar gyűrűvárakról, kör alakú sáncvárakról a romantikus történetírás korában alakult ki. Alapja a fentiekben idézett három forrás-fejezet kritikátlan összekeverése volt.

Példájául annak, hogy egyeseknél hová vezetett ez a teljes kritikátlanság, a győri helytörténeti irodalom néhány kiragadott sorát idézem:[25]

„Az avarok elfoglalják a vidéket. Birodalmukat egészen az Enns folyóig kiterjesztik és felismerve Győr vidékének abbeli fontosságát, hogy az a nyugat felől országukba betörhető ellenség ellen jó védelmi állást nyújthat, megerősítik a várost, melyet ők Hagiana-nak, a németek Hring-nek vagy Ringnek (gyűrű) neveznek." „Eginhard, Nagy Károly életrajzírójának feljegyzései szerint a Hring állott itt (ti. Győr város helyén), melyet a császár csak sok csata és borzasztó vérontás árán tud elfoglalni, mire az avarok maradványainak egyik része kelet felé, a másik része, mely utóbb kereszténnyé lett, a Csallóközbe vette útját."

23 *Fehér G.*, i. m. 31–.

24 MGH. SS. II. 748. jegyzet.

25 *Alemann E.–Straub H.*, A Győrött és annak vidékén lefolyt hadi események monographiája. (Győr 1902) 6–8.

HARMATTA JÁNOS

Adatok az avar hring kérdéséhez

(ARCH. ÉRT. 87. 1960. 63–64. O.)

Szőke Béla fentebbi cikkében a történeti források gondos értékelése alapján meggyőző érveléssel mutat rá arra, hogy az avar gyűrűkről a köztudatban még ma is élő felfogás nem lehet helyes. A megbízható források csak egy *hring*et említenek, az avar kagán székhelyét, míg a határvidéken fekvő földvárak *munitio... vallo firmissimo extructa* megjelölés alatt szerepelnek. A kérdés már most csak az, hogy milyen jellegű településnek kell az avar fejedelem szálláshelyét elképzelnünk. Mivel Szőkének az Einhardusnál e szálláshely megnevezésére használt *regia, campus* és *hringus* szavakra vonatkozólag a tudományos irodalom nem állott kellő mértékben rendelkezésére, kérésére az alábbiakban kiegészítésképpen összeállítottam a fontosabb adatokat.

A tudományos irodalomban H. W. Haussig (Central Asiatic Journal 2 [1956] 41) felvetette azt a feltevést, hogy Einhardus szövegében a frank *hring(us)* szó mögött voltaképpen egy hasonló hangalakú avar szó, **rüng* rejtőzik, amelynek jelentése 'Versammlungsplatz' volna. Einhardus szövegét *...quem et in nostra lingua Hringe nominant* ugyanis úgy értelmezi, mintha ezt jelentené: „...amelyet a mi nyelvünkön *is* hringnek neveznek", tehát mintha Einhardus összehasonlítaná az avar fejedelmi székhely avar és frank elnevezéseit egymással. A frank *hring*-hez hasonló jelentésű avar **rüng* szót pedig azon az alapon veszi fel, hogy a kínai évkönyvek szerint a hiung-nuk az évi nagygyűlésüket egy Lung cs'eng (Lung vár?) nevű helyen tartják. Ha eltekintünk is attól a nehézségtől, hogy az avarok és a hiung-nuk nyelvének azonossága több mint kérdéses, továbbá, hogy a két nyelvi adatot kb. 1000 év választja el egymástól, ez a merész feltevés még akkor sem tekinthető megalapozottnak. Nem térve most ki a Lung cs'eng helynévvel kapcsolatos problémákra, csak arra mutatunk rá, hogy ez tárgyilag semmiképpen sem hozható kapcsolatba az avar fejedelmi székhellyel, amennyiben a kínai forrás ettől világosan megkülönbözteti a hiung-nu fejedelem szálláshelyét, ahol az évi kisgyűlést tartják. Már pedig a frank évkönyvek szerint a *hringus* az avar fejedelmi székhely, nem pedig attól különböző gyülekezőhely. Nem helyes Einhardus idézett mondatának értelmezése sem, mert az *et* e mondatban magyarázó értelmű, a latin szöveget tehát így kell fordítanunk: „...amelyet ti. nyelvünkön *hringe*-nek neveznek". Nincs tehát szó arról, hogy Einhardus a *hring* szót egy avar kifejezéssel azonosította volna. Mindent egybevéve a *hring* szónak ezt a Haussigtól javasolt értelmezést mint megalapozatlant el kell vetnünk.

Nézzük már most az avar fejedelmi székhelyet jelölő három szó értelmezését. Legnagyobb forrásanyagunk kétségtelenül a latin *regia* szóra vonatkozólag van. E szó ókori használatában a 'királyi palota, királyi vár, királyi székváros' jelentés az uralkodó, a szó átvitt 'királyi udvartartás, királyi uralom stb.' értelmű használata sokkal ritkább. A *regia* szó e konkrét, valamilyen 'épület, építmény' jelentésben való használata még inkább megerősödik a középkor folyamán, s a szó speciális középkori jelentései ('basilica; palatium episcopi; porta aedificii primaria stb.' ld. Du Cange: Gloss. med. et infim. latinitatis VII. 93) is mind ebben a körben mozognak. A *regia* szó használata tehát az avar fejedelmi székhellyel kapcsolatban amellett szól, hogy ott valamilyen állandó jellegű építménynek, várnak vagy településnek kellett lennie.

Sokkal nehezebb meghatároznunk a langobard *camp(us)* és a frank *hring(us)* szavak pontos jelentését. Mivel a langobard és a frank nyelv kihalt, e szavak jelentésére csak más nyelvekből nyerhetünk bizonyos támpontokat. A langobard szó a latin *campus* átvétele, amely a középkor folyamán a görögbe és különböző germán nyelvekbe is átkerült. A latin szó különböző középkori folytatásai többirányú jelentésfejlődést mutatnak. A román nyelvekben általában megőrződött a 'mező, csatamező' jelentés (ld. W. Meyer–Lübke: Rom. etym. Wb. Heidelberg 1911. 120), s ilyen jelentésben átment a szó a középgörögbe is (Du Cange: Gloss. ad script. med. et inf. graecitatis. Lugduni 1688. I. 566), sőt mindmáig él pl. a dél-itáliai görög nyelvjárásokban (G. Rohlfs: Etym. Wb. d. unteritalienischen Gräzität. Halla/Saale 1930. 101). E mellett azonban a *campus* szónak 'csata, párviadal' jelentése is fejlődött. Ebben a jelentésben került át a szó a germán nyelvek legnagyobb részébe, vö. pl. ófeln. *kamph*, középfeln. *kampf* 'duellum, Zweikampf' (O. Schade: Altdeutsch. Wb. Halle 1866. 310; A. Pinloche: Etym. Wb. d. Deutsch. Sprache.[2] Wien. 252 stb.), óang. *camp* 'battle fight, warfare' (M. Lehnert: Poetry and prose of the Anglosaxons. Dictionary. Berlin 1956. 42). Végül a *campus* szónak kimutathatjuk ebből a korból 'tábor, katonai tábor, táborerődítmény' jelentését is. Ez folytatódott a spanyol *campar* 'ein lager aufschlagen' valamint a spanyol, portugál *campear* 'belagern' szavakban (Meyer–Lübke: id. m. 120), ilyen jelentésben is átkerült a szó a közép-görögbe: κάμπος *'castra'* quomodo Galli *campum* usurpant' (Du Cange: Gloss. ad script. med. et inf. graec. I. 527) és az angolba: *camp* 'ideiglenes vagy állandó jellegű tábor, katonai tábor' (The Shorter Oxford English Dictionary. I. Oxford 1944. 254; W. W. Skcat.: A con-

cise etym. dictionary of the Eng. lang. Oxford 1948. 73; E. Partridge: A short etym. dict. of modern English.[2] London 1949. 73). A langobard *camp(us)* szó nyilvánvalóan a latin szónak ezt az utóbbi jelentésfejlődését képviseli.

Ami végül a frank *hring(us), hringe* szót illeti, ennek jelentéskörére az ószász, ófelnémet, középfelnémet, angolszász stb. adatok alapján vonhatunk le bizonyos következtetéseket. Az ószász, ófelnémet *hring* szó jelentése 'Ring jeder Art, annulus, Panzerring, Kreis, abgestecker Platz, Kampfplatz, abgeschlossener Platz überhpt. Bezirk, Gebiet' (Schade: Altdeutsch. Wb. 276), a középfeln. *hring, ring* szóé pedig 'Ring, Stadtplatz' ill. 'Fingerring, Panzerring, Umkreis, Gerichtsversammlung, Kampfplatz, Hauptplatz' stb. (Fr. Jelinek, Mittelhochdeutsch. Wb. Heidelberg 1911. 381, 588). Mint láthatjuk, a germán *hring* szó jelentéskörében bizonyos párhuzamosság mutatkozik a *campus* szó fejlődésével. Más-más alapjelentésből kiindulva mindkettőnél megfigyelhetjük 'az elhatárolt terület, csatatér, küzdőtér, nagyobb embercsoport gyülekezési vagy tartózkodási helye' jelentés kifejlődését.

Ha már most a három szó alapján az avar fejedelmi szállás jellegére következtetést akarunk levonni, akkor módszertanilag úgy járunk el helyesen, ha a *regia, camp(us)* és *hring(us)* szavaknak azokat a jelentéseit vesszük figyelembe, amelyek közelállnak egymáshoz vagy éppen fedik egymást. Ezt figyelembe véve a *regia* szónál a 'királyi vár', a *camp(us)* szónál a 'táborerőd', a *hring(us)* szónál pedig a 'lezárt, körülhatárolt hely' jöhetne leginkább számításba. Így e szavak jelentéseinek vizsgálata alapján leginkább arra gondolhatnánk, hogy az avar fejedelmek szálláshelye valamilyen állandó jellegű, sáncokkal körülhatárolt és megerősített település lehetett.

BÍRÓ LAJOS

Az avar gyűrűk rejtélye

I. „A FELFEDEZÉS"

A sors úgy hozta, hogy egy fél év alatt többször is eljutottam egy Kisgyőr melletti nyaralóba. (Kisgyőr a Bükkalján fekvő kis falu, légvonalban Diósgyőrtől 10 km-re délre található.) Az utolsó látogatások alkalmával megpróbáltuk felkeresni a közeli hegyekben fekvő Leányvárat. (A térkép szerint „őskori" földvár és temetkezési hely.) Első kísérletünk a vár megközelítésére nyugat felől nem sikerült, és olyan megdöbbentő és kísérteties akadályok és események hiúsították meg az elérését, hogy arra kell gondoljak, hogy a vár, legalábbis abból az irányból, máig ható mágikus védelem alatt áll.

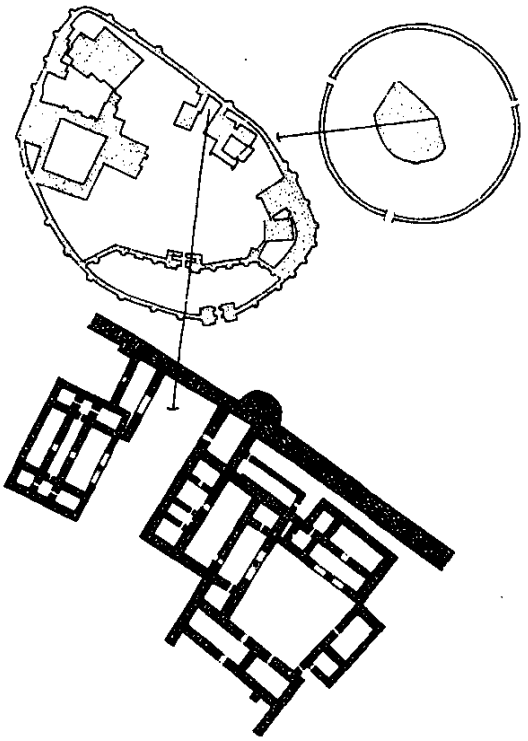
Végül is egy másik napon, másik úton sikerült eljutnunk a „négyszögesített kör" alaprajzú várba. A hatalmas vizesárok maradványai még ma is láthatók. A vár belső magvát egy kör alakú föld-fallal körülvett magaslat képzi. Egyre erősödik az a meggyőződésem, hogy ez a földvár (is) az ún. kései avarok, azaz korai magyarok egyik gyűrű-erődítménye lehetett.

II. AZ EREDET

László Gyulának a kettős honfoglalásról és a kései avarok magyar származásáról megalkotott elmélete szerencsére bekerült a köztudatba, és viszonylag széles körben ismertté vált. Ám további merész kutatásokra van és lesz szükség ahhoz, hogy a múlt teljesebben feltárulhasson. László Gyula abban hibázott, hogy nem lépett tovább, nem követte felfedezéseinek a régi iráni magyar tartományok felé vezető szálait, hanem megállt egy határon ott, ahol kelet felé haladva a ligetes sztyeppén a honfoglaló magyarok hagyatékának nyoma vész.

Az ún. „kései avarok" a fehér magyarokkal, azaz a mi matriarchális („nőelvi") szabir törzseinkkel azonosíthatók. Szabirjaink (v. szabarjaink) honfoglalás előtti hazája éppúgy egy észak-iráni tartomány volt: Várkony, a perzsa szövegekben „Varkan"[1], görög névalakjában Hürkania, mint a IX. században a hont visszafoglaló fekete magyaroké, akik Médiában, magyar nevén Mádv. Mada-országban éltek, még Irán arab meghódítása után is.

Az „avar" népnév vizsgálata is a magyar nyelvhez vezet. Ugyanis ők magukat többek között „var" és „chunni" néven is nevezték[2], ebből származott az iráni „Varkan" (azaz Várkony) tartomány-név (vö. a magyar „Várkony", régi oklevelekben: „Varkun" helységnevekkel) és a „*varchon*ita" elnevezés. Az avar népnév kapcsolatos lehet a magyar „vár" szóval. Mivel az avarok különös gyűrűs váraikról voltak híresek, a név jelentése

1. kép. Sama'l. A város, a fellegvár és az alsó palota. (Hajnóczy: Az építészet története)

a „vár" szavunkból érthető meg. A „hun" vagy „kun" népnevet sokat nem kell magyarázni: a magyarok ősi testvér-népe voltak. A két név egy tőről fakadt: a Hám vagy Khám mitikus ős nevéből. „A hun népnév azonos a kun népnévvel, s köznyelvi megfelelői a következők: török kün 'nép', mongol kümin 'ember', szamojéd kum 'ember', zürjén komi 'zürjén'" – írta Németh Gyula.[3] Az avarságot nehéz lenne különválasztani a fehér magyar matriarchális szabir törzstől: Varkan-Várkony iráni tartomány másik, későbbi neve Tabar-isztán lett, azaz 'Szabar'-ország. László Gyula említette, hogy a griffesindások (azaz a kései avarok–„korai" magyarok) „téglavörös színű edényművessége Észak-Iránra utal"[4], tehát ugyanarra a területre, ahová a nagyszentmiklósi kincs (nőelvi szabir törzseink turul-mondájának ábrázolásával!) vezet vissza a növénytani és művészettörténeti elemzések szerint.

A „kései avarok" híres gyűrűiről Szent Gallen króni-

1 Ókori keleti történeti chrestomathia. Bp. 1965., 316., 352. o.
2 Földrajzi nevek etimologiai szótára. Bp. 1980., 648. o.
3 Attila és hunjai. Bp. 1940., 225. o.
4 László Gyula: A kettős honfoglalás. Bp. 1978., 110. o.

kájában olvasható: „A hunok [avarok] földjét kilenc, kör alakú védőmű övezte... A lakott helyeket oly módon helyezték el, hogy az egyik gyűrűtől a másikig a kürt harsogása jelzésként szolgálhatott."[5] A „kései avarok", vagyis „korai" magyarok eme 9 gyűrűje ismét csak Iránba vezet bennünket. Makkay János írja: „...ismerjük ... az óiráni rituális törvények gyűjteményének, a Videvdatnak az adatát, amely szerint valamikor az ősidőkben Yima, az első mitikus király Ahura Mazda tanácsára egy négyszögletes térséget épített, a vara-t, amely három térségből állott, alsóból, középsőből és felsőből, amelyek mindegyike magába zárta a másikat. A felső vagy külső rész *kilenc koncentrikusan elhelyezkedő falból* állott, a középső hat falból, az alsó háromból."[6]

Az avar (szabir) gyűrű-várak és települések mintáit is Iránban találjuk meg: „a kör, illetve a körbe írt kereszt volt az iszlám előtti Közép-Ázsia és Perzsia városépítészetének geometriai, egyszersmind elvi alapja".[7] Így a párthusok Hatrá-ja, Ktésziphon, a médek (mandák) fővárosa, a Hérodotosz szerint hét fallal övezett Egbatana, a Szászánida főváros, Firuzabad, Dárábgird, Herat, Iszfahán stb. kör alakúak. Leo Oppenheim szerint Mezopotámiában „egyetlen olyan várost ismerünk, amelyet kétségtelenül kör alakúra terveztek. Ez az északszíriai Szama'l, az i. e. 2. évezred végére datálható".[8] Szama'l *(lásd 1. rajz)* szabir város lehetett, akárcsak Hárán, mert az észak-szíriai Árpád város közelében terült el, *Szubartu*-tól sem távol, és már csak nevéből ítélve is, amely „szem"-ős-szavunkra (vö. *Szem* v. Sém mint ősszülő a Genezisben) vezethető vissza, ráadásul a szem is kör alakú, mint a Nap és az ég (vö. a Napisten ókori „Samas", „Simegi", „Semes" neveivel). Lehetséges, hogy Szama'l város volt az említett iráni és a későbbi magyarországi gyűrű-városok és várak ősmintája. (Az Emese- vagy turul-mondánk is az ókori Szíriából származhat, Emesa városából.)

A legnagyobb a valószínűsége annak, hogy a régi kerek templomaink jelentős része is „késő avar", azaz fehér magyar eredetű, ahogy a két ősi fővárosunk, Székes-Fehérvár (Fejér m.) és Gyula-Fehérvár (Fehér megyében, az erdélyi Gyula székhelye volt) is fehér magyar (kései avar) alapítású. Gyulafehérváron és környékén több kerek templom is volt. A központi avar (magyar) gyűrű a Duna–Tisza közén lehetett[9], mégpedig Nagykőrös tájékán. Ezt nemcsak a Nagy*kőrös* név erősíti meg (benne van a „kör"!), hanem az is, hogy Nagykőrösön és közvetlen környékén összesen négy ismert körtemplom állt valaha[10], ami azt jelentheti, hogy ott lehetett avar elődeink vallási központja. Ráadásul Nagykőröst szinte körbeveszik a „Kerekegyháza" helynevek, és érdekes módon e tíz helynévből nyolc valamelyik folyónk közelében található (Duna, Tisza, Maros, Körösök, Berettyó), ami egy ősi folyó-tiszteletre is utalhat (pl. a *Kör*ösök neve egybeesik Nagy- és Kis-*Kő*rös nevével, és mindezek *Kür*osz perzsa király nevével is rokonságot mutatnak. Kürosz attól a Mandanétól

2. kép. Hajdúböszörmény térképe 1782-ből (László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete)

[=méd nő] született, akinek a mítosz szerint az ágyékából kiömlő víz az egész várost elönti, és Ázsiát elárasztja[11], hasonlóan, mint a szabir–magyar turulmonda Emeséjének álmában.)

László Gyula írta: „Az első, ami a térképen a szemünkbe tűnik, az, hogy az avarság zöme nagyjából ugyanazt a területet szállja meg, mint később a kunok. Főként a Kiskunságban találunk népes avar temetőket. Ehhez csatlakozik Fehér és Tolna megye, Baranya északi szögletével, a Tiszántúl pedig Szegedtől kezdve Békés és Bihar megye alföldi részei és Jásznagykúnszolnok megye egy része. Ez a belső alföldi rész volt az avarok törzsterülete."[12]

A „Kerekegyháza" helynevek is ugyanezt a László Gyula által leírt területet határolják körbe! A Dunántúlon, vagyis a frankok által elfoglalt területen csak két Kerekszenttamás, Kerekszentmiklós és egy Kerékboldogasszony helynév van.

(Míg az avar törzsterületen tíz Kerekegyháza volt – valaha lehetett több is –, melyek érdekessége, hogy a templom régi magyar nevét, az „egyház"-at [=szent ház] tartalmazzák!)

Az avarok kör alakú településformáját az alföldi ún. „kertes városok" őrizték meg, amelyre az egyik példa Hajdúböszörmény *(lásd 2. rajz)*. De nemcsak az avar–fehér magyar várak, templomok és települések voltak kerek alaprajzúak: „Az, amit Györffy a kertesvárosok belső gyűrűjéről ír, szinte szó szerint talál az avar temetőkre is. Rendszerint *tojásdad vagy kör alakú tömbben* sorakoznak a sűrűn egymás mellé ásott sírok." – írta László Gyula.[13]

Talán az sem véletlen, hogy Nagy Károly, az avarok legyőzője és kirablója éppen kerek kápolnát építtetett magának Aachenben, meglehet, az avar körtemplomok és gyűrűvárak „ihletésére". Nagy Károly személyéhez kapcsolták régebben az egyetlen épségben maradt ma-

5 Róma utódai. Bp. 1986., 140. o.

6 Makkay János: Attila kardja, Árpád kardja. Szeged, 1994., 74. o.

7 Jankovics Marcell: A Nap könyve. Debrecen, 1997.

8 Az ókori Mezopotámia. Bp. 1982., 177. o.

9 Magyarország története. Bp. 1987., I/1.köt., a 26. térképen: a „REGIA AVARORUM HRING" feltételezett helye.

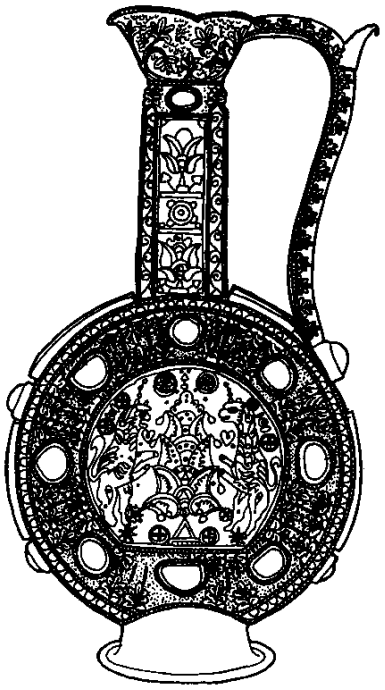
10 Gervers-Molnár Vera: A középkori Magyarország rotundái. Bp. 1972., 1. térkép.

11 Róheim Géza: A bűvös tükör. Bp. 1984., 147. o.

12 László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944., 66–67. o.

13 László: I. m., 74. o.

3. kép. Nagy Károly kannája (Csomor Lajos: Szent István koronája nyomában)

gyar fejedelmi szablyát (amit ma Bécsben őriznek), valamint azokat az iráni eredetű, őseink által Európába hozott kincseket is, melyek egyike az ún. Péróz-csésze és a „Nagy Károly kannája" *(lásd 3. rajz).*

Néhány építészeti párhuzam megemlítése segítheti a felsorolt régi avar–magyar alkotások megértését. Így pl. Róma egyik legrégibb (etruszk eredetű?) temploma Vestának, a tűz-istennőnek volt szentelve, egy kicsi, kör alaprajzú épület: „szent öröktűz égett benne, melyet hat Vesta-szűz őrzött az eget szimbolizáló kupolás tető alatt"[14]. Mükénében a királyok sírjait körfallal vették körül, és kör alakú, méhkashoz hasonló álboltozatos kősírokat (tholoszokat) is építettek. Ez utóbbi típus a krétai kör alakú temetkezőhelyekkel lehet kapcsolatban.[15] Az észak-amerikai matriarchális pueblo társadalomban a férfiak közösségi épületei voltak az ún. „kivá"-k. A kiva kör alakú, gerendatetős süllyesztett kamra, a közepén tűzhellyel. A tető közepén hagyott lyuk egyrészt a füst elvezetésére, másrészt bejáratként szolgált.[16] A kivák felső nyílásait a „lelkek alagútjá"-nak nevezték. Ez azért fontos, mert más hagyományok szerint a Nap lehet az átjáró a fénybirodalom és az evilág között.

III. KÖVETKEZTETÉSEK

Mindezeket összegezve: a Kisgyőr–Leányvár–Diósgyőr sor egy háromtagú gyűrűvár-láncolatot alkot, és ezek avar, azaz fehér magyar építésűek. Megerősíti ezt, hogy az archaikus Diós-*Győr* és Kis-*Győr* helynevek (és települések) máig fennmaradtak, jelezve, hogy ott gyűrűvárak találhatók. A kisgyőri Halom-vár lehetett Kisgyőr eredeti gyűrű-vára, és Diósgyőrött is előkerültek az eredeti ovális alaprajzú vár falmaradványai. A Leányvár (melynek beszédes neve a matriarchális fehér magyarokra utalhat) pedig éppen Kisgyőr és Diósgyőr között található, mint összekötő láncszem.

Az említett analógiákat is figyelembe véve olyan kép rajzolódik ki, mely szerint a kései avarok–„korai" magyarok templomai, várai, települései és temetői rendkívül régi, Észak-Szíriából és Iránból hozott építészeti és vallási hagyományokat őriztek meg: egy, az élők és a holtak védelmét, mágikus megóvását is szolgáló Napisten-, ég-, és tűz-tiszteletet.

14 Humprey, C.–Vitebsky, P.: Építészet és vallás. Bp. 1998., 121. o.
15 Az égei civilizációk. Bp. 1989., 25. o.
16 Mítoszok földjén. Bp. 1993., 152. o.

TOMPA MIHÁLY

Csörsz árka

Borsod s Heves határán,
Jó vándor, aki jársz,
A sík vidéken egy vén
Ároknyomot találsz!

Ez, mint órjás ekétől
Szántott barázda-ut,
Tiszától a Dunának
Nehány mértföldre fut.

Magas partját mi végett,
Mikor s ki hányta fel?
Az eltűnt századoknak
Homályiban vesz el;

S ugy áll a zöld mezőben,
Mint nagy királyi sír,
Melynek porlott uráról
Rég megnémult a hír.

De annyi szent igaz, hogy
Sok százados korú;
– S jó hogy nem szól, beszéde
Mert volna szomorú! –

Sok év duló hatalma
Megküzködött vele;
De földdel még maig sincs
Betöltve kebele.

S ki tudja, még körüle
Hány embernyom kihal!
Mig ví idő s enyészet
Rontó hatalmival.

De – mint a népnek ajkán
Maig forog neve, –
Csörsz árkáról, halljuk meg,
Mit mond az agg rege.

*

Régen, felette régen,
Sok tenger év előtt,
Elöbb mint a magyar nép
E szép hazába jött:
A kósza Longobárdok
Királya *Rád* vala,
Pannonián ki ur lőn,
Karjának általa.
A nagy Dunának árja
Fedezte birtokát,
Melynek kövér, meződús
Partján ütött tanyát.

Rád úr kemény vitéz volt,
Termetre óriás,
Esetlen durva bárdját
Három se birta más.
Vad arca, rőt szakállal
Szemig benőve volt;
Többet mondott szemével,
Mint ajkival, ha szólt.
Harc volt egész világa,
S alig hogy megpihent,
Mint a darázs kizúdult
S ismét csatákba ment.
S akit balsorsa ottan
Keze ügyébe vitt:
El nem beszélte otthon
A harc történetit.

Történt egykor, hogy Rád úr
Kemény csatába szállt:
Frigyesnek hítta Csörszöt,
A szép avar királyt;
És ott, hol a Tiszának
Zuhognak habjai,
Vad tűzzel űltenek fel
Csörsz, és avarjai.
És amint összeforrott
A két király hada:
Elsöpré, mint az árvíz,
Ki rája támada.
Az ütközet kemény volt,
De gyorsan vége lőn,
Mert elfutott az ellen,
S elhullt a harcmezőn.

Megadván ellenének
Rád a halálcsapást:
Ivott Csörsszel Hadurnak
Kegyetlen áldomást.
Aztán a harci zsákmány
Osztályra vették,
Jutott a hadfiaknak,
Bőségiből, elég.
De Csörsznek semmi kedve
Osztozni nem vala,
Mert szíve gondolatja
Továbbra szárnyala;
Mert szíve gondolatján
Rád úr leánya élt,
Szép *Délibáb,* jutalmul
Frigyes csatáiért.

A puszták vadrózsáján
Merengtek álmai,
Csatás szivét megejték
A lányka bájai;

S megesküvék: alatta
Bár romba dől a föld,
S az ég fejére omlik...
De birni fogja őt!

Rád, tűzhelyére vivén
Harcot leső hadát,
Feléje Csörsz imígyen
Hallatta szózatát:
„Rád, jó szomszéd, frigyes társ,
Ur szép Pannonián!
Megharcolá csatáját
Csörsz értted a csatán;
Kit a halas Tiszának
Uralnak martjai,
És érte élnek, halnak
Kemény avarjai.
Kinek hatalma nagy, – de
Meglásd! – nagyobbra nő...
Harcdíj fejébe' kéri
Szép Délibábot ő!"
S kis szíve Délibábnak
Gyorsan dobog vala,
Oly kínos-édesen fáj
A szónak általa;
S a fájó édes érzet,
Titkos szerelme volt,
Mely olthatatlan lánggal,
Szép Csörsz felé hajolt.

De Rádnak, Csörsz beszédén,
Szörnyen főt a feje;
Még most nem volt tanácsos,
Hogy vétsen ellene;
És bár eszébe' sem volt
Od'adni a leányt;
– Mert készült birtokából
Kitolni Csörsz királyt, –
Gondolkodott... vad arca
Villámokat lövelt,
Mig fortélyos fejével
Végül imígy felelt:
„Nem bánom Csörsz, leányom
Legyen menyasszonyod!
De birni őt – Hadúrra
Mondom! – csak úgy fogod;
Ha, – jól figyelj! – Tiszádnak
Vízmosta partira,
Melyen jövél, az úton
Vizen viszed haza!
Hatalmat emlegettél,
Láttasd meg jó vitéz!
És Rád édes leányát
Karodba tenni kész!"

Megértvén Csörsz imígyen
A nagy határzatot,
Népével tüzhelyére
Sietve távozott.

A debrecen–nagycserei ördögárok-szakasz helyreállított árka és sánca, 1996.

Hószínű harci mén fútt
Szép Csörsz király alatt,
S ott termett a Tiszánál
Miként a gondolat,
Arcára, gyors utában
Lágy szellet-ár omolt,
S a szellő Délibábnak
Meleg fohásza volt.

*

Partszaggató Tiszánál,
A zöld füzes felett,
Száz meg száz kéz töré fel
A megfeküdt gyepet;
Csörsz népe talpon állott,
Talpon egész hada,
S nagy és kicsiny, ifju s vén,
Munkában izzada.
Tekintsd a hangyabolyt meg,
Ha felbolygatva lőn;
Úgy hemzsegett az ember
A népesült mezőn.
Égett a munka, éjjel,
Nappal, későn, korán,

Hogy mély árok hasadt a
Dolgos sereg nyomán;
S Tiszától a Dunának
Vett a mezőn futást,
Naponkint mind tovább nyult,
S haladt szemlátomást.
Csörsz mindenütt jelen volt;
Ha dőlt, ha lankadott:
Népének, biztatása
Megint erőt adott.
Szép Délibáb sohajtva
Nézett kelet felé,
Kétség, remény s szerelme
Fogyasztá, élteté!
Egykor, hogy fenn virasztott,
S vérzé a bú nyila,
Álmot küldött a hajnal
Nedűs pilláira.
S előtte álmain szép
Tündér világ terült,
Amelyben száz varázs kép
Támadt, meg elmerűlt.
Hű Csörsz király, s az árok
Tünék fel álmain,
S szerelmes vőlegénye
Őt vitte habjain;
Felébredett... s boldog volt
Az édes álmakon,
És várván várta hívét,
A gyors hullámokon.
De hasztalan remélt, várt,
S epedt a hű leány,
Mert Csörsz királyt lováról
Egy vészes éjszakán,
– Sürgetve nyargalózván
Az árok mentiben –
Az ég tüzes villáma
Üté le hirtelen.
Ki vérengző csatákban
Párjára nem talált:
Erős Isten nyilától
Látá meg a halált.
És a meglankadott nép,
Legott pihenni tért,
Megátkozván az árkot
Sok fáradalmiért,
S szerelmes Délibáb... ah
Mély volt szívbánata...! –
Elhalt, miként az alkony
Csendes fuvallata.

*

Az ároknak *tövénél,*
Ároktó most is áll
Borsodban, a Tiszának
Fűzlepte partinál.
S a hely, hol véget ére,
Néptől *megszállva* lőn,
Épülvén *Árokszállás*
Az áldott sík mezőn.
Sok év letünt, mióta
Az árok megszakadt.
De a regének ajkán
Csörszárka felmaradt.

*

Nézzétek Délibábot...!
Verőfényes napon
Meg-megjelen remegve
A sík határokon.
Az alföldnek vidékin
Tünő szárnyon lebeg,
Csörsz nyughelyét keresve,
És nem találva meg.
S kesergvén most is, akit
Hajdan könyezve várt:
Elönti könyözönnel
Körül a láthatárt.
És újra látja álmát,
Melyet rég álmodott,
Mert megtelik víz-árnnyal
Csörsz árka is legott.

BUKA LÁSZLÓ

Ízelítőként ajánlott irodalom a régi nagy árkok kutatóinak

ANONYMUS: *Gesta Hungarorum.* XXI. fej. Ford.: Szabó Károly. Bp. 1860.; és Magyar Helikon, 1975., hasonmás kiadás, Pais Dezső fordításában.

BALÁS VILMOS: *Az alföldi hosszanti földsáncok.* Régészeti Füzetek Ser: II–9. szám, Bp 1961. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Múzeum. Kézirat gyanánt (rövidített, német változata: 1963.).

BARTALOS GYULA dr.: *Magyarország szállásának és függetlenségének kivívása 1074 és 1075-ben a Csörsz-árkok, mint haditényezőknek felhasználása által.* Eger, 1910.

BENEDEK ELEK: *Az ördög barázdák.* In: Magyar mese és mondavilág I. A csodaszarvas. Móra, Bp. 1987. 455–456. o.

BENEDEK ELEK: *Ördögárka.* Magyar mese- és mondavilág II. A fekete kisasszony. Móra, Bp. 1988. 270–271. o. Mondák és mesék. Magyar Könyvklub, Bp. 1994. 21–22. o.

BORZSÁK ISTVÁN: *Semiramis kertjeitől a Csörsz árkáig.* MTA Nyelv- és Irodalomtudományok (I. Oszt. Közl. XXX.), 1978. 427–433.

BUKA LÁSZLÓ: *Város hét tételben, avagy a Teremtés mindig váratlan és tiszteletet parancsoló aktusai.* Főnix 1., Debrecen, 1995. dec. Szerk.: Farkas Zoltán.

BUKA LÁSZLÓ: *A hencidai Ördög-árok.* In: Örökségünk. Gáborján, Hencida, Szentpéterszeg. Bihari falvak 1. Szerk.: Rácz Zoltán. Rácz Építész Iroda, Debrecen, 1996.

BUKA LÁSZLÓ: *Ördög-árkok Angyalházán.* Szoboszlói Kalendárium az 1996-dik szökőesztendőre. Hajdúszoboszló, 1995. Szerk.: Vetró Mihály. Reklám Műhely.

Cím nélkül. Országépítő 91/4. szám. 40. o.

FARAGÓ JÁNOSNÉ: *A Csörszárok mondái.* 1974. Damna (Damjanich Múzeum Néprajzi Adattára) 1058–74. o.

FEHÉR M. JENŐ: *A korai avar kaganok.* Magyar Történelmi Szemle Kiadása. Bp. é.n. (1995.)

FEKETE ZSIGMOND: *Magyarország vizei multjának és vízépítkezéseinek történelme a magyarok beköltözéséig.* Bp. 1882. („Avar védelmi és folyami építkezések.")

HARMATTA JÁNOS: *Adatok az avar hring kérdéséhez.* Arch. Ért. 87. 1960. 63–64. o.

HÖKE LAJOS: *Hajdani árok, táborsáncok...* Pesti Napló 1857/182.

IPOLYI ARNOLD: *Magyar Mythologia.* Pest, 1854. 126. o.

KARALYOS-SZÉNÁSI GYULA: *a)* Heti Nemzeti Újság II. évf. 35. sz. 1994. IX. 2. „Történelmünk titkai." *b)* Heti Nemzeti Újság II. évf. 40. sz. 1994. X. 7. „Történelmünk a Kárpát-medencében. Avarkori árok- és sáncrendszerközpontok a Kárpát-medence területén."

KARALYOS-SZÉNÁSI GYULA: *Árkok, sáncok, erődítmények...* In: A Nap fiai, 1992. (XXX. évf.) szept.-okt. (9–10. szám).

Krakkói Krónika. 1559.

KRIZA JÁNOS: *Vadrózsák.* Bp. 1943.

MAKKAY JÁNOS: *Attila kardja, Árpád kardja.* Szeged, 1995.

MAKKAY JÁNOS: *Avarus, Hringus, Salanus.* Tudósok költötte talányok. Erik lovag 795-ös rablóhadjáratától Alpár homokjáig. A szerző kiadása, Bp. 1996.

MARJAI MÁRTON: *Ördögárok a debreceni Nagyerdőn.* DMÉ 1962–64., 87–93. o. Debrecen, 1965. Szerk.: dr. Béres András.

SZ. MÁTHÉ MÁRTA: *Rómer Flóris bihari munkássága.* (A bihari útinapló.) Déri Múzeum Évkönyve (DMÉ) 1974. Debrecen, 1975. 283–346. o.

MOLNÁR GÉZA: *Az alföldi hosszanti sáncok.* Országépítő 91/4. 30–38. o. Az ártéri gazdálkodás. III. rész.

NAGY GÉZA: *Pallas Nagy Lexikona* IV. Bp. 1893. 787. o. „Csörsz mondája" címszó.

M. NEPPER IBOLYA: *Az Ördögárka.* Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei XVI. (Bp.–Debrecen, 1988.) 58–60. o.

M. NEPPER IBOLYA–PATAY PÁL: *Az Ördögárka.* (Kiállítási vezető a cserei rekonstrukcióhoz, ill. az azt megelőző ásatáshoz.)

ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld.* Válogatás. Európa, Bp. 1982. 46–47. o.

OSVÁTH PÁL: *Bihar vármegye sárréti járása leírása.* Nagyvárad, 1875. 54–55. o.

PATAY PÁL: *Csörsz árka.* Műemlékvédelem, 1996. XL. évf. 2. sz. 102–105. o.

Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. 1864. Bihar vármegye I. Debrecen, 1996. Bihar vármegye; II. Debrecen, 1998. Közzéteszi: Hoffmann István és Kis Tamás. A debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 65–66. szám. Szerk.: Jakab László.

RÁCZ ZOLTÁN: *A debreceni hídfőállás.* In: Országépítő 91/4. 27–29. o.

REUTER CAMILLO: *Csörsz árok.* Ethn. LXXXVIII. (1977.) 2–3. 443–448. o.

RÉSŐ ENSEL SÁNDOR: *Csörszárka.* Nyíregyháza, 1875.

RÓMER FLÓRIS: *Compte Rendu.* 1878. 39–77. o.

SEBESTYÉN GYULA: *A regösök.* 1902. Bp. 168–169. o.

SOPRONI SÁNDOR: *Limes Sarmatiae.* Arch. Ért. 96. (1969.) 43 skk.

SZABÓ LÁSZLÓ: *Jászság.* Gondolat, 1982. 298–300. o.

SZÉKELY ISTVÁN: *Chronica...* 1559. 139.1.

SZŐKE BÉLA: *Az avarok hringje.* Arch. Ért. 87. 1960. 61–63. o.

TÁLOS GÉZA: *Egy avar korra utaló településhálózat nyomai a magyar helynevekben.* Néptudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. Zalaegerszeg, 1989. 177– 184. o.

TÉGLÁS GÁBOR: *Limes-tanulmányok.* Bp. 1906.

TOMPA MIHÁLY: *Csörsz árka.* In: Regék és népregék. Pest, 1846. és In: Országépítő 91/4. 39. o.

VÁNTSA GYÖRGY: *Az Ördögárka.* A Debreczeni Képes Kalendáriom 1904. 63–67. o.

ZOLTAI LAJOS: *Debrecen vizei.* Debrecen, 1935. 25–26. o.

ZÓLYOMI BÁLINT: *Földvárak, sáncok, határmezsgyék és természetvédelem.* Természet Világa. 1976. 550–553. o.

ÉVA GARAM–PÁL PATAY–SÁNDOR SOPRONI: *Sarmatisches Wallsystem im Karpaten becken.* Magyar Nemzeti Múzeum, 1983. Régészeti Füzetek Ser. II. No. 23.

Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/2. 105–133. o. (P. Patay–É. Garam–S. Soproni német nyelvű cikkei.)

Az I–III. számú katonai felmérések térképei (XVIII–XIX. sz.) I. kat. felm: 1763–87. II. kat. felm.: 1806–1869. III. kat. felm.: 1869–1887.

AZ ÉG ÉS A FÖLD ÁBRÁZATI

BUKA LÁSZLÓ

A „Macska" és társai

(EZREDVÉGI GYORSJELENTÉS ARRÓL, AMIT MÉG ÉS AMIT MÁR LÁTOK)

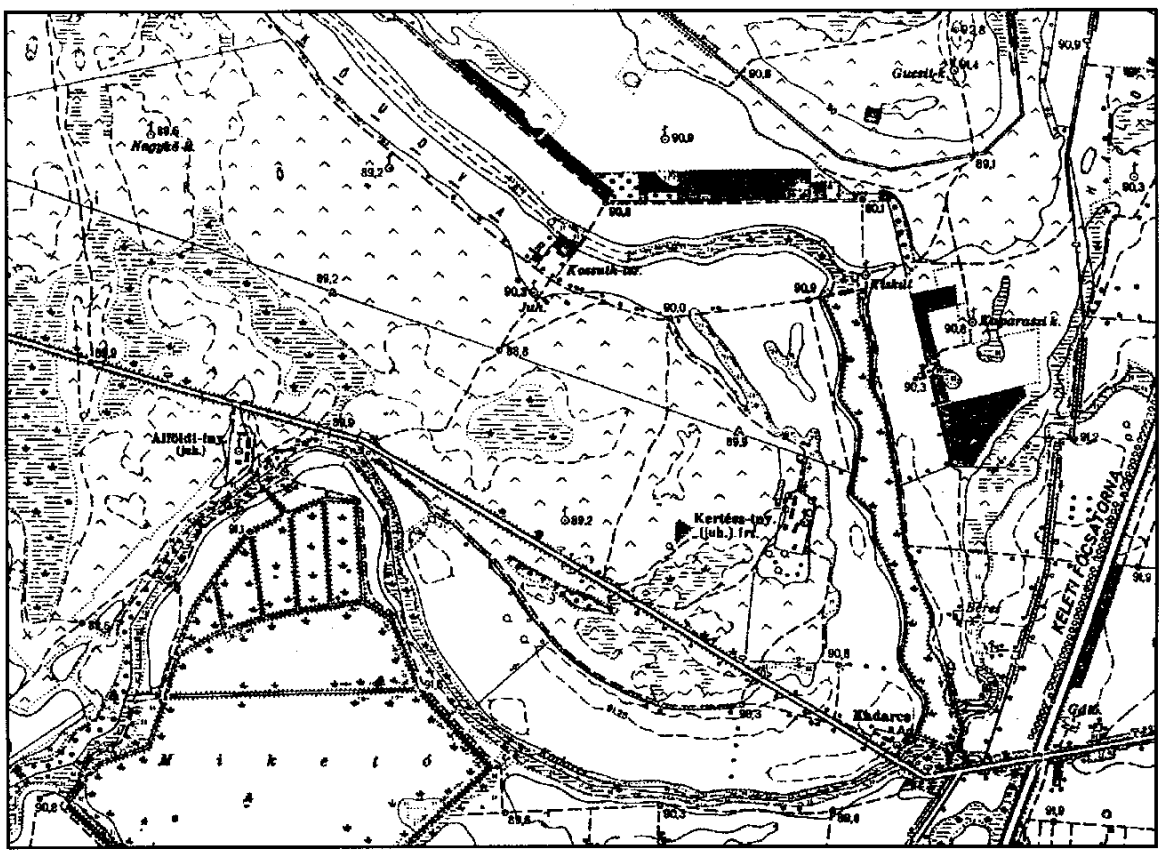
1. kép. Zrínyi Miklós–Szigetvár (Orosz István műve)

„...minden megvan mindenütt."
(Györffy István)

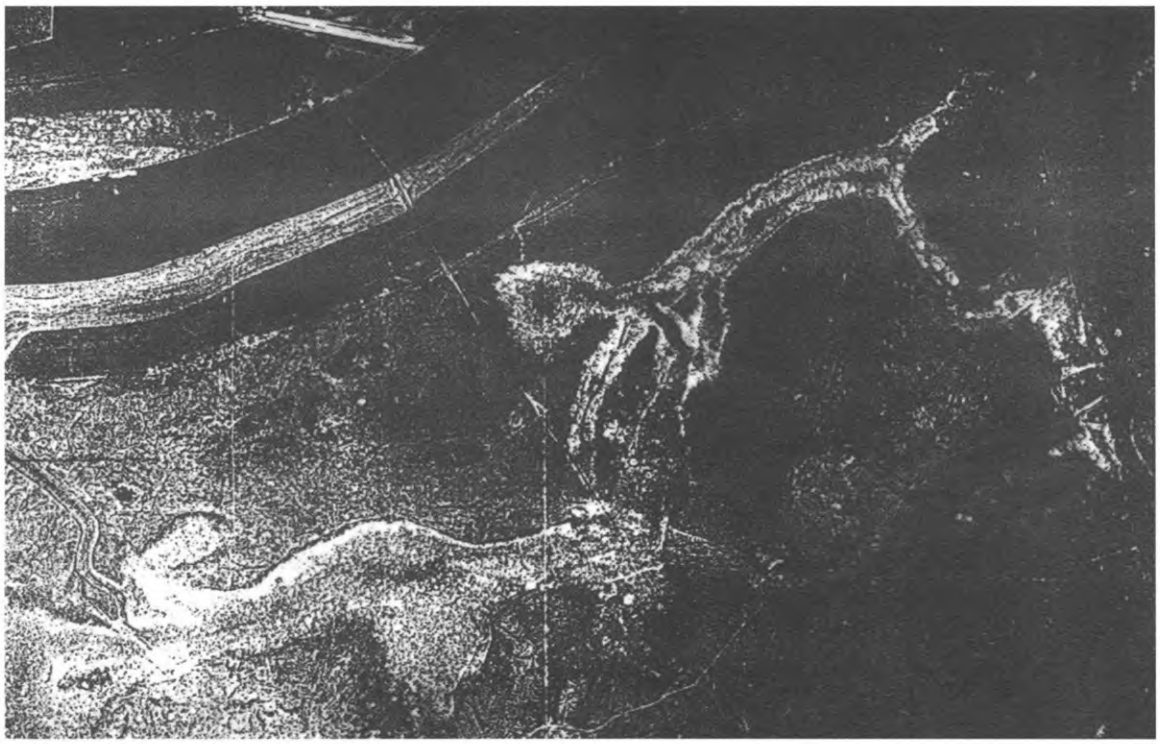
BEVEZETÉS

Ez az írás – műfajánál és terjedelménél fogva – semmit nem akar bizonyítani, érvekkel alátámasztani, sem a kétkedőket hívőkké átvarázsolni a vázolt témában. Ez az írás *pusztán számba vesz.* Egy ma már megismerhető *mennyiséget* mutat be. A „véletlen ez az egész", meg a „mindent belemagyaráz" gőgös és vak mentalitását szeretné viszont egy kissé megtorpantani, meghökkenteni, jegét felolvasztani és szellemét gondolkodóba ejteni, ha megengedi ezt a fényűzést egyáltalán magának...

Ez az írás *felmutat és adatol,* egy képzeletbeli térké-

2. kép. „Kőudvar" a Kadarcs mentén (katonai térkép részlete)

3. kép. „Állatalak" bontakozik ki a légi fotón (60-as évekbeli állapot)

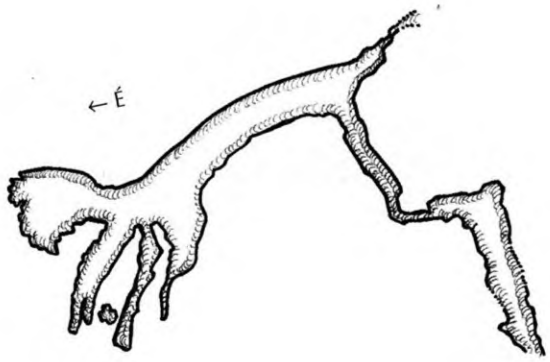
pen pontokat helyez el. Egy jóval hosszabb tanulmány (reményem szerint egy majdani bőséges könyv) példatára, kivonata, szemléltető alapja szeretne lenni. Egy ma már megismerhető *jegyzék* csupán.

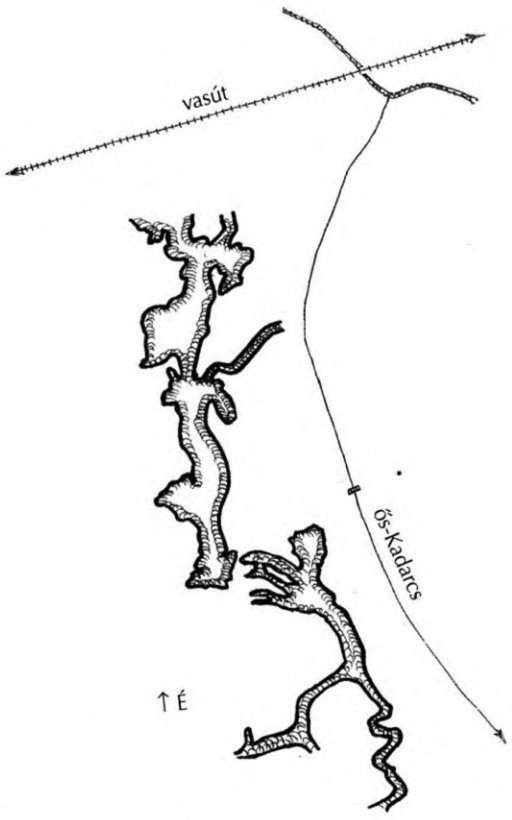
Ennyi, és – most – nem több.

Lássuk tehát!

1. Természetesen a címbeli „Macskával" kezdjük. Mi tagadás (nem szégyen), én is *Attilát* kerestem. Pontosabban: nem híres koporsóját, hanem fapalotáját, annak helyét. Helyi hagyományaink Debrecen környékén is több helyre mutatnak rá, mint olyan helyre, ami Attila életével kapcsolatos lehet. (A helyi érdeklődésre való tekintettel pusztán felsorolom ezeket: *Zelemér* – ifjúsága, Szántai Lajos találó szavaival élve: sZELIEMi ÉRése; *Nagyhegyes–Nagyhát–Cuca–Etellaka* – fapalotája; és a

4. kép. Az ugró állat (oldalnézet) rajzolata

5. kép. „Állatküzdelmi jelenet" a Kadarcs partján

Pródi-halom – sírja.) Ezeken túl a Balmazújváros (Debrecentől kb. 25 km-re nyugatra, a Hortobágy keleti kapujában, Hajdú-Bihar megyében) közeli *„Kőudvar"* elnevezés is nagyon gyanús volt már pl. Balkányi Szabó Lajosnak is a múlt században, ti. hogy arrafelé lehetett a fapalota kőfürdője *(2. kép)*.

Tehát Attila fapalotája kőfürdőjének helyét kezdtem el keresni. Álmodtam ébren is: kövek lehetnek ott, nem is mélyen talán a föld alatt. Nagyok, súlyosak. Régiek, faragottak és faragatlanok. Messzi földről érkezettek. Udvart, kerített helyet, talán éppen kör alakút formázhatnak, mint pl. Stonehenge-ben...

Az álmok után a már (még éppen?) nem titkos katonai légi felvételek következtek a szemlélődésben, erről a tájról. A fekete-fehér, éles kontúrú és igencsak részletgazdag, éppen ezért nagyon jól használható felvételeket kezdtem el tanulmányozni, gondolva: bármi is van a földfelszín közelében, annak nyoma kell hogy legyen a felvételeken. Nyomozásba kezdtem tehát.

A Kőudvaron, illetve azon a területen, ami ezt a nevet viseli, semmi rendkívüli nem mutatta magát. Bizony, hatalmas csalódás fogott el már néhány másodpercnyi keresgélés után. Nem vagyok egy belenyugvós típus, így kerestem tovább. Ez volt nyilván a szerencsém, ugyanis pillanatokon belül életem eddigi egyik legnagyobb élménye keresett és talált meg engem. A Kőudvar mellett néhány száz méterre egy óriási méretű (kb. 1 km hosszú!) fehér folt nézett rám, de olyan formájú, amelynek határozott körvonalait bárki azonnal ugyanúgy „elolvashatta" volna, mint tettem én azt akkor ott *(3. kép)*.

A Kőudvar melletti „Binyerától" egy macskaféle ragadozó (az állat, merthogy az első pillanattól kezdve annak tűnik, biológiai meghatározása nem a legfontosabb kérdése a földábra felfedezésének és meglétének!) ugró alakja látszik a föld fölé szállónak *(4. kép)*.

Ez a meglepő jelenség (ilyet sosem láttam addig még, csak könyvekben, s külföldről hozott példákat) a következőképpen áll elő a hajdani Kadarcs nyugati partján, a Hortobágy keleti kapujában: az állat teste, a „pozítív forma" világosnak, fehérnek látszik a fotón a környezetéhez („negatív forma") képest. A „háttér": sötét, szürkék és fekete. A rajzolat oldalnézetből jeleníti meg a macska lényét.

Személyesen is felkerestem a helyet néhány napon belül. A valóság a tájban így mutatja magát: a pozítív forma nem más, mint a környezetétől kb. 30–60 cm-rel alacsonyabb, mélyebb vízállásos rész (a tó), amelyben más karakterű a növényzet, s ezáltal üt el lényegesen alakja a síkon. A „tó" felülete kotús, azaz nagyon nehéz ma is benne/rajta menni, haladni. Könnyedén eltörheti bárki benne a lábát a növény-szigeteken járva, ugrálva, egyikről a másikra. Ebben a laposban áll(hat), tükröződhet, csilloghat a víz olykor-olykor. Ha kiszárad a meder, a benne nőtt növények jóval magasabbra nőnek társaiknál. Ez a méretbeli különbség okozza elsősorban a kontúrok meglepő élességét. Ehhez társul a színben való másság, hiszen a legnagyobb szárazság idején is igen tarka benne minden. Nem homogén az itteni növényzet, hanem meglepően gazdag, változatos. Ez a „benti" növényzet, ami állatalakzattá áll össze, jelölve a feltételezett hajdani vízállásos (tó) kontúrját, alakját.

Ez tehát a *„Macska"*. Önmagában talán ez sem kevés, sőt megkockáztatom: *a Kárpát-medence első felismert földábrája ez.*

De nagyobb s több is van itt! A Macska (még egyszer jelzem: lehet, hogy párduc, vagy talán éppen majom, ló ez, döntse el, akinek ez most fontos!) társaságában még legalább két lény (kevésbé meghatározhatók, mint neves társuk) van. Szemmel láthatóan küzdenek, viaskodnak („játszanak") egymással. Az egyszerűség kedvéért csak *„állatküzdelmi jelenet"*-nek hívom ezt a pazar látványt *(5. kép)*.

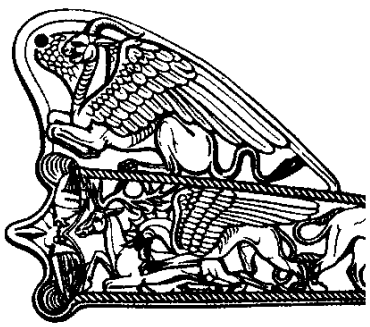
Álljon most itt három ábrázolás népünk ősi múltjából *(6., 7., 8. kép)*, mintegy szemléltetésképpen.

6. kép. Tegez domborított aranylemez borítása (Iljicsevó, Krím)

7. kép. Sárkány és párduc küzdelme, áttört aranylapocska (Alexandropol)

8. kép. Arany kardhüvely részlete (Tolsztaja mogila)

A „Macskához" igen közel egy *„Macska-telek"* nevű terület van, és *Nagy- és Kismacs települések is.* Úgy látszik, ez a vidék olyan „macskás" rész... Az ősellenség, a kutya is feltűnik a nem túl távoli *Ebes („Kutyás")* falvaként, s a határában jól beazonosítható a Sántakataülése (Sirius a Nagy Kutya csillagképben) nevű halom által is: Macska és kutya a tájban, nagyban.

A „Macska és a másik két (?) lény küzdelmének tavai" voltak az első rátalálások. Ezek még véletlenszerűen tárultak elém. Megismerésük után viszont már kötelező volt a módszeres vizsgálat a környékbeli tájban.

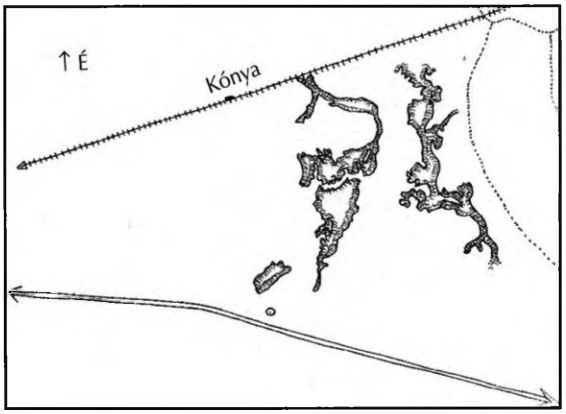
2. Meg is lett az eredménye! Alig néhány száz méterre feltűnt egy magányos óriás a tájban, a *„Kecske".* Hátrafelé (délnek) néző, a földön heverésző állat. Mérete elképesztő! A „Macska" és társai 1–1 km hosszúak körülbelül, a Kecske viszont kb. 3 km (!) hosszú lényként terül el a hortobágyi Binyerátán. A közeli kilátóról sem lehet jól „összefogni" a teljes látványt, muszáj teljesen fölébe repülni. Ő is oldalnézetű rajzként „olvasható".

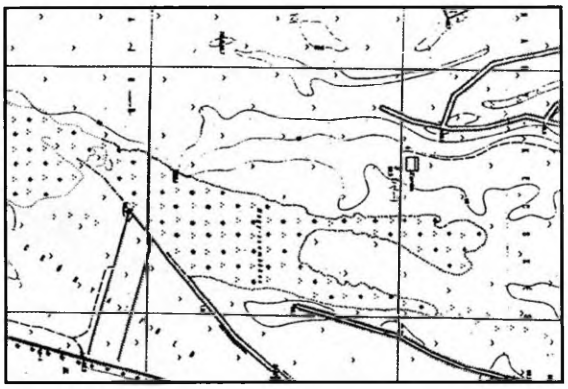
Igen fontos! A „Kecske" két hatalmas részből áll össze. Ez a két rész, a fej és a test a földön igen jól elkülönül egymástól, szabályszerű „átjáró" van a földön a két testrész között. A Zodiákus Bak(kecskéje) is ilyen kettős lény: a feje a Bakszarvú, a teste haltest és farok. A Zodiákus állata és a földábra között ilyen formai párhuzam is fennáll *(9. kép).*

3. Tiszacsegétől (Hajdú-Bihar megye) délre, a Nagy-Zsombékos nevű mocsaras tó (amelyben talán még ma is vaddisznók tanyáznak!) mai alakja *„Sárkány"* formájú. Feje, teste, lába nagy karmokkal látható mára csak. A többi feltételezett testrész vélhetően a Nagy-halastó építése előtt (I. világháború) még meglehetett *(10., 11., 12. kép).*

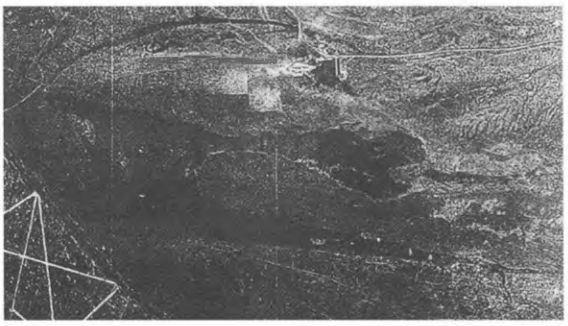
A Hortobágyon egyelőre ezt a három helyet fedeztem fel eddig, amelyen állat alakú földábrák, feltételezésem szerint, mai szóval élve tó, tavak találhatók: *„Macska" (+„állatküzdelmi jelenet"), „Kecske" és „Sárkány".* A kutatás 1994-ben kezdődött, s mi tagadás, csak a „jelek befogása" történt meg eddig, lényegi, aprólékos kutatásuk (pl. további légi felvételek készítése legalább évszakonként) csak nyomokban indult el. Létük mai szemeinknek szenzáció, no persze nem bulvárszinten!

9. kép. A Binyeráta állatsereglete: az „Állatküzdelmi jelenet" és a „Kecske"

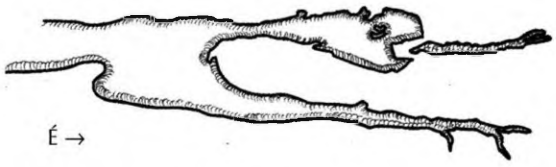
10. kép. A Nagy-zsombékos és környéke (katonai térkép részlete)

11. kép. A Nagy-zsombékos és környéke (légi felvétel a 60-as évekből)

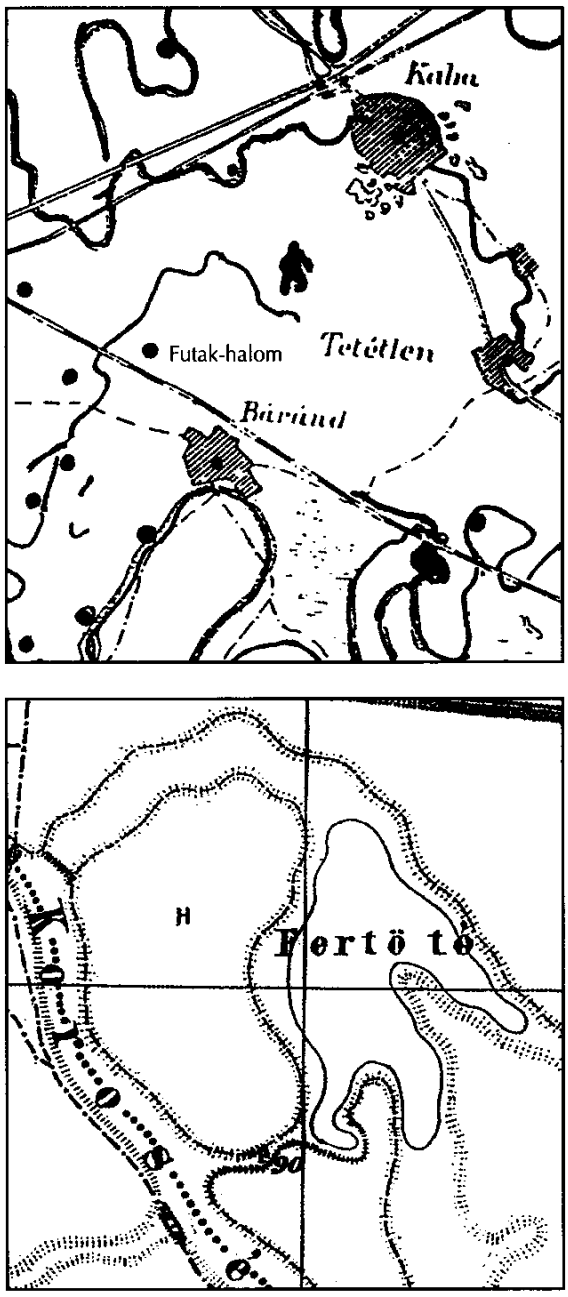
Coda a hortobágyi földábrákhoz: Michelangelo Antonioni Nagyítás c. filmjének (1968) leghíresebb jelenetsora az, amelyben a fotóriporter egy fénykép lényegtelennek tűnő részletét, egy parkbeli bokrot oly erősen fel-, kinagyít, hogy mögüle feltűnik a fehér s fekete pontok rendezetlen és pusztán véletlennek tűnő szervezetlenségében egy halott ember fekvő teste. A döbbenet után a fotós még aznap éjjel a helyszínre siet, meg is találja az áldozatot. Fényképezőgépe persze nincs most nála, a kapkodásban otthonhagyta. Többeknek elmondja a rettenetes felfedezését, de csak legyintenek rá, kiröhögik. Részeg a fél város...

Reggelre ébredve a bokor mögött már senki sincs, csak az angliai örök szél fúj cinikusan a riporter szemébe... A fotók viszont még megmaradtak (amíg el nem lopják majd azokat), ezek a nagyítások viszont senkit sem győznek meg az igazságról. Bizonyíték-erejükben senki nem hisz, csak pontok vibrálnak rajtuk, mint egy Seurat-képen.

12. kép. A „Sárkány" alakja

13. kép. A Futak-halom melletti tó alakja (múlt századi térkép részletei)

Mindenki „belemagyarázásról", „beleokoskodásról" beszél. Erre viszont nem lehet ezen a szinten jól válaszolni, hogy higgyenek nekünk. Mi marad? A hallgatás és a szemlélődés bölcsessége, s azon túl a valóság, meg a csillagos ég, mely nem mindenkinek mutatja meg magát igaz összességében.

Még egy, s ha lehet, a legfontosabb kérdés még hátra van „Macska"-ügyben.

Mi célból áshatták ki (ha egyáltalán kiásták) ezeket az állat alakú tavakat?

Így is történhetett: a környéken élt valamikori uralkodó (Attila?) ezeket az „isteni állatokat" (a 28 Holdházra gondolok most) ásatta ki ekkora méretekben egy *egybefüggő tó-rendszer* elemeiként azzal a céllal, hogy az éppen esedékes, aktuális időpontokban vagy időintervallumokban újra és újra, hitük-világképük-ünnepeik rítusainak megfelelően elárassza azokat a környék folyóinak (Kadarcs, Hortobágy, Kösely, Tisza) akkor még bő vizével, s ezáltal is megvalósítsa a Lent és a Fent mindenkori kötelességszerű összeköttetését, a Lentet, mint tükörképet a Fenthez képest.

Az állat alakú tavak vékony erekkel, fokokkal, csatornákkal, árkokkal (pl. Árkus, Karácsony-fok, Ördögárok stb.) állhattak egymással összeköttetésben, így bármelyikük neki megfelelő időben feltölthető-leereszthető volt a szomszédos tó vizével, illetve medrébe a rítus liturgiájának megfelelően.

Egy folytonos mozgásban, vándorlásban lévő vízrendszer elemeit, tavakat gyanítok az állatalakzatok miértjének átgondolásakor.

Így is történhetett...

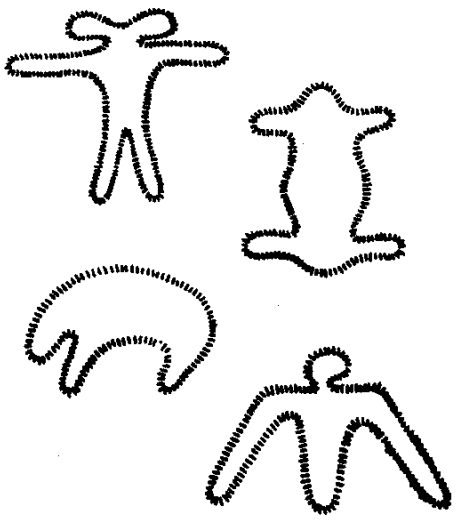
Lépjünk most már tovább, de egy példa erejéig maradjunk még a tavaknál, s aztán nézzünk néhány külhoni példát, földábrát is!

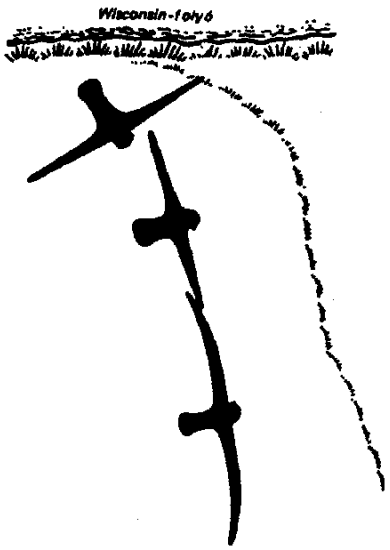
4. A Püspökladány és Báránd (Hajdú-Bihar megyei települések) közötti Árpád-kori település *Futakegyháza* (tartalmi rokonai pl. Kovácsi, Solymár, Ebes, Ártánd stb.) elhalt területén áll egy halom: a Futak-halom. Tőle északkeletre „tó", egy lépő-haladó (futó?) ember alakja sejlik fel *(13. kép).*

Kanadából is ismert egy madár alakú tó, mely az ottani indiánok keze munkája.

Úgy gondolom, nem kellett a tavak teljes térfogatát nehéz fizikai munkával kitermelni, hanem eleve *a táj mélyebben fekvő laposait kellett állat alakúvá átformálni,* s ezeket ügyesen *láncra fűzni.* Ez sem volt nyilván könnyű feladat. Hasonló a helyzet – többek között – a kunhalmokéhoz. A legtöbb halom eleve magaslaton,

14. *a)* kép. Effigy moundok, azaz állat és ember alakú földhányások Wisconsinban. Fent kétfejű ember; a második alakzat békát vagy teknőst ábrázol, 46 m hosszú. Alatta egy 17 méteres medve látható; alul félig kiterjesztett szárnyú madár

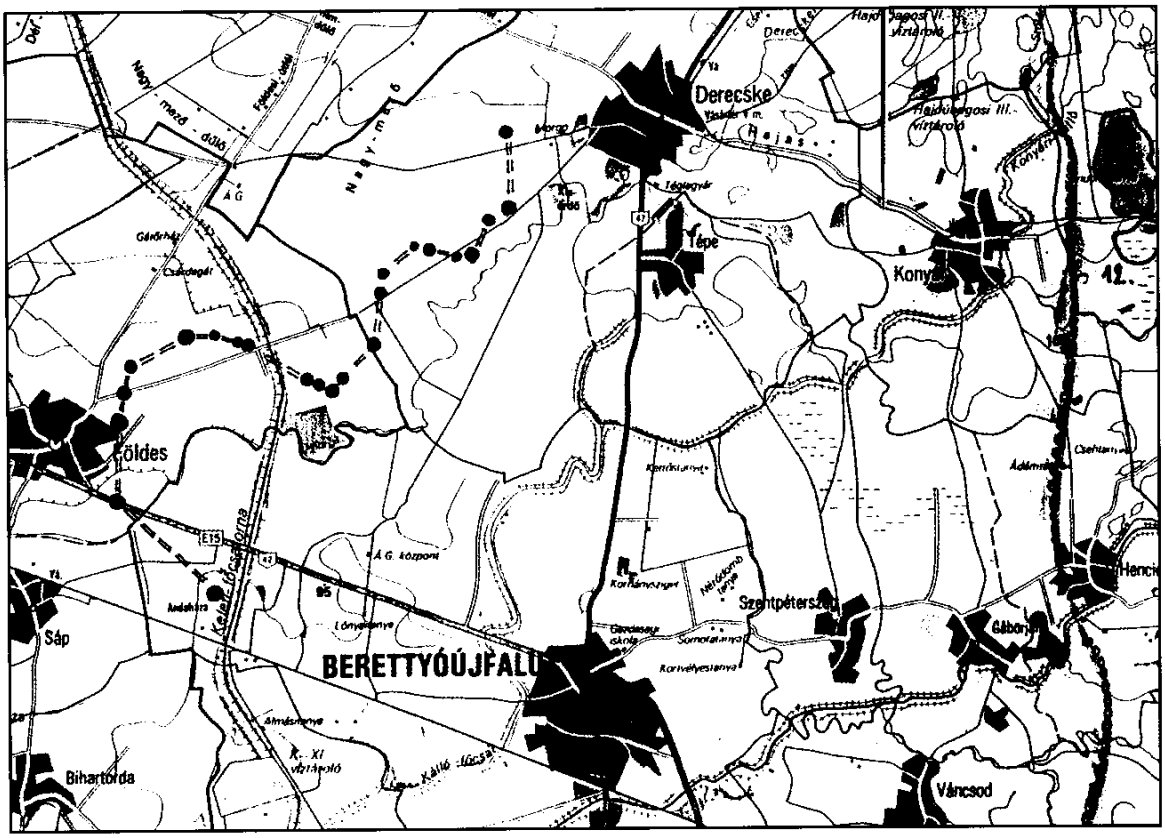
14. b) kép. Jellegzetes effigy mound-csoport, a wisconsini Sauk megyében. A legalsó madár szárnyszélessége 73 m. Ezeknél a képmás-halmoknál a tervezés a legbámulatosabb, mert csak a levegőből láthatók, tehát tulajdonképpen sohasem lehetett áttekinteni a műalkotást

dombháton, övzátonyon áll, így mérete is nagyobbnak tűnik, és a víz sem fenyegeti sosem azokat, így a tájékozódásban (őr-helyek, hírlánc-elemek) is kiválóan működhettek.

Ésszel él az ember, vagyis együttdolgozik a termé-

14. c) kép. Az ohióbeli Kígyó-halom. Hossza közel 400 m

15. kép. 23 halom kígyó-rajzolata Földes és Derecske között

szet adta lehetőségekkel, s nem ellene vagy nélküle dolgozik. Úgy ugyanis lényegesen fárasztóbb és persze pusztítóbb is. Hogy ma mégsem működik jól a világ? Tudjuk nyilván a legfőbb okot, nem részletezem.

5. Halmoknál maradva: vannak a Földön szép számmal olyan *kiemelkedések* (moundok), amelyek magasból, fentről nézve *állatalakokat formáznak* alakjukkal. *Wisconsin*ban és *Ohió*ban (USA) vannak a leghíresebbek, pontosabban: azokat publikálják szerte a világon a legtöbbször *(14.a–c képek).*

Utóbbi példánknál maradva (ti. a *Kígyó-halom*nál) jutott eszembe, hogy kunhalmainkat országszerte kutatva van egy földút, *Földes és Derecske között* (Hajdú-Bihar megye), kb. 18 km hosszon, amely mentén *23 kisebb-nagyobb kiemelkedés hullámzó-kígyózó vonal mentén sorakozik fel (15. kép).* Ennek tartalmi áthallásait olvashatjuk Végvári József tollából e könyv lapjain.

Még mindig halmoknál maradva:

– egy jelentős részük *magányos*an;

– másik része „össze-vissza", de közel egymáshoz, tehát *csoportosan* (foltokban);

– harmadik része *egyenesek*en (Ley-, delejvonalak);

– negyedik része gyaníthatóan *csillagképek*nek megfelelő alakzatokban;

– ötödik része kétharmadnyi, háromnegyednyi óvó-védő-figyelő *körívek* mentén;

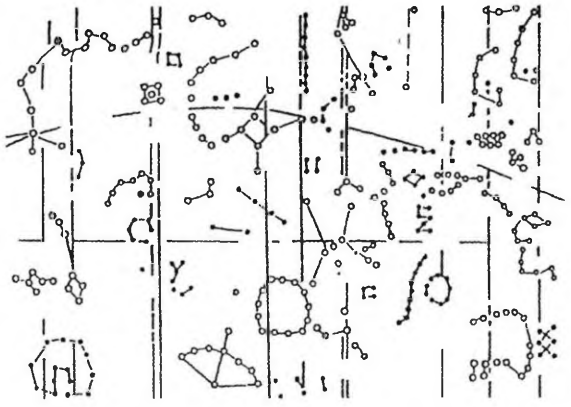
– hatodik része *egyéb* formák mentén áll a tájban.

Az óvó-védő-figyelő körívekről később újra szó kerül, most lessünk bele egy cseppet a csillagképek alakjait eszünkbe juttató halom-elnevezésekbe! Magyarországon eddig két kísérlet történt ez ügyben eddig:

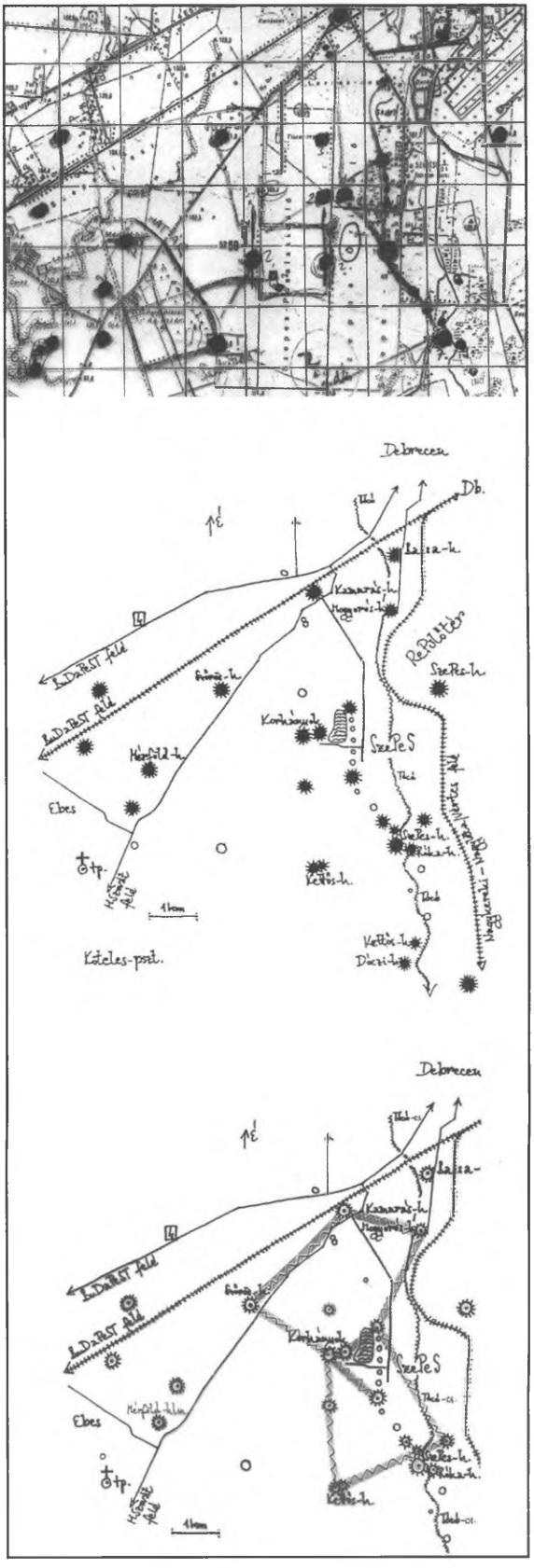
1. Dr. Radnai Mikes (Békéscsaba) írt 1967-ben (!) a kétegyházi vasútvonal melletti Göncölszekér alakú halomcsoportról. E könyv teljes terjedelmében közli az akkori, következmény nélküli sorokat.

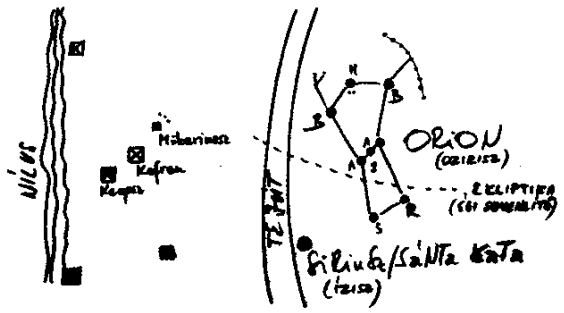
2. Jelen sorok írója a *Debrecen közeli „Sántakata-ülése"* elnevezésnek igyekezett részletesen utánanézni, s feltételezi, hogy a Debrecen–Szepes–Ebes („Kutyás") települések háromszögében a Sirius (Sánta Kata) csillag, mint a Nagy Kutya csillagkép óriáscsillaga mellett az Orion (Nimród, Nagy Vadász) alakja is feltűnik a földön, olyan módon, hogy *a csillagképeket alkotó hatalmas csillagok a földön nagy méretű kurgánok (sír-halmok) formájában jelennek meg (16., 17. kép).*

16. kép. Csillagképek vagy kurgánok rendje? Csak a képaláírás dönti el a kérdést

17. kép. Munkatérképek a Sántakata-ülése nevű halom megtalálásához

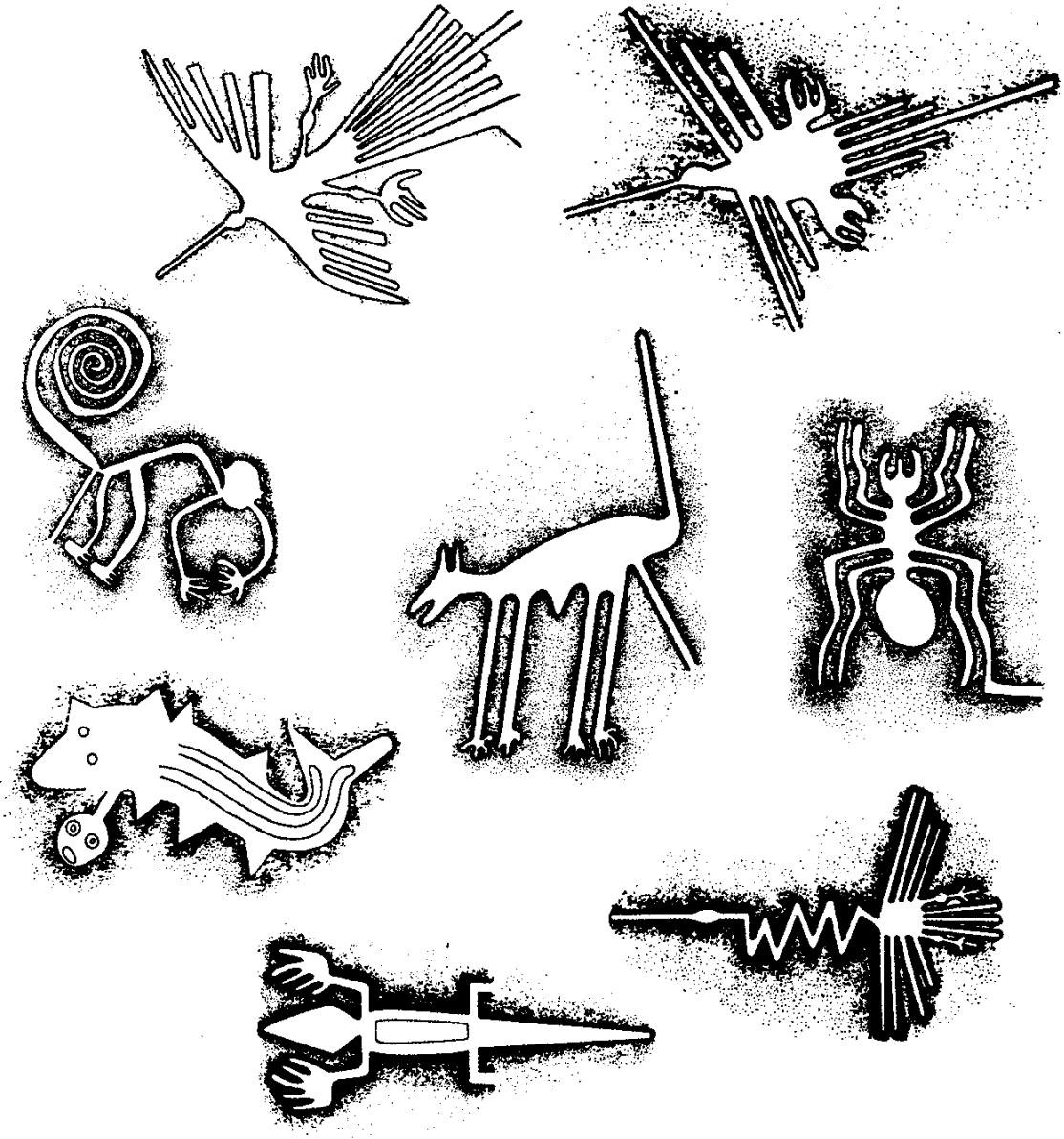
18. kép. Munkatérkép a piramisok és az Orion öve kérdéshez

E kutatásokról bővebben – terveim szerint – az Élő táj 2. kötetében olvashatunk majd tanulmányt.

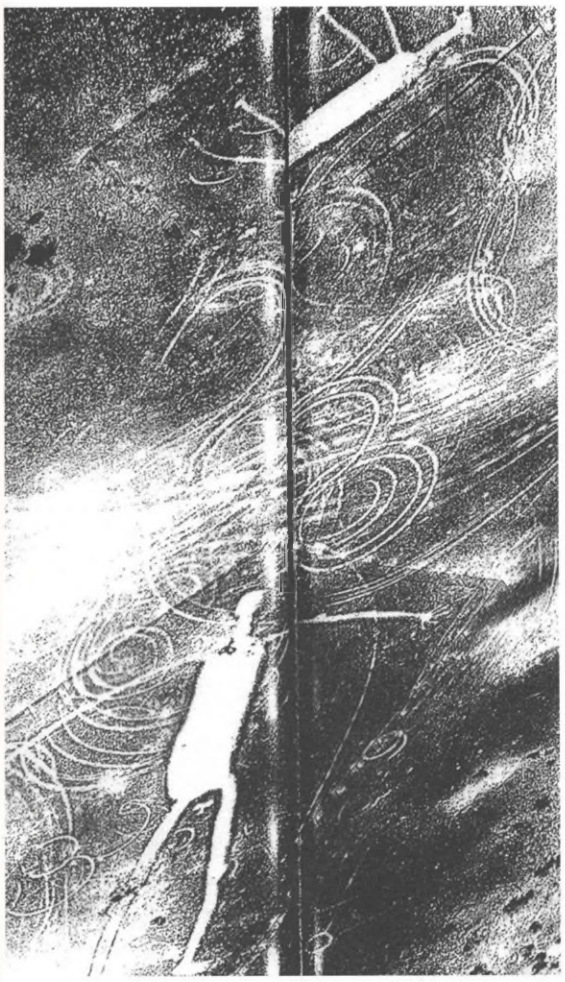
Itt csak megjegyzem, hogy az egyiptomi piramisok elrendezése kapcsán is felmerült ez a méltán jogos szemléletmód, láthattunk erről egy igen szemléletes tévéfilmet is nemrég a Duna Tv-n (Robert Bauval és Adrian Gilbert filmje). Az talán ezek után már nem is meglepő, hogy a piramisok elrendeződésében itt is az Orion csillagkép volt az iránymutató *(18. kép).*

6. Lépjünk tovább, és nézzük most meg hosszú sorban néhány közismert (?), hiszen igen sokszor publikált külföldi példán keresztül a földábrák kérdését!

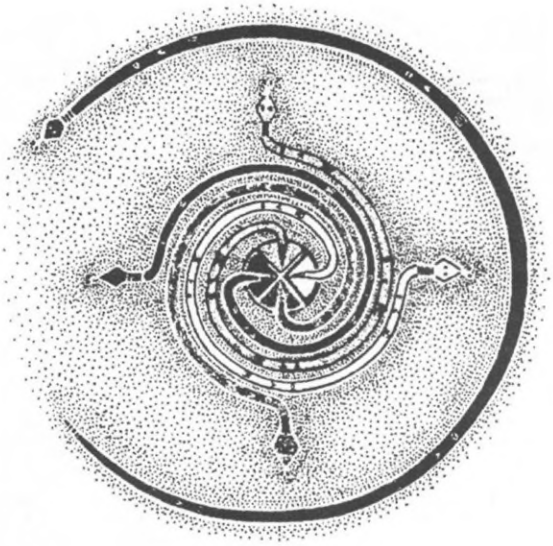
a) Nazca (Dél-Amerika, Peru) híres rajzaival léptennyomon, mindenféle kiadványban találkozhatunk. Méretük 50–150 m között mozog általában *(19. kép).*

19. kép. A nazcai állatábrák (válogatás)

20. kép. Navaho földábrák. Méretük kb. 100 m

21. kép. Navaho homokfestmény

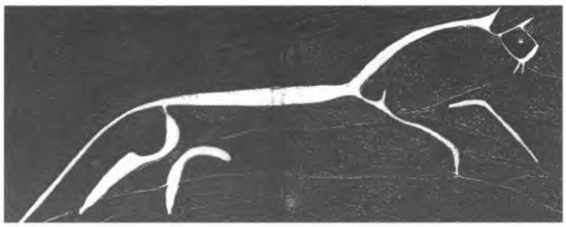
b) Legalább ennyire ismertek, hogy az észak-amerikai indiánok (pl. a navahók) a földre, a homokos talajra is rajzolták szent ábráikat *(20., 21. kép).* Ezek a gesztusok nem egyedülállók a Földön. A távol-keleti mandala-készítők is szellemi rokonai e népeknek. Vajon Jézus mit írt-rajzolt a földre? (Jn. 8.1–6.)

c) Angliából öt helyről ismerünk „Fehér Ló"-földábrát. Az *uffingtoni (22., 23. kép),* a *cherhilli (24. kép),* az *Alton Barnes-i,* a *westburyi* és az *osmingtoni (25. kép)* lovak mellett az erdő fái *Tysoe* környékén (Warwickshire-ben) a „Vörös Lovat" rejtegetik mind a mai napig.

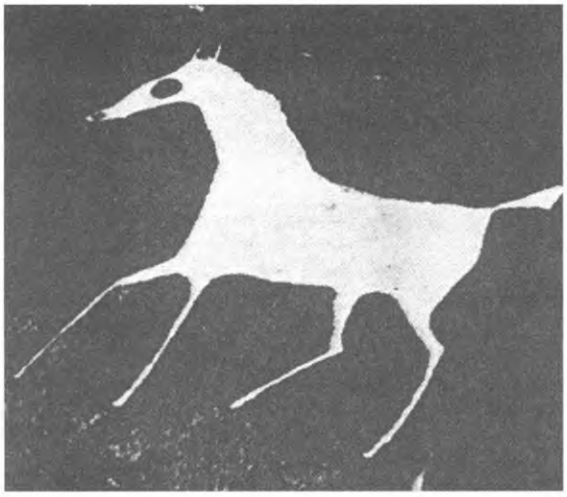
d) Lovak mellett más formájú földábrái is vannak a szigeteknek. Féltve is őrzik őket és méltán büszkélked-

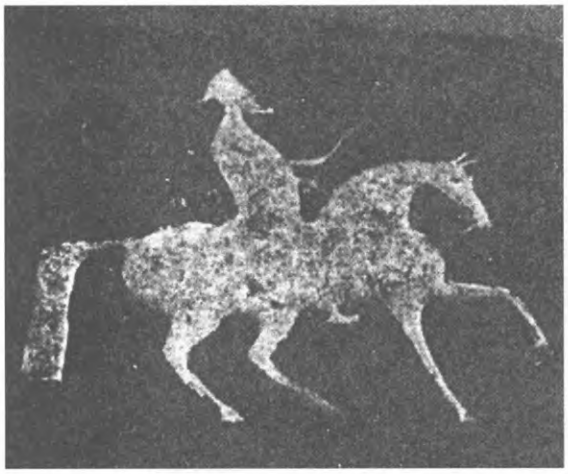
22. kép. Az uffingtoni Fehér Ló a magasból (jobb oldalon egy földvár látható)

23. kép. Az uffingtoni Fehér Ló közelről (szerintem ez a hortobágyi „Macska" egyik lehetséges közvetlen szellemi rokona)

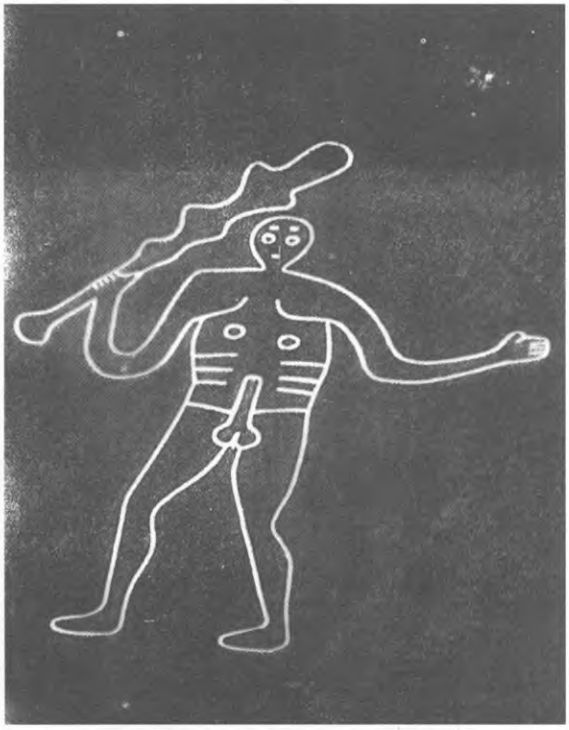
24. kép. A wiltshiri grófság (Cherchill) 18 m hosszú Fehér Lova

25. kép. Az osmingtoni Fehér Ló (1815-ből való a földábra)

26. kép. The Cerne Giant, bal karjáról oroszlánbőr lógott le, s így Herculest ábrázolhatja e földábra

27. kép. The Cerne Giant, közelről

nek velük. A leghíresebbek: a *The Cerne Giant* (kb. 55 m magas – *26., 27. kép*), a *Long Man of Wilmington* (Sussex – *28. kép*), a *The Gog–Magog Hills (29. kép).* Ezek titka (ti. hogy a gyepet, tőzeget miért termelték le ilyen alakban a dombok oldaláról?) mellé felsorakoztak az évtizedek óta a közelben feltűnő búzakörök is *(30. kép).*

e) A század elején a tájat meg- és felismerő ember (pl. K. E. Maltwood) hatalmas méretű, kilométeres nagyságú földábrákat fedezett fel térképei fölé hajolva, s a Grál-legenda történeteit olvasva, ezeket (táj és szöveg) összevetve, össszehasonlítva. A *szigetországi Zodiákus-ábrákról* van szó, melyek pl. a surreyi *Kingston-upon–Thames,* a hertfordshirei *Nuthampstead,* a york-

shire-i *Holderness,* a walesi *Lampeter* és a somerseti *Glastonbury* közelében lelhetők fel. Méretüknél fogva (a glastonburyi kb. 20 km átmérőjű!) a Föld eddig felismert legnagyobb földábrái ezek, legalábbis a publikáltak közül *(31., 32., 33. kép).*

f) Újra hazaérkeztünk. A most először közlésre szánt példákat ezért kissé bővebben mesélem el.

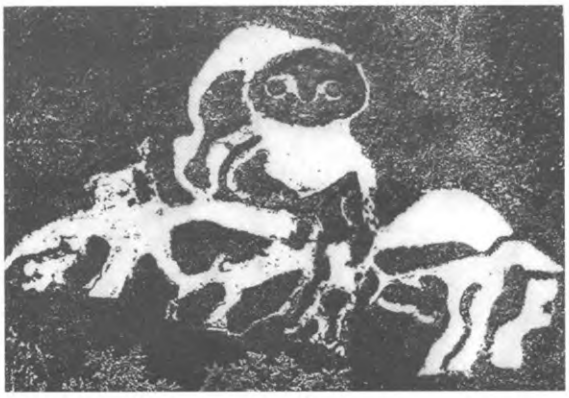
Szülővárosom, *Debrecen* 18. századi (1750- és 1771-es) úthálózatának vizsgálatakor (Országépítő 91/4.) felmerült a Zodiákussal való formai és tartalmi összevetés is. Ezt a párhuzamot a 2–2,5 km átmérőjű középkori várostest, a mai belváros csak nyomaiban (de mégis!) viseli magán. Úgy tűnik, hiába a sok-sok állat–útvonal forma a várostesten belül, csak nem kerekedik ki egyelőre belőle egy teljesen összefüggő Állatöv *(34. kép).*

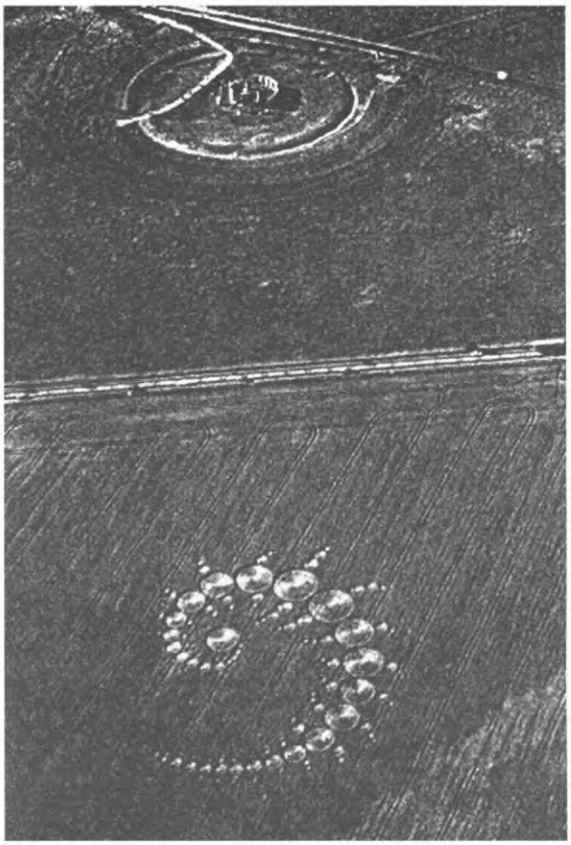
Nagyobb léptékben is vizsgálódtam természetesen azóta. Egy-egy Hajdú-Bihar megyei település határneveit vizsgáltam meg. Az Állatöv elemeire utaló neveket

28. kép. The Long Man of Wilmington (Sussex), közel 70 m hosszú

29. kép. The Gog–Magog Hills (The Hills Gods)

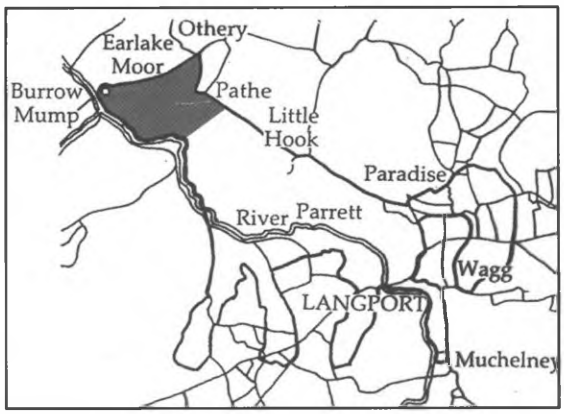

30. kép. Búzakör Stonehenge mellett

31. kép. Glastonburys Temple of The Stars (a glastonburyi Zodiákus)

szinte mindenütt találtam, de a teljes rendszereknek csak halványuló nyomát leltem. Egy kivétellel. A *berettyószentmártoni* példát fogom itt most bemutatni. E falu határában kellő mennyiségű és képes beszédű névből mintha összeállítható lenne valamilyen össze-

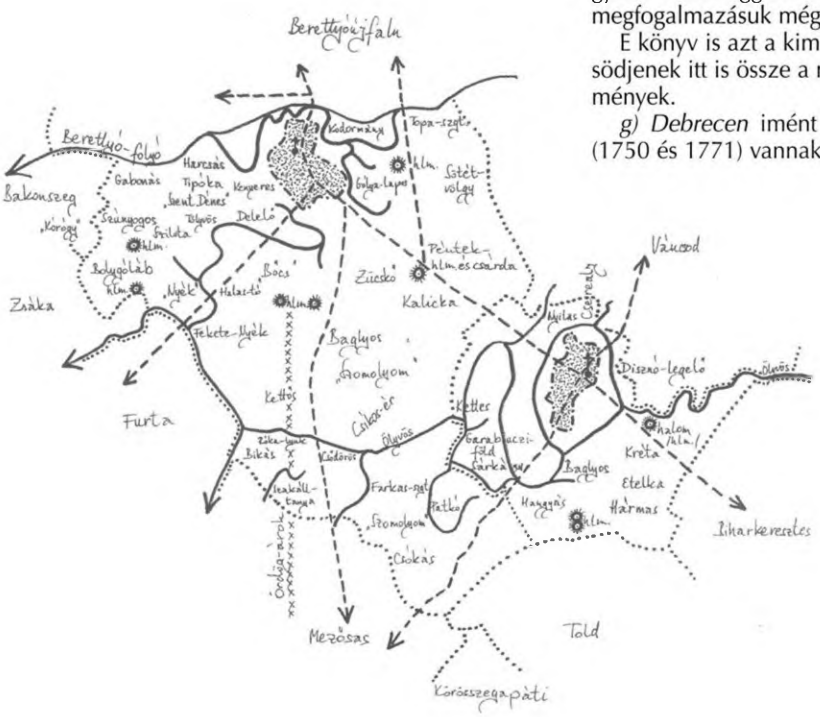

32. kép. Egy kutya a tájban, Langport közelében. Orra egy hatalmas domb

33. kép. A kutya feje kinagyítva

35. kép. Berettyószentmárton (Hajdú-Bihar megye) beszédes helynevei

34. kép. A debreceni Zodiákus-kísérlet egy munka-ábrája

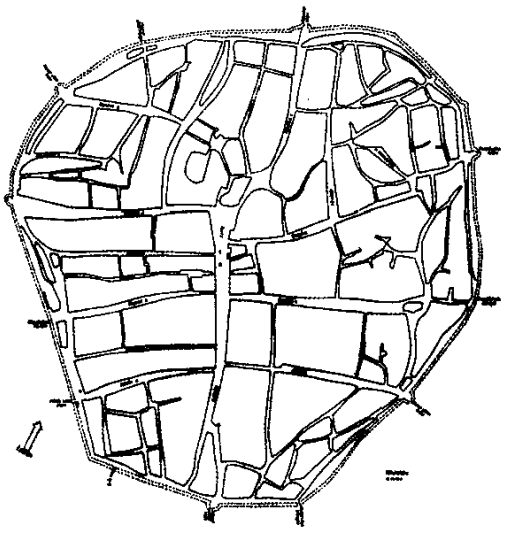

függésrendben egy kiinduláshoz szükséges alap. A kutatás e téren eddig csak a nevek gyűjtésére korlátozódott, de úgy tűnik, a 28-as holdház-rendszer elemeivel lehet és érdemes számolnunk a térségben a későbbiekben *(35. kép)*.

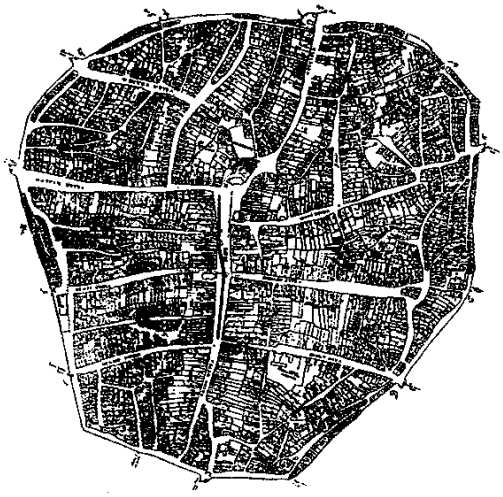
Hasonló utakon, a kunhalmok kutatása kapcsán és azzal párhuzamosan elindult egy Kárpát-medencén belüli szakrális-földrajzi vizsgálat, amely a tájneveken túl a táj, város, templom stb védőszentjei által, illetve velük együtt keresi a táj *(Kárpát-medence és a Szent Korona!)* belső élő összefüggéseit. Jelentem: e kutatás az elmúlt 3–4 évben indult el, eredmények, ha kicsik is, de vannak, hiszen a táj szól, megnevez, beszél, de a nagyobb összefüggéseket inkább csak sejtjük, érezzük, megfogalmazásuk még várat magára.

E könyv is azt a kimondott célt szolgálja, hogy sűrűsödjenek itt is össze a már megtalált vagy teoretikus élmények.

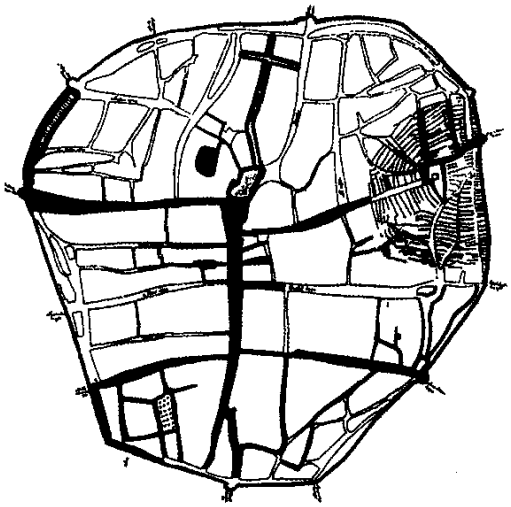
g) Debrecen imént emlegetett legkorábbi térképei (1750 és 1771) vannak újra előttünk *(36., 37. kép)*. Vé-

36. kép. Debrecen, anno 1750. (rajzolta: Kovács György)

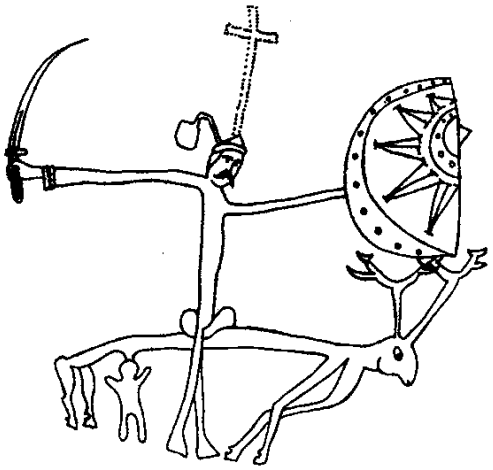

37. kép. Debrecen, anno 1771. (rajzolta: Kovács György)

38. kép. Debrecen – sámándob, nagyban

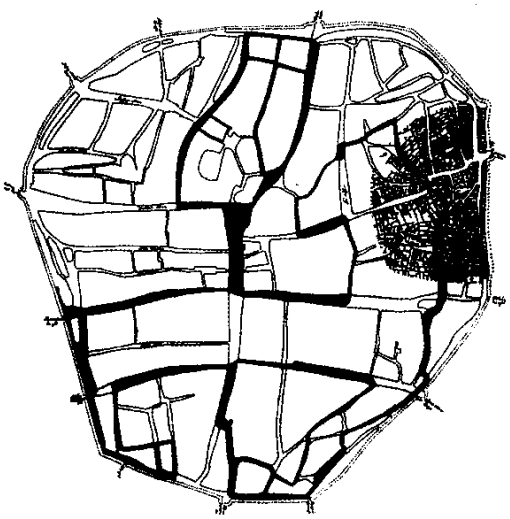
39. kép. A sámándobok egy lehetséges figurája – Kiss Dániel (Józsa–Párizs) elképzelése

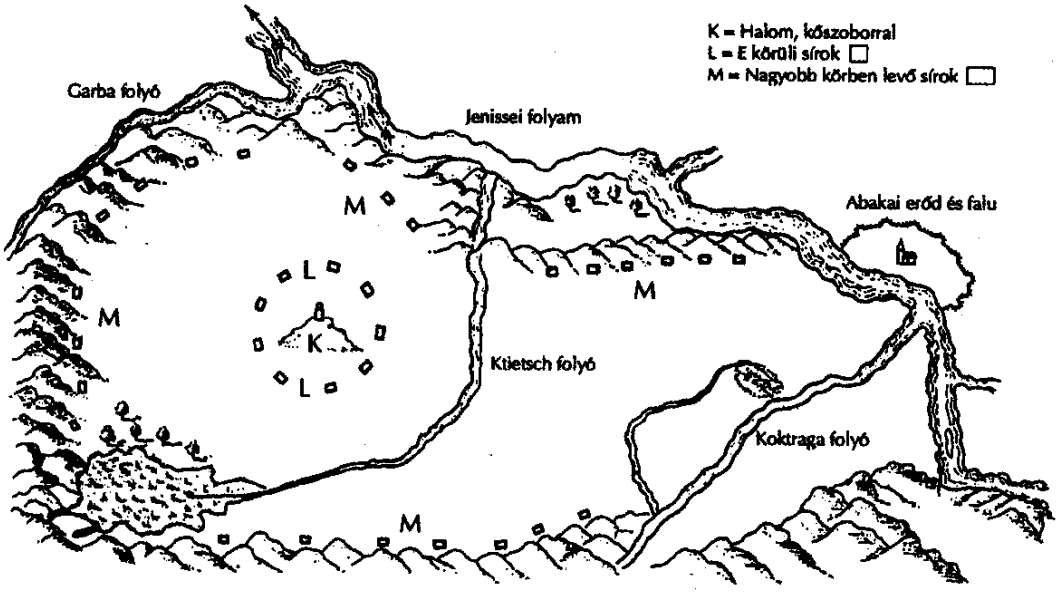

40. kép. Debrecen városcímere 1560-ból

41. kép. Debrecen úthálózata a zászlós báránnyal (kísérlet)

42. kép. Az abakáni kő környezete

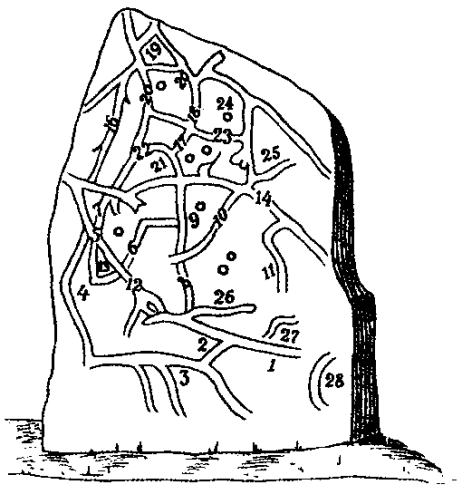
letlenül beindult, később egyre pontosabbá és fontosabbá vált szemlélése, értelmezése szerint ez a nagy rajz egy hatalmasra megnövekedett *sámándob külső bőrén* megjelenő rajzolat nagyméretű szellemi társa *(38., 39. kép)*. Dobra szénnel, színnel rajzolt égi út, égi mustra. *Dobra szén, dobra szín, Döbrögi városa: Debrecen.* Tanulsága elsősorban az, hogy ez az utcahálózat-rajzolat olyannyira képlékeny, rugalmas, szerves, hogy szinte minden olyan kísérletet is elbír, elvisel és elhordoz, ami városunkkal kapcsolatos *(40., 41. kép)*. Ez az élő organizmus olyan, hogy nem is egy központja van, s azok is folyton-folyvást egymásba kapcsolódnak, erősítik, gyengítik egymást. Lüktető, pulzáló, élő, eleven rend ez: élő szervezet, élő táj...

Ténylegesen nem európai (a szó mai, bizony sok esetben vitathatatlanul pejoratív értelmében), nem steril, nem kimódolt, kifundált, egyszóval nem megmeredett. Ember legyen a talpán, aki akár tegnap, akár ma „megfogja", leírja és elemzi! A város lényege az, ami a neve: „éljen, mozogjon"!

Álljon most erről a központi kérdésről két, egymástól lényegileg eltérő, de további elemzéseket, összevetéseket most nélkülöző idézet:

> „...halasok középső folyásánál
> *futó ló alakú nagyváros,*
> *menő ló alakú nagyváros,*
> nagyváros méhénél
> Hold-nagyságú-szemű nagy uralkodóként,
> Nagy-nagyságú-szemű nagy fejedelem-hősként
> ott lakozék..."
> *(Sámánszöveg, kiemelés tőlem – B. L.)*

És:

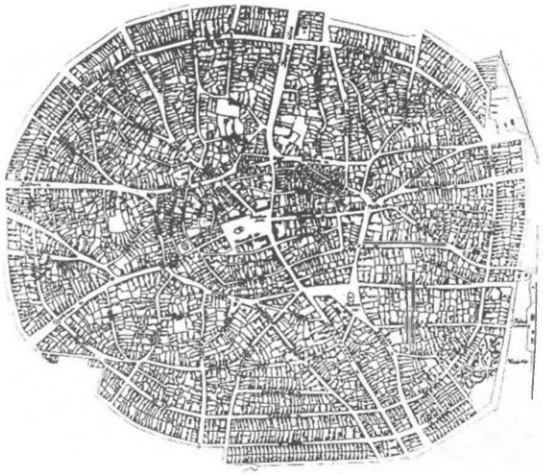
43. kép. Az abakáni kő és rajzolata

„Az Alföldön a táj és az ember között a viszony nem végleges. Ez az *ideiglenesség* az, amely mindennemű településen azonnal és mindenkinek feltűnik. Az Alföldön nincs város olyan értelemben, mint Nyugaton, vagy Erdélyben, ahol az *urbanitás* magától értetődik. Mert a város nem a véletlenül sűrűn beépített emeletes házakkal, utcákkal, rendezett forgalommal, kereskedelemmel és iparral rendelkező hely, hanem *céltudatos szándékkal elgondolt életrend.* Az alföldi város életrendje nem különbözik a *falu*étól. A falué pedig a *sátortábor*tól. Debrecen kevésbé város, mint a tízszerte kisebb és szegényebb Kőszeg. A település *ideiglenes,* mint a *nomád sátorváros* és ha holnap fölszednék, hogy tovább vándoroljanak, senki sem csodálkozna. A város jellege, hogy a választott középponthoz mindenki lehetőleg közel legyen. *Az alföldi városnak nincs középpontja,* s ezért elterül. A centrum természetesen sohasem absztrakt, vagyis nem gazdasági, vagy közigazgatási, vagy egyéb gyakorlat. Mint az archaikus görög polisban, a középpont a felsőbb erő jelenléte. *Ahol* akár tudatosan, akár tudatlanul ez *a középpont él, a megte-*

lepedés végleges, ahol középpont nincs, ott, ami városnak látszik, csupán tábor." (Hamvas Béla: Az öt géniusz. Életünk Könyvek, 1988. Kiemelés tőlem – B. L.)

Erre mondják manapság: no comment...
Álljon itt még egy következmény, már ami Debrecen hajdani utcahálózatának ilyen irányú, de mégsem kizárólagos értelmezését illeti. Az *abakáni kő*ről van szó. Egy távoli halom (a Jenyiszej-folyó közelében, tehát Szibériában) tetején álló ún. „Attila-kő" rajzolata teljesen olyan, mint egy település úthálózata *(42., 43. kép).* Rovásjegyekkel való olvasatát (!) Debreczenyi Miklós 1914-ben publikálta. Vagyis Debrecen (és nyilván más városok, települések) hajdani úthálózata netalántán így is (ti. írásjegyek felismerésével) olvasható. Legalábbis egy szintig. Aki teheti, feltétlenül tegyen ebben az irányban is lépéseket! Legalább a saját településén.

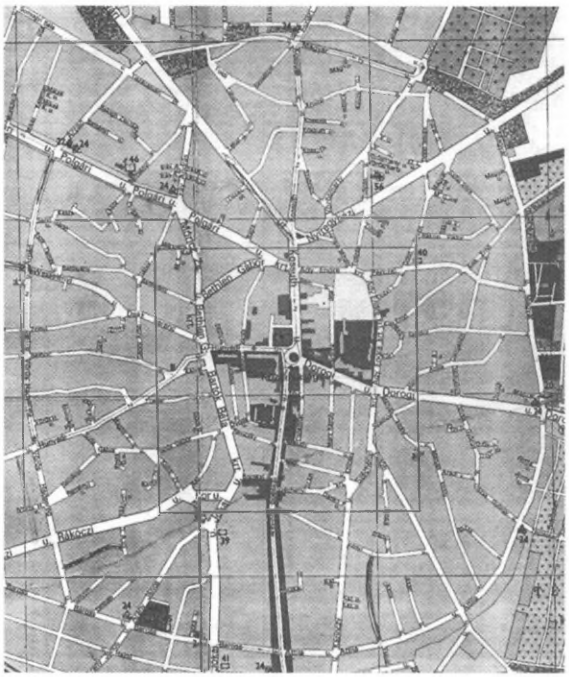
h) Debrecen legelső térképei után álljon itt néhány nagyszerű magyar példa arról, hogy egyáltalán nem

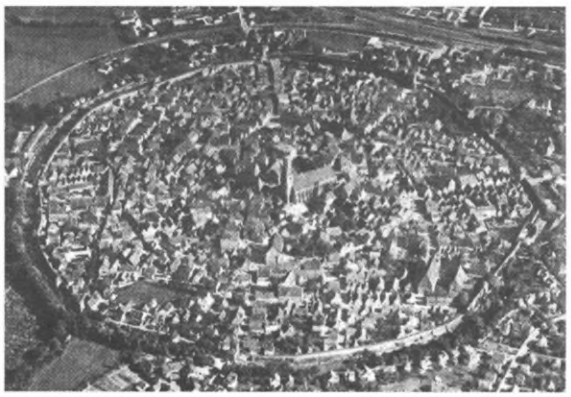
44. kép. Hajdúböszörmény világhírű településszerkezete

45. kép. Az utcahálózat egy lehetséges olvasata: szárnyas angyal, feltehetően női lény

46. kép. Hajdúnánás településszerkezete

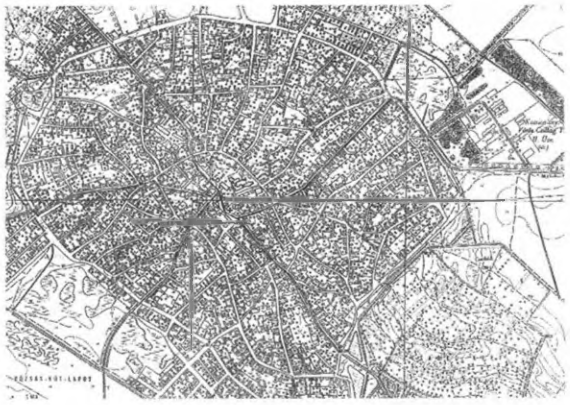

47. kép. A németországi Nördlingen ideálisan szép település a magasból

egyedi az eset, van itt mit nézni, látni és szeretni szerte e hazában!

Vannak kör alakú (vagy ahhoz nagyon hasonló formájú) várostestek. *Hajdúböszörmény* a leghíresebb közülük *(44., 45. kép).*

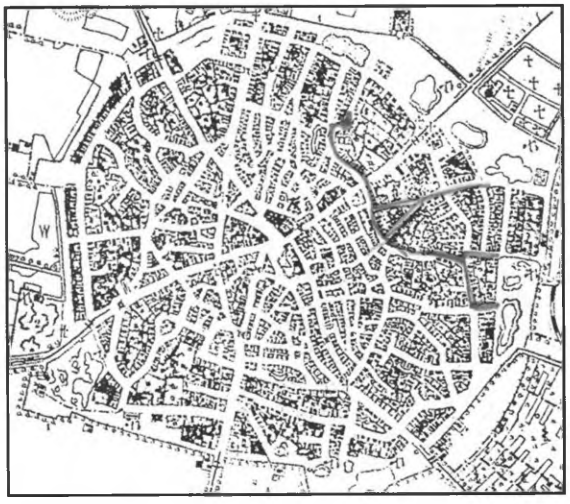
Hajdúdorog és *Hajdúnánás* (szintén Hajdú-Bihar megyei városok) úthálózata is igen szép köröket formáz *(46. kép),* külföldi párhuzamai pl. az iráni *Firuzabad,* a németországi *Nördlingen (47. kép). Kaba* és *Derecske* (Hajdú-Bihar megyei városok) nyomaikban viselik ezt a körkörös, gyűrűs, sugaras úthálózat-szerkezetet *(48., 49. kép).* A megyén kívül *Jászapáti* (Jász-Nagykun-Szolnok megye) településszerkezete is nagy élmény a szemlélődőnek *(50. kép).* Az árvíz után újjáépített Szeged, vagy éppen Pest szerkezete még hasonló ehhez *(51. kép).*

48. kép. Kaba városának rajzolata

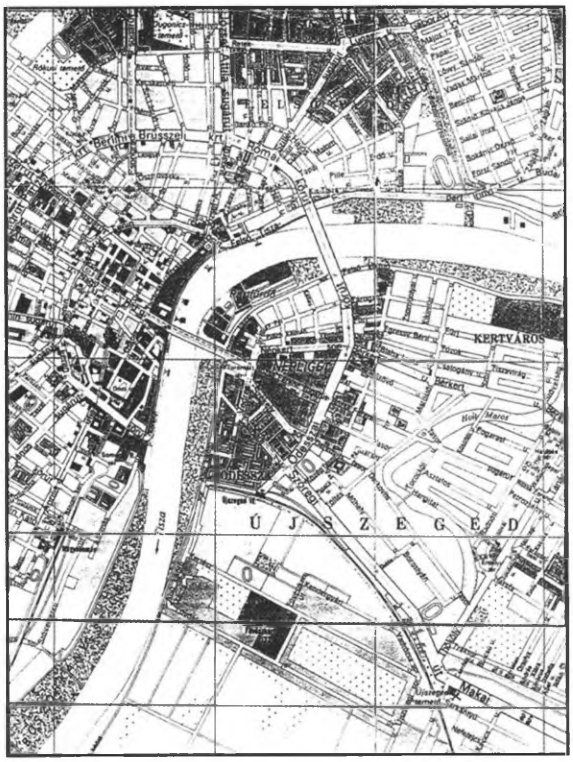

49. kép. Derecske városának rajzolata

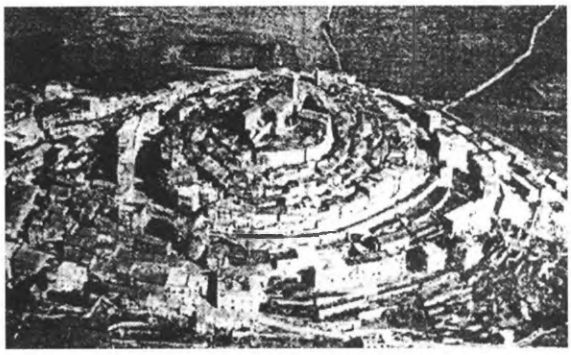

50. kép. Jászapáti városának rajzolata

51. kép. Az újjáépült Szeged mai térképrészlete

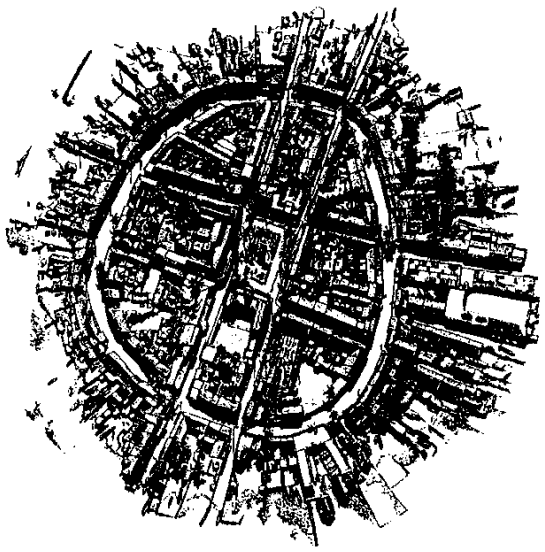

52. kép. Palombra Sabina látképe

53. kép. Gruissan látképe

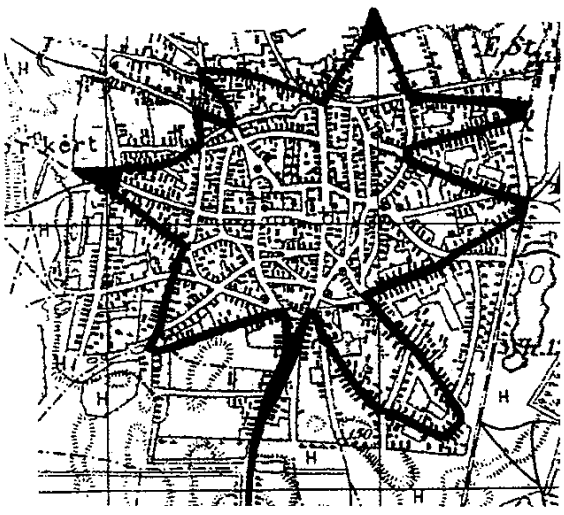

54. kép. A mexikói Mexcaltitlan

55. kép. Hajdúhadház utcái a század elején

56. kép. A hadházi „Csillag"-rajzolat

57. kép. Népművészetünk egy kevéssé ismert ábrája, központjában tízágú csillag

Külföldi példákat felmutatva: *Palombra Sabrina* (Olaszország) és *Gruissan* (Franciaország) települései a csigavonal rajzolatot viselik magukon *(52., 53. kép).* A mexikói *Mexcaltitlan* alaprajza *(54. kép)* szinte minden olyan könyvben szerepel, mely az ősi kultúrák nyomait mutatja be. A település ősi jelet: a kör-keresztet valósítja meg kb. 200 m-es átmérőjű halászfalujával.

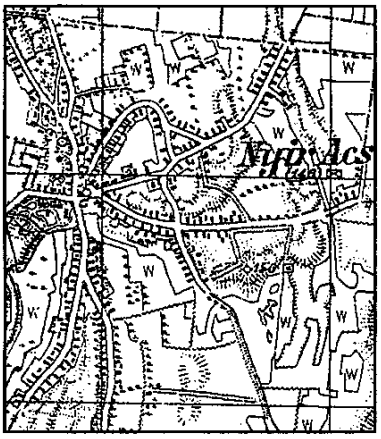
Hazánkba újra visszatérve: *Hajdúhadház* (Hajdú-Bihar megye, már megint egy hajdútelepülés!) utcáinak rendjéből-rendetlenségéből könnyen egy csodaszép csillagvirágot *(55., 56., 57. kép),* míg *Nyíracsád*ból (szintén Hajdú-Bihar megye) egy nyilazó figurát tudtam kirajzolni *(58., 59. kép). Tiszacsege* és *Egyek* (Hajdú-Bihar megyei községek) belső, hajdani Tisza-meder melletti falumagja, a középkori települések egy-egy hosszú orrú állatot (szarvas, teve stb.), illetve azok fejeit formázzák *(60., 61. kép). Berekböszörmény* (Hajdú-Bihar megye) „hala" 1840-ből ezek után talán már nem is olyan meglepő forma *(62. kép).* Ez a település is vízmenti, mégpedig a Kis-Sárrét északi pontjánál alakult ki, s vette fel ezt az ízletes formát. *Füzesgyarmat* (Békés megye) utcái, települése két madár összebújó alakját mintázza *(63. kép),* ezek formai analógiát is a népművészetben találtam meg *(64., 65. kép). Barabás* (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) faluképe egy nagy pókot, de még inkább a „Hercules" csillagkép szétdobált kezeit-lábait juttathatják eszünkbe *(66. kép).*

Nemcsak települések, falvak és városok utcahálóza-

ta ilyen mesésen csodás. Nagyobb tájak, tájegységek is megszólalnak sajátosan magyar nyelvünkön.

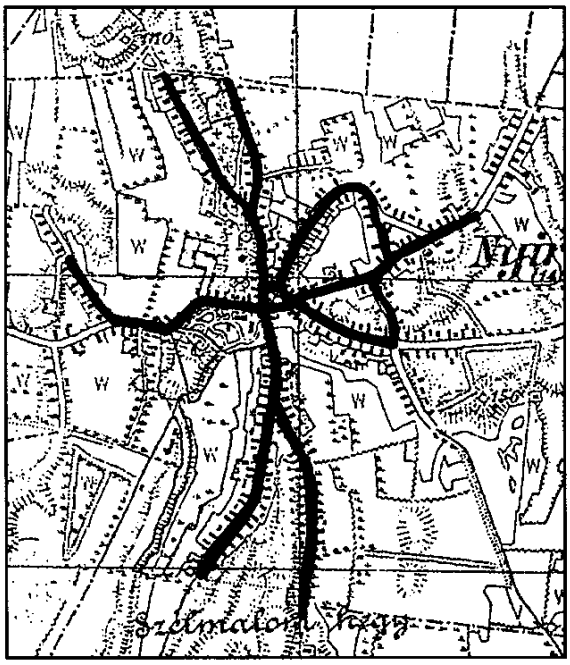
Ilyen pl. a *Pilis* háromszöge a Duna-kanyarban. A közölt rajzon látható, hogy az Esztergom–Visegrád–Szentendre háromszög domborzati viszonyai alapján egy keletről nyugatra haladó-rohanó-szaladó kakasforma, vagy inkább talán egy bő köpenyű garabonciás figurája „szól ki" nekünk a hegyek-völgyek eme szép rendjéből *(67., 68. kép)*. A Pilis és környékének csillagmítoszi elemzése éppen folyamatban van.

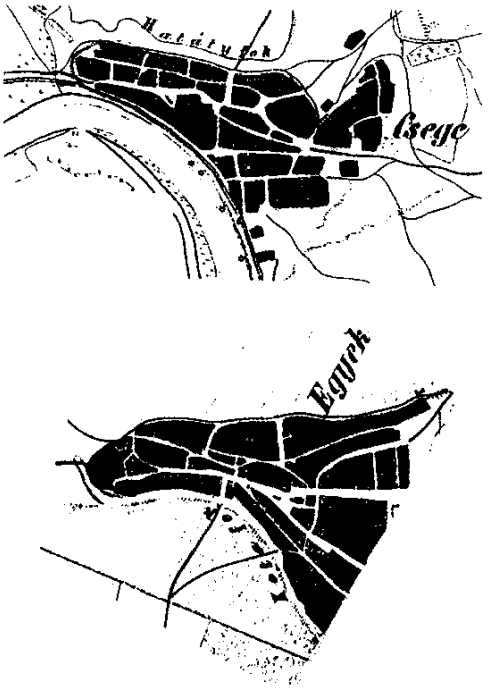
Él a táj, élő ez a táj, amelyben élünk. Visszatérve a Tiszántúlra még három példa vár reánk. *Biharnagybajom* és *Bihartorda* (Hajdú-Bihar megye) települések körvonala, kontúrja bab-, veseformát mintáz *(69., 70. kép)*. Egymásra-egymásba csúsztatva e két formát (a két település szomszédja is egymásnak!) ama híres alapformát, a jinjangot, a körré összeálló alapkettősséget alkotják. Test-

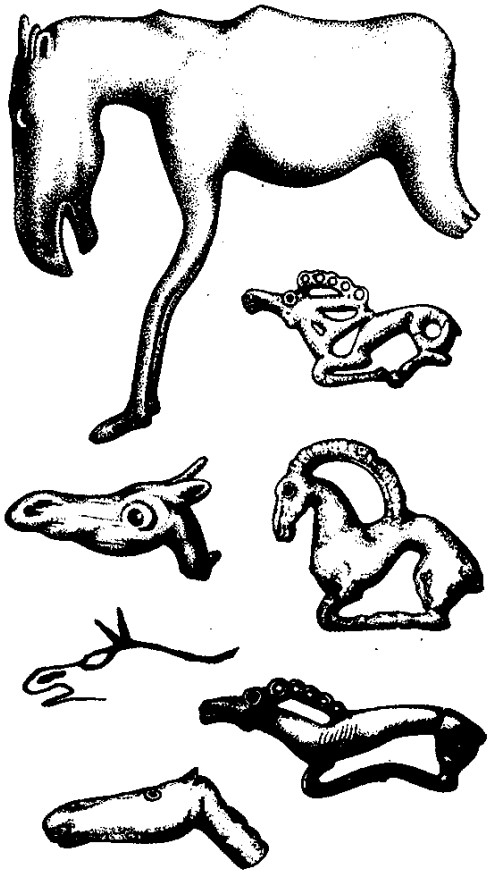
58. kép. Nyíracsád térképe a század elejéről

59. kép. A nyíracsádi íjász figurája

60. kép. Tiszacsege és Egyek falurajzai

61. kép. Néhány állatfej-analógia az emberiség (h)őskorából

62. kép. Berekböszörmény 1840-ből

vértelepülések ezek a javából itt a hajdani Nagy-Sárrét északi pontján *(71. kép)!* Nem kell tehát e formákért sem a mesés Keletre mennünk, megyénben is ím fellelhetők, és Gyügye (Szatmár) templomának mennyezetkazettái is hordozzák e nemes és méltán híres formát!

Végül itt van egy szabolcs-szatmár-beregi településünk példaképpen, neve: *Fülesd (72. kép).* Orvos barátom, Bujdosó István már írta is be készségesen a térkép megfelelő elemeihez az emberi bal fül megfelelő részeinek latin nevét. A fül hallójáratainak helye természetesen a falu református templomának helyén található, hol is másutt?

Akinek van füle, hallja!

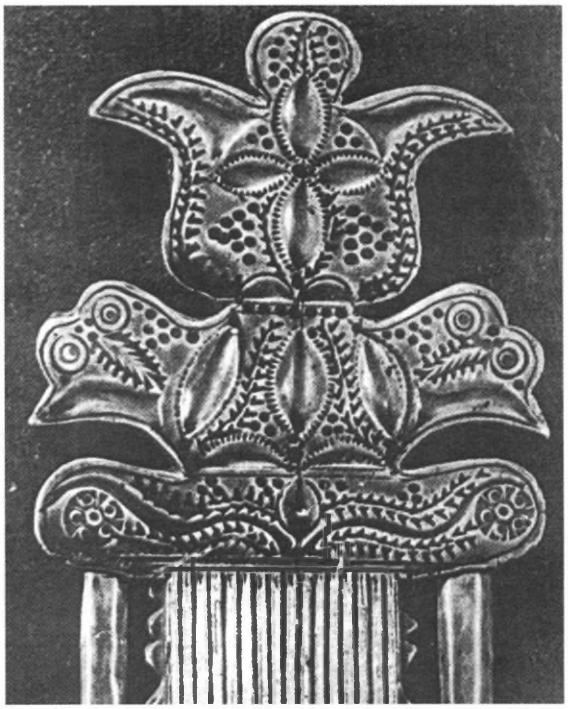
Akinek van Fülesd, az halljon *(73. kép)!*

Két negatív példát is felhozok, hátha okulunk belőle többen!

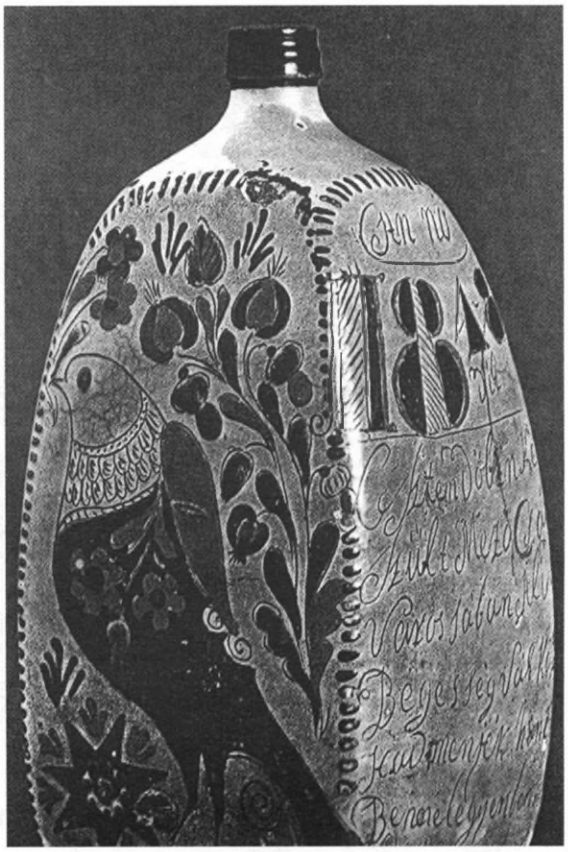
Egy *tervezett park* képe áll előttünk *Kismarton*ból *(74. kép),* amely totálisan semmibe veszi a táj élő-létező (teremtett!) anyagát és belső mozgásait, dinamikáját, lüktetését. A középkorban „divat" volt várost tervezni. A reneszánsz itáliai *Palma Nuova* mutatja, hogy milyen sikerrel is járt ez. A város hócsillám-rajzolata *(75. kép)* a falanszter első megjelenése talán Európában. Nem is ez a baj, hanem az, hogy a világ nem hagyta

63. kép. Füzesgyarmat térképe a század elejéről

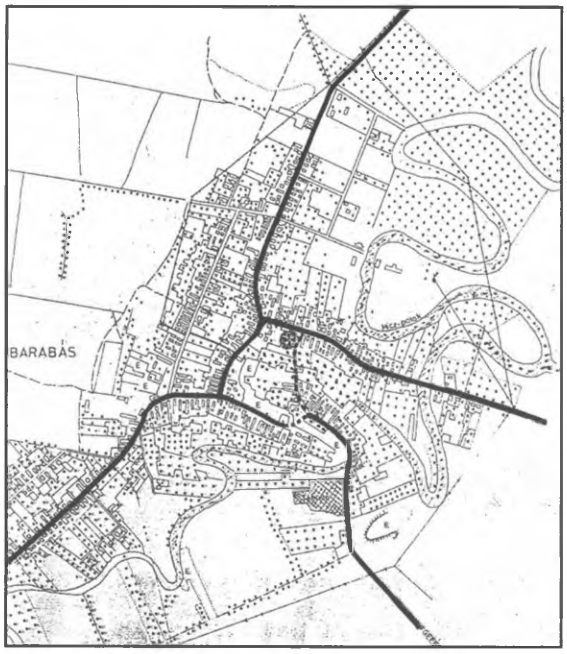

64. kép. Bagoly-, madárfejek egy csigacsináló fejénél (Ikrek jegy...)

65. kép. Pálinkásbutella madara

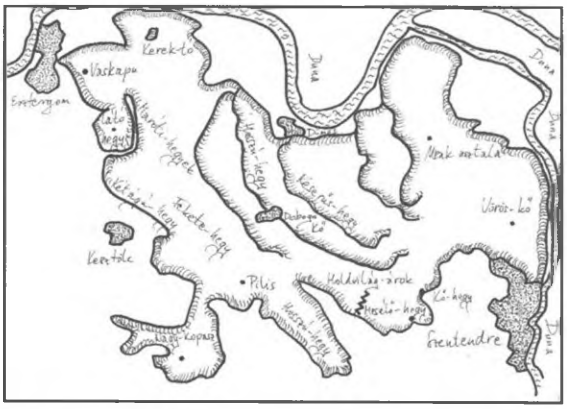

66. kép. Barabás szvasztikája

maga mögött az egyik tervet sem. Mindkét példa a mai várostervezők etalonja lett, olyanná is lett az életünk, olyan „vonalzós"...

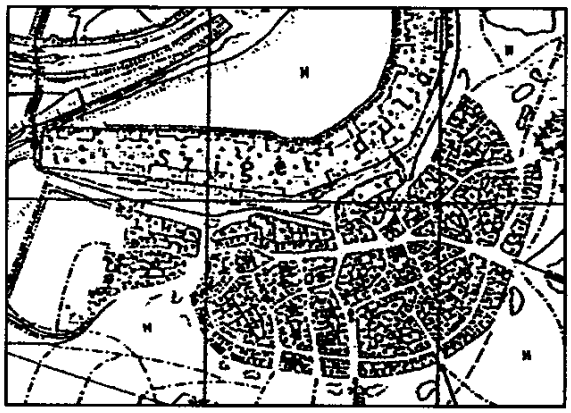
i) A vége felé araszolva lássunk egy érdekes részletkérdést, analógiáival együtt, s tegyünk kísérletet a kulcs megtalálásához. *A kétharmad-, háromnegyednyi körök, körívek kérdéséről van szó,* itt is csak példákat, párhuzamokat említek meg. Az újkor eleji (1750, 1771) Debrecen útvonal-labirintusának északkeleti része egy váratlan belső tagolódást, egy nem várt formát rejt magában. Talán mondanom sem kell, hogy a településkuta-

67. kép. A Pilis-lény

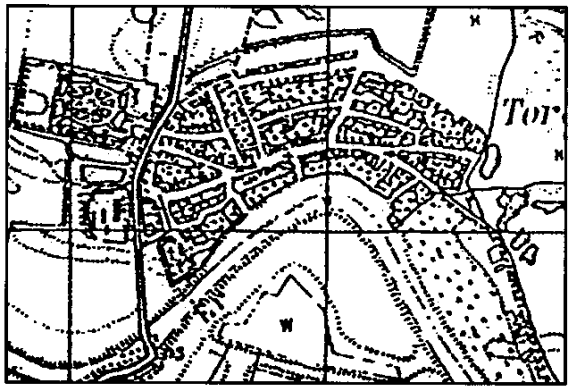

68. kép. A Pilis domborzati térképe

69. kép. Biharnagybajom térképe a múlt századból

70. kép. Bihartorda térképe a múlt századból

71. kép. A két település összevont köre

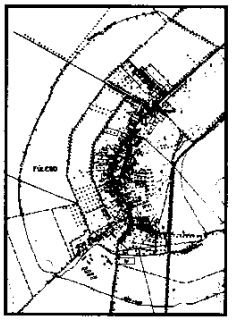
tók nem ismerik, nem számolnak vele, pedig a rajzolat több mint meggyőző *(76. kép)!* Vagy legalábbis annak kellene lennie! A területen (debrecenieknek írom le: a hajdani „Csapó-kanyar" környékéről van szó, a hajdani Szent László és Debrecen falvak feltételezett helyeiről) a házak, a telkek rendje igen szép: egy központi terület körül gyűrűs, körkörös módon (koncentrikus körök) rendeződnek el, de nem zárul be ez a kör teljesen! Mintegy kétharmadnyi körívben (kb. 240° szögben) mutatja ez a nagyszerű forma magát. Olyan ez, mintha egy teljes körrendszert valaki-valami „levágott" volna egy kardsuhintással. A sejtés (ti. a „levágás") teljesen jogos felvetés, hiszen teljes joggal felvethető, hogy a kör szelője és húrja nem más, mint az itt húzódó Ördögárok ideeső szakasza. (Rácz Zoltán építészt illeti ennek a kiváló felfedezésnek az érdeme!)

E forma központja az Árpád-korban vélhetően egy monostor lehetett (itt van a mai napig a Monostor és a Berek utca!). És annakelőtte?

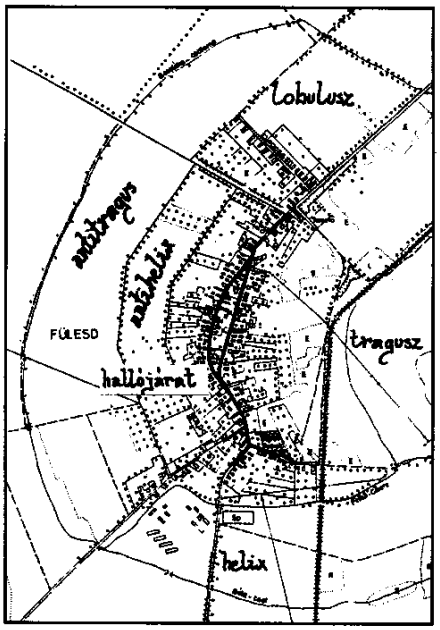
Úgy látom: ez az *„ős-Debrecennek"* elnevezett ősi terület *(77. kép)*, mely magát az országos méretű árkot felügyelte, figyelte, egy átjáró, egy kapu volt itt a keleti országrészek felé. E terület formáját és helyzetét tekintve is jóval korábbinak tűnik 895–896-hoz képest.

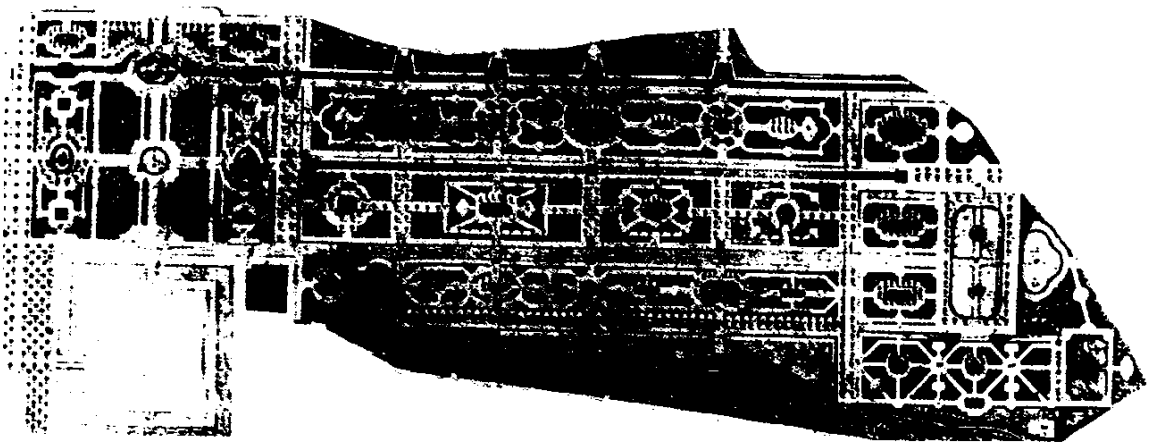
Az ős-Debrecen átjárót (hidat, kaput – ezek nemcsak képes beszédek, de megépített munkák is voltak, lehet-

72. kép. Fülesd falu térképe

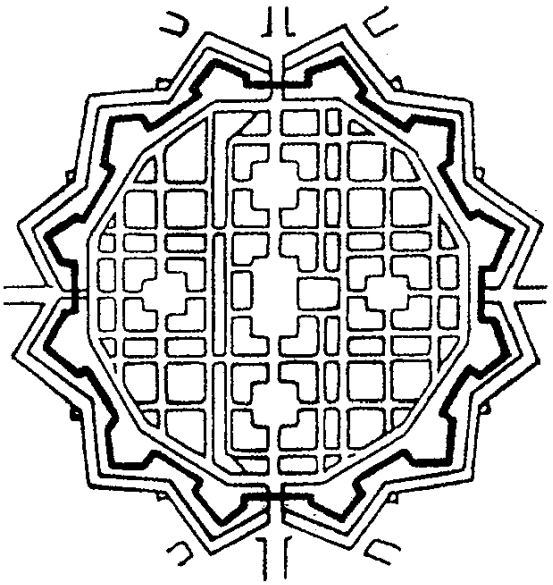

73. kép. Fülesd – és egy bal fül

74. kép. A kismartoni barokk kert terve

75. kép. Palma Nuova

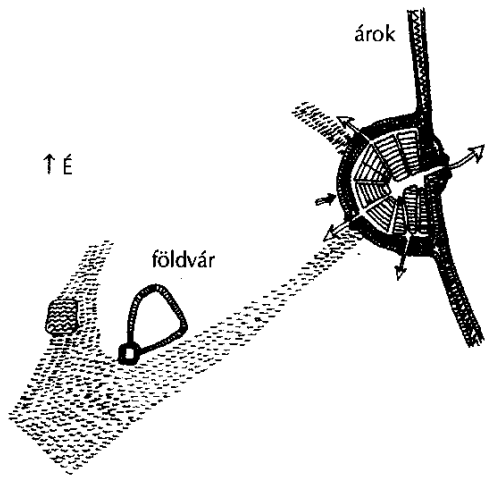
tek) biztosító kétharmadnyi kör a földvárak köreivel és a Born Gergely tanulmányában is jegyzett ún. pávaszemmel is rokonítható forma *(78. kép)*. E forma, illetve párjai számtalan helyen előfordulnak a nemes művészetek tárházában. Előfordul pl. a *Szent Korona Szent Demeter-zománcképén* is, a szent harcos *pajzsa* tökéletesen ezt a formát „hozza", kicsiben *(79. kép)*. Analógiaként megemlíthető még pl. az az 1. sz. katonai felmérés (18. sz. vége) által megrajzolt *Földes* (Hajdú-Bihar megye) település szép formarendje is *(80. kép)*. Olyan ez a forma egyébiránt, mint mikor hajnalban kél a Nap, s a horizontot már majdnem elhagyta, vagy mikor szentül a Nap, s mindjárt a horizont vonala alá bukik. Mindenesetre valami Égi Csodának az első vagy az utolsó pillanatai *(81. kép)*.

A Nap-útnál maradva: ez a kétharmadnyi körív nemcsak a Nap-támadat, -szentület egy pillanatának formája lehet, de a nyári Nap-út földi vetülete (közel 263°-nyi területet súrol a földön ez az aznapi út) is ez egyben. Ez is kozmikus párja a felvetett kérdésnek *(82. kép)*. De maradjunk még mindig a csillagoknál!

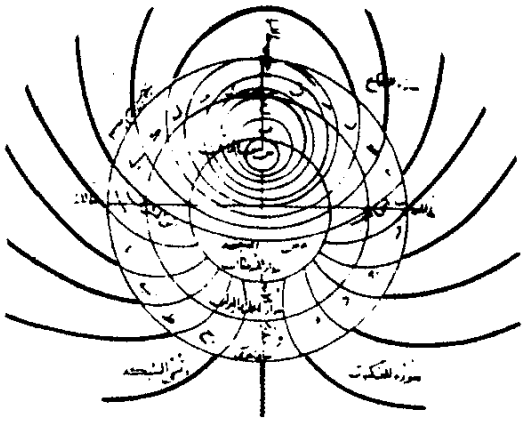
Az *írországi prehisztorikus köveket*, melyek a csillagjárásokal vannak kapcsolatban (ti. kő-obszervatóriu-

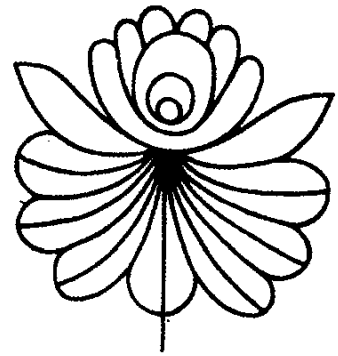

76. kép. Az 1771-es Debrecen északkeleti széle, az ún. „ős-Debrecen"

77. kép. Ős-Debrecen működése (feltételezés)

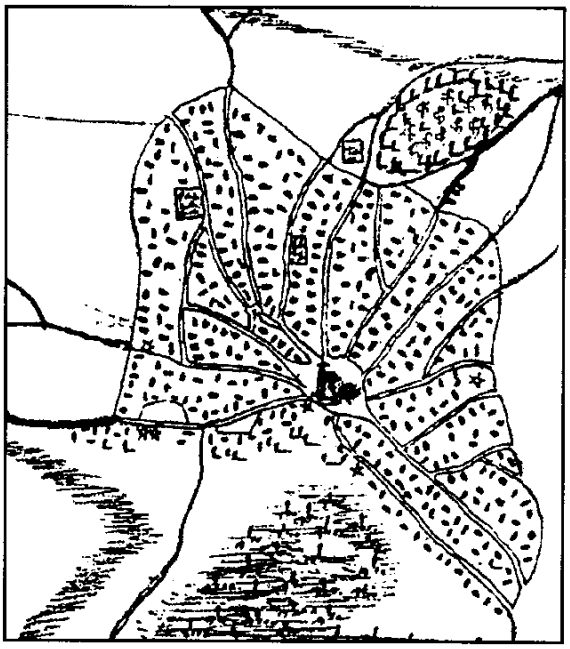
78. kép. Asztrolábium – matyó rózsa és alakváltozata (Pap Gábor nyomán)

79. kép. A Szent Demeter-zománckép a Szent Koronán, és „ős-Debrecen" alakja

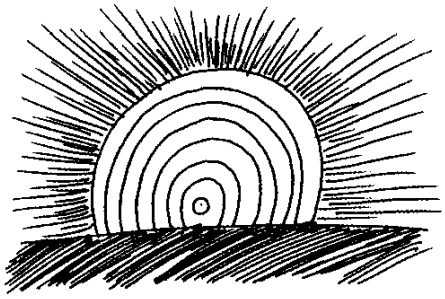
80. kép. Földes a 18. sz. végén (katonai felmérés alapján)

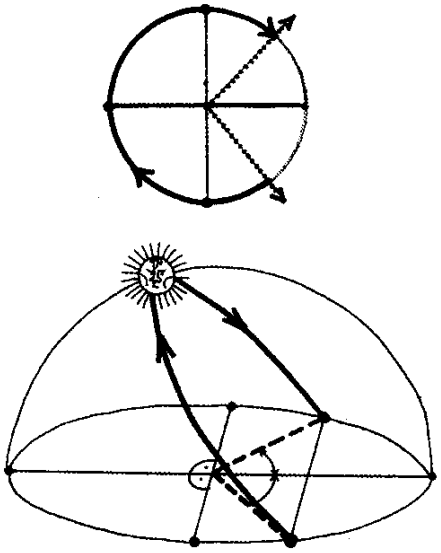
mok ezek) milliónyi forma „díszíti". Különösen a *knowthi köveken* látható sűrűn ez a kétharmadnyi körív, számtalan csodaszép formai variációban *(83. kép)*. Megjegyzem: a kövekről szóló alapmű (lásd ajánló bibliográfia, Martin Brennan könyve!) ezt a formát első renden a Hold-járással hozza kapcsolatba.

További megjegyzések: Fülesd már említett „fülével" is hasonló formát közelít, e formai tendenciát kár lenne nem észrevenni! A könyv magyarra fordítása igencsak kívánatos volna.

Személyes tapasztalatom: *a halmok elhelyezkedését országszerte vizsgálva* én úgy vettem észre, hogy nemcsak vagy nem elsősorban egyenesek mentén sorakoz-

81. kép. Naptámadat–napszentület

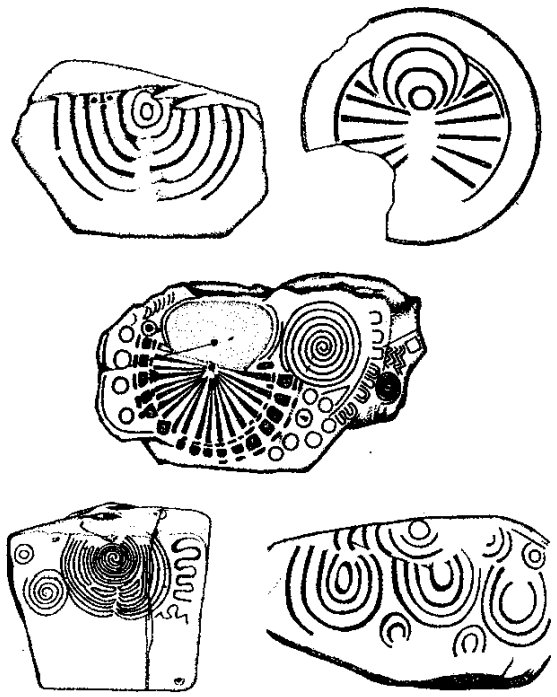
82. kép. A nyári napforduló Nap-útjának rajzolatai

nak fel, de inkább *ívek mentén.* Ezek szabályosak, szabálytalanok. Szinte sosem körré bezárulók, hanem egy irányból (rendszerint észak felől) „nyitottak", kb. kétharmadnyi, háromnegyednyi körívben helyezkednek el ezek a kiemelkedések, *6–8 darab úgy alkot szép körláncolatot.* Ne feledjük, a halmok őr- és hírlánc szerepet is betöltöttek sok ezer éves működésük során. Nem véletlenül vannak a tájakon „széjjeldobálva"!

j) Zárószó felé közeledve, összegzésféleképpen álljon most itt két idézet *mandala*-ügyben. Külföldi gondolatok ezek, olvasásuk, értelmezésük nem egy esetben nehézkes. Remélem, nemsokára elkészül a magyar olvasat is!

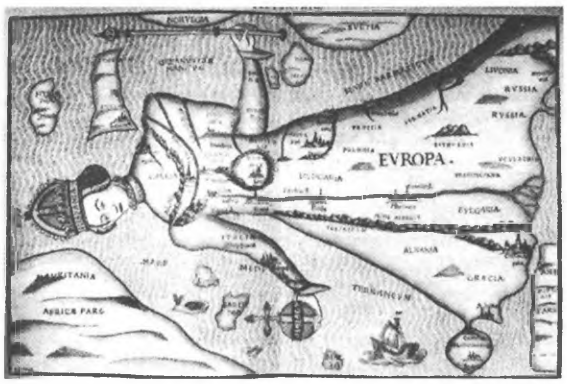
„Ma már tudjuk, hogy egész templombelsőket alakítottak ki nagy mandalákként, s ezek csak így érthetők meg. Ugyanígy a Buddha-alak előtt elhelyezett vázák és más rituális eszközök csoportosítását, sőt a pagodák és egész templomépületek konstruktív rendjét is mandalákként tervezték és alakították ki. Ugyanezt állapították meg az egyes templomépületeknek egy nagyobb templomkörzeten belüli elhelyezésére vonatkozóan, s ezeknek egy város szerkezetében mint egészben való elhelyezésére vonatkozóan is, így tehát végül is Kyoto (az egykori Heiankyo) *eredeti alaprajza is egyfajta mandalát ábrázol, tehát fölismert makrokozmikus elrendeződéseknek mikrokozmikus, itt városi mértékben való tükröződését.* Ha tehát egy templomépület önmaga mandalaként áll – ami a későbbi tárgyalásokban a Kiyomizu templomon keresztül (Kyoto) történik –, akkor gyakorlatilag ennek bármilyen cirkumambulációja meditációvá válhat, azaz olyan mozgássá, amely a centrum, az eredet felé irányul. *Hogy ez mennyiben bizonyult igaznak egy mandalaformában kialakított egész város átjárásakor, erre vonatkozóan nem bocsátkozom közlésekbe.*

Ha meggondoljuk, hogy *eredetileg* Indiában és Tibetben *a mandalákat egyszerűen csak a homokba rajzolták,* a szimbólumokat olyan formában ábrázolva, hogy fölvegyék egy „királyi" város alakját annak sáncaival, kapuival, tornyaival és kertjeivel, *egy olyan városét, amelynek közepében foglalt helyet a meditáló, s amelyre föntről rálátott,* akkor világossá válik, hogy az egykor fokozatosan kialakított makrokozmikus térelhelyezéseket az egymásra vonatkoztatott szimbolikus jelek segítségével átvitték a mikrokozmikus térelhelyezésekre, akár egy mandala, egy templomépület vagy egy egész városrész mértékében." (A tér a képzőművészetben. Szöveggyűjtemény. NPI, Bp. 1981. Válogatta és szerkesztette Mezei Ottó. *Gunter Nitschke–Philip Thiel:* Az élt környezet anatómiája. Fordította: Kürtiné Kiss Éva. 202–203. o. Kiemelések tőlem – B. L.)

83. kép. A knowth-i kövek körei

„A mandala: a »megváltó nélküli megváltás eszköze«, a »kozmikus dráma projekciója«, amely a makrokozmoszt szimbólumokkal fejezi ki; a világmindenséget

84. kép. Európa asszonya

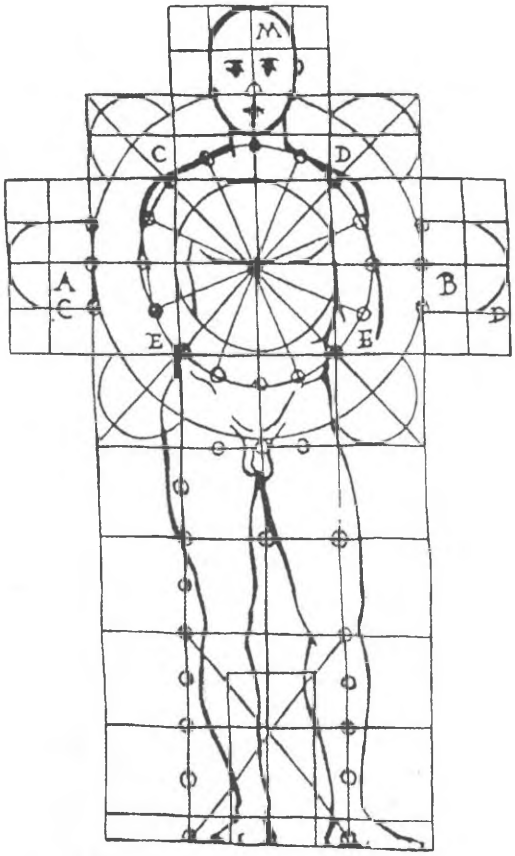

85. kép. Afrika drámája

»kozmogramban« kifejező séma értelmezése misztikus elragadtatást kíván mikrokozmikus átélés révén, *gyógyító erejű* lehet, mivel a benne szereplő szimbólumok *az egyéni mikrokozmosz életcentrumai*ban is megtalálhatók." (Giuseppe *Tucci:* Geheimnus des Mandala. 1949. Kiemelések tőlem – B. L.)

86. kép. A Mars-arc

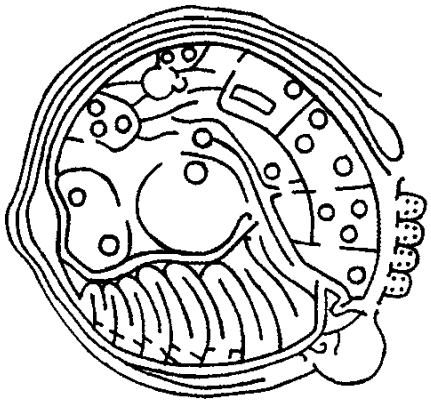

87. kép. Egy keresztény-keresztyén templom alaprajza

88. kép. Összhang a Lent és a Fent között, templomépítéskor (középkori festmény)

89. kép. Namíbiai falu alaprajzolata

k) Európa régi, középkori, míg Afrika ma rajzolt élő-halott és Nagy-Magyarország kenyér- (és hal-) formája nem mindenki előtt ismert, és nem mindenki előtt ismeretlen *(84., 85. kép).* Európa méhe: a Kárpátok ölelte medence. A napi három számjegyű (!) népességfogyás, az abortuszok kirívóan magas száma Európa asszonyának válságát jelzi. Örök szűz akar ma maradni, anyaszerepre nem vágyik... csak divatozni akar...?

l) Távoli, *nem földi példa* is akad szép számmal, ami az élő tájat illeti, van ilyen a Földön kívül is, úgy tűnik. A *Mars*on felfedezett *Arc*ot hozom most csak fel ízelítőül példának *(86. kép).* Vagy hamisítvány a fotó, ami bejárta a világot (ezt én nem tudom eldönteni), vagy nem, de a „véletlen" kizárt!

Olyan ez a „véletlen", mint a keresztény-keresztyén templomok sokszori kereszt alakja *(87. kép).* Az *Orion-hívő deszanák* törzsének közösségi háza, hogy, hogynem („véletlenül") az Orion alaprajzát adja alaprajzában. Az épület, a szent tér és a szent táj is modellezi a hit tárgyát, legfőbb természeti jelképeit. Ez természetes. Erre tudnak csak az égiek rábólintani, áldást adni: igen, mehet az építkezés, az átalakítás, mert megvan az összhang és az összeköttetés a Lent és a Fent között *(88. kép).*

m) Semmit sem akartam most tehát „bizonyítani". A *sok-sok példa* kell hogy meggyőző legyen. Minden rajz, fotó, képes-élő-magyar beszéd ékesebb a magyarázatoknál. Ez a tanulmány most csak felmutat, szótlanul rávilágít arra, ami sok esetben még ismeretlen, de valóságos, tapintható, érzékelhető. Ez volt a célja, íme, megtette.

Akinek van szeme, nyissa ki, s lásson *(89. kép)*!

1998. SZEPTEMBER 1., SZENT EGYED NAPJÁN, DEBRECENBEN

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS: *Debrecen helynevei...* Debrecen, 1865.

ROBERT BAUVAL–ADRIAN GILBERT: *Az Orion-rejtély.* A piramisok titkának megfejtése. Alexandra, Pécs, 1999.

BERTA TIBOR: *A fehér ló titka.* Demokrata, 1996/5.

BLASKOVICS JÁNOS: *Attila városa.* Bp. 1923.

DOLF BRAAT: *Jelek a gabonaföldön.* Országépítő 1998/2.

I. B. BRASINSZKIJ: *Szkíta kincsek nyomában.* Helikon, Bp. 1979.

MARTIN BRENNAN: *The Stars and the Stones.* Ancient Art and Astronomy in Ireland. Thames and Hudson. London, 1983.

BUKA LÁSZLÓ: *Kísérlet...* Országépítő 91/4.

CSONTOS TIBOR: *Titokzatos „sziget" a Balatonban?* Ifjúsági Magazin, 83/1.

ERICH VON DÄNIKEN: *Tévedtem volna?* Móra, 1988.

DEBRECZENYI MIKLÓS: *Az ősmagyar írás néhány hazai s oroszországi emléke.* Pátria Kiadó, 1914.

Folklore, Myths and Legends of Britain. (Publisched by the Reader's Digest Association Limited, 1973. London.)

Földrajzi nevek Balmazújvároson. Összeállította: id. Varga Antal. Jóna Antal könyvnyomdája, Debrecen, 1942.

GEORG GEISTER: *La terve de l'homme – Vues aériennes Atlantis.* Zürich, 1975.

ENRICO GUIDONI: *Primitive Architecture.* Faber und Faber/ Electa, Milano, 1975.

HAMVAS BÉLA: *Az öt géniusz.* Életünk könyvek 1988.

JAMES HARPUR–JENNIFER WESTWOOD: *Legendák földjén.* Magyar Könyvklub, 1994.

HOPPÁL MIHÁLY, JANKOVICS MARCELL, NAGY ANDRÁS, SZEMADÁM GYÖRGY: *Jelképtár.* Helikon Kiadó, Bp. 1990.

LOREN MC INTRYRE: *Mystery of the Ancient Nazca Lines.* National Geographic, 1975. május.

JANKOVICS MARCELL: *A Nap könyve.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.

Kik voltak a halomépítők? Univerzum 1975/8.

FRANCIS X. KING: *Rejtélyek enciklopédiája.* Panem Kft. és Grafo Kft., Bp. 1993.

KOVÁCS JÓZSEF: *Nézzük meg együtt a veleméri románkori templom freskóit.* Művészet, XVIII. évf. 3. sz. 1977.

KOVÁCS JÓZSEF: *A veleméri Szentháromság-templom.* Ismertető a látogatók számára. Kézirat gyanánt. 1972.

K. E. MALTWOOD: *A Guide to Glastonbury's.* Temple of the Stars. James Clarke & Co. Ltd. 33 Store Street, London W. C. I. 1964.

PHILIP MESELTON: *The Elements of Earth Mysteries.* I. Title. Shaftesbury, Dorset Rockport, Massachusetts, 1991. Element.

JOHN MICHELL: *Atlantisz öröksége.* Édesvíz Kiadó, Bp. 1992.

JOHN MICHELL: *The Earth Spirit.* Its Ways, Shrines and Mysteries. Thames and Hudson, London, 1975.

Mítoszok földjén. A világ szent városai, megjelölt helyei, ősi települései és az elsüllyedt földrészek. Sajtó alá rendezte: Jennifer Westwood. Magyar Könyvklub, 1993.

BRIAN LEIGH MOLYNEAUX: *A megszentelt bolygó.* Magyar Könyvklub. Helikon Kiadó, Bp. 1995.

OSCAR NEKORETCS: *Titokzatos óriásrajzok a Nazca-fennsíkon.* Ufó-bázis vagy oázis lehetett? Oktáv-Press Kft. 1992.

Orpheus 1990. szeptember.

PAP GÁBOR: *Jó pásztorok hagyatéka.* Magyar népművészet. Pódium Műhely Egyesület–Magányos Kiadó, Debrecen, 1993.

PAP GÁBOR: *Velemér – egy tér-idő gráf működési vázlata.* Művészet, XIX. évf. 6. sz. 1978.

J. RANDLES–P. FULLER: *Gabonakörök.* Édesvíz Kiadó, Bp. 1992.

RÁCZ ZOLTÁN: *A debreceni hídfőállás.* Országépítő 91/4.

RÉVÉSZ IMRE: *Etel laka, vagyis Attila hun király birodalmi székhelye.* Történelmi vizsgálat. Városi Könyvnyomda, Debrecen, 1859.

MERLE SEVERY: *The Celts.* National Geographic, 1977. május.

A tér a képzőművészetben. (Szöveggyűjtemény.) NPI, Bp. 1981. Válogatta és szerkesztette: Mezei Ottó.

BRIENSLEY LE POER TRENCH: *Temple of the Stars.*

ID. VARGA ANTAL: *Adatok a Balmazújváros határában állott falvak történetéhez.* Debrecen, Csuka nyomda, 1942.

VARGA ANTAL: *Hol állott Attila birodalmi fővárosa Priszkosz követsége idejében: 449-ben?* Gyoma, 1909.

VÉGVÁRI JÓZSEF: *„Ki sem mengyek, meg sem adom magam."* Ősvallásunk nyomai egy népdalban. Főnix Könyvek 8. Debrecen, 1998.

JENNIFER WESTWOOD: *Albion – A Guide To Legendary Britain.* (Book Club Associates, London, 1985.)

RALPH WHITLOCK: *In search of Lost Gods.* (A Guide to British Folklore.) Phaidon, Oxford, 1979.

ZELKÓ ZOLTÁN: *A kősivatag titka.* A Nazca-vonalak. Magvető Kiadó, Bp. 1982.

ANTAL ISTVÁN

Kalandozás, helyből

A régi csapszékbe gyerünk,
Hol a magyar lyány és a fáta
Egyformán kivánta
Tréfánk és furcsa ingerünk.
(Ady)

Térképet olvasni jó. Jó játék. És én most játszani fogok. Térképet fogok olvasni, helyneveket, folyókat, hegyeket, városokat, és ezek a nevek fognak elröpíteni távoli tájakra, korokba, kalandokra, anélkül, hogy meg kellene mozdulnom, hogy három pár vascipőt kellene elszaggatnom.

Időnként úgy fog tűnni, elszállok, elszakadok a valóságtól – és ez így is lesz. És ez így lesz jó. Mert nem elmélkedni akarok, kimunkálni valamit – ökörködni sem, mint műanyag korunk figurája, túlinformált agymenéses –, csak játszani. Komolyan és komolytalanul egyben. Ha tekintetes teóriával találkozom, illő tisztelettel cibálom meg bajuszát, és ha röpke ostobaság csimpaszkodik nyakamba, egy körre őt is, miért ne?

Röviden a határokról. Térben, lényegében, maradok a Kárpát-medencében, időben bármilyen mélyre merek merülni, nyelv tekintetében annak képlékeny[1], még kövülés előtti, magmatikus állapota érdekel, a még elviselhető forróságig, az ősforrásig.

A játékszabályok egyszerűek: nem állítok semmit és nem vetek el semmit, sem kezdetben, sem a végén, csak kézbe veszem a szót[2], megforgatom, nézegetem, és hagyom, legyen, ami lenni akar.

Előre is bocsánatot kérek mindazoktól, akiket lokálpatriotizmusukban megbántanék – nem áll szándékomban. Kérem, engedjék meg, hogy játsszak a nevekkel, hogy azok elvezethessenek, bármerre is.

És már Visznek is. Egyikük-másikuk, ha bírna, Tolna, a lemaradók Szalatnak, távolabbról Jászkisér. Kakucs, incselkedik egy falu Pest megyében, a Fancsika-tó pancsikálni, Abda labdázni hív. Edd-e!, kínálgat Edde (más tájon: Egyed!, így mondanák – mellesleg többes számban az egy: Egyek), és tányéromat Kelemér méri tele. A szerencse Szerencsé, Tokaj maga a tökély, a Szepesség csupa szépség, Boldog, Békés, derült, Világos, oldott állapotba hoz Mozsgó, mosómedvék közt mosolygó. Csarodára csárda csalogat, és a butykos Butyka (a Borbánya, az ám, meg a Rum, nem a Tisztavíz), Csolnokon a csónak ringat, mestere Szolnok a szónak; s mint a szikla, él Niklán a remete.

És vajon hány fok lehet kánikulában, Forró falu (Aszaló fölött van – nem Hevesben, Borsodban) *fő*utcáján, egy kolerikus pasas *üst*öke alatt? Hidegség nem, az biztos. Léhen lehelet rezdül, Zalában a szél támad fel, van itt Vízvár, Földes, Homok, Sárvár, Téglás, Meszena, Kőszeg, Vasláb, Ónod, Cinkota, Ólom- és Aranygombhegy; Tuzséren a tüzérek ágyúja Dörög, és vannak hangok, hangosak (Nagyharsány, Csörög, Dörgicse, Dobogókő, Zengg); számok[3] (Hatvan meg Negyven Százd, Négy meg Hat az Tisza, Kétegyháza összesen Háromszék; Hete, Hét országon is túl; ezer-orrú Ozora, ezerajkú Szalajka; szapora Szabolcs; Szamos, a számos; Tamana[4], de töméntelen [érdekes matematikai-nyelvlogikai helyzet: mennyit és mitől kell megfosztani ahhoz, hogy sokká váljon?]); és színek (Fehérvár, Vörösmart, Feketeügy, Sáralja, Zöldhalompuszta, Kéked), élénkek, tiszták.

És életek, növények (Diósjenő, Piszke, Szedres, Eperjes, Dinnyés, Nagyszőlős, Barackos, Nagyfüged, Komló, Mohács, Gomba, Ruzsa, Tök, Tátika-csúcs, Gyékényes, Bükk, Borostyán, Kenderes [kendből patakok fakadnak], Nádasd, Égervár, Nyárád, Csalánka, Kölesd, Meggyesbodzás, Zabos és Som), egészben és részben (Gyökérkút, Száraszó, Levelek, Szirmabesenyő).

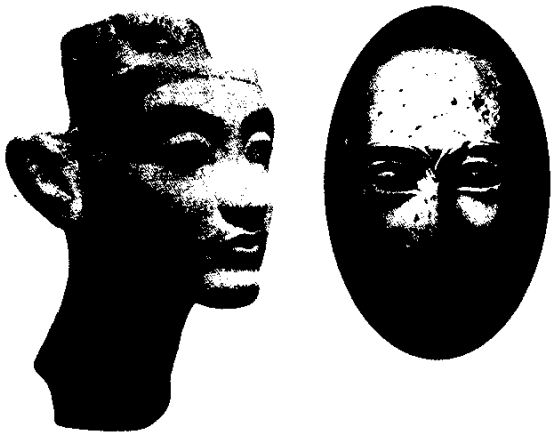
Állatok (kicsit elengedem magam, annyi szép példa van: csikó–Cikó, Pónik, Menaság, Ásványráró [és Szügy, Pata és Szörény], Lónya és Lókos-patak[5], Kosd, bárány–Baranya, gödölye–Gödöllő [apropó, vajon mit jelenthet Ögödej nagykán neve?], Kecskemét, Bak, ártány–Ártánd, Malacka, Borjád, Bikal, Tihany tohonya tehene, Okor, Bivald, Tulka, Jávoros, Dámóc és Kalotadámos, Szarvas, Belényes, őz–Ózd, Nyúl, Hód, Borzó, Nyesta, Vidra, Nemesmedves, Farkasakasztó, Ravazd, Karcag[6], Szelindek, Vizslás, Hortobágy[7], Agár-tó, Oroszlány, Nagymacs és Mecsek–macsek, egér–Eger, Keszeg, Csukafő, Alacska–halacska, Kecsegepuszta, Csík, Rákos, Csiga, békás–Békés, Siklós, Szabadkígyós, Teknős, Bősárkány, Méhkerék, Dongó, szúnyog–Sümeg, Nyüves, Kisférged, Serke, Bolhó, Kopáncs, Harkány, Szajk, Daruvár, Hattyas, Fürjed, Fácánkert, Galambok, Cinegéd, Csókakő, Varjad, Hollóháza, Zólyom, Kaba, Kerecsend, Parádsasvár, Kondoros, Kánya, Tikos, Tyukod, Kakasd, Libád, Gunaras, Ludas).

És emberek, emberi testrészek különös módon, mintha a Kárpát-*medence* hatalmas üstjében (üst-állás, Istállós-kő) épp táltospróbát tartanának, számlálnák, a fölös megvan-e még (haj–Hájó, Nőtincs, Pilis, Szakály, Arca, Fülek, Szemd, Pila [itt az idő: szempillanat, ujjperc, pisze óra], Orosháza, Ajak, Szátok, Gégény, Tüdő, Beled, gyomor–Gömör, Mályi, Epemező, vese–Vise, Lépes, Mátra[8], köldök–Káld, Tököl, Heréd, Fenékpuszta, Farád, gerinc–Girincs[9], hát–Ohat, Lapác–lapocka, Vállaj, Kebele-patak, Mellek, Csécse, Cicőke, Kataszakál, Csípőtelke, Karos, Koppány-könyök, Kesztölc, Tenyér-ere, Markaz, Köröm, Lábod, térd–Tard, Sark és Talpa [és még, ajándékba, három csillagnév a régiségből: Sarkcsillag, Óriásszemöldöke és Petefészek[10]]).

Nemzedékek (Aggtelek, Tata, Vének, Dédes, Széphalom és ük–Ukk[11], Atyás, Apa, Apaj, Ipoly[12], Öcsöd, Bátyú, Komád, Árva, Boba és Gyermely, melyből egyszerre fakad gyermek és csermely), nemzetek (Pártos-pataka, szaka-Szokolya, Úz, Szirák[13], Székelyszabar, Magyarpolány, Kungyalu, Jászágó, Kazár, Lengyel, Tót-

komlós, Ráckeve, Kurd, Olaszliszka, Taliándörögd, szabin–Szeben, etruszk–Torockó, Görögszállás, tatár–Tátra, Törökszentmiklós, Ottomány, Cigánd, Zsidód, arab–Rába, Mór, Szerecseny, Szászvár, Polgár, régi nevén Bolgár[14]), nemzetségfők (Attala, Buda, Álmosd, Szabolcs, Jenő, Örs–Oros, Ónod és Ondód, Kondoros, Tass, Megyer, Nagy-Koppány, Aba – ha sírjukat keresném, Sirokon kezdeném).

Mindenféle rangok, méltóságok földön és égen (Angyalháza, Szentes és Zenta, Királyhágó, Gyula, Nándorfehérvár, Salgótarján, Bő, Krasznahorka, Kenéz, Vajda, Császár, Pap, Pápa, Püspökladány, Érsekújvár – és állítólag Zarándon laktak a zarándok), régi és új hitek szerint (a Vág, Bágy, Berettyó szavunkban Begő szkíta

Egyiptomi és sumér portré – a hasonlóság csak véletlen. Vagy nem

istennő neve rejlik[15]; Hórusz és Körös; Balaton mint Baál+Aton, Bálványos, Bél-kő, pálos Pilis, Péliföldszentkereszt [és a szomszéd fáról: Latorca]; Haragistya; Boldogasszonyfa; a Tápióság nevében Tapio, aki a vadászat istennője a finn mitológiában; Nyíregyháza a nyíl egyháza [az Artemisz-templomok „kelléke" a nyílvessző]; Látó-hegy, táltos–Tordas; jós: Jósvafő, Józsa; muzulmán–Böszörmény; a tibeti bon vallás a Bon, Pannonhalma, Abony, Bonyhád, Bánhida, Bonchida, Garabonc nevekben – ha valaki mindezeket túl távolinak érzi, megnyugtatom, ezek élő kapcsolatok, egy bon-vivánnal magam is találkoztam).

És ahol az égiek jelen vannak, az égitestek sem hiányozhatnak (Napkor; a Hold Holdvilág, Hódmezővásárhely, Hugyag, Hodász, Hidas, Tolna[16] és Gyöngyös[17]; a Mars, mint borsos vitéz[18] Borsod [meglepően nagy számú a -d végződésű helynevünk – példák, az eddigieken kívül: Bánd, Báránd, Legénd, Dormánd, Ádánd, Királd, Told, Cegléd, Bonyhád, Fadd, Pród, Kamond, Fonyód, Körmend, Nógrád, Dömsöd, Csomád, Korpád, Varasd, Naszód, Szántód, Göd, Mogyoród, Acsád, Zalkod –, a -d talán az ad, áld, üdv, idő,[19] id-nap–üd-nap–ünnep maradéka? –, sőt: Hold, Föld; és még, hasonvégű személynevek: Nimród, Árpád, Botond] nevében; Gönc és Göncölszekér; a Vízöntő [Visonta] régi neve Kanta, a rá emlékeztető falvak: Gánt, Kondoros, Ganna – ez utóbbi nevében sok az áthallás: kanna, kan, kán [kinek edénye éneklő edény – kántál], és ha valami, hát az itteni szerves trágya igazán kiérdemli a gannai nevet; az Ikrek csillagképet hívja elő Ikervár, Kétegyháza és Kéthely[20] [bár itt már helyénvaló a kétely]; aztán: Ötvény falunév, Ötevén pedig a Tejút[21] egyik régi neve).

És ha már a tejnél tartunk, elérkezett az idő a tejtermékek asztrálmitológiai vonatkozásainak jelzéséhez. Mert a Tejút is, a teljesség is kiemelt szerepű világlátásunkban (Tedej, Tajó – e nevek nyitnak az ég teteje és az őstojás felé is), lekozmálni – kozmosz – is csak valami tejesség képes; a túró a világ keletkezésénél, eredetünknél jelentkezik (Túr, turul – Turán[22], Túrkeve, Mezőtúr); a túró, toló mozdulat ellentettjének, a kaparó-kavaró-köpülő mozgásnak a vaj, a vájás a következménye (Koppány kontra Vajk; koplalás és böjt; Kaposvár, képzelet, góbé; vajúdás–bajmolás; Vaja, Vájás-csatorna; Baja–Baján avar kagán); a sajt szó a ráhangolódó, beleérző táltostájékozódással, a gondolat születésével, a sejtéssel cseng egybe (Sajt, Solt, szólít; a sejtés „egysejtű", embrionális gondolat; s bölcső–ágy a bölcs agy); míg a savanykás, híg lét, az írót a varázsoló ráolvasások korában gyógyírként ható, ma inkább a gondolatok halálát jelentő írott forma kínálja (Írott-kő).

Gomolyra fordítva a szót: azért sorolom ilyen hosszan a példákat, mert olyan sokrétegű, a bemutatottnál is sokkal bonyolultabb, árnyaltabb, a természet teljességét megközelítő a Kárpát-medence helynévrendszere, hogy ez csak hosszas, folyamatos ittlét, természettel együtt élés során alakulhatott ki. (Errefelé még a tagadás is természeti kép: „Mije van a fának? Levele! Levele! Mit csinál a szél? Fúj! Fúj!"[23] – És ha már szóba hoztam a fát: erdő és erőd, vár, város és avar – természet és társadalom.)

(Ellenpróba: Antarktisz. Csak néhány évtizede sikerült megkapaszkodni a jégen, de már sűrűsödnek a kutatóállomások: És miről nevezik el az állomásokat és – mivel kontinensről van szó – a terepalakzatokat? Nem a jégről, nem a szélről, színekről, állatokról, nem az ünnepekről, csillagokról. Szponzorokról inkább [Rockefeller-plató, Szovjet-fennsík, V. György-part] – kötelező kamatok –, és megszállottakról [Amundsen-glecscser], ritka kivétellel.)

Olyan neveket is találok, amikkel nem tudok mit kezdeni. Archaikus szavak, számomra érthetetlenek (Csömödér, Csibrák, Kaskantyú, Pázmánd, Szetténes, Böhönye, Gutatőttős, Zsennye, Raposka, Bicere, Karakószörcsök, Lúzsok, Pötréte, Cégénydányád, Écs, Héked, Pankasz, Köncsög, Küngős, Jánkmajtis, Lázi, Ócsa, Büssü, Lulla, Pinnye, Szatymaz, Öskü, Dúzs, Paszab, Okány, Pácin). Mintha más nyelven, nem magyarul szólnának – de még ez sem biztos. Belelapozva Kriza János Erdélyi tájszótárába, bizony, némely szó magyarázatához is szótárra volna szükségem[24]: nyilvánvaló, hogy szavaink kopnak, pusztulnak is – a példanevek is lehetnek a magyar nyelv kikopott, fehér foltjai.

A következőkben néhány helynév segítségével megpróbálok bejutni a hétköznapi nyelv és a fehér foltok közötti területre, megközelíteni a még éppen hihető határát.

Akkor hát, ennyi rákészülés után, nyeregbe, és – Heyerdahl szavait idézve, melyekkel papiruszhajóját buzdítva nekivágott a kalandnak – Rá, Rá, hajrá!

Egy Matyi, két liba, három a magyar igazság

MÁTA

A játékos kedvű homo ludens a ludas embert, vagy ahogy errefelé hívják, Lúdas Matyit szólítja legelébb. Róla mindenki tudja, hogy igazságot szolgáltatott, mint ahogy a másik Mátyást, a királyt is az igazságos jelző kíséri. Kevesebben tudják, hogy a régi egyiptomi hitben az igazság istennője, a fogalom megszemélyesítője: Maat[25].

Maat Ré (Rá) napisten útitársa, helye a napbárka orrában van.[26] Fejdísze strucctoll, kezében mérleg, az emberi szíveket – a leélt életet – mérlegeli. Nevét használták jelzőként is fáraók neve előtt: „Maat, azaz igazságos uralkodó". Apja Ré, férje Thot, a bölcsesség istene. Maat néha kettő, azaz két nővér, akiket együtt Maaténak hívnak.[27] Így, mint „Kettős Igazság", a többértékű, egyidejű igazságokra hívja fel a figyelmet. (A matematika – Máté, Matyika – egyik ága éppen a „kócos" igazságokkal foglalkozik.)

A magyar gondolkodásban is ismert az élő égi igazság fogalma: „A régi magyar küldetéstudatban a magyarság különleges szerepe ennek az Élő, Égi Igazságnak a méltó szolgálata." „Az az Igazság tehát, akivel a régi magyarok találkoztak, nem elvont fogalom... Az Igazság Lény... Élőlény... Igaz, hogy nem a Földön lakik, de figyeli, mi történik a Földön ... a Magyarok Istene a magyar hagyományban tulajdonképpen azonos az Igazság Istenével."[28]

Hogy volt, annak nyoma maradt az égi-régi csillagnevekben: Mátyásszeme, Mátraszerelme[29], Mátyás mátkája, Mátyás kürtje[30]. A földön nevükben őrzők: Matty, Mátyus, Máta, Mátészalka, Mád, Nyírmada, Emőd, Madaras, Nyitra és Mátra.

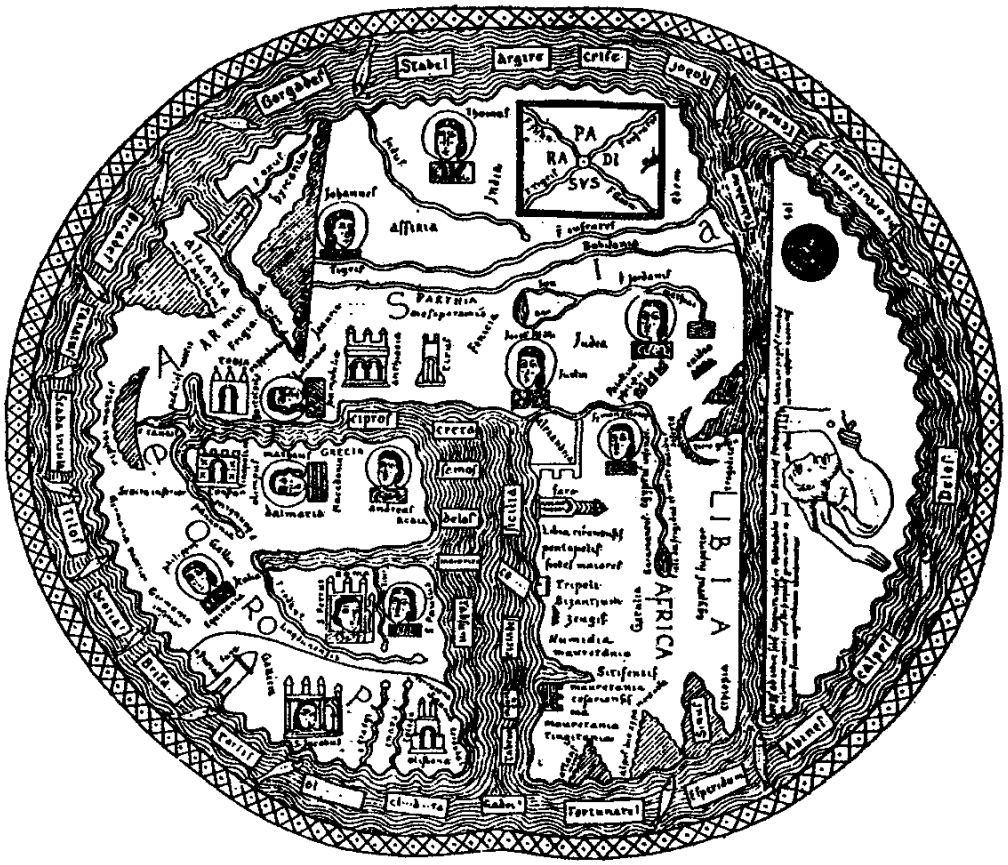
Máta ma a Hortobágy település melletti terület, a lóversenytér és környéke. Valaha lakatlan területként Hunyadi-birtok, később falu volt ezen a néven (Mátafalva, Mátéfalva[31]), a kilenclyukú híd is mátaiként indult. „Nagyhortobágy néven a 2600 hektár kiterjedésű Mátát értették évszázadokon keresztül..."[32]

Ha kételkedik valaki abban, hogy Mátát Maatról nevezték el, jól teszi. Ezen nem is fogunk összeveszni, magam sem hiszem, hogy néhány pásztor összedugta a fejét, és megállapodott, hogy márpedig ezt a helyet arról a régi egyiptusi istennőről kell híni (és Epona? a hozott kelta lovasistennő?), de azon sem veszhetünk össze, hogy egy név sosem elszigetelt jelentésű, kapcsolódik más ugyanolyan vagy hasonló nevekhez[33], ha akarja, ha nem, illetve a szóhoz hasonló hangzású szavak is beszűrődnek, rátelepszenek az eredeti jelentésre (szegény Masaryk). Ha valami Mátának neveztetik, bizony, akarja, nem akarja, vállalja, nem vállalja, őrzi Maat nevét is. (Mint ahogy, ugye, Prali bácsi felesége sem lehet más, csak egy édes asszony.)

És nemcsak a nevet őrzi, őriz egyéb tudnivalókat is, ha tudtán, szándékán kívül is. Hozzásegíthet például azon egyszerű kérdés megértéséhez, hogy miért váltott

A ludaspusztai kereszt és részlete

Mátyás Júdeában, Máté Dalmáciában.
(A Beatus-térkép egy 1203-as másolata. Keleti tájolású.
– Unger: Bevezetés a térképészetbe)

állatot Lúdas Matyi, miért akart megszabadulni a ludaktól, és miért éppen lótulajdonosként búcsúzik a történet végén.

A Hortobágy ugyanis kipróbálta mindkettőt. Jó pár éve komoly botrányok voltak errefelé, csak úgy fű alatt, a tömeges libalegeltetések, a pusztuló puszta miatt. A liba mindent letarol, válogatás nélkül, elöl-hátul megsemmisítő hatású.[34] A ló viszont ínyenc állat, képes legelés közben nagy távolságokat megtenni, szálanként összeválogatni táplálékát.[35] Igazi kultúrlény. (Jusson eszünkbe: a kutyák és gazdáik is elkezdenek hasonulni egymáshoz.)

A kérdés tehát, lú vagy lúd, nem jelentéktelen, legalábbis a természetvédelem szempontjából.

Nem feledkeztünk meg Maat fejdíszéről, ugye? A tollas fejdísz a sámánok, táltosok, és – nem jelentéktelen különbség, legalábbis a szellemi környezetvédelem szempontjából – a boszorkányok fején is fel-feltűnik.[36] Ott a toll az úgynevezett ludaspusztai körmeneti kereszten is, a tollkoronás, istengyermek Krisztus ábrázolásán.[37] Ludat találunk Szent Márton (Majtény) közelében is. Lótuszvirág kelyhében születik (a lótusz a ludas hangalaki változata) a Napisten is, Buddha is.

Nagyok a kilengések. Hol isteni magasságokba, hol a gonoszság mélyállomásai felé húz a lúd, a lúdvércen[38] át Júdásig. (Ha azt mondom, lány, lyány vagy jány, ugyanazt mondom. Miért ne gondolhatnék Lúdasról Júdásra? Mellesleg hogy van az, hogy az öreg paraszt, a néprajzi gyűjtések szerint, következetesen hibásan beszél? Hogy amikor j-vel írunk valamit helyesen, ly-t ejt ki a száján, és fordítva? Adta buta parasztja!)

Júdás azért különösen fontos, mert a helyén bekövetkező apostoli (ipa-toll) cserék – Júdást váltotta Mátyás[39], Mátyást váltotta Pál[40] – jeleznek valamit, amiről később még szó lesz. (Én már a végét is olvastam.)

Érdemes az apostolok között szétnézni. A Mátyás név „rokonai": (Lévi) Máté, Natanael (Bertalan), Tamás; ez utóbbi egyben Júdás is[41], az „igazi" Júdás, Iskarióti (áskálódó) és (tudó) Tádé Júdás mellett; Tádé neve már Thotra is emlékeztet; és van ugye Pál (és Fülöp); és még az a Péter (hangrokonai: betyár, batár, Buddha).

A Lévi–Júdás (Levente–Jutas) névpár a lúd mellett a liba szót is előhívja. (Helynevek, szabadon: Júdea, Lodoméria[42], Ládbesenyő, Rád, Rada, Rudabánya; Alba–Fehérvár, Levédia, Libanon, Baalbek, Líbia, Albion, Albánia, Levante, Léva, Lébény, Rába.) Júdás és Levente a jó és a rossz harcában egyértelműen ellentétes táborba tartozik, ez azt jelzi, bár a liba és lúd között az átfedés nagy, az apró eltérés lényegi különbséget jelent.

Mátyás és Júdás, mátka és jegyes. Az utóbbi két szó

jelentése között valaha volt különbség (a mátka választható, sokasítható, lecserélhető volt[43], a jegyes egyedüliként örökre eljegyzett[44], eleve elrendeltetett[45]), mára a különbség elmosódott. (Lassan már a jegyesség intézménye is elkopik. Sőt a házasságé is. A klasszikus esküvés felvállalt, hangos szóval kinyilvánított egymásnak rendeltséget jelentett, azt, hogy válásra csak három tanú – ásó, kapa, nagyharang – jelenlétében kerülhet sor.) A hagyományos értelmezésben a mátkaság–jegyesség–esküvő a szent fogadalmak három fokozata.

Nem tudom Maatot otthagyni. Van ez a név, ugye: Mátra, ami akár összetétel is lehet: Maat és Rá. És van még két hegyünk, ami ugyancsak -rára végződik: Tátra[46], Fátra. E három együtt a címerünkben szereplő hármas halom. Vajon van-e Tát és Fát (vagy valami ilyesmi) nevű isten is? (Együttesük, Hármashalomcsillagunk van a régi csillagnevek között.)

Táttal gyorsan végzünk: ő Thot. A tudás, a bölcsesség istene, az írásművészet illetékese,[47] szintén utas a napbárkán. Ne töltsük vele az időt.

Fát (vagy Pat, vagy Bad, vagy Bát, vagy Vát, vagy vagy) nem könnyen akad horogra. Találunk egy egyiptomi istent: „...a hamisan megvádolt Bata elpusztul, de Anubisz segítségével egyszerre csak életre kel." Bata aztán még jó néhányszor meghal és újra feltámad. Bika alakjában tisztelték, az említett Anúbisz, a holtak oltalmazója pedig a testvére.[48] A hozzá kapcsolható fogalmak: hamisság, hűtlenség (gyakori halálát hűtlen felesége ármánykodása okozza), pusztulás, és ami ebből következik, az újjászületés. Ismét jelentkezik – mint Maat esetében – a testvér, a kettősség.

A Maat–Toth–Bata hármas tehát egyfajta szellemi trimurtit rajzol ki: Maat a napbárka orrában kuporogva az első meglátások, megmutatkozások, a megvilágosodás, a teremtés, az igazság iránymutató fénye, Thot a rendszerező, fenntartó bölcsesség, tudás, tudomány, Bata pedig a hamisság, a pusztulás, felejtés, üresedés, butulás szakaszát igazgatja. (Mik jönnek itt elő!)

Még egy gyors kör: a Mátra közelében laknak, mint tudjuk, a matyók. Tótok[49] lakják a Tátrát, illene hát fótot varrnunk a Fátra környékére is. Kell megint valami fát, vagy pat, vagy bad, vagy bát, vagy vát... Váta? Horvát a'!

Igen. Bármilyen furcsa, északon is éltek horvátok.[50] (A hor- előtag is megérdemel egy félmondatot: Magyarország szlovák neve Uhorsko.) A ma itt élő gurálok sok tekintetben sajátosak, elütnek környezetüktől: „A ma beszélt gurál nyelv sehol máshol fel nem lelhető lengyel tájszólás."[51]

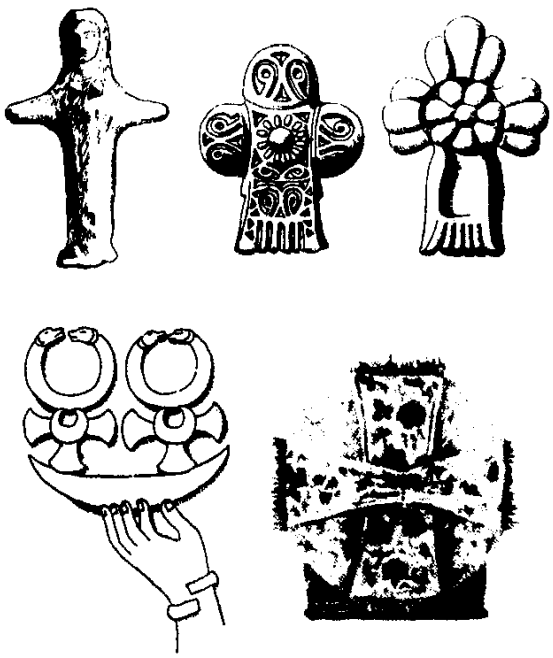
És ha elfelejtettük is, délen is élnek tótok: ők a szlovének.[52]

Valahol megint kilyukadt a hármasság. Miközben északon kirajzolódott a matyó–tót–horvát trimurti, délen is kezd megjelenni egy másik, az ottani tót–horvát népekkel. Most már keresnem kell délen is egy matyó (magyar), szarmata vagy hasonló nevű népcsoportot.

A hármas halomból indultunk ki. Ha a hármas halom állhat három halomból, a kettős kereszt is lehet két kereszt.

Fenn az égen, a csillagok között ott a két kereszt[53]: a Kis Kereszt a Delfin[54], a nagy Kereszt a Hattyú csillagkép[55].

Ha azt mondom, delfin, hallom azt is: déli fény. A fény a megvilágosodást, az Maat nevét hozza. De ez már a másik Maat. A déli Maat. Dalmát.[56]

Kereszt-lények
(Artemisz-Kybele-szobrocska Ciprus szigetéről; bronz trébelőmag, gátéri lelet; avar lovas-sír melléklete Ártándról; relief Nimrudból; mezőkövesdi matyó menyecske fejdísze – Huszka nyomán)

ESZTERGOM

Ne kerülgessük, mint macska a forró kását. Kezdjük a legszebbel, ami engem izgat (maradva persze a verbális örömöknél): „Hogy a víz, mint az élet és a termékenység jelképe ősidők óta, már a sumírok korában, tehát még az istenfa-ábrázolás kifejlődése előtt használatos volt, azt több reánk maradt relief és pecséthenger igazolja. Ilyen az az óbabiloni istennő reliefje ... aki vázát tart kezében, melyből hármas hullámzásban ömlik kétfelé az élet vize. Ez az istennő (bármi is volt akkor neve) azonos Istárral, mert a termékenységet felköltő erőt ábrázolja, s mivel Tellóban találták, alighanem Ningirsen napisten felesége Bau."[57]

Megismétlem: „...hármas hullámzásban ömlik kétfelé az élet vize."

Még egy idézet ugyanattól a szerzőtől, és benne leszünk a sűrűjében: „Tagadhatatlan tény, hogy *az ó-világban az egyenlőszárú kereszt: Asztarténak a jelvénye, mint a szaporaság, a termékenység megszemélyesítőjének s mivel ő fegyveres hadisten is,* ezért *főként ő a vadászat istene és ilyen minőségben állatja a szarvas és jelvénye a kereszt.*"[58]

Ha azt is tudjuk, hogy a Duna régi neve Isztrosz[59], Iszter[60], akkor valóban nem is következhet más, csak Esztergom (mert Isztria, Ausztria, Sztregova, Dnyeszter nem is létezik).

Ha Veszprém a királynék városa, Esztergom az istennőké.

Sokan állnak a sorban. Istar, a szerelem és háború királynéja (a káldeus, az elámi és hettita népeknél), és számtalan más közel-keleti, egyiptomi és mediterrán –

Szkíta nemez hattyúszobor
(Rudenko: Frozen tombs of Siberia the Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen)

Asztar, Astar, Astart, Astarta, Astarte, Anat, Kübele, Száhmet[61], Básztet[62], Ízisz[63], Aszteria, Déméter, Aphroditè[64], Vénusz – szerelem-, háború- és termékenységistennő (e fogalmak különböző mértékben keverednek-erősödnek-gyengülnek). „Mivel a házasság egyik módja a leányrablás volt, ebből adódhattak nézeteltérések. Ugyanennek a kapcsolatnak az emlékét őrzi a csillagos égbolt is: a Hattyú csillagképnek a néphagyományban többféle elnevezése létezik, amelyek általában a hadakozással vagy a lakodalommal függnek össze ... a Hatytyú csillagkép a Tejút hasadékában látható, amelyet Tündérek útjának is neveznek ... További példát jelenthetnek a harc és a nász összetartozására a pusztai népek állatküzdelem-ábrázolásai is. Láthatjuk példáit a kultúra bölcsőjének tartott sumér világban is. Van egy istennőjük, akire pontosan illik a fenti jellemzés. Innin a szerelem és a viszály istennője volt egy személyben. Ő az Esthajnalcsillag megszemélyesítője, a sumér termékenység-istennő."[65]

„A tündéreknek ezen *légies,* mint egyiránt a *víz* és habokban lakó természetét, tulajdonságát, legjobban fejezi ki a hitrege, az összes tündéri regékben és saját hagyományainkban is honos: *hattyúnő* képzet által ... a hattyúalak felvevésével ... egyiránt repülnek a légben, s úsznak a vizen, a tenger, folyók s tavak partjait lakják, s jövendőmondók, minőnek a hattyú tartatott az ókorban."[66]

„A Tejúton a *Hattyú (Cygnus)* csillagkép alfa és kszí elágazásánál található őseink csillaghitében a *»tündérek fordulója«,* a »megkerüléstől« való félelem ezzel függhet össze: akit a tündérek »megkerülnek«, azt olyan világba ragadják, ahonnan nincs visszatérés. A hárompataki és gyimesi csángók hitében ma is élő, a tündérek utódainak tekinthető *szépasszonyok,* ezek a »szellem mesterségek« éjjelente szintén körbe veszik és bűvös zenéjükkel, táncukkal elragadván a fák hegyén olykor több napi járóföldre viszik az elővigyázatlanokat."[67]

Az ókori Közel-Keleten a szerelem istennőjének a kis huncut papnők szerelemmel áldoztak.

A középkori Esztergom „papnői" is gyakran hoztak áldozatot. „Nem is hítták az esztergomi hölgyeket másképpen, mint az »esztergomi százszorszépek«."[68]

Szerető volt Isztahár[69], a csillaggá váló emberlány is, a bukott angyalok egyikének szeretője. A földi szeretők sorába tartozik a bibliai Eszter is, a maga sajátos módján.

(Barátom megkért, tervezzek képeslapot purim ünnepére. A terv elkészült, de közben a háttérben meghúzódott megrendelő lepattant, a barátommal meg

Kőszegi Madonna-ábrázolás – köpenyét elborítják a csillagok

nem értettünk szót: én áttételekben[70], ő sztoriban gondolkodott. Az Eszter könyvében leírtaktól csak annyiban volt hajlandó eltérni, amennyiben azt a nagymamája is megtette – Eszter eszerint azért vonakodott a perzsa király parancsára megjelenni, mert fokhagymát evett –, s hiába, hogy a Közel-Kelet hemzseg előképektől, hogy a zsidó farsang kifejezés létező, hogy a kereplő hangjával kísért álarcos ünneplésnek hatalmas rokonsága van [skandináv sziklarajzokon, mai svájci szokásokban, a busójárásban, a hazai újévköszöntő ostor[71]-pattogtatásban], mindez lepergett róla. Szíve joga persze, hogy csak és kizárólag egy konkrét történetet vegyen tudomásul, mint ahogy nekem is, hogy mindezt

furcsálljam. Mellesleg már az Eszter könyvében is zavart a *vagy–vagy* állapot, mintha *és* nem is lenne a világon.

[Mivel a megfelelő szakirodalomban tapasztaltam egyfajta érzékenységet[72], ezért csak halkan jegyzem meg, hogy a zsidó folklórkutatásban – számomra szokatlan módon – nem a szokás-, inkább a lábjegyzetkutatás dominál.])

Az eszteri mentalitást éppen azért neveztem sajátosnak, mert a szerelem-, termékenységistennő-vonulatban meghatározó módon nem a kizáró, hanem – akár szó szerint is – a befogadó magatartás a jellemző. Emlékszem – most már a pajzán felhangokat feledve – egy Artemisz-szoborra, ami végig, az egész testén emlőkkel volt tele, hogy mindenkit és mindenfélét táplálhasson. De ebbe a szerető-szerelmes vonulatba tartozik a mi Boldogasszonyunk és Köpenyes Madonnánk is.

Emese[73] anyánk ágyékából is fényfolyam tör elő. Fényfolyam az égen a Tejút, csillagok ezreiből összefolyó (és nincs egyetlen, kizárólagos fénycsepp). (Emlékszem egy mesére is, amiben egy gazdag és egy szegény lány vetekszik, hogy ki tud jobb levest főzni. A gazdag lány úgy megpakolja zsírral a magáét, hogy egyetlen, ehetetlen, kizárólagos zsírfolt úszik a levese tetején, a szegény lány levesében pedig a kevés zsiradék ezernyi apró cseppre bomolva emberi fogyasztásra alkalmassá teszi azt.)

Egyetlen földi folyót megemlítek még, és aztán ezt a nagy folyózást, beázást (Bea inkontinens) szünetelte-tem egy kicsit: Káma. A Káma folyó Kelet-Európában, szerelemisten Indiában (a Káma-Szútrát legalább annyian forgatják, mint a Micimackót). Esztergom szavunk -gom eleme a gömbölyű, gomolygó, nőies, tünékeny minőséget kínálja. Kommunikál szavunk is az ismeretekkel való közvetlen érintkezésről szól. Gom, kám, kan, kanos – ez utóbbiban a férfiasság mint specifikum mellett a nemtől független felfokozott nemi vágy is jelen van. A libidó.

A libidót Magyar Adorján is említi, a liebe, libéd (hattyú), lebéd, labúd, Lebéd mint szerelemisten, röpülő huszár, hattyúszárny kifejezések közelében, illetve felhívja a figyelmet Benedek Elek Hattyúvitéz c. mesé-jére.[74] Nála a lib szógyök megfordítottja: bal.

És ezzel belibbennek a képbe a palócok. A palócok, a pálosok, Pál, a remete – visszamehetünk egészen mélyre.

Csak néhány szó, szétszórt nyomok az időben:

Kelta népcsoport a bojok népe, Buda és Prága (Pál ága) környékén éltek.

„A »Hármaskosár« eredeti nyelve a *pali* dialektus."[75]

Nepál, Palesztina, Baalbek, Aplu, Apolló, pelazgok.

Az egyiptomi Bólosz működéséhez köthető a „szimpátiatan" létrejötte.[76]

Az anakhoréták (későbbi koptok) vezetője a thébai Remete Szent Pál, a pilisi pálosok névadója.

„A Balkánra a gnósztikus eszméket valló *paulikánusok* vitték ... a tanokat, melyek a 9. századtól a *bogumilok* mozgalmában éltek tovább..."[77]

Egy ősi palóc mágikus szertartás: Maso nagyapám mosolyt varázsol az arcokra

Az „...újbabiloni világtérkép az i. e. 6. században keletkezett, Mezopotámia folyóit, hegyeit, mocsarait és a környezetét ábrázolja ... A korong alakú világot a Keserű Víz veszi körül ... A déli irány felfelé van." (Unger nyomán)

Saulus–Paulusról se feledkezzünk meg.

Pal- gyökű szavakból gyönyörű gyűjteménye van Sólyom Ferencnek[78] (példák, a számtalan közül: pala, palacsinta, palánk, palló, pallos, pall, láb, labda, bal, balkány, balta, bálvány, Bajkál, Balaton, lapos, lápos), csak kiegészíteni tudom a palocsa, polyák, pólya, bölcső, palást, paraszt, falusi, vallás, valós, bűbájos, Babilon, parázna, fallosz, páros, parázs, varázs, paripa, párka, párta, palmetta szavakkal.

A palmetta visszavezet a palócokhoz: Pál–Máté, palóc–matyó. „Mind jobban kezd erősödni az a nézet, hogy a palócság igazi központja a Mátra környéke..."[79] (Gallyatető, Galilea,[80] gálya.) Hogy ki palóc, ki nem, vitatott, van vélemény, mely szerint a matyók a palócokhoz tartozók.

Még egy csoportja van a palócságnak, mely önálló névvel bír: a barkók[81]. („Nem akarok a bárkára gondolni, nem akarok a bárkára gondolni..."[82]) Barkó, pajesz, bajusz, palóc, pilis – de ne szőrözzünk ezzel. Menjünk tovább.

„Ízisz ... a világot fekvő emberhez hasonlítja, ennek szíve, vagyis a gondolkodás középpontja felel meg Egyiptomnak."[83] Földünk szív-csakrája ma a Pilisben van. Úgy mondják.

A földön fekvő ember Atyát is kíván maga fölé: „A cefalùi dóm szentélyboltozatának híres mozaikképe ... úgy állítja elénk a Mindenség Urát, hogy a jobb kéznek a test felé visszahajló ujjai, a karra tekeredő köpenyszárnnyal együtt egy hajó előrészét rajzolják ki ... míg a tatját a bal kézben tartott könyvalakzat idézi meg. Ily módon a Pantokrátor-fej éppen a fővitorla helyére esik ... A megfelelések az Argo csillagkép utód-egységeivel szembeszökőek! A köpenybe burkolt jobb kéz mintha a *Carina* (Hajógerinc), a könyvet tartó bal meg a *Puppis* (Hajófara) csillagkép körülrajzolása-föltestesítése révén állt volna elő, a Krisztus-arc pedig éppen azon a helyen tűnik föl, amelyről – a vászon becsavarodván – elillan, tovatűnik »információhordozó« Unikornisunk."[84]

Ha már hajózunk (navigare necesse est): a sumér Utnapistim[85] és Noé is túlélte a maga vízözönét bárkája segítségével. (Mindannyian tudjuk, mit jelenthet egy bárka – Mérleg – a Vízöntő korában. És ha Állatövben gondolkodunk, az állatpárok – Ikrek – is új értelmet kaphatnak.)

Az egyiptomi ünnepek sorában bárkaünnepet is találunk (nem ezt hívják barkaszentelésnek). A lélek három formája: Ba-Ah-Ka. „...Hermész ... hirdeti meg: »Létezett a Szellemi Fény a szellemi fény előtt és mindig létezett az értelem fényességes Értelme, és nem volt semmi más, mint ennek az egysége. És a Lélek vette körül az egészet.«" És: „Egyiptom ... a világmindenség temploma."[86]

A templom közösséget befogadó része a templomhajó.

A Kárpát-medence egyetlen hatalmas, mindannyiunkra vigyázó szent tér.

Ha délnek fordulva nézzük a Kárpátok karéját,[87] az akár a nyugatra úszó napbárka is lehetne. („Íme, a Kárpátok. Ez a ti bárkátok.") „A felföldi emberek tisztelték a Napot; az idősebbek még emlékeznek rá, hogy ennek az égitestnek nem volt szabad hátat fordítani!"[88] (Igen régi térképeken fenn volt a déli irány. Volt olyan is a térképtörténelemben, amikor keletre tájoltak. Ma az észak a felső helyzetű. Ha ez az irányforgás folytatódik, hamarosan a nyugati irány kerül felülre. [Legalább lesz miért felnéznünk a Nyugatra.])

Bárka szavunk egyik jelentése: gát.[89] Gátmetszésnek pedig egy szülést megkönnyítő (Kárpát-*medence*) beavatkozást neveznek. A termékenységet elősegítendő. (És bizony rászorul a határozott, operatív beavatkozásra gátakkal terhelt vízgazdálkodásunk is.[90])

NAGYKANIZSA

„Egyszer a kismalac egy szép darab izst túrt ki a földből. Már éppen be akarta kapni, amikor az öreg koca rászólt: Be ne kapd, te kismalac, mert ez a nagy kan izsa!"[91]

Elnézést kérek, de ezen a szinten kellett kezdenem, mert a folytatás sem kevésbé blőd (közbevetőleg: van Izsa nevű falvunk a Mátyusföldön): Kanizsáról ugyanis Ganésa, az indiai, elefántfejű isten jut az eszembe. Márpedig ez nyilvánvaló vadság. Indiai kapcsolat, nahát!

De talán nem akkora nahát. Van Bihar megye itt és Bihar állam ott, Eger itt, Agra ott, Szita folyó itt, Tisza folyó ott, ébresztő, Madaras, Madras, Buda, Buddha, Deva és Déva, sivatag és Síva (sívó és Sió, Sajó, Száva), Brahma és Baranya, Visnu és Vázsony, dravida és Dráva. Ha rokonságot keresek, ha komolyan gondolom, mindez délibáb (Delhi, babu), de nem gondolok én semmit komolyan.

Kálit is megemlíthetem. A sötét istennőt. És a Kálimedencét, Nagykállót, Kalocsát (meg a térgyem kalácsát).

Emlékszem egy kálára. Sokat tanultam tőle. Akkor ismerkedtünk meg (azelőtt – merev, viaszos, temetőbe való, művirágot utánzó – sosem tudtam mit kezdeni vele), amikor béreltem egy lakást, és a bérleti feltételek között szerepelt az ott hagyott növények gondozása. Épp nyílt, és megajándékozott a fehérrel. Olyan tisztát, amilyet a kelyhében, még nem láttam. Azt hiszem, ezt hívják szűzinek. Aztán a gázfűtés, a levegőben lebegő por visszasegítették a közönséges fehér állapotába.

Két és fél hónapig laktunk együtt, ebből két-három

napig virult, a többi a lassú hervadásé. Nyugodtan, ráérősen, minden kapuzárás előtti pánik nélkül száradt el a virágfej.

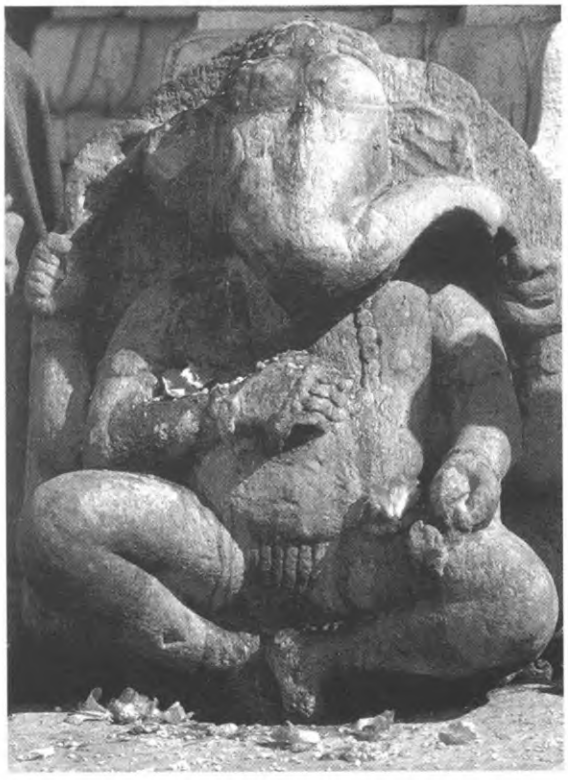
A türelme volt a megdöbbentő, ahogy a saját ritmusát megélte. Nyugodt, hosszú, rejtett készülődés után villanásszerű ölelkezés a fénnyel, majd a hervadás, leszállás lassú szakasza, hogy egy újabb ciklus kezdődhessen.

(Azóta tudom, a korona nőnemű. Normál esetben évtizedekig rejtőzik a vasláda mélyén, mint a növények magja a földben, majd egy gyors, pompás, király-gyümölcsöt termő aktust követően újból eltűnik a láda mélyén. [Vajon miért kényszerítették ki az amerikai prédálók a korona-visszaadási megállapodásban a közszemlére tételt? És miért kell ezt betartanunk? – Mindig ezek a miék. Miau.])

Jusson eszünkbe, az igazság, a tudás teremtő-fenntartó-pusztító hármassága erőteljesen összefügg a halállal. (Maat mérlegeli a leélt életet, Thot a holtak birodalmának írnoka, Bata maga is átéli a halált.) A nyugodt halállal. A méltóságteljessel, a vállalt sorssal. A végzettel, a fátummal, a – fatalista módon – befogadott halállal. A kellő halállal.

Minden ismeret – ebben a sorrendben – mérlegelődik: köze van az igazsághoz, a fényhez, e világhoz vagy sem, része az egésznek, a rendnek vagy sem, lényeges, minőségi elem, vagy csak a mennyiséget sokasítja (mert ha csak több, akár kevesebb is lehet, felejthető).

De vajon juthat-e eszembe más,
mint, ha rágondolok, a bölcsek kövére?...
(Waterstone: India)

Hogy a teremtés, alkotás, világra jövetel mennyire fontos, mi tudjuk. Hogy minden mindennel összefügg, hogy a világegyetem működéstörvényeivel rendezett, ezt is sokan vallják. Hogy az indokolt felejtés, a szükségszerű pusztulás, az időben érkező halál szép és kell és tisztes, no ezt nem szokás elfogadni. Szolgáltassunk a magunk módján igazságot a bukásnak, a pusztulásnak, nézzük meg a batai fokozat néhány árnyalatát.

Kezdjük a nyilvánvalóan sorsszerű, vállalt és elrendeltetett, fájdalmas szép halál ábrázolásával. A neve: Pietà.

A vallásalapító Buddha a kiürülés, a lemondás, a letisztulás árnyalata. (Akinek már voltak memóriaproblémái a számítógépével, pontosan tudja, mi ebben a jó.) A belső, passzív út. (Helynevekben: Bhután, Bod[92], Boda, Bodony, Bodajk, Böde, Bedő, Buda, török nevén Budin[93] [„Féltem azt a várost. Ami ott a csatornákban hömpölyög... Egyszer átáznak a tartófalak, megroskadnak, és ez a toccsanás lesz a végső."].)

Rámenős, aktív párja Batu. Aki ikresedve (az Ikrek jegy keleti neve: Patkány) jelenik meg:

„Ezenközben a kán [Batu, vagy ahogy a szövegben szerepel, Batusz Akdur kán] is megérkezett Üngürüsz földjére, és kánjaival való tanácskozás után úgy határoztak, hogy az egyik kánt, akit Patának hívtak, a leh [lengyel] tartomány ellen küldi.

A leh király sereget küldött (Pata ellen), és a Krako nevű ismert vár közelében a két sereg megütközött. Ebben a csatában Pata kán vereséget szenvedett, összes katonái kardélre hányattak. Egy sem menekült közülük, és nyomuk semmivé vált."[94]

Az erőből felejtés, a felejttetés a legtöbbször kudarcra van ítélve. (Emlékezzünk Karthagóra. Csak azért is.)

De a történetnek folytatása (ha ugyan ez a jó szó a ciklikus, visszacsapó időben) is van: „A Magyarországot feldúló 1241–1242. évi mongol támadás Lengyelországra átcsapó hullámai Stary Saczot is elérték és elpusztították ... 1280-ban alapította itt a kegyes életű Kinga, Boleszláv herceg felesége, IV. Béla magyar király leánya a klarissza apácák kolostorát."[95] Kingát idén, 1999-ben avatta szentté Pata kán névutódja, a Vatikán.

Drasztikus, gyilkos, sorsfordító, eltörlő szándékkal többször is fellép történelmünkben egy pusztító démon: a vadkan[96].

A napszekeret hebehurgyán irányító Phaeton (róla nevezték el a fényrészecskét, a fotont) az erőtlen igazságot példázza. A lovak, a kimondás mozgásba, lendületbe hoz valamit, ami később fékezhetetlenné, kezelhetetlenné válik. (Magam sem teszek mást: rálobbantok valóságokra, de nem bizonyítok, nem teszem igazolhatóan, hitelesíthetően valóssá azokat.)

A magyar Buddha példázata a megbokrosodó lovakról: „...Deák elmondta: »egykor« egyik »ismerője esztelenül és veszélyesen ragadá tűzvérű lovain«, s »ő tartva a felborulástól, a gyeplőbe kapott. Hagyja ezt ön« – mondja neki a lovak gazdája –, »így talán megmenekszünk, de ha a gyeplőbe kapkod, s nem hagy szabadon működnöm, biztosíthatom, hogy árokba fordulunk.«"[97]

A pusztító erők hazai papjai, irányítói a betyárok.

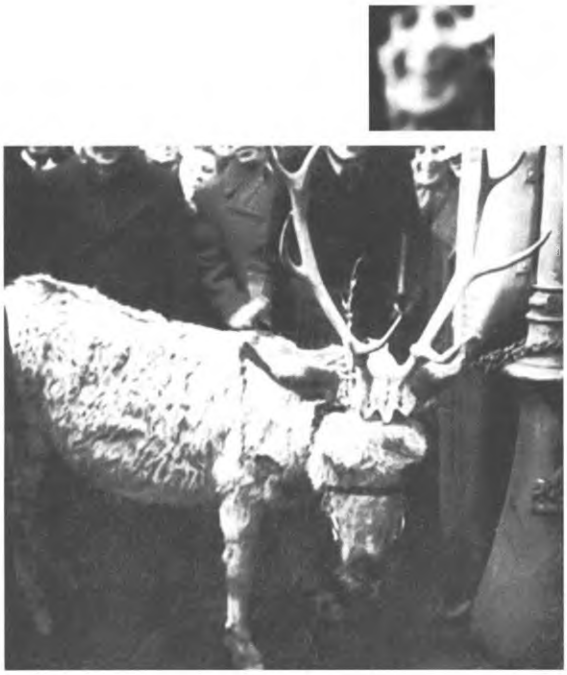
A rovás, betűivel[98], botpárjával az Ikrek-típusú, kézben tartott, ellenőrzött, valósághoz mért tudás, míg az írásos kultúra az elszabadult, megfoghatatlan szellemiség. (Élni azt él az ember, ami valóban történik, írni azt hazudik, amit csak akar.)

Még, szavak, csak úgy: pata[99]; patak (hogy ez hogy

kerül ide?); pataró, fataró[100]; pötty, pete; fattyú (gyenge jogalappal bíró, erőtlen, akár Corvin János); fátyol (patyolat jelentésű[101] is); fitos (görbe), elfitorodik (elfintorodik, elferdül, megbicsaklik)[102]; csetepaté; potyadék; pota[103]; patvar[104]; vátesz; Fata Morgana (délibáb – tündéri minőség is, csalóka látszat is, s így a lidércekkel is rokon).

Legyenek helynevek is (és lőnnek helynevek): Bata, Bátaszék, Nyírbátor, Butyka, Bojt, Vadna, Vata, Fót[105], Podhale, Poprád, Gyöngyöspata, Putpalóc[106].

De térjünk vissza Ganésára[107], legalábbis hely-vonatkozásaira. Nem illik ismét kanizsázni[108], jöjjön inkább Knosszosz, Gangesz[109], Felsőelefánt[110] és az Ormányság[111].

A Csodaszarvas Mozgalom (és a szkíta–magyar folyamatosság) kigúnyolására a nyilasok „felszarvaztak" egy csacsit. (Furcsa gusztusuk van, mit mondjak)

Ormány szavunknak – orma és öröme (derűje, Adria és derelye) mellett – ellentétes fogalmak is együttjárói: a remény és az ármány. Ugyancsak ellentétes irányultságú – bár itt már szándékos lejáratást sejtek – kende méltóságnevünk és a hallja kend!-féle lekendezés. És mintha ugyanez a szándékosság dolgozna a napkereszt-szvasztika és a horogkereszt, vagy a Nyilas jegy és a nyilas fasiszták összemosásában. Gnosztikus[112] szavunk pedig a gonosz[113] kifejezéssel gabalyodott össze. Megemlítendő még egy gabaly: a gnosztikus és a hermetikus tanítások, ha sok-sok tekintetben közösek is, nem azonosak.[114]

Mindenesetre mindkét vonulat nagy jelentőséget tulajdonít a rejtett, a nehezen hozzáférhető tudásnak, amihez csak fokról fokra, nagy nekifeszüléssel lehet hozzájutni. (Hátha ezért emlegetnek mélyenszántó gondolatokat. Hm? [„Elefánt. Okof ember vele fánt."])

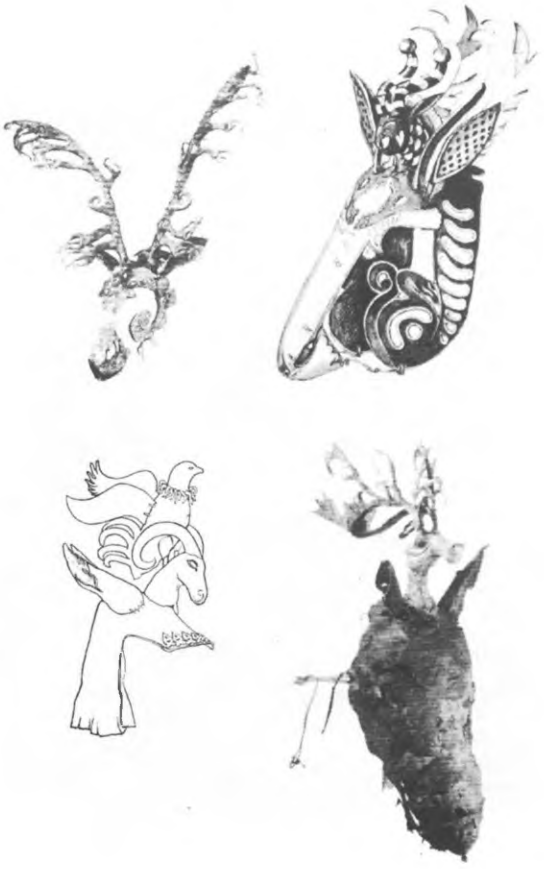
Spórolók, az agymunkát megspórolni akarók találták ki a beavatási rítusokat, struktúrákat, amiknek lényege az, hogy van valaki, aki már tud (ez a tudás persze örökérvényű, mert szavatossági ideje ugye nincs), és táguló körben (legszolgák, szolgák, ismerősök, odakeveredettek) több-kevesebbet leoszt belőle. S mivel a tudás hatalom (igen?), piramis[115]-szerkezetben, szamárlétrában, hivatali rangsorban, odaférkőzésben bíznak a töredékre várók.

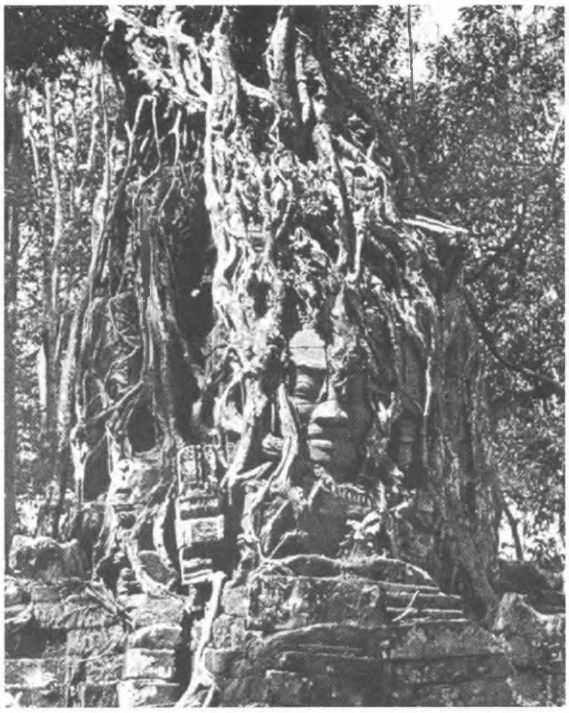
Tegyék, tülekedjenek, jussanak fel a csúcsra – és találkozzanak a helyzettel: a valóság mindig elmozdul egy kicsit. (Hermész az istenek hírnöke, az előttük járó. A hajnali harmat, aki a Nap keltével továbbsiet.)

Van egy indiai eredetű társasjáték (a dzsungeljáték), amelyben a küzdő felek figurái különböző erősségűek. A macska erősebb mint a patkány, a farkas erősebb mint a macska, a kutya erősebb mint a farkas, a párduc erősebb mint a kutya, a tigris erősebb mint a párduc, az oroszlán erősebb mint a tigris, az elefánt erősebb mint az oroszlán, és az elefántot, a legerősebb állatot csak a leggyengébb, a patkány győzheti le.[116]

A piramis csúcsa lehajlik önmaga alapja alá. Mintha a legtitkosabb, legnehezebben elérhető tudás alávetné magát a hétköznapi, mindenki számára hozzáférhető valóságnak. Mintha valami ciklikus hierarchia működne. Mert a legnagyobb tudásúak tudják, az égbe csak a valóság mélységein, csak a személyes megélésen át vezet az út.

Szkíta lófej-ékek (Rudenko nyomán)

A masszív kőromokat keresztülfonja indáival a törékeny élet (Kambodzsa, Angkor, Ta Szom szentély – Rawson: Az indiai civilizáció)

Egyetlen hazai példa: a táltosküzdelmek leírásából közismert, hogy a tudás legmagasabb fokozatával rendelkező táltos, a legerősebb bika is legyőzhető, ha kívülálló a hátsó körmét megüti. A hétköznapi valóság legkisebb ellenállása is elegendő, hogy a legerősebb tudományosság eltakarodjék.

(A valós tudásban mindig ott a mozgás, a hullámzás, a folyamat, az élet.[117] Eljegesedett, kristályosodott tudás csak, amit a könyvek adnak. Kövekké dermedt könynyek. *Ez* a holtak birodalma.)

Kanász, király, napisten – azonos kalapviseletben (somogyi zsebtükörről; „indoszkitha" pénzérmék király- és istenalakja – Huszka nyomán)

A bikaküzdelem – a Bika jegy keleti megfelelője a Disznó –, íme, visszahozott Tatár Ilonához. (Mongolica. Bocs.) Szavak, sűrítve sorolva: kan, kanzsa[118], kanász, kenéz[119], kondás, gond, kondulás, kondorgás[120], gondolat, gondola, kandúr, kendó, Kánaán, pelikán, boszorkány, sárkány, kentaur, kun, hun, a kantár és kondér népe... és most következzen – a jó kondi érdekében – egy ősi magyar energiasűrítmény:

SZALONNA

Igen, van Szalonna nevű falvunk, Borsod megyében, a Bódva partján. (És van Kolbásza, Harka, Sajt és egyéb disznóságok. Hozzá kenyér – Kenyérmező, Konyár –, nagy karéjjal – Nagykároly –, Tormás is, ha kívánja valaki [Mostárért egy kicsit távolabb kell menni].)

Kicsi falu, nagy nevű rokonokkal.

Split külvárosa Solin. Solin közelében Salona, dalmát város, hadi kikötő, ma csak romokban.[121]

Hatalmas harcos központ Shaolin kolostora is. Nem kell bemutatnom.

Jeruzsálem[122] városát sem.

Hórusz, a sólyomfejű napisten hazai sólymainkat is felröppenti: Gyöngyössolymos, Somló, Solymár, Kerecseny, Kaba[123] (Kaba–Csaba[124], kavarog–csavarog, kábul–csábul) – ez utóbbi még egy hatalmas szellemi örvénylést hoz elénk: a Ká'ba nevű zarándokhelyet (az iszlám szó magában foglalja a szellem, béke jelentést is[125]). (Csaba királyfi, mint tudjuk, fenn vágtat a Hadak útján. „Debrecen határában Zoltai Lajos talált egy »Kaba kutya« [Kaba kútja] nevű földrajzi megjelölést. Ez a hely Boldogasszonyfalva – egy elpusztult falu – környékén feküdt."[126] – Kaba kúttya, Hadakúttya.)

A Nap „magasságában" maradva: „...ha a sárga szóban R helyett L-et helyettesítünk, megkapjuk a *sajgó, salygó, salgó* szót, amit manapság inkább fénylés, ragyogás értelmében ismerünk és a Történelmi etimológiai szótár a *csillog* szó változatának tartja. Lásd sallyarany–sárarany, azaz fényes, sárga arany ... Ez a *sal, salyog* szó is a tűzzel kapcsolatos, hiszen sajgó fájdalom: égő, tüzelő fájdalom. Összevethető a latis *sol–nap* szóval is."[127] (Salgó, Sály, Salföld, Salomvár, Selypes.)

Bárhová nyúlunk is, gyűjtő, tároló, akkumuláló szereppel találkozunk, energiák, megfoghatatlan szellemi erők sűrűsödésével.

(Folyékony, folyamatszerű erők az égen a Tejútban testesülnek meg, mint megállíthatatlanul hömpölygők, állandóan mozgásban lévők.[128] A Tejút nyílása[129] közelében megtaláljuk a raktározó, gyűjtő, ugyanakkor tápláló forrásként működő helyet is, a Korcsma [csapszék], másik nevén Szentkút csillagképet [az élet vize forrását].)

Fel van adva a lecke Szalonnának. Ilyen rangos névrokonok között kell megjelennie, és fel kell mutatnia valamilyen nagyon fontos energiatároló, szellemiséggyűjtő sajátosságot.

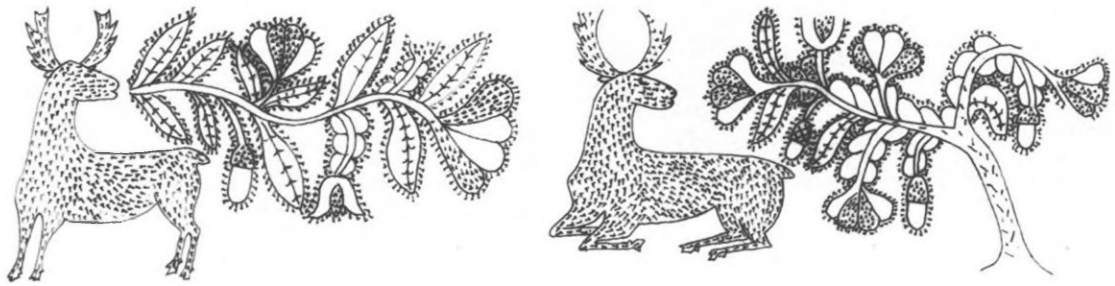
De nem csalódunk falvunkban. Méltó tagja e rangos társaságnak. Nagyon fontos – anyagi létünk és szellemiségünk számára is fontos – tudnivalókra hívja fel figyelmünket templomi festett kazettáival.

Ezek a festések egyszerűen fákat ábrázolnak. A legkülönbözőbbeket. Erdőnyi mennyiségben.

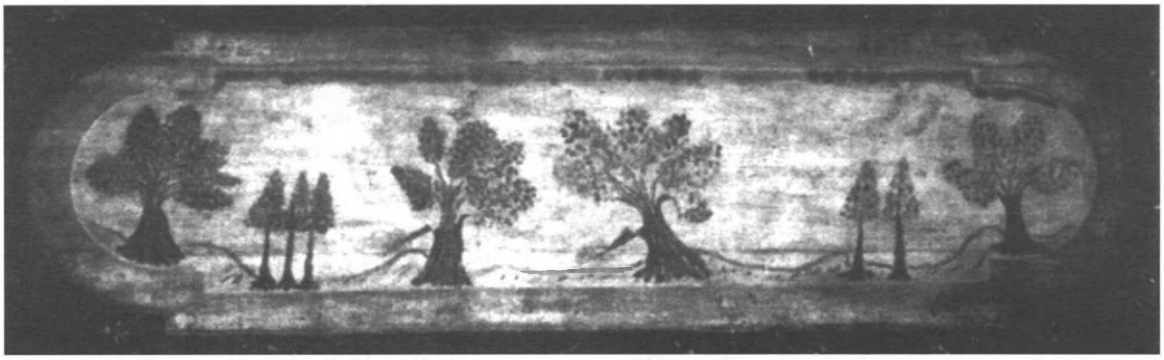
S hogy miért fontos a fa, miért fontos az erdő? „...a folyók vízjárását a csapadékviszonyok mellett a vízgyűjtő erdősültsége határozza meg. Ennek megfelelően a folyószabályozásoknak – ha mi valóban szabályozni akarjuk a folyó vízjárását – a legfontosabb eszköze nem a gát, az átmetszés, a sarkantyú stb., hanem az erdő."[130]

A maksai, Szent László legendáját ábrázoló freskó részlete (Rády nyomán)

Ha ez a szarvas beszélő szarvas, ez a fa visszabeszél

Szalonna, karzat (Sólyom Ferenc felvétele)

„Az erdők talaja ... »szivacsszerűen« tartja vissza és engedi el a lehulló csapadékot..."[131]

„Az Alföld ártereinek arculata ... sok tekintetben a hegyvidékeken, így az Erdélyben és a felvidéken élő népek tevékenységtől függ. Ha ezeken a területeken intenzíven irtják az erdőket, az az Alföld vízháztartását teljesen felborítja."[132] (Minden hónapban találok egy fakockát a postaládában – reklámnyomtatványok formájában.)

„Az ártéri gazdálkodás leglényegesebb jellemzőjét ... egyetlen mondatban összefoglalhatjuk: e gazdasági forma az ember és a természet együttműködésén alapult; az ember a természeti folyamatokhoz alkalmazkodott, ez azonban nem azt jelentette, hogy a természet erőinek kiszolgáltatva élt, hanem azt, hogy velük azonosult, azaz ténylegesen a természet részeként élt (és éppen mint »műveltséget és mesterséget hordozó, teremtő és államot alkotó minőség«), a gazdaságát a természetes önfenntartó rendszerek mintájára építette ki, azaz a természet folyamatait nem a leépülés, hanem a kibontakozás irányába befolyásolta."[133]

Az évszázad árvizeit szenvedtük el ebben az esztendőben. (S hogy már nem lesz „rekordjavítás", csak annak köszönhető, hogy ezredfordulóhoz értünk.) Kell még magyarázni, miért kell visszatérni a természetes gazdálkodáshoz?

Ha még mindig azt hinné valaki, hogy ez csak Molnár Géza monomániája, hadd idézzek valakitől, aki átélte a civilizáció „áldását" a Hortobágyon: „Valamikor réges-régen még gazdag, bővizű folyócskák, nádas erek és tavak bőven adtak vizet minden rászoruló embernek, állatnak. Ahogy azonban elkezdődött a Tiszának és mellékfolyóinak a szabályozása, levezetése, úgy sorvadt el lassan az életet adó víz is." „...ez a föld nagyon akaratos. Csak azt lehet vele művelni, amit maga a föld is akar."[134]

Ez utóbbi mondat jelzi, a megfelelő viszony kialakítása talán a leglényegesebb kérdés: vagy alá-fölé rendeltségben akarom magam alá gyűrni, megszabályozni a természetet, vagy mellérendelő viszonyban próbálok együtt élni vele, egyenrangúként, kölcsönös boldogulásban. (Érdekességként: sok kifejezésünk van, amelynek a személyes névmások vonzataként megjelenő ragozott formája új értelemmel bíró, önálló szó.)

Szalonnai kazettáinkon a fák különbözőek, önálló egyéniséggel, szellemiséggel bírók. Tanulságos „a maksai, Szent László legendáját ábrázoló freskó": a küzdő felek története a háttérben álló fákkal megismétlődik, azokról is leolvasható. László és a kun személyes életfáiként jelzik pillanatnyi állapotukat.[135]

A megszemélyesítés, a személyes viszony kialakítása, az életszerű élet ma – tudom, hihetetlen – fellendülőben van. Szervezéselméleti tény, hogy bizonyos helyzetekben az intuitív, ösztönös vezetői döntések vezetnek célba, a matematika – a legkilúgozottabbnak tetsző tudomány – területén káosz-, inhomogén tér-kutatások erősödnek, az élethelyzetek megértésében a digitális számítástechnika is kénytelen az analóg megközelítéseknek teret engedni („Általában a mechanisztikus rendszerek kvantitatív elemzéssel kezelhetők, míg a humanisztikusak minősítést kívánnak."[136]).

Ez a fajta visszatérés a valóságba – rühellem a nagy szavakat (jövőkép: brrr!) de ez most kikerülhetetlen – életben maradásunk szempontjából elkerülhetetlen.

„Olyan melegem van, hogy beleolvadok a környezetembe" – közli velem vér a véremből[137], s Keletről jön a visszhang: „...akár a vízbe öntött víz..."[138]

És ez így természetes. Tengeri élőlény-korunkban mint víz a vízben éltünk, akkortól hordozzuk íz-érzékenységünket is magunkkal. (Szerelmi életünket is befolyásolják – legalább tudat alatt – egészen elenyésző mennyiségű illatanyagok.)

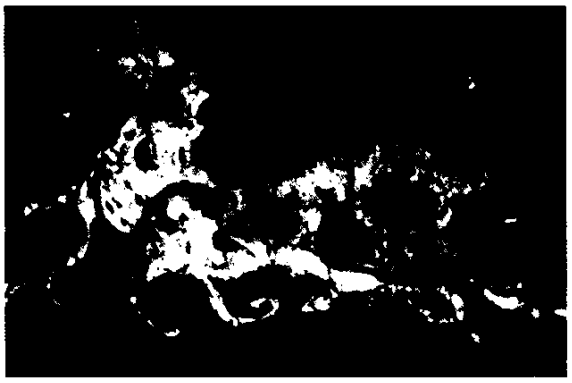
Nyelvünk őrzi – elenyésző mennyiségben ugyan, de érzékelhetően – azt a gondolkodásmódot, filozófiát, ami a természeti, természetben, természetesen élés velejárója. Nem tudom megállni, hogy ne említsek néhány szót.

Év–esztendő (ív–osztandó) szópárunk a ciklikus időérzésre vigyáz.

A gondolkodás természetéről szól a kerékagy (a forgás tengelye) és fő (fej és forr – energiasűrűsödés) szavunk.

Schumacher, ha tudott volna magyarul, bizonyára elgondolkozik kis és kies szavunk hasonlóságán.

Területmértékeinket – hold, öl, ár, nyilas[139] – is érdemes szemrevételezni. Ezek bizony víz-mértékek. Mégpedig (legalább) kettős jelentésűek, születéshez és halálhoz kötődő árnyalatukkal nyelvünk átellenes végpontokban, tengelyben gondolkodásáról vallva: hold (női, anyai minőség)–holt; anyaöl–gyilkol; ara, árad, szaporodik–arat, árt; nyílás–fegyveres. Nyilas szavunk

Koreai lóábrázolás – a paták helyén patak

vizes jelentéséről kell még szólnom: „A Rétyi Nyír sok nyír-es társával együtt eredetileg nem nyírfás, hanem – a szó régi »mocsár« jelentése miatt – vizenyős, mocsaras területre vonatkozhatott (a nyírfa eredeti jelentése: mocsárfa)."[140] Nagyon idekívánkozik egy folyónév: Nílus. (És még egy: Arpa.[141] – Árpád népe árad, apad.)

A feladat egyszerű: a földi folyókat életben, mozgásban tartani, s ezzel az égi nagy folyó, a Tejút létét és működését fenntartani. (A programot nem én találom ki: e szerint élünk évezredek óta. Magyar népi csillagneveink között a Tejút kapta a legtöbb elnevezést: körbe-becézi népünk az öreg folyót.)

Mindez a szellemi folyamatokra is igaz.

És most veszem csak észre: ahogy az égi fényfolyam fényszikrák[142] sokasága, ez a szó-ömledék is bizonyos kulcs-szavak, kulcsfogalmak körül sűrűsödik. (Legtöbbjük Fazekas Lúdas Matyijában olvasható vagy abból kiolvasható – lúd, Júdás, Maat, igazság, három, szent fogadalom, fót, dalmahodó [dalmát és halom] –, melléjük teszem még a Fazekas család címerét: kék mezőben hármas dombról kiemelkedő unicornis, mögötte egy kéve búza.) Szó-szikrák ezek, amiken szökellünk.

De most már hazafelé veszem az út.

(KIVEZETŐ)

Lehet, hogy egy szó sem igaz az egészből. Lehet, ha egy hús-vér palócot kérdeznénk, hattyúról, szerelemistenről, visszakérdezne: Jól vagy, apukám?

Nincs ennek jelentősége. Lehet a valóság többrétegű. Lehetnek a valóságnak mélyáramai, amikről semmit sem tudunk, amíg minden rendben van.

Törődik az egészséges ember a vérkeringésével? Ugyan. De a szúnyog, az emberével, igen. Nem látja az ereket, nem tanult anatómiát, mégis, sötétben is, megérzésből, biztosan bök. Megtalálja, mert szüksége van a vérre. Mert az jó neki.

Így lehetünk a Ley-vonalakkal, vagy (ej, magyarítsunk!) talaj-áramokkal is.

Emlékszem, valahol a Tisza közelében éjszakáztunk, és felébredtem a sötétben. Aztán még többször. Csak rájöttem, amint elalszok, valaki alattomban megbök. (Pedig nem is én horkolok, a tej alszik a számban.) Úgy döntöttem, pálinka előtt nem verekszem, kimentem járni. Sötét volt, nyirkos, fáztam, kábán, nyűgösen, hová lépek, se láttam, aludtam volna még, bizonyos felme-

nőket is emlegettem sűrűn, és a nagy menés közben átmentem valamin. Visszaléptem, többször kipróbáltam: a rét egy jellegtelen, a többivel ugyanolyan pontján, egy méteres körön belül jól éreztem magam. Talán melegebb volt. Legyengült, felindult állapotban fogni tudtam a szunnyadó energiákat.

Lehet, hogy szellemi közegünk szunnyadó mélyárama a hármas halomban megmutatkozó tudásvonulat? Ha igen, e vonulat vezetője Thot, Hermész[143] (a háromnagyságos), Merkúr, vagy ahogy tetszik. „Ez az álmosi szerep, és végső soron itt egy merkúri szerepről van szó." „...itt a vezérlés nem ugyanolyan értelmű, mint a mai hadvezető vezérlés. Tehát a vezér itt valóban szellemi vezérlést hajt végre."[144]

(Nyilván nemcsak a Merkúrnak van saját halomzata, hanem valamennyi planétának. Még a Földnek is. [Valami rossz homoki bor a földhányás fogalmának árnyaltabb értelmezéséhez is hozzásegített egyszer.] De a kedvencem, változatlanul, holtomiglan, örökké áhítattal: a Vénusz-domb.)

Ennyi tőtt, ennyim vót, visszajöhet, aki hótt.

Még egyszer elnézést kérek mindazoktól, akik bizonyító adatokat, és azoktól is, akik, nem ismerve, valami magasröptűt kerestek e sorokban. Nem állt szándékomban ilyesmit kínálni. Csak apróságokat, játszó kedvűeknek, csupa olyasmit, színes tollat, lyukasra ázott kavicsot, mezei mítoszkát, foszló ötletet, ami egy messziről jött ember tarisznyájában elfér.

(Nem szeretek cipőben járni. Töri a szárnyam.)

JEGYZETEK

1 A hangzók átválthatóságában igyekeztem Pap Gábor Jó pásztorok hagyatékának függeléke szerint eljárni, egy-két eset kivételével. Egy ízben a k–cs cserével is megpróbálkoztam; és úgy vélem, bárhová beszivároghat az i-n keresztül a j (fa–fiú–fijú–folyó), az u-n keresztül a v (tudás–tévedés [véda=tudomány]; lásd még szarv–szaru, Pap Gábor: Mondjunk új örömet, in: „Találnál csodafiu szarvast", 184. o.).

2 Rendhagyó módon arra is hivatkoznom kell, amire nem: A földrajzi nevek etimológiai szótárát nagy ívben kerültem.

Használtam viszont – nagy örömmel – Hoffmann István–Rácz Anita–Tóth Valéria Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye c. kötetét. (Várom a folytatást. És ezt nem fenyegetésként mondom.)

3 Buka László is felsorolt egynéhány szám-nevet az egyik legutóbbi Főnixben, de ez engem nem tarthat vissza.

4 Tamanára a már említett Helynévtörténeti adatok... c. könyvben, annak is csak egyetlen térképén találtam. A kötet ugyanakkor nagyrészt mutatókból, a legkülönbözőbb szempontok szerint feldolgozott, egymást eltérő mértékben lefedő kigyűjtésekből áll. Nos, ha ennyi mutató ellenére kihullhatnak adatok, talán érdemes volna az egészet újramutatózni. (Vigyázat, újramutatózni, nem mutatóujjazni – rossz vagyok.)

5 „...az altáji lovas-temetkezések szimbolikája még korántsem tekinthető minden vonatkozásában tisztázottnak – magában az 1. sz. kurgánban is kereken tíz, különféle módon felszerszámozott ló tetemét találták meg, más-más állatjelképekkel ékesítve!..." (Pap Gábor: Csak tiszta forrásból, 1990. 46. o.)

A teljesebb képhez az is hozzátartozik, hogy a lók szŏ önmagában is értelmes, két hegy közötti meredek bemélyedést jelent. (Kriza János: Erdélyi tájszótár.)

6 A Magyarország c. útikönyv szerint kun eredetű szó, jelentése: pusztai vörös róka.

7 A hort vadászkutya, agár jelentésű. (Tar Ferenc: A Hortobágy. Hortobágy Község Önkormányzata, 1996. 8. o.)

8 Anyaméhet is, köldököt is jelent. (Magyar tájszótár, Hornyánszky Viktor kiadása, Bp. 1893.)

9 Vidinszky Emőke: Borsod-Abaúj-Zemplén megye helységneveinek rendszere, 22. o.

10 Toroczkai-Wigand Ede: Öreg csillagok, 38. o.

11 Az öreg ember jelentésű Ukko, Uku névvel a balti finnek viharistenüket illették, aki ura a mennydörgésnek, villámlásnak, és aki égköveket görget. (Mitológiai enciklopédia, Gondolat, Bp. 1988. 557. o.)

12 „A hajdan volt öreg palócok nótáikban Ipónak becézték az Ipolyt." (Szombathy Viktor: Az északi hegyek ölelésében, 17. o.) Az ipó egyszerre nyit az apó, apa és az ipa (após) szavak irányába.

13 Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai I., 183. o.

14 Végvári József: „Ki sem mengyek, meg sem adom magam", 19. o.

15 Dr. Padányi Viktor: Dentu-Magyaria, 193. o.

16 Tolun törökül telihold (Tárih-i Üngürüsz, 237. o.).

17 Pap Gábor: Csak tiszta forrásból, 54. o.

18 Pap Gábor: Csak tiszta forrásból, 57. o.

19 „A megfejtett táblákon UD jelöli, ha a mértéket [a protosumérok] az idő mérésére használják." „...az id szó beszélő név (folyóágat jelent) sumérul." (Mandics György: Rejtélyes írások. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987. 149. o.)

És, bár látszólag nem tartozik ide, a „ciklikus időről" (ügy, ág) alkotott tudomásunkat kibővítheti:

„Földünkről a Tejút ágai közé nézve galaxisrendszerünk közepe, magja felé tekintünk, ahonnan a magyarság és a rokon népek évezredes tudása szerint a segítő, jó erők világunkba áramlását várhatjuk, s bár az »ékes nagy út«-on régi ráolvasóink tanulsága szerint nem csupán az »Isten hírivel való« erők, de a csángók által »gamatság«-nak nevezett rontó, ártó lelkek, pusztító démonok is járnak ... az utat mégis meg kell nyitni, különben a csángóság régi hite szerint valószínűleg a tavasz sem köszönthetne be: a »vétett út« bűvös, kapunyitó ereje nélkül nem újulhatna meg az őket követő tojások »fődjére« égi ösvényen aláereszkedő ősrégi »hímek« ereje által a világ." (Takács György: A vétett út legyen meg. Egy csángó tojáshím mitikus kapcsolatairól. Turán I. évf. 2. szám, 1998. május, 38. o.)

20 „Valaha Romhányból kettő volt: Alsó és Felső, de Peténybŏl is ennyi, sőt Toldnak is volt alsó és felső faluja. Volt Kisecset és Nagyecset. A Romhánnyal szomszédos Bodonyból is kettő, de ezt is összevonták, most Kétbodony a neve. A hajdani birtokosok bizonnyal jobban tudnának rá visszaemlékezni – ha szellemalakjuk az élőbeszédet megengedné –, miért alapítottak megannyi faluból mindjárt kettőt...?" (Szombathy Viktor: Az északi hegyek ölelésében, 92. o.) A kérdés igen jó.

21 Legalábbis Toroczkai-Wigand Ede Öreg csillagok c. könyve szerint (15. o., Lugossyra hivatkozva, az ömledék, folyam, öntés kifejezésekkel magyarázva). Kulin György viszont A távcső világa c. kötetében a Fiastyúkkal azonosítja (alighanem tévesen, a hét jellegzetes csillaggal bíró Fiastyúk népi elnevezése ugyanis Hetevén).

22 Helység Turócszentmárton közelében (is).

23 Kórusmű, focimeccsen, bírói döntéssel kapcsolatos rosszallás.

24 Például: *„Bargó:* maszkura." *„Garaszol:* doroszol." *„Trókis:* pereszlen." *„Kók:* botyikó..." *„Tusz:* zuvat, vita, és: hasonmása valaminek..."

25 A kevesek között van Szőcs István, Délibáb c. írásának (Magyar Adorján Baráti Kör kiadása, Bp. 1994.) 46–47. oldala szerint. Ugyanitt a Mátyás (Ludas Matyi és Mátyás király), magyar, Mátyusföld, matyó szavainkat is kapcsolatba hozza egymással (és Maattal).

Nem akarok a jegyzethez is jegyzetet csatolni, de a hozzám hasonlóan tájékozatlanokat érdekelheti: *„Mátyusföld* vagy *Mátyus földje,* szlovákul Matusova, régi történelmi tájnév: egykori birtokosára, Csák Mátéra (beceneve Mátyus) utal. Eredeti magva Csallóköztől északra, a Kiskárpátok és a Vág folyó között terült el és az említett Vízközt is magába foglalta, később ez utóbbit már nem számították hozzá, ellenben kiterjesztették a Nyitra és a Zsitva déli szakaszára, sőt a Komárom és Esztergom közötti Duna-szakasz balparti síkságára is." (Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 33. o.)

26 Van egy „...keleties szabású és esetenként varrással is díszített piros csizma (Galga mentén, Matyóföldön stb.), melyet könnyedségéért Mezőkövesden *mennybelépőnek* is neveztek." (Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 168. o.)

27 Mitológiai enciklopédia I. kötet, 454. o.

28 Kocsis István: A szakrális fejedelem és a magyar küldetéstudat. In: „Kiálts Telyes Torokal" – Képek és írások Pap Gábor tiszteletére, 1999. 424., 429. o.)

29 Toroczkai-Wigand Ede: Öreg csillagok, 37. o.

30 Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1854. Reprint: Európa, Bp. 1987. 274. o.

31 Hortobágy a nomád Pusztától a Nemzeti Parkig. Natura, Bp. 1976. 223. o.

32 Tar Ferenc: A Hortobágy. 9. o.

33 Az ún. Tamana-segédtudomány névhasonlóságokat keres glo-

bális méretekben. (Lásd Gyöngyösi Gábor ismeretterjesztő cikksorozatát az Észak-Magyarország c. napilapban.)

34 „A libaállásokon és környékükön a gyep tönkrement, a terület kopárrá vált, s a következő években a nitrogénkedvelő gyomok elszaporodása tetőzte be a folyamatot. A pusztulást az erősen húgysavas ürülék, a nagy tömegben mozgó állatok taposása és a ludak sajátos legelési »technikája« okozta és okozza. Ők ugyanis a tövükön csípik le a növényeket, elsősorban a fiatal hajtásokat, így azok nem újulnak meg." (Gyarmathy István: Kié a Hortobágy? Élet és Tudomány, 1986. II. 28., 9. szám, 281. o.)

35 „...lovak esetében megállapították, hogy naponta 16 órát töltenek a takarmány fölvételével. A legelés, táplálkozás közben meglehetősen válogatósak. Mozgékony felső ajkukkal a kevésbé kedvelt vagy nem éléggé ízletes füveket, növényeket nagyon ügyesen félre tudják tolni, és ezeket otthagyják, míg az édes, ízletes füveket ajkukkal kiválogatva metszőfogaikkal rögzítik és fejük rövid rántásával leharapják, letépik." (Hans-Jörg Schrenk: Az értelmes ló. Noran Könyvkiadó, Bp. 1996. 14. o.)

36 „...a fejviselettel kapcsolatos hiedelem a táltos és a garabonciás személyétől elszakadhat, és átcsúszhat a boszorkány képzetkörébe. S valóban, a táltos, garabonciás tyúk-, kakas-, lúdtoll fejviseletét a boszorkány fején találjuk meg, mégpedig – miként arra már a matyó adat is utal – a Luca naphoz és az éjféli miséhez fűződő »lucaszékkel« és más mágikus eljárásokkal kapcsolatos »rosszakat felismerő« hiedelemkörökben." (Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága, 80. o.)

37 Kátai Mihály: Napisten színeváltozása, Művészet, 1974. november–december.

Lásd még Pap Gábor elemzését Bozsidár Jonov Tollkoszorús Krisztus c. zománcképéről, a kecskeméti Nemzetközi Zománcművészeti Alkotóműhely 1999-es katalógusában.

38 A lidérces kapcsolatról kicsit bővebben: Debrecen dübörög Döbrögi dobján, Perem, 1998. április 25.

39 Az apostolok tizenkettesét Péter javaslatára állították helyre, sorshúzás útján, két jelölt közül: „Állatának azért elő kettőt, Józsefet, ki hivatik Barsabásnak, kinek mellékneve Justus vala, és Mátyást." (Szent Biblia, Károli-fordítás, ApCsel 1.23.)

40 Pap Gábor szerint a Mátyás–Pál csere az emberi bölcsesség és az isteni kegyelem hierarchikus viszonyait tükrözi. (Ha jól adom vissza a szavait. Ha nem, javítson ki. Kérem, tisztelettel.)

41 „India sorsvetéssel az Ikernek is nevezett Judás Tamásnak jutott..." (Az apostolok csodálatos cselekedetei. Apokrif iratok. Telosz Kiadó, Bp. 129. o.)

Aki ismeri Tamás apostol „palotaépítési" tevékenységét, az az igazság egy sajátos megnyilvánulási formáján is elgondolkozhat: hogyan lehet valami nyilvánvalóan nem igaz – és mégis igaz.

42 „Délkelet-Lengyelországnak a Rzeszówtól és Jaroslawtól délre fekvő területét a középkorban Gácsország (vagy Halics), valamint Lodoméria néven ismerték. Királyaink szép számú titulusa között szerepel a »Rex Galitiae et Lodomeriae« (Galícia és Lodomeria királya) cím is. A latin »Galitia« név tulajdonképpen a halicsi fejedelemséget jelentette, amely a Dnyeszter-parti Halics helyiségről (Szovjetunió) kapta a nevét." (Bács Gyula: Délkelet-Lengyelország, Panoráma, 16. o.)

43 „A húsvéti *mátkálás* (barát- vagy szeretőválasztás) szokása mindenütt [itt Baranyában] általános volt, néhol az ún. *mátkatálat* (ajándékokkal megrakott, díszesen leterített tálat) mátkafa helyettesítette." (Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 136. o.)

A mátkaválasztás szó értelmét a matat, „matarász, matikál, matrizsál: keresgél" (Krizsa: Erdélyi tájszótár) környékén kapisgálom.

44 „A világszép leány a maga »jegyeit«, a holdat, a csillagot és a napot egyetlen fiúnak mutatta meg, a kiskondásnak. Ezért biztos volt benne, hogy midőn kihirdették, hogy »jegyesét« keresi, senki más nem jöhetett számításba, csak az az egy férfi, aki még fiú korában a *jegyek* által a *jegyese* lett. Csak ő és csak egyedül ő." (Gyárfás Ágnes: Istennő-modell a magyar népmesében és -balladában, in: „Kiálts Teljes Torokal", 133. o.)

45 Keleten még ma is előfordul, hogy házasság születési időpontok, csillagjegyek alapján köttetik.

46 Szőcs István szavai: „...magam is írtam volt egy elmefuttatást a kettős hegynevekről: »hegy-tető«, Tátra azaz »Tátor«, »hegy-orom«, sőt az *orom* is talán már lényegileg összetétel az *or, ár* – »kimagasló dolog« és *ma, am,* ugyancsak kipúposodó valami az őstömegből." (Szőcs István: Délibáb. 29. o.)

47 „Thot ... a tudomány és vallás titkainak ismerője, az írás feltalálója, ő az, aki elválasztotta egymástól a népek nyelvét ... ott találjuk Ozirisz alvilági birodalmában, a halottak országában, akárcsak Hermészt, a lélekvezetőt a Hádészban. Thot a lelkek megítélésének drámai aktusánál jegyzőként papirusztekercsre írja fel a mérlegelés eredményét ... Végül ő lesz »Thot, az igazság« ... »Én vagyok Thot, a legidősebb, Ré fia ... kijöttem az ő ... szájából, az ő testéből keletkeztem. Az égből jöttem, leszálltam a földre a Fényhegy lakója titkainak birtokában.« ... Gyakran »Ré szíveként« említik ... a szív az egyiptomiak számára az értelem, a gondolkodás középpontja..." (Kákosy László: Fény és káosz. A kopt gnosztikus kódexek. Gondolat, Bp. 1984. 167–168. o.)

48 Mitológiai enciklopédia I. kötet, 444., 448. o.

49 „A IX. században egy salzburgi forrás említi, hogy gepidák is laktak Pannónia területén, de utóbb eltűntek. Itt lakásuknak sajátos nyoma is maradt. A gepidáknak az önmegnevezése *teut* volt. Ez a germán nép jelentésű szó, ugyanaz, mint a *teuton, tiudiszk;* a *deutsch* népnév ennek egyik változata. Ez a népnév átment a *tót* nép nevére ... a »tótok« nagy része már elszlávosodott..." (Györffy György: Az ősidőktől a középkor végéig, in: Együtt élő népek a Kárpát-medencében, Auktor, Bp. 1994. 38. o.)

Népvándorlás kori népneveknél maradva: Maat a szauromata, Bata a budini (a népről: Ókori lexikon, Franklin Társulat, Bp. 1902., hasonmás: Könyvértékesítő Vállalat, Bp. 1984. 338–339. o.) névhez kapcsolható.

50 „...a Szepességben és Gömör északi részén fehér horvátok laktak. Ők a mai Kis-Lengyelország, illetve Galícia lakóinak az ősei voltak." (Györffy György: Az ősidőktől a középkor végéig, in: Együtt élő népek a Kárpát-medencében. 38. o.)

51 Bács Gyula: Délkelet-Lengyelország, 16., 18–19. o.

„A történelmi Magyarország Szepes vármegyéjének egyik csücske ugyanis a mai Lengyelország Podhale (Havasalja) nevű tájának keleti része." „A lengyel Kárpát-vidék – a Sziléziai Beszkidektől a Szandeci-Beszkidekig terjedő – nyugati szakaszának lakói a gurálok. (Góral lengyelül a. m. hegylakó...) ... Ha pedig felfigyelünk a baran (bárány), juhas (a bacsa, a számadó juhász legénye, segítsége a guráloknál), a szalas (a juhászok szállása), a gnój (ejtsd gnuj, a. m. ganaj, trágya), gazda (értelme azonos a magyaréval) szavakra, eltöprenghetünk a nyelvi kölcsönhatásokon..." „Érdemes a vasárnapi mise idején ellátogatni a faluba; ilyenkor a gurálok felöltik színes mintákkal kivarrt, abaposztóból készült népi viseletüket. (Magyar szemnek meglepően sok a piros–fehér–zöld színösszeállítás. Titka, hogy a gurál minták uralkodó színe – fehér alapon – a zöld és a piros.)" (Uo., 60. o.)

52 „...a Dráva-Száva vidékén szlavónok, magyarul tótok éltek. Szlavóniát a magyarok Tótországnak hívták." „Nyelvi vizsgálatok azt mutatják, hogy az Északi-Kárpátok térségének a nyugati részén, körülbelül Pozsonytól az Ipolyig, nyugati szlávok laktak, a morvákkal rokon »szlovén« nép, amelyiknek nyelve közel áll a mai szlovákhoz." (Györffy György: Az ősidőktől a középkor végéig, in: Együtt élő népek a Kárpát-medencében, 40–41., 38. o.)

53 Szántai Lajos elszólása. (Tájszólása ugyanis, lévén városlakó, nem lehet.)

54 „A lant mentette meg a híres költő, Arión életét. Egy alkalommal éppen hajón utazott a görögök földjére, hogy ott énekeljen. A hajót azonban rablók kerítették a hatalmukba, akik el akarták venni a pénzét, és meg akarták bilincselni. Arión csak annyit kért tőlük, hogy utoljára, még egyszer játszhasson a lantján. Zenéje odacsábította a tengeri állatokat, akik áhítattal hallgatták játékát. Ekkor Arión gyorsan a tengerbe ugrott, ahol egy delfin a hátára vette, majd a partra vitte őt. Azóta a Delfin a Lanthoz közel, a nyári égen látható." (Dr. Erich Übelacker: Csillagképek és csillagjegyek. Tesoloff és Babilon Kiadó, Bp. 1996. 36–37. o.) – Arion, Orion, Rónakirály... (sejtelmeskedek egy kicsit).

55 „A hattyúvá változott Orpheuszt ábrázolja, aki Eurüdiké után az alvilágba ment, ahol a bakkhánsnők széttépték. A hitvesi hűség jelképeként helyezték az égre az istenek hattyú képében, mellette lantjával." (Internet.)

Már megint a lant. Most mit kezdjek a lanttal? Tegyem le?

Még két Hattyú-variáció:

„A déli irányban lévő, a Tejútban fekvő pompás, repülni látszó Hattyú csillagkép szintén Zeusznak állít emléket, aki fehér hattyú képében akart a szépséges Léda közelébe kerülni. A kapcsolat gyümölcse két gyermek, a gyönyörű Heléna és Polüdeuklész lett. Az utóbbit (latin nevén Pollux) az Ikrek csillagképnél már megismertük." (Dr. Erich Übelacker: Csillagképek és csillagjegyek. 36. o.)

„A kis Phaëton átvette atyjától a nap szekerének hajtását. A lovak megbokrosodtak, patkóik szikrájából keletkezett a Tejút. A szekér az Eridanus folyóba zuhant. Phaëton legjobb barátja, aki csodálatos hanggal volt megáldva, mérhetetlen fájdalmában bánkódott Phaëton halálán. Az istenek szíve megesett rajta, s a baráti hűség jelképeként az égre helyezték Phaëtont mint hattyút. A panaszdalt tiszta szívű emberek ma is hallhatják az égboltnak eme tájáról." (Internet – az internet zavaros forrás, felesleges pontosítani a hivatkozást.)

56 Kétszer három halom = hatalom. „A hetedik te magad légy."

57 Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, Pátria, Bp., 1930., Hasonmás: Nyers Csaba kiadása, 67. o.

58 Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 141. o.

59 Domonkos László: „A magyarok szemrevaló, szép külsejű emberek...", in: „Kiálts Telyes Torokal", 263. o.

60 A Madzsar Tárihiben.

61 Száhmet oroszlánfejű istennő, oltalmazó és a betegségdémonok úrnője is egyben.

62 Básztet a vidámság, a zene, a szerelem macskaistennője, gyakran sistrummal (kereplő) és kosárral megörökített. Újévkor macskaszobrokat készítettek, jókívánság-felirattal.

63 Férfitársa Tammúz, Dumuzi. (Dömös, Tamási, Temesvár, Tanais, Duna.)

A közel-keleti és bibliai nevek, illetve hazai helynevek hasonlóságáról lásd Gonda Ferenc: A magyar nemzet őskultúrájának a története, Magyar Múlt, 45–55. o.!

64 „...Adónisz főníciai–szíriai ifjú isten, akinek szeretőjét általában Aphroditének nevezik. A mítosz szerint vadkan öli meg." (Kákosy László: Fény és Káosz. 40. o.)

65 Szakács Attila: Kis útmutató a királylányhoz, in: „Kiálts Telyes Torokal", 137. o.

66 Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. 93. o.

67 Takács György: A vétett út legyen meg. 38–39. o.

68 „Merthogy akkor háromnegyed részben idegenek lakták Esztergomot. A keleti kereskedés Görögországon át a Dunán vette végig útját, s legfontosabb telepe volt Esztergom. Télire ide húzódtak a kereskedő-hajók, minden nemzet lobogóit ott lehet látni a sziget közti Duna-hasadékban, a part hosszában álltak a roppant lerakóhelyek, örökké élénk tömegtől körülvéve ... De nemcsak drága kelmét, igazgyöngyöt lehetett találni Esztergomban: van annál még becsesebb portéka is, amitől azelőtt is, azóta is sok jó nagyúr lett koldussá. Ármányos portéka, amit megvenni veszedelmes, ingyen kapni még veszedelmesebb, elveszteni nagyon könnyű. A közéletben szép asszonynak hívják. Az esztergomi szép asszonyok országszerte híresek voltak.

Ha az ember végigment az utcán, azt sem tudta, hová nézzen. Minden ablak rácsa mögül, minden nyitott boltajtóból új meg új meglepő szépség ragadta meg szívét, itt egy szőke ott egy barna; ez tűzszemű, amaz szelíd, ábrándozó; ez halaványy, amaz csattanó piros; ez még bimbó, amaz már kifejlett rózsa; annyi különféle nemzet különfajú szépsége, nem csoda, ha nagyurainkat oly erővel vonzá Esztergom falai közé, hogy némelyik egyebet sem hozott onnan vissza a kardjánál.

Nem is hítták az esztergomi hölgyeket másképpen, mint az »esztergomi százszorszépek«."

(Esztergomi Helikon. Irodalmunk várostörténeti olvasókönyve. Komárom Megyei Tanács, Tatabánya, 1989. 90–91. o.)

69 „Isztahar perzsául csillagot jelent." (Scheiber Sándor: Folklór és tárgytörténet I. Magyar Izraeliták Országos Képviselete, Bp. 1977. 151. o.)

70 Az elképzelés szerint a „zenélő", pontosabban doromboló képeslap a pávatrón lábánál, kosárban kuporgó macskát ábrázolt, a macskával a kétarcúságot (hízeleg és karmol), hangjával a kereplőt is idézve.

71 Eszter és ostor szavunk is „egybecserg". Az Ister is hirtelen, lendületből vált irányt a Duna-kanyarban. Borsodi tájegységünk, Esztramos másik neve, Ostromos, katonai jelentésével az ostorral harcolókat (például Rózsa Sándor szabadcsapatát) is megidézi. A szerelemhez az ostor mint utótag, Jézus menyasszonyai lakhelyén (kolostor, monostor) keresztül kapcsol.

Ostor szavunknak ős-tor értelmezése is elképzelhető. (Lásd Csete Ildikó: Bodogazzonhothvana – Boldog címere. Turán, I. évf. 1. szám, 1998. május, 63. o.! – az Ostoros-, Ystoros-patakkal említve.)

72 „Ebben az érzékenységben és az őszinteség hiányában keresendő annak a magyarázata is, hogy miért nincs könyv a zsidó tárgyi folklore leglényegesebb kérdéséről: a zsidó népszokásokról. Az egyetlen ilyen munka ... gyenge: népszerű leírást ad, de magyarázatra nem vállalkozik. Mert a zsidó tudósok nem merik a tradicionális szokásokat a folklore eszközeivel boncolgatni. Még ma sem, tudományosan sem, nálunk sem. Pedig azzal, hogy egy szokásnak eredetét keressük, nem tiszteljük azt az évezredes múlttól megszentelt szokást kevésbé, mint mások." (Scheiber Sándor: Folklór és tárgytörténet I. 301–302. o.)

73 Emse-patakunk is van. (Csete Ildikó: Bodogazzonhothvana – Boldog címere. 63. o.)

74 Magyar Adorján: Az ősműveltség, 882., 883. o.

75 Hármaskosár=Tripithaka, buddhista szent iratok gyűjteménye. (Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai. Téka, Kriterion, Bukarest, 1982, 21. o.)

76 „...minden népnek megvolt a maga mágiája, a mágikus képzetek legkomplikáltabb rendszere azonban Egyiptomban alakult ki. A mendészi Bólosz (i. e. 200 körül) működése nyomán a mágiában meghatározó tényező lesz a görög és egyiptomi elemekből létrejövő »szimpátiatan«, mely rendszerbe igyekszik foglalni a mágia által feltételezett titokzatos kölcsönhatásokat, melyek például emberek, istenek, szellemek, szerves anyagok, kristályok, fémek, hangok, illatok között álltak fenn. A varázslónak tudnia kell, hogy például milyen varázsigék, szavak, áldozatok, amulettek állnak valamely istennel szimpátiában, vagyis rokonszenves kapcsolatban. A szimpátiatan filozófiai szintre emelt formája, a theurgia (istenekkel kapcsolatos tevékenység), először az i. sz. 2. században tűnt fel az ún. *Káldeus Orákulumokban...*" (Kákosy László: Fény és Káosz. 49. o.)

77 Kákosy László: Fény és Káosz. 64. o.

78 Sólyom Ferenc: Szent szavakkal „háromkodom"! In: „Kiálts Telyes Torokal", 234–235. o.

79 Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 149. o.

80 Gonda Ferenc: A magyar nemzet őskultúrájának a története. 45–55. o.

81 „San forrásvidékén, az Erdős-Kárpátokban az ukrán eredetű bojkó népcsoport tagjai élnek..." (Bács Gyula: Délkelet-Lengyelország, 20. o.) Persze hogy a barkóknak semmi közük a bojkókhoz, de ugyan hová tehettem volna ezt az információt, ha nem ide?

82 Dehogynem.

83 Kákosy László: Fény és káosz. 203. o.

84 Pap Gábor: Csak tiszta forrásból. 1990. 170. o.

85 „Út-napistim: A Gilgames eposz özönvízi hajósa. Bárkát építve éli túl az istenek pusztítását. Végül Enlil örök életet adva neki az istenek közé emeli. A földre zúduló égi, mennyei vizeken bárka viszi át, mint az egyiptomi napistent az égen, a mennybolton a napbárka. Meggondolandó párhuzamok, főleg, ha magyar füllel hallva értelmezzük a nevét. Út-nap-istim = út(azó) napisten." (Sólyom Ferenc: Szent szavakkal „háromkodom"! In: „Kiálts Telyes Torokal", 231. o.)

86 Kákosy László: Fény és káosz. 203. o.

87 Koszecz Sándor: „Fű kizöldül ó sírhanton...", in: „Kiálts Telyes Torokal", 370. o.

88 Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 178. o.

89 Kriza János: Erdélyi tájszótár.

90 „A korai vízrendezések lényegét a következő néhány sorban foglalhatnánk össze: az árterek népe a folyókat övező hátak, övzátonyok, természetes gátak átvágásával egységes rendszerbe kapcsolta az ártér valamennyi álló vizét és vízfolyását. Az így kialakított vízrendszer segítségével szétterítette a folyók árvizeit, alulról töltve meg az egyes ártéri medencéket, fékezve ezáltal az ártéri mederváltozások mértékét és ütemét. Az árhullám levonulása után a fokok a vizet a mederbe visszavezették, mentesítve az egyes öblözeteket az ártól." (Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás. Országépítő 92/1. 36. o.)

91 Adatközlőm (38 éves sárospataki férfi) az albertirsai változatot – 'irs' – sem tartotta magában.

92 „Tibetet a helyi lakosság Bodnak hívja." (Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai, 11. o., Bodor András előszavából.)

93 Tárih-i Üngürüsz.

94 A magyarok története, Tárih-i Üngürüsz, 157. o.

95 Bács Gyula: Délkelet-Lengyelország, 182. o.

96 Vadó=kánya – tájszavunk, jelentésével együtt, az összetett szót (vadkan) hozza (Magyar tájszótár). Érdekes.

97 Sándor Pál: Az anekdotázó Deák Ferenc, 79. o.

98 „Bütü: betű és: böte v. büte valaminek. Megbütüzni a végit. Bütüs végű." (Kriza: Erdélyi tájszótár.)

99 Erről többet: Koszecz Sándor: „Fű kizöldül ó sírhanton...", in: „Kiálts Telyes Torokal".

100 „Pataró, fataró: oly hím állat, férfi, kakas stb., melynek szülés szerint nemző ereje nincs..." (Kriza: Erdélyi tájszótár.)

101 Magyar tájszótár.

102 Magyar tájszótár.

103 „A Kalocsa környéki »elmaradottabb« szállásiakat viseletük miatt potáknak nevezik, maga a szó tarkabarkát jelent, de eredetét nem ismerjük." (Katona Imre: Magyar népművészeti-néprajzi útikalauz, 13. o.)

104 Ipolyi az udvar–patvar előtagjaiban az üdv és a pokol mögötteseket gondolja (Ipolyi: Magyar mythologia, 380. o.).

105 Fót lúdcsapatot említ Fazekas; a Vadgalambfót pedig a Plejádok (Fiastyúk) régi magyar neve.

106 „...a szabadságharc hajnalán Rákóczit ruszin jobbágyok fogadták a lengyel–magyar határon. 1711 februárjának végén, amikor a fejedelem örök emigrációba tartott, szintén ruszinok kísérték a határig ... »A nagyságos fejedelem itt, Vezérszálláson, akkor még Putpalóc községben várta be bujdosásra induló társait...«" (Udvari István: Ruszinok. In: Együtt élő népek a Kárpát-medencében, 195. o.)

107 „*Ganésa:* kövér, embertestű és elefántfejű hindú istenség ... a gazdagság, a szerencse patrónusa." (Philip Rawson: Az indiai civilizáció. Helikon Kiadó, Bp. 1983. 147. o.)

„A hindu küszöbisten, az elefántfejű Ganésa ábrázolása általában ott található az ajtóban. Átvitt értelemben ő minden kezdet istene is..." (Caroline Humphrey–Piers Vitebsky: Építészet és vallás, Magyar Könyvklub–Helikon Kiadó, Bp. 1998. 132. o.)

108 „De kiaknázatlan a Kanizsa (Török-, Magyar- és Nagykanizsa) helynevünk is, amely kapcsolatot mutat Kaniska kusán király nevével." (Bakay Kornél: Őstörténetünk régészeti forrásai I. 226. o.)

109 „...a Gangesz folyó, melyet Indiában szentként tisztelnek. Istennőnek képzelik, aki megtisztítja az embereket bűneiktől. Az égből száll alá, útjának nyoma a Tejút." (Philip Rawson: Az indiai civilizáció. 147. o.)

110 Község Nyitra felett. Pálos monostora is volt.

111 Az Ormánság név változata (lásd Kiss Géza: Ormányság, 1937.).

112 Keresztény irányzat. „Egységes gnósztikus dogmatika nem alakult ki, és a számtalan szekta mesterei szabad utat engedhettek írásaikban a fantázia csapongásának. Az irányzatot a keresztény egyházatyák a görög gnószisz 'felismerés, ismeret, tudás' szóval fémjelezték..." Csak példaként, kettő: „...az Alexandriában működő *Baszileidész* Mátyás apostolra vezette vissza tanításait, akinek ezeket – szerinte – Krisztus nyilatkoztatta ki, amikor négyszemközt voltak." „...a *Barbéló*-gnosztikusok csoportja ... Közös jellemzőjük a női princípiumot megtestesítő szellemi lény, Barbéló (»Négyben van az Isten«) kiemelkedő szerepe a világ keletkezésének történetében. Egyes szövegek kétneműnek tekintik." (Kákosy László: Fény és Káosz. 22., 57., 60. o.)

113 „A bajok, szenvedések okát azzal próbálták magyarázni, hogy a világ létrehozóját tökéletlen lénynek tartották, aki némelykor ellenséges a fény birodalmával szemben, máskor vágyódik utána. Gnósztikus csoportok sora a teremtőt a zsidók istenével azonosította, s ezért az *Ószövetséget* elvetette." (Kákosy László: Fény és Káosz.)

„...a róluk szóló dokumentumokat is elsősorban a keresztények által a gnoszticizmus ellen írott könyvekben találjuk." (Alexander C. Rae: Blöff kalauz. Az okkultizmus. Solaris Kft., 1991. 16. o.)

114 „A tudás megszerzése közös vágya a hermetikusoknak és a gnósztikusoknak, de az út nem mindig azonos. A könyv és az istenvilágból jövő kinyilatkoztatás a gnózis és a hermetizmus számára a két legfontosabb forrás. Az istenséggel eksztázis útján teremtett kapcsolatot elsősorban a Hermész tanításait hirdető bölcsek tűzték feladatul tanítványaik elé, a gnózisban ritkábban beszélnek erről.

Végül, feltűnő eltérés figyelhető meg a stílusban és a terminológiában. A hermetikus szövegek többsége minden filozófiailag iskolázott olvasó számára könnyen érthető volt, a gnósztikus szövegekre jellemző, homályba burkolt, behatóan előzetes tanulmányokat igénylő szakkifejezések, különös szóhasználatok a hermetikusoknál alig fordulnak elő ... A hermetizmus és a keresztény színezetű gnoszticizmus hasonló szellemi talajból nőtt ki, és rokon környezetben terebélyesedett sokágú fává. Egységes vallásfilozófiaként azonban nem helyes kezelni őket, a lényegi kérdésekben mutatkozó ellentétek, eltérések alapján legfeljebb egy irányzat két ágának tekinthetők." (Kákosy László: Fény és káosz. 186. o.)

115 „Egy természeti jelenség, az ún. zodiákusfény is közrejátszott abban, hogy a gúla a Nap jelképe, sőt egyik megjelenési formája Egyiptomban. Az elnevezés félrevezető, a zodiákusfény egy hajnalban a keleti, alkonyatkor a nyugati horizonton látható, napsugarakból létrejövő halvány fényháromszög ... A piramis tehát a fény..." (Kákosy László: Ré fiai. Az ókori Egyiptom története és kultúrája. Gondolat, 1979. 92–93. o.)

116 Zdislaw Nowak: A malomtól a góig. 50 táblás játék. Gondolat, 1982. 88. o.

117 „Egyetlen gnósztikus közösség maradt fenn az ókortól napjainkig folytatólagosan: az Irakban és az iráni Huzisztánban élő mandeus népcsoport ... A kultusz középpontjában a keresztelés szertartása áll, amelyet mindig folyóvízben végeznek el ... Tisztelettel övezi hagyományuk Keresztelő János, »a fény királyának küldötte« alakját..."

(János apokrüphonja, gnosztikus irat): „...a fényt víz természetűnek tartja, élő víznek nevezi, s ezzel azt jelzi, hogy ebben a fény-vízben benne foglaltatott az élet lehetősége." (Kákosy László: Fény és Káosz. 65–66., 84. o.)

118 „Kanzsa: egy éves kandisznó." (Kriza: Erdélyi tájszótár.)

119 Kenéz: falubíró. A törvényismerő, okos ember.

„Hunyadi János is kenéz családból származott." (Szász Zoltán: Románok. In: Együtt élő népek a Kárpát-medencében, 124. o.)

120 „Az addig kondorgott erre-arra-arra, hogy osztá' azt nem lehetett tudni, hogy honnat indul s merre mejen." (Takács György: A vétett út legyen meg. 37. o.) Vegyem célzásnak?

121 „Az időszámításunk előtt III. században alapított város, amely kb. 3 km-nyire fekszik a tengertől, a következő században a dalmaták flotta-támaszpontja volt, majd a Caesar és Pompeius közti belviszály idején a Caesarnak nyújtott segítségért a római kolónia jogait nyerte el. Később a római Dalmácia fővárosa, s a Balkán nyugati részének fontos közigazgatási és kereskedelmi központja." (Bács Gyula: A jugoszláv tengerpart. Panoráma sor., Medicina, 1991. 200. o.)

122 „Kánaán ősi címere ugyanis a szőlőfürt volt, s a sémi bevándorlók előtti őslakosságot hívták *szolim*-nak, tőlük ered Jeruzsálem neve, *Ur-Szolim*... Bölcs Salamon zsidó király, akinek anyja szintén Szolim volt, sokban visszatér szokásaikhoz, vallási szertartásaikhoz, sőt a neve is rájuk utal." (Szőcs István: Délibáb. 27. o., Fáy Elekre hivatkozva.)

123 A kabasólyom jelentést sem feledve: „*Kaba:* a kanyarulatban levő folyóvíz sodra és esetleg örvénye által a parton és a mederben kimosott mélyedés." (Révai-nagylexikon.)

124 „A török eredetű Csaba név (pásztor, kóborló) számos helynevünkben fennmaradt." (Kálmán Béla: A nevek világa.)

125 Hogy ezt honnan vettem?

126 Ismeretlen eredetű fénymásolat, 173. o. Asztal alatt, lábamtól jobbra. (Láb-jegyzet kellett?)

127 Szőcs István: Délibáb. 55. o.

128 „Az »ékes nagy út« folytonos átjárhatósága ősvallásunk szerint *létkérdés,* hiszen nem csak a *teremtés,* a *születés,* a *gyógyítás,* de a halál utáni *továbbélés* lehetőségét rejtő dimenzióba való biztonságos eljutás is kétséges nélküle." (Takács György: A vétett út legyen meg. 42. o.)

129 „...nem nehéz felismerni a Tejútnak az Ekliptikával való egyik találkozási helyén – történetesen éppen a Nyilas csillagkép környékén képződő »nyílást«, »szigetet«, »közt«, a »fejér közön érkező« tündérek képzetkörében pedig joggal nyomozhatunk egy Tejútunk mögötti, annak nyílásán áttűnő, ott beáramló kozmikus minőség után." (Pap Gábor: Csak tiszta forrásból, 110. o.)

130 Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás VII. Országépítő 93/3. 61. o.

131 Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás. IV. Országépítő 92/1. 36. o.

132 Uo.

133 Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás VI. Országépítő 93/1–2. 81. o.

134 Dr. Gyöngy Béla: Mesél a Hortobágy, Őszike, III. évf. 10. szám, 1999. október.

135 Rády Ferenc: Festészet – képírás – képes beszéd, in: Múlt–jelen–jövő I. Művészet és világkép.

136 Dr. Vörös Gábor: Bevezetés a neutrális és minősítő számítástechnikába, LSI Oktatóközpont, Bp. 1997. 9. o.

137 Lányom, lányom.

138 Serab Gyalcem Amipa Láma: A lótusz megnyitása. Orient Press, 1990. Bp. 94. o.

139 „A ház után való földeket ... sorshúzás, nyílhúzás útján osztották ki, az utczák szerint a lakosok között. Innen ered a nyilas elnevezés, mely tértermennyiséget jelentett, azt a területegységet, amely a földek kiosztásánál alapul szolgálhat." (Egy nyilas tanyaföld 9000 négyszögöl, egy nyilas szőlő 400–600 négyszögöl.) (Zoltai Lajos: Debrecen 200 év előtt.)

140 Szabó T. Attila: Miről beszélnek a helynevek? In: Erdélyi magyar olvasókönyv, 167. o.

141 Örmény folyó neve. (Gevork Emin: Hét ének Örményországról. Kornétás, Bp. 1994. 68. o.)

142 „Barbéló ezután létrehozta a Boldogságos Fényszikrát, melyet a Legfőbb Lény Krisztussá kent fel." (Kákosy László: Fény és Káosz. 85. o.)

143 „A görög szövegekben Hermész Triszmegisztosz isten neve olvasható, az egyiptomiban ennek Thot, »a nagy, a nagy, a nagy« felel meg." (Kákosy László: Fény és káosz. 169. o.)

144 Pap Gábor: Hazatalálás. 123., 124. o. A szerző a hét vezérrel, a hét törzs vonulási rendjével kapcsolatban fogalmaz.

HAGYMÁS ISTVÁN

Az őrségi sas

ÚJABB SZEMPONTOK AQUILA JÁNOS ÉLETMŰVÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

(MURATÁJ, 95/1., LENDVA, SZLOVÉNIA)

Semmiképpen sem szeretnék a manapság divatos „sci-fi-neomiszticizmus" vonzáskörébe sorolható írással előállni, amikor az Aquila János-i életművet egy tágabb nézőpontból, úgymond a „csillagok magasságából" próbálom meg látni-láttatni, noha tisztában vagyok azzal, hogy maga a téma és annak általam választott megközelítése könnyen ebbe az irányba sodorja a magamfajta, nem szakavatott, művészettörténeti kérdésekben úgymond autodidakta kutatót.

Ebben a dolgozatomban is megpróbálom azt a hagyományt követni, amelyet előző két műelemzésemben is szem előtt tartottam (lásd: Casanova napja, Fellini Casanovájának asztrálmítoszi vonatkozásai, Hazánk Kiadó, Győr, 1993.; valamint Prospero hava, William Shakespeare: A vihar c. színművének csillagászati, csillagmítoszi és pszichológiai értelmezése, kézirat,* 1994.), vagyis Pap Gábor és Jankovics Marcell nyomdokain botorkálva eljutni a veleméri, tótlaki, bántornyai stb. templomok festőjének, Aquila Jánosnak a szellemi műhelyébe, és ráhangolódni az egységes életmű „kisugárzásának hullámhosszaira".

Mielőtt írásom tulajdonképpeni tárgyára térnék, vagyis kísérletet tennék, hogy Aquila Jánosnak egy eddig kellően nem megvilágított arcélére felhívjam a figyelmet, kis kitérőt kell beiktatnom, s talán nem lesz teljesen hiábavaló, ha említést teszek arról, hogy miként is kerültem hol lazább-távolibb, hol szorosabb-intenzívebb kapcsolatba a címben jelölt életmű „egyes darabjaival", valamint azokról a homályos megérzésekről, amelyek mára derengő sejtésekké érlelődtek bennem a kérdést illetően. A szálak (mert hiszen végig nyomozás ez a javából) a hetvenes évek Debrecenébe vezetnek, ahol, mint lelkes, tudásra szomjazó, a művészetek és a művészettörténet rejtelmeibe betekintést nyerni akaró orvostanhallgató abban a szerencsében lehetett részem, hogy Pap Gábor művészettörténész éjszakákba nyúló előadásait hallgathattam, azét az emberét, aki a Művészet című folyóirat egyik akkori szerkesztője volt. Az egyik ilyen hétfő éjjeli előadáson lettem figyelmes először a Velemér névre, és ettől kezdve jelentette – jelenti ma is – számomra ez a falu egyben a templomot is, amely a kis település feletti dombon dacol az idővel, de hogy a faluhoz és középkori templomához szorosan hozzátartozik egy madár is, csak az elmúlt néhány évben lett számomra világos. De ne szaladjunk előre, térjünk vissza az ezredvég Debrecenébe, ahol egy „mindenre elszánt", az akkori időkben, de azóta is szenvedélyes vitákat kavaró művészettörténész, előadásaival és a folyóiratban megjelent írásaival, lelkes hallgatósággal maga mellett és népes, egyet nem értő szakmai elittel szemben, nem éppen a megszokott, elvárt művészettörténeti kategóriákban értelmezte a veleméri templom képi üzeneteit, Csontváryt, a napútfestőt, és a többi jeles, a magyar szellemiség és kultúra szempontjából meghatározó, de azon túlmutató műremeket. Akkor és ott értettem meg, hogy minden („valamire való") műalkotás kell hogy rendelkezzen azzal a többlettel, azzal az eszenciával, amely időben és térben önmagán túlmutató, a tágabb környezetünkre is érvényes, úgymond „kozmikus üzeneteket" is hordoz... Azóta keresem több-kevesebb sikerrel kortárs és régi idők mestereinek műveiben (más értékek mellett) ezeket a „kozmikus üzeneteket" is, és véltem fellelni Fellini, Shakespeare és ezúttal Aquila János alkotásaiban. Nem állítom, hogy ez az olvasat – az én olvasatom – egyedüli, és kizárólag ez a helyes, úgy gondolom viszont, hogy esetünkben az Aquila János-i életmű olyan „kaliberű", hogy elbír egy ilyen értelmezést is, meggyőződésem ugyanis, hogy a többféle olvasat lehetősége a műalkotások lényegi (ha nem legfontosabb) jellemzője...

Ami tulajdonképpen ezeken az előadásokon annak idején újnak számított a szememben Velemérrel kapcsolatban, az nem volt más, mint az, hogy az előadó szinte közvetlenül is érzékelhetővé tudta tenni, hogy nemcsak egy kultikus épületről van szó, hanem, ahogy maga a szerző (Pap Gábor) fogalmaz, tér-idő gráfról. Az előadás anyaga megjelent a Művészet c. folyóirat egyik akkori számában, de kiállítás (dokumentatív, illusztratív jelleggel) is bemutatta – hogy úgy mondjam – működés közben a templomot. A veleméri templomról Kovács József tollából is megjelent egy írás a folyóirat hasábjain, amelyben a szerző (a templom tudós plébánosa) röviden, de annál frappánsabban összefoglalja a templomra vonatkozó ismereteit. Magának az írásnak mind a tartalmi, mind a formai oldala némileg eltér az e témakörben megszokott tanulmányoktól, elsősorban abban, hogy nem elégszik meg leltárszerű felsorolásokkal, hanem megkísérli a számba vett látványt értelmezni is. Meglehetősen gazdag irodalma van ugyanis a „té-

* Ez a kézirat az 1999. augusztus 11-ei napfogyatkozásra való tekintettel is kiadót keres (szerkesztő).

mának", de valamennyire az ún. leíró, és nem az elemző szemlélet a jellemző. Kovács József írásában többszörösen is utal a templom „vallási mezbe" öltöztetett szoláris szimbolikájáról, de részletekbe menően elemzi a szentély képi programját is, amit szintén párhuzamba állít az „égiek" mozgásával. Jankovics Marcell 1987-ben kiadott könyvében viszont a Szent László-legendát, és annak elsősorban középkori templomfreskókon megfestett ábrázolásait veszi sorra, és többek között kitér a bántornyai (Turnišče) templom Aquila János által festett faliképciklusára is. Talán mondanom sem kell, hogy ő is a csillagos égre vetíti a mester képi üzeneteit, és gazdag kép- és ábraanyaggal, valamint kimerítő csillagászati, csillagmítoszi, asztrológiai, művészettörténeti magyarázattal bizonyítja állításait.

Mindhárom kútfőül kiválasztott írásban olyan megközelítésben kerül tehát feldolgozásra a „téma", ami felbátorított arra, hogy magam is „tágabban" értelmezzem az Aquila János-i életművet.

Igen szerteágazó csillagászati vonatkozása is van (lehet) tehát mind a veleméri templomépületnek, mind annak a képi programnak, amely a falakon látható, különös tekintettel Szent László alakjára, ill. a személyéhez fűződő legendára. A mi szempontunkból ez annál is inkább fontos, mivel mind a nagytótlaki (ma Selo, Szlovénia), mind a bántornyai templomok képi programjának fontos eleme a Szent László-legenda, ugyanakkor mindhárom templom (Velemér, Bántornya, Nagytótlak) úgy tűnik, az Aquila János-i egységes életműprogram része. Szent Lászlót elsősorban mint az ország védelmezőjét, oltalmazóját tartották számon a középkori Magyarországon, nem lehet véletlen, hogy az ország határai mentén (pontosan ettől az oltalmazó, védő, határkijelölő szándéktól vezéreltetve) emeltek, szenteltek templomokat a képmásával, neveztek el róla településeket a határvidéken, s hogy feltűnően sok László vezetéknevű ember él ma is ezeken a vidékeken. Nem tekintem véletlennek azt sem, hogy a volt Szovjetunió volt vörös hadseregének kivonulása után, az újonnan szabaddá tett Magyarország parlamentje Szent László napját jelölte meg a határőrök napjául, tekintve, hogy hagyományszerűen Szent László a határőrök védőszentje. (Ide kívánkozik, noha nem tartozik szorosan a témához, annak az alig néhány éve még Jugoszláviához–Horvátországhoz–Szlavóniához, ma viszont ún. Nagy Szerbiához tartozó Szentlászló nevű falucskának a története is, melynek lakói legendás ellenállást fejtettek ki a többszörös túlerőben levő szerb csapatokkal szemben, méltón a falu szelleméhez, s amelynek elestét és romlását Péter László grafikusművész örökítette meg drámai, mégis reménnyel teli grafikai lapjain.)

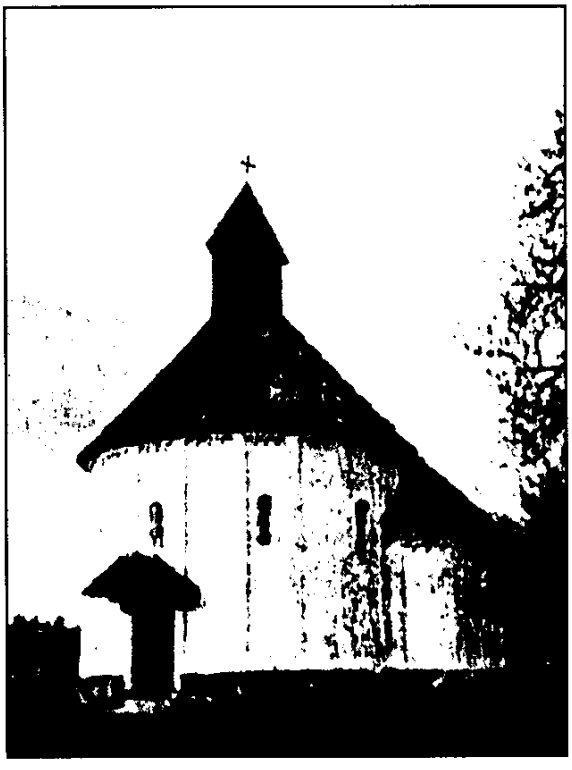
Remélem, hogy a fentiekben sikerült érzékeltetnem, hogy mennyire nem szokatlan a szakirodalomban a kérdéskört úgymond csillagászati-csillagmítoszi oldalról megközelíteni, noha (még egyszer hangsúlyozom) a témára vonatkozó szakirodalom elsősorban leíró, és nem elemző, értelmező jellegű. A „planetáris" megközelítésmód pedig egyenesen idegen ezektől az írásoktól...

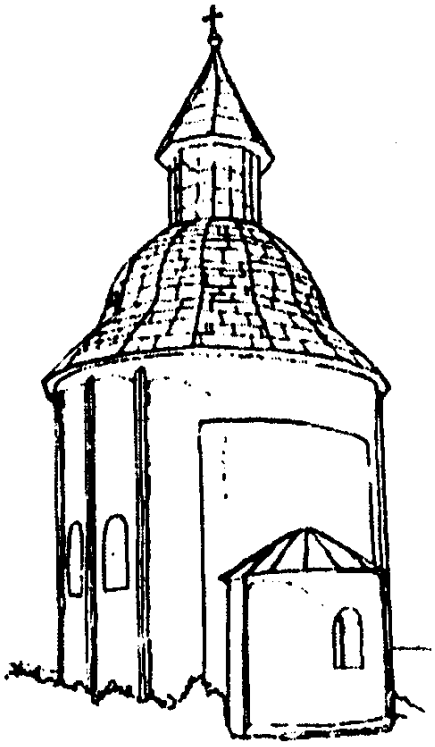
A hetvenes évek Debrecenéből és a csillagok magasságából, orvosi tanulmányaimat befejezvén, belecsöppentem az agonizáló Jugoszláviába, cseppet sem haldokló néphadseregének valóságába, majd néhány, Vajdaságban eltöltött év után a sors a Muravidékre vetett, ami azóta az önállóvá vált Szlovénia része lett. Ha stílusosan akarok fogalmazni, úgy is mondhatnám, hogy a határőrvidékről az őrségbe kerültem, arra a helyre, ahol Aquila Jánosnak köszönhetően, a történelmi Magyarország szelleme máig itt lebeg felettem, közel a szlovén–osztrák–magyar hármas határhoz...

Itteni derék szlovén és magyar barátaim hívták fel a figyelmemet a „Rotundára", a nagytótlaki völgyben meghúzódó középkori kerektemplomra és falfreskóira, valamint a bántornyai és a mártonhelyi templomokra és azok falképeire, annál is inkább, mivel a nevezett helyektől alig néhány ötpercnyi autózás választ el. Lassan felidéződtek a Velemérről és Szent Lászlóról egykor hallott és azóta lappangó emléktöredékek, amelyek ötvöződtek a muraszombati múzeum munkatársai által kiadott Aquila Jánosról szóló könyv kitűnő kép-, ábra-, és tárgyilagos szöveganyagával. Nagy érdeklődéssel olvastam Janez Balažic: Az alsólendvai Hahold-Bánffyak, mint donátorok című, a Lendvai Füzetek 1994. évi számában megjelent írását, amelyben a szerző, a bántornyai templom falképein egyes alakokban a freskók megrendelőinek, illetve donátorainak, vagyis az alsólendvai nemesi család három nemzedékének tagjait véli felfedezni, nevezetesen: I. Bánffy Lászlót, I. Miklóst és fiát.

Az első találkozás a „Rotundával", a nagytótlaki kerektemplommal meghatározó élménnyé kristályosodott bennem. Vissza-visszatértem hozzá, és hol kívülről, hol belülről próbáltam meg szemügyre venni, annál is inkább, mivel szinte magától kínálta a veleméri templommal való összehasonlítást. Egyrészről ugyanis az északi falfelület az, ami a hajó falfreskóiból megmaradt, másrészről a keleti, ill. déli falfelületeket ugyanolyan abla-

1. kép. A nagytótlaki kerektemplom, a Rotunda

2. kép. Kallósd, Árpád-kori kerektemplom. Rokona a „Rotundánknak", vagyis a nagytótlaki kerektemplomnak

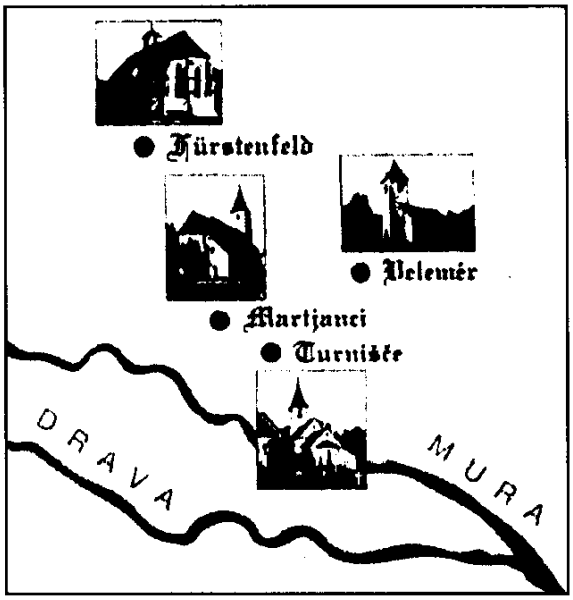
kok, rézsűk (összesen négy darab) szakítják meg, mint amilyenek a veleméri templom azonos égtáji falait. Úgy gondoltam, hogy ha egy dombtetőre emelt középkori templom, mint amilyen a veleméri, funkcionálhat úgy (úgy is), mint tér-idő gráf, vagyis alkalmas lehet arra, hogy a fényt az év meghatározott (kitüntetett) napjain begyűjtse, fókuszálja, és átirányítván azt a megfelelő falfelületre centrálja, megelevenítvén ezáltal az eddig sötétben lappangó képi információkat (nem más ez, mint egy középkori mozi), akkor egy völgytisztáson kereklő, camera obscuraszerű, de még inkább kultikus obszervatóriumra emlékeztető kerektemplom mindenképpen alkalmas kell hogy legyen a velemérihez hasonló (ha nem azt meghaladó) „teljesítményre"...

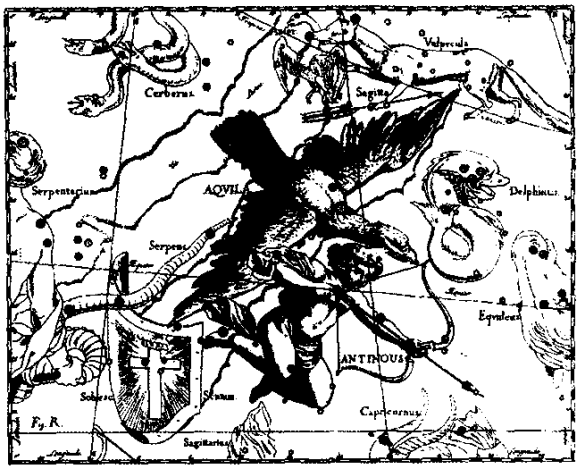
Ez irányú asszociációimat tovább „koncentrálta" az a könyv, amelyet Martin Brennan írt, s amelynek címe: The stars and the stones. A könyvben a szerző az Írországban fellelhető, megakultikus időkből származó, legtöbbször körkörös elrendezésű kőegyütteseket, valamint az ezekhez szorosan kapcsolódó természetes barlangokat, ill. mesterséges „halmokat" szemrevételezi, és meggyőzően hozza kapcsolatba „az égiek mozgásaival", elsősorban a Nap és a Hold „járásával". Úgy tűnik, mintha ezek a megalitikus kőhalmazok egy vallás előtti kor tanúiként beszélnék el őseink planetáris tapasztalatait, de az is szinte magától értetődő, hogy a nagytótlakihoz hasonló kerektemplomok (Kallósd, jáki Szent Jakab-kápolna, pápóci kerektemplom, soproni Szent Jakab-kerektemplom) szinte „egyenesági leszármazottai" ezeknek a megalitikus „templomkezdeményeknek", mintha ugyanazokat a tartalmakat mesélnék el egyszer pogány, egyszer meg vallási köntösben...

Minél gyakrabban tértem vissza a „Rotundához" személyesen vagy gondolatban, annál inkább olyanfajta meggyőződés kezdett bennem megérlelődni, hogy mint valaminek a központja, centruma, fókusza vonz ez a lankás völgy, a maga kerektemplomával. A kérdés már csak az volt, hogy vajon nem csal-e a megérzésem, s hogy jelenthet-e valamiféle tényleges központot egy olyan helye a Szlovénia vakbelébe zsúfolt vidéknek, ahol még a madár sem jár? A válasz sokáig nemleges volt...

Nem kellene-e a nagytótlaki templomot csakúgy, mint a többi, Aquila János nevével fémjelzett templo-

3. kép. Velemér, Mártonhely, Bántornya, Fürstenfeld, valamint a Mura és a Dráva folyók (Janez Balažic nyomán)

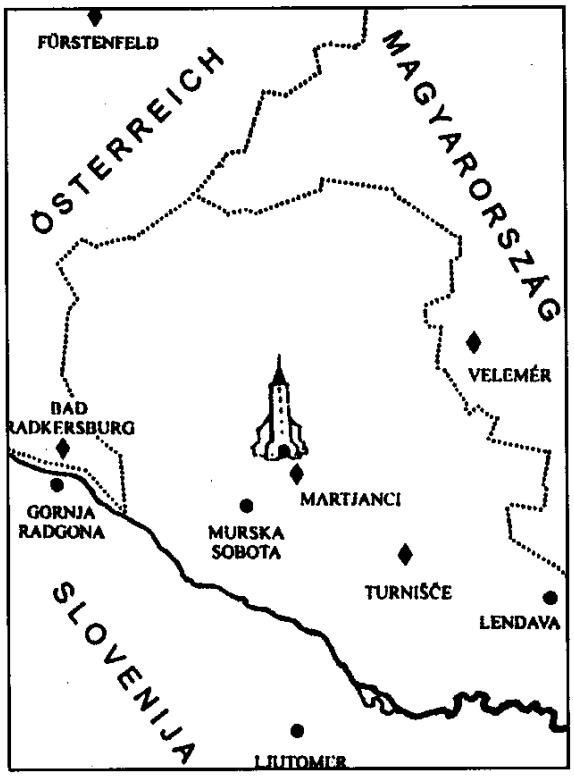

4. kép. A Sas csillagkép ábrázolása régi csillagászati atlasz alapján

mot, ill. falfreskót csillagászati, csillagmítoszi „vallatásnak" alávetni?

Erre a feladatra azonban idő, megfelelő műszerezettség, de elsősorban megfelelő ide vonatkozó információ hiányában eddig nem mertem vállalkozni; annál is inkább, mivel mind a nagytótlaki, mind a többi, Aquila János által festett freskót hordozó templom (a velemérihez hasonlóan) sárga drótüveggel van „beablakozva", ami lehetetlenné teszi, hogy az (mármint az ablak vagy rézsű, de mondhatnánk lencsét is) eredeti funkciójának megfelelően fókuszálja a beeső fényt, ill. tükrözze azt a megfelelő szemközti falfelületre.

(Megjegyzem, hogy a nagytótlaki templom festőjét a művészettörténet nem Aquila Jánosban látja, szemben Kovács József és a magam véleményével. Szerintünk ugyanis valami köze volt Aquilának a Rotundához, ha másként nem, a freskók valamelyik rétegét ő kellett hogy odafesse (tekintve, hogy a templom már régről ad-

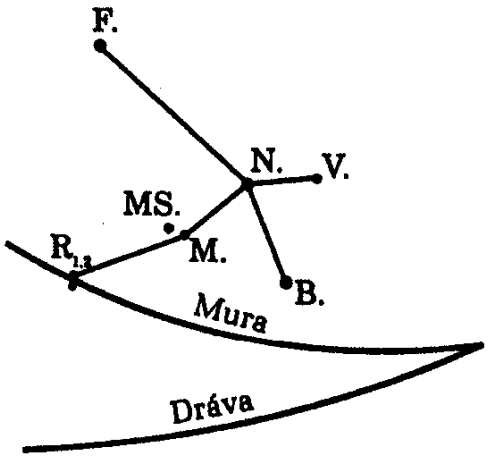
5. kép. Fürstenfeld, Velemér, Mártonhely, Bántornya, Regede (dr. Marjan Zadnikar nyomán)

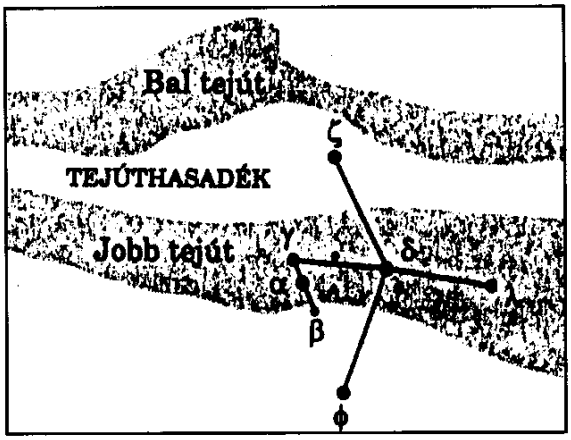
va volt), ami természetesen nem jelenti azt, hogy a falképek mai formájukban és tartalmukban aquilaiak. Átfestések, ráfestések, restaurálások, ill. a festőcéh más festőinek kézjegye „torzíthatja", módosíthatja, stílusbelileg megváltoztathatja az aquilai koncepciót...)

Körülbelül ilyen és ehhez hasonló gondolatokkal, gondolattársításokkal volt tele a fejem akkor, amikor furcsa véletlen folytán, egy más célból kiterített régi csillagászati atlasz felett lapozgattam az Aquila Jánosról szóló könyvet, a borító belső oldalán levő vázlatos képet tanulmányozván.

Az említett könyvben szereplő térképet a szerző (Ja-

6. kép. Az Aquila János-i életmű: F. – Fürstenfeld: egykori kolostortemplom; N. – Nagytótlak: Szent Miklós-templom; V. – Velemér, Szentháromság-templom; B. – Bántornya: Szűz Mária-templom; M. – Mártonhely: Szent Márton-templom; MS. – Muraszombat (ma Murska Sobota, Szlovénia): Szent Miklós-templom; $R_{1,2}$ – Regede: egykori „pisztorház" pincéjében fellelt freskótöredék, Keresztelő Szent János-templom külső falának freskói (a mester születési helye)

7. kép. A Sas (Aquila) csillagkép vázlatos rajza mai csillagászati szakkönyv ábrája alapján. Maga a csillagkép a Tejútban lelhető fel, nem messze attól a helytől, ahol az két ágra válik, miközben ún. tejúthasadékot képez az ágak között. A korabeli csillagászati térképek valószínűleg nem ilyen precízen jelölték ki az egyes csillagok helyeit a csillagképen belül, ennek ellenére a legfényesebb csillagok által meghatározott „kereszt" jól „kiadta" a madár fej–farok és az ezt metsző (széttárt) szárny tengelyeit. A madarat meghatározó fő tengelyvonalak jó közelítéssel átfedésbe hozhatók az Aquila János nevével fémjelzett templom-freskótöredék együttessel (magával az életművel), mint ahogyan azt a 6. sz. kép érzékelteti. Az analógia nézetem szerint nem puszta véletlen, maga a festő (de a megrendelő is) tisztában lehetett a jelzett megfeleltethetőséggel, és ennek szellemében alkothatott. Maguk a templomok természetesen (a mártonhelyit kivéve, amit feltételezhetően maga Aquila János épített) jóval öregebbek mesterünknél, építésük jó száz évvel korábbra tehető...

nez Balažic) feltehetően azzal a céllal iktatta könyvébe, hogy áttekintést adjon az olvasónak a nevezett templomok (az Aquila János által festett freskók) földrajzi helyéről, illetve hogy a nagyobb településekhez való helyzetüket, távolságukat érzékeltesse.

Rám viszont egészen más hatással volt a látvány, annál is inkább, mivel a „képbe vetült" annak a bizonyos régi csillagászati atlasznak az a lapja, ahol a Sas csillagkép szétterjesztett szárnyai, mint egy ernyő, beborítják az itt két ágra vált Tejutat...

Ennek a „kettős képnek" a látványa indította el bennem azokat a sejtéseket, amelyek kedvéért aztán tulajdonképpen belekezdtem ebbe az írásba is. Azok a helyek ugyanis, ahol a nevezett templomok, ill. feltételezhetően aquilai műhelyből kikerült freskók vannak, olyan pontjait határozzák meg a régiónak, amelyek mintegy földi vetületei a Sas csillagképet alkotó csillagoknak. Vagyis Velemér, Bántornya, Mártonhely stb. települések egymáshoz való viszonya, egymástól való távolságuk, földrajzi helyzetük, valamint a Mura folyó Drávába való torkollása jó egyezést mutat a Sas (Aquila) csillagképet alkotó csillagok egymáshoz való helyzetével, a Tejút azon részén, ahol az két ágra válik, és a Skorpió, ill. a Bak csillagképekben metszi az ekliptikát, a Nyilas csillagkép felett.

Az egyedüli hiányossága az analógiának, hogy a Sas csillagkép központi csillagának (ami nem a legfényesebb, de még egyszer hangsúlyozom, a központ) nincs földi megfelelője. Ha ezen a ponton elfelejtjük a művészettörténet azon megállapítását, hogy a nagytótlaki templom nem aquilai, és Kovács József, illetve saját megérzéseinkre hallgatunk, akkor a kép kiegészül, a hiányzó láncszem a helyére kerül, és a „miképpen a Mennyben, azonképpen itt a Földön is" eszmeisége beteljesedik, vagyis előttünk trónol az égi Sas, az Aquila csillagkép földi megtestesülése. Arról van szó, hogy (feltételezésem szerint) a Sas csillagkép központi (δ-delta Aquilae) csillaga nem lehet más, mint a nagytótlaki kerektemplom, közkedvelt nevén „Rotunda" égi mása. A térkép természetesen további (apró) kiegészítésekre szorul, ha figyelembe vesszük a nagytótlaki templomot (Kovács Józsefre hivatkozván), továbbá az ún. muraszombati freskókat, amelyeket Kovács József szintén kapcsolatba hoz Aquilával, valamint a regedei (ma szlovén–osztrák határváros a Mura folyó két oldalán, szlovénül Gornja Radgona, németül Radkersburg) főtér egyik házának alagsorában 1957-ben feltárt falfestményeket, ill. a városka Keresztelő Szent Jánosról elnevezett templomának külső falait ékesítő falfestményeket, amelyeket szintén Aquila Jánosnak tulajdonítanak, és végezetül a fürstenfeldi (a mai Ausztria területén lévő) kolostor templomának képeit.

Ha most ezeket a helyeket is bejelöljük a térképen, szinte maradéktalanul előttünk áll az égi sas földi megfelelője a templom-, ill. a festményegyüttesben.

(Ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor meg kell említenünk, hogy magát a Sas csillagképet mintegy hetven, szabad szemmel is látható csillag alkotja, melyek közül a nyolc legfényesebb képezi a mi égi, és mint látjuk, egyben földi madarunkat is.) A csillagkép legfényesebb csillaga az α-alfa Aquilae, arab nevén Altair, repülő sast jelent. Érdekes módon ez a csillag alkotja az égi sas fejét, és ez a csillag felelne meg festőnk Mura-menti szülőhelyének, Regedének, pontosabban az itt fennmaradt épületnek, templomnak, ill. azok freskóinak. Az égi sas δ-delta csillaga, a Deneb-Okab képezi a csillagegyüttes központi (de nem a legfényesebb) csillagát, aminek a mi tótlaki kerektemplomunk, a „Rotunda" kevésbé villogó, de itt is központi szerepet betöltő helyzete felelne meg, különös tekintettel a „centrum funkcióra" rímelő pontszerű kerekségére. A maradék csillagok értelemszerűen az égi, míg a templomegyüttesek a „földi szárnyakat" és a „farkat" adják ki.

Tulajdonképpen ez az analógia, ez a párhuzam, megfelelésrendszer az, ami kiindulópontul szolgál a továbbiakra vonatkozóan. Ebből, a számomra puszta véletlen egybeesésnél messze többet jelentő átfedésből kísérlem meg most már ennek a széttárt szárnyú égi-földi Sasnak megkeresni a rokonait Aquila János Magyarországán, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy talán olyan újabb párhuzamokra bukkanok a keresés során, amelyek megerősítenek abban, hogy maga Aquila János, de az életmű is, amit létrehozott, tényleg magukon viselték és viselik ma is a „sasság", a sas archetípus jegyeit. Megpróbálom tehát rekonstruálni a sas szimbolika egykori, de ma is érvényesnek tűnő vonzatait, megpróbálok rámutatni arra, hogy mennyire úgymond magától értetődő volt (lehetett) a „miképpen a Mennyben, azonképpen itt a Földön is" szellemét materializálni, a művésznek akár az egyéni azonosulás révén, akár az egyes műalkotások révén, akár az egész, és egységesnek tűnő összefüggő életmű révén, hogy azután újra, most már kozmikus méretekben is visszatükröződjön a sas, vagyis újra szellemivé váljon. Arra, hogy az e fajta „légből kapott" szemlélet mennyire nem idegen a hivatásos kutatástól sem, legyen elég példának felhoznom a neves angol piramiskutató és egyiptológus, Robert Bauval legújabb munkáit, amelyekben a legismertebb egyiptomi piramisok egymáshoz viszonyított helyzetét az Orion csillagképre vetíti, majd értelmezi az átfedést (számomra meggyőzően), valamint Robert K. G. Temple könyvét, amelyben a Szíriusz csillag titkait fürkészvén eljut az afrikai dodon törzshöz, és aki szintén észrevette bizonyos kitüntetett földi településekben a csillagképi megfeleltethetőséget...

No de haladjunk sorjában, és térjünk vissza a mi falképfestőnkhöz, illetve a korba, amelyben élt: I. (Nagy) Lajos királyunk fényes birodalmába. Lássuk, lehet-e valamifajta szellemi rokonságot kimutatni Aquila János és Nagy Lajos király között?

Ha hihetünk a krónikánknak, akkor Lajos király (szemben apjával) már vérbeli magyar uralkodó volt, aki, hasonlóan király kortársaihoz, hitt az asztrológiában, olyannyira, hogy döntéseit a csillagok állásától tette függővé. Köztudott róla, hogy lovagias és mélyen vallásos uralkodó volt (abban az időben a vallás és az asztrológia megférték egymás mellett), és hogy királykodása alatt az országot idegen seregek nem pusztították. Az ország kormányzatát jobbára személyesen irányította, s elérte, hogy személye és országa vezető szerepet töltött be Közép-Kelet-Európában. Jó érzékkel felismerte a török veszélyt. Nevéhez fűződik az első magyarországi egyetem alapítása (1367, Pécs), de ami talán a mi szempontunkból is kiemelt jelentőségű, solymásziskolát is alapított.

Szándékosan azokat a jellegzetes momentumokat ragadtam ki I. Lajos királyunk életéből, amelyek közvetve vagy közvetlenül összefüggésbe hozhatók a mi festőnkkel. Arra gondolok, hogy egy magát magyarnak valló, a magyarsággal azonosuló, az országot jól irá-

8. kép. I. (Nagy) Lajos király (Thuróczy János nyomán)

nyító, annak sorsáért felelősséget vállaló, vallási és asztrológiai kérdésekben járatos, az ország legtöbb ügyét személyesen intéző uralkodónak szüksége volt olyan művészekre, művészegyéniségekre, akik hasonló szellemben képesek tevékenységükkel, műveikkel részt vállalni az ország oltalmában. Úgy tűnik, hogy a mi Aquila Jánosunk messzemenően megfelelőnek mutatkozott erre a küldetésre, akár volt közvetlen kapcsolata a királlyal (Kovács József feltételezi, hogy volt ilyen közvetlen kapcsolat), akár csak a „helyi" megrendelők szolgálatában állt a mester. Bárhogy legyen is, a megfelelésrendszer, amelyre hivatkozunk (és amelyet nem tekintünk véletlennek), vagyis az égi sas (az Aquila csillagkép) és a földi sas (az Aquila János-i életmű-templomegyüttes) mindenképpen feltételez egy „prekoncepciót", egyfajta előre megtervezett egységes látásmódot, csakúgy, mint jártasságot a vallási (keresztény), csillagászati (asztronómiai és asztrológiai), valamint a pogány magyar hitvilágra vonatkozó kérdésekben. Láttuk, mind Lajos királyunk, mind Aquila János számára természetes, magától értetődő volt (lehetett) ez a világlátás, világmegélés, annál is inkább, mivel a középkorban a mikrokozmosz és a makrokozmosz egységes és szerves megbonthatatlanságban élt még az emberek tudatában.

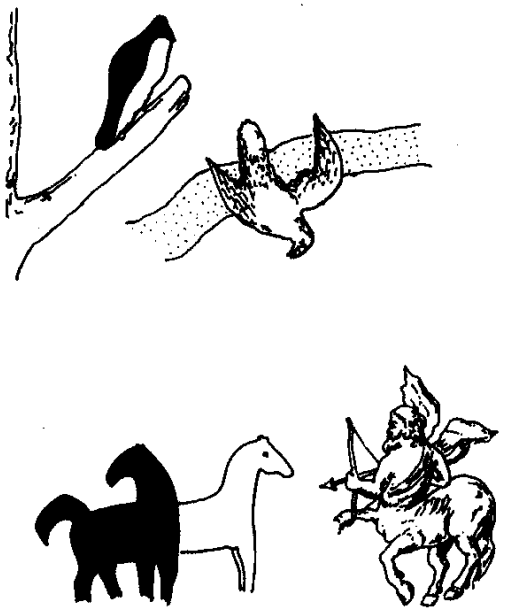
Jankovics Marcell kitér könyvének utószavában arra, hogy nem kellett feltétlenül rendelkeznie szerteágazó vallási, liturgiai, asztrológiai ismeretekkel a freskófestő mestereknek, hiszen legtöbbször már meglévő, kész előképek alapján, rutinszerűen dolgoztak. A megállapítás, úgy tűnik, általában helyénvaló, a mi Aquila Jánosunk esetében azonban lehet, hogy azzal a bizonyos kivétellel van dolgunk, amely a szabályt erősíti. Nem tudom ugyanis elképzelni, hogy valaki megrendelésére a piktor odafestené a saját képét a falfreskóra (és ezt következetesen), a liturgiai tárgyú képi programba. Úgy tűnik, hogy ez a „tette" a mesternek „saját ötlet", az önarcképeknek ugyanis olyan értelemben vett előképe, mint amilyenek alapján a korabeli falkép-, kódex- és miniatúrafestők dolgoztak (lásd pl. a Magyar Anjou Legendárium színes lapjait) nincs, itt az előkép maga a művész, pontosabban az a szellemiség, amit képvisel, amivel azonosul, és ez esetünkben nem más, mint maga a sas. Valószínűnek tűnik, hogy ő az egyedüli olyan freskófestő abból a korból, aki önmagát is odafestette a falra, s ez egyik legjellegzetesebb (a mi szempontunkból perdöntő) gesztusa. Ha viszont a dolog így áll, akkor csakis önmaga átlényegülésével, archetipizálásával festhetett, saját magát már mint a sassá válás stációit megjáró, testiből szellemivé alakuló minőséget ábrázolhatta.

9. kép. A magyar királyság I. (Nagy) Lajos korában (Királyok könyve nyomán)

Ennek az átváltozás-sorozatnak, átlényegülésnek az első szintje akkor érhető tetten, amikor az ismeretlen festő felveszi az Aquila János nevet (csakúgy, mint minden magára adó piktor ebben a korban), tekintve, hogy mind a sasság, mind a jánosság magukban hordozzák azokat az archetípusi specifikumokat, amelyek miatt a freskófestők következetesen névadójukul választották, képzelt védőszentül (újra visszautalnék Kovács József megállapítására, aki bibliai idézetre, illetve János evangélista attribútumaira hivatkozva vezeti le a névnek „festői népszerűségét").

A mi festőnk azonban ennél a szintnél (szemmel láthatóan) nem állt meg: azzal a gesztussal ugyanis, amellyel beleépítette magát a képi programba, vagyis önarcképei révén, egy újabb dimenzióban is bizonyosságot tett nemcsak a jánosságról, de legalább ilyen mértékben a sassággal való azonosulásról. Az a tény, hogy

10. kép. A Sas Csontváry cédrusán és Cellarius csillagtérképén; ill. a Nyilas képjele Csontvárynál és Cellarius csillagábráján (Pap Gábor nyomán)

az identifikáció („aquiláció") egy harmadik léptékben is visszaigazolható a templomegyüttesben mint egységes egészben, már messze túlmutat a festői szignó személyes szándékán, és (Nagy) Lajos Magyarországának délnyugati „országkapujában" (az Őrségben) országőrzői minőségben strázsáló sas ősképét engedi sejtetni. Végül a negyedik szinten már nem a festő, nem is Aquila János, hanem ez a kaput őrző Sas-templomegyüttes az, ami az égre vetül, és immár mint égi oltalmazója az országnak „teljesít szolgálatot" valahol az égi utak kereszteződésénél szinte egész hazára kiterjedő szárnyaival. (Láttuk, hogy ez az óvó, őrző, oltalmazó szerepe a madárnak milyen jól „bevált", hiszen Nagy Lajos Magyarországában tényleg nem dúltak idegen seregek...)

Bennünket a továbbiakban e két utóbbi szint érdekel elsősorban, ugyanis a falképek két dimenziójának Aquilájáról csak annyit tudhatunk meg, amennyi a képekből töredékesen megmaradt (az más kérdés, hogy ebből is sok minden kiolvasható – mint láttuk). A templomegyüttes háromdimenziós Sas madara, de még inkább az égi sas négydimenziós (ezen a szinten ugyanis az időnek konkrét dimenzióértéke van) térideje viszont olyan méretűvé tágítja az értelmezhetőség határait, amelyek messze túlmutatnak egy középkori falképfestő mester személyes vonatkozásain.

Ismert tény, hogy a középkori egyháznak érdeke volt, hogy a pogány magyar hagyományokat integrálja az egységes, nemzetek feletti keresztény gondolatkörbe, ha már azt nem tudta kiirtani. Márpedig nem tudta. Ezért lesz talán hasznos, ha utánajárunk a sas, a sasság mind pogány (magyar), mind keresztény vonatkozásainak, és megvizsgáljuk, hogy beilleszthetőek-e ezek az ismeretek (és ha igen, hova és miként) az eddig elmondottakból kirajzolódó képbe. Lássuk előbb a pogány magyarság és a sas-sasság rokonsági fokozatait. (Ha ennek a felderítésére vállalkozunk, akkor úgy tűnik, hogy egy olyan utat kell bejárnunk, amely leginkább egy fára emlékeztet: a fa gyökerei igencsak mélyre, a régi múltba nyúlnak, és elvezetnek bennünket a magyarság eredetéhez fűződő képzetekig, a törzse valahol a honfoglalás korára datálható, s az ehhez fűződő legendákat kelti bennünk életre, míg a korona magasságában eljutunk Nagy Lajos Magyarországának korába, a mi Aquila Jánosunk „működésének" idejébe. Óhatatlanul Csontváry cédrusai kínálják a megfelelő analógiasort és szolgálhatnak „térképül" ebben az utazásban, de ez már egy újabb történet.)

Dúcz László solymász dolgozza fel 1993-ban megjelent könyvében (Közöttünk élő turulmadár) a magyar eredetmonda, illetve a honfoglaláshoz fűződő monda és a turulmadár kapcsolatait, és meggyőzően azonosítja be a mitikus ragadozómadarat a kerecsensólyommal. Figyelemre méltóak László Gyula észrevételei, egykori szkíta, szarmata, hun, magyar, mongol területeken fellelt állatábrázolásokat illetően. Véleménye szerint az egyik ilyen leleten Emese álma elevenedik meg. Az Emese név szarvasünőt jelent, s a különben harcként (világosság és sötétség küzdelme) értelmezett jelenetet párzási aktusként magyarázza: az a mód ugyanis, ahogy a beazonosítatlan madár a szarvason „ül", párzási, azaz megtermékenyítési jelenetként is felfogható (Dúcz László megfigyelése szerint a madárnak mintha külső nemi szerve is volna – ami természetesen nincs –, ami megerősíti László Gyula megállapítását).

A turulról (kerecsensólyom – Falco cherrug) Dúcz László azt is tudni véli, hogy az a Kárpát-medencétől nyugatra nem található, vagyis a magyarok tényleg addig húzódtak (a nekik utat mutató turult követve keletről nyugatra tartó vándorlásuk során), ameddig a turul élőhelye volt. Tőlünk nyugatra ugyanis nem fészkel a kerecsensólyom egyik fajtája sem. Ez a megállapítás a mi szempontunkból is perdöntő fontosságúnak tűnik.

Tudván azt, hogy a középkorban (Aquila Magyarországán) milyen élénken élt a magyarság körében pogány múltjuk szelleme, mind a nép, mind az uralkodók és az ezeket kiszolgáló világi és egyházi művészek között, nem nehéz elképzelni, hogy a mi festőnkben sem csak a keresztény mitológiával azonosuló művész ihlete működött, amikor életművét megalkotta. Minden jel arra mutat, hogy a regedei mester (anyanyelvétől függetlenül) teljesen azonosult a magyar eredetmonda és a honfoglalás-legenda turulmadarával, ami által egyben ki is jelölte a madár „élőhelyének" (dél)nyugati pontját. Dúcz László – mint említettük – a turulban a kerecsen-

11. kép. A magyar eredetmonda képi ábrázolása

sólyom (Falco cherrug) legjellegzetesebb tulajdonságait véli megtestesülni, aminek alapján a szerző a mondai madarat ezzel a ragadozómadárral azonosítja. A mi festőnkben viszont következetesen a sas (aquila), a sasság, és nem a sólyom, a sólyomság manifesztálódik.

A kérdés tehát röviden így tehető fel: Hogyan lesz a sólyomból sas, a turulból aquila (Aquila)? A válasz egyszerű: Az, ami „pogány magyarul" turul, az „keresztény magyarul" sas, ugyanis a keresztény felfogás a kegyelemmel megerősített lélek, az igazság jelképét látja benne (a sasban), s így magát Krisztust szimbolizálja. Vagyis mindkettő lélekmadár. A sas a keresztény erényekből a hitet, a bátorságot és a szemlélődő életet jelképezi. Utóbbit az magyarázza, hogy a Nap fényét álló sast az isteni világosságot közvetlenül szemlélni képes emberrel, a kontempláció képességével, illetve János apostollal azonosították, akit a sas szimbolizál a keresztény művészetben. Az Aquila (János) név tehát legalább olyan közel van a pogány turulhoz, mint a keresztény Szent János evangélista sasmadarához, vagy magához Krisztushoz.

Hogy mennyire igaznak tűnik Aquila mesternek a magyar őstörténettel való szakrális kapcsolata, legyen elég utalnom az Atilla (Attila) és az Aquila nevek összecsengésére, de ami talán ennél is perdöntőbb, az Aquila csillagkép legfényesebb, alfa csillaga, az Altair (Atair) – ami repülő sast jelent –, is sorsszerűen rímel rá a hun birodalom szakrális uralkodójának, Atillának a nevére. József Attiláról is köztudott, hogy XX. századi, „felvilágosult", természettudományosan hihetetlenül tájékozott volta ellenére is milyen mélyen azonosult távoli (név-) rokonával. Nem kell tehát különösebben fejtegetnünk, hogy festőnk korában, Nagy Lajos Magyarországán, ahol a pogány múlt élő valóságként volt jelen a köztudatban, mennyire magától értetődően tekintették magukat az Aquila Jánosok Atilla reinkarnált utódjainak, és hogy milyen mélységesen és magasságosan identifikálódtak saját ősképeikkel, archetípusaikkal: a turul szellemiséggel.

A magyar hagyomány a kapufélfát (nota bene) sasfaként is ismeri, ugyanúgy nevezik a dévai csángók házában a falakat merőlegesen tartó oszlopokat. Ezt tudván használtam eddig is néhányszor az „ország kapuja" kifejezést, amikor nem akartam „Délnyugat-Magyarországot", vagy „Őrséget" mondani. Innen nézve tehát, az Őrség kapujának sasfája nem más, mint az a templomegyüttes ezen a vidéken, amelyekben a mi Aquila Jánosunk freskói hirdetik az igét. Nemcsak (nem elsősorban) a festő szelleme él tovább a képekben és magukban a templomokban, hanem általuk (láttuk) a keresztény mitológia Krisztusa és a pogány magyarság lélekmadara, a turul is, egészen Atilláig. Nem fejezhetjük be ezt a gondolatsort anélkül, hogy ne utaljunk Csontváry: A magyarok bejövetele című, egyik utolsó, nagyméretű szénrajzára, amelyet a festő betegsége, majd halála miatt nem festhetett meg. (A Magyar Nemzeti Galéria raktáraiban tárolt karton tudomásom szerint elveszett, így csak reprodukciókon hozzáférhető.) A szinte egész képet szárnyaival sátorszerűen beborító turul ugyanúgy óvja a szárnyai alatt összegyűlteket, mint ahogy a mi Aquilánk.

És végül, de nem utolsó sorban egy „kortárs" Aquilát is számba kell vennünk, ha be akarjuk zárni ezt a kört. A helyszín egy Bak nevű falucska (még mindig az Őrségben vagyunk), a mestert Makovecz Imrének hívják,

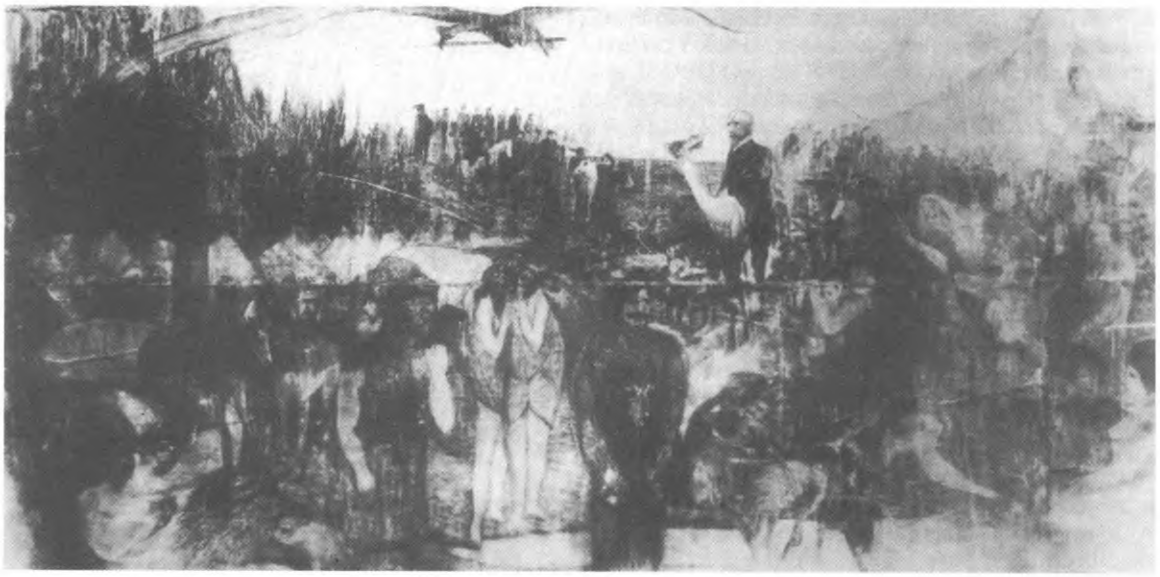

12. kép. A nagyszentmiklósi kincs ún. 7. számú korsója minden valószínűség szerint avar eredetű, és szintén a magyar eredetmonda (Emese álma) egyik képi megfogalmazása, ahol a szarvast az asszony helyettesíti (Dúcz László nyomán)

a templom pedig nem más, mint az az óriásturul, amelyet újabb szóhasználattal művelődési háznak illetnek, és amelynek kapuját (nota bene) sasok-sasfák vigyázzák. Azt hiszem, egyik példát sem kell külön kommentálnom...

De szegődjünk most már ez után a madár után a magasba (ne csak a múltba), próbáljunk vele szárnyalni, s lássuk, vajon hová vezet bennünket a csillagos égen, milyen határokig?

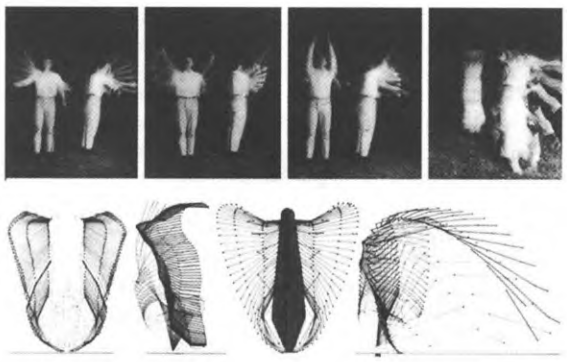
Mint korábban már említettük, a Sas csillagkép nyári csillagkép, maga a sas pedig (szimbolikus értelemben) egyben napmadár is, a madarak királya, az oroszlán égi megfelelője. Talán az sem véletlen, hogy olyan helyén

13. kép. Csontváry Kosztka Tivadar: A magyarok bejövetele (részlet, Németh Lajos nyomán)

14. kép. Makovecz Imre turulmadara egyik épületének tetején, melynek fazsindelyes „teteje" tollazatszerűen zoomorfizálja magát az épületet is (Frank János nyomán)

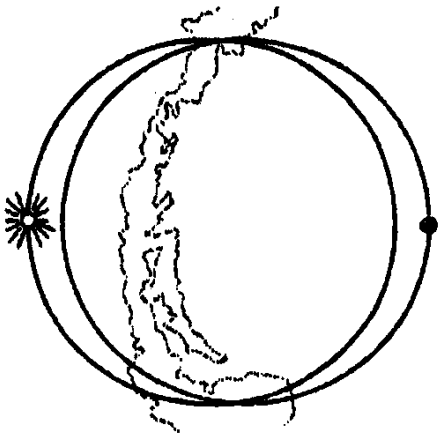
15. kép. Makovecz Imre mozgástanulmányai épületterveihez (Frank János nyomán)

trónol az égnek, ahol fontos utak, fontos határok találkoznak.

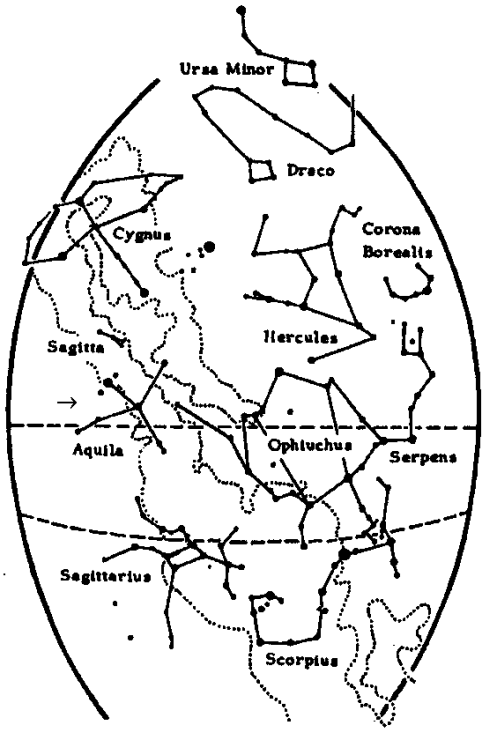
Miről is van szó? A Tejút, ez a sok milliárd csillagból álló égi vonulat, két ponton metszi az ekliptikát (napút, állatöv, zodiákus). Az egyik metszési pont az Ikrek csillagképben van, a másik kereszteződés pedig kettős, ugyanis a Tejút a Nyilas csillagkép felett két ágra válik, és a Skorpió, illetve a Bak csillagképekben metszi az ekliptikát, míg a Nyilas felett kis „szigetet", „odút" képez.

A mi sasunk pontosan a Nyilas csillagkép felett trónol a Tejút-fán (köztudott, hogy a régiek nemcsak útként, folyóként, esetleg hídként vagy óriásasszonyként képzelték el a tejutat, hanem faként is. Újfent emlékeztetni szeretnék Csontváry cédrusaira, elsősorban a Zarándoklás a cédrusokhoz Libanonban című festményére – annak „jobbik" ágára *(lásd az ábrát)*. A csillagmítoszi hagyomány úgy tartja, hogy az a „tengely", amely mentén a Tejút húzódik (természetesen képzeletbeli tengelyről van szó) az égen, vagyis az Ikrek–Nyilas tengely, élettengely, míg a rá merőleges Halak–Szűz tengelyt mint haláltengelyt ismeri ugyanez a hagyomány. (Érdekes módon a csillagászok előtt csak a legutolsó évtizedekben lett nyilvánvaló, hogy ha a saját tejútrendszerünk közepébe akarunk látni, akkor a „Nyilas-ablakon át kell kinéznünk". Márpedig ez a központi mag az, amelynek életet gerjesztő energiája közvetve ránk nézve – a földi életre – is messzemenően meghatározó. Azt is tudni vélik a csillagászok – és ezt sem túl régen –, hogy a mi spirálgalaxisunk – a mi naprendszerünket is magába foglaló, felülnézetből négykarú spirálra emlékeztető, oldalnézetből közepén kiöblösödő korong alakú tejútrendszer – csak egy apró eleme annak az óriás extragalaxis-halmaznak, amelyet viszont a Szűz irányában érzékeltek, és minden valószínűség szerint egy mindent elnyelő fekete lyukról van szó, vagyis ránk nézve – a földi életre – halálos lehet.)

Az a tény, hogy a mi sasunk az élettengelyen őrködik, pontosabban magát az életfát őrzi, azt is jelenti, je-

16. kép. (Jankovics nyomán)

17. kép. A nyíl a Sas csillagképet jelöli (Jankovics nyomán)

lentheti, e szerint a gondolkodás szerint, hogy ránk is vigyáz, úgy is, mint élőkre, úgy is, mint magyarokra.

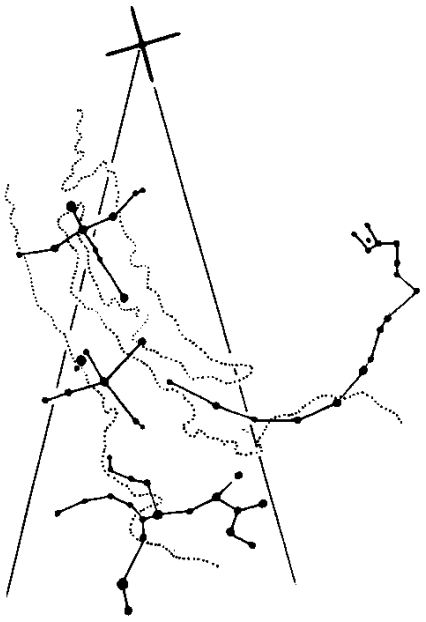
A Napút és Tejút találkozásába egy további pálya is torkollik, ez pedig a Hold-pálya (Hold-út), a Hold ugyanis a Föld körül keringve azzal együtt a Nap körül is kering, méghozzá ugyanazon a pályán, mint a Nap maga, vagyis az ekliptikán. A Nap-pálya és a Hold-pálya is pontosan a Nyilas (és az Ikrek) csillagképben metszik egymást, amit a szaknyelv Hold-csomópontokként tart számon, és a Nap, illetve a Hold fogyásának égi helyeiként ismertek.

Ebből az aspektusból nézve a Sast, a madár valójában egy égi útkereszteződésen (hármas út) tölti be a „közlekedési rendőr" szerepét, irányítja a világosság, a sötétség, az élet és a halál „forgalmát". *(Lásd az ábrákat!)*

A mundán asztrológia a magyarokhoz, a magyarsághoz, Magyarországhoz a Nyilas jegyét (jelét) rendelte, már a legrégibb időktől kezdve. Láttuk az előzőekben a (sasnak) turulnak a magyarokhoz, a magyarsághoz, Magyarországhoz szorosan kapcsolódó képzeteit. Ha tehát mindezt az égre vetítjük, olyan olvasata sejlik elő az égi együttesnek, mintha ez az őrmadár az említetteken túl a Nyilast, vagyis az „égi Magyarországot" is vigyázná ezen a hármas határon. (Érdekes további analógiát vehetünk észre, ha az égi hármas határt most a Földre – az Őrségre – képezzük, és a mai állapotokat tartjuk szem előtt, amikor tényleg három ország: Magyarország, Szlovénia és Ausztria határában terül szét az Aquila János-i életmű-templomegyüttes, vagyis a földi sas. Tekintve, hogy a vidéket régtől fogva három nép – a szlovén, akiket egykor vendeknek, vagy tótoknak hívtak Magyarországon, az osztrák–stájer, és a magyar – lakta, a dolog nem tűnik meglepőnek, azzal a megkötéssel, hogy ebben az esetben János evangélista sasmadara, de még inkább a Krisztusban testet öltő lélekmadár vigyázza alant a derék kereszténeket, legyenek azok magyarok, szlovének vagy osztrákok.)

Hogy a mi regedei festőnk eljutott-e gondolataiban ezekig a megállapításokig vagy sem, természetesen lehetne találgatni, annyi azonban bizonyos, hogy egy olyan eszmerendszerben (archaikus gondolkodás) alko-

18. kép. A Nyilas cikkelye. A cikkelyt a Tejút hasadéka keresztezi; legfelül a hasadékba repülő Hattyú látható, alatta az abból kiröppenő Sas, amellett pedig a hasadékba benyúló Kígyófarok (!). A sort alul a Nyilas csillagkép zárja le. A Nyilas a kelet-ázsiai zodiákusokban a Ló nevet viseli. Mivel a jegy a fogantatás helye a képzetekben, érthető, miért lesz a ló anyatotemmé (például a Fehérló) vagy apatotemmé (Ménrót, Monyók-monyas) olyan keleti lovas népeknél, mint a magyar

tott, ami megengedi, sőt egyenesen megköveteli ezt a fajta világmegélést, világlátást, tekintve, hogy a középkorban a mikrokozmosz és a makrokozmosz, a filozófia, vallás, tudomány és a művészet stb. egy nagy és egységes létszemléletben ötvöződött: a „miképpen a Mennyben, azonképpen itt a Földön is" eszméjében...

EPILÓGUS

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él, és élni akar,
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvándoroljanak most rajta
Véres, s ostoba feneségek.
Oly szomorú embernek lenni
S szörnyüek az állat-hős igék
S a csillag-szóró éjszakák
Ma sem engedik feledtetni
Az ember Szépbe-szőtt hitét
S akik még vagytok, őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.
(Ady Endre: Intés az őrzőkhöz – részlet)

CSERENFÖLD, 1995. JANUÁR 18.

FORRÁSMŰVEK

Chronicon pictum, Marci De Kalt Chronica de gestis hungarorum, scriptum et compositum ex historiis antiquioribus anno 1358. Képes Krónika, Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről, Magyar Helikon Kiadó, Bp. 1959.

DERCSÉNYI DEZSŐ: *A jáki templom,* Corvina Kiadó, Bp. 1979.

HOPPÁL MIHÁLY, JANKOVICS MARCELL, NAGY ANDRÁS, SZEMADÁM GYÖRGY: *Jelképtár,* Helikon Kiadó, Bp. 1990/1994.

FRANK JÁNOS: *Makovecz Imre,* Corvina Kiadó, Bp. 1980.

DÚCZ LÁSZLÓ: *A közöttünk élő turulmadár,* Antológia Kiadó, Lakitelek, 1993.

BERÉNYI IVÁN, DIÓSZEGI ISTVÁN, HORVÁTH JENŐ, KALMÁR JÁNOS, SZABÓ PÉTER: *Királyok könyve, Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói,* Officina Nova, Bp. 1994.

JANEZ HÖFLER, JANEZ BALAŽIC: *Johannes Aquila,* Pomurska založba, Murska Sobota, 1992.

HUSZKA JÓZSEF: *A magyar turáni ornamentika története,* Nyers Csaba magánkiadása, Bp. 1994.

HOPPÁL MIHÁLY: *Sámánok, lelkek és jelképek,* Helikon Kiadó, Bp. 1994.

RUDOLF DRÖSSLER: *Amikor a csillagok istenek voltak,* Kossuth Kiadó, Bp. 1986.

Magyar Anjou legendárium (hasonmás kiadás), sajtó alá rendezte Levárdy Ferenc, Magyar Helikon, Corvina, Bp. 1975.

THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája,* Európa Könyvkiadó, Bp. 1980.

GABRIEL BUNGE: *A szentháromság-ikon, a Szent ikonfestő Andrej Rubljov lelkisége és műve,* Örökségünk Kiadó, Nyíregyháza, 1994.

JANEZ BALAŽIC: *Az alsólendvai Hahold-Bánffyak, mint donátorok,* Lendvai Füzetek, Lendva, 1994.

JANKOVICS MARCELL: *Jelképkalendárium,* Panoráma Kiadó, Bp. 1988.

RADOCSY DÉNES: *Falképek a középkori Magyarországon,* Corvina, Bp. 1977.

DR. MARIJAN ZADNIKAR: *Martjanci,* 1392 cerkev sv. Martina 1992, Pomurska založba, Murska Sobota, 1992.

MARIJAN ZADNIKAR, JANEZ BALAŽIC: *Turnišče, Zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve,* Pomurska založba, Murska Sobota, 1994.

ROBERT K. G. TEMPLE: *Tajna Zvijezde Sirius,* Stvarnost, Zagreb, 1976.

MARTIN BRENNAN: *The stars and the stones,* Ancient art and astronomy in Ireland, Thames and Hudson, London, 1983.

BRANKO SOBAN: *Piramide so Orion,* Nil je Rimska cesta, Delo, 26.03.1994.

J. CHEVALIER, A. GHEERBRANT: *Rječnik simbola,* Nakladni Zavod MH., Zagreb, 1983. 23.

PAP GÁBOR: *Jött éve csodáknak,* A magyar csillagmítoszi hagyomány élő Atillája, Szabad Tér Kiadó, Bp. 1993.

KOVÁCS JÓZSEF: *Nézzük meg együtt a veleméri románkori templom freskóit,* Művészet, XVIII. évfolyam, 3. szám, 1977.

PAP GÁBOR: *Velemér – egy tér-idő gráf működési vázlata,* Művészet XIX. évfolyam, 6. szám, 1978.

JANKOVICS MARCELL: *A fa mitológiája,* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1991.

LÜKŐ GÁBOR: *A magyar lélek formái,* Pannónia Kiadó, Pécs, 1987.

JOSEF KLEPESTA, ANTONÍN RÜKL: *Csillagképek atlasza,* Gondolat Kiadó, Bp. 1978.

DONALD H. MENZEL: *Csillagászat,* Gondolat Kiadó, Bp. 1980.

Sz. A. Tokarjev szerkesztésében: *Mitológiai enciklopédia* I–II. Gondolat Kiadó, Bp. 1988.

GERT RICHTER–GERHARD ULRICH: *Mitológiai és bibliai jelenetek a művészetben,* Képes lexikon, Officina Nova, Bp. 1994.

CAROLE SCOTT: *Celestial Charts,* antique maps of the heavens Crescent Books, New York, 1988.

DR. BRANISLAV SEVARLIC, MR. SOFIA SADAKOV: Astronomski Atlas, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd.

Csodakút (népmese, beavatás, álomfejtés, napút, mélylélektan, ezotéria). Tanulmányok a népmesékről, szerkesztette Pap Gábor, Pontifex Kiadó, Bp. 1995.

A kezdő és a záró képek sámánt ábrázolnak, madárral a fejükön – permi leletek a vaskor elejéről (Lükő Gábor nyomán)

ÉPÍTMÉNYEK ÉS ÉG-TÁJAK

BARÁZ CSABA

Várak vagy szakrális építmények?

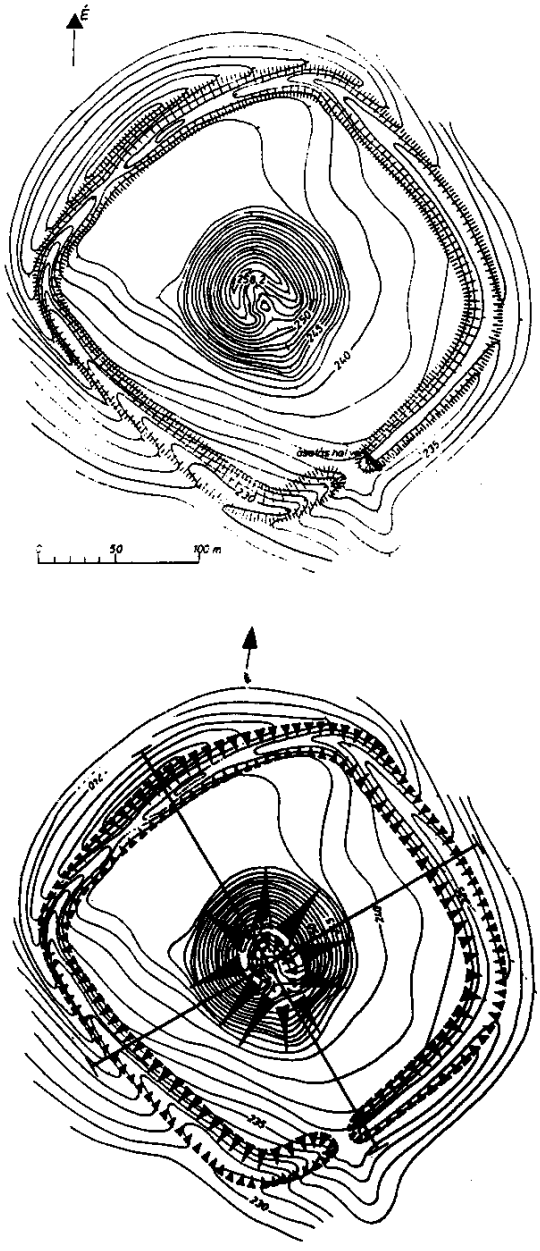
A BÜKKALJAI LEÁNYVÁR ÉS HALOMVÁR REJTÉLYE

I. MOTTÉK

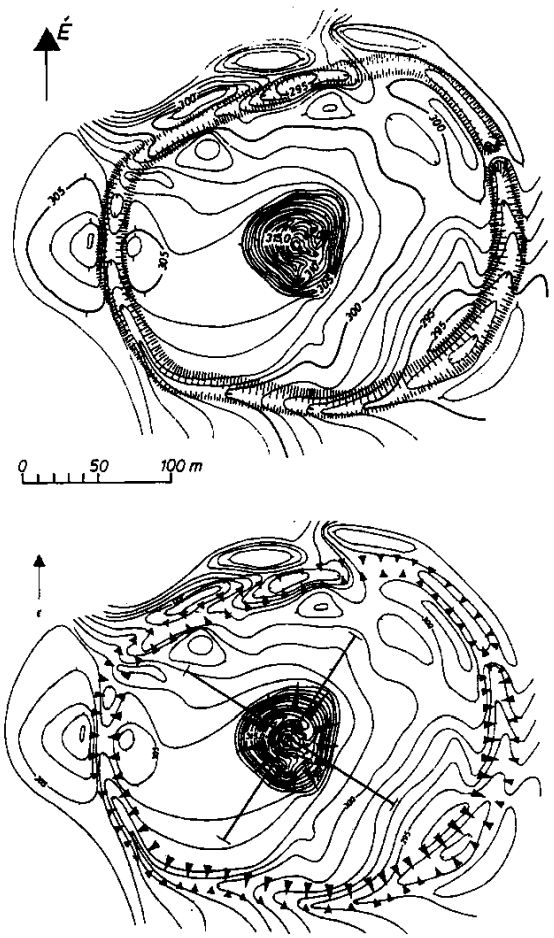
Már alacsonyan járt a nap, amikor feleségemmel és kisebbik fiammal Miskolctapolcáról a Leányvár-tetőre érkeztünk. Az augusztusi kánikulát kellemesen enyhítette az árnyas tölgyerdő, ahol az előző napi esőtől felázott talajú erdei út vezetett. A pocsolyákat kerülgetve, csúszkálva haladtunk a sártengeren, úticélunkig, a *Leányvár* nevű „földvárig". A lapos dombtetőre épített erődítés vízzel telt árkához érve felkapaszkodtunk a várárok külső oldalán álló magaslesre, hogy madártávlatból is szemügyre vehessük a várat. De mivel sűrű, cserjés erdő fedte a területet, csupán a kb. 20 méter szélességű várárok békalencsével borított víztükrére tekinthettünk le a magasból.

Az árokkal körülvett – közel négyzet alakú, több mint 200 méter oldalhosszúságú, 3,8 ha kiterjedésű – várbelső területén burjánzó bozótos erdőn egyedül verekedtem át magam a középen emelkedő halomig. Bár tisztában voltam a mesterséges domb méreteivel, mégis meglepődtem annak monumentalitásán. Az objektumra vonatkozó irodalmakból már utunk tervezésekor megtudtam, hogy a pusztulás előrehaladott stádiumában lévő földépítmény 15 méterrel magasodik környezete fölé. Amint felmásztam a csonka kúp formájú domb tetejére – melynek átmérője 30–40 méter, területe 855 m²! –, ott ért a második meglepetés: a halom közepén tátongó tekintélyes mélyedésnek, egy hatalmas kráterszerű gödörnek a látványa. Hasonlóan a Kisgyőr határában található Halomvárhoz, a körbefutó perem itt is lealacsonyodik az egyik oldalon, mintegy bejáratot képezve a domb belsejébe. A Leányvár „ikertestvére", a Halomvár szintén egy fennsík jellegű dombháton fekszik, területe 4,1 hektár, azt is 20 méter szélességű árok keríti, a középső domb relatív magassága 11 méter, felső peremének átmérője 30 méter. *(1., 2. ábra)*

A várak felmérői, a helyszíneken járt régészek szerint a központi magaslatokat az árkok kiásott földjéből emelték. (A Halomvár dombjára felvezetett dózerút feltárja annak kő–föld anyagát.) Falazott épületnek egyik helyen sem találták nyomát! Itt, a Leányvárban régészeti feltárás is volt: a területen és a vár mellett lévő őskori sírhalmokban Kemenczei Tibor végzett próbaásatást 1970-ben. A várbelsőben több szelvényt nyitottak, a várárkot is átvágták a bejárat mellett, de az előkerült újkőkori, bronzkor végi–kora vaskor eleji és középkori edénytöredékekből a vár korát nem lehetett megállapítani. Az ásató régész eleinte őskorinak, később inkább középkorinak vélte. A szerény leletanyag alapján arra a

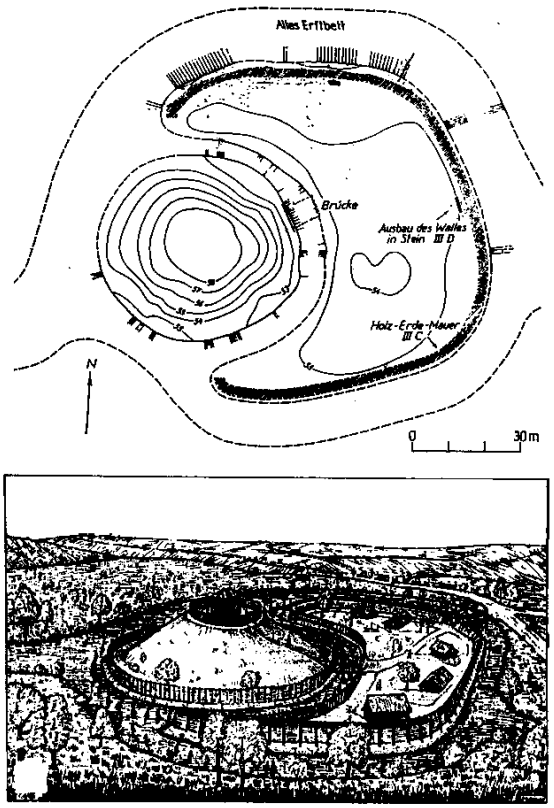
1. ábra. Miskolc–Leányvár alaprajza (Ráksi M. és Renner P. felmérése 1967.)

2. ábra. Kisgyőr–Halomvár alaprajza (Lossos M. és Ráksi M. felmérése 1967.)

következtetésre jutott, hogy a földvár sohasem lehetett lakott (Kemenczei T.–K. Végh K. 1971. 512–513.; Sándorfi Gy. 1980. 21.).

A két objektummal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy rájuk vonatkozó okleveles adatot nem ismerünk! 1980-ban Sándorfi György vizsgálta e várakat, aki – leginkább a birtokviszonyok és a történelmi események tükrében – a *motte-típusú* várak közé sorolta azokat, építési idejüket pedig a tatárjárást követő időkben határozta meg. (Sándor Gy. 1980. 27–28.; Nováki Gy.–Sándorfi Gy. 1984. 176.) A motte mesterségesen kialakított – feltöltött, ritkábban lefaragott –, árokkal körülvett domb, amelyen többnyire fából készített, védelemre is alkalmas lakóépítmény állt. Nyugat-Európában általában elővár (bailey, Vorburg) tartozott hozzá. A földhalomvár síkvidéki, esetleg dombsági vártípus! Európában a 8. században jelenik meg (Franciaország, Normandia), és a 9–10. században terjed el. Ezek a korai védművek különösen a feudalizmus kezdetén váltak népszerűvé, amikor napirenden voltak a különféle csatározások, családi háborúk. A Német Birodalomban főleg a frank vagy száli császárok korában szaporodik meg a motték száma (például Elzászban napjainkban több mint 70 mottét tart számon a kutatás), a 14. században már túlhaladott várformának számít, az írásos adatok mint elhagyott erősségeket említik. (Biller, T.–Metz, B. 1991. II. 163–266.) E vártípus Magyarországon is megtalálható, itt Borsod megyében, a Bükk hegység peremén is ötöt jegyez a szakirodalom: a Leányvár és a Halomvár mellett Bükkábrány–Temető, Sajónémeti–Várhegy, Szihalom–Árpádvár. (Ezek majd mindegyike feltételesen motte. Szihalom dombja inkább egy őskori tell-település, melynek környékén a 10–11. században temetkeztek. A bükkábrányi temető halma is inkább bronzkori vár, területéről őskori cserepek tömkelege gyűjthető, onnan középkori leletanyag ez idáig egyáltalán nem került elő! A Sajónémeti fölötti Várhegy kisebbik mottéja pedig nagy valószínűséggel huszita ágyúállás volt, hasonlóan a zagyvarónai Zagyvafő vára melletti ovális alakú erősséghez.) Távolabbi mottetípusú várak még: Kazincbarcika–Várhegy, Verpelét–Földvár, Sajógömör–Várhegy, Lucfalva–Pogányvár, Nógrádsáp–Tatárka, Szada–Várdomb, Mende–Leányvár, Felsőnyék–Várhegy, a Dunántúlon Tinnye–Kisvár, Ikervár–Pókadomb, Pécsvárad–Kószavár, Babócsa, vagy a szintén nemrég felfedezett Ivád–Remete-tető. A felsorolást folytathatnánk, a mesterséges dombra épült kisméretű erődítmények száma egyre gyarapszik. (Az Árpád-kori úgynevezett „kisvárak" – köztük a motték – kérdésével a Műemlékvédelem 1987. 1. számában több tanulmány is foglalkozik: Feld I. 1987. 1–8.; Engel P. 1987. 9–14.; Miklós Zs. 1987. 15.; Sándorfi

3. ábra. Husterknupp III. periódusának alaprajza és a motte rekonstrukciós távlati rajza (A. Herrnbrodt nyomán)

Gy. 1987. 16–20. A polémiát a szerkesztő, Gerő L. a motték eredetét felvázoló rövid ismertetése zárja: Gerő L. 1987. 21–23. A „kisvár-probléma" az 1989. szeptemberében Gyöngyös–Mátrafüreden Várak a 13. században címmel megrendezett konferencián is napirendre került: Feld I. 1989. 8–19.; Kubinyi A. 1989. 290–299. Majd tovább folytatódott: Feld I. 1991 197–219.; Kubinyi A. 1992. 117–121. Az újabb mottékról: Miklós Zs. 1985. 146.; Sándorfi Gy. 1986. 1.)

*

Álltam ott az alkonyatban a földből összehordott csonka kúp tetején – ahonnan egyébként kitűnően látható a közeli Halomvár –, s egy gondolat motoszkált fejemben: valóban egy hajdani várban vagyok? Tényleg egy motte, egy földhalomvár volt ez a természet által viszszahódított domb? Csakugyan hadászati, védelmi céllal emelt középkori építmény a Leányvár és a közeli Halomvár? Ahogy átgondoltam az elmúlt évek korai magyar várakkal foglalkozó legfontosabb írásait, e két objektummal kapcsolatban kételyeim támadtak azok vár volta felől. Sándorfi György táblázatba foglalva hasonlítja össze a tárgyalt motték főbb méreteit a Rajna-vidék két *tipikus* mottéjének adataival. Ebből is kitűnik, hogy a Leányvár és a Halomvár mennyire különbözik a többitől: a védőárok belső hossza e két esetben 712 és 755 méter, míg a példaként felhozott Haldern egyrészes mottéjánál csak 275, Arsbeck kétrészes mottéjénél 345 méter– pedig ezek a nagy motték típusába tartoznak. (M. Müller-Wille és más szerzők szerint nagy motte az, amely esetében a domb magassága eléri vagy meghaladja a 10 métert, közepes, ha a domb magassága 5 és 10 méter közt van, kicsi, ha a domb nem éri el az 5 métert.) Érdekes megnézni a védett terület legnagyobb átmérőjének és a domb tetejének átlagos átmérőjének hosszát és arányát is: a mi esetünkben 270–33 és 280–30 méter, míg a Rajna-vidéki példáknál 107–37 és 150–22 méter. A 12. század első felében kiépült Elmendorf kettős mottéjának (Doppelmotte) 5 és 7 méter magas dombjainak alap- és platóátmérői: kb. 35–16 és 45–22 méter. A 10. századra datált franciaországi motték kisebb méretűek: Brettesville sur Laize, Villers-Canivet platóinak átmérője mindössze 20 méter, Saint-Viâtre átmérője 45 méter, a bajorországi Eichenhofen kör alakú árokkal védett területe 10–15 méter, Konzenberg 35, Eberstall 20, Hahnenberg pedig csak 10 méter átmérőjű. Ennek a korai vártípusnak tehát kicsi a mérete, a földkúpok átmérője általában 20 méter, melyek szélén palánk húzódhatott, a platón pedig egy legfeljebb 8–10 méter oldalhosszúságú fából készült torony állhatott. (Sándorfi Gy. 1980. 17–18.; 1986. 7. 4. jegyzet; Sándorfi G. 1980. 38.; Heine, H.-W. 1991. I. 31–32. Gerő L. 1987. 22.; 1989. 18.)

A 11. század közepétől a 12. századig – a száli császárok korszakában – több fázisban kiépült motték alaptípusa Husterknupp *(3. ábra)*. A 13. század második felében létesült új várépítményét három fő építési periódus előzte meg. Az Ottók korában vizesárok és paliszád övezte a sík területen épült cölöpházakat (1. periódus: „Flachsiedlung"). A 11. században kettéosztották a „vízi várat", és a déli részt kissé megemelték. Ez a dombocska képezte a későbbi motte magját (2. periódus: Kernmotte). A többfázisú harmadik periódusban épült fel az 5–6 méter magas domb, amelynek alapátmérője 54 méter volt. A vizesárokkal és paliszáddal övezett, fahíddal és patkó formájú elővárral rendelkező domb 20 méter átmérőjű platóját is minden bizonnyal paliszád kerítette, de erre csak közvetett adatokból (pl. a bayeux-i szőnyeg ábrázolásai) lehet következtetni. A hasonló korú Hoverberg egyfázisú mottéjának (bázisátmérő: 50 méter) 14 méter átmérőjű platóján viszont régészetileg is dokumentálhatóan egy 5,6×5,2 méter oldalhosszúságú faépítmény állt, mellette két földbe mélyített ház vagy kamra, és egy talajvízig mélyülő kút. (Hermbrodt, A. 1958.; Friedrich, R. 1991. I. 179–182., 183–184.)

A motték dombját általában közvetlenül határolja az árok, azaz a domb lábától nem messze fut – hiszen a mesterséges halmot minden esetben az árok kitermelt földjéből emelték –, a Leányvár és a Halomvár esetében azonban a domb alapjánál az árok jóval nagyobb területet zár be, ezért területük is kiugróan magas értéket mutat: 3,8 és 4,1 hektár a többinél tapasztalható 0,4–0,8 hektáros szóródáshoz képest! (Sándorfi Gy. 1980. 38.) Csak emlékeztetőül: a magyarság legkorábbi úgynevezett széles talpú sáncvárai közül Bácsa–Szent Vid (4,1 ha), Abaújvár (3,9 ha), Szabolcs (3,3 ha) alapterülete hasonló! A hazai motték jóval kisebb méretűek: Gömörvár központi dombjának magassága 6 méter, felső platójának átmérője 20–24 méter, területe 0,04 ha; Ikervár–Pókadomb platójának átmérője 17 méter, területe 0,02 ha, magassága 6 méter; Pécsvárad–Kószavár területe szintén 0,02 ha. (Sándorfi Gy. 1986. 1–3.)

A motték dombjainak tetején kialakított sík platót – mint azt néhány nyugat-európai példa esetében is láttuk – általában nem építették be teljesen, ott több épület is helyet kapott. Ha a plató kis alapterületű volt, amit a rajta emelt fa- vagy kőépület (ház, torony) teljesen lefedett, az ilyen várat a német szakirodalom nem mottének nevezi, hanem magaslatra épült tornyos földvárnak (Turmhügelburg). Ezek előképei a római határsáncok dombra emelt, cölöpkerítéssel és árokkal védett, védőfolyosós és sátortetős őrtornyai (burgus). Az ilyen motteszerű tornyos földhalomváraknak szép példája Gräfenbuch: a D alaprajzú gerendavázas fatorony egy 30 méterrel a völgytalp fölé magasodó oromzatra emelt őskori sírhalomra épült. (Zeune, J. 1991. II. 196–198.) Valószínű, hogy a magyarországi kis alapterületű platóval rendelkező mesterséges dombok is inkább ilyen őrtornyok voltak. Az áttekintésből kitűnik, hogy a bükkaljai halmokhoz fogható nagyméretű mesterséges dombokat nem találunk a középkori európai halomvárak sorában.

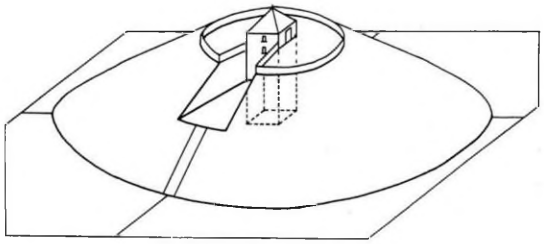
A két motte dombjának közepén lévő több száz köbméteres kráterszerű mélyedésekre sincs egyáltalán példa *(4. ábra)*. Sándorfi György, aki a Leányvárban e jelenséggel kapcsolatban számításokat is végzett, furcsa feltételezésre jutott. Szerinte a minden bizonnyal 7,13 méter oldalhosszúságú és 15 méter magas fatornyot – melynek köbtartalma 762 m^3 volt – az eredeti terepszintre állították, és ezután hordták körbe 61 800 m^3 földdel úgy, hogy a toronyba a bejáratot a domb deréktájékán alakították ki (Sándorfi Gy. 1980. 22–23.). *(5.a ábra.)*

Nincs példa a várainkat övező árkokban bent hagyott átjárókra sem. A mottékhoz híd vezetett az árkon keresztül, a mi eseteinkben a bejáratot eredetileg hagyták meg, földje töretlen. A leglankásabb irányba nyíló átvezető utak problémájának feloldása sem megnyugta-

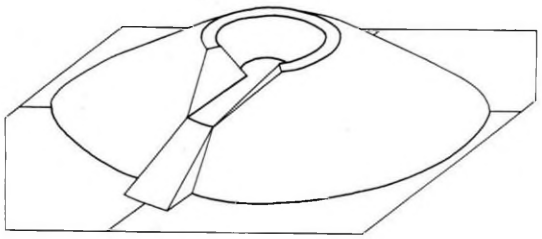

4. ábra. A Leányvár dombjának teteje, a kráterszerű mélyedés pereme

tó: a kutatók szerint egyszerűen arról van szó, hogy az árok építését nem fejezték be... Ha a motte dombjához megmozgatott hatalmas földmennyiségre gondolunk, furcsának tűnik, hogy egy jóval kevesebb munkát igénylő kapuvédművet, árokszakaszt ne építettek volna

5.*a* ábra. Leányvár, mint motte. Rekonstrukció Sándorfi György elképzelése alapján

5.*b* ábra. Leányvár, mint áldozati halom. Rekonstrukció

meg ahhoz, hogy az erődítés teljesen elkészüljön! (A munka megszakadását Sándorfi György IV. Béla rendeletének tulajdonítja, aki 1247 körül szabályozta a várépítéseket, lezárva ezzel a – Sándorfi szavaival – „hevenyészett várépítések" korszakát. A tatárjárást követően királyi engedéllyel már csak jól védhető *kővárak* épülhettek.) *(6. ábra.)*

E két bükkalji erődített építmény tatárjárást követően épült mentsvárnak, népvárnak történő minősítése mellett – mint azt már említettem – semmilyen írásos adat nem szól! Ráadásul a védhetőség tekintetében igen rossz a fekvésük. A várak átfogó értékelését elvégző Sándorfi György is megjegyzi, hogy *„a két vár a védelem szempontjából milyen előnytelenül lett telepítve. A lapos hegyhátak közepén elhelyezett várak szinte minden oldalról könnyen támadhatók voltak. Különösen feltűnő ez a Halomvár esetében, ahol a hegynek közvetlenül a vár északnyugati oldala mellett lévő orma sokkal alkalmasabb hely vár telepítésére."* Ugyanez a verpeléti Földvárról is elmondható! A magyarországi várak sorában különleges helyet elfoglaló csoport harmadik tagjának tartják a Tarna völgyében található verpeléti Földvárat (Dénes J. 1989. 47–48.). Az igen lepusztult objektum csak feltételesen sorolható ebbe a típusba, ugyanis itt a 20 méter széles árokkal körülvett 1,15 hektáros terület közepén egy 30 méter átmérőjű, alaposan elszántott, 7 méter magas mesterséges földhalmon kőtorony is állhatott, amit meszes, habarcsos kövek valószínűsítenek. Az objektumtól alig 1 kilomé-

6. ábra. A Leányvár 20 méter széles árka

terre keletre állt valaha a Tarna völgye fölé magasodó tarnaszentmáriai Vár-hegy erődítménye, amit a múlt század végén Bartalos Gyula, Kandra Kabos és Szendrei János még láthattak (Bartalos Gy. 1886–1900. 13–14.; Szendrei J. 1892. 369.; Baráz Cs. 1997. 205–208.), északnyugatra pedig a Mátra gerince kínált várépítésre alkalmasabb helyeket (Domoszló–Oroszlánkő, Recsk–Szederjes-vár stb.).

Sándorfi György a rossz telepítés ellenére várnak tekinti azokat, építésüket pedig Schafnaburgi Lambert egri püspök (1243–1276) személyéhez köti, mondván, hogy a püspök a Rajna-vidékről, a motte típusú várak elterjedésének egyik fő körzetéből származott. Lambertus a maga vagy kísérete számára (az árokkal körülvett területek méretei nagy létszám befogadására utalnak), a tatárjárást követően, mintegy menedékül emeltette volna a véglegesen talán be sem fejezett két mottét. Ennek a vélekedésnek a birtoktörténeti háttere annyi, hogy Kisgyőrt 1261-ben valóban az egri püspökség falvai közt sorolják fel. IV. Béla 1261. évi oklevele (mely eredetiben nem maradt fenn, hanem V. István király 1271-ben kiadott oklevelébe foglalták be) részletesen felsorolja az egri püspökség korai adománybirtokait, köztük Kisgyőrt, amely 1319-ben már Diósgyőr várának tartozéka, 1271-től 1316-ig pedig az Ákos nemzetség tulajdonát képezte – egyházi tulajdonba kerülése előtt pedig feltehetően a Bors nemzetség, illetve a Borstól eredő Miskolc-nem birtoka volt (Györffy Gy. 1963. 774–775.). Csakhogy a Halomvár egészen pontosan Kisgyőr és Borsodgeszt határán van, ezért nem elképzelhetetlen, hogy a 13. században – a Györffy György által a megye egyetlen ősfoglaló nemzetségének elismert – Örsur nembéli Gesztiek birtokolták! A Leányvár viszont, mely ebben az időben a bihari eredetű Ákos nemzetség frissen szerzett diósgyőri birtoktestén fekszik (északkeleti oldalán húzódott Miskolc nem tapolcai birtokának határa), az Árpád-korban nem lehetett az egri püspököké (Györffy Gy. 1963. 745.). Tehát a két teljesen hasonló építmény a 13. század közepén különböző tulajdonosok birtokain volt megtalálható!

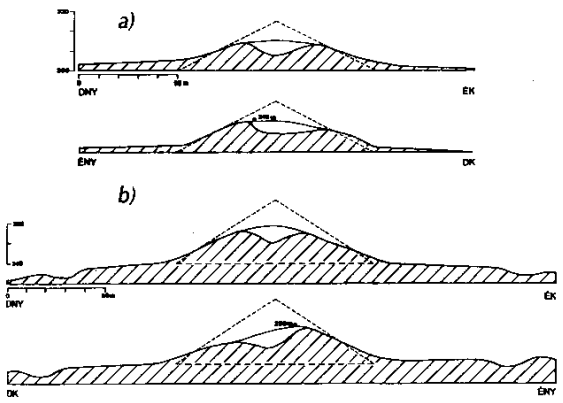
A verpeléti Földvár sem volt egyházi tulajdonban, mivel az Árpád-korban a Tarna völgyét az Aba nemzetség Borh-Bodon, Debrői, Kompolti és Verpeléti ága birtokolta (Györffy Gy. 1987. 47–55.)!

Az elmondottak alapján véleményem szerint indokoltnak tűnik váraktól való elkülönítésük – annak ellenére, hogy e bükkaljai halmok erődített objektumok, hiszen árok övezi őket (bár az árok, mint azt az alábbiakban látni fogjuk, szakrális funkciót is szolgálhatott). Nemcsak arról van itt szó, hogy a hadászati, védelmi funkció – annak tökéletes kiépítése – nem igazolható, hanem arról, hogy bizonyos tények egyenesen megcáfolják azt! S mint láttuk, a birtokviszonyok sem támogatják Sándorfi György álláspontját, miszerint e bükkalji építmények és tarna-völgyi társuk egyházi tulajdonú birtoktesten feküdtek volna, s így azokkal Schafnaburgi Lambert személye sem hozható összefüggésbe, mint építtető!

*

Este, otthon az íróasztalomhoz ülve első dolgom volt a szintvonalas felmérések, térképek alapján megszerkeszteni e „várak" ÉNy–DK-i és ÉK–DNy-i irányú keresztmetszetét *(7. ábra)*, rekonstruálni a csonka kúp alakú földépítmények eredeti lejtőszögét, és megrajzolni ezek látszati rajzát. A kör alaprajzú, feljárattal (lépcső?) ellátott, peremes földpiramisok rekonstrukciós ábrái kultikus építmény képzetét keltették bennem! *(5.b ábra.)* Véleményem csak határozottabbá vált, amikor a peremeken kiképzett „bejáratokról" kiderült, hogy azok mindkét esetben „tájoltak", helyzetük azonos, mindkettő a DK-i oldalon van. A Halomvár esetében a mélyedésből, illetve a perem legmagasabb pontja alól az 124°-os irányba, a Leányvárból (északi szélesség 48° 2′ 5″) pedig megközelítőleg a 129,30°-os irányban láthatunk ki a „bejáraton" át. Az irányszögek *(azimutok)* a téli napforduló (december 22.) terepen és a horizonton tapasztalható napfelkelte-pontját jelölik ki! A tájolás ténye tehát szakrális rendeltetést sejtet. (A Leányvár mértani közepéből nézve az árkon hagyott kapu helyzete 152° – égtáj szerint DDK.)

7. ábra. Metszetrajzok. *a)* Halomvár, *b)* Leányvár

Biztos vagyok benne, hogy e sorokat olvasva sokan összehúzzák szemöldöküket, és homlokráncolva idézik fel a múlt század romantikus kutatóinak tévedéseit. Nagyon jól tudjuk, hogy a 19. században kevesen tulajdonítottak védelmi jelleget a sánccal, töltésgyűrűvel övezett építményeknek, azokat leginkább „pogány" áldozóhelyeknek vélték. E romantikus szemléletű történészek a hunoknak, avaroknak tulajdonították a sáncvárak létrehozását. Csak a közelmúlt módszeres kutatásai tisztázták a „földvárak" korát, rendeltetését – ma már az őskori és középkori sáncvárak egy részét nagy biztonsággal el tudjuk különíteni egymástól. A kultikus, szakrális rendeltetési feltevések tehát egyszer s mindenkorra lekerültek a napirendről. Pedig nem szabadna átesnünk a ló túlsó oldalára!

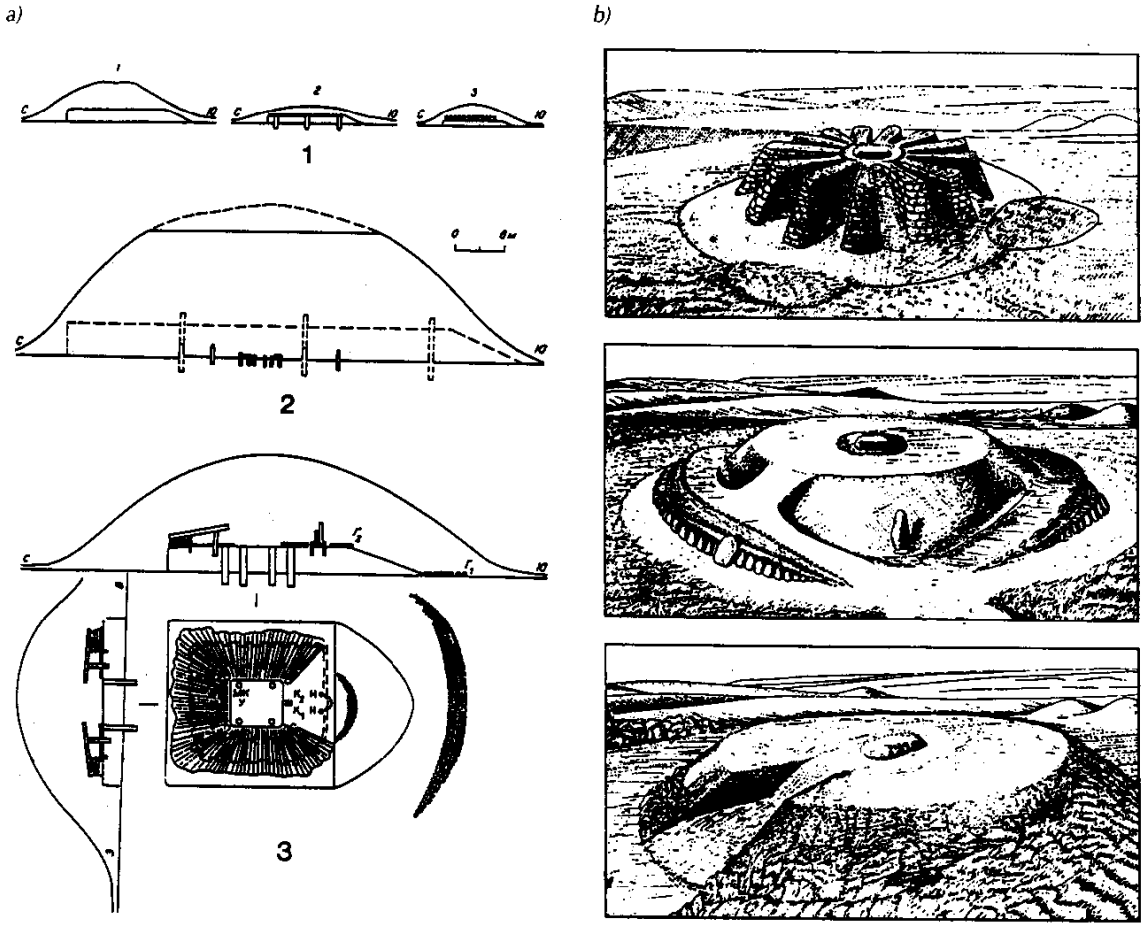
Érdemes megfontolni Ipolyi Arnold Magyar Mythologiájában olvasható gondolatait: *„A pogány szent hely később, a benne gyakorolt vallás enyésztével szétdúlatik, hogy nyoma is kivész, s még csak a későbbi, általános, megvető: pogányvár, bálványos vagy mesés tündérvár nevek jelelik kétes helyét; vagy a helyen az új hit szentegyháza épül, s az iránta gerjesztett magasztosb hit fénysugara által körülvéve, a pogány kegyeletes emlékezetet a teljes feledékenység éjébe süllyeszti. De itt is és ott is rejtve még lappanghat sokáig, maig, kiirthatatlanul, egy bemohosodott rom, kő, szikla vagy üreg,*

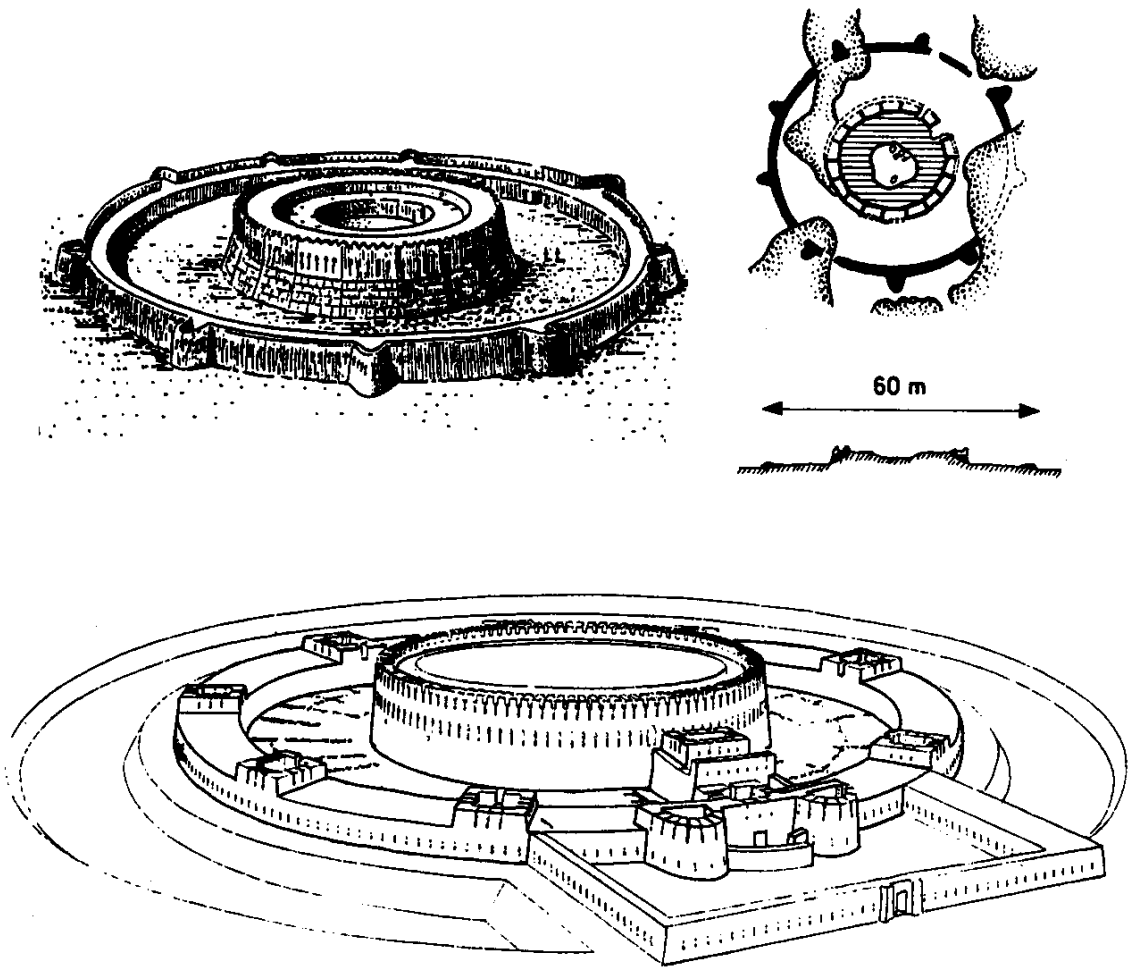
töltés és sánc alapon gyökeret vert virító rege, melyet ha a szerencsés kéz fellelt, újra világ derül az ős emlékekre; s ha az utóbbit kívánjuk, keressük az előbbit." (Ipolyi A. 1854. 496.)

II. KULTUSZHELYEK

Vizsgáljuk meg tehát egy esetleges kultikus rendeltetés szempontjából a két objektumot! A metszetrajzok alapján elkészített rekonstrukciós tömegvázlat alapján – többek között – a Meótisz vidéki bronzkori-vaskori *áldozóhelyekre,* szentélyszerű építményekre ismerhetünk rá! Olyanokra, mint amilyenek Vinogradszkij-Tokmakszkij körzetében (középső bronzkori katakombás művelődés Ingul-kultúra nevű csoportja az Kr. e. II. évezredből), Szintasta mellett (középső bronzkori Andronovo-kultúra idejéből) vagy a Kaukázustól északra, a kimmerek és szkíták (meótiszi népek) hajdani szállásterületén, a Kubán folyó partján, Ul környékén található halmok voltak *(8. ábra).* Ez utóbbi halomcsoportban a későbbi utántemetkezéseket leszámítva, igazi sírokat nem találtak (N. I. Veszelovszkij 1898-as ásatásai). A halmok általában bronzkori eredetűek, amelyek tetejére az Kr. e. 6–4. században szkíta szentélyeket emeltek. A rituális halmok a Hérodotosz által is elbeszélt *szakrális cselekmények* színhelyei voltak, tetejükön a szkíta isteneknek mutattak be áldozatokat. *„Minden terület központi helyén emelnek Arésznak egy szent dombot, úgy, hogy rőzsekötegekből hatalmas – széltében és hosszában három-három sztadion, magasságában valamivel szerényebb – halmot raknak, amelynek lapos teteje négyszög alakú, három oldala meredek, de a negyediken fel lehet rá jutni. Erre évente még százötven szekér rőzsét hordanak, mert zivatarok idején megsüllyed az építmény. Ezen a dombon aztán minden kerület elhelyez egy régi vaskardot, Arész jelképeként. A kard előtt minden évben juhot és lovat áldoznak... Az elfogott ellenségből minden századikat feláldozzák, de másképp, mint a jószágokat..."* (Hérodotosz IV. 62.). Az ilyen földből, fából emelt szentélyeken – a királyi temetkezőhelyek környékén, a sírhalmok körül – ún. emlékező halotti áldozatokra is sor került (Hérodotosz IV. 71., 72.). Amint azt Makkay János egyik könyvében megjegyzi: ezek a sánccal, árokkal körülvett szent térségek, áldozóhelyek a sztyeppe iráni nyelvű népeire (kimmerek, szkíták, szarmaták) voltak a legjellemzőbbek. (Makkay J. 1995. 77–87.) Ezzel a megállapítással kapcsolatban annyit szükséges röviden megjegyezni, hogy a szkíták iráni nyelvűsége, iráni származása egy-

8. ábra. Áldozati halmok a Fekete-tenger mellékén.
***a)* uli és aul uljapi halmok, *b)* Vinogradszkij-Tokmakszkij környéki áldozati halom (katakombás művelődés) három periódusa (Makkay J. könyvéből)**

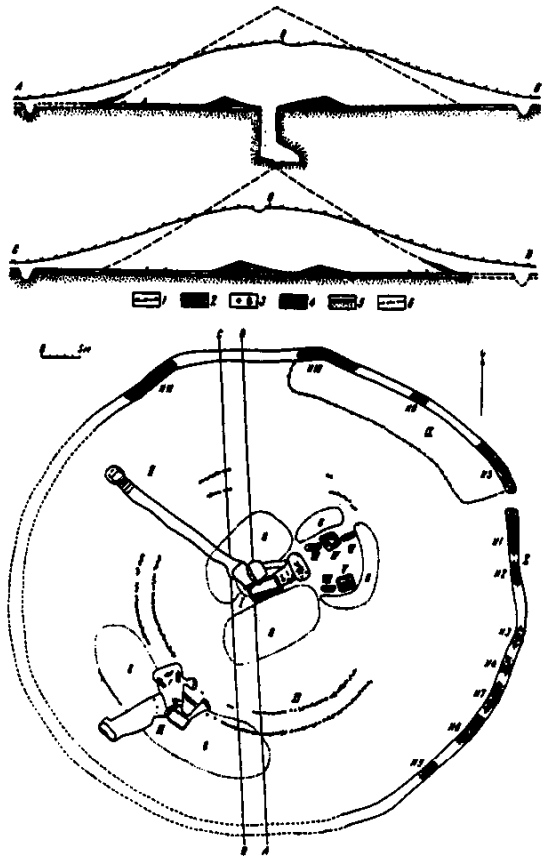

9. ábra. Koj-Krülgan kala. Khorezm (Sz. P. Tolsztov és Bakay K. könyvéből)

általán nincs bebizonyítva! *Nagy Géza* 1909-ben, akadémiai székfoglalójában megcáfolta ezt a tételt: *„Egész röviden jellemezve a skytha-kérdést, úgy áll a dolog, hogy a különben nagyon gyér, többé-kevésbé eltorzított s többfélekép magyarázható nyelvmaradványok kivételével minden jelenség egy tősgyökeres turáni nép képét tünteti fel."* (Nagy G. 1909. 5.) Az Ethnographia 1894-es évfolyamában megjelent többrészes tanulmánysorozatában – gyakorlatilag a mai napig helytálló nyelvi levezetések után – határozottan kijelenti, hogy a szkíták nyelve a *szumir-akkáddal* volt legközelebbi rokonságban s mindenképpen az *ural-altáji családhoz* tartozott. (Nagy G. 1894. 288.) Ennek ellenére ma az az általános – és véleményem szerint is téves – felfogás, hogy a szkíták iráni nyelvet beszélő nép voltak. Götz László is felhívja a figyelmet, hogy *„a szkíták, szarmaták nyelvének és fajtájának állítólagos iráni volta pusztán a 19. századi indogermanisztika – ezen belül is elsősorban a német nyelv- és történettudomány – azon megalapozatlan feltevései közé tartozik, amelyeknek módszeres bizonyításával mindmáig adósok maradtak az illetékes szakemberek".* (Götz L. 1994. 340.) Ezért az iráni jelző helyett maradjunk a szkíta elnevezés mellett.

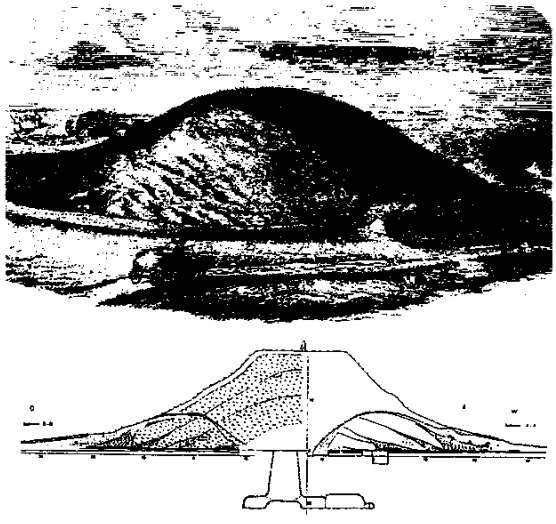
Párhuzamnak kínálkozik az ókori Khorezm néhány kör alaprajzú építészeti emléke is, melyek pusztulási képe a mi halmaink formájára emlékeztet. A régi Khorezm virágkora Kr. e. 4. századtól a Kr. u. 1. századig tartott, e korból (kang-kiüi kultúra) származik a Kr. e. 4–3. századra datálható – Sz. P. Tolsztov által még várnak, *„lakóépületül szolgáló, falakkal körülvett gorogyiscsének"* tartott – Koj-Krülgan Kala-i kerek templom, melyet az újabb kutatások fényében az örökké égő szent tűz kultuszhelyének, asztrális központnak tekintenek *(9. ábra)*. A Nap és Tűz ezen templomának külső falgyűrűje 60 méter, belső magasabb épülete pedig 30 méter átmérőjű, és egy szintén kör alaprajzú udvarszerű katlant vesz körül (Tolsztov, Sz. P. 1950. 116., 123., 124.; Rapaport, Ju. A. 1971.; Brentjes, B. 1978.; Bakay K. 1997. 209.).

Egyébként ha összevetjük a mi halmaink és a Fekete-tenger melléki szkíta kurgánok méreteit, meglepő hasonlóságokat találunk! Emlékeztetőül a Halomvár központi dombjának alapja 100 méter átmérőjű, magassága 11 méter, a Leányvár dombja szintén 100 méter átmérőjű, magassága 15 méter (nyilván eredetileg az átmérő kisebb, a magasság nagyobb lehetett). A Kubán folyó vidékén az Ulszkij Aul (Bolsój Ul) kilenc kurgánja közül az 1. számú 15 méter magas. A Dnyeper vidé-

10. ábra. Halomsír: Tolsztaja mogila (Mozolevszkij nyomán, Bakay K. könyvéből)

11. ábra. A csertomliki kurgán metszetrajza (Rolle nyomán, Bakay K. könyvéből)

kén Tolsztaja mogila átmérője 80 méter, magassága 9 méter (15 000 m³ – *10. ábra*), Hajmanova mogila átmérője 70 méter, magassága 8 méter, Csertomlik hatalmas sírdombja 130 méter átmérőjű és 20 méter magasságú (térfogata: 75 000 m³), Szoloha kurgánja 18 méter magas. A Don-vidék kurgánjai közül például Melitopol átmérője 60 méter, magassága 6 méter, Oguz átmérője 125–130 méter, magassága 22 méter (térfogata: 140 000 m³), az Öt Testvér kurgáncsoport átmérői 60–70 méter között, magasságuk 7–12 méter között van. A kazahsztáni Isszik kurgánjai (Kr. e. 5. század) 30–90 méter átmérőjűek és 4–15 méter magasak (Brasinszkij, I. B. 1979). (A pazyriki kőhalmok átmérője általában 50 méter, magassága átlag 2 méter.) Láthatjuk tehát, hogy adataikat tekintve a mi két halmunk jól beilleszthető az eurázsiai sztyeppe szkíta kurgánjainak sorába is.

Formájuk alapján bükkaljai halmaink a csertomliki kurgánhoz állnak a legközelebb. Ennek laposra kiképzett teteje közel 20 méter átmérőjű volt. Ott egy áldozati térség lehetett, ahol egy szkíta kőszobor (kamennaja baba) állt, amit Zabelin 1863-as feltárása során meg is talált. (Ekkor tisztázódott, hogy a halom gyeptéglákból és földből készült, a dombot egy 7 méter széles kőkerítés övezte, a központi sírkamrát pedig 12 méter mélyen érték el az eredeti földfelszín alatt.) *(11. ábra.)*

A halmok formai analógiáit tehát a Fekete-tenger mellékétől az Altajig terjedő sztyeppén, a szkíták lakhelyén találjuk meg, az ottani temetkezési halmok és kultikus dombok közt. Írásom következő részében a szkíta világ és a vaskori Kárpát-medence közti összefüggéseket, valamint a bükkaljai halmok és e kultúra közti kapcsolódási pontokat igyekszem feltárni.

1. Szkíták

Mint említettem, Kemenczei Tibor 1970-ben a Leányvár területén és a mellette lévő őskori halmokban szondázó ásatást folytatott. A vár belsejében nyitott – a földhalmot körbefogó – hét szelvény közül mindössze kettőből kerültek elő régészetileg értékelhető leletek: a 3. szelvényből 40 cm mélyen kettő kora vaskori kerámiadarab, a 7. szelvényből pedig néhány újkőkorinak meghatározott cseréptöredék és pattintott kőeszköz vált ismertté. Az árkon kívül, az északi oldalon lévő tumulusok közül kettőt tártak fel: a korábban kirabolt halmokban néhány középkori (!) cserepet találtak. Kemenczei Tibor ásatási naplójában a következőképpen foglalta össze véleményét: *„A Leányvárban végzett kutatások eredményeképpen azt állapíthatjuk meg, hogy a földvár lényegében sohasem volt lakott. Az előkerült edénytöredékek három korszakból származnak. A földvár építésének kora ezekből nem állapítható meg. Ha a földvár mellett lévő halmok összefüggnek és egykorúak vele, akkor a korai vaskorra helyezhetjük a Leányvár építésének korát. Ezt azonban nem lehet bizonyítani. A Leányvár felépítése, a körbefutó árok, s a belső terület közepén az árokból kihordott földből emelt domb inkább középkori eredetre utal. A kérdést csak további kutalások, nagyobb anyagi ráfordítás döntheti el.*

A feltárt két halom mindegyike ki volt rabolva. Mindkettőben eredetileg, a sírgödör alakja és mérete után ítélve, hamvasztásos temetkezés lehetett. Mivel a feltártak mellett még található néhány másik halom is a Leányvár mellett, ebben az esetben is további feltárások szükségesek a halmok korának eldöntéséhez." (Sándorfi Gy. 1980. 21.)

Nagyon lényeges tehát, hogy középkori lelet a vár területéről nem került elő! Onnan kora vaskori csere-

pek váltak ismertté! (A 7. szelvényből származó edénytöredékek újkőkorra történt datálása bizonytalan.) A közeli Halomvár építését szintén a kora vaskorra helyezte Kemenczei Tibor a környékről ismertté vált raktárleletek alapján. (Kemenczei T. 1966.) *Tehát e régészeti kapaszkodók, a távoli (de korban azonos) formai analógiák alapján magam úgy vélem, hogy e sajátságos halmok eredetét a középkor helyett inkább a kora vaskor idején kell keresni!* Ezért álláspontom igazolására további közvetett bizonyítékokat igyekeztem összegyűjteni.

Vidékünkön a vaskor kezdetén – mintegy Kr. e. 9. század végén – egy keletről érkező *„thrák-kimmer típusú fegyverzetet és lószerszámokat"* használó népelem tűnik fel. Eme *preszkíta* bevándorlások első hulláma jelentősen átalakítja a Kárpát-medence keleti felének – főleg az Alföld és az Északi-középhegység vidékének – addigi őskori kultúráját. A preszkíta *mezőcsáti csoport* népessége csontvázasan temetkezett, thrák-kimmer típusú lószerszámozást és fegyverzetet használt. A Kárpát-medencében ők viseltek első ízben vaspengéjű keleti kardokat, vastőröket, vaslándzsákat. Tárgyi kultúrájuk párhuzamai a Fekete-tengert övező sztyeppén, a Kaukázus vidékén, Közép-Ázsiában lelhetők föl. Faleráikon, arany ékszereiken a Kárpát-medencében először jelenik meg a keleti „állatstílus".

A helyi lakosság és e nagyállattartó, lótartó életmódot folytató etnikum érintkezése a felsőtárkányi Vár-hegyen végzett ásatások révén tapintható ki a legjobban. A vár-hegyi település a *kyjatice kultúra* klasszikus időszakában keletkezett (Hallstatt A_2 periódus második fele) és Kr. e. 9. század elejéig élte virágkorát (Hallstatt B_1 periódus). Ebben az időben a Bükk hegység területén több erődített késő bronzkori település is létezett: Szilvásvárad–Kelemen-széke (Töröksánc), Dédestapolcsány–Verebce-tető, Bükkszentlászló–Nagysánc, Miskolctapolca–Vár-hegy, Sály–Latorvár, Cserépfalu–Mésztető. Ezekben a nagy alapterületű, gazdasági-hatalmi központoknak tekinthető őskori földvárakban (helyesebben: erődített telepeken) békés élet zajlott. A felsőtárkányi Vár-hegy életében a Kr. e. 8. században azonban változás következett be. A leletek között megjelentek a keleti típusú tárgyak (zablák), a badabagi, basarábi kultúrára, az al-dunai Bosut-csoportra jellemző kerámiák. (Ez annak jele, hogy a preszkíta kultúra impulzív népessége maga előtt sodort kelet- és délkelet-európai etnikumokat is.) A Várhegy erődítését minden bizonnyal a preszkíta bevándorlás következtében hozták létre. A sáncokkal övezett telep ekkor nemcsak a helyiek számára szolgált menedékül, hanem a *gávai kultúra* menekülőit is befogadta. A preszkíta eredetű tárgyak talán kereskedelem útján kerülhettek a kyjatice kultúra emlékanyaga közé, talán népességváltás is bekövetkezett, mindenesetre a vaskor kezdetén (a Hallstatt B periódus végére) a Vár-hegy elnéptelenedett. (D. Matuz E. 1991–1992.)

E lovaspásztorok behatoltak a Dunántúlra is, s ott benépesítették az *urnasíros kultúra* sáncokkal megerősített törzsi központjait, például a Pécs–Jakab-hegyen lévőt, amely mellett *kurgánsírokat* emeltek. A mezőcsáti kultúra súlypontja azonban az Alföldön, annak is az északi sávjában marad, mely dél felől övezi az általunk vizsgált területet. Érdekes, hogy ellentétben a Dél-Dunántúllal, a vidékünkön fellelhető késő bronzkori földvárakba nem költöznek be – s míg a kora vaskor Európa-szerte a nagy területű földvárak kora, itt, a Mátra és Bükk vidékén a késő bronzkori erődített telepek a kora vaskor elején végleg elnéptelenednek. A bükkszentlászlói Nagysáncot is csak 7–800 évvel később, Kr. e. a 2–1. században vették birtokukba a kelták (Nováki Gy.–Sándorfi Gy. 1992. 66–68.). Talán túl magasan és a síkvidéktől nagyon távol voltak e kyjaticei földvárak, s a preszkíta lovas-pásztor életmód hatóköréből kiestek.

Az első, preszkítákhoz köthető keleti típusú tárgyakat tartalmazó régészeti emlék a Kr. e. 9. századból származó prügyi lelet (bronzbuzogány, lófejfigurában végződő fokos), az utolsó pedig a – szintén Borsod megyei – Füzödön talált kincslelet a Kr. e. 7. század közepéről (ebben olyan vas-zablák vannak, mint a pontuszi sztyeppe korai szkíta temetkezések mellékletei közt, tehát e leletegyüttes a preszkíta és szkíta kultúra fontos láncszeme). A Leányvár és a Halomvár dombjától mindössze 30 kilométerre délkeletre, a síkvidéken került elő a kultúrának nevet adó legjelentősebb emlékanyag, a Patek Erzsébet által feltárt, több mint félszáz sírt tartalmazó mezőcsáti kora vaskori temető. Tiszakeszi–Szódadombon 1901-ben Gálffy Ignác, Ároktő–Dongó-halmon 1930-ban Megay Géza talált nyújtott csontvázas sírokat, Kemenczei Tibor pedig urnasírt. Heves megyében, a Mátra előterében, a Tarna völgyében Szabó János Győző tárt fel preszkíta sírokat (Füzesabony–Kettős-halom, Maklár–Koszpérium, Sirok–Akasztómály, Dormánd–Hanyi-puszta, Tarnaörs–Csárdamajor, Kál–Legelő). Tarnabod–Tégláson Kalicz Nándor mentett meg sírokat. Hiteles leletegyüttesek Ároktő–Pejpusztáról, Miskolc–Hejőcsaba, cementgyár, Muhi–Jászoltó-dűlő, Sajóbábony, Szirmabesenyő, Sajókeresztúr, Tiszakeszi területéről, Cserépfalu–Mésztető sáncátvágásából, Noszvajról Boconád–Gosztonyi tanyáról, Zaránk–Erkihalomból, Hatvan–Strázsa-hegyről jutottak a két megye múzeumaiba. (Szabó J. Gy. 1970., Kemenczei T. 1988., Patek E. 1989–1990.)

Ezek a kora vaskori lelőhelyek övezik tehát a Bükkalján emelkedő Leány- és Halomvárakat. Ahhoz viszont, hogy a halmok esetleges kultikus rendeltetéséhez támpontokat kapjunk, *az Alföld vaskorának régészeti leletekkel dokumentált szakralitását is meg kell vizsgálni.* De nemcsak ezért, hanem a preszkíta és szkíta kultúra (talán etnikum) kapcsolatának, egymáshoz való viszonyának megítélése szempontjából is fontos áttekinteni a temetkezési szokások alakulását. Ehhez Szabó János Győző egy közel két évtizede megírt, de máig ható érvényű szintézisét hívom segítségül (Szabó J. Gy. 1970.).

A Kárpát-medence területén a Kr. e. 10–9/8. századokat magába foglaló Hallstatt B periódusban a hamvasztásos temetkezési mód az általános, a mezőcsáti típusú temetőkben viszont a csontvázas temetkezés az egyeduralkodó. A preszkíta *kori* síranyag összességét tekintve azonban a temetkezési rítusok sokszínűségével találkozunk. A pécs–jakabhegyi kurgánok alatt például szórthamvas kamrákat tártak fel, az Alföldön pedig urnás temetkezések mutathatók ki a (nyújtott és zsugorított) csontvázas sírok mellett. Szabó János Győző ezeket a különböző temetkezési módokat nem tartotta egyidejűnek, szerinte a Hallstatt C periódusában uralkodó nyújtott temetkezést a zsugorított temetkezési mód felváltja, tehát később jelentkezik. A preszkíta kori és a későbbi szkíta kori zsugorított temetkezések között genetikai kapcsolatot tételezett fel, s ebből következően a

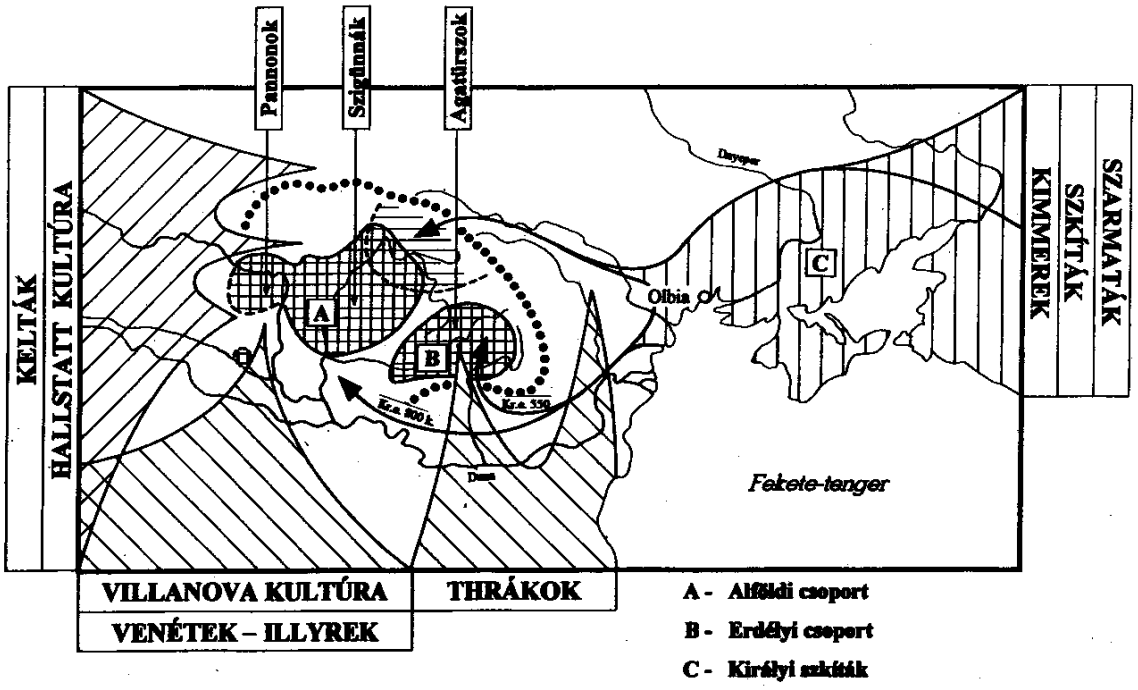
Hallstatt D korban északkelet felől (a Kárpátok hágóin át, Podóliából), több hullámban megjelenő újabb keleti népcsoporttal számolt. E tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy az alföldi preszkíta kultúra hordozóit régészeti szempontból nehézség nélkül *sigynnáknak* tarthatjuk, továbbá azok egy késői – Kr. e. 6. század eleji, még kimmernek nevezett – hulláma és a szkíta kultúra alföldi megjelenésének kezdeti időpontja (Párducz Mihály szerint: 520–550 táján) között nincs áthidalhatatlan kronológiai ellentmondás! (Szabó J. Gy. 1970.)

A Kárpát-medence keleti felének korai vaskori népei közül egyébként kettőnek – régészeti hagyatékán túl – a nevét is ismerjük. Hérodotosz (Kr. e. kb. 484–426), a történetírás atyja szerint a Marisz (Maros) folyó az *agathürszoszok* országából ered, s e nép az Isztrosztól (a Duna havasalföldi szakaszától) északra él, és nyugat felől szomszédos a szkítákkal. Ez az adat Erdélyre vonatkozik, esetleg a Déli-Kárpátok és az Al-Duna közti síkságra.

Az Alföld népét Hérodotosz a trák törzsek leírása közt említi: *„Közvetlen az Isztroszon túl lakó népnek csak a nevét sikerült megtudnom: szigünnáknak hívják őket és méd viseletben járnak. Bozontos lovaikat öthüvelyknyi szőrzet borítja, termetük kicsi, tömpeorrúak és embert ugyan nem bírnak el, de kocsiba fogva páratlanul gyorsak, ezért az ottani emberek mind kocsikkal járnak. Országuk egészen az Adria partján lakó enetoszok* (venétek) *határáig terjed. Azt mondják magukról, hogy Médiából származnak, de hogy hogyan vándoroltak oda Médiából, azt el sem tudom képzelni. A régi időkben persze minden lehetséges volt. A Masszalia fölött lakó ligüszok* (ligurok) *szigünnának nevezik a kereskedőt, a küprosziak* (ciprusiak) *ugyanígy hívják a dárdát."* (Hérodotosz V. 9.) Az írott források és a régészeti adatok egybevetése nyomán valószínűsíthető, hogy a *szigünnák* az *agathürszoszok* nyugati szomszédai voltak, és a szkíta kori Alföld-csoport korai hagyatéka – és Szabó János Győző szerint a preszkíta mezőcsáti csoport népessége is – a szigünna etnikumhoz kapcsolható.

Szabó János Győző fenti megállapításával átléptünk a Kr. e. 550 körüli években kezdődő szkíta kori műveltség tárgykörébe.

Az Alföld szkíta kori kultúrájának területi tagolására a háromféle temetkezési forma szolgáltatott alapot: Bottyán Árpád három aranyleletes (fejedelmi gazdagságú) sírhalom köré csoportosította a szkíta kori leleteket (Bottyán Á. 1955.). Az általa *zöldhalompusztai alcsoportnak* nevezett kultúra temetkezési szokásanyagát a hamvasztás (azon belül a gyakoribb urnás sírforma) jellemzi, a *tápiószentmártoni alcsoportét* szintén, de ott jelen vannak a zsugorított csontvázas sírok is. E két alcsoportot Párducz Mihály összevonta a *gyomai alcsoporttal* és a dél-szlovákiai szkíta kori anyaggal, és azt *Alföldi (III.) csoportnak* nevezte el (Párducz M. 1973.). A tápiószentmártoni és a mezőkeresztes–zöldhalompusztai aranyszarvasok hamvasztásos halomsírokból valók. A gyomai leletek egy 12 méter magas csontvázas temetkezést rejtő halomból kerültek elő – de ezt később Párducz Mihály, Gazdapusztai Gyulával egyetértve, preszkíta korinak minősítette. A Nyírség szkíta kori anyagát *(kustánfalvi kultúra)* kizárólag hamvasztásos temetkezések jellemzik, itt az égetett hamvakat hordó formájú, szalagdíszes urnákba helyezték, s teljesen hiányzanak a halomsírok. Nyugatabbra már csontvázas és hamvasztásos temetkezéseket egyaránt tartalmazó lelőhelyek ismertek, s a hamvasztásos temetkezéseknek a szórthamvas formája az uralkodó. A Mátra és a Bükk előterében a szkíta kultúrára jellemző tárgytípusok (ék-

12. ábra. Kora vaskori kulturális hatások a Kárpát-medencében

szerek, fegyverek) csak szórthamvas sírokban fordultak elő. Összességében megállapítható, hogy a kárpát-medencei szkíta kori kultúrcsoportok mindegyikében (még a csontvázasan temetkezők esetében is) jelentős szerepet játszott a hamvasztásos temetkezés.

Párducz Mihály a nyújtott csontvázas sírokat, Szabó János Győző a zsugorított temetkezéseket is keleti népelemek (kimmerek, preszkíták, erdőssztyeppi szkíták, szkíták) behatolása bizonyítékának tekintette. A szórthamvas rítussal kapcsolatban Dnyeper-jobbparti–Dnyeszter-vidéki összefüggéseket feltételeztek, a hamvasztásos temetkezési módot Párducz Mihály mégis inkább az őslakosság örökségének tekintette, Szabó János Győző pedig külső hatással magyarázta ennek szkíta kori térhódítását (Párducz M. 1958.; 1973.; Szabó J. Gy. 1970.). Szerinte a Hallstatt C periódus végén, a Hallstatt D periódusban az Alföldön többségben csontvázasan temetkező népcsoportok éltek, akik között kis számban kimutatható egy gazdag mellékletekkel ellátott szórthamvasan temetkező – feltehetőleg uralkodó – népréteg. A hamvasztásos temetkezés térhódítása későbbi fejlemény: *„A keleti szkíta kapcsolatok 550–450 közötti időszaka után, egy belső konszolidáció korában, a trákok déli befolyásának növekedésével az autochton lakosság bizonyos népcsoportjai (koistobokosok, karpok, dákok?) aktivizálódtak. Ennek a belső folyamatnak egyik vetülete a kustánfalvi-nyírségi kultúra terjeszkedése volt, hatásának növekedése a környező területeken."* (Szabó J. Gy. 1970. 84.)

Szabó János Győző a mezőcsáti preszkíta művelődés és a szkíta kori kultúra szoros összefüggéseinek feltárásával régészeti vonatkozású etnikai következtetések alapjait rakta le. A felvázolt elgondolásokból látható, hogy *az alföldi preszkíta és a korai szkíta kultúrát hordozó vezető réteg etnikuma azonos lehetett, és így egy négy évszázados, közel fél évezredes masszív szkíta jelenlét mutatható ki a Kárpát-medence keleti felében.* A kárpát-medencei preszkíta és szkíta kultúra közti határvonal tehát korántsem olyan éles, mint azt eleinte vélték. Ez az elgondolás összhangban van a szovjet-orosz kutatás álláspontjával, amely a késő kimmer és a korai szkíta kultúra közt nem lát alapvető különbséget! *(12. ábra.)*

2. Halomsírok

A problémát a Kárpátokon túli sztyeppei szkíta emlékanyagra (de az erdőssztyeppei övezet kultúrájára is) olyannyira jellemző halmos és kőpakolásos temetkezési forma itteni hiánya jelenti. A szkíta korral foglalkozó kutatók ezért zárják ki a közvetlen etnikai összefüggéseket az Alföld és a kelet-európai sztyeppe közt. De vajon valóban fennáll-e ez a hiány? Szabó János Győzőt idézve: *„...az eltérésekre vonatkozó ellenvetések akkor lennének jogosak, ha hegyvidéki szkítakori temetőinkkel végzett összehasonlítások is negatív eredménnyel zárulnának; másrészt, ha az Alföldön szkítakori tumulusok nem lennének."* Szerinte a szkíta kori kultúra hegyvidéki temetőiben jó néhány kőhalom alatt jelentkező sírgödröt ismerünk, melyek közt hamvasztásos és csontvázas temetkezés egyaránt előfordul (Alsótelekes, Pereszlény, Vámosmikola–István-major, Gyöngyös-püspöki mellett kőkerítéses és kőpakolásos, lehordott tumulus).

Az alföldi hiteles szkíta kori tumulusok száma valóban kevés. Szabó János Győző is csak néhányat ismertet: Tarpa, Tarnabod–Téglás (körülárkolt sír), Tiszavasvári, Tarnaméra (szintén körülárkolt tumulusok). A körülárkolt temetkezéseknél egyébként feltételezte, hogy földgyűrű vagy kerítés is övezte a sírt. (Szabó J. Gy. 1970. 78–79.)

A 20–50 méter átmérőjű, 5–10 méter magas, kúp vagy félgömb alakú, alföldi „kunhalmok"-ról (kurgánok, korhányok) a régészeti feltárások alapján úgy tudjuk, hogy nagyrészt rézkori–kora bronzkori sírokat rejtenek. A rézkor végén, mintegy kétezer évvel időszámításunk előtt keletről, a Fekete-tenger melléki füves pusztákról pásztornép nyomult a Kárpát-medencébe. A ló- és szarvasmarhatartó pásztortörzsek, nemzetségek elhunyt katonai vezetőit, főnökeit gerendákból összeácsolt, földbe ásott sírkamrákba temették, a bőrökbe, prémekbe burkolt holttest mellé pedig – hajkarika-spirálisok, kaukázusi ezüstök mellé – gyakran hematitdarabkát (okker, festékrög) tettek – innen e temetkezések korábbi elnevezése: *okkersíros kultúra, gödörsíros kultúra.* Ezeknek a *bodrogkeresztúri kultúra* népét leigázó hódítóknak a hagyatéka lenne a sok ezer alföldi sírdomb. A gyomai halomsír temetkezése azonban – mint azt Párducz Mihály megjegyezte – arra figyelmeztet, hogy az Alföldön található, rézkorinak tekintett halmok még okozhatnak meglepetést! A 12 méter magas gyomai halomban feltárt 2 méter magas, három méter hosszú és 80 cm széles gerendavázas folyosó (dromosz) végén (a sírkamra bejáratánál) csontvázas temetkezésre bukkantak. A sírból vörösre festett durva edénytöredékek, korbácsnyélként rekonstruált aranytárgyak és egy tükör töredékei is előkerültek. (A szkíta tükrökre még visszatérek, itt csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy e lelet ellenére a gyomai halomsírt Párducz Mihály – korábbi véleményével ellentétben – preszkíta korúnak minősítette.) A végső szót tehát még nem lehet kimondani az alföldi kunhalmokról! Minthogy a szkíta etnikum tekintetében sem tehetünk végleges megállapításokat addig, amíg e halmok jelentős részét fel nem tárja a régészettudomány. (Párducz M. 1958. 63–64.)

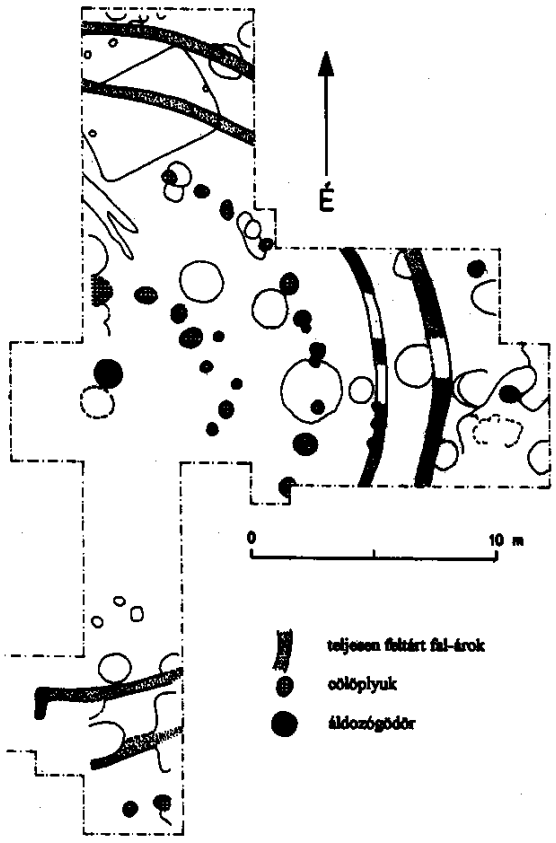
A felsőtárkányi vár-hegyi kyjaticei település történéseivel egy időben a Pécs melletti Jakab-hegyen is megjelentek a preszkíták, amit a földvár területén kívül lévő kb. 300 halomból álló sírmező dokumentál. Mindegyik halom egyetlen hamvasztásos temetkezést takar. A feltárások tanúsága szerint a halotti máglya helyén ásták meg a sírgödröt, amikbe a hamvakat beleszórták, vagy a hamvakat tartalmazó urnát belehelyezték. Edények (ételáldozat), fegyverek, lószerszámok, bronz és arany ékszerek, üvegtárgyak, egyéb használati eszközök (vaskés, fenőkő) kerültek még a sírba, melyek az eltemetettek gazdagságát hirdetik. A sírok fölé kőből készült sírépítményt, kőpakolást emeltek, magát a sírépítményt minden esetben kőgyűrű, néha magas kőfal kerítette kapuval, bejárattal. A halomépítmények 1–4 méter magasságban tárulnak a mai ember szeme elé.

Az ismertté vált hazai szkíta kori sírok és sírhalmok – még ha azok méreteikben nem is vethetők össze a „klasszikus" szkíta kurgánokkal –, temetkezési szokások vázlatos áttekintése után nyilvánvalónak tűnik, hogy a Kárpát-medencében is jelen volt a szkíta szellemiség. Fettich Nándor, Bottyán Árpád, Párducz Mihály és Szabó János Győző hangsúlyozták leginkább az alföldi szkíta kori kultúra sajátos arculatát, *„ebben a helyi*

lakosság jelentőségét, amely a keleti műveltség elemeit alkotólag átformálta". Ma még mindig sokan elvetik annak lehetőségét, hogy a Kárpát-medencében szkíta etnikumú nép élt, számos kutató tagadja, hogy az Alföld és fekete-tenger-melléki szkíta világ között közvetlen, etnikus kapcsolat állt volna fenn. Tény, hogy az anyagi kultúra alapján nem lehet teljes bizonyosságú következtetéseket levonni etnikai kérdésekben. Magam Bakay Kornél véleményét osztom, aki szerint: *„egy kultúra, egy művelődés elsősorban nem edényformákban, nem tárgytípusokban jelenik meg, hanem szellemiségben".* (Bakay K. 1997. 113.) A szkíta szellemiség pedig jelen volt a Kárpát-medencében – és szívósan, töretlenül jelentkezett egészen a múlt századig, amint az a régészeti anyagban és az újkori népművészetünkben is kimutatható!

3. Körárkok

Szabó János Győző ismertetett néhány olyan szkíta kori halomsírt, melyet körülárkoltak. Ilyen árokkerettel övezett szkíta kurgánt a Fekete-tenger mellékén is találunk: pl. a Tolsztaja mogilát és az alexandronopoli kurgánt. A körárkos-halmos temetkezési rítus igen jellemző a szkítákkal rokon (szkíta nyelven beszélő – Hérodotosz 4. 117.) szarmata etnikumra is. Az, hogy a nyitott és zárt, négyszögű és kör alakú árokkeretek csak halmos

13. ábra. A füzesabony–pusztaszikszói rézkori kultikus építmény régészetileg feltárt részének alaprajza (Kállay Á. 1988.)

sírokat öveztek-e vagy jelöletlen aknasírokat is – még nem eldöntött kérdés. A sírok árkolása a Kárpátoktól keletre a közép-szarmata periódustól figyelhető meg, a Dnyepertől nyugatra és a Duna medencéjében inkább a késő szarmata temetkezéseket jellemzi. A Hajdúdorog–Csárda-domb 2. század második felében–3. század elején keletkezett szarmata temetőjének hét sírját 8–10 méter átmérőjű, a déli oldalon nem záródó (40–100 cm szélességű, a mai felszíntől mérve 90–100 cm mélységű) körárok kerítette. Az árokkeretek centrumában nagyméretű (234–337×84–192 cm) észak–déli tájolású sírgödröket találtak a hajdani, mára teljesen lepusztult sírhalmok alatt. Szihalom – Pamlényi-tábla római kori – kora népvándorlás kori késő szarmata temetőjének egyik aknasírját is több mint 10 méter átmérőjű árokkeret övezte, a déli oldalon meghagyott „bejárattal". (Vörös G. 1982–1983.; Kulcsár V. 1984–1985.; Vaday A. 1995–1996.; Fodor I. 1997. 110.; Váradi A. 1997. 117.)

A halomsírokat körülvevő szakrális árkok létesítésével már a késő bronzkorban is találkozunk. A *halomsíros kultúra* népe a Rajna és az Alpok közti területről kiindulva több ritmusban árasztotta el a Kárpát-medencét. Nevüket az eredeti törzsterületükről magukkal hozott temetkezési szokásukról kapták: kövekből sírkamrát építettek kőlap borítással, amely fölé földhányásból halmot emeltek. A Dunántúlon, ahol a kőanyag rendelkezésre állt, megtaláljuk az ilyen típusú sírokat, a kőben szegény Alföldön viszont nem használtak követ temetkezéseiknél. A tumulusokat kerítő kőgyűrűk alföldi megfelelői a körárkok, illetve a sírt körítő árokból kitermelt földből kialakított sánc. A jánoshidai vegyes rítusú sírokból álló halomsíros temetőben négy körárkot tártak fel (külső átmérő: 6–9 méter, szélesség valamivel több mint 1 méter, mélysége 0,5–1 méter), a magyarádi kultúra koszideri periódusára datált Komáromszentpéter (Dolny Peter, Szlovákia) temetőjében pedig hat körárkot találtak (R. Csányi M. 1980.).

Önkéntelenül felvetődik – a nagy méretkülönbség ellenére is – a Leányvár és a Halomvár dombjait övező – *meghagyott bejárattal rendelkező* – árkok és a szkíta–szarmata (vagy éppen bronzkori) sírokat, sírhalmokat körítő *nyitott árokkeretek* azonos rendeltetésének lehetősége! Még akkor is, ha nem temetkezés, hanem más kultikus tevékenység céljából emelték halmainkat. A körárkok kultikus szerepére ugyanis nemcsak temetkezések kapcsán találunk példát. Itt a Kárpát-medencében – a szkíta és szarmata korokat megelőző időkből – ismerünk *árkokkal és sáncrendszerrel kerített, közösségi keretekben gyakorolt szertartások lebonyolítására szolgáló szakrális objektumokat is!*

Az elmúlt évtizedekben a légi fotózás és a magnetométeres mérések következtében több száz neolitikus körárokrendszer nyomát fedezték fel Magyarországon, Délnyugat-Szlovákiában, Cseh- és Morvaországban, Alsó-Ausztriában és Bajorországban. Ezen közép-európai neolitikus földművek árkainak szélessége általában 2–4 méter lehetett (de vannak szélesebbek is: Vedrovice, Rasovice 6–8 méter, Friebritz 8–10 méter), mélységük pedig 1–3 méter lehetett (Friebritz belső árka a 4–5 métert is elérte). A körárokrendszerek külső körének átmérője 50–400 méter között változik, leggyakrabban 100–180 méter. Az árkokból kitermelt földből minden bizonnyal sáncot emeltek, amelyhez cölöpökből álló paliszád is társulhatott. Legjellemzőbb a négy – általá-

ban fő égtájak felé nyíló – bejárattal ellátott körárokrendszer, mely belső térsége üres volt. Két esetben (Bucsány és Bulhary) megaronszerű cölöpépítmény nyomára bukkantak a belső körön belül. A dombos területen felfedezett körárkok legnagyobb hányada nem a terep legjobban védhető pontján helyezkedik el, ráadásul a sánc sokszor az árok külső oldalán húzódott, ami szintén a védelmi rendeltetés ellen szól. Ma az az általános vélemény ezekről a több falu lakossága által – egy meghatározott területen élő népesség központi fekvésű településén – megépített neolitikus körárokrendszerekről, hogy kultikus célokat szolgáltak, s a termékenységi kultusszal, áldozati szertartásokkal lehettek kapcsolatban. (Zalai-Gaál I. 1990.)

Az árokrendszerek a közép-európai vonaldíszes kerámia időszakában jelennek meg, klasszikus formájukat a nyugat-magyarországi Sében található árokmű reprezentálja. Egyelőre úgy tűnik, hogy a kultikus körárkok a vonaldíszes kerámia kultúrájának területéről a lengyeli kultúra expanziója révén terjedtek át a Kárpát-medencével szomszédos területekre. A lengyeli kultúra körárokrendszerei Magyarországról eddig a következő helyekről ismertek: Aszód, Balatonmagyaród–Hídvégpuszta, Keszthely–Fenékpuszta, Mórágy–Tűzkő-domb, Sé, Villánykövesd, Vokány. A lengyeli kultúra eredeti elterjedési területén, de már az országhatáron kívül részletesen kutatott árokrendszerek: Nitriansky Hradok (Kisvárad), Svodin (Szőgyén), Žlkovce, Bucany (Bucsány). (Pavlů, I. 1982. 188.; Zalai-Gaál I. 1990.)

A körárkos kultuszhelyek különleges példája a Polgár–Csőszhalom-dűlő 4 méter magas újkőkori (neolitikum végi, Kr. e. 3000 körüli, a C–14-es adatok alapján Kr. e. 5000 és 4400 közötti) tell-telepe, melynek dombját ötszörös körárok- illetve sáncrendszer veszi körül (legnagyobb átmérője kb. 200 méter).* Az ásatás és a magnetométeres vizsgálatok a körárkokkal övezett területen belül 13–16 házat valószínűsítenek, amely alapján a telep létszáma nem érhette el a száz főt. Az ötszörös sánc-árokrendszer kiépítéséhez szükséges 30 000–40 000 m^3 földmennyiség megmozgatásához viszont egy jóval jelentősebb népesség közreműködése kellett. Elő is került a csőszhalmi dombot körülvevő nagy kiterjedésű, 28 ha kiterjedésű (!) horizontális település. Az ásatást végző régészek ezen jelenségek alapján következtettek arra, hogy a dél-alföldi tell kultúrák (tiszai és herpályi kulturális egységek), valamint a lengyeli művelődés távoli kisugárzásának metszéspontjában lévő Csőszhalom *„nem egyszerűen »hétköznapi« település, mint általában a dél-alföldi késő neolitikus tellek, sokkal inkább a mindennapi szférától elválasztott, szakrális funkciójú területet képviselhetett"*. Ez a halom tehát a lengyeli kultúra tipikus körépítményeihez, henge-konstrukcióihoz hasonlatos „szentélykörzet" lehetett. A csőszhalmi építmény jó párhuzamának kínálkozik a žlkovcei 360– 400 méter átmérőjű, öt paliszádgyűrűből álló paliszád-rendszere, 'mely a lengyeli kultúra fehér festésű kerámiákkal jellemzett időszakára datálható. (Raczky P., Anders A., Nagy E., Kurucz K., Hajdú Zs., Meier-Arendt, W. 1997. 34–41.; Pavuk, J. 1985.)

A lengyeli kultúra körárkai némileg megváltozott formában, de hasonló rendeltetéssel tovább léteztek a későbbi korokban is. A Bélmegyer–Mándoki-domb korai rézkori (tiszapolgári kultúra) telep- és temetőrészlete között húzódó V keresztmetszetű, 160 cm mélységű árok íve és elhelyezkedése alapján jóval kisebb területet zárhatott be annál, mintsem hogy a település teljes lakosságának temetkezőhelyül szolgálhatott volna. Tiszaug–Kisérparton, a Tisza magaspartján feltárt nagyméretű – 6–7,5 méter széles, 2,6–3 méter mély árokszakasz nagy valószínűséggel egy a folyó áradásai által elmosott körárok megmaradt részlete. Az ásatás eredményei alapján az árkot a tiszapolgári kultúra idejére datálták, és rituális események színhelyéül szolgáló szentélykörzet határaként értelmezték. (Goldman Gy. 1977. 221–222.; Siklósdi Cs. 1982.)

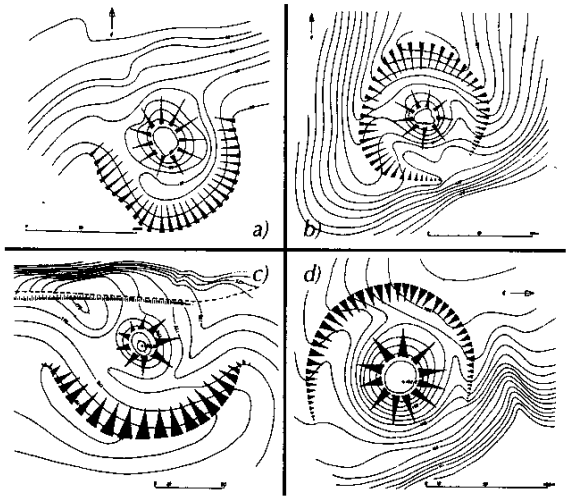
Egy másik hasonló példa Füzesabony–Pusztaszikszó rézkori objektuma *(13. ábra)*. Itt két koncentrikus, mintegy fél méter széles, 25 és 30 méter átmérőjű árok zár be egy enyhén ovális területet. Az árkok keleti, mindössze tízméteres szakaszain cölöpök nyomát rögzítették, amiből az árkok fal-alapozás céljából történő kiásására lehet következtetni. A belső „fal-árkon" belül alapárok nélküli cölöplyukak sorakoznak, szintén kör alakban. A központ felé még egy kevésbé szabályos elrendezésű cölöplyukra utaló foltsor található. (A külső „fal-árkon" kívül is előkerült négy cölöplyuk.) A belső „fal-árok" a déli részen megtörik, véget ér, ami bejáratra utal. A – talán paliszádos fallal körülvett – körépítmény centrumában feltárt 4,8 méter mély *áldozógödör* kerámialeletei alapján a korai és a középső rézkor fordulóján (hagyományos keltezés alapján Kr. e. 2300 körül) létesített kultuszhelyre lehet következtetni! (Sz. Kállay Á. 1988.) Szarvas–Cigányérpart körárkának centrumából mindössze egy kultikus rendeltetésű gödör vált ismertté a bodrogkeresztúri kultúra idejéből.

Az árokkal, sánccal, cölöpsorral körített földépítmények távoli analógiái Nagy-Britannia azon neolitikus építményei, amelyeknek szintén voltak kerek töltéseik és körárkaik, amelyeket Stonehenge tiszteletére *„henge"* építményeknek neveznek. Többen (pl. P. J. R. Moddermann, R. Pittioni) ezek eredetét a lengyeli kultúra körárokrendszereire vezetik vissza. A kőkörökben néhány esetben fagerendák lyukait találták, amiből kitűnt, hogy körkörös gerendaszerkezetet foglaltak magukba. Stonehenge I. periódusa, Durrington Walls, Marden, Mount Pleasant, Woodhenge – legújabban Stanton Drew – és más henge-ek körgyűrűiben feltárt cölöplyukak koncentrikus körei ünnepi tanácskozások, közösségi események lebonyolítására szolgáló gerendaépületekre, rotundákra utalnak. Marden és Durrington Walls átmérője meghaladja az 550 métert – ez utóbbi cölöplyukai hat koncentrikus körbe rendeződnek, melyek közül a külső kör átmérője 40 méter –, míg a legkisebb ismert henge 10 méter széles. (Renfrew, C. 1995. 228–263.)

Az újkőkor letelepült, helyhez kötött – Délkelet-Európával összefüggő – alföldi művelődési köre esetében a hétköznapi és a szakrális élet momentumai a településen belül még integráns egységben jelentkeztek. Amikor az életforma mobilizálódik, a szakrális objektumok (áldozóhelyek, temetők) határozottan elkülönülnek. Ez figyelhető meg a tiszai, herpályi, valamint a lengyeli kultúra népességének érintkezését képviselő Polgár–Csőszhalom esetében, illetve a lengyeli és a Cucuteni-Tripolje művelődés telepein.

* Rajzolatát megtalálhatjuk a Csőszhalom-domb mágneses képe c. cikkben – a szerk.

14. ábra. Kora bronzkori „földvárak".
***a)* Emőd–Nagyhalom, *b)* Mezőcsát–Laposhalom,**
***c)* Novaj–Földvár, *d)* Tard–Tatárdomb**
(Nováki Gy.–Sándorfi Gy. 1992.)

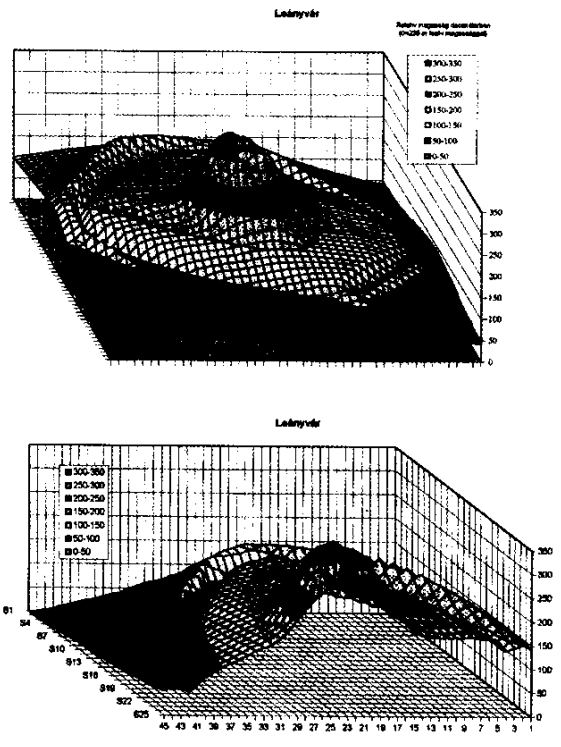
A rézkor kezdetén – Kr. e. 3100/3000 (más, C–14-es adatok szerint Kr. e. 4400/4300) táján – az Alföld nagy tell-telepein megszűnik az élet, az intenzív, helyhez kötött gazdálkodástípust egy sokkal mozgékonyabb életforma váltja fel: a földműveléssel szemben a nagyállattartás dominanciája jelentkezik. Egyrészt az éghajlati, környezeti változások állnak az életmódváltás hátterében, másrészt – ezen előbbi ok következményeként – idegen, a Fekete-tenger melléki sztyeppéről bevándorló népelemek megjelenése.

Az impulzívabb nagyállattartó, pásztorkodó életmód következtében a települések rövid életűek (régészetileg nehéz is kimutatni azokat), ezért a rézkor kultúráit legfőképpen a temetkezések alapján lehet dokumentálni. Ekkor válnak az ideiglenes településektől elkülönült szakrális helyek (szentélykörzetek, temetők) az összetartozás szimbólumává. *Minél mobilisabb az életforma, a társadalom, annál inkább elkülönül a kultuszhely a mindennapi élet színterétől!* Ennek a leválási folyamatnak a kezdő pillanatát a neolitikus körárkok dokumentálják, míg kiteljesedését a rézkor idején, betetőzését pedig a szkíta korban tapinthatjuk ki – talán éppen a bükkalji halmaink révén. (A brit henge-ek is olyan népesség periodikus gyülekezőhelyei lehettek, akik nem éltek állandó, zárt közösségben. A henge-ek és a bennük álló faépítmények ünnepek, szertartások és egyéb összejövetelek keretéül szolgáltak.)

A körárok tehát szakrális rendeltetéssel jelenik meg a történelem színpadán. A körnek, mint szimbólumnak egyébként is kiterjedt kultikus, mitikus vonatkozásai vannak. Mindenekelőtt a világmindenség, az ég jelképe, asztrológiai, csillagászati jelentéskörrel. Benne testesül meg a mozgás is. A nomádok sátrai, települései rendszerint kör alaprajzúak, szemben a letelepült társadalmak négyszögletes alaprajzú házaival, városaival. *„A mágikus kör hiedelmének gyakorlati alapja az, hogy a védekezésnek, védhetőségnek a kör a legtermészetesebb formája. A képzet – összefonódva a kör kozmológiai jelentéseivel – kifejeződik az ősi települések és szent épületek alaprajzában (körfalu, körtemplom), az őket kerítő körfalakban, gyűrű, karperec, öv stb. viselésében, körjátékokban (antik cirkuszi körversenyektől a »kint a bárány bent a farkas«-ig) és körtáncokban, rituális körüljárásban (bekerítés, kerekítés, körülszántás), aminek célja a gonosz kirekesztése, vagy éppen ellenkezőleg, bezárása."* (Hoppál M.–Jankovics M.–Nagy A.–Szemadám Gy. 1990. 128–129.)

A körárok eleinte, a neolitikumban és a rézkorban közösségi áldozóhelyeket, szentélykörzeteket övezett, később, a bronzkortól a kör alaprajzú sírhalmok kőgyűrűit helyettesítette árokkeret. A szentélykörzetek körárkainak – a lassan meginduló társadalmi rétegződés, a vezetői hatalom kialakulása, a közösségek hierarchizálódása következtében – lassan kialakult egy hétköznapi védelmi funkciója is a korai bronzkorban, az őskori erődített telepek első nagy korszakában. Vidékünkön igen elterjedtek a kora bronzkori (Kr. e. 2000–1750) hatvani kultúrához tartozó kör alakú árokkal védett – 0,2–08 ha alapterületű – teleprészletek: Maklár–Baglyas, Tard–Tatárdomb, Emőd–Nagyhalom, Mezőcsát–Laposhalom, Novaj–Földvár stb. *(14. ábra).* A nagyobb kiterjedésű telep melletti kis „vár" általános vélemény szerint a vezetőréteg lakhelye lehetett. Valóban vagyoni különbséget tükröz az a kis számú régészeti megfigyelés, ami rendelkezésünkre áll. (Nováki Gy.–Sándorfi Gy. 1992. 61–64.)

Ezek a korai védművek aligha a szomszédos telepek vagy távolabbi ellenséges kultúrák népei ellen szolgáltak védelmül – ez az erődített őskori telepek második nagy korszakában megjelenő sánccal, árokkal körülvett késő bronzkori (Kyjatice kultúra) telepeiről mondható

15. ábra. A bükkaljai halmok elképzelt egyéb szakrális rendeltetései

majd el –, valószínűbb, hogy az elkülönülő „arisztokrácia" saját népük ellen építette ki. (A késő bronzkori osztatlan területű sáncvárak egyikénél, a szilvásváradi Kelemenszéken is tapasztalható a vezetőréteg elkülönülése, az északi szegletben kialakított „akropolisz" révén, amit a belső területtől sánccal választottak le.) Úgy gondolom, az sem elképzelhetetlen, hogy a már meglévő, körárokkal övezett közösségi kultuszhelyre költöztek be, átalakítva – és hatalmi törekvéseikhez felhasználva! – annak szakrális rendeltetését. Hiszen éppen az őskori társadalmak vallási vezetőiből alakult ki a katonai arisztokrácia és kísérete.

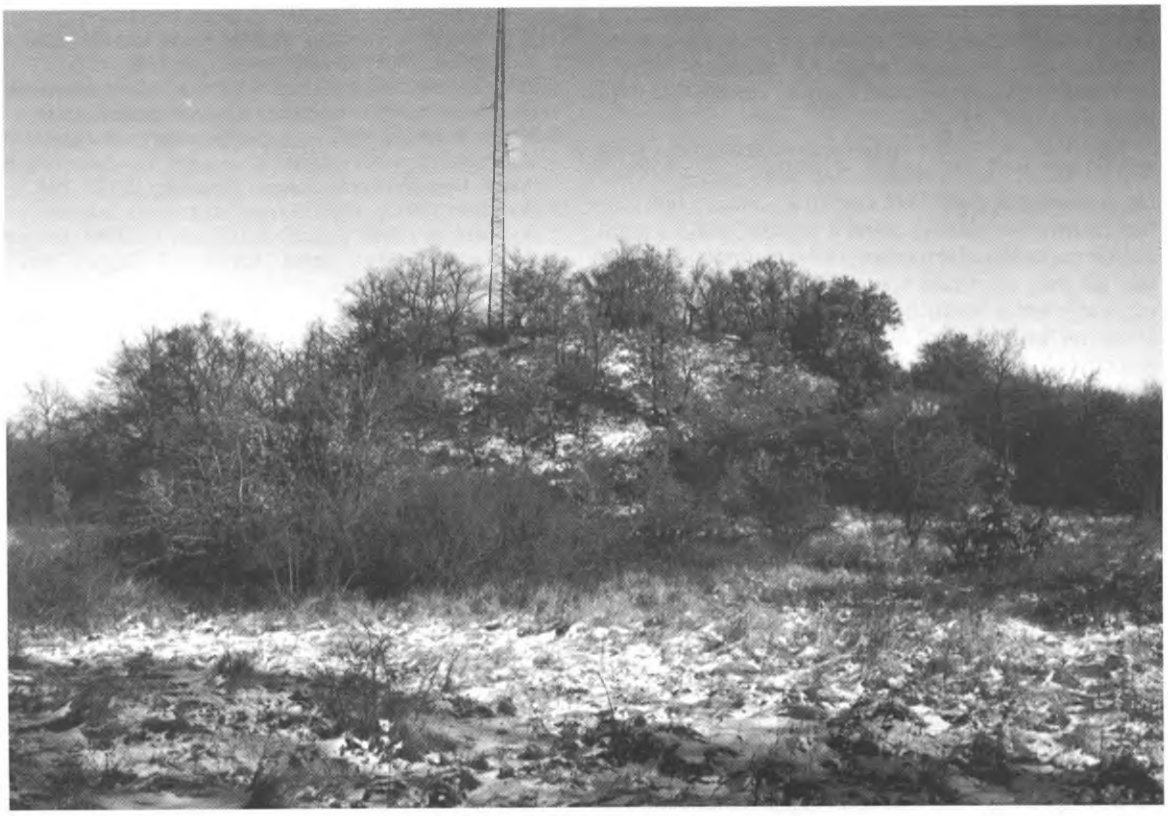
Tehát nem csupán az életmódváltás, hanem a vallási alapon meginduló társadalmi tagozódás folyamata is jól tükröződik az őskori körárkok fejlődésében. A korai bronzkorban ugyan kettéválik a körárok funkciója: a hétköznapi, hadászati, gazdasági rendeltetés mellett a szakrális jelentősége is megmarad a halomsírok árokkeretei esetében és a kora vaskori áldozati halmok szentélykerületeként!

(Ha ez így történt, a két halom esetében periodizációra is lehetőség nyílik. Eszerint a Halomvár lenne az idősebb objektum, hiszen annak központi dombja és árka is kör alakú, ráadásul kissé archaikusan szabálytalan, a Leányvár pedig a fiatalabb, mivel annak halma szinte szabályos kör alaprajzú, árka viszont lekerekített sarkú négyzet. A kör négyszögesítésében, egyáltalán minden kör és négyszög közötti átmenet megoldásait kereső építészeti törekvésben az isteni gondolat tárgyiasulásának, az anyag életre keltésének szimbolikája jelenik meg.)

4. Bronztükrök

Végül nézzük meg, hogy a temetkezési rítuson túl vajon milyen más, a szkíták vallásával kapcsolatba hozható jelenségeket – például leleteket, leletegyütteseket ismerünk. Ha szemügyre vesszük a bükkalji két halom szkíta kori közvetlen környezetét, találunk is ilyen tárgyakat. A szkíta kori kutatás érdeklődésének középpontjában álló *bronztükrök* közül több is halmaink közeléből került elő. Ezen tárgyak kárpát-medencei jelenléte nem magyarázható pusztán kereskedelmi kapcsolatokkal, hiszen kultikus, mágikus jelentőségük nyilvánvaló. A bronztükrök és a szkíta állatstílus motívumai a szkíta hitvilág, mitológia, vallás jelenlétére mutatnak (Nap-kultusz). Az ismertté vált szkíta tükrök kárpát-medencei előfordulását bemutató térképre tekintve jól látható, hogy a Halomvár és a Leányvár környékéről több ilyen kultikus tárgy is előkerült. Miskolc–Dudujka nevű lelőhelyen 1934-ben gepárdot ábrázoló tükörnyélvéget, Helőszalonta–Temetősori dűlőben pedig szintén 1934-ben egy kosfejes végű bronz tükörnyelet találtak. A Muhi–Kocsmadombról 1900 óta kerülnek a miskolci múzeumba szkíta kori leletek, köztük volt egy tükör, melynek nyélvégén párduc- vagy farkasalak, a tükörlaphoz való csatlakozásnál szarvasalak látható. (Párducz M. 1958., 1973.; B. Hellebrandt M. 1988.) Számunkra a legizgalmasabb bronz tükörleletet pedig a Halomvár közvetlen közelében találták 1981-ben. A Kisgyőr–Búbtető (Kerek-hegy) 311 méter magas dombján – a helyszínre érkező, hitelesítő ásatást elvégző régészek szerint – talán egy magányos sírt pusztított

16. ábra. Halomvár központi dombja

el a markoló, amely terepegyengetést végzett (S. Koós J. 1983–1984.).

A bronztükröket korábban olbiai eredetűnek vélték, de újabban – V. M. Szkudnova nyomán – többen is felvetették, hogy inkább különböző központokban, de egy időben készültek. Sőt mivel az Alföldön és Erdélyben bizonyos típusok sűrűbben fordulnak elő, mint másutt, Szkudnova felvetette, hogy e kultikus tárgyak keletkezési helye a Kárpát-medencében lehetett, és innen került (kereskedelem révén?) Olbiába, és nem fordítva (Szkudnova, V. M. 1962.)! A gyomai preszkíta temetkezésből előkerült tükörtöredékek mindenesetre ezt a vélekedést alátámaszthatják.

*

A két bükkaljai nyitott árokkerettel körülvett halom tipológiai jellemzője, nyitott árokkereteik formája, földrajzi fekvése, vaskori régészeti környezete – valamint a kultikus rendeltetésű szkíta tükrök halmaink körüli sűrűsödése, a déli irányban, mindössze 20 kilométerre, a síkságon lévő Mezőkeresztes–Zöldhalompusztán 1928-ban előkerült aranyszarvas – *tehát a halmok kultikus rendeltetésének és szkíta eredetének lehetőségét vetik föl.* Ha a keleti eredetű preszkíta fémtárgyakat, a velük szorosan összefüggő leletfajtákat, a fent említett preszkíta és szkíta kori temetkezési helyeket egy térképre vetítjük, akkor azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a preszkíta, hanem a szkíta kori szállásterület súlypontja is a Cserhát, a Mátra, a Bükk déli pereme és a Tisza közti vidékre lokalizálható (kisebb koncentrációk mutathatók még ki a Maros-torkolat környékén, a Fehér-Körösök mentén és a Dél-Dunántúlon). Egy dokumentálhatóan közel fél évezreden át fennálló szkíta szállásterület – nevezhetjük államalakulatnak is – pedig minden bizonnyal rendelkezett vallási, kultikus központtal, a mindennapi élet régióitól elkülönült szakrális (esetleg asztrális) építményekkel, ahol – a „meótiszi" rituális halmok kapcsán megemlített – vallási szertartásokat lebonyolíthatták! *(15. ábra.)*

Az Alföld nagy területeit benépesítő sztyeppei – szteretoíp módon iráni nyelvűnek nevezett – népek, a szkíták, a szarmaták egyébként később is – mind a hun korban (szarmaták, alánok), mind a gepidák, majd a korai avarok uralta társadalmakban – folyamatosan jelen voltak, sőt még az Árpád honfoglalóival érkező magyarságra is jelentős hatást gyakoroltak (gondoljunk csak a khorezmi–káliz eredetű Aba nemzetségre)! Márpedig a hozzájuk kapcsolható ősi hitvilágot övező szokásokhoz, vallási cselekményekhez a fent vázolt építménytípusokra, szentélyekre, oltárokra itt, a Kárpát-medencében is szükség kellett hogy legyen!

Azt hiszem tehát, hogy nem vetem el nagyon a sulykot, ha e két várnak tartott objektumot – jelenlegi ismereteink alapján – egyfajta preszkíta-szkíta áldozóhelynek, vaskori szentélynek, esetleg csillagvizsgálónak (tájolás!) feltételezem. Ennek lehetőségét ne zárjuk ki! Úgy gondolom, nem bűn „ízlelgetni" ezt a gondolatot, így talán a partikuláris régészet- és történettudomány felől is nagyobb figyelem irányulna rájuk. Mivel Árpád-kori oklevelek felbukkanására – melyek választ adhatnának e középkori váraknak gondolt emlékek keletkezésére, rendeltetésére – nemigen számíthatunk, ezért a végső szót a tipológiai – esetleg apokrif – vizsgálatokon túl az alapos régészeti feltárások fogják kimondani! Ha feltételezésem – megérzésem – beigazolódna, felbecsülhetetlen értékű művelődéstörténeti kuriózumokkal gyarapodna a magyarországi régészeti lelőhelyek, műemlékek együttese, az emberiség közös kultúrkincse.

Addig is javaslom a Leányvár mielőbbi régészeti jelentőségű védetté nyílvánítását, nehogy a Halomvár sorsára jusson, melynek központi dombjára a közelmúltban antennát és kiszolgáló épületet emeltek, utat dózeroltak – megváltoztatva az objektum arculatát, különleges morfológiáját! *(16. ábra.)*

IRODALOM

Bakay Kornél 1997. – *Őstörténetünk régészeti forrásai* I. Miskolc.

Baráz Csaba 1997. – *Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatása.* Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIII. 177–246.

Bartalos Gyula 1886–1900. – *Hazánk ősi honvédelmének tanulmánya 1886-tól 1900-ig teljesített feljárásaim és mások szavahihető értesítéseinek följegyzése nyomán.* Kézirat. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár.

Biller, Thomas–Metz, Bernhard 1991. – *Anfänge der Adelsburg im Elsaß in ottonischer, salischer und frühstaufischer Zeit.* In. Burgen der Salierzeit II. Szerk. Horst Wolfgang Böhme. Sigmaringen. 245–284.

Bottyán Árpád 1955. – *Szkíták a Magyar Alföldön.* Régészeti Füzetek Ser. I. 1.

Brasinszkij, I. B. 1985. – *Szkíta kincsek nyomában.* Bp.

Dénes József 1989.– *A Mátra-hegység Árpád-kori várai.* In. Várak a 13. században. Castrum Bene 42–55.

D. Matuz Edit 1991–1992. – *A kyjaticei kultúra földvára Felsőtárkány–Várhegyen.* Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXVII–XXVIII. 5–84.

Engel Pál 1987. – *Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problémájáról.* Műemlékvédelem 1987. I. 9–14.

Feld István 1987. – *Megjegyzések az Árpád-kori ún. kisvárak kérdéséhez.* Műemlékvédelem 1987. I. 1–8.

Feld István 1989. – *A 13. századi várak az eddigi kutatásokban.* In. Várak a 13. században. Castrum Bene 8–19.

Friedrich, Reinhard 1991. – *Salierzeitliche Burganlagen im nördlichen Rheinland.* In. Burgen der Salierzeit I. Szerk. Horst Wolfgang Böhme. Sigmaringen. 177–194.

Fodor István 1997. – *Hajdúdorog–Csárdadomb.* Szarmata temetkezések a II–III. századból. In. Utak a múltba. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra. Bp. 110–112.

Gerő László 1987. – *A motte-k, azaz földhalomvárak...* Műemlékvédelem 1987. 1. 21–23.

Gerő László 1989. – *Szerkesztői megjegyzés.* Műemlékvédelem 1989. I. 18.

Goldman György 1977. – *A tiszapolgári kultúra települése Bélmegyeren.* Archaeologiai Értesítő 104. 221–234.

Götz László 1994. – *Keleten kél a Nap* I–II. Budapest.

Györffy György 1963. – *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Bp.

Györffy György 1987. – *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* III. Bp.

Heine, Hans-Wilhelm 1991. – *Burgen der salischen Zeit in Niedersachsen – Ein Überblick.* In. Burgen der Salierzeit I. Szerk. Horst Wolfgang Böhme. Sigmaringen. 9–84.

Hellebrandt Magdolna 1988. – *Szkítakori temető Kesznyéten–Szérűskerten.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. 107–126.

Hérodotosz 1989. – *A görög–perzsa háború.* Bp.

Herrnbrodt, A. 1958. – *Der Husterknupp.* Eine niederrheinische Burganlage des frühen Mittelalters. Bonner Jahrb. Beih. 6. Köln–Graz.

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György 1990. – *Jelképtár.* Bp.
Ipolyi Arnold 1854. – *Magyar Mythologia.* Pest.
Kemenczei Tibor 1966. – *Koravaskori bronz raktárleletek a miskolci múzeumban.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. 49–107.
Kemenczei Tibor 1988. – *Kora vaskori leletek Dél-Borsodban.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVII. 91–105.
Kemenczei Tibor–K. Végh Katalin 1971. – *Leletmentések és ásatások 1969–70-ben.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve X. 507–515.
Kubinyi András 1989. – *Árpád-kori váraink kérdése.* In. Várak a 13. században. Castrum Bene 290–299.
Kulcsár Valéria 1984–1985. – *A szarmata temetkezési rítus néhány jellegzetessége.* A halmos temetők. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 17–28.
Makkay János 1976. – *Szarvas–Cigányérpart.* Régészeti Füzetek Ser. I/29. 16–17.
Makkay János 1995. – *Attila kardja, Árpád kardja.* Szeged.
Miklós Zsuzsa 1985. – *Árpád-kori (XIII–XIV. századi) kisvárak Magyarországon.* In. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk. Fodor István–Selmeczi László. Budapest. 143–156.
Miklós Zsuzsa 1987. – *Hozzászólás az Árpád-kori ún. kisvárak kérdéséhez.* Műemlékvédelem 1987. I. 15.
Nagy Géza 1894. – *Egy pár szó a szkithákról* I–II. Ethnographia 1894. 223–238.; 279–320.
Nagy Géza 1909. – *A Skythák.* Székfoglaló értekezés. Bp.
Nováki Gyula–Sándorfi György 1984. – Az Árpád-kori várak kutatásának legújabb eredményei. Műemlékvédelem 1984. 3. 167–179.
Nováki Gyula–Sándorfi György 1992. – *A történeti Borsod megye várai.* Bp.–Miskolc.
Párducz Mihály 1958. – *Szkíta tükrök a Kárpát-medencében.* Archaeologiai Értesítő 85. 58–64.
Párducz Mihály 1973. – *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken.* Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 25. 27–63.
Patek Erzsébet 1989–1990. – *A Szabó János Győző által feltárt „preszkíta" síranyag.* A Füzesabony–Mezőcsát típusú temetkezések újabb emlékei Heves megyében. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXV–XXVI. 61–118.
Скуднова, В. М. 1962. – Скиифские зеркала из архаического некрополя Ольвии. Труды государственного Эрмитажа VII. 5–27.
Pavlů, Iván 1982. – *Die neolithischen Kreis grabenanlagen in Böhmen.* Archeologické Rozhledy 34. 176–189.
R. Csányi Marietta 1980. – *Árokkal körülvett sírok a halomsíros kultúra jánoshidai temetőjében.* Archaeologiai Értesítő 107. 153–166.
Raczky Pál, Anders Alexandra, Nagy Emese, Kurucz Katalin, Hajdú Zsigmond, Walter Meier-Arendt 1997. – *Polgár–Csőszhalom-dűlő.* Újkőkor végi telep és sírok a Kr. e. V. évezredből. In. Utak a múltba. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra. Bp. 34–41.
Renfrew, Colin 1995. – *A civilizáció előtt.* A radiokarbon-forradalom és Európa őstörténete. Bp.
Sándorfi György 1980. – *Motte-típusú várak a történeti Borsod vármegyében.* Herman Ottó Múzeum Évkönyve 19. 9–39.
Sándorfi György 1986. – *Három korai magyar motte.* Műemlékvédelem 1986. I. 1–7.
Sándorfi György 1987. – *Hozzászólás az Árpád-kori „kisvárak" problémájához.* Műemlékvédelem 1987. I. 16–20.
Siklósdi Csilla 1982. – *Előzetes jelentés a tiszaug–kisérparti rézkori telep ásatásáról.* Archaeologiai Értesítő 109. 231–238.
S. Koós Judit 1983–1984. – Szkíta-kori bronztükör Kisgyőrből. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXII–XXIII. 29–35.
Szabó János Győző 1970. – *A hevesi szkítakori temető.* Az Egri Múzeum Évkönyve VII. 55–128.
Sz. Kállay Ágota 1988. – *Rézkori áldozati leletegyüttes Füzesabony határában.* Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXIV. 21–50.
Szendrei János 1892. – *Múzeumok, társulatok.* Beszámoló Bartalos Gyula és Kandra Kabos kíséretében tett tanulmányútról. Archaeologiai Értesítő 368–370.
Tolsztov, Sz. P. 1950. – *Az ősi Chorezm.* Budapest.
Vaday Andrea 1995–1996. – *Szarmata temetőrészlet Kompolton.* Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXI–XXXII. 5–62.
Váradi Adél 1997. – *Szihalom – Pamlényi-tábla.* Késő szarmata–kora népvándorláskori telep és temető a IV–V. századból. In. Utak a múltba. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Raczky Pál–Kovács Tibor–Anders Alexandra. Budapest. 117–118.
Vörös Gabriella 1995–1996. – *Szarmaták Attila seregében.* Múzeumi kutatások Csongrád megyében 5–11.
Zalai-Gaál István 1990. – *A neolitikus körárokrendszerek kutatása a Dél-Dunántúlon.* Archaeologiai Értesítő 117. 3–23.
Zeune, Joachim 1991. – *Salierzeitliche Burgen in Bayern.* In. Burgen der Salierzeit II. Szerk. Horst Wolfgang Böhme. Sigmaringen. 177–234.

Csőszhalom-domb mágneses képe

(RÉSZLET A TERMÉSZET VILÁGA 1998. OKTÓBERI SZÁMÁBAN MEGJELENT CIKKBŐL, MELY PUSZTA SÁNDOR A MÁGNESES TÉR VIZSGÁLATA C. CIKKÉNEK KIEGÉSZÍTÉSE)

...képünk Polgár (Hajdú-Bihar megye) Csőszhalom-domb mágneses képét mutatja.

Ennek legfeltűnőbb része az ötszörös gyűrűs szerkezet (pirosba hajló körök), melynek fizikai oka a 4–6000 évvel ezelőtt épített árokrendszer. A belső árok (sötétpiros) – átégett agyagdarabokkal – paticcsal feltöltött, a külső árkok talajjal vannak betöltve. Mint az ELTE Régészeti Intézetének ásatási eredményeiből tudjuk, a középső területen, a körök belsejében, különböző korú, egymás romjaira épített házak, tűzhelyek (piros foltok mutatják), kultikus és használati tárgyak lelhetők fel. A kép felső harmadánál a kelet–nyugati irányú vonalak szarmata védelmi rendszer árkai. A kép jobb oldali negyedénél futó közel észak–déli irányú vonal a jelenleg használt földút hatásaként keletkezett. A kép jobb alsó negyedében a középpont felé mutató átlós vonalszerű képződmény az árokrendszeren átvezető hajdani bejárat. A kép keleti szélén lévő foltrendszert az e dombtól keletre hosszan húzódó, mágnesesen is kimutatott, hajdani település házai, gödrei, tűzhelyei okozzák.

A mágneses kép irányelemzése *(kétdimenziós autokorrelációs függvény számításával)* a domb épített szerkezetében határozott északkeleti tájolást mutat. Terepen ebben az irányban a tokaji hegy csúcsát láthatjuk. Esetünkben a mágneses adatokból is bizonyított, hogy e jó tájékozódási pont a hajdani emberek számára nagy fontosságú volt.

A Csőszhalom-domb mágneses képe

BORN GERGELY

Előzetes jelentés

AZ 1998. JÚLIUS 20–21–22-EI TEREPBEJÁRÁS RADIRESZTÉZIAI MÉRÉSEIRŐL

A mérésekre Baráz Csaba barátom kérésének köszönhetően került sor, előzetes tájékozódás céljából. A vizsgálat főként arra a kérdésre irányult, támogatja-e a *radiesztézia*[1] a Bükkalja néhány jelentős mesterséges építményével kapcsolatban ezek korábbi *szakrális szerepét*, illetve a Bükkalja egészét nézve (különös tekintettel a Léleklyuk-barlang és a siroki vár között húzódó *kaptárkőmezőre*[2]) lehet-e egyfajta szakrális övezetről beszélni? De miként lehet egy ilyen horderejű kérdés eldöntésében illetékes a radiesztézia?

Nos, ennek megválaszolásához elegendő azt a vonatkozó szakirodalomban már-már közhelynek számító tényt felidézni, hogy az eddig vizsgált szakrális szerepű építmények jellemző módon a nem homogén természetű tér *kitüntetett pontjaira* épültek. Konkrétabban: a tájban (a Földet körülölelve) egy egyszerre több szinten működő, minőséggel jellemezhető *erőmintázat* nyilvánul meg, melynek egyik legfontosabb sajátossága az élő minőségre oly jellemző lüktetés (pulzáció). A mintázat alapszerkezete a csomópontok (erőközpontok) és az őket összekötő erővonalak rendszere. Ez az alapszerkezet legalább három léptékben, egymással minden valószínűség szerint kölcsönhatásban működik. A mintázat legkisebb léptékű erővonalait *delejvonalaknak*, (eddigi) legnagyobb léptékű elemét *csillagösvénynek* neveztük el.

Mivel tehát a szakrális építmények és a természetes csomópontok között a kapcsolat bizonyítható (a Feng-Shui mai mesterei ezt gyakorlatukkal igazolják!), az ilyen természetű vizsgálat *valószínűsítheti* (de nem bizonyítja!) a szakrális szerepet.

Előzetes tájékozódásunk körébe az alábbi objektumok kerültek:

– a Nagykúp, a Kiskúp és a Bábaszék elnevezésű kaptárkövek Cserépváralja határában;
– a Miskolctapolca és Kisgyőr között található Leányvár nevű halomvár;
– a siroki vár;
– a Törökasztal;
– a szajlai Nagy-halom.

A mérések eredményeit táblázatban foglaltuk össze. Úgy gondoljuk, már e nagyon részleges mintavétel is impozáns eredményeket produkált, ha megnézzük a delejvonalak útjába eső régészeti objektumokat, földrajzi alakzatokat, sokatmondó földrajzi neveket. Igen feltűnő, hogy a bükki középkori kolostorok közül három is kitüntetett helyen épült (a bélapátfalvi ciszterci, a szentléleki pálos és a barát-völgyi karthauzi kolostor), valamint a vonalak több templomon és sok középkori váron, várhelyen is áthaladnak (a markazi Aba Samu várán, a recski Szederjesváron, a Kanázsváron, a szilvásváradi Éles-kőn és a Gerennaváron, valamint a diósgyőri váron – lásd a térképen!).

Mindhárom megvizsgált kaptárkő csomóponton helyezkedik el, a siroki várnál bemért Sv.5 kódjelű delejvonal pedig érinti a rozsnaki-völgyi, mész-hegyi és nyergesi kaptárköveket!

Valószínűsíthető, hogy a további mérésekkel az érintett kaptárkövek száma növekedne. Fontos megemlítenem, hogy a Nagykúp melletti – közel hasonló méretű – szikla, amely azonban faragatlan, fülke nem látható rajta, nincs sem csomóponton, sem delejvonalon.

Az erőmintázat legnagyobb léptékű elemével, a csillagösvénnyel a siroki várnál és a Leányvárnál találkoztunk. Bár e mérések mindenképp ellenőrzésre szorulnak, de többszöri egymásutáni megismétlésük makacsul azt jelezte, hogy két eltérő irányú csillagösvény találkozási/szétválási helyén állunk. Figyelemre érdemes még, hogy a siroki várban az egyik kimért irány (ág?) érinti a szajlai Nagy-halmot, melyhez egy Atilla király temetésével kapcsolatos monda fűződik a siroki várral egyetemben – a dombegyházi halomrendszerhez hasonlóan (ahol egyébként szintén csillagösvény halad át, mely ráadásul hasonló sajátosságokat mutat!).

A Leányvárnál mértek pedig még tovább szaporították az előző két példát. Fontos megjegyezni, hogy a Leányvárnál az LvF jelű energiamentes folyosó (a halom közepén találkozó két csillagösvény-ág szögfelezője?) iránya a domb belsejéből mérve 150°, ami pontosan a halmot övező árok bejáratát és az odavezető utat jelöli ki! Ez az egybeesés nem lehet véletlen.

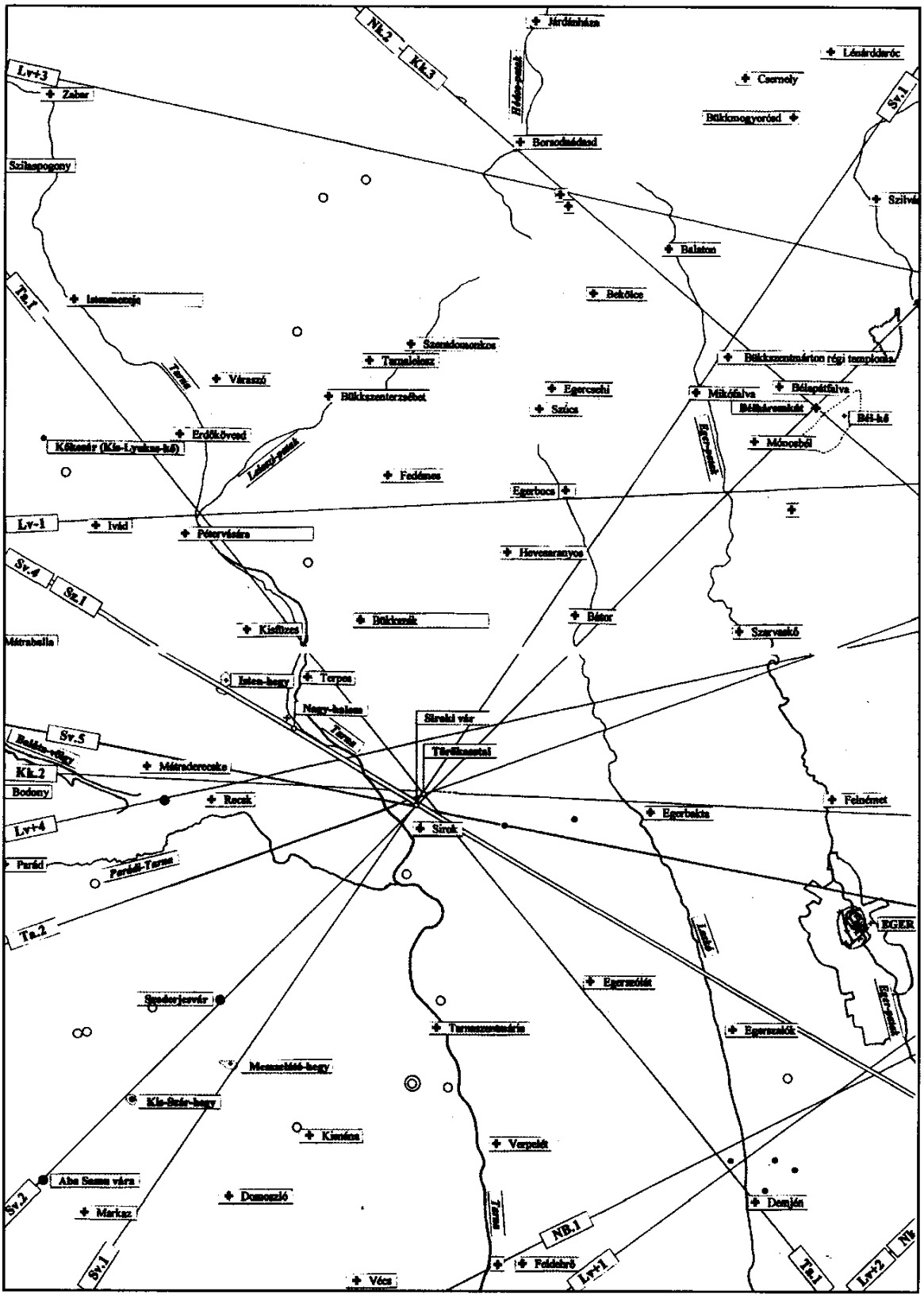
Amennyiben ez több helyszínen is így mutatkozik, elképzelhető, hogy a csillagösvények általános sajátosságaival állunk szemben. Annál is inkább, mert igen vonzó az a feltételezés, hogy e csillagösvények égi analógiájukhoz, a Tejúthoz hasonlóan szintén elágazó szerkezetűek.

Így a Leányvár elnevezés – amely halomvárak esetén nem az egyetlen – talán könnyebben magyarázhatóvá válik, mint olyan földi erősség, azaz erővárta, megerősítő hely, amely a Tejút-hasadékon át, a mögüle beszűrődő Szűz- (leány-) hatásokra hangolt...

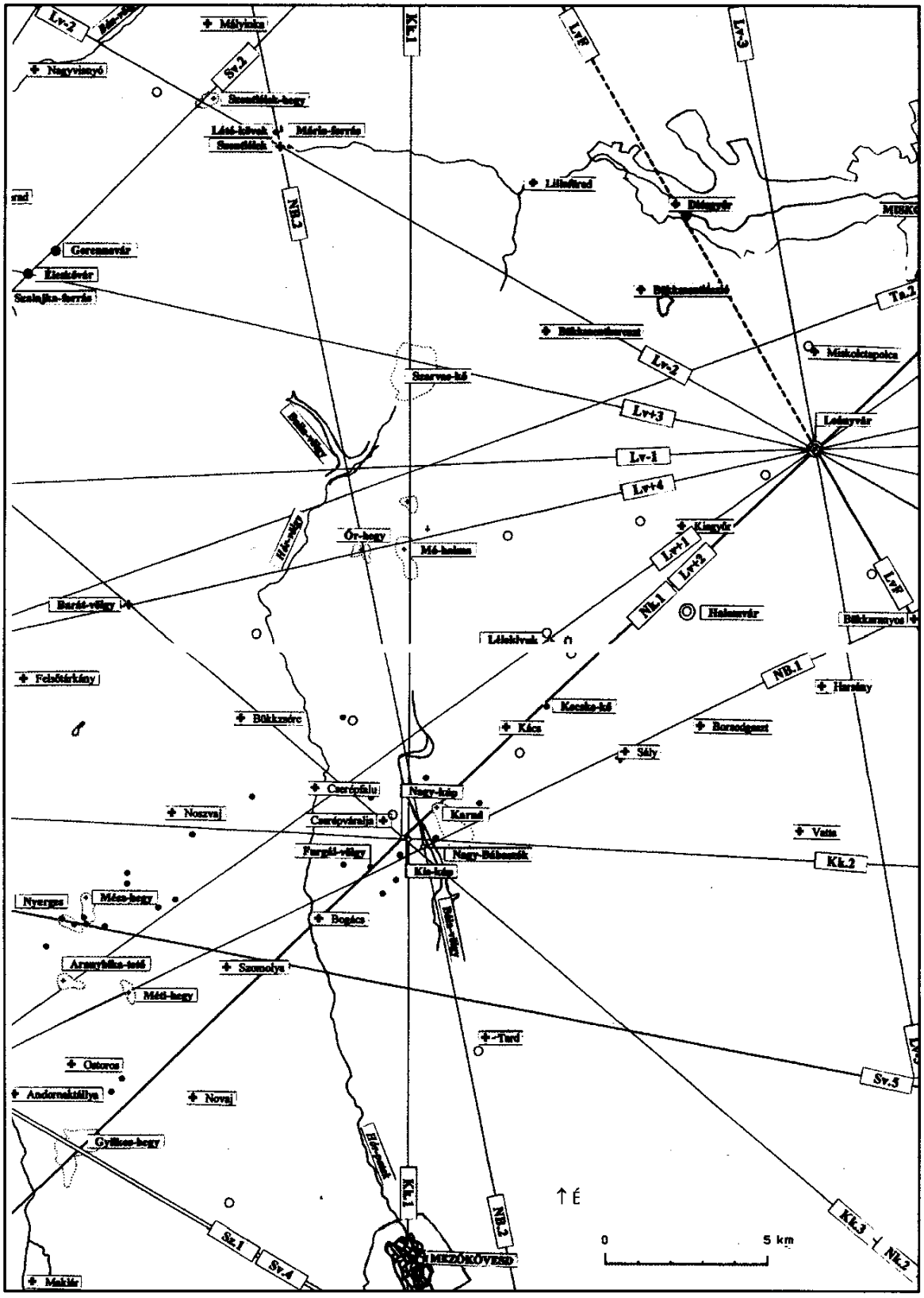
Nos, ennyi fért előzetes tájékozódásunkba, a java még – reményeink szerint mindenképpen – ezután következik.

1 A radiesztézia főként a Föld természetes és mesterséges erőtereinek vizsgálatával foglalkozik, de területe ennél jóval szélesebb is lehet. Ami ebből az általunk vizsgált kérdéseket és a megközelítés módját illeti, az leginkább a Feng-Shuinak nevezett tradicionális tudáshoz áll közel.

2 A kaptárkövekre vonatkozóan lásd Baráz Csaba: Kaptárkő, oltárkő, bálványkő. Főnix 5. 1997. 21–32., valamint Baráz Csaba–Mihály Péter: A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkő-topográfia újabb eredményei és a fülkék rendeltetésének vizsgálata. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XXXI–XXXII. 1995–1996. 63–105.

Térképvázlat a vizsgált objektumokkal és a környezetükben lévő,

a bemért vonalak útjába eső egyéb jelentős pontokkal

Kód	Irányszög	
		Cserépváralja–Nagykúp
Nk.1	45°–225°	Megegyezik az Lv+2-es delejvonallal. Rajta található a kácsi Kecske-kő nevű kaptárkő, a Karud csúcsa, a Furgál-völgy kaptárkövei, a bogácsi középkori templom. A Gyilkos-hegyen metszi az Sv.4–Sz.1 csillagösvényt. Távolabb: Tétel-halom, Zengő.
Nk.2	132°–312°	A barát-völgyi karthauzi kolostor romjainál az Lv+4-es, a Bél-kő alatti ciszterci monostornál pedig az Sv.2-es delejvonalat metszi. Továbbá rajta találhatók a borsodnádasdi templomok. Párhuzamos a Kk.3-as vonallal.
		Cserépváralja–Kiskúp
Kk.1	0°–180°	Északra a Mó-halmán az Lv+4-es, a Szarvas-kőn pedig az Lv+3-as delejvonalat metszi. Délen Mezőkövesd „Hadas" nevű településmagján halad át.
Kk.2	96°–276°	Megközelíti a Törökasztalt.
Kk.3	132°–312°	Lásd Nk.2!
		Cserépváralja–Nagy Bábaszék
NB.1	66°–246°	Áthalad a feldebrői középkori temetőkápolnán, a Méti-hegyen, valamint a sályi és a bükkaranyosi templomon.
NB.2	168°–348°	A kis-fennsíki Szentlélek nevű pálos kolostor romjainál az Lv–2-es, az Őr-hegyen az Lv+4-es delejvonalat metszi. Áthalad a Látó-köveken, valamint a Balla- és a Bála-völgyek bejáratánál. A Balla-völgy bejáratánál metszi az Lv–1-es delejvonalat.
		Miskolctapolca–Leányvár
Lv–1	87°–267°	A Balla-völgy bejáratánál metszi az NB.2-es delejvonalat.
Lv–2	120°–300°	A szentléleki pálos kolostornál az NB.2-es, a Szentlélek-hegyen az Sv.2-es delejvonalat metszi.
Lv–3	177°–357°	
Lv+1	54°–234°	Áthalad a Léleklyuk-barlangon és az Aranybika-tetőn. Megközelítőleg a demjéni Remete-völgy sziklába faragott remetelakjánál és kaptárfülkéinél metszi a Ta.1-es delejvonalat.
Lv+2	45°–225°	Lásd Nk.1!
Lv+3	102°–282°	Szarvas-kőn a Kk.1-es, az Éleskővároń az Sv.2-es, a borsodnádasdi egyik templomnál pedig az Nk.2-es (Kk.3-as) delejvonalat metszi.
Lv+4	78°–258°	A Mó-halmán a Kk.1-es, az Őr-hegyen az NB.2-es, a barát-völgyi karthauzi kolostornál az Nk.2-es (Kk.3-as) delejvonalat metszi. Áthalad a Recsk és Mátraderecske közti Kanázsvár romjain.
LvF	150°–330°	Energiamentes folyosó vagy két – a dombon találkozó – csillagösvény-ág szögfelezője. Áthalad a bükkaranyosi templomon, ahol metszi az NB.1-es delejvonalat. Északnyugati irányban kérdéses, de a diósgyőri vár felé mutat.
		Sirok–Törökasztal
Ta.1	138°–318°	A demjéni barokk templomon halad át.
Ta.2	72°–252°	
		Siroki vár
Sv.1	36°–216°	(4 m széles)
Sv.2	48°–228°	Délnyugaton áthalad a Szederjesváron, a Kis-Szár-hegy nevű táltosok lakta természetes sziklaerődön, és a markazi váron (Aba Samu várán). Északnyugaton a bélapátfalvi ciszterci monostoron (ott metszi az Nk.2–Kk.3-at), a Kelemen-széke bronzkori sáncváron, az Éles-kő várán (ott metszi az Lv+3-at), és a Szentlélek-hegyen (ott az Lv–2-es delejvonalat metszi).
Sv.3	45°–225°	
Sv.4	117°–297°	Csillagösvény. Áthalad a szajlai Nagy-halmon és az Isten-hegyen.
Sv.5	102°–282°	Áthalad a rozsnaki völgy kaptárkövén és az Eger melletti nyergesi, mész-hegyi, mész-völgyi kaptárköveken.
		Szajla–Nagy-halom
Sz.1	111°–291°	Megközelítően egybeesik az Sv.4 jelű csillagösvénnyel.

Táblázat a delejvonalak és csillagösvények kódjelével, irányszögeivel és rövid ismertetésükkel (az 1998. július 20–21–22-ei mérések eredményei)

KŐSZEGHY ATTILA

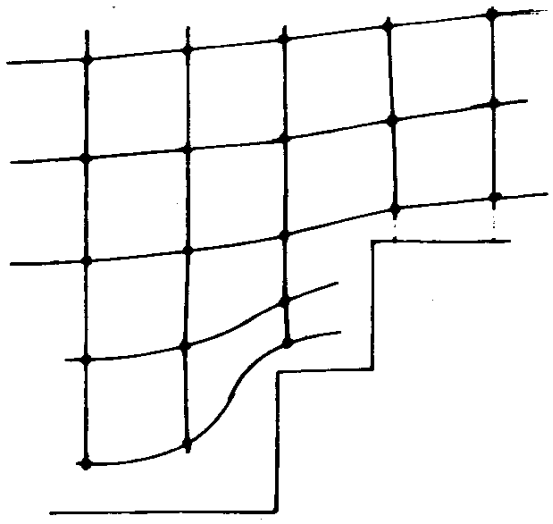
Új radiesztéziás mérések – előfeltevések nélkül

A módszeres radiesztéziás mérésekről, a kézelmozdulások helyeinek igényes feltérképezéséről szóló megbízható információk hiányában saját mérésekre vetemedtem az elmúlt években.

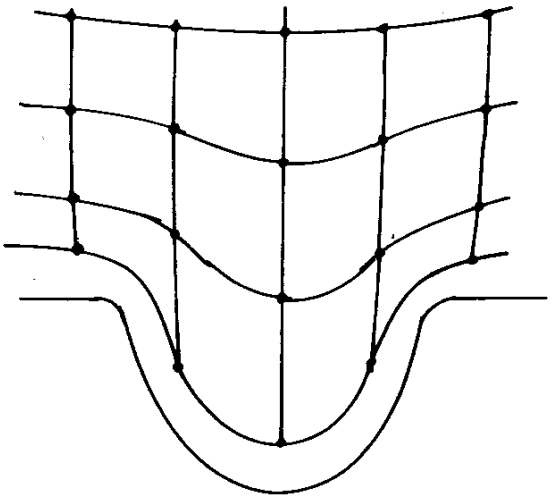
Számomra alig hihető az az igénytelenség, amely a földsugárzás-jelenségekről szóló hallomások és iratok ellenőrzése tekintetében tapasztalható a radiesztéziával foglalkozók körében.

Néhány éve írtam (Országépítő, 1995., Hermes titkai nyomában) a Hartmann által előadott derékszöges földsugárzás-háló képlet tarthatatlanságáról. Arról, hogy Istriától Walesig számtalan helyszínen mérve a sugárzás-csomópontok soha nem alkottak derékszögű rendszert. Egy K–Ny-i fővonal-sort, és egy „közel merőleges", az előbbivel 70,5–71° szöget bezáró ÉK felé fordült vonalsort találtam *kivétel nélkül mindenhol,* ahol közel sík és közel vízszintes terepalakulatok – néhány négyzetméteres kis teresedések, templomok belső terei, tágas mezők egy-egy részlete – álltak rendelkezésre.

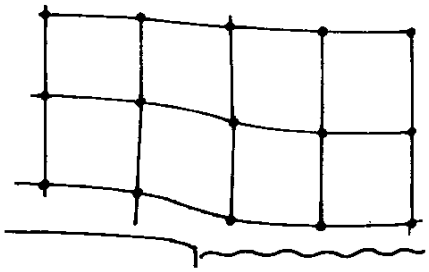
1. ábra

2. ábra

3. ábra

Függőleges irányban a földfelszínhez képest 37–38 cm-re érzékeltem az első csomópontokat. Felettük 75–78 cm-es távolságban következtek a továbbiak. A főcsomópontok távolsága így 222–238 cm közöttinek mutatkozott.

Újabb méréseim arra irányultak, hogy világossá váljon, miként „viselkednek" a csomópontok eltérő terep- és tér-alakzatoknál, anyagváltásoknál.

Általánosítható megfigyelésem, hogy a térbeli háló a mágneses erővonalakhoz hasonló módon torzul, a terep-alakulatoktól függően. A csomópontok legfeljebb 17–18 cm-re közelítik meg a tömör testeket. A tömör felületek közvetlen közelében a Hartmann-háló érzékelhetetlenné válik.

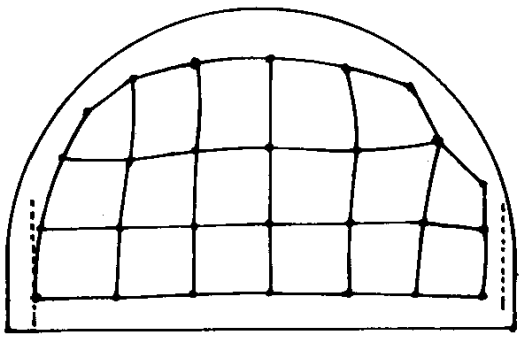
A jellemző *helyi* háló-módosulásokat az 1–5. ábrák mutatják vázlatosan.

Az első ábra a Hartmann-pontok eltolódását mutatja be lépcsős sziklafal mentén (Kőkapu, 1994). Az összetartozó háló-csomópontok ellenőrzése felülről lefelé (a kiegyenlítődött szintektől haladva) történt. A második ábra árok-keresztmetszetben mutatja a Hartmann-pon-

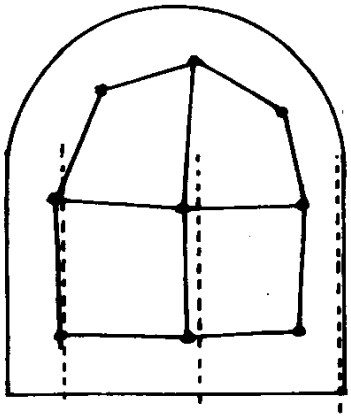
tok közötti távok megnyúlását alul. Az árok homokpartban alakult ki, mélysége cca 150 cm volt. A 3. ábra folyópart és a vízfelület találkozásánál mutatja az alsó csomópontok magasságkülönbségeit. A negyedik ábra egy nagyméretű borpince keresztmetszete mentén érzékelteti a háló-torzulást. A háló-csomópontok a boltív mentén hiánytalanul ki tudnak alakulni. Az 5. ábra borpince-lejáró alagút keresztmetszetén belül mutatja a Hartmann-háló módosulását.

Megfigyeléseim szerint az egymás feletti, melletti pontok egymáshoz képest 1,03–1,06 m-ig képesek széthúzódni, és 20–21 cm-ig összesűrűsödni. A pontsűrűsödések igen gyorsan – 2 szomszédos pont-soron át – kiegyenlítődnek. Egy 22 cm-es igen erős sűrűsödés felett 57–58 cm, majd 72 cm körüli táv mérhető. Emeletes épületek födémeire is jellemző, hogy azok padlószintje felett 35–38 cm-re alakulnak ki a Hartmann-csomópontok. Fafödémeknél a 35 cm körüli érték és a kevésbé erőteljes csomóponti sűrűsödés jellemző.

Újra felvethetjük: aligha véletlen, hogy évezredeken át a fekhelyek felső síkja 40 cm feletti volt, így ugyanis az első Hartmann-csomópont-szint fölé került. Fentiek értelmében teljesen értelmetlen a csomópontok kikerülésére irányuló radiesztéziás javaslat, az ágyak ide-oda tologatása, hiszen elegendő azok megemelése is.

4. ábra

5. ábra

Köztudott, hogy a középkori templomok helyének, illetve helyzetének meghatározásánál vesszős emberek is szerepet kaptak. Mivel a már említett általános Hartmann-háló-jellemzőktől eltérő háló-jellegzetességeket egyetlen templomnál sem sikerült fellelni, kézenfekvő, hogy a mindenkor K–Ny-i irányú Harmann-fővonalaknak kellett a templomok „keletelésénél" szerepet kapniuk. Kétségtelen, a Nap állása is fontos eligazodási irányt adhatott, de az sem mellékes, hogy a Hartmann-vonalak mentén bármikor nagy biztonsággal ki lehetett tűzni a K–Ny-i irányt. Munkaigényes feladat volt, mivel legalább két egymás melletti háló-vonalat fel kellett rakni, elkerülendő egyik vonalról a másikra tévedést.

Kivételesen szokatlan Hartmann-csomópont-rendszert csupán Stonehange és Avebury kő-köreinél sikerült megfigyelnem. A jelenség esetleg összefüggésbe hozható a területen jellemző, a felszínre merőleges kőzetvetődési iránnyal.

Felvetéseimmel csupán érzékeltetni próbáltam a további igényes radiesztéziás mérések és elemzések szükségességét.

DEBRECEN, 1998. JÚLIUS HÓ

HALAVÁTS GYULA

A középkori templomok keleteléséről

(ARCHEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ 1912. XXXII. 262–263. O.)

A köztudatban az van elterjedve, hogy a keresztyén szimbolika értelmében a templomot úgy kell építeni, hogy apsisa keletre, még pedig abba az irányba nézzen, a hol a nap a tavaszi aequinoctiumkor (márczius 21-én) fölkél. Vagyis, hogy a templom hossztengelye a csillagászati nyugat–keleti iránnyal összeessék s a templomot a kelő és nyugvó nap hosszában világosítsa meg. Ez ugyan nem keresztyén, hanem egyiptomi szimbolika, kiknek vallásában nagy szerepet játszik a csillagászat s ehhez képest templomaikat s egyéb monumentális építményeiket pontosan az égtájak felé irányították s a templom tengelyének kitűzése: a kötél kifeszítése vallási ünnepség tárgya. A keresztyénség csak átvette ezt a szokást és szimbolizálta, bár erről törvény vagy zsinati határozat nem intézkedik. A régi templomok keletelve vannak s csak a XVI. században, valószínűleg a protestantizmus hatása következtében térnek el ettől s a templom irányítását a helyi viszonyok határozzák meg. A görög-szertartásúak azonban még ma is szorosan ragaszkodnak a templom keleteléséhez, azért áll templomuk sokszor olyan különös helyzetben környezetéhez mérten.

A középkorban épült templomok között azonban mindgyakrabban találkozunk olyanokkal, melyek nincsenek jól keletelve, azaz hossztengelyük nem egyezik a csillagászati nyugat–keleti iránnyal, hanem attól délre vagy északra kisebb-nagyobb szögben eltér. Így – hogy csak Magyarországon maradjunk – az I. István királytól építtetett székesfehérvári bazilika 28 fokkal tér el dél felé;[1] a közel vele egykorú veszprémi székesegyház 32 fokkal észak felé;[2] a Gizella-kápolna pedig 18 fokkal észak felé; a nemrég alapfalaiban napfényre került kalocsai, Astrik püspöknek tulajdonított románstílusú templom 25 fokkal észak felé;[3] míg a Péter királytól épített pécsi székesegyház pontosan keletelve van;[4] az I. Endrétől alapított tihanyi monostor megmaradt altemploma 11 fokkal észak felé;[5] az I. Lászlótól 1091-ben alapított somogyi Szent Egyed apátság temploma 14 fokkal északra;[6] a budavári, alapjában III. Béla korában épült koronázó templom 22 fokkal dél felé; a nagyszebeni románstílusú templom 23 fokkal dél felé;[7] a tőlem nem rég megismertetett[8] XIII. századbeli veresmarti templom 10 fokkal dél felé, a szenterzsébeti pedig 10 fokkal észak felé tér el a valódi nyugat–keleti iránytól.

Annak, hogy a középkori templomok egynémelyikének hossztengelye eltér a valódi nyugat–keleti iránytól, bizonyára komoly oka van és nem az építész felületességének következménye. Ezt az okot megadja *Charlier C. V. L.* a lundi csillagvizsgáló igazgatója, kinek a nemzetközi csillagászati társaságnak 1902. évben Göttingában tartott XIX. rendes közgyűlésén előadott értekezését *Lakits Ferencz* ismertette.[9] Eszerint: *a középkorban az volt a szokás, hogy a templom apsisa arra a pontra néz, a hol a nap a templom védőszentjének nevenapján fölkelt.* Ehhez képest aztán azoknak a templomoknak a hossztengelye, melyek védőszentjének névnapja a nyári félévre (a tavaszi és őszi aequinoctium közé) esik, a valódi nyugat–keleti iránytól *északra,* a melyeknek névnapja a téli félévre esik, *délre* tér el.

Ha már most tudjuk a templom védőszentjét és tekintetbe vesszük a juliánus és gregoriánus naptár időbeli különbségeit (minden 128 év multán egy nap!): a templom hossztengelyének eltérési fokából kiszámíthatjuk a templom építésének évét. Vagy ha tudjuk az építés évét: ki lehet számítani a templom védőszentjét. Ehhez azonban igen pontos, a másodperczekre kiterjedő adatra van szükség, melyet pedig – sajnos! – csak a legritkább esetben érhetünk el.

1 Henszlmann I.: Monum. hung.

2 Laczkó Dezső kegyesrendi tanár közlése.

3 Föerk E.: A kalocsai szentistvánkori székesegyház érseki sírja (Arch. Ért. U. F. XXXI. [911.] köt., 20. l.)

4 Matyasovszky Jakab: X. barátom közlése.

5 Bozmánszky Gyárfás szentbenedekrendi tanár, plébános értesítése.

6. Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. (A Balaton tudom. tanulm. eredményei, III. köt., 1. rész, 3. szakasz, 203. l.)

7 Kimakowitz M.: Alt-Hermanstadt. (Archiv d. Ver. für siebenb. Landeskunde. B. XXXVII. Tafel 1.)

8 Halaváts Gy.: A vurpódi, veresmarti, szászújfalvi és szenterzsébeti templomok. (Arch. Ért. U. F. XXXII. [912.] köt., 19–28. l.)

9 Lakits F.: Régi templomok beirányítása. (Mathem. és physik. Lapok. XII. [903.] kötet, 220. lap.)

LAKITS FERENCZ

Régi templomok beirányítása

(MATEMATIKAI ÉS FIZIKAI LAPOK 1903. [XII.] 220–227. O. – RÉSZLETEK)

A nemzetközi csillagászati társaságnak (Astronomische Gesellschaft) 1902. évben Göttingában tartott XIX. rendes közgyűlésén *Charlier C. V. L.*, a lundi csillagvizsgáló igazgatója beszámolt azon tanulmányairól, melyeket *Lockyer*-nek és *Nissen*-nek az egyptomi és görög emlékek, illetve régi keresztény templomok helyzetéről tett vizsgálatai nyomán folytatott. Ezek a tanulmányok ismét új adatokat szolgáltatnak az asztronomiának a történelemben való és művelődési szempontból is fontos alkalmazásához. *Charlier* ezen előadását,[1] röviden érintve a kapcsolatos vizsgálatokat is, akarom – egy-két megjegyzéssel és alkalmazással – ismertetni. Arról van ugyanis szó, hogy valamely épületnek a déllőhöz való fekvéséből annak korára következtessünk.

Hogy régi síremlékeknek, templomoknak és a kultusz czéljaira szolgáló más épitekezéseknek van vonatkozásuk a világtájakhoz, már régebben szembetűnt az ilyenekkel foglalkozóknak. Az egyptomiak templomaik alapítását – mint általában mindent – számos ceremóniával kötötték össze; ezek közül egyik volt a templom tengelyének kitűzése: „a kötél kifeszítése"...

De az egyptomiak nemcsak templomaikat, hanem egyéb emlékműveiket is beállították a világtájak szerint. Így a pyramisok a meridiánban állanak és *Proctor*[2] ezért valóságos csillagvizsgálóknak tartja őket, még azt is állítva, hogy a királyi sírkamrába vezető úgynevezett nagy folyosóból folyadéktükör közbeiktatásával reflex észleleteket tehettek; magát a nagy folyosót meridiáncsőül használták.

Nissen, úgy mint *Lockyer*[3] foglalkoztak azzal a kérdéssel is és meg is feleltek reá, hogyan határozhatjuk meg csupán csillagászati úton a különféle ó-egyptomi templomoknak a korát. Ezen épületek tengelyét ugyanis eredetileg bizonyos égi testek (főkép a Nap, Sirius, Canopus), kelte vagy nyugta szerint állították be, az épület korának meghatározására tehát csakis azt kellett kiszámítani, mikor jelent meg a kérdéses égi test a látóhatáron a templom tengely-irányában. A denderahi nagy Hathorünnepet akkor ülik, mikor a Sirius az év végén (jul. 20.) hosszabb idő után ismét megjelenik a hajnali szürkületben. „Az ég királynője, ő belépett házába, egyesült isteni képmásával, fénye úgy ragyogott az arczokon, mint a Nap, ha reggel mutatkozik." (*Dümichen* szerint egy fal-felírás kezdete (l. *Nissen* i. h.). Ez természetesen csakis úgy volt lehetséges, hogy a csillag keltének iránya összeesett a templom tengelyével...

Nissen már római régiségi tanulmányai révén foglalkozott hasonló vizsgálatokkal kiterjesztve kutatásait a kereszténység első idejéből való különféle római templomokra, különösen azokra, melyek a vértanúk tiszteletére épültek. Vizsgálataiból az tűnik ki, hogy a templomok alapításakor a Nap a templom védőszentjének napján keltekor vagy nyugtakor a templomot tengelyének irányában ragyogta be.

Ennek a beállításnak vallási jelentőségét *Nissen* és különösen *Lockyer* behatóan méltatta. *Charlier* nem foglalkozik bővebben ezekkel az eredményekkel, csak kiemeli azt a körülményt, hogy a vallási szertartások eredetének és a vallási képzetek fejlődésének ilyetén megvilágítása ezen fontos tárgynak legérdekesebb és legmélyrehatóbb adatai közé sorolandó.

Magát *Charlier*-t ezen munkák olvasása arra a gondolatra hozta, vajjon a középkorból fenmaradt templomok szintén ezen elv szerint vannak-e építve és igenlő esetben: lehet-e ezeknek a korát is csillagászati úton meghatározni?

A kor meghatározása ez esetben a miatt lehetséges, mert az egész középkorban – és még jócskán az újkorban is – a hibás juliánus kalendáriummal éltek. A meghatározás nem volna lehetséges, ha a polgári időszámítás alapjául az év pontos hosszát alkalmazták volna. Így azonban a megoldandó probléma egyszerűen ez: Mikor volt a juliánus naptárnak a Gergely-féléhez képest – melyet erre a czélra egészen pontosnak vehetünk – oly eltérése, hogy a Nap a templom védőszentjének napján épen a templom irányában kelt avagy nyugodott? Matematikai nehézségek épen nincsenek...

Manapság rendszerint úgy épülnek templomaink, hogy a bejárat nyugotnak, a főoltár keletnek fekszik; régibb templomoknál azonban ezt csak közelítőleg találjuk, gyakran nagy az eltérés. Ha már most a középkorban *Nissen* elve alapján építették a templomokat, akkor a tengelynek, melyet *Charlier* mindig az oltártól a bejárat felé számít, a *nyugoti ponttól éjszakra* kell mutatnia, ha a védőszent névnapja a nyári félévbe (tavaszi és őszi equinoctium közé) esik, ellenben a *nyugoti ponttól délre*, ha a névnap a téli félévbe esik. Rövidség okáért *Charlier* „nyári szent"-ről szól, ha a névnap a nyári, és „téli szent"-ről, ha a téli félévbe esik...

Charlier azóta több alkalommal végezett ilyféle méréseket, és sikerült néhány templomnak a korát meghatározni, melyekre vonatkozólag a történeti hagyomány

1 Vierteljahrsschrift der Astronomischen Gesellschaft 37. k. III. f. 1902.

2 *Proctor R.* (Ranyard) Old and New Astronomy.

3 *Lockyer I. N.* The Dawn of Astronomy. 1894.

az alapítási évnek még közelítő meghatározására sem nyújtott elegendő alapot.

Ilynemű meghatározások legnagyobb nehézségét azok a változtatások képezik, melyeken a templomok az idők folyamán átmennek, és melyek miatt néha nagyon nehéz vagy épen lehetetlen az oltár és eredeti bejárat közti irány meghatározása. Általában nem elegendő a templomfalak irányát megállapítani. Egy másik hibaforrás legalább mágneses boussolának alkalmazása mellett a templomokban fellépő mágneses zavargások (kályhák, gőzcsövek, szögek stb.)...

A felvetett módszerrel ... nemcsak a templomok korát, hanem néha védőszentjük nevét is meg lehet állapítani...

...már régtől fogva nem építették a templomokat többé-kevésbbé pontosan kelet–nyugoti irányban, hanem e helyett a Napnak bizonyos napokon való lenyugvása szerint állították be. A vallási tradicziók és fontos vallási tekintetek mellőzésével ki kell emelni azt, hogy sokkal könnyebb a templomot a jelzett módon beállítani, mint azt pontosan kelet–nyugoti irányban felépíteni. Valószínű ugyanis, hogy az alapkövet a védőszent napján tették le ünnepélyesen és akkor tényleg nagyon egyszerűen – pl. egy zsinór kifeszítésével – lehetett a templom irányát meghatározni. *Nissen* és *Lockyer* kimutatják – mint fentebb említettük – hogy az ókori Egyptomban így jártak el a templomok alapításánál, bizonyára azért, mert jóval könnyebb mód volt, mint épen a kelet–nyugoti vonalban építeni a templomot.

DR. GUZSIK TAMÁS

Tájolási rendellenességek a középkori templomépítészetben

(KÜLÖNLENYOMAT AZ ÉPÍTÉS–ÉPÍTÉSZETTUDOMÁNY VII. KÖTET 1–2. SZÁMÁBÓL, BP., 91–104. O.)

A középkori keresztény templomok kitűzésének, keletelésének vizsgálata állandó kísérőjelensége a kiterjedt középkor-kutatásnak. A korai keresztény művészet és a romanika első teoretikus feldolgozói fő céljuknak tekintették az emlékanyagban fellelhető törvényszerűségek, tipológiai összefüggések valamiféle zárt rendbe való belekényszerítését. Ehhez jó alanynak mutatkozott az a szabályosság, hogy a templomok kisebb-nagyobb eltéréssel kelet–nyugati tengelyűek. A megfigyeléseket az egykorú forrásokban szereplő utalások is alátámasztották. Alberdink Thijm 1858-as publikációja nyomán[1] egyre-másra születtek a rendszerező tanulmányok, melyek mindegyike megegyezett a szabály ismertetésében, s a végrehajtásban mutatkozó pontatlanságok regisztrálásában.[2] A probléma lényege, hogy a templomtengelynek a csillagászati kelet–nyugati iránytól való eltérése milyen szabályosságot mutat, hogyan függ össze a Nap „mozgásával" és kapcsolatban áll-e a templom védszentjének vagy az alapításnak a napjával. A század elején tűnik fel a téma a magyar szakirodalomban.[3] Egy-egy műemlék vizsgálata kapcsán azóta többen is felvetették a tájolás kérdését[4] anélkül, hogy az abban mutatkozó eltérésekre végleges magyarázatot adhattak volna.

1 Alberdink Thijm: Die Heilige Linie, Amsterdam, 1858.

2 F. X. Krauss: Real-Encyklopädie der christlicher Alterthümer, Freiburg, 1886. II. 56.; Dehio: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, Stuttgart, 1884. I. 91.; H. Werner: Die Ostung mittelalterlicher Christlicher Kirchen. Die Denkmalspflege. Berlin, 1899. I.; C. V. L. Charlier előadása 1902-ben az Astronomische Gesellschaft ülésén Göttingában (közli: Vierteljahrschrift der Astronomischen Gesellschaft. 1902. II. 37.); H. Lasterye: La deviation de l'axe églieses estelle symbolique. Paris, 1905.; H. Nissen: Orientation. Studien zur Geschichte der Religion, Haft 1–3. Berlin, 1906., 1907., 1910.; E. Weigand: Ostung in früschristlichen Kirchenbau. Festschrift für Sebastian Merkle, Düsseldorff, 1922.; J. Sauer: Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Austattung in der Aufassung des Mittelalters Freiburg, 1924.; stb.

3 Lakits Ferenc: Régi templomok beirányítása. Mathematikai és Physikai Lapok, XII. – 1903. 220–227.; Halaváts Gyula: A középkori templomok keleteléséről, AÉ XXXII. 1912. 262–263.

4 Cs. Sebestyén Károly: Szeged középkori templomai, Szeged, 1938. 34.; Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete, MÉ VIII. – 1959. 108.; Erdei F.–Kovács B.: A váraszói templom. Az Egri Múzeum Évkönyve, II. – 1964. 212.; Guzsik Tamás: Die bauliche Vorgeschichte der Basilika von Zsámbék, Periodica Politechnica, XVIII. – 1974. 149–170.; stb.

Az előzőek ismeretében én sem tekintem tanulmányom céljának, hogy feleletet adjak erre az igen bonyolult és sokrétű kérdésre. Csupán felhívni kívánom a figyelmet – néhány tájolási „rendellenesség" kapcsán – olyan mellékkörülményekre, melyek hasznos adalékul szolgálhatnak a további kutatáshoz. Így meg kell vizsgálni, hogy a szimbolikus orientálás csak a forrásirodalom alapeseteire (napéjegyenlőség, napforduló) szorítkozik, vagy kiterjeszthető esetleg más szempontokra is. De ugyanilyen lényeges része a kutatásnak az épület környezetének a kitűzésre gyakorolt módosító hatása is (pl. a templom mögötti magas hegy szerepe). Ugyanilyen meggondolásból revízió alá kell vonni a templomtengely – korábban egyértelműen egy szimbólumra (Krisztus teste a kereszten) visszavezetett enyhe töréseit, valamint az eddig figyelmen kívül hagyott templomtengely-korrekciókat.

A feldolgozás során az egyes emlékeken végzett mérések és az ezzel kapcsolatos számítások alapján próbálok következtetéseket leszűrni egy-egy részletkérdésre. A három éves adatgyűjtés során kb. 120 magyar és 85 osztrák középkori templom tájolási értékeit dolgoztam fel. Ez a mennyiség – és a viszonylag szűk területre korlátozódó kutatás – arra természetesen nem alkalmas, hogy eredményeinek megoszlásából statisztikus valószínűséggel következtetni lehessen egy-egy kitűzési mód gyakoriságára. Arra viszont elég, hogy belőle kirajzolódjon a tájolásnak az a néhány alapesete, melyet a középkorban biztosan használtak. Létezhettek (és bizonyára léteztek is) más tájolási lehetőségek, ezek bizonyításához azonban további emlékek mérése lesz szükséges. Az eddigiekből biztosan megállapítható a következő keletelési alapesetek alkalmazása:

– aequinoctialis (napéjegyenlőségi) tájolás: a márc. 21., ill. szept. 23. napkelte vagy napnyugta irányát tűzik ki. Ez megfelel a ±0° 00′ szögeltérésnek, azaz a csillagászati kelet–nyugati iránynak. A vizsgált 205 emlékből 29 volt napéjegyenlőségi tájolású.

– solstitialis (napforduló) tájolás: az épületet a jún. 22., ill. dec. 21-i napkelte vagy napnyugta irányára tájolták. Ez adja a legnagyobb eltérést a csillagászati kelettől. A 47. szélességi fokra számítva ez az érték ±35° 42′. A vizsgált épületek közül 13 mutat napfordulótájolást.

– nominalis oriens (a patrocinium-napi napkeleti

irány) tájolás: a védszent napján napfelkeltekor jelölték ki a templomtengelyt, valószínűleg két rúd és a napkorong képének „összenézésével". Az így nyert érték (a deklináció függvényében) naponta változik a téli és a nyári napforduló határértékei között. 205 emlékből 42 bizonyult ilyen tájolásúnak.

– nominalis occidens (patrocinium-napi napnyugati) tájolás: a védszent ünnepének vigiliáján napnyugtakor jelölik ki a tengelyt, valószínűleg a földbe szúrt bot (vagy körmeneti kereszt) árnyékának nyomvonalán. Értéke megegyezik a nominalis oriens tájolás szögével (abszolút értékben), előjele azzal ellentétes. Az általam ismert emlékek közül 21 volt a védszent napnyugta-irányára tájolva.

– nem orientált templomok (11 db): tengelyük szögeltérése nagyobb a napfordulók által kijelölt határértékeknél, így esetükben el kell vetni a Nappal kapcsolatos kitűzés lehetőségét.

A mérésekről csupán annyit, hogy mind lebonyolításukhoz, mind az így nyert adatok feldolgozásához nagy pontosságú műszerek állnak rendelkezésre (teodolitok, ill. számítógépek). A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ezek használata semmivel sem visz közelebb a megoldáshoz. Nem szabad ugyanis – véleményem szerint – az ellenőrzésnél nagyobb pontosságot alkalmazni, mint amilyennel a kitűzéskor dolgoztak, mert a hibahatárok kellő szűkítésével (ill. pontosítással) valamennyi tájolás többé-kevésbé el fog térni a feltételezett vagy számított „elméleti" iránytól. Arról nem is szólva, hogy ez az „elméleti" irány (pl. egy Szent középkori névünnepének napkeleti iránya) is csak jó közelítéssel határozható meg. Értékébe erősen belejátszik a Julián- és Gregorián-naptár közötti átszámítás,[5] kismértékben befolyásolja ennek viszonylagos pontatlansága, a mágneses poláris korrekció, valamint a helyi domborzat időközbeni változása (utóbbiakat a számításoknál elhanyagolhatjuk). Zavart okozhat továbbá egyes egyházi ünnepek időközbeni áthelyeződése, ahol lényeges, hogy ez a naptárkorrekció előtt vagy után történt. Erről a Martirologiumok és szertartáskönyvek viszonylagos pontos tájékoztatást nyújtanak.[6]

Teodolittal végzett ellenőrzések alapján megállapítható, hogy a két bottal távoli célpontra (Nap) végzett kitűzés – átlagos templomhossznak 15–20 métert feltételezve – ±0,5–1,5°-os pontatlanságot mutat. Ugyanakkor az általam a méréshez használt MOM típusú tájoló pontatlansága ±1°-on belül marad, tehát a középkori kitűzés hibahatárát nem haladja meg[7]...

A középkori keletelés szabályáról, szimbolikus értelméről, végrehajtásáról bőséges írott forrásanyag áll rendelkezésünkre. Ezek kimerítő összefoglalását tartalmazza Kovács Béla idézett tanulmánya,[9] néhány további idézetet közöl Marosi Ernő: A középkori művészet világa (Bp. 1969.) c. könyve. Most a kérdést csak röviden és vázlatosan érintem, hiszen tanulmányom célja nem a keletelés szimbolizmusának bizonyítása, hanem a megoldásban fellelhető rendellenességek feltárása.

Az említett építési szabály funkcionális csírái már a Didascalia Apostolorumban (220 k.) felismerhetők, amikor az a szertartást adott irányhoz kötve írja elő: „Kelet felé fordulva kell imádkoznotok, amint az meg van írva, és számotokra is ismeretes..."[10] Ugyanez Athanasiusnál (296–373) már az épület fekvésére, tájolására vetítve jelentkezik, megindokolva az előírás jelképi tartalmát is.[11] (Nap=Krisztus, az Igazság Napja, Világ Világossága). Nem nehéz ebben a gondolatban a platoni fényszimbolika krisztianizált változatát felismerni. A korai (a néppel szemben miséző) liturgiában ez úgy realizálódott, hogy az apszis került a nyugati oldalra, tehát csak a pap nézett kelet felé. Erre utal Sidonius Apollinaris (430–483) egyik mondata.[12] A VI. századtól már adat van arra, hogy pápai rendelkezés rögzítette a keletelést.[13] A XI–XII. században több kompilatív műben is megismétlődik a keletelés szimbolikus értelmezése.[14] Az egyházi szabályok egyértelműen a napéjegyenlőségi tájolást írják elő, de másfajta keletelések létezéséről is tájékoztatnak.[15] A későbbiekben lényegében csak a jelképi tartalom nyer egzaktabb megfogalmazást (pl. Aquinói Tamásnál),[16] a végrehajtásról hallgatnak a források.

Az idézett áttekintés több szempontból tanulságos. Egyrészt mutatja, hogy az ősi, valószínűleg még pogány eredetű napkultusz hogyan nyer polgárjogot a keresztény szimbolikában. Rávilágít arra a dialektikus kapcsolatra is, mely az építmény szimbólumrendszere és az építés technikai oldala között kialakul. Arra gondolok, hogy a kezdeti, pusztán elvi jellegű előírás (keletre fordulás) visszahat az épület kitűzésének (keletelés) gyakorlati oldalára, majd pedig a már bevált gyakorlat a skolasztika rendszerében a részletekig lebontott szimbolikus magyarázatot kap. Igen fontos az a tény, hogy a

5 A naptárreformot 1582-ben rendelte el XIII. Gergely pápa, amikor a már mintegy 10 napos eltolódást feloldotta (1582. ok. 5. után okt. 15. következett). Az átszámítás elvi alapját ld. Szentpétery: Oklevéltani naptár, Bp. 1912. Mivel a vizsgált emlékek legnagyobb része a XII–XIV. század között épült, a számításnál átlagosan 6–7 nap eltérést feltételeztem.

6 Ilyen volt a Mindenszentek ünnepe (nov. 1.), melynek középkori megfelelője május 13. volt. Az egyes ünnepek elhelyezkedésére vonatkozó irodalom: Szunyogh X. Ferenc: Missale, Bp. 1933., ill. Martyrologium Romanum. Ed. Marietti, Taurini-Romae, 1939.

7 Többek között e tűréshatárok, ill. eltérések miatt a tájolásból nem számítható vissza pontosan az alapítás éve, így a tájolás datálására csak egészen szűk keretek között alkalmazható (a témának ezzel a részével ez a tanulmány nem foglalkozik).

9 A váraszói templom. Az Egri Múzeum Évkönyve, 1964. 212.

10 Közli: Polycarpus Radó: Enchidrion liturgicum. Róma, 1961. I. 49–50.

11 „A templomok fekvése jobbára olyan, hogy az imádkozók arca az oltár irányába fordulva a felkelő napot, Krisztus jelképét látja, aki az Igazság Napja és a Világ Világossága." (Közli: Carolus Kozma de Papi: Liturgica sacra Catholica exhibens sacrorum Ecclesiae Romano-Catholicae situum. Agria, 1861. 17.)

12 Sidonius Apollinaris: Epistulae, II. 10. 4.: „...arce frontalis ortum prospicit aequinoctialem."

13 Rationale divinorum officiorum, V. 2. 57.: „Habár az Isten mindenütt jelen van, mégis a papnak az oltárnál az isteni tisztelet alatt Vigilius pápa rendelkezése szerint kelet felé fordulva kell imádkoznia." (Közi: C. Vogel: Sol aequinoctialis... fasc. 3–4. 175.)

14 pl. Honorius Augustodunensis: A lélek ékköve, II. könyv: „A templomok pedig azért forduljanak kelet felé, ahol a Nap kél, mert bennük az Igazság Napját imádjuk, és úgy mondják, hogy keleten volt a Paradicsom, a mi hazánk is." (Közli: Marosi: i. m. 33.)

15 pl. Pierre de Boissy: Az Egyház Tükre. „És a templomot kelet felé kell építeni, a napéjegyenlőségi napkeltével, nem pedig a nyári vagy a téli napfordulóival szemben." (Idézi: Marosi: i. m. 34.)

16 „Kelet felé fordulva imádkozunk ugyanis: először az isteni hatalom kinyilatkoztatása miatt, amely nekünk az ég mozgásában mutatkozott meg, amely kelet felé esik. Másodszor a keleten alkotott Paradicsomkert miatt. Harmadszor Krisztus miatt, aki a Világ Világosságának és Napkeletnek neveztetik, és aki felment a mennyekbe kelet felé. És keletről is lészen eljövendő..." (Közli: F. X. Krauss: Real-Encyclopädie... II. 561.)

11. századtól kezdve az egyházi előírások egyre gyakrabban foglalkoznak a kitűzés irányával, egyiket szabályosnak, a többit szabálytalannak nevezve. Ez bizonyítja a legvilágosabban, hogy létezett többfajta tájolás. Ha ezekből az egyház – szimbolikus értelme miatt – egyet kanonizált, azt jelenti, hogy a többi ugyanúgy rendelkezett szimbolikus értelemmel, melyeket elvetendőnek találtak. Nem valószínű, hogy a döntés alapja pusztán csillagászati vagy matematikai indíték lett volna. A további kutatásnak tehát az a legfontosabb feladata, hogy megkeresse ezeket a tájolási módokat és a mögöttük levő jelképi tartalmat.

Furcsa módon a gyakorlat által legjobban igazolt nominalis tájolásról nem szólnak a középkori írásművek. Pedig feltétlen léteznie kellett, már csak a középkor szimbolizmusából adódóan is. Egy alapításra, védszentnek ajánlásra az illető Szent ünnepe a legalkalmasabb. De miután a kitűzés segédeszköze a Nap, így adott a tájolásmód: a védszent ünnepének napkelte v. napnyugta irányára (utóbbinál a vigilián). Ez természetesen nem jelenti, hogy a kitűzésnek és az építés kezdetének feltétlen egybe kellett esnie. Téli szentek esetén ez elképzelhetetlen is lenne (technológiai okokból). Meg kellene vizsgálni azokat az emlékeket, ahol a tájolás nem egyezik meg a patrocinium szögértékével, hogy az alapítás napjával vajon egyezik-e? Persze ennek komoly akadálya, hogy alig van néhány középkori emlékünk, melynél az alapítás napja ismert...

...belátható, hogy a síkvidéki napkelte pontjától a látszólagos nappálya deklináció értékének megfelelően ferde síkon mozog. Ha a napkelte helyén kiemelkedő tereppont (pl. hegy) van, akkor az takarja a síkvidéki napkelet-pontot, s a nappálya első szakasza a hegy mögé esik. Ennek a pályának a függőleges komponense a hegynek a vizsgált ponttól mért emelkedési szöge, vízszintes vetülete pedig a síkvidéki és a tényleges napkelte irányának a szögkülönbsége. A középkori ember – anélkül, hogy ismerte volna – alkalmazta ezt az összefüggést. Az ok egyszerű: az orientáláshoz felhasználható segédeszköze a Nap volt, nem az elméletileg számítható szögértékével, hanem az adott hely-adta korrekciókkal együtt. Így a kitűzésnél a tényleges, helyi napkeleti (vagy napnyugati) irányokat alkalmazták...

Többszöri újjáépítésű ill. több periódusú középkori templomainknál gyakran előfordul, hogy a későbbi átépítéskor nem tartják meg az eredeti templomtengelyt, hanem az új épületet a régitől látszólag függetlenül, új nyomvonalon tűzik ki. A mérések azt sejtetik, hogy ennek a kitűzési módnak is szoros kapcsolata van a nominális tájolással...

Ellenpéldaként felhozhatók azok az emlékek, melyeknél a korábbi templom XIV–XV. századi átépítésekor nem alkalmaztak tájolási korrekciót. Ilyen esetekben kivétel nélkül felhasználták a korábbi templom falait vagy alapfalait (Sopronhorpács, Gyöngyöspata stb.)[28] Több esetben az átépítés úgy alakult, hogy az egyhajós templom alapfalai az új, többhajós templom főhajó-pillérsorának az alapozását képezték. Erre természetesen csak oly módon kerülhetett sor, hogy az új templom tengelye megegyezett a régivel (Zsámbék, Buda, Mária–Magdona templom, Mátraverebély stb.)[29]

Gyakori jelenség középkori templomokon az ún. tengelytörés, melynek magyarázata szintén az orientálásra vezethető vissza.[30] Lényege, hogy a hajó tengelye a presbyteriumban enyhe töréssel folytatódik, vagyis a hajó és a szentély tengelye nem esik egybe. Ennek magyarázata a korábbi szakirodalomban egyértelmű. Valamennyi publikáció a tengelytörés jelenségét a templom Krisztus testét jelképező voltára vezeti vissza (ti. hogy a templom alaprajza követi azt a formációt, melyet a keresztre feszítéskor Krisztus teste felvett). Ennek alátámasztására szép számmal találhatók magyarázatok a középkori irodalomban. Rudolf apát (1070–1138) St. Trond-i krónikájában pl. ezt olvasható: „...a doktorok szavaival méltán lehetett elmondani, hogy az emberi test mértékére volt alakítva (a templom) ... hogy van cancellusa, melyet szentélynek is neveznek, s a fejnek és a nyaknak felel meg, melle helyett van a szerzetesek kórusa a stallumokkal, a kórus két oldalán van két karjával kiterjesztett kereszthajója, mely a karoknak és a kezeknek felel meg, a monostor hajója pedig a has helyett van, és az alsó kereszthajó a csípők és a lábak helyett..."[31] Más helyen, Pierre de Roissy művében csupán utalás van erre a gondolatra: „...A szentélynek alacsonyabbnak kell lennie, mivel Krisztus lehajtott fejjel adá ki lelkét, és ez azt jelenti, hogy a papságnak alázatosabbnak kell lennie a népnél".[32] Végignézve azonban az építmények szimbolikus értelmezésére vonatkozó egykorú utalásokat, egyetlen adat sem ismert, mely az említett jelképi tartalmakat a kitűzés számára előírta volna. S mivel a fennmaradt emlékanyag döntő többsége nem rendelkezik ilyen szimbolikusnak értelmezhető tengelytöréssel, el kell vetni azt a teóriát, hogy ez a kitűzési mód szándékos, és a középkor folyamán általánosan elterjedt lett volna. Különösen bizonyítja ezt, hogy a kitűzéssel egy periódusban megépült, nagy (gondosan megtervezett) székesegyházakon hiányzik ez a megoldás. A kutatás, ill. a megtört tengelyek bemérése arra enged következtetni, hogy ezeknek volt ugyan jelképi tartalma, de az nem a testszimbolikával függött össze, hanem az orientálással volt kapcsolatos. Kimutatható, hogy ez nem egyéb, mint szükségmegoldásként végrehajtott korrekció, mely vagy a korábbi hibás kitűzéssel, vagy a kitűzéskor felvett (a védszent napjához kötött) irány időközbeni módosulásával (naptáreltolódás) függött össze...

...nem zárja ki azt, hogy lehetett a jelenségnek más – eddig még ismeretlen – oka is...

Még számos – tágabb értelemben a címben foglaltakhoz tartozó – kérdés elemzésére nem tértem ki. Ezek

28 Dümmerling Ödön: A sopronhorpácsi románkori templom helyreállítása, Műemlékvédelem, 1961. 196–206.; Levárdy Ferenc: A gyöngyöspatai r. k. templom feltárása és helyreállítása. Előadás a 2. Egri Nyári Műemlékvédelmi Szabadegyetemen, 1972.

29 Lux Géza: A zsámbéki templomrom, Bp. 1939.; H. Frau Bertalan: Mittelalterliche Baugeschichte der Maria-Magdalena Pfarrkirche (später Garnisonkirche) in der Budaer Ofner) Burg. Acta Technica Academiae Scientiarium Hungaricae, 67. – 1970. 227–248.; Czeglédy Ilona–Koppány Tibor: A mátraverebélyi r. k. templom. Magyar Műemlékvédelem, 1963. – 66. 31–51.

30 A jelenségre legutóbb Felix Vongrey O. C. művészettörténész hívta fel a figyelmemet, s tett néhány észrevételt a jelenség magyarázatával kapcsolatban, melyért e helyen is köszönetet mondok.

31 Mortet: Recueil des textes relatifs á l'historire de l'architecture et á la condition des architectes en France au moyen âge, XI–XII, e siécle. Paris, 1911. 159.

32 Pierre de Roissy: Az egyház tükre c. művéből idéz: Marosi: i. m. 35.

közül talán a legfontosabbak: a nominalis tájolás felhasználása középkori épületek datálására, valamint a templomon kimutatható fényszimbolika, ill. az ablakokon beeső fény és a belső berendezés (oltár), falfestmény, sír vagy szobor kapcsolata. Utóbbi témában végeztem néhány mérést (Öskü, Zsámbék). A probléma komplex vizsgálata – már csak terjedelménél fogva is – külön tanulmány tárgyát képezi.

A felsorolt tájolási esetek tanulságait összegezve megállapítható, hogy a keletelés ismertetett primer szimbóluma mellett létezett több, vele szorosan összefüggő másodlagos jelképi tartalom is. Ezek néhány alapesete – éppen a rendellenesnek hitt keletelések alaposabb vizsgálata nyomán – igazolást nyert. A kutatás legfontosabb további feladata megkeresni ezeket a szekunder-szimbólumokat, melyekből ki fog rajzolódni a középkori keletelés végrehajtásának többi – eddig még ismeretlen – módja is.

ÉLŐ TÁJAK – TITOK ALATT

BÁLINT KÁROLY

„Élő táj"

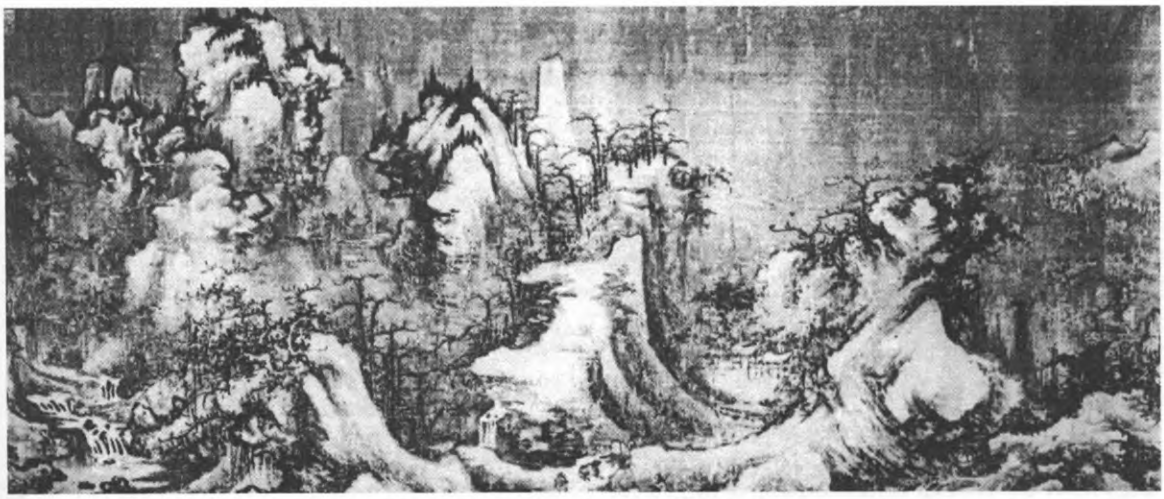

E címről az elrejtező régi bölcsek természettisztelete sejlik fel előttem. E bölcsek központi ideája a szent hegy, amely a világ közepe és tükre is egyben. A szent hegy környül és rajta tanyáznak, szemlélődnek e szent elmék, figyelve a világot. A szent hegy mindig természet-erős – tehát erdős, vizes, vadas hely –, emberi építmények ritkák e tájon.

A természet-erők – Nap–tűz, szél–levegő, eső–víz, föld – súlyosak, erősek, nagyok a parányi emberi léthez képest. Az elemek változásai (napos időből havazás, majd ismét napsütés, eső, köd, pára, sár) alaposan próbára teszik az itt tanyázó szemlélődőt. Nem véletlen, hogy az így iskolázott elme megerősödik, kitisztul a hétköznapok zavaraiból, és nagyobb távlatok belátására lesz képes. Nemcsak a természet-erők változásában – az idő járásában – lesz ismerős, hanem az egymást váltó évszakok és életszakok tulajdonságait és jellemzőit is alaposan megismeri. Ezen állandó változás-körforgás jegyében megtanul nem ragaszkodni a dolgokhoz, s az elmúlást-keletkezést csendes szeretettel szemlélni. A kifinomult látás és hallás következtében eddig nem látható és hallható tartományok nyílnak ki előtte, melyek gyönyörködtetik. Így elmélyedve nézi, hallgatja a madarak tavaszi dalait, a nap nyári melegét, a fák őszi lombhullását, s a patakok téli susogását. Ilyen környezetben az átváltozások világában is otthonos lesz az ember, messzi-látóvá, jövendő-mondóvá lesz. Megelevenedik, beszédessé válik a természet, a táj. A hegy alja – a völgy – az alvilág helye lesz, míg ellenben a hegytető az egekbe nyíló kapuvá alakul. A kettő közt az egymás fölötti szinteken különböző életformák – csúszómászó, négylábú, szárnyas állatok és mindenféle növények élnek, tenyésznek. Mindezek a világosság és sötétség változása következtében megjelennek, majd eltűnnek. Állandó változás, folyamat, ez mutatkozik e szentséges élő helyen, itt, ahol a jó arányok a jellemzők, s mindenben megfelelő rész a minőség és a mennyiség. Összességében mindez – harmónia, amely sugárzik, s mely által a lélek könnyűvé, emelkedetté lesz, jól érzi az adott helyen magát, otthon van a természetben.

Ezekre gondolva, emberek, gondolkodjunk el azon, hogy ezredvégi nagy erős építkezéseink mennyire segítik e világi hazatalálásunkat, mennyire éltetik tájainkat.

(Mindkét kép Philip Rawson–Laszlo Legeza: Tao c. művéből – Thames and Hudson, London, 1991. – való)

TAKÁCS GYÖRGY

„Van egy forrás titok alatt..."

A VÍZ ÉS A HEGYEK A TATROS MENTI CSÁNGÓK HITVILÁGÁBAN

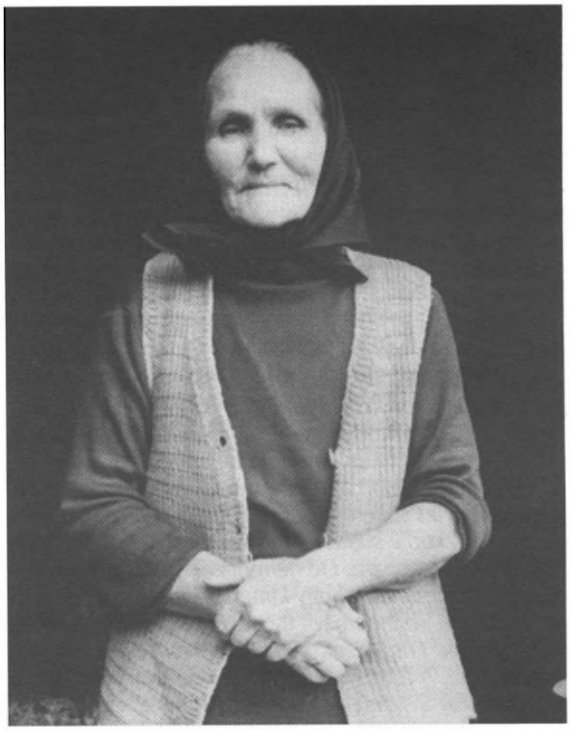
A világban az isteni teremtés nyomán létező rend nem jelenti a teljes tér ember általi uralását. Fizikai, lelki és szellemi környezetünkben elsősorban azért érezhetjük magunkat létbiztonságban, mert Isten képmására teremtett táltosi érzékeink és fejlődőképes értelmünk segítségével tudunk és megtanultunk benne eligazodni. Érezzük és tapasztaljuk a bennünket bántatlanul befogadó tér határait, a térhasználat idejét és tabuit. A bennünk élő elődeinket jellemző archaikus szemlélet számára a tér nem egynemű, törések, szakadások találhatóak benne, olyan részleteket tartalmaz, amelyek *minőségileg* különböznek a többitől. Léteznek *szent*, az *isteni jelenvalóság* ragyogásával feltöltött, zsongító energiától remegő térrészek, amelyeket a szentség *erejével* nem bíró, különösebb jelentés, tartalom nélküli puszta űr vesz körül, de vannak világunknak olyan, *gonosz erők* uralta sötét, kárhozatos tartományai is, amelyeknek megközelítése veszélyes lehet az ember számára, ezért ha érintésük elkerülhetetlen, védekezést igényel. A különböző *erők* átjárta térrészek egyik legfontosabb jellemzője, hogy – nem emberi léptékű energiával való *telítettségük* miatt –, *saját, belső idővel* rendelkeznek, bizonyos mitikus jelentést hordozó térszeleteknek egyes mitikus, évköri időszakok felelnek meg, s ez a megfelelés kölcsönös, megfordítható, amely elsősorban a ráolvasók és az archaikus imák világokat egybesimító rendszerében bír kiemelt jelentőséggel. A magyarság hagyományos kozmológiájában fellelhető térelemek közül meghatározó fontosságú a *víz* és a *hegy*, a metafizikai *újjászületés* és a *maradandóság* eleme, amelyek a Tatros menti csángóság (esetünkben a gyimesi, hárompataki és úz-völgyi, többségében székelyes eredetű csángóság)[1] meghökkentő régiségű elemeket hordozó hitvilágában is rendkívüli súllyal vannak jelen.

A víz a Tatros menti csángók sajátos zamatú hitvilágában a *formákat* hordozó *virtuális lehetőség*, a *teremtést*, a *létesülést* megelőző *forrás*, a *kezdet*, amiből megszületvén, „világ"-ra jövén minden keletkezik és amibe „elszentülvén" minden alászáll. A *víz* tehát igen fontos kapcsolatban áll a *teremtéssel*, a *keletkezéssel*, de az *elmúlással*, a *pusztulással*, a *halállal* is. A *víz* – mint a *változás* eleme – mindig virtuális, csíraszerűen lappangó állapotban marad: minden, ami keletkezik, formává létesül, a *víz fölött*, minden, ami elmúlik, formátlanná bomlik, a *víz alatt*, a *vízben* nyilvánul meg. A *víznek*, amely világok – lét és nemlét, világunk és a más-világ – között közvetít, a csángók hagyományában alapvetően két formáját különböztethetjük meg: a *„ragyogó"*, *„szép"*, *„tiszta"*, *„szent"* jelzőkkel illetett *folyóvizet*, és az általában a *formátlanság*, a *sötétség*, valamint az ahhoz kötődő *alsó világot* idéző jellemzékek különböző fokozataival körülírt *állóvizet (tavat, tengert)*. A csángóság hagyományában a *folyóvíz* elsősorban *megtisztít* és ezáltal *elválaszt, szétválaszt*, míg az *állóvízhez* főként a *keletkezés* és az *elmúlás* képzete tapad.

A gyimesi, hárompataki és úz-völgyi csángók természetes keresztény hitében minden *folyóvíz*, így a patakok, folyók vize is már teremtett, természeti állapotában *„hétszer szentelt"*-nek számít, és kibékíthetetlen ellentétben áll a tisztátalan, „gamat"[2] dolgokkal. Ezért nem mehet át a vízen, illetve nem merhet vizet a *gyermekágyas asszony* – aki hitük szerint olyan tisztátalan, hogy ha *„kimegy az útra, hét singet ég a föld alatta"*[3] –, amíg a gyermekágy („Mária ágya") hathetes kifekvése után az oltárt „ki nem kerülte", a pap „ki nem avatta": *„Avatás előtt nem engedték egyáltalán, míg a kicsi gyermeket meg nem keresztelte a papbácsi, meg nem avatódtunk[4], addig nem vót szabad vizet hozni s patakon keresztülmenni ... Aszondták, hogy nagy üdő kiséri. Jég elveri, ahol jársz."* (Fekete Kászoni Tamásné Csilip Mária sz. 1938. Gyepece.) *„...aszondták, hogy olyan, nem tudom, hogy vette az Isten, hogy mi'ha pogány lett vóna, hogy aszmondták, hogy amikor udamen a vizhez, ulyant sikolyt a víz egyet, csak ő nem hallja. Hogy odament ő avatatlan."* (Váta Györgyné Vrencsán Borbála sz. 1914. Kostelek.) *„...vízért nem vót szabad, azt mondták, hogy a víz megnyüvesedik. S tényleg vót egy kút olyan, az én sógoromnak ... s azt mondták vót, megnyűvesedett vót a víz a kútba, hogy bé kell töltsék a kutat, mert megnyűvesedett, mert sok asszon vitt onnan vizet, amíg a paphoz nem járt."* (Barabás Józsefné sz. 1898. Gyimes.)[5] Ugyanezért nem kelhet át a folyóvizen a földön bolyongó kirekesztett lélek, a *rekegő*[6] sem: *„Azé' nem megy keresztül, hogy a víz hétszer van megszentelve, s a tüz is. S ő oda nem közeledhetik, neki nem szabad a vizen sétálni, met neki ott semmi dóga."* (Fekete Kászoni Jánosné Korbuly Rozália sz. 1933. Gyepece.) *„Azt aszmongyák, hogy a vizen nem megyen keresztűl ... igy mongyák, hogy a vizeken nem tud keresztűlmenni ... Hát azt azé', hogy hát az egy rossz, átkozott lélek. Azé' nem tud a vizen keresztűlmenni, me' nincsen igaza ahhoz az áldott vizhez, hogy a vizen keresztűlmenjen. A víz tiszta, s az a rekegő gamat. Valami rossz nehezséget csiná't, kárhozatot csiná't, olyat, hogy még ejszen a Jóisten, aki a mennybe van, az se*

bocsátotta meg. Kizárta onnét a ... hol a többiek vótak, az igazságosabbak. S azt a rosszat kizárta, s azétt nem vót igaza ottogyon suhutt se, hanem csak rekegett széjjel-szerte." (Imre Jánosné Györgyicze Anna, 1911–1996. Kostelek.) Éppen ezért gyakran a folyóvízen – a *világunk* és a *más-világ* között határt képező elemen[7] – való átjutás jelenti a mindig a *bal oldalon* megszólaló rekegő elleni menedéket a „megkésért" emberek számára, amint azt a néhány éve elhunyt kosteleki *„Borzos" Lázárkáné, Borbála* néni elbeszéléséből megtudhatjuk: *„A testvérem, Gyurikanak hivják. Azok mentek szekérrel....Ment a szekérrel, s akkor egy valami akkora ment utánnik, s olyan csunyán csinált, hogy ejtette kétségbe, hogy a szekerre reabuttak, s nem vót hova lenni el ... s megállott az ökör, az ökrökkel mentek, szekérrel. S megálltak, s nem láttak semmit, csak az a nagy zugás, az a nagy kiabálás. Osztán mikor elértek egy helyre, akkor elmult, ugyhogy* nem ment keresztül a vizen." (Csilip Lázárné Vrencsán Borbála, 1916–1997. Kostelek.)

A tisztátalanok tehát nem érintkezhetnek az önmozgása által élőnek számító *folyóvíz* elemével. A gyermekágyat fekvő asszonyok számára mindez *közösségi tiltás,* hiszen „pogánságukkal" „szenvedtetik" a hétszer szentelt, áldott vizet, amely sérelméért *jégeső* képében vesz elégtételt; a gonoszok azonban a *szubsztanciális megsemmisülés* veszélye miatt nem járhatnak a folyóvíz megtisztító közegében, amely ezáltal *térbeli,* és amint hamarosan látni fogjuk, *időbeli határként* is jelen van a csángók mindennapi gondolkodásában. A megkötött formákat feloldó és újakat keletkeztető határvonalon nem léphet át a „paratikáját" gyakorló tejelvevő, *kantéros* boszorkány, amint az a következő rövid történetből is kiderül. Gyepecén *Kászoni Jánoskáné,* Róza néni mesélte el egy ízben, hogyan akarta egy „öregrend fehérnép" a tej elvételének boszorkányos tudományát átadni egy fiatalabb asszonynak, aki végül is – megrettenve a „buszkurja" vénasszony előírásai szerint vágott *mogyorófavesszőn* nyüzsgő kígyóktól, békáktól, s egyéb, soha nem látott „csuf angériáktól" – elállt a tudomány megszerzésének szándékától. A nagybetegen fekvő, halálán lévő boszorkány utasításai a következőek voltak: *„Elmész ki – aszondja – ebbe s ebbe az erdőbe ...Vágjál le – aszondja – egy jo hosszú mogyorófát ... S akkor azt – azt mondja – fogd meg a hegyitől, s attol hozd, de nehogy hátra nézz! S avval te gyere haza – azt mondja.* Patakon keresztül ne menj!... *s gyere haza, s én oszt a többit megmondom itthon, még mit kell csinálni."* (Fekete Kászoni Jánosné Korbuly Rozália, Gyepece.) Hasonló tiltás vonatkozik a tejelvevő boszorkány ellen küzdő féltáltosok sokak szerint szintén „nem Isten hírivel való" tudományának átadására és gyakorlására is: *„S aszmongya az az ember Jenőnek: »Mikor a tehenyed legelőször borjuzik, hát végy egy olyan cserepfazakat, egy csiporkát, hogy abba soha vizet ne meritsél. Ne használd ... S mikor a tehenyed megborjuzott, abba cseppentsél három csepp korászlát. A tehentül oan három csepp tejet. S akkor legyen egy új posztód, s aval takard le! ... S vedd a fészit, s menj el egy mogyorósba olyan helyt, hogy* se kerten ne menjél, se vizen ne menjél.... *De – aszongya – sokmindenféle eléáll neked, kégyó, béka, csuf kutyák, minden, mikor mész ahhoz a mogyoróshoz, s akkor vágjál le egy igyenes mogyorófa ágot ... s igy visszafelé vágd le, s úgy hojzad, amig hazaérsz.* De azt se szabad, se vizen vidd, se kerten

1. kép. „Ugyhogy nem ment keresztül a vizen..." „Borzos" Lázárkáné, Kostelekről

keresztű'« ... *Mikor hazamész, a küszöbön vágd el kétfelé. Azt a pálcát es tedd fel oda, ahol a csipor van. Mikor észreveszed – aszmongya –, hogy valaki a tehenyedet elrontotta, vedd le azt a posztócskát, s kezdjed aval a pálcával verni. S az jajgatva – aszmongya –, aki elrontotta, odamegyen az ajtódba."* (Kondra Jenőné Károly Anna sz. 1922. Magyarcsügés.) *„...meg kell a boszorkányost verni ... Elmejek, fejszét a karomra akasztom, ahol egy magyarófabokrot oan helyt tudok, hogy mind egy jó pácák vannak, odáig mejek. Ott a jobb kezem le van kötve, csak a balkezemvel, s így visszafelé, a hátamhoz, megnezem, mikor mejek, hogy melyiket vágom ki abból. Visszafelé levágom ... mind egy jó páca, annyi hosszura elcsapom. Fészit visszateszem a jobbkaromra, oda felszurom, s a pácát a fődről balkézt felveszem, az egyik végit. Ha tiz kilométerre mentem el, ugy is azt a pácát ugy huzom magam után, hogy a hátulsó vége a fődről ne emeleggyék fel.* De vizen át nem szabad vinni. Akár mekkorát kell körbe menjek, de vizen nem vihetem átal, me' akkor a pácának nincsen sikersége a megverésné' ... *Visszajövök hazáig, s akkor beteszem az istállomba. Éjszaka, tizenkét óra elött tiz percvel a kezembe veszem, amibe a tehén megbornyudzott ... azt leteritem oda a tehén utajához ebbe' az üdőszakba', akkor balkézt azt a pácát elveszem, s ide nekitérdelek, s azt a rongyot, amibe a lepedőbe felvettem, akkor csak annyit mondok háromszor: »Páduai Szent Antal, összes szentek, jó Istenem, segélj meg!« Ütni kezdem, s az a lepedő ott vacsog, mind ezt az embert ütném, de ugy kapaszkodik, hogy felkerüljön, hogy reám, s én le vagyok térgyelve, s ahogy tudom, ütöm, hogy nehogy magamra szalajszam.... Ezt én ugy meg-*

verem ott, s annyi, miha' őt ütném! Aki elvitte. Annak eppe' ugy fáj." (László István sz. 1933. Gyimesközéplok, Ugra-pataka.)[8]

A makula nélkül való *folyóvíznek,* mint megkötött formákat feloldó elemnek jelentékeny szerepe van a Tatros menti csángóság hagyományos orvoslásában is. A csángók *igézet* ellen használatos *vízvetéseikkel,* titkos *önöntő* „mesterségükkel", *kígyómarás* gyógyítására, *kántéros boszorkányok* eltiltására használatos ráolvasásaikkal kapcsolatban nem győzik eléggé hangsúlyozni, hogy a gyógyításhoz *tiszta folyóvíz* szükséges: *„Akkor merit tiszta vizet. De például, kimejen a házból, amivel hoz vizet... de nem néz semmi felé, tudja."* (Gyepece); *„A vizet folyó vizből kell meriteni tizenkettőkor. Éjjel tizenkettőkor kell meriteni a vizből, csak maga ... maga ne vigyázkodjék suhuva, csak keresztet vet ... Maga nem kell semmit mondjon. Semmit. Mejen s végzi el, hogy ... mejen a folyóvizhez, s onné' mikor megtér, a folyóviztő', keresztet vet és szépen visszamegyen, nem vigyázkodik suhuva."* (Gyimesfelsőlok); *„A csiporval elmenyek a vizre. De nem nézek suhuva, s meritek vizet keresztesen ... Ahogy kimeriti, innet es, innet es ... keresztesen, mondom..."* (Kostelek); *„Egyszer szépen vizet merek. Friss vizet. Visszásan. Nem előre, hanem visszásan ... A forrásvizbő'."* (Kostelek). A folyóvízből a tudományos *visszafelé, keresztesen* merít, ezzel átváltoztatja, elrendezi azt, hatalmat nyer fölötte és úrrá lesz rajta. A ráolvasáshoz kimerített, gyógyulást hozó *tiszta folyóvíz* (egy gyimesközéploki, kígyómarás elleni olvasásban *„szép tiszta fojó víz"*[9], másutt, így például a legtöbb vízvetésben, a biblikus *„Jordán vizi"*) a népmeséinkben szereplő, ragyogó *élet vize* megfelelője a csángók kozmológiájában. A gyógyító tudományos tehát a „hétszer szentelt" folyóvíznél járván az *élet vizéhez* megy, abból merít a orvosoláshoz. A víz, a folyóvíz hagyományosan a *Tejút,* a *lelkek útja* megidézője, vagyis a gyógyításra készülő tudományos segítő szellemeivel, elődeinek lelkeivel lép kapcsolatba. Az *igézettől* való megtisztításon túl más gyógyításokkor is gyakran – főként éjszaka – a folyóvízhez kell menni: *„De amikor megöntöm, amelyik nap megöntöm, pénteken, azon az éjen tizenkettőkor a viznél kell legyen letérgyelve. Az, kinek megöntöm."* (Gyimesfelsőlok, önöntés.) A világokat határoló folyóvíz közelében újítja, erősíti meg újholdkor a segítő *szellemállataival* folytatott *küzdelem* során mesterségét a boszorkányos *(„...aszondják, hogy az, az bémenyen éjjel a patakra tizenkettőkor, s ott küzsgyik azokval az oktalan állatokval. Aval a sok ángeriával. Küzsdik. S hogyha megbírja ő azt, osztá' ő es viselheti ezt a ...* [boszorkányságot] *... én hallom, hogy igy mondják."* – Gyepece); de ugyanott készül lelki viadalukra minden „újság" idején az ellene küzdő tudományos is: *„Én egyszer az állatomat rendbe tehettem, hogy a boszorkányokat eltávolitottam, én minden újságra, tehát az újhódra olvasok az állatjaimra ... S aztán akkor védve van ... De ez a hód kitőt, jön az újhód, énnekem eszembe nem jut, hogy ... hogy na, még végejzem el, akkor esmén foglalkozhatnak vele ... Szentelt vízvel magamot keresztesen leöntözöm. Folyó patak itt, ahol folyik, s akár ... hol lehet, a patak közepibe', ha télbe' legerősebb a levegő, ha nyárba' legmelegebb, akárhogy es van, keletre állok, s a vizet keresztesen magamon keresztűlvetem ... s aval tudom csak eltávolitani, kérem szépen."* (László István, Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka.) A vízhez igyekvő gyógyító a *világok közötti határ* átlépésére készül. Ehhez meditatív állapot, révület szükséges, amelyben képes felidézni magában a gonoszűzést segítő erőket, amelyek már ekkor segítségére vannak a vesztére törő ártó hatalmak ellenében. Ezért is jellemzi mindig a gyógyítást előkészítő csángó tudósok, tudományosok tevékenységét a hallgatás, a szótlanság, mint az elmélyedés, a részleges önkívületi állapot jellemzője: *„S hejába találkozok a legjobb emberemvel, jó szembe, én nezem, hogy egy kicsit kerülöm őt, de az csak jó s beszélget nekem, ő nem érti, hogy ez mire való... hogy nem szólhatok senkinek egyá'talán. Lehet ő a legjobb emberem képibe', hogy csaljon meg éngemet, vezessen le. Nem lehet ott senkivel beszélgetni, se visszanézni, ott csak előre, s az én gondomval, hogy a boszorkányost el kell távolitsam."* (László István, Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka.)

A ráolvasókban szereplő *folyóvíz* ugyanakkor nem csak *térbeli,* hanem *időbeli* határt is képez a *világok* között. Az *igézet* elleni *vízvetésekben* szereplő *„Jordán vizi"* például az *első vízvető gyógyítást,* az Istenszülő Szép Szűz Mária ráolvasását idézi meg (pl. *„Akkor Szent József rezes nyelü bicskájával / Három szikrát ütött, / S a boldogságos Szüzmária a Jordán viziből / Három csepp vizet meritett. / S aszmondta: Aki ezen igékkel vizet vet, / Minden ember és állat meggyógyul a födön... Én es vizet vetek Péternek vagy Pálnak a nevire, / Ahogy vetett a boldogságos Szépszüzmária / Az ő áldott Szentfiának..."* – Magyarcsügés; *„Asszonyom Szüzmária visszatére a Jordán vizibe, / Három szikrát belészikrált a neveletlen ujjával, / Három csöppet béeresztett az ő áldott Szentfiának, / Meg fog vigasztalódni az ő áldott Szentfia."* – Kostelek; *„Mária elment, vizet meritett, vizet vetett."* – Gyimesfelsőlok, Komját; *„Vizet vetett a boldogságos Szépszüzmária / Az ő áldott szencséges Szentfiának / A Jordán vizibül, igizetrül. / Én es vizet vetek..."* – Kostelek), így választván ketté az *első vízvetés* által az *azt megelőző* és az *azután következő* időszakot. *Minden vízvetés,* ami időben ezután következik be, és szövegében *megidézi az első vízvető ráolvasást, lényegében azonos ezzel a gyógyítással,* hatásában azonos azzal, tehát az istenanyai *erő* által képes eltiltani a gonoszokat, feloldani a beteget kínzó állapotából: *„Boldogságos Szépszüzmária jöjjön el vigasztalására, / S vigasztalja meg."* (Gyimesközéplok, Bükkhavas-pataka); *„S a boldogságos Szüzmária hojza helyre, / Ahogy az Isten hagyta."* (Magyarcsügés); *„Maragygyon olyan tisztán, / Hogy a Szépszüzmária adta."* (Kostelek); *„Boldogságos Szép Szüzmária, / Az ő áldott szent fia, Jézus Krisztus / Gyógyitsa, s távoztassa el a betegséget."* (Kostelek). Mindez – amint láthatjuk – azt is jelenti: *ha a ráolvasó tudományos minden előírást megtart, voltaképpen nem ő maga, hanem az általa megidézett segítő, gyógyító erők orvosolják a bajt, oldozzák fel a beteget.* Mindez azért is lehetséges, mert a ráolvasók szövegeiben megidézett *mitikus időbeni* szakaszok, *évköri* időszakok (így például a bölcsőjében fekvő gyermek Jézushoz kapcsolható téli napforduló a *Szent Antal tüze* elleni[10], vagy a Mária általi vízvetés ideje az *igézet* elleni olvasásokban) bizonyos *mitikus térbeli* részleteknek (általában a *szaturnuszi erőktől* áthatott *„feteke kősziklák"* világának) is megfelelnek, ezért az *időben* való *lélekutazás* egyúttal *térbeli* mozgást is jelent, s ez fordítva is igaz. A felidézett *mitikus terek* egyik legfontosabb jellemzője az, hogy a bennük

rejtező, emberfölötti *erőhatások* folytán *saját idővel* rendelkeznek. A ráolvasó tudományos ezeket az idősíkokat egyezteti gyógyításakor, úgy is mondhatnánk, olvasásával *szinkronicitást* hoz létre a betegséget okozó gonosz erők, a gyógyításban segítségül hívott mennyei hatalmak és saját mindenkori jelenideje között, de nincs ez másként az imádságok esetében sem. Az ősi soron hagyományozódó szövegek a bennük rejlő erő révén képesek megidézni a gyógyításkor lezajló *lélekküzdelemben* részt vevő hatalmakat.

A *gyógyulást* jelképezi a *vízből való kiemelkedés* egy *Bosnyák Sándor* által közölt gyimesi csángó vallomásban: *„Tizenhét hétig a világ ügyeiről nem tudtam, én ulyan beteg voltam. Én azelőtt azt láttam álmomban, hogy az egész világ vízben volt. De az olyan vízben volt, hogy sehol földet nem lehetett látni, csak vizet. S engem az a víz vitt. Egyszer értem volna én egy zurgóhoz, hogy éngem merített volna el. S akkor én azt kiáltottam fel, hogy: – Mennynek, földnek teremtő Istene, segélj rajtam! S akkor egy olyan fényes leszállott abba a vízbe, s akkor a víz apadni kezdett, s kiszálltam a vízből. Mikor annak egy hete volt, én elbetegedtem. Arra mondták, hogy én babonába voltam. Akkor olyan beteg voltam, hogy én, amit az életembe addig cselekedtem, mindenfélét csináltam, énekeltem, táncoltam, kicsi buba voltam, a világon mindent csináltam. Akkor e gyertyát annyiszor a kezembe nyomták, elnyúvadtam, haltam meg. S ez annak vót a jele, hogy én a vízből ki tudtam kelni, hogy én meggyógyultam abból a nagy betegségből."*[11]

A gyógyításban a *folyó víz,* mint a tudományosok szeméből kihulló *könny* is szerepel. Számos szemtanú vallomása szerint ugyanis a ráolvasással orvosolók igen gyakran *ásítoznak* és *könnyeznek,* s ez a tulajdonságuk a *gyógyítással* áll kapcsolatban. Erről ír moldvai és gyimesi gyűjtőútjain szerzett tapasztalatai alapján *Kallós Zoltán: „Amikor a ráolvasó felszabadítja a beteget a fájdalomtól, betegségtől, több adatközlő szerint bajából maga is részesül valamiképpen, a szíve megfájdul, könnyezni, ásítozni kényszerül. »Még olvasok, örökké ásítozók. Ásítozók s* hull a könnyem. *Nekem a fejem nem fáj, csak a szüvem miha gyengitené valami, amikor olvasok.* Ejsze azétt van, hogy én azt onnan bojgatom az olvasásval s a fájdalom reám száll. Én es részesülök belőle.« *(Tankó Borbála, Gyimesközéplok.) ... Blága Kata szerint az ásítozás kiváltképp a Szent Antal tüzére való olvasást kíséri. »Ha Szent Antal tüze kénojza a beteget, akkor olvasás közbe ásítozik ... Úgy ásítozom s úgy könnyezem hogy még le es nyom,* rendesen hull a könnyem olvasás közben.« *Ambrus Rózsa maga nem olvas Szent Antal tüzére, de emlékszik anyósára: »Mikor Szent Antal tüzire olvasott, ásítozott s* úgy hullott a könnye, *hogy csuda dolog.«"*[12] Hasonlóképpen emlékszik vissza Kosteleken *Tímár Veronika* édesanyjára, Vaszi Györgyné Ambrus Erzsébetre, aki minden alkalommal keservesen megszenvedett gyógyítása során, a betegséggel folytatott küzdelemben: *„Ugy ásitozott szegén,* s ugy húlltak a könnyei, *mikor mondta ezt az imádságot, mert az úgy vót, hogy mi'ha ugy ő távoztatta vóna el, s ő ... ugy meggyötörte őt az a ... az a betegség."* Megerősíti húgát Veronika néni nővére, *Bezsán Ilona* is, aki szintén úgy tudja és hiszi, hogy az *ásítás* és a *könnyezés* a *gyógyítással* áll kapcsolatban: *„Attól, hogy használt ... Attól ... Ásitozott,* még a könnye es hullott." (Bezsán Jánosné Vaszi Ilona sz. 1931. Kostelek.) Hasonló tapasztalatairól mesélt 1998. júniusában „Vaszi Gyuriné" menye, *Vaszi Katalin: „S anyósom, ő legtöbbet tudott ... a kégyókra, hogyha kégyó marta meg, vagy menyet marta meg, ő arra tudott olvasni. Vaj vót a Szent Antal tüze. Napszentületkor, mikor áldozott el a Nap, akkor reanezett, akkor azután fájt a feje. Ő arra tudott olvasni ... Vette el a fájdalmat, a betegséget. Igen. Aztán neki azután fájt a feje valamennyicskét, de ... megkénozta ugy, hogy nagyon ásitozott végig, s* hullottak a könnyei es." Jól emlékeznek minderre a falubeliek is, hiszen rengetegen jártak annak idején „Vaszi Gyurinénitt", hogy gyógyulást leljenek: *„Vót egy öregasszon. Az igen, az igen, az tudott ... A neve Erzsi ...* Mikor mondani kezdett, akkor a könnye kezdett húllni, *s kezdett ásitozni, ásitozni.* A könnye úgy húllott ... Kezdett a könnye hullani, s csak ... *ásitozott, ásitozott."* (Vrencsán Józsefné Vrencsán Anna, 1915–1997. Kostelek.) *„Tímár Palinénak az anyja ... Jártunk héza, s akkor olvasott, de hát az annyira ásitozott ... Annyira ásitozott, az Isten őrőjzön meg, hogy az a rossz, vaj mi, ölte-e, vaj mi ... Amig ő azt a dógát csinálta, imádkozott ... de hát ugy, annyira, hogy* még a szemiből es a könnyü es folyt, *annyira nyomta a szüvit."* (Albert Illésné Baliga Annamária sz. 1930. Kostelek.) Ezek a jelenségek teljesen megegyeznek a *„megsebzett gyógyítók"*-nak is nevezett eurázsiai sámánok betegségűző tevékenysége során észleltekkel, melyekről így ír *Hoppál Mihály: „...a gyógyító magára kell vállalja a betegséget és a fájdalmakat, mert ez lehet a gyógyítás egyik hagyományos emberi modellje ... Más szavakkal a fájdalmat, a betegséget a gyógyító orvosnak magára kell vállalnia – ez a sámánmitológia egyik alapképlete."*[13] A csángó tudományosok szeméből kihulló könny természete szerint kapcsolódik az egész világ gyógyításáért, megváltásáért esdeklő, szenvedő *Szépszüzmária* és *Jézus könnyeihez,* amelyek emlékét a csángóság archaikus imái is őrzik: *„Szent Antal mellett van egy karszékecske, / Abba üle asszonyunk Szűz Mária, / Feje hajolván, könnye úgy hullván..."* (Kostelek); *„Arany oltár mellett aranykarszék, / Azon ül vala asszonyom Szüzmária, / Feje hajolván, könnye ugy hullván..."* (Magyarcsügés); *„Kimentem ajtóm elejibe, / Térgyig vérbe, könyökig könnyübe, / Elérkezett az én áldott Szentfiam..."* (Kostelek); *„Mennyországi törvénházba', / Négy aranyszék négy sarkába', / Közepibe' ül az Úrjézus Krisztus, / Siralmas székibe', / Térgyig vérbe', könyökig könnyübe'..."* (Románcsügés); *„Az Urjézus Krisztus kiment a virágos kertyibe, / Beléült az arany karju székébe, / Elévette kicsi irott könyvét, / Ugy olvas belölle véres könyveivel..."* (Gyepece). Az *„térgyig vérben, könyökig könnyüben"* hóhérait váró Úrjézus Krisztus áldozathozatala előtt hullatott *„véres könyvei" (könnyei)* a gyógyítás révén kapcsolódhatnak ahhoz a magyarság körében feljegyzett hiedelemhez, hogy a leendő tudós (táltos, féltáltos) teste tudománykapása közben, amíg „el van rejtőzve", *vérrel verítékezik,* illetve *véres („Három éjjel, három nap arról mindég olyan* véres víz folyt." – Tápé; *„A test olyan volt, mintha halott lett volna, de olyan fekete lett, mert* vér borította be." – Padány)[14], hiszen a ráolvasók és az imádságok célja ugyanaz, mindkettő világunk megtisztítására, gonoszoktól való megszabadítására, gyógyítására törekszik.

A megtisztító, szép *folyóvíz,* a *„Jordán vizi"* tehát az egészség, a gyógyulás, a megtisztulás eleme, mondhatni az *élet vize* a Tatros menti csángók kozmológiájá-

ban, a kialakulatlanságot, formátlanságot idéző *állóvíz* pedig, amellyel elsősorban a gyimesi csángók teremtéstörténeteiben, egyes ráolvasók gonoszeltiltó részeiben, néhány archaikus népi ima, népdal és ballada jelképrendszerében találkozhatunk, főként a *keletkezés* és *elmúlás* képzetköréhez kapcsolódik, bár a különböző világokat *elválasztó* szerepe sem hagyható figyelmen kívül. A *keletkezést*, a *világ teremtését* megelőző állapot jelölésére használják egyes eredetmondáikban a gyimesi csángók a *tó* képét, amely a később kialakuló csíki és gyimesi falvak helyén hagyományuk szerint eredetileg állott: *„Egy öreg bácsi mondta – már meghótt –, hogy a Gyimeseken hetven évvel hamarabb laktak az emberek, mint Csikba. Mert a Csik víz alatt vót. És akkor elmentek, Szent László eresztette le a vizet Tusnádon. A szorosnál. S akkor lement a víz, s azutántól ott es laktak. Szóval az ő idejibe történt mindez."* (Karácsony György, 66 éves, Bükkloka, 1996.)[15] *„László idejébe történt, hogy Szent László eresztette le a vizet. Régebb a Gyimesek helyén is egy nagy tó volt. László király vágta keresztül a hegyet lent Palánkánál, s úgy folyt le a sok víz. A régi öregek így es beszélték."* (Tankó György, 65 éves, Gyimesközéplok, Bükkhavas-pataka, 1995.)[16] A gyimesiek mondáiban a teremtés második napjának első eseménye, *a föld és a víz elválasztása* tehát hangsúlyosan *Szent László* nevéhez fűződik: *„De az ilyen igyenes talajok akkor vízbe' vótak. Ilyen pessedékek vótak. Akkor rácsapott a vesszejivel, (mert) a lova erőst süllyedt benne, nem tudott menni. S azt mondta: – Én Uram-Teremtőm, ahol föld, legyen föld! S ahol víz, legyen víz! Akkor válott ki a víz a földtül."* (Bodor Róza „Erős" sz. 1917. Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka.)[16] A teremtés ősképe a sziget, a víz közepén kialakulván hirtelen felbukkanó világ, amely hierarchikus felépítésével felváltja az addigi körvonalazatlan, „lebegtetett" formákat. A Tatros menti csángóság történeti és teremtésmondáiban a *világteremtés* helyszíne általában a világot idéző *hegy*. Románcsügésen például a *„Templompatakának felső folyásától nem messze, a nyomáson van egy szikla. Ennek oldalán két medveláb nyoma látszik. Erről azt tartják, hogy abból az időből maradt, mikor a kövek még lágyak voltak. A köveket Krisztus erősítettë meg, mikór eccër a lovának a lába a kőbe belésuvadott."*[18] Kostelek felett, Nyilink-fordulójánál ma is látható a sziklában egy nyom, amelyet a régi öregek még *Szent László királyunk* lába nyomának tartottak, manapság már inkább az idők kezdetén élt *óriásokhoz* kötik keletkezését: *„Itt ebbe' a hegybe' látszik egy kőbe' óriásnak a nyoma.* (Az mikor kerülhetett oda?) *Hát azt ki tudja, a világkezdetkor."* (Gábor Györgyné Vrencsán Anna sz. 1920. Kostelek.)

A teremtés aranyló fényében reszkető *világ* a sötétségből, a parttalan káosz megkötő közegéből emelkedik ki, valószínűleg erre utal az a gyimesi legenda is, amelyben a *Szépvíz* nevének alapjául szolgáló, a világteremtő hős lovának enyhülést adó *szép, tiszta víz*, mint *aranyat érő víz* szerepel (*„S akkor úgy válódott ki a víz, amikor jött vissza. Akkor reavezette a lovát, akkor már tiszta vót, ki vót válódva a föld..."* – Bodor Róza „Erős", Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka; *„Ott vót egy szép tiszta víz, abból ivott a ló, s azt mondta Szent László neki: – Igyál, lovam, ebből a szép vízből!"* – Molnár Imre sz. 1921. Gyimesközéplok, Megálló; *„Osztán ma es Szépvíz, s az es lesz, amíg a világ világ! Aranyat ér a forrása, a vízforrás! Olyan szép vót a víz, hogy aranyat ér!"* – Gábor Ilona Bartos sz. Tímár Ilona sz. 1905. Gyimesközéplok, Barackos-pataka)[19], a Tatros menti csángók régi hagyományában ugyanis a hatalmas gyógyító erővel rendelkező *„aranyos víz"* a világra született *Kisjézus* alakjához, az év körében pedig ezáltal *karácsonyhoz* kötődik: *„Jézus megszületik, s arra tartottuk, hogy aranyos a víz, mert Jézust megfürösztötték a vízbe. S azért mondják, hogy a kelések nem járják, hogy az aranyos vízbe megfürdik, s avval elviszi a kelést, mert Jézus is abba fürdött."* (Bartos Szilveszterné sz. 1919. Gyimesfelsőlok, Görbe-pataka.)[20] Karácsonykor a Kisjézusban *új világ* születik, amelynek tiszta fénye áthatja az év legsötétebb napjainak, a Bak jegyének megkötő, dermesztő világát. Az ekkor lejátszódó folyamatokat aligha lehetne pontosabban leírni, mint ahogyan azt a csángók régi hagyományában is jelen lévő *„Paradicsom kőkertyiben"* kezdetű, eredetileg kántáló ének, ma már inkább ima funkcióban élő gyönyörűséges szövegek teszik: *„Paradicsom kőkertyibe', / Aranyszőnyeg leteritve, / Urjézuska lefeküve. / Jobb kezébe' arannyalma, / Bal kezébe' aranyvessző, / Mikor aztot megsuhintsa, / Zug az erdő, zeng a mező. / Sohase láttam szebb termőfát, / Mind az Urjézuska keresz'fája, / Mert vérével virágozik, / Szentlélekkel gyümőcsözik, / Amment."* (Gábor Béláné Tankó Borbála sz. 1915. Gyimesfelsőlok, Gáborok-pataka.) A gyimesi teremtéstörténetek mesélőik lelkében ily módon imádságaik bűvös világával is szorosan összefüggenek.

A Tatros menti csángók hagyományában az *állóvíz* nem csupán a *keletkezést* megelőző, hanem az *elmúlást* követő állapotok jelölésére is szolgál. A *sötét állóvíz*, amely a *tiszta folyóvízzel*, az *élet vizével* szemben leginkább a népmeséinkben szereplő *halál vizè* megfelelője, a ráolvasók eltiltó formuláiban mint a *világunkat* és a *más-világot* elválasztó *„feteke tenger"* szerepel: *„Megindult a gyék, a torokgyék, / Ízben, csontba' járó gyék. / Megtalálkozik Boldogságos Szép Szüzmáriával. / Kérdi: Merre mész, te gyék, te torokgyék, / Te ízben, csontba' járó gyék? / Menyek, hogy igyam meg (a nevit mondja) / Piros vérit, szálaljam el szálkás husát. / Ó, kérlek, térj meg, / Menj el a feteke tengerbe, / Ugy elvejsz, mint a só a vízbe, / S a viasz a tűzbe, / S maradjon (a nevét mondja), / Ahogy az anyja szülte!"* (Karácsony Istvánné Kondra Mária sz. 1920. Gyepece.) A *„feteke tenger"* képe feltehetőleg két mitikus képzet, az *állóvíz (holt víz)* és a *fekete, más-világ (túlvilág)* összefonódásából keletkezett, s a csángók hitében a világokat határoló elem sötét, halotti arcát jelöli. Fénytelen, már a „túlsó partot" idéző vizén kelnek át az emberi világ rontására igyekvő gonosz erők, s azon túlra parancsolja őket igéi erejével a beteget gyógyító legnagyobb orvos, az Úrjézus, amint az egy *Tánczos Vilmos* által közölt vízvetés szövegéből is kiderül: *„Elindult az Úrjézus a fekete tengeren, / megtalálla hetvenhétféle gonosz nyelvet. / Mondá az Úrjézus: / Hova mentek, gonosz nyelvek? / Mü mejünk Péternek vaj Jánosnak / – a nevit mondjuk – / szüve fogyasztására, / vére megivására, / csontjai hasogatására! / Mondá az Úrjézus: / Menj el, menj el, gonosz lélek, / a fekete tengeren túl, / ahol fekete lovak nem nyerittnek, / ahol kakasszó nem hallatszik, / ahol kovászos kenyeret nem sütnek!..."* (Péterné Molnár Ilonka sz. kb. 1915. Gyimesközéplok, Hidegség).[21] A ráolvasóinkban szereplő *„feteke tenger"* a fentiek alapján érdemben összevethető mind a klaszszikus ókori határvizekkel (*Styx, Kókytos, Léthé* stb.) és

2. kép. „...a falu fölötti hegytetőn temettek, bűneiket a hegyek ormain... egyenesen az áldott Napnak gyónták meg..." Temetés Kosteleken (1940-es évek)

a hasonló olvasásokban gyakorta szereplő biblikus *„Jordán vizi"*-vel, mind pedig az éjszaka halotti világa fölé boruló sötét égi tengerrel, amelyen a segítő és rontó erők járta *„regös nagy vth"*, a Tejút húzódik.[22] Egy csinódi vízvető olvasás a fentihez hasonlóan a *„tenger háta"* mellett található sötét birodalmat említ, amelyet a *„kőlikak"* szemléletes képével idéz meg: *„Elindul a boldogságos. Szépszüzmária, / Az Atyával, a Fiuval, a Szentlélek Istennel. / Találа kék szemet, ződ szemet, / Sárga szemet, feteke szemet, / S hetvenhétféle gonosz igizetet. / Kérdé Jézus: Hova mész, te gonosz igizet? / En elmejek (a megigézett nevét mondja) piros vérit hasogatni, / Szálkáját meghasogatni, / És piros vérit meginni. / Meg nem engedem, hogy elmenj oda, / S megidd (a megigézett) piros vérét, / Szálkás husát hasogasd, / Hanem menj el oda, / Hol feteke lovak nem nyeritnek, / Feteke kutyák nem ugatnak, / Feteke kakasok nem kikirilnek, / Kovászos kenyérvel nem élnek, / A tenger háta mellé, a kőlikakba."* (Fikó Béla, 1913–1998. Csinód.) A szövegünkben szereplő, ártó erőkkel terhes *kőlikak* már a *kövek, sziklák, hegyek* világának árnyoldalát idézik, amellyel a későbbiekben bővebben foglalkozunk, előbb azonban lássuk, mit tartanak a Tatros menti csángók általában a *kövekről, sziklákról, hegyekről,* hogyan gondolkodnak azok *szentségéről, megtartó erejéről.*

A régi keserves szerint *„A gyimesi hegyek kőből vannak rakva..."*. A megtisztító víz hagyományosan a *hegyek között, hegyek alatt, kőszikláról* ered, mint a dolgozatom címéül választott gyimesi dalban is: *„Ideki e hegyek alatt, van egy forrás titok alatt..."*. A *kő* és a *szikla* a maradandóság megtestesülései. A *kő* a természetben minden másnál inkább *van,* mindig önmaga marad, nem változik. Állandóságával és tömegével a *lét* változhatatlanságára és abszolút voltára döbbenti rá az embert, a szentséget hagyományosan jelző *erőhatások* elsősorban mindent átható, kristályosítva megtartó, *szaturnikus* tulajdonságaiban mutatkoznak meg. A *hegyek* a fentieken túl a *szent* további megnyilatkozásait is közvetítik, hiszen minden hagyományos kultúrában – így a Tatros menti csángók hagyományában is – ég és föld, a különböző *világrétegek* találkozásai a világ középpontjában, ahol lehetőség nyílik a megszentülésre, a felemelkedésre. A Hárompatak vidékére húzódott első csángó családok tagjai például, akik három-négy nemzedéken át pap, templom és szentségek nélkül, a hitük szerint lelki üdvösségük elragadására törő gonoszok állandó jelenlétében voltak kénytelenek élni, közel száz esztendeig maguk kereszteltek, az oldalakban elszórtan álló házacskák fölötti hegytetőn temettek, bűneiket a havasok ormain kelet felé letérdelve, papi közreműködés nélkül, egyenesen az áldott Napnak gyónták meg, amint azt a Gyimesek távoli patakfejeiben és Háromkúton élő csángókkal kapcsolatban *Tánczos Vilmos* és *Bosnyák Sándor* is megemlíti: *„A Gyimeshez tartozó, de a fővölgytől igen messze eső Rakottyás patakán, ahol hónapokon át nem láttak papot, a csángók a hegyek tetejére kiállva, nyelvük alá »fehér magyarófalapit« téve, a felkelő Napnak gyónták meg bűneiket."*[23] *„...Ő tavasszal, Szent György napkor úgy kiment a Bá-*

rán tetjire, mer' a Háromkútnál van egy hegy, úgy hívják, hogy Bárán hegye. Úgy, hogy elment, letérdelt a bikkfa alá s szépen meggyónt a napval szemben, s leszakított egy lapit, s elhasználta, mint szentséget. Azt mondja: – Istenem, látod, hogy messze vagyok a templomtól, fogadd el a gyónásomat, s fogadd el ezt a lapit, mer' te teremtetted úgy, mint szent fiadot, fogadd el, mint szent áldozatot."[24] Hasonló jelenségeket másutt is tapasztalhatunk, a csíksomlyói búcsún a nyolcvanas években magam is láttam a Kissomlyó tetején a felkelő Nap előtt térdre borulva imádkozó leányokat, asszonyokat a Pünkösdvasárnap hajnali, ún. *„pap nélküli búcsún"*, amelynek neve a katolikus dogmatikában valamelyest járatosak számára önmagában is sokat elárul eredeti szerepéről. A régi hit, a naptiszteleti szokások szívós erővel élnek a helybeliek lelkében. Erre utal egy az I. világháború idejéből való történet: *„Mikor állóharcok voltak, és a lövészárkokban tartózkodtak az idevalók is, a csángók is, reggel, amikor a Nap felkelt, kiszökdöstek a lövészárokból, és a felkelő Nap felé fordulva imádkoztak. Mondottam is nekik, hogy mit csinálnak ilyen marhaságot, lelőhetik, azt felelték, hogy ők már a hitükből nem térnek ki."*[25]

Az istenközeli, lelki fohászra késztető csúcsok ugyanakkor már a kereszténység felvétele előtt is az *áldozat* helyei voltak, ami nem pusztán néhány havas máig élő, beszédes nevéből (pl. *Áldomás-pataka, Bálványos-havasa* stb.) derül ki nyilvánvalóan, de két, mérges kelés (marin) elleni ráolvasó szövegéből is, amelyek a *hegytetőn végzett lóáldozat* réges-régi képét őrzik napjainkig. Egyiküket – amelyet jellegzetesen a magyarság és a rokon népek ősvallásának körébe illeszkedő tartalma ellenére románul jegyeztek le – a gyimesbükki Budáka-oldalban egy régi, kézírásos papírlapon fedeztem fel, a másik pedig egy pusztinai (Moldva), *pokolszökés* elleni ráolvasó, amelyben maga a *Boldogságos Szűz Mária* terít asztalt a hegytetőn feláldozott fehér lóból: *„Marina / Mam pornit peun deal mare am cumpărat / un cal mare am făcut un praznic mare / tăte bubele leam chemat pe marina si / pe buba ce ra nam chemato sa mamiat (?) / si o crîpat rădăcina i să uscat sa / rămîe curat lumnyinat ca de Maica / precesta lăsat."* (A ráolvasó szöveg a lap tulajdonosának többé-kevésbé pontos magyarításában így hangzik: *„Megindultam egy nagy hegyre, vettem egy nagy lovat s csináltam egy nagy tort ... egy nagy ünnepet. Minden sebet meghivtam, csak a marint s a rossz sebet ... azt a rosszfajta sebet nem hivtam meg. Azok megharagudtak, a méregtöl kihasadtak, a gyökerik megszáradott, s aki benne van ebbe' a ... akinek megvannak ezek a sebek, az ... maraggyon tisztára, ahogy az édesanyja szülte a világra."* – Kulcsár Jánosné Szőcs Mária sz. 1932. Gyimesbükk, Budáka-oldal.)[26] *„Elindul a Boldogságos Szűz Mária, / Kiment a nagy hegyre, / Megtalálkozott egy fehér lóval. / Azt mondja, a fehér lovat levágta, / asztalt terét belőle, / minden csomót odahítt, / csak a pokolszökést nem. / A pokolszökésnek egyet harsant, pattant a töve, / úgy elosztott mint a hó."* (Tímár Erzsébet sz. 1905. Pusztina.)[27] Feltehetőleg ehhez a kérdéskörhöz tartozik gyökereiben egy rövid gyimesfelsőloki monda is, amelyben Szent László királyunk lovának elestéhez kapcsolódik a széphavasi kápolna létrejötte: *„Szent Lászlónak fehér kabalája volt, s kilőtték alóla, s ő elmenekült, de a ló ott maradott, s osztán akkor ott megmaradott egy nevezetes helynek ... Az ott történt, ahol tartják a búcsút."* (Bodor Györgyné Tankó Berta „Pétuk" sz. 1920. Gyimesfelsőlok, Görbe-pataka).[28]

A fenti ráolvasókban leírt áldozatok nem a magasságbeli Istennek, sokkal inkább az őshitünk *alsó világához* köthető lényeknek szólnak, a régi ráolvasóink egyikében *„mindennel nagyob baios"*-ként említett *Boldogságos Szűz Mária*[29] a különböző *mirigyeknek, keléseknek, csomóknak* terít asztalt a hegytetőn, s a gyógyulás elősegítésére rendezett áldozatos lakoma helyszínét sem jelzi a csángóság kereszténységtől áthatott hitében *kápolna, búcsú*, mint Szent László paripája elestének helyét. Mindez nem meglepő, ha tudjuk, hogy a *világhegy* régi mítoszokban gyakran szerepel együtt a *világfával*, maga is *hetes* osztású lévén alkalmasint helyettesítheti is azt, minél fogva a *világ középpontjában* álló *világhegy* közvetlen kapcsolatban van a *Sarkcsillaggal (Stella Polaris)*, sőt – a *világfához* hasonlóan – általában egyenesen a Sarkcsillagig nyúlik, a magyar népmesékben a *világfa* és a *világhegy* csúcsán a Sarkcsillag van. A Sarkcsillag az a pont, amely körül a régiek szerint az egész világ forog. Kászonban *„az ég közepének"* tartják[30], amihez Moldvában még azt is hozzáteszik, hogy *„nem mozdul"*[31]. A *kozmikus fa*, a *világfa Uno Harva* véleménye szerint a *Tejutat* jelenti, amelyben több nép a *halottak hídját* látja.[32] A *Tejút* a magyar hagyományban is szorosan kötődik az *elhaltak lelkeihez*, erre utalnak *„Hadak utja"*, *„lelkek utja"*, *„Szent Mihály utja"* elnevezései is.[33] A *lelkek* világok közötti útját, a *Tejutat* idéző és biztosító *„vétett utas"*, *„utavesztett"* hímű tojásokat – *folyóvíz, út* és *fa* formájában – a Tatros menti csángóság máig írja, sokuk szerint ez a legrégibb, legszebb tojáshím.[34] Az elhaltak lelkeinek látogatásait a csángók félelemmel várják, s a régi ráolvasókban is említett *„regös nagy vth"*-on járnak világunk rontására, az emberek lelkének elragadására a különböző *gonosz lelkek, ártó erők* is[35], a gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángóság ezért a *kősziklákat, havasokat* mint a *gonoszok lakóhelyeit* is számon tartja. A gonoszok lakta *hegy* annak az *alsó világba* vezető, koronájával lefelé álló *világfának (arbor invers)* is megfelelni látszik, amelyről mindmáig hallhatunk a Tatros menti csángók boszorkányságról szóló történeteiben: *„Elmenyen valaki egyszer ... oda a Regátba ... elmenyen oda egy fehérnép, mert hallotta az a fehérnép, hogy ott van sok pap, s a nehez bűnöktől es lehet ott szabadúlni ... A pap, amikor meglátta ... azt kérdezi román nyelven, hogy: »Mit keresel itt, te bünös?!« ... Az asszony sirva azt mondja, hogy: »Meg akarok gyónni.« ... S azt mondja: »Bünös vagy, s nem gyóntatlak.« De az asszony sírt, hogy ő azért jött ide, s ne, milyen messziről jött... s azt mondja: »Fizetsz hatvan misére valót ... azután meggyóntatlak.« Az asszon fizette es a misére valót, s ... na, meggyóntatta a pap, s az asszon meggyónta a büneit. Ő vette el a marháknak a zsirját. S azt mondja a pap: »Én ettől nem tudlak feloldozni. Nekem erre hatalmam nincs. Ez egy oan óriási bűn ... nekem nincsen erre hatalmam.« Hát mit tudjon, azt mondja, akkor ő csinálni? S azt mondja: »Eriggy, menj el haza, s hojzál három kiló vajat, a teédbül ... s jere ide!« – azt mondja ... Na, az asszon el es ment, s visszajött a vajjal ... S azt mondja a pap: »Na, ájjál itt meg, napszentületig.« A fehérnép ugy es csinált, ahogy a papbácsi mondta ... az a táj ott cseres vót ... s oda a fák közi bément a pap a fehérnéppel, s azt mondta: »Ni, erre ... a cserefára ezt a vajat kend fel! Igy ni, kenjed, s kend fel*

a vajat erre a fára, s a hátodot siritsed a fa felé, a vajas fa felé, s akármit látsz, te innét el ne mozdulj, amig én reggel ide nem jövök! Akármit látsz, ne mozdulj el inné'!« Ugy es csinálta az asszon. Felkente a vajat oda a fára, s hátat fordított a fának, s közbe lett este, s lett éjjel, s há' lássa, hogy jőnek kégyók, békák, csuf angariák, amit ő nem látott sohase, s mindegyiknek a szája tátva vót, s néztek vele szembe, s azt kiájtotta mindegyik, hogy: »Én eszlek meg, én eszlek meg, én foglak megenni!« Mindegyik így egyformán mondta. De egy se nyúlt héjzá, csak reggelig így mondták azok, amíg osztá' reggel eltüntek..." (Bereczki Jánosné Vrencsán Virág sz. 1922. Kostelek.)

Népmeséink kapcsán már *Vámos Ferenc* említi, hogy az *„égmagas" „havas"* tetején van egy *„lappancs"*, amely a havasról az alsó világba vezet.[36] A „fölfelé" vezető *út* ezek szerint egyúttal „lefelé" is vezethet, a gondolat akár *Hérakleitoszé* is lehetne: *„Az út fel és le ugyanaz."*[37] A Tatros menti csángóság ráolvasóinak tanulsága szerint a *hegy* másik, *sötét, szaturnikus* arca is él a helybeliek hagyományaiban. A csángók ráolvasó szövegeinek gonoszűző részeiben felbukkanó *„erős kősziklák", „feteke kősziklák", „hideg erdők, hideg havasok", „rengeteg erdők", „puszták", „nagy sinka mezők", „hasztalan helyek"* képe a rendezett élettéren túli, fenyegető, sötét, „pogán" *más-világot* jeleníti meg, ahonnan a gonosz erők az emberi *világ* rontására törnek, s ahová a ráolvasó tudományos igéi erejével és lelke hevével visszaűzi őket. Az, hogy a gonoszok népünk hite szerint egy *más világból* érkeznek, s a ráolvasó személy oda is kényszeríti őket vissza, már egy *Bornemisza Péter* által lejegyzett bájoló imádság (1578.) szövegéből is sejthető *(„Enis szent iget / rea mondom, bünös szaiambol lehelletemet / rea fuom, hogy helyekre mennyenec.")*[38], szó szerinti megfogalmazást nyer azonban egy *Kallós Zoltán* által közölt gyimesfelsőloki olvasásban: *„Az igizet honnan jött odamennyen."*[39] Ezek szerint a gonoszok a *„kősziklá"*-ról, a *„hideg erdőkről, hideg havasokról"* – ahol a ráolvasók tanulsága szerint *„a kakasok nem szólnak, / Harangszót nem hallnak, / Kovászos kenyeret nem sütnek..."* (Csobányos, igizetre); *„ahol fekete kutyák nem ugatnak, / Fekete hollók nem járnak!"* (Kostelek, igizetre); *„ahol a fekete kutyák nem ugatnak, / S a fekete hollók nem kurrognak, / S ahol a harangok nem zugnak!"* (Csinód, igizetre); *„hól a fekete kakasók, / nem szolnak, a Harangókót nem húzzák"* (Magyarcsügés, Szent Antal tüzére) – érkeznek az emberi világ rontására. A kősziklák, a *„puszták"*, a *„nagy sinka mezők"* ember nem lakta világát a Tatros menti csángók hite szerint *ember feletti* és *ember alatti* lények népesítik be. Arra, hogy ez a világ nem csupán az emberek lakta *tértől*, de az emberek élte *időtől* is eltérő valóságot *(múlt, jövő)* jelent, utalnak az ember alig járta helyeken – kivált éjszaka – megfordulni kénytelen csángók által elbeszélt tapasztalatok, rég elhalt rokonaikkal, falustársaikkal, ismerőseikkel való „megtalálkozásaik", a sötétben lelkük elragadására törő gonoszok általi megkísértésük, de a segítségükre sietők, őket hitükben megerősítő jövendöléseket, parancsokat közlő angyalokkal történő csodás eseteik is – mindazok az izgató, felcsigázó, ám gyakran rémítő élmények, amelyek alapjául mindig a világok közötti józan határ pillanatnyi felszakadása szolgál. Ebbe a *más-világba* szorultak az ember előtti idők legendás *óriásai („Ezket az én szüleimnek a szülei hallották, hogy beszélik. Akkor, hogy mondom magának, azelőtt az óriások vótak. Akkor ilyen emberek, milyen mü, szántottak ... s akkor az óriás, igy hallottam az öregektöl, hogy az óriások, akkora lábik vót, hogy mind innet az a hegy ... igy mondták, s akkor az ilyen emberek szántottak a fődön, s akkor az óriás meglátta ... s akkor az óriás felvette az embert marhástól, ekéstül, mindenestül, s odavitte a szüleihez. S aszmondták, hogy: »Ne, édesapám, milyen madárkák turják a fődet!« Az óriások mondták. S aszmondta az óriás, hogy: »Vigyétek vissza, édesapámé, met immág ezentúl övék a világ, s mü elposztolunk.« Az óriás mondta ezt. Hallottuk, hogy mondta. S osztá' az óriások elposztultak, s akkor osztá' kezdtek lenni ilyen emberek. De hát azt így beszélték, ezelött, ki tudja, két-háromszáz esztendövel, így beszélték ... De az a vizözön az igaz, hogy vót. Abba' elposztultak."* – Tankó Dávidné Vrencsán Aranka sz. 1913. Kostelek)[40], de itt élnek már az embert ideje lejártával felváltó *törpék* is, mert a Tatros menti csángók tudása szerint már a „tátos"-nak, „tudományos"-nak, „tudákos"-nak, „mondó"-nak tartott *Huszbenc* (Úz Bence?) megjövendölte, miután olyan *„lux világ"* lesz, hogy a hegyeken át *„kőutak"* vezetnek, s az égen *„vasorrú madarak", „vasmadarok"* járnak, eljön az is, amikor *„még bocskor se' lesz"*, utána pedig a vízözönhöz hasonlóan pusztító *tűzözön: „Eljön az az idő, amikor megindulnak a vasorrú madarak, többet akkor jót ne várjatok.... Majd az ördög felhanyitsa a nagy vasbotját Szent Péterhez, de nem ér fel oda, a' visszatér s visszajő, s ráesik, s rejik esik a nehezség, nem Szen' Péterre, met azt odáig nem tudja fel ... Nahát ez az űrhajok, e' lett a nagy vasbot, s a Sátány felvette ... S bevan teljesedve."* (Tankó Jánosné Görbe Valéria sz. 1929. [Gyimesbükk, Templomszer] Csíkbánkfalva); *„Most nem vizözön lesz, me' lehet tüzözön, hogy tüzvel elég."* (Tankó Dávidné Vrencsán Aranka, Kostelek). A végső tűzözönben a csángók hagyománya szerint eltűnik az emberiség, s a helyünkre olyan apró törpék lépnek, hogy *„heten csépelnek egy kemencébe'"*, mert *„az ezer tőtt, s a kettő nem fog".*[41]

A csángók gondolatvilágában a *„puszta"* a *„feteke kősziklák"*-val megegyező tartalmakat jelöl, erre utalnak egyes ráolvasóik eltiltó formulái, amelyekben a rontó erők lakóhelyéül a sötét szellemlények lakta *puszta* szolgál: *„Menjen a pusztára, / Ahol kakasok nem szólnak, / Harangszót nem hallnak, / Kovászos kenyeret nem sütnek!"* (Csobányos, igizetre); *„Menj el arra a pusztára, / Ahol a fekete kutyák nem ugatnak, / S a fekete hollók nem kurrognak, / S ahol a harangok nem zugnak!"* (Csinód, igizetre); *„Térjél vissza, / Te kék szem, ződ szem, / Te fekete, rossz szem, / S menjél a pusztákra!"* (Kostelek, igizetre); *„Térj meg, térj meg, Szent Antal! / Menj a pusztába! / Menj a zsidó leányokhoz, / Törd meg csontjikot, / Hasogáld meg husikot, / Szipd ki a piros vériket!"* (Egerszék, Szent Antal tüzére). A csángóság mindennapos szóhasználatában általánosnak mondható *„Menj a pusztába!"* felkiáltás, illetve parancs. Valahányszor a *gonoszokról* esik szó, különösen a hét bizonyos napjain *(kedden* és *pénteken)*, illetve este, sötétedés után, a *„Menjenek a pusztákra!"* formulával, esetenként köpdösve próbálják eltávolítani a nevük hallatára megjelenő sötét erőket.

Az *„erős kősziklák"*, a *„puszták"* világában igyekeznek rontó mesterségük után a *kantéros boszorkányok*, itt járják bűbájos táncukat a *szépasszonyok*, itt „késéri meg" ijesztő „kiájtásaival", „huhorékjaival" a kései

vándort a *rekegő*, innen röppen fel rémítő éjszakai útjára „tüzet szaró" üstökös csillag formájában az elhunyt vagy távol lévő házastársukat, szeretőjüket „búsulókat" azok „képiben" meglátogató, túlvilági szerelmével halálra sorvasztó *lüdérc*. A messzi, nehezen megközelíthető helyeken őrzi az ismeretlen, hatalmas ősök által átok alatt elásott, hétévente „tisztulatra" kigyúló *aranykincset*, a ráölt vagy élve rátemetett *kutya*, a *kígyó*, a *sötét táltos ló*, de innen indul az emberi világ rontására a jégesőt hozó *sárkányos görgeteg*, s közelítenek a félelmetes erejű vadak, a *medve*, a *farkas*, vagy az apró, ám igen veszedelmes *kígyó* is. Idézzünk fel néhány történetet a *„feteke kősziklák"* világából: *„Ők oda keresztül laktak ... ahol most édesanyám lakik. Az egy vőgy. Van egy vőgyfej aztán küjjel, ahol ... ő keresztül kellett vóna erre jőjön ... hát olyan zugás van oda ki abba a vőgyfejbe, hogy ő ott nem mert jőni. Istenje, mit tudjon csinálni, itt le kellett térjen, s jöjjön lefelé. Vette az utat végig. S mikor lejött ... hát egy olyan csúf fehérnép, úgy a foga jő ki, s akkor körmei akkorák vótak, azt mondja, s hogy őt eppeg fogta meg, s akkor a fészi fokával egyet nekiütött, akkor azt mondja, az es egyet nagyot lángolt, de ő akkor oda es lett. Ugyhogy őt aztán, onnat valamilyenkor – azt mondja – megebredt, de akkor má' szinte meg vót fagyva. Onnant aztá', akkor es az a nagy zugás megvót, s vette magát, s akkor eljött haza. Nadehát, azt mondja, amikor bélépett a házba, akkor megin összeesett, mer' ugye megijedett."* (Imre Demeter sz. 1935. és felesége, Oláh Krisztina sz. 1937. Kostelek.) *„S feljött egy estefelé a gyermek Ugrán, s mikor kifogott itt Berze felé, aszondja, a lovak megállottak, s kezdtek horkanni, s nézni ki az erdő felé. Ő mind csapta, azt mondja, az ostorval, s nem mentek, nem indultak meg. Leszállott, s ő es a lovak elejibe ment, s kitekintett, hát egy fiatal fehérnép ... No de hát az átalvetővel vót, s aszondta, hogy a seprűn ült, s egy méterre fel vót a fődszint felül. S csak kapott le – aszondja – így a fődre, s a tehenganyékot innet es, onnat es vette belé az átolvetőbe. Ugy megijedett a gyermek. Ugy megijedett. Osztán valahogy a lovakat meginditotta, s ugy, aszondta, osztán elsurrant, elment ugy az erdő közt ... S akkor aztá' ő hazajött, de ugy megijedett, hogy éjjel az apjáék közbül fektették, me' szökött fel. S meg kellett fogják a gyermeket. Megijedett. Ugyhogy van, aki lássa."* (Kászoni Fekete Jánosné Korbuly Rozália, Gyepece.) *„Ugy kijöttem, s olyan szép holdvilág vót, s hallottam túlfelől, ugy zenélnek. Ugy fel az uton. Ugy zenélnek ... rendesen muzsikaszó. Hát nekem annyira feltünött, mondom Tamásnak, hogy há': »Mi lehet az, miféle?« S azt mondja: »Gyere be onnét, ne hallgasd, azok a szépasszonyok!... Szépasszonyok. Ne foglalkozz. Te gyere vissza, s vess keresztet, s végy szenteltvizet magadhoz!« S akko', me' ugy mondták édesanyámék, hogy a míg nem vagy megavatódva, nincs a kicsi buba megkeresztelve, hát akkor hamar ér ilyen rossz szél. Ezek a szépasszonyok megkörnyékeznek, vagy megváltsák a kicsi bubát ugy, hogy meg es hal. Igy magyarázta édesanyám ... S itt egy ember vót itt fel ... azok es ugy a tejet vették el ... s odáig mentek, hézá ... Tovább nem énekeltek. S hogy az es mi vót, tudja az Isten. Mondom, rendesen hallottam, hogy énekelnek, muzsikálnak."* (Fekete Kászoni Tamásné Csilip Mária, Gyepece.) *„Há' Tódor bácsi. Kászoni Tódor. Ő erőst hallotta a rekegőt, azt mondta ... hogy ő erőst hallotta. Tódor bácsi hált odabe a kalibánál a mart alatt, a kalibába. Osztá' aszondta: »Borbál néni, én többet nem aluszok a kalibába – aszongya – hát öl meg ez a rekegő, a vizen túl úgy rekeg. Csak ott a vizen tul, ott a Márikáén.« ... Na de őt legénykorába' ide ki a nagy kaszálóba le es tekerte vót ... Kiment ott a sarkon, s ment ott a nagy kaszálon ki, ne ... Ott a tetőn. S má' alkonyodott. Két kutyával ment, s akkor kezdett rekegni a rekegő. S akkor ő nem félt, me' ott vótak a kutyák. Csümögtetett, s »fogd meg, te«, s futott ő is... S egyszer csak előtte rekkente el magát, de aszondta, egy kicsi füst igy felkondorodott előtte, s úgy csapta a fődhöz! Ugy elkénozta ott, ugy meggyámbászta, hogy ... osztá' ugy kapták meg őt es ott ... s ugy béhozták, de hát félig meg volt halva. Hat hétig az ágyba nem tudott megmozdúlni. Papot kellett hivjanak."* (Kászoni Fekete Jánosné Korbuly Rozália, Gyepece.) *„Édesapámnak egy testvére mondta, hogy az ő férje a háboruba' vót. S ő erőst busú'ta, mert sok gyermekik vót ... S akkor ő este lefeküdt a gyerekeivel, s busúlta a férjét, nem aludt. S egyszer csak egy nagy fényesség történt, s hát előtte áll. – »Jaj, édes Jóistenem – azt mondja – hát az én uram a háboruba van!« A szipkán ment ki, aszondta, úgy dergetett a szipkán fel. Nagy tüzet vetett, s a szipkán kiment ... Mer' ha a Jóistent emlegeti az ember, akkor neki az nem tetszik. S aztá' ... itt Kostelekbe' hallottam, hogy egy asszonhoz járt ugy este, mer' látták, egy-egy fekete ide es, tova es száll le ... egy fekete valami ... valami olyan fekete dolog. De azt*

3. kép. „S egyszer csak egy nagy fényesség történt, s hát előtte áll..."
Györgyicze Kata néni, Magyarcsügésről

ugy es észrevették, met csak ugy tüz szerüleg ment, mind egy karó. Oszt úgy vetett hátra tüzeket." (Györgyicze Andrásné Korbuly Katalin sz. 1921. Magyarcsügés.) *„Ott azelött a hegyekbe' laktak azok a betyárok, a hajdokok. S azoknak sok kincsük vót, s ott eldugták ... S itt, aszmondták, hogy egy aranybornyufej van ... S ott ásták. Sokan keresték, met én, amikor kicsi vótam, én láttam, a gödrök még nem vótak betőtve. Még ugy frissen vótak, de akkorák vótak, hogy ha beléugrottunk, nem tudtunk kikelni belőle. Olyan nagyok vótak. S én akkor kérdeztem édesapámat, hogy: »Édesapám, hát ezket a gödrököt ki ásta, mér' ásta, s minek itt a mü birtokunkon?« ... S akkor édesapám igy elmagyarázta, hogy azt mongyák, hogy itt egy arany bornyufej van valahol, s azt keresik. S akkor mondta, hogy vót ez a két ember, egyiket Daradicsnak hivták, s a másik ... nem tudom, hogy hivták a másikat. Elment a jóslónőhöz, s aszondta, hogy jósolja meg nekik, hogy megkapják-e azt a bornyufejet, vagy nem. S aszmondta, hogy megkapják a kincset ... Eljöttek, s dolgoztak tovább, s aszmondta a barátjának, hogy neki tárgyalása van Szeredába', s haza kell, hogy menjen, s aszmongya: »Ha akarsz, maradsz, vagy te es jössz.« S a barátja aszmondta: »Hát, ha te elmész, nem maradsz itt, én sem maradok, elmenyek.« Nem tudom, hogy hol lakott a másik, hol nem, ez osztán valameddig ment, s visszatért, hogy egyedül kapja meg a kincset. S egyedül ásta, ameddig ásta, csak egyszer egy nagy kígyó ott a gödörbe benn a lapátjára rátekeredett, s ugy megijedett, hogy többet nem tudott ásni, s nem tudott szabadulni meg. Ugy aztá' ő kimászott valahogy ... me' létrája vót. Kimászott onnat, de abbol vót a halála. Többet aztán senki nem ásta az aranyat, nem kereste többet a kincset senki se."* (Gábor Jánosné Gábor Anna sz. 1926. Kostelek.) *„Hát ott valahol Szépviz felé ... mondták, hallottam én es, régebb beszélték, hogy hát, ott es rengeteg vót, ilyen kincs eltéve, s akkor valakik má' ásták vót es annyira, hogy a hordó má' kivót kerekitve a fődből. S olyan szép tiszta üdő vót. Azt mondták, hogy csak eljött egy feteke ló, egyet nyeritett, s felhő csak egy kicsi felhőcske vót ... Ugy elverte! Ott olyan jéghullás, esső-hullás, hogy semmi, semmi se látszodott, semmi, semmi, semmi se látszodott, pedig a hordot má' kikerekitették vót a fődbő' ... Onnat el kellett fussanak. Elhuzódtak. De mikor visszajöttek, sehol semmilyen ásás, semmi, semmi se látszodott."* (Albert György sz. 1942. Kostelek.) *„Vannak a patakok, s aztán, mikor az a nagy üdő jő, hát az a sárkán valahol a patakokba oda el van húzódva, s mikor az a nagy üdő lesz, akkor jő a vízvel, hojza s a vizen elúszik. Vicsog a sárkán s a vizen menen."* (Molnár Fülöpné sz. 1898. Gyimesközéplok, Hidegség.)[42] *„...valahol Fekete hagymás hegyin ulyan fű vót, hogy nagyon sikódott ... Egy pásztorlegény megsikódott s egy lyukba elesett be. Olyan mély lyuk vót, mikor beleesett, hát ott egy sárkán. Hét évig vót odabent a legén. Nem kapták meg se a szülei, senki. Hét év múlva a sárkán reakondorodott a farkával, s kihozta. Nem ette meg, ott tartotta hét évig. A sárkán hordott neki ételt."* (Bodor Péter „Bumbik" sz. 1906. Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka.)[43]

A *„fekete kősziklák"* világába, a *„kősziklák repedéseibe"*, ahonnan a *sárkány* előhozta, űzik visza a „nagy üdőt", a sötét, jeges görgeteget olvasásaikkal a székely és csángó tudományosok: *„Hol elindula Szüz Szent Margit asszon, / Hónya alatt viszen egy arany tekenyőt, / Abba' viszi az Úrjézus Krisztusnak három szent csepp vérét, / Három szüz leánnak három szüz szál haját, / Salamon királynak hét arany gyürüjit, / Hetvenhét vecsernyét, / Hetvenhét alemariát. / Mondá a gonosz Sátán: / Hadd el, hadd el, Szüz Szent Margit asszon, / Mert majd letetetem én azt veled! / Szüz Szent Margit asszon eléveszi a vasostorát, / Ütni kezdi a gonosz Sátánt. / Mondá a gonosz Sátán: / Hagyj el, hagyj el, Szüz Szent Margit asszon, / Elmegyek nagy erdőre / Kőszikla rontani, / Bükkfa hasogatni, / Hol kakasszó nem hallatódik, / Hol vakaru kalács nem süttetődik! / Boldogságos Szüzmária, / Vidd el az időt valamerre!"* (Szabó Imréné András Margit sz. 1917. Csíkbánkfalva.) *„Jézus, Jézus, názáretbeli Jézus, / Szekrencián zurján király őrözön meg, / Határunkba ne jöjjön be a vihar! / Oda menjen, ahol a fekete kutyák nem ugatnak, / A fekete kókasok nem szólnak, / Ott csattogjon, ott ropogjon, / A kősziklák repedéseibe bujjon be, / Ide ne hulljon le!"* (Gerczuly Béláné Tankó Terézia sz. 1923. Gyürke.) *„Az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek erejével / Előtte állok, te gonosz Sátán. / Míg a Betlehembe' született Jézus szájából / Mondott igét nem követed, / Ezt a falu határát meg ne tudd közelíteni! / Oszoltasson az Atya! / Oszoltasson a Fiu! / Oszoltasson a teljes Szentháromság Egyisten! / Menj el erdő bogára, / Hol kakasszó nem hallatszik, / Vakarunak illatja nem illatozik, / Jézus neve nem imádtatik! / Rontson meg az Atya! / Rontson meg a Fiu! / Rontson meg a teljes Szentháromság Egyisten! / Dicsértessék a Jézus Krisztus."* (Gál Mártonné Csedő Julianna sz. 1920. Csíkbánfalva.) *„Oh Nagy hatalmu Úr Isten / ki meg mutatad mind égen és / földön hatalmaságodat / midőn a felegekből áldot / szozatidat a hegyek fundamen / tomjait meg inditotad meny- / köveidel nyilaidal retented / a bűnösöket oh názáreti / Jézus zsidok királya ki a / szeleknek kőesőknek paran / csoltál hogy sem határban / sem hajlékunkba kárt nem / tesz parancsoljon a mostani / égi háborunak hogy szaka / gyanak el hegyekről hegyek- / re kősziklákrol kősziklákra / hol a Jézus tebened nem / emlékeznek Ámen"* (László Jánosné Tankó Anna „Utászné" sz. 1901. kéziratos papírlapjáról, Nagygyimes). *„Édes Jóistenem, / Vidd el a felhőidet! / Drága Jóistenem, / Szakaszd el a felhőidet! / Vidd el a nagy idődöt / A hegyekbe, ahol ember nem jár, / És Istent nem imádnak!"* (Simon Jánosné Kánya Virág sz. 1935. Nagygyimes.)

A világunkkal szembeni *sötét, másvilág*-hoz tartozó lények a különböző ráolvasókban szereplő, *„pusztá"*-ban lakó *„zsidó leányok"*, a házak helyett a *„kősziklákon"* élő *„vadleányok"* (*„Eredj a kősziklákra ahol a vadleányok laknak, ahol a feteke kutyák nem ugatnak."* – Gyimesközéplok, Jávárdi-pataka)[44], vagy akár a *„Tündérországban"* lévő *„tündérlányok"* (*„Menny el Tündérországba, / Ott vannak a tündérlányok..."* – Somoska, Moldva).[45] A *„vermekben"* élő *„vadasszonyok"* alakját Gyimesfelsőlokon idézte meg igézet elleni vízvető olvasásában tavalyelőtt az akkor nyolcvanhét éves, nemsokára el is hunyt Tankó Kálmán: *„Térj meg, térj meg, te gonosz igizet! / Menj el, szállj el a hajlandóságra! / Menj el, igyál gyöngyharmatot! / Menj el a vadasszonyoknak vermeibe, / Ahol kovászval nem élnek, / Kovászos kenyeret nem sütnek, / A feteke kakasok nem kikirilnek!"* (Tankó Kálmán, 1910–1997. Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka.) A *„vadasszonyok"* – a többi gonosszal egyetemben –, *„kovásszal nem élnek"*, *„kovászos kenyeret nem sütnek"*, s ez feltehetőleg nem csupán

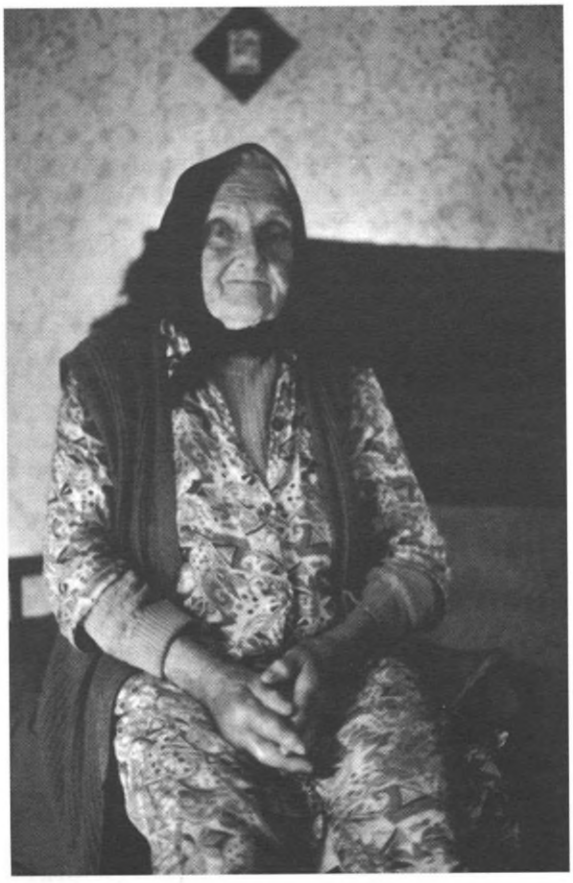
annyit jelent, hogy a hagyományos emberi kultúrán, az emberi világon kívül élnek, de mitikus üzenetet is rejthet, hiszen az első kovász hagyományosan magával a teremtett világgal, az emberiséggel egy idős, így azok, akik *„kovásszal nem élnek"* eredendően mások kell legyenek, akiket – miután nem az egyetlen isteni teremtés hozta őket létre –, talán maga az *ördög* alkotott. A sziklás közegben, vermekben élő *„vadasszonyok"* és az *ördög* összefüggése valószínűleg a *Sátánt*, mint az ún. *Árnyék* archetípus egyik klaszikus megjelenítését az alvilág és sötétség uraként számon tartott *Szaturnusszal* azonosító középkori keresztény világképben gyökerezik.[46] Kígyómarás elleni ráolvasóikban a hárompataki csángók a kígyót *„pokolból jött"*, *„tarkabarka, gonosz férgecské"*-nek is nevezik (*„Kígyó, nősténykígyó. / Kecske, kecskegida. / Pokolból jöttél, / Pokolból a földre..."* – Kostelek), s a sötét kősziklák valóban a rontó erőkkel terhes *alsó világ*, a keresztény világképben a *pokol* megfelelői[47], némelyikükben a helybeliek szerint máig egy vagy több, embergazdája által odarendelt *ördög* ül és belülről kopogtatja, farigcsálja, őröli a követ: *„Hogy jöttek azok es fel az uton, s azt kérdezi...: »Mit szollanál – azt mondja – most komám, hogyha én innét követ bé idéznék ebből a kősziklából?« S azt mondja a komája, hogy: »Nem mertem hézá szollani, hát e' miféle beszéd, hogy ő idézzen be egy követ.« S megint megkérdezi, s: »Há' idézzen« – aszondja. S hát ugy zakatol, hogy »hurum-bug-bug-bug«, jő bé. Aszondja, hogy: »Na egyet. Még mondjam-e, hogy jőjön?« S aszondja az: »Hát mondja, ha akarja.« Esmét megszólitja, s há' esmét ugy a másik nagy kő es ott forog bé, azt mondja, mind egy füttőtető. – »Harmadikat mondjam-e, komám?« S aszondja: »Ugy megirtóztam, megindultam, nem es vártam, hogy jőjön velem, úgy megirtóztam. Tényleg ennek – aszongya – ördöge van.«"* (Bereczki Jánosné Vrencsán Virág, Kostelek.)

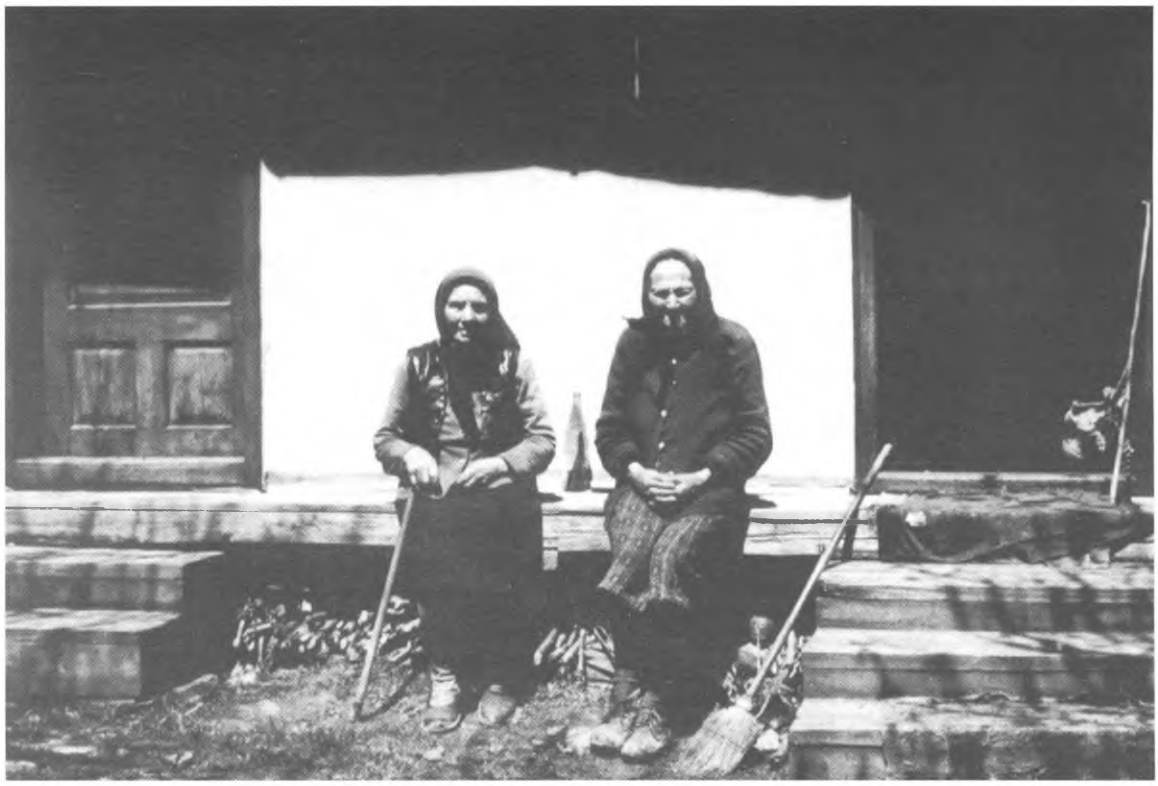
„Ott a túlsó hegyen es, ott Csügés felé, ott aszongyák, most es vannak, me' valaki odatette őket, hogy ássák azt a fődet, azt a kősziklát ott, az állomáson küjjel, itt Palánkán, Csügésbe. Akkor aszondták, most es őrölik ... most es húllnak a kövek bé ... Az ember meghalt, s tett munkát nekik, hogy dógojzanak ... Akkor azé' adott dógot nekik, hogy legyen, amit dógojzanak, me' ő meghalt, s akkor azelőtt adott vót, ejsze." (Tankó Bokorné Vaszi Erzsébet, 1923–1996. Kostelek.)

Ebben a *megkötő, szaturnuszi* térségben, a *sötétség hideg, halállá merevedett birodalmában*, ahol a *fény világa* és a belőle táplálkozó *emberi kozmosz* nem tud kibontakozni, találhatóak a sötétségből árnyalakjukat nyerő, ólomszerű lekötöttségben élő, moccanatlanná dermedt lelkű lények, az *ördög állatai: „hol a feteke kókisok nem szóllnak, feteke johók nem bőgnek, feteke lovak nem nyerítnek, s feteke kutyák nem ugatnak"; „hol a vadleányok laknak, szentséget nem használnak, kovászos kenyérvel nem élnek, feteke kutyák nem ugatnak, feteke lovak nem nyerítnek, feteke disznyók nem vicsognak"*.[48] Az ördög szolgáiról, sötét árnyállatairól már *Ipolyi Arnold* is ír *Magyar Mythologia*-jában (*„...egy fekete ember, fekete ruhában, fekete lovon, fekete kutyával, ki* a mese szerint *maga az ördög* ... a fekete állatok tulajdonai, m: *fekete farkas, kecskebak, ló, holló, eb..."*)[49], s ugyanő említi, hogy az ördög eredeti lakhelye népmeséink tanúsága szerint nem a *pokol*, hanem a csángóság hagyományában ma is élő *elhagyott, sötét vidék: „Úgy látszik azonban, hogy meséink az ördögnek még eme pokoli talán csak későbbi hona mellett, sajátlagi eredetibb lakáról is tudnak, midőn határozatlan messze tájra, erdő közepére, de hová madár sem száll, teszik lakát..."*.[50]

Az ördögök lakta kősziklák képe ismét a *Világhegyet* idézi, amely már a régi sumér és ural-altaji kozmológiában is *„belülről kivájt, üres térköz"*[51], ami felveti kapcsolatát az anyaméhhel és a születéssel, a *kövek, sziklák* formákat kristályosítva megőrző, újbóli feltámadást lehetővé tevő tulajdonságával. A *kőből születés* általában *napistenfiúkhoz, naphéroszokhoz* kötődő ősi mitologémája a Tatros menti csángóság körében máig él, elsősorban a fentebb már idézett, *„Paradicsom kőkertyiben"* kezdetű, régi kántálóénekből imádsággá egyszerűsödött szövegekben, amelyekben a gyermek Jézus az infernális erők közegében, *„kőkertben"* fekszik: *„Az Istennek szent angyala / Magos mennyből alászálla: / Keljetek fel, ti pásztorok, / Megszületett az Úrjézus! / Paradicsom kőkertyébe' / Aranyszőnyeg leteritve, / Azon fekszik az Úrjézus. / Jobb kezébe' aranyvessző, / Bal kezébe' aranyalma, / Felfelhuzza s megzuditja, / Zug az erdő, zug a mező. / Nem láttunk mi szebb termőfát, / Mind Úrjézus keresztfája, / Aki vérvel virágozik, / Szentlélekkel gyümő'csözik."* (Tankó Gézáné Tankó Julianna sz. 1906. Gyimesfelsőlok, Ugra-patakа.) A *kőből születés* hagyománya a keresztény gondo-

4. kép. „Zug az erdő, zug a mező..."
Tankó Julianna mámi, Ugráról

5. kép. „...amikor kimentünk, hogy kiértünk a Jézus Hágóján, ahol ott Jézust megölték, hát akkor ott örökké a Nap elfogyott..." Tímár Katalin és Fikó Katalin „Szent", Réce-patakán

latkörtől sem idegen eredetileg, erre utalhat a *Döbrentei Codex*-ben (1508.) szereplő *„Pange Lingva Glorioſi"* című, *Venantius Fortunatusnak* tulajdonított szöveg magyar fordításában szereplő *„Kovekel be polkazot germek. / Az eg zoroſ iazolban / tagit rvhaba takarvan / be polkazia ziz anna / es kezet labat: v bokaiat / koti zoros kevebe"* (a latin eredetiben: „Vagit infans, inter arcta") sor[52], csakúgy mint a Kr. u. II. században keletkezett, ám a XII. századi *Legenda Aurea*-ban újra összefoglalt, a középkori Jézus születése- és Mária-ikonográfiát is befolyásoló *Jakab ősevangélium (Protoevangelium Iacobi)*, amelyben Mária Jézust egy *kőbarlangban* hozza világra.[53] A *kőből születés* a *Mithras-kultuszban (Mithras saxigenus)* és egyes *román kolindákban* is fellelhető.[54] A *kövek, sziklák* létformákat konzerváló tulajdonságának nyomai fellelhetőek egyes, *Szent László királyunkhoz* fűződő mondákban is: *„Szent Lászlót egy kősziklának szorították meg, s egy kővel verték vót úgy meg, hogy! Nem tudták másképp levenni. Akkor Vásárhelyen túl egy kősziklának nekiszorították, s addig lőtték vót, hogy a nyilak egy kősziklába beléfúrtak, de Szent Lászlót nem tudták megfogni. S akkor a csapatja előjött, Szent László csapatja. Összegyűltek, aztán onnét a kőszikláből vették vót ki Szent Lászlót."*[55] Ez utóbbihoz alapgondolatában igen közeli monda maradt fenn *„Aba király könnyeforrása"* címen *Kandra Kabosnál.*[56]

Az istenközeli, imádságra, áldozatra vezérlő *tiszta havasok* és a gonoszok lakta sötét kősziklák geográfiailag természetesen akár egybe is eshetnek. A fenti dualitást egyetlen mitikus jelképbe sűrítő *kettős hegy*, a *világosság* és a *sötétség hegye* minden bizonnyal már a *sumérok* kozmológiájában jelen volt, alakját azonban az őket kiszorító, műveltségük egy részét merev formában megőrző babiloniak hagyták ránk: *„A világhegy fogalma mellett ismerik a sémi babiloniak a szintén kétcsúcsú napfelkelte és napnyugta hegyét is ... Az elsőnek neve* harság Babbara *vagy* kur Babbar *(világos hegy), a 2.-é* harsag gigga, *vagy* kur gig *(fekete hegy). E nevek is a kozmosz és a körforgás lényegi azonosságában bírják alapjukat és a kettős hegycsúcs a napjárásnak az égfelületén hegy és völgy között való föl- és leszállását akarja érzékeltetni."*[57] Láthattuk, a „fölfelé" és „lefelé" egyaránt vezető *hegyek* a Tatros menti csángóság hagyományában is őrzik ezt a régi képzetet. A *világos hegy (világosság hegye)*, illetve a *sötét hegy (sötétség hegye)* kettőse konkrét, egymás melletti formájában is máig él a csángóság hitében, elegendő, ha a gyimesfelsőloki két nevezetes havas, a *Széphavas* és a vele ténylegesen és mitikus értelemben is „szemben" álló *Pogányhavas* legendáira, mondáira gondolunk.[58] A csíksomlyói kettős hegynek *(Kis-* és *Nagysomlyó-hegye)* is lehetett hasonló jellege, de a *Kissomlyó-hegy* önmagában is őrzi ezt az ősi dualitást, hiszen a hozzá kapcsolódó legfontosabb rítus az év folyamán máig a Pünkösdvasárnap hajnali *napfelkeltevárás* és *napnézés* (a már említett *„pap nélküli búcsú"*), vagyis e tekintetben a *napfelkelte hegye*, a *világos hegy;* ám ugyanakkor a nagypénteki első engesztelő miseáldozat helyszínét, a *Golgotát* megidézvén a *sötét hegy* is: *„Tudja, mikor kimentünk a Jézus Hágóján, mikor kiértünk vóna, úgy elsetétedett. Ulyan setét lett, hogy ... mint hogyha setétedett vóna*

bé, nem es lehetett látni. – »Na – aszmondják – nézzék csak, nézzék, ne! Elsetétedett, s a Nap elfogyott« ... amikor kimentünk, hogy kiértünk a Jézus Hágóján, ahol ott Jézust megölték, hát akkor ott örökké a Nap elfogyott. Örökké setét lett ... Akkor örökké setét lett." (Bilibok Józsefné Tímár Katalin, 1899–1992. Gyimesfelsőlok, Réce-pataka.) A Kissomlyó-hegy meredek északnyugati lejtőjén a hegytetőn álló *Salvator-kápolnáig* húzódó *„Jézus Hágója"*-nak nevezett kálvária, amelyen – arra való nagyfokú alkalmatlansága dacára – még a XVIII. században is passiójátékot adtak elő a helybeli diákok[59], úgy lett kialakítva, hogy iránya a nyári napfordulón teljesen egybeesik a naplementével, ekkor a leszentülő Nap korongjának közepe csaknem pontosan a hágó tengelyvonalába kerül.[60] A csángóság pénteki imáinak szinte mindegyikében megjelenő *Kálvária, Golgota („Elvitték fekete főd szinyire, / Magos Kálván tetejire..."* – Kostelek; *„Két nap a zsidók üldözének, / Harmadik napján Kálvária hegyére feszítének..."* – Gyimesbükk, Budáka-oldal; *„Üttek-vertek, estem-keltem, / A Kálvári hegyekre kivitették, / Ott felfeszitettek..."* – Magyarcsügés; *„A siralomhegyre kivivének, / Az oszlophoz megkötének..."* – Gyimesközéplok, Bükkhavas-pataka; *„Keresztvel a hátamon Golgotára kihurcolnak, / S ott a kezem s a lábom keresztre szegezik..."* – Románcsügés; *„...magas hegyekben visznek magas keresztfára feszítnek, kétkezem kétfelé szegzik lábaim egymásra verik..."* – Gyimesfelsőlok, Ugra-pataka), a *világ* romlására törő *gonoszok* lakta *sötét hegy nagypénteki* birodalmát idézi, a ráolvasók kapcsán már említett *„erős kősziklák", „feteke kősziklák", „nagy sinka mezők", „hideg erdők, hideg havasok", „puszták", „rengeteg erdők", „hasztalan helyek"* sötét világához kapcsolódik.

A *fény* és a *sötétség* egymásnak feszülő, nap mint nap harcra kelő birodalma természetesen nem különül el egymástól élesen, a *jó* és a *rossz*, az *isteni* és *ördögi erők* a Tatros menti csángóság hitében, mindennapjaiban váltakozó arányokban kavarognak, gyakran maguknak a csángóknak is igen nehéz eldönteni, amit éppen tesznek – kivált a gyógyítások, rontások, a különböző „paratikák" világában –, vajon valóban „Isten hírivel való"-e. Kételyeiket imádságaikban is megfogalmazzák, erre utalhat a pénteki imák két motívuma: a szövegekben hangsúlyosan jelen lévő *„feteke főd"* és a ritkábban emlegetett, ám legalább olyan fontosságú *„teremtő főd"* képe. A *„feteke főd"*, a gonoszok járta világ, a vágyak és érdekek sűrű anyagába kövült, kiszolgáltatott emberi közösség képzete *(„Fekete földön jártadba / Hirdessed az én keves imádságomat..."* – Gyimesközéplok, Bükkhavas-pataka; *„Eljártam, én Áldott Szent Anyám / A fekete főd nek főd szinyire..."* – Magyarcsügés). A Megváltóját váró *„feteke főd"* – az imák és ráolvasók egyesített tanulsága szerint – ugyanakkor maga is képes részesülni a ragyogó felső világ paradicsomi fényéből, hiszen az imádságok *„teremtő főd"*-ként is emlegetik *(„Haggyuk el, haggyuk el, / Én Áldott Szent Anyám, / Mer' lejártam a teremtő főd re..."* – Gyepece), szemben a gonoszok lakta alsó világgal, amelyet minden esetben a fény hiányával, a szubsztanciális sötétség körülírásával *(„feteke kősziklák")* jellemeznek. Ez a háromrétegű világkép (ragyogó *felső*, fénnyel átitatott *középső* és eredendően sötét *alsó világ*), amely egészében jellemzi a helybeli csángók hitét, egyúttal egyfajta *fény-emanációs rendet, hierarchiát* is jelent. A középső világban élő ember cselekedeteivel *felfelé* és *lefelé* is juthat. Imádságaival, tisztító böjtjeivel, szentelő ünnepi rítusaival a felső, míg rontásaival, fekete böjtjével, egyes varázscselekedeteivel az alsó világ kapuit nyitja meg, de megfelelően használt imáival, ráolvasó szövegeivel és az őket kísérő cselekedetekkel a két birodalom erőit egyszerre is kozmoszába idézheti. Én is így tettem most, hiszen írásomban mindkét világ, az alsó és a felső kapuit is megnyitottam kissé, hogy a mögöttük rejtőző erők legalább részben megmutathassák arcukat – úgy, ahogyan azt tapasztalataim szerint a csángóság máig látja.

BUDAPEST, 1999. NOVEMBER 11-ÉN, SZENT MÁRTON ÜNNEPÉN

A dolgozat végén látható, csinódi férfiing fonáján való gallérhímét ábrázoló rajz Csuzi Enikő munkája

JEGYZETEK

1 Gyimeseken a szokásos három „Lok"-ot (Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok és Gyimesbükk), Hárompatakon Kosteleket, Gyepecét és Magyarcsügést, Úz-völgyén pedig Egerszéket és Csinódot értem, de figyelembe veszem a továbbiakban a térképeken sem szereplő csobányosi és gyürkei apró telepek csángóinak a többiekével megegyező hagyományát is.

2 A székely-csángó *gamat* szó jelentése: tisztátalan, *„nem Isten hírivel való"*.

3 Bosnyák Sándor: A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. in: Folklór Archívum 14. 1982. 135. o. 532. sz.

4 Az *„avatás"* a csángóság szóhasználatában a gyermekágy hat hete utáni templomi megtisztulási szertartás, az *„oltár kikerülése"*, amely hagyományosan a gyermek keresztelésével egyidejűleg történik: *„Kb. negyven nap mulva a szülés után elmegy az asszony a gyermekével együtt a templomba az ún.* kiszabadulás-*ra. A templom ajtajában letérdel. Egyik kezében a gyermeket, a másikban pedig a keresztelésnél használt gyertyát tartja. A pap, akinek 12 tojást és egy tyúkot visz, imádsággal* kiszabadiccsa. *Amíg az asszony* szabadulatlan, *nem szabad kijárnia és nem szabad vizen átmennie."* (Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1942. 34. o.)

5 Bosnyák 1982. 135. o. 535. sz.

6 A kevéssé ismert *rekegő* alakjához l. Daczó Árpád: A gyimesi rekegő. in: Népismereti Dolgozatok Kriterion, Bukarest, 1981. 197-201. o.!

7 vö. pl. Pócs Éva: Tér és idő a néphitben. in: Ethnographia 1983/2. 177–205. o.!

8 in: Takács György: „Hova mentek, ti kántéros boszorkányok!?" Adalékok a Tatros menti csángóság boszorkányhitéhez. Kézirat.

9 vö. Kallós Zoltán: Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. in: Műveltség és hagyomány VIII. KLTE. Debrecen, 1966. 155. o.!

10 vö. Takács György: „Meg indul a Szent Antal nagy Kalastoromból..." Szent Antal tüzétől való csángó olvasások (in: „Kiálts Telyes Torokal", Debrecen, 1999., 105-126. o.)!

11 Bosnyák 1982. 111. o. 369. sz.

12 Kallós 1966. 144. o. (Kiemelések tőlem!)

13 Hoppál Mihály: Aki dudás akar lenni... A fájdalom jelentősége a sámán beavatási rítusban. in: Liget 1989/1. sz. 67. o.

14 vö. Diószegi Vilmos: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Akadémiai, Bp. 1998. 89-90. o.!

15 Magyar Zoltán: Szent László a magyar néphagyományban. Osiris, Bp. 1998. 162. o.

16 ih.

17 vö. Gál Péter József–Molnár V. József: Idvezlégy, kegyelmes Szent László kerály, Magyarországnak édes oltalma. Örökség Könyvműhely, 1999. 56. o.!

18 vö. Balogh, 43. o.!

19 Mindhármat vö. Gál–Molnár V. 57. o.!

20 Bosnyák 1982. 108. o. 318. sz.

21 Tánczos Vilmos: Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1995. 42. o.

22 A *Tejút* elnevezéseire és a Bornemisza-féle *„bájoló imádságok"*-beli *„regös nagy vth"*-tal való kapcsolatára l. pl. Kandra Kabos:

Magyar Mythologia. Eger,1897.; Zsigmond Győző: Égitest és néphagyomány. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1999.; Bolgár Ágnes: Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból. Bp. 1934.!

23 Tánczos Vilmos: Keletnek megnyílt kapuja. Kolozsvár, 1996. 99. o.

24 Bosnyák Sándor gyűjtései. in: Örökség 1992. 1. sz. 15. o.

25 Vécsey Gyula: A Napbaöltözött Asszony legendája. Kézirat. Csíkszereda, 1976. 9. o.

26 vö. Takács György: „Erre ülj fel, ne a csikó hátára!" Egy csángó varázscselekedet ősvallási hátteréről. in: Turán, Új II. évf. 1. sz. 1999. február–március, 60. o.!

27 vö. Gazda Enikő–Benedek H. Erika: Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban. in: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Kolozsvár 1997. 272, 284. o.! (Hasonló szövegű ráolvasókat közöl Bosnyák 1980. 1427, 1428. sz. alatt a moldvai *Lábnikból: „Anyám csinála egy nagy asztalt, / elvága egy fejér lovat, / az egész pokolszökést odahívta. / Menjetek a kősziklákra, / ahol a kutyák nem ugatnak, / s a kakasok nem kukuríkolnak, / menjetek!"; „A király csinála egy nagy asztalt, mindegyiket meghívta, / csak a pokolszökést nem hívta meg. / A pokolszökés bánatos lett, / reament erre az emberre. / Térj meg, térj meg, / Menj bé a pokolba, / ahol harangszó nem hallik, / s ott legyen nyugodalmad!"*)

28 Gál–Molnár V. 63. o.

29 vö. Bolgár, 24. o. 2. sz.!

30 Zsigmond, 54. o.

31 Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. in: Folklór Archívum 12. 1980. 29. o. 169. sz.

32 vö. Honko, Lauri: Finn mitológia. in: Tejút fiai. 1980. 188–213. o.!

33 vö. pl. Kandra, 389. o.!

34 vö. Takács György: A vétett út legyen meg. Egy csángó tojáshím mítikus kapcsolatairól. in: Turán I. évf. 2. sz. 36-42. o.; valamint „Utak" (Válasz Makoldi Sándorné hozzászólására) in: Turán II. évf. 2. sz. 57–66. o.!

35 vö. pl. Bolgár, 23. o. 1. sz.; 26. o. 8. sz.!

36 vö. Vámos Ferenc: A kozmosz a magyar mesében. Bp. 1943. 47–48. o.!

37 Hérakleitos Múzsái vagy A Természetről. Összeállította és az utószót írta: Steiger Kornél, Helikon, Bp. 1983. 36. o. 93. töredék.

38 vö. Bolgár, 25. o. 4. sz.!

39 vö. Kallós, 148. o.!

40 A kosteleki óriás-történettel szinte szóról szóra megegyező szöveget olvashatunk Mészáros Gyula: A csuvas ősvallás emlékei c. könyvének (MTA. Bp. 1909.) 52–53. oldalán.

41 vö. még Salamon Anikó: Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Helikon, Bp. 1987. 57–60. o.!

42 Bosnyák 1982. 99. o. 225. sz.

43 Bosnyák 1982. 99. o. 229. sz.

44 vö. Kallós, 150. o. 2. sz.!

45 vö. Csoma Gergely: A somoskai ráolvasófüzet. in: Néprajzi Látóhatár III. évf. (1994.) 1–2. szám, 254. o.!

46 vö. dr. Pressing Lajos: A Saturnus archetyposa. Buddhista Miszszió Dokumentáció, Bp. 1986. 26. o.!

47 A ráolvasó román szövege a következő: *„Şarpe, şerpoaică, / Ied, iedită, / Ai venit din iad, / Din iad în pământ...".* Hasonló szövegű olvasást a Tatros menti csángók között az elmúlt tíz évben Kosteleken kívül nem hallottam.

48 vö. Kallós, 147. o. 2. sz. és 149. o. 18. sz.!

49 Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. Pest, 1854. 48. o.

50 im. 50. o.

51 vö. Varga Zsigmond: A ősmagyar mitológia szumir és ural-altáji öröksége, San Francisco, én. 262. o.!

52 Horváth Cyrill: Középkori magyar verseink (RMKT I.), Bp. 1921. 140. o.

53 vö. Vanyó László (szerk.): Apokrifek (Ókeresztény írók 2.) Szent István Társulat, Bp. 1980. 338–339. o.!

54 vö. Dömötör Tekla: A népszokások költészete, Akadémiai, Bp. 1983. 139–145. o.!

55 Salamon, 39. o.

56 Kandra Kabos: Aba Samu király. Bp. 1891. 134. o.

57 Varga, 264. o.

58 vö. pl. Bosnyák 1982. 84. o. 132. sz.; Salamon, 39–43. o.; Magyar; Gál–Molnár V.!

59 vö. Vécsey 1976. 8. o.!

60 vö. Vécsey Gyula: A csíksomlyói Salvator kápolna szentélyének különleges rései. in: Országépítő 1992/3–4. 65. o.!

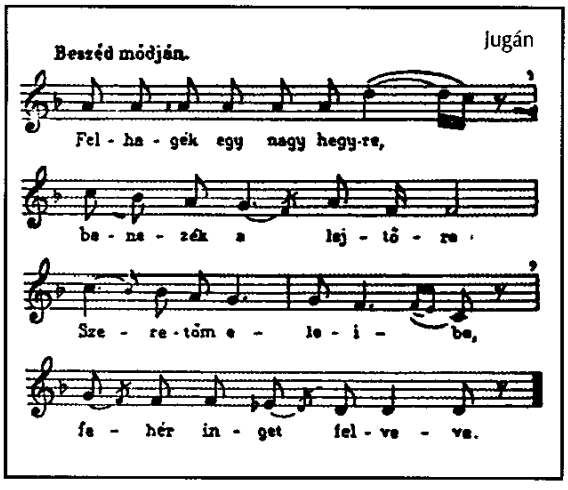
HARANGOZÓ IMRE

„Felhagék egy nagy hegyre, benezék a lejtőre..."

EGY KÜLÖNÖS ADATCSOPORT A MAGYARSÁG ŐSI VILÁGKÉPÉNEK ÉS HITVILÁGÁNAK A KUTATÁSÁHOZ

A magyarság Szent István előtti hitvilágának kérdése jó két évszázada élénken foglalkoztatja a kutatást és a gondolkodó magyar közvéleményt. Ez a fokozott érdeklődés indokolt is, hiszen ha nemzetünk és műveltségünk belső felépítését meg akarjuk ismerni és érteni, meg kell néznünk népünk világról alkotott képét. Most nem egyes korok állandóan alakuló népi képzetköréről, a társadalmi formák, a birtokviszonyok és a termelőeszközök változásainak szorításában lévő látásmódjáról kívánunk szólni, hanem arról, ami ezek mögött, tértől és időtől függetlenül változatlan maradt a hagyományőrző közösségek fönnmaradásának utolsó idejéig, sok esetben napjainkig.

Néprajzi gyűjtéseink során igen sok olyan adattal találkoztunk, ami nem tartozik az adott kutatási terület fő irányába, de érdekes mivolta miatt megőrzésre, lejegyzésre méltónak találtuk. Így gyűlt össze az a kisebb dossziéra való adat, amit most ismertetni kívánunk. Hitünk szerint az alábbi szövegekben megjelenő szituáció népünk műveltségének és hitvilágának olyan területére enged bepillantást, amely ez idáig ismeretlen volt számunkra. Ez a terület lehet, hogy csak általánosan az ősi gondolkodásmód és képzetvilág megnyilvánulása, de az sem kizárt, hogy egy régi rítus a népi emlékezet által megőrzött szövegekben fönnmaradt emléke.

Most következzen az a népdal, amely erre a kérdéskörre irányította figyelmünket. A népdalra a magyar nyelvterület legkeletibb és egyben legarchaikusabb területén, a moldvai magyarok között, a Románvásár közelében lévő Kelgyeszten bukkantunk. Olyan vidéken, ahol mára igazzá vált Zajzoni Rab István látnoki erejű versének megállapítása: *„Már minálunk a magyar szó, ritka mint a fehér holló..."*

„Felkíszülék fejírbe,
Fejír galamb kippibe,
Felkíszülék fejírbe,
Fejír galamb kippibe,

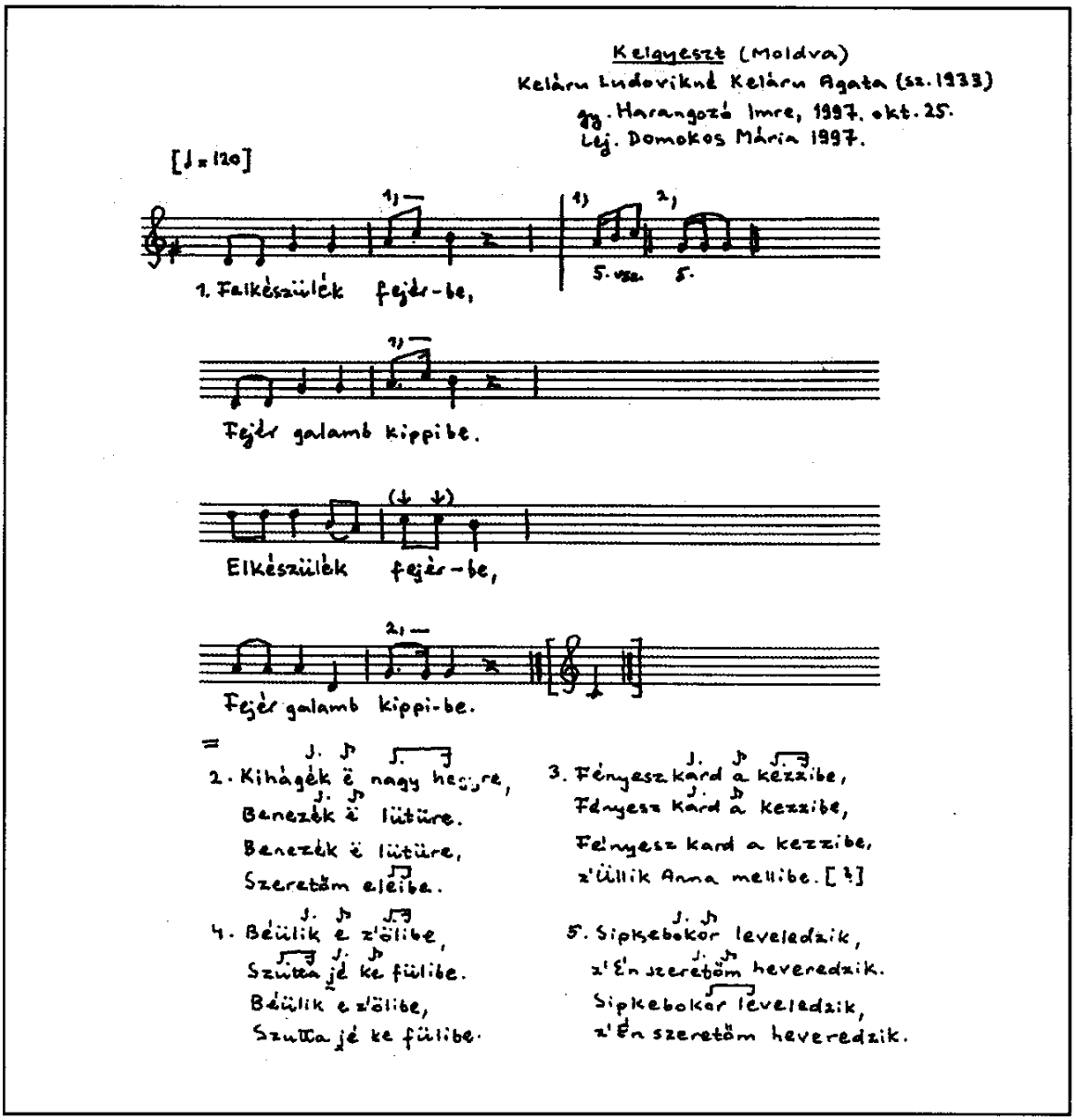
Kihágék e' nagy hegyre,
Bénezík e' lűtüre,
Bénezík e' lűtüre,
Szeretőm elejibe.

Finyesz kard a kezibe,
Finyesz kard a kezibe,
Finyesz kard a kezibe,
Züld ikon a mellibe.

Beülék e -zölibe,
Szuttogék e filibe,
Beülék e -zölibe,
Szuttogék e filibe,

Sipke bokor leveledzik,
-zÉn szeretőm heveredzik,
Sipke bokor leveledzik,
-zÉn szeretőm heveredzik."[1]

A dal kezdetben pusztán azért volt ránk lelkesítő hatással, mert az 1930-as években gyűjtötte ezen a vidéken egy változatát Balla Péter kiváló népzenekutatónk, aki Lükő Gábor inspirálására kereste föl a moldvai magyarokat. Azért is nagy jelentőségű népdalunk mai előfordulása, hiszen az adatközlő épp Balla gyűjtésének idején született, olyan közegben, ahol a magyar szó mára teljesen elhalkult. A Balla által még gyűjtőpontként

jegyzett Steckófalván és Jugánban mára senki sem tud magyarul, esetleg egy-egy öregasszony. A nyelvi helyzetet már több mint hat évtizeddel ezelőtt Balla így jellemzi: *„Katolikus vallásukat nagyrészt ma is tartják, amikor már a magyar nyelvet lassan-lassan elfelejtik. Még egy szót sem tudnak magyarul, akkor is »ungur«-nak nevezik magukat, és az őket körülvevő népek is magyarnak nevezik őket."* No de nézzük a Balla Péter által Jugánban lejegyzett népdalunkat:.

„Felhágék egy nagy hegyre,
Benezék a lejtőre,
Szeretőm eleibe,
Fehér inget felveve.

Fehér kalap a fejibe,
Fehér kalap a fejibe,
Én egy Uram teremtőm,
Bezzeg beteg szeretőm.

Pánkot süték nem evék,
Pánkot süték nem evék,
Se bort hozék, nem ivék,
Kenyért hozék nem evék.

Én Istenkém, gyógyítsd meg,
Én Istenkém, gyógyítsd meg,
Félórában nyugoszd meg,
Félórában nyugoszd meg."[2]

Vegyük sorra azokat a jegyeket, amelyek e két népdalban megegyeznek.

1. Különösen fontos szerepet kap bennük a hegyre történő kimenés, „kihágás".

2. Ugyanilyen jelentősége van a völgybe való betekintésnek is.

3. Mindkettő szerelmes dal, tehát párválasztással kapcsolatos.

4. Példáinkban különös jelentőséggel bír a fehér ruha.

Az itt fölsorolt négy jellemző tulajdonságra még visszatérünk, de most nézzünk további párhuzamokat. Szembeötlően sok a hasonló képpel induló archaikus imádság is, épp itt, a moldvai magyarok körében. Erdélyi Zsuzsanna 1970 óta egy Moldvából származó imádság kezdősorát választotta az archaikus imádságot folklorisztikai kategóriává emelő könyvei címéül. Az imádság – amelyet a moldvai Diószénből Szárászra települt csángó-magyarok egy jeles hagyományőrzőjétől, az 1906-ban született Benke Jánosné Benedek Rozáliától gyűjtött Erdélyi Zsuzsanna – így kezdődik:

„Hegyet hágék,
Lőtőt lépék,
Kő kápolnicskát láték,
Bellől arannyas
Küel irgalmas
Szent Világ Úrjézus benne lakik vala."[3]

Most pedig nézzünk egy másik szöveget, amely szintén déli csángó környezetből való. 1994. május 22-én bukkantunk rá a Bákó városa közelében lévő Újfaluban. (Ma Nicolae Balcescu.) Az 1936-ban született Dobos Magda így imádkozik:

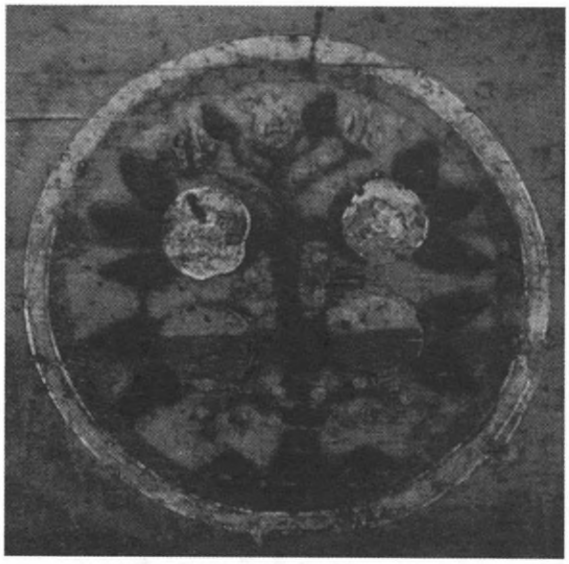
„Ma péntek, annak a napja,
Ki kénnyán eszik eszete,
Kinek lefolyódott e áldott szent viére,
Hegyet, hegyet hágék,
Létét, létét szállék,
Ott vala egy kalalmasz tolmecska,
Abba' vala mi urunk Jézusz Krisztosz,
Szent székibe lílvel,
Szent haja leeresztve,
Szent könyvei elcsordulva,
Menen ott elé Szent Lukács evangyélisz,
Kérdi: mért szírsz, mért szírsz,
Mi urunk Jézusz Krisztosz,
Hogy ne szírjak, keszerédjek,
zÉn magosz keresztfámat kell felvigyem a Kálváriára,
Kétoldalt ott felfeszíccenek,
Ki ezt elmongya háromszor e napba,
Annak a -zlszten megbocásza a bűnnyeit."[4]

Az utóbbi, nyilvánvalóan töredékes szövegünkből kitűnik, hogy a hegyre hágásnak, és a hozzá kapcsolódó lőtő lépésnek nagy jelentősége van a hagyományos gondolkodásban. Aki ezt a nem mindennapi szakrális utat meg tudja tenni, részese lesz a megváltás misztériumának. Népünknél ez természetesen keresztény tudattartalomhoz kötődik. De maga a szakrális cselekedet a kereszténységet megelőző időkből ered. Erdélyi Zsuzsanna is fölfigyelt erre, mikor egy igen távoli, de kétségtelenül jogos analógiát közöl idézett könyvének 354. oldalán:

„Az imádság kezdő sorai önkéntelenül is a szojot sámán-éneket juttatják eszünkbe, főleg, ha azt négyes szótagszámúnak vesszük:

lakottam föld, szülöttem föld
A Nagy-havas a Szív-havas
fölmegyek rá, fölhágok rá,
szellemtanya szellemtanya...
zúg a botom zsenge fenyő...

1. kép. Békés megyei menyasszonyi láda festett életfája a XX. század első évtizedéből. Jól kivehető rajta a hármas halmon álló kettős kereszt alapképlete, amely esetünkben virágba borult életfává lényegül. (Magángyűjtemény, Újkígyós; Harangozó I. felvétele, 1992.)

(Diószegi V.: Sámánok nyomában, 1960. Bp. 201. o.)"

Láthatjuk, milyen messzire visz bennünket az Erdélyi Zsuzsanna által fövetett analógia. Azonban azt a nagyon karakteres különbséget meg kell jegyeznünk, hogy a szojot sámanénekben csak a fölhágásról, tehát szakrális cselekedetünknek csak a feléről van szó! Íme itt is kirajzolódik László Gyula mély igazsága, amit ő maga élete egyik utolsó kiváló művében így fogalmaz meg: *„A magyar néprajz és ősvalláskutatás feledhetetlen alakja volt Diószegi Vilmos. Olyan sámángyűjteményt hozott létre, amely páratlan a világon. Ő fogalmazta meg legvilágosabban, hogy a magyar táltos közvetlen utódja lenne a szibériai sámánoknak. Valóban van néhány közös vonásuk (felesleges csonttal való születés, bika alakban égi küzdelem s néhány jelentéktelen jelenség), de sokkal nagyobbak a különbségek (a táltos nem emelkedik az ég különböző rétegeibe, a táltos nem éjszaka végzi a varázslatát, a táltos nem gyógyít stb.).."*[5]

A táltos és a sámán alakjának különbségeit e sorok írója a Magyar Fórum 1996. december 12-ei számában részletesebben összefoglalta. Az írás végső következtetésével egybehangzólag elmondhatjuk, hogy aki ma népünk ősvallását a samanizmusból próbálja levezetni, a részlegességből, a másodlagosságból törekszik származtatni az eredetit. Az analógiák számbavétele – mint az itt idézett példa is bizonyítja – nagyon fontos, de a folyamatokat, történeti, néprajzi, műveltségbéli mozgásokat nem fordíthatjuk meg.

De térjünk vissza eredeti gondolatunkhoz, a „Felhagék egy nagy hegyre, benezék a lejtőre..." kérdésköréhez. Az énekekről megfogalmazott, négy pontból álló jellemzésünknek csupán az első része igaz az itt közölt imádságokra is. Tehát különösen fontos szerepet kap az imádságokban is a hegyre történő kimenés, „kihágás". A korábban megfogalmazott kettes pontunk módosul, a

betekintés, benézés helyén a bejárás, azaz a „lőtőt lépék", illetve a „létét, létét szállék" szerepel. A harmadik, a párválasztás, szerelmi kapcsolat gondolat helyét egy transzcendens élmény, a krisztusi szenvedéstörténet szemlélődő megélése helyettesíti. Az öltözet, amit népdalainkban a négyes ponttal jelöltünk, itt említést sem kap, helyette a záróformula üdvösség-ígérete jelenik meg. Imáink legfontosabb jegyeit tehát így foglalhatjuk össze:

1. Itt is fontos szerepet kap a hegyre történő kimenés, „kihágás".

2. Nagy jelentősége van a völgybe való lépésnek is, tehát a mozgás kétirányú.

3. A hegyre hágás, lőtő lépés eredményeként a krisztusi szenvedéstörténet szemlélődő megélésében részesül az imádság végzője.

4. Az ima hatására az imádkozó az örök üdvösség reményét nyeri el.

2. kép. Világhegyen álló életfa egy múlt század második felében készült székelyudvarhelyi bokályon. Népművészetünk egyik jellegzetes „napvárta"-ábrázolása. (Magángyűjtemény, Újkígyós; Harangozó I. felvétele, 1992.)

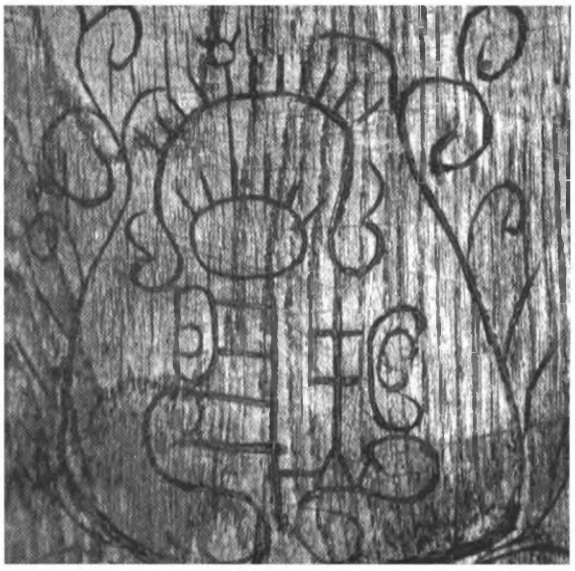
Arra, hogy mit is találunk a hegyre hágás, lőtő lépés eredményeként megtalált helyen, s egyáltalán mi is az a megtalált hely, újabb analógiák bevonásával tudhatjuk meg a választ.

„Barassóba kinőtt egy jegenye fácska,
Annak van, annak van harminchárom ága,
Egyik ága hajlik, ki Magyarországra,
Másik ága hajlik kincses Kolozsvárra,
Harmad ága hajlik bé nagy Móduvába..."[6]

Énekli egy a moldvai Gajcsána-Magyarfaluból Egyházaskozárra települt parasztasszony, Petrics Istvánné Csobán Anna. Amellett, hogy az énekben a világ köldökén, Barassóban nőtt egy égig érő, a Kárpát-medencét átfogó jegenyefa, jellegzetes szemléletet tükröz az is, hogy a keleti Moldova befelé, a hozzá képest nyugati Magyarország kifelé van.

Az égig érő fa meséje az egész magyar nyelvterületen ismert. Bosnyák Sándor szerint hatvannégy változatát gyűjtötték eddig össze.[7] Az ég köldökét a föld köldökével összekötő fa a világ tengelye. Ágai között lakik a Nap és a Hold. Az égig érő fa egyben létra is, amin fölhágva a testi szemeink elől elzárt valóságot pillanthatjuk meg. Ez a fa keresztény magyarságunknál az Úrjézus keresztje.

„Zsengitük a menyországban,
Kigyülnek e szent angyalak,
A szent templuhoz,
Kihallgasszák e szent miszét,
Felhágnak e Kálvária hegyre,
Ott uljan gyümülcsüsz fára feltalálnak,
A Krisztusz urunk vérivel felvirágozval,
Bémenen a Krisztusz urunk a Gecemány kertbe,
Felfogva szent kezeivel,
Leeresztve szent hajával,
Odamenen e szíp Szűz Mária isz kérdi:
Mért ülsz uljan szumurudon Szent Fiam,
Hod ne üljek Szent Anyám,
Amikor nekem a súf iduk üzenetet küldtek,
Hogy éngemet asszúpénteken elfognak,
Fakeresztre felfeszítnek,
Lábaimba, kezeimbe vaskirulukat béütnek,
Fejembe sipkekoronát béborítnak,
Vaszkesztyűkvel elszaggasszák az ién tesztemet,
Karbaszakval elkarbaszalnak.
E tevereikvel elszabdalnak,

3. kép. Címer egy 1802-ben készült mángorlóról. A tárgy Vincze Eszti számára készült jegyajándék volt. (Magángyűjtemény, Újkígyós; Harangozó I. felvétele, 1992.)

E bidesz nyálikval letöpdösznek,
Nagyund elsúfolkodnak éngemend Szent Anyám,
Vidd el ezt a két három igémet zÁdámnak fiaihoz,
Aki elmondja ez imádságat,
Öszte lefektébe', regvel felkeletben,
Az megszabaduljon, mint a mai született buba.
Ámen."[8]

A hagyományos magyar világszemléletben olyan fontos az eget a földdel összekötő fa, hogy még a címerünkbe is bekerült, a világhegy-hármashalmon álló világfa-kettőskereszt.[9] Régi királyaink címere ez. A király pedig, mint a pusztinai Szent István-énekből tudjuk, „hazánk fő oszlopa". Legalábbis régi nagy királyaink azok voltak!

Nemcsak a világnak van fája, hanem az embernek is. *„Inaktelkén, amikor a lány megszületett, a gazda a kapu sarkához egy fát ültetett, amely 18–20 év alatt magasra megnőtt. Ez volt a lány menyasszony fája, amelynek ágait lakodalomkor a lányos ház vendégei levagdosták, és tetejébe egy zsebkendőbe marhaszemet, aprópénzt tettek."*[10]

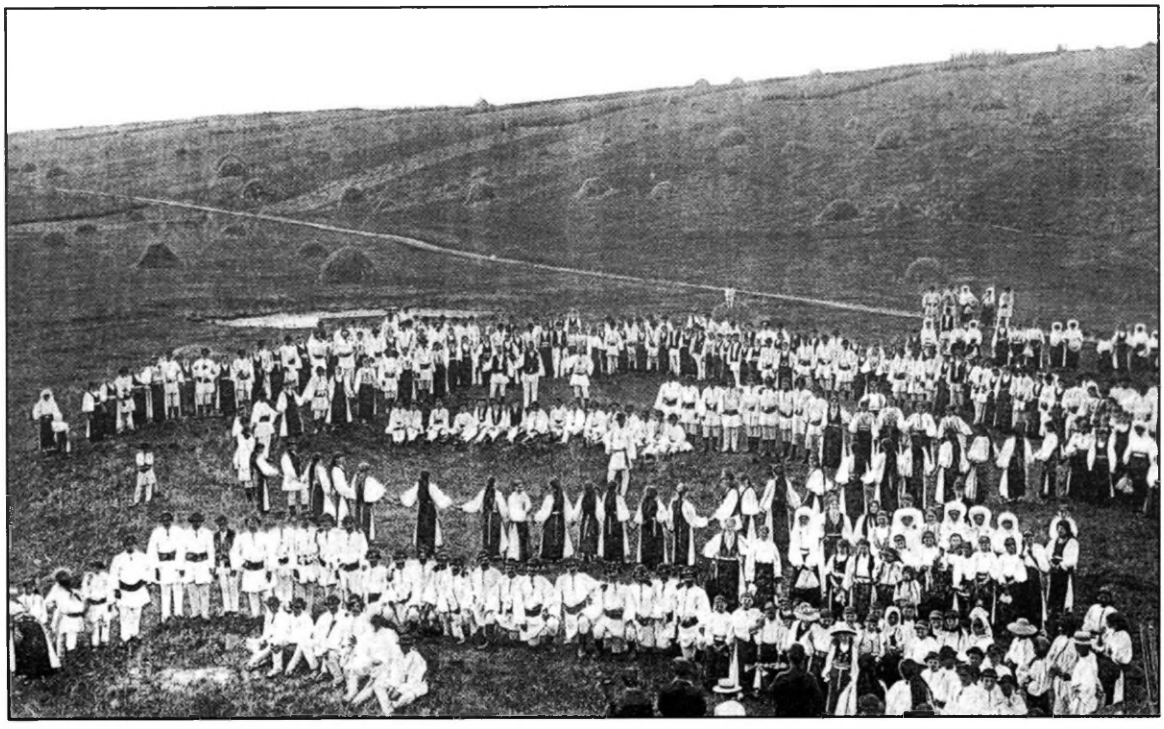
Mindenkinek van tehát saját fája is. Ez az élete-fája, az életfa. Ha ez zöld, viruló, boldog az élet. Ha az élet rosszra fordul, a fa is száradásnak indul. *„Kiszáradt az én örömem zöld fája"* – adta önéletírásának címéül a széki íróasszony, Győri Kali néni.

A bogdánfalviak emlékezete szerint Szent László király *„üdőjébe"* a magyar határ az Asszúszeret martján volt. Itt, a folyóparton ültetett egy fát a szent király. Ez szépen növekedett s zöldült egészen Mátyás király idejéig. Mikor Magyarország sorsa rosszra fordult, a fa is pusztulásnak, száradásnak indult. *„Még moszt isz megvan, de kiasszott..."*[11]

A hagyományos magyar gondolkodásban tehát minden embernek, de a közösségeknek, nemzeteknek is van fája. Ez a fa az Úrjézus keresztjében lett egyetemes érvényű. A magyar hagyomány azonban a keresztet nem csak véres kínzóeszköznek tekinti, hanem szépen zöldellő gyümölcsfának, ami vérrel virágozik, szentlélekkel gyümölcsözik. Ezt a fát láthatja meg a hegyet hágó, lőtőt lépő földi halandó.

Ismét szemügyre véve az idézett népdalokat és imádságokat, megállapíthatjuk, hogy esetünkben is megnyilvánul népünk analógiás gondolkodásának az a sajátossága, amely az emberi élet fordulóit, a születést, a párválasztást és a házasságkötést, valamint a halált egy rendbe utalja. Ne feledjük, lakodalmas szokásaink tele vannak arra való utalással, hogy a férjhez menő, tehát nemzetséget, családot váltó leány régi énje meghal, tehát el is kell siratni, és asszonyként, immár egy másik közösség avatott tagjaként újjászületik. A párválasztás misztériumának máig tisztázatlan, de mindenképpen igen ősi és nagy jelentőségű mozzanata a hegyre hágás és völgybe tekintés. A további kutatásnak ebben az ügyben komolyabban meg kell vizsgálnia a Kárpát-me-

4. kép. Leányvásár a havason. Pojána (Hunyad vm., 1908. Révész Béla felvétele).
A fiatalok évente egyszer ismerkedés, párválasztás céljából messze földről is elutaztak a leánynéző vásárba, amely Mátészalkán pl. Mária Magdolna napján, a Hunyad megyei Gainán július 13-án, az ormánysági Vajszlón Luca-napkor, Zengővárkonyban, a Mecsekben Lukács napján volt. Mindig ugyanabban az időpontban – helyenként vásárral, búcsúval is egybekötötték, de elsődleges célja a párválasztás volt. Ezért a lányok szépen felöltözve, magukat a legszebb ruhájukban megmutatva érkeztek – sok helyen ingó vagyonukat, hozományukat is magukkal vitték.
(Fogarasi Klára: Régi világ falun; Helikon Kiadó–Néprajzi Múzeum, Bp. 1996.)

dence jórészt nemzetiségi vidéken megmaradt leányvásárait, amelyek az esetek többségében magyar gyökerekkel rendelkeznek.

A másik vonulat, amelyet esetünkben imádságaink szemléltetnek, a megváltás és isteni kegyelem irányába tereli figyelmünket. Olyan mélyen rejtőzik ez a kép a magyar közgondolkodásban, hogy még a nemzethalál vízióját fölvető Kölcsey Ferenc is él vele nemzeti imánkban, a Himnuszban:

„Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúlt barlangjában,
Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában;
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál
S lángtenger felette."

Mi és milyen lehetett az a szakrális cselekedet, melynek emlékét csodálatos módon ősi imádságaink őrizték meg? Ki is végezte azt? Kinek a tiszteletére? Az itt fölsorakoztatott kérdéseinkre, valamint a cikkünkben fölmerült összes problémára a választ a bihari pásztorok emlékezete, s ami még megdöbbentőbb, gyakorlata adja meg. A Béli-havasok lábánál fekvő sík puszták népének szédítően ősi hagyományát a pásztorfejedelem, Sinka István egyik első verséből ismerhetjük meg, amelyet 1928-ban vetett papírra.

Napimádó

Állok fenn a hegyen
s bámulom
a hajnal tündöklő zászlaját,
a győzelmes, piros fényt,
ezt a száz ágra hasadó, roppant vérszin rubint.
És a sárga
köveket alattam oltárrá szentelem.
Mert pap vagyok én ma, hű aranysarujú,
napimádó táltos, aki
hószín palástomból a szívem
kitakarom s a mellemből a hegyre
vért csapolok a szent,
felkelő nap elé:
az én népemért ... Csudát
csorgatok ma a fényes arcú napra:
őseim énekét és vert ezüst kehelyből
az aratók szent dalát
tömjénezem felé.
És itt maradok az
igéret szaváig, itt fenn a hegytetőn.
Mert jaj,
remegve csókol a szerelmes lányajak
és az anyák
mellére cseppentett
élet méze kihül; a fák
meddőn zöldülnek ki
az én véreim földjén
s a barázdán besüpped
a remény kovásza, ó!
S amig meglengetem
Hószin palástomat
s a roppant kövekre forró vért locsolok, – a
felkelő nap fénye,

5. kép. A nagykereki várban található középkori festett ácsolt láda táltosábrázolása. (Harangozó I. felvétele, 1994.)

mint égi kegy szétterül
rügyek pattannak szét és
zengő akkordokkal búg a forrás orgonája:
a legtisztább zsoltár.
S a kőmáglyán
vakítón az igéret fellobog.
Aranysarumat ekkor
felcsatolom és
indulok a hegyről le a
véreimhez
és viszek
a lányajkakra
lángerejű csókot,
az anyák mellére forró,
édes tejet, a fák
rosjaiba
gyümölcstermő erőt,
és viszek
az én véreim földjére
a bronzkarú aratóknak
millió, fénylő, tengernyi búzakalászt."[12]

JEGYZETEK

1 Énekelte Keláru Ludovikné Keláru Agata, szül.: 1933. Kelgyeszt, gyűjtés: 1997. X. 25.

2 Az idézet és a népdal megtalálható Balla Péter A magyar népdal kis tükre c. könyvében, Magyar Élet Kiadása é.n.

3 A kiemelés tőlünk. Megtalálható Erdélyi Zsuzsanna Hegyet hágék, lőtőt lépék c. könyvében, a 353. oldalon. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1976.

4 Harangozó Imre: „Krisztusz háze arangyosz..." Lásd az 57-es számú szöveget. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1998.

5 László Gyula: A honfoglaló magyarok, Corvina, 1996. 61. o.

6 Csekéné Altrichter Judit: Egy csángó nótafa életútja és kedvenc dalai; Petrics Istvánné Csobán Anna, szül.: 1925. Szakdolgozat (kézirat), Eger 1988. 5-ös számú ének.

7 Bosnyák Sándor: Égbe vivő út, Örökség, 1991. 1. szám.

8 Szászka Erdős Péter, szül.: 1918. Szabófalva, gyűjtés: 1992. október 24. Harangozó Imre: „Krisztusz háze arangyosz..." Lásd a 88-as számú szöveget. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 1998.

9 Lásd Dúcz László: A közöttünk élő turulmadár, Lakitelek, 1993.

10 Vasas Samu: Népi jelvilág Kalotaszegen, Bp. 1994.

11 Petrás Mihályné Andor Katalin, Bogdánfalva, szül.: 1916, gyűjtés: 1994. VIII. 19.

12 Sinka István: Himnuszok Kelet kapujában. Kiadja a Szeghalmi Ref. Péter András Reálgimnázium, 1933.

Baráz Csaba

Törökasztal – oltárkő a Tarna völgyében

A Mátra és a Bükk vidékének legismertebb, legnevezetesebb erődítése a Tarna völgye fölé magasodó *siroki vár,* amelynek története e táj történelmét is reprezentálja *(1. kép).* A sziklás hegyormon omladozó rom megkapó szépségét bizarr kőtornyok, tufából kipreparálódott „kőgombák" fokozzák. A több méter magas „kőbálványok" mögött egy lefaragott tetejű sziklatömb – kitűnő kilátóhely – magasodik: a Törökasztal. Terméskőbe vésett tál alakú mélyedései, csatornái évszázadok óta némán őrzik titkukat: Vajon kik, mikor és milyen célból alakították ki azokat? *(2. kép.)* Mennyiben függnek összse a várral, annak történetével? Beilleszthetők-e a Tarna völgyében található szakrális elemek együttesébe?

A meredek sziklafalakkal övezett hegytetőn emelkedő építmény két részből áll, egy felsőből, amely a sziklacsúcsra épült s eredetileg belsőtornyos, szabálytalan alaprajzú vár volt, valamint az alsó várból, melyet két óolasz rendszerű bástya erősített meg. Az alsó várudvarból egy sziklába vágott lépcsős alagúton lehetett feljutni a felső vagy fellegvárba. (A folyosó alatt egy újkori sziklahelyiség bejárata nyílik.) A vár legősibb részét képező fellegvár sziklaalapzatába kazamataszerű folyosókat, termeket faragtak *(3. kép).* A feljáró alagútból jobbra is és balra is folyosók ágaznak ki, amelyek egy nagy, sziklába vágott teremben egyesülnek. A sziklahelyiségből egy lépcsőfeljáraton a felső vár közepének déli részén emelkedő dongaboltozatos terembe juthatunk. Ez a hajdani belső torony omladozó utolsó maradványa. A felső vár északkeleti részén lépcsőn ereszkedhetünk le az északi fal alatt – és részben azon kívül – sziklába faragott, néhol helyiségekké bővülő folyosórendszerbe. A sziklaalagútból hét ablaknyíláson tekinthetünk ki a fellegvár alatti, kőzetbe vájt sáncárokra, illetve a Tarna völgyére.

Vargha Tivadar és Pásztor József úgy gondolták, hogy ez a felső vár képezte az első építkezési periódust:

1. kép. A siroki vár látképe délnyugat felől

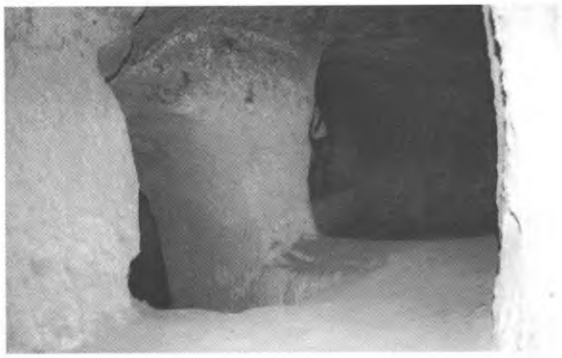
2. kép. A Törökasztal reggeli fényben

„A siroki vár tehát kezdetben természetes sziklavár, vagyis ősi pogányvár volt. A hegy pereme egymásra rakott óriási nagyságú sziklákkal volt beszegve, bent a szikla belsejében pedig kőbevájt barlang-utak képezték a menedéket." (Vargha T. 1912. 137.) Lehet valami abban az elgondolásban, hogy az alagútrendszer kifaragása megelőzte a felső vár szabálytalan alakú kövekből rakott falazatának felépítését, hiszen a folyosók, termek túlnyúlnak azon, és néhány kürtőszerű ablak (szellőzőakna?, égboltfigyelő nyílás?) is a várfalon kívül nyílik *(4. kép, 1. ábra)*.

Még ehhez az első, *sziklavár-periódushoz* tartozhat az alsó szinten lévő sziklából kifaragott, de felmenő falú kaputorony, amelybe egy V alakúra kivájt gyalogkapun lehetett bejutni. Az északi külső védelmi öv felé néző ovális alakú lőrés alakja a kézi íj használatának idejére mutat *(5. kép)*.

A később épített alsó vár bejáratát az északi fal közepe tájékán egy beszögellésben alakították ki, előtte kisebb farkasverem volt. A ferde homloksíkú sarokbástyák falain tölcsérbélletes ágyúlőrések láthatók. Az északkeleti sarokbástya tövében egy 20 méter mélységig kitisztított kút, az északnyugati sarokban pedig egy sziklába faragott gabonásverem van, tetején beöntőnyílással, oldalán a gabona kiszedésére szolgáló ajtóval. A déli falhoz egy hosszúkás kőépület – talán istálló – támaszkodott, melynek csak alapfalai maradtak meg. Még fellelhetők a hajdani faházak tartóoszlopainak sziklába vésett cölöplyukai is.

A vár sajátsága még, hogy az alsó vár két kapuján – azok szűk volta miatt – csakis gyalogos vagy lovas juthatott be, kocsik azokon nem közlekedhettek. A felső

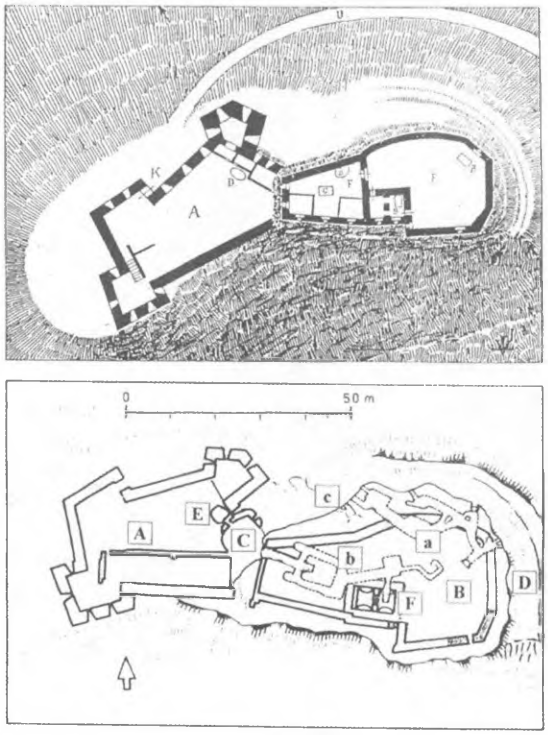

3. kép. A felső vár sziklafolyosói

4. kép. A sziklafolyosó várfalon kívül nyíló ablakai

1. ábra. A siroki vár alaprajza
Vargha Tivadar (felső rajz) és Kovács Béla (alsó rajz) nyomán. A – sziklavár, B – alsó vár, C – szálkőzetből kifaragott kapuvédmű, D – sziklába vágott árok, E – kút, F – a lakótorony alsó szintje („mulató"), *a* – sziklafolyosók, *b* – kazamata, *c* – kőfülkék

5. kép. A szálkőzetből kifaragott kaputorony és a kézi íj használatára utaló lőrés

várba vezető meredek sziklafolyosón pedig kizárólag gyalogosan lehetett felkapaszkodni.

Az írásos adatok szerint a siroki vár első birtokosai az Aba nemzetség Borh-Bodon ágának tagjai voltak. Első okleveles említésével 1320-ban találkozunk, amikor a Csák Mátéhoz pártolt Borh-Bodon fiától, Demetertől a Károly Róberthez hű Debreceni Dózsa erdélyi vajda és Drugeth Fülöp szepesi ispán seregei elfoglalták. A király 1324-ben az Aba nemzetségbeli hívét, Kompolti Imrét nevezte ki várnagynak, aki 1339-ig viselte ezt a tisztséget. 1372-ben Domoszlai Miklós hevesi ispán volt a siroki várnagy, aki saját költségén kijavíttatta a rossz karban levő várat, ezért zálogbirtokként megkapta I. Lajostól. 1388-ban Tari László vette át a zálogösszeg kifizetése fejében, s a következő évben a király neki is adományozta a várat. Ezt követően hosszú peres-

6. kép. A Bálványkövek és a sziklavár látképe a Törökasztalról. Háttérben a Mátra vonulata látható

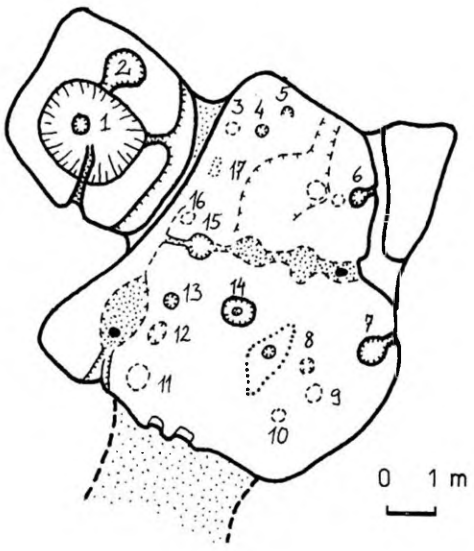

7. kép. A Törökasztal csatornával kifaragott üstszerű mélyedése

kedés támadt a Domoszlai- és Tari-leszármazottak közt a vár birtoklásának ügyében, hiszen mindkét fél igényt tartott arra. 1465-ben Tari László dédunokája minden birtokáról lemondott Országh Mihály nádor és Kompolti Miklós javára.

Kompolti János örökös nélküli halála után a várat Országh László, majd fia, Kristóf örökölte. Országh Kristóf kedvelt tartózkodási helye volt a siroki vár, feleségével, Zrínyi Ilonával ide is költözött. 1561-ben sarokbástyákkal erősítette meg a várat, az őrséget pedig 100 lovasra egészítette ki. Elhunytával a koronára szállt a vár tulajdona, így leánya, Borbála és annak férje, Török Ferenc 1569-ben vissza kellett hogy vásárolja. Nekik sem volt fiúgyermekük, ezért lányuk, Zsuzsanna és férje, a későbbi egri várkapitány, Nyáry Pál örökölte a várat.

1596-ban foglalták el a törökök, akik 1686. október 2-án ostrom nélkül adták fel az erősséget. Később visszakerült a Nyáry-örökösök kezére, akik 1842-ben gróf Károlyi Györgynek adták el. A vár a török idők után már nem játszik szerepet a történelemben, állapota folyamatosan romlik. (Kovács B. 1978. 555–556.)

2. ábra. A Törökasztal felszínének „térképe"

*

A várhegy nyergébe lesétálva megtekinthetjük a siroki vár látványához hozzátartozó három dácittufa sziklatornyot, az úgynevezett Bálványköveket *(6. kép)* – melyek népi elnevezései „Török ember, törökasszony és szolgáló", illetve „Pap, barát és apáca", de hívják őket „kőembereknek" is. A kőtornyokhoz fűződő népregét – Darnó király, Tarna leánya és az udvarló Bodony vitéz tragédiáját elbeszélő mondát – Kandra Kabos dolgozta fel 1901-ben. A várral átellenben pedig a *Törökasztal* hatalmas sziklatömbjét csodálhatjuk meg. A Törökasztal csúcsát valaha lefaragták, a vízszintesre kialakított felületébe pedig kisebb-nagyobb medencéket, tál alakú mélyedéseket, csatornákat, lyukakat vésték *(7. kép, 2. ábra)*.

A bükkaljai kaptárköveket is kutató Bartalos Gyula – egri történész-régész pap – naplójegyzetei tanúsága szerint sokszor megfordult Sirok környékén, így a Várhegyen is, és alaposan tanulmányozta mind a várat, mind pedig a riolittufa sziklákat (Baráz Cs. 1997.*b*). 1885-ben – amikor a fülkés köveket még *lobroknak* nevezi – így ír róluk: *„Sírokat vélek én tehát e lobrokban; meglehet ezt jelenti a Mátrában eső Sirok község neve is, hol hasonlólag rhyolith kősziklából vannak ilyen lobrok és emberalakok vágva."* (Bartalos Gy. 1885. 355.) 1891-es írásában pedig az *emlékkövek, bálványkövek* közt ismerteti ezt a helyet: *„Nevezetesebb ennél* (ti. a gyöngyössolymosi Csákkőnél) *a siroki vár kettős sziklacsoportja két átellenes hegycsúcson: egyik az, melyen a középkori várda épült, – másik a* török-asztal *csúcsa... A sziklák oldalain láthatók* szabálytalan fülkebevágások." (Bartalos Gy. 1891. 137.) A *Heves megye őskorában sziklasírok* címszó alatt találkozunk Sirok nevével: *„Sirok határában, a Várhegy szikláiban,* vakablakokat *és* tágasabb fülkéket *fedeztek fel s a vár falainak sziklaalapján levő fülkék megelőzték a lovagvár építésének korát, mert több helyen e fülkék üregeit beépítették. E régi nép alkotásait tüntetik fel ugyancsak a Várhegyen egyéb faragott sziklák is: az ú.n. Török-asztal és ama három bálványkép, melyekhez a nép hagyományai fűződnek."* (Bartalos Gy. 1909. 443.)

Tehát Bartalos Gyula az egész Vár-hegyet, kopár szikláival, szakrális helynek tekintette. Hasonló véleményen volt Szendrei János is, akinek a Bartalossal és Kandra Kabossal 1892-ben lebonyolított tanulmányútjáról készült beszámolójában a következőket olvashatjuk: *„Sirokon a középkori várat vizsgálva, a casamaták ősi sziklabarlang lakásnak bizonyultak, itt-ott fülkés temetkezés helyével."* A Törökasztalról ő is megjegyzi, hogy *„lapos tetején üreg van vájva az esővíz összegyűjtésére, mely azután onnan egy kis csatornán levezettetett".* (Szendrei J. 1892. 369.)

Martus Ferenc pedig – aki a Bükkalja összes kúp alakú tufatornyát egykor fejjel rendelkező szoboralakzatok maradványainak tekintette – a Bálványköveken és a Törökasztalon fülkéket említ: *„A kaptárkőkultúra legmonumentálisabb emlékeit ismertem fel a siroki vár mellett levő kőbálványokban... A faragott fülkék nyomai itt is felfedezhetők, nemcsak a hármas kőbálványon, hanem a keletre ágaskodó ún. Törökasztal csoport kőoldalain is. Azonban itt, minthogy sokkal kitettebbek, bizony jobban el vannak mosódva, mint például a Purgál völgyben vagy a szomolyai csoporton."* (Martus F. 1957. 5.)

A bükkaljai kaptárkövek fülkéinek rendeltetéséről, készítőik kilétéről számos legenda, fetételezés, tudományos feltevés született. Az Eger környékén megőrződött hagyománykincs egyik változata egy Szent István korabeli pogánylázadás emlékét idézi fel; eszerint az elesett vezérek hamvait helyezték a fülkékbe. Egy másik igen elterjedt szájhagyomány pedig arról szól, hogy a török időkben méhészkedésre használták a fülkéket. A készítők kiléte, valamint a rendeltetés körül zajló viták, találgatások végigkísérték a kaptárkőkutatás történetét. Voltak, akik a *„hun-magyar"* hősök vagy nagyobb nemzetségek síremlékeinek, *kelta* néptörzsek urnatemetkezési helyeinek vélték a vakablakos sziklákat, mások pedig bálványtartóknak, áldozóhelyeknek gondolták azokat. Saád Andor 1966-ban a Természettudományi Közlönyben megjelent ismeretterjesztő cikkének a *Megoldott rejtély* címet adta. Azóta az az általános felfogás, hogy a kaptárkövek a 11–14. századi erdei sziklaméhészet emlékei, s a fülkékben méhcsaládokat tartottak.

A kaptárkövek fülkéinek méhészkedésre történő felhasználásával kapcsolatban azonban felmerült néhány kétely! A 11. századtól számtalan adat, írásos feljegyzés tanúskodik a méhészet meglétéről a Kárpát-medencében. Bennük méhvadászokról, erdei méhészekről olvashatunk, de konkrétan sziklaméhészetről hallgatnak az oklevelek! Az eddigi régészeti feltárások sem erősítették meg ezt a feltevést.

Egyelőre úgy tűnik, hogy a rendeltetés kérdésének megválaszolására legtöbb segítséget közvetlenül a fülkék topográfiai adataiból – az egyes fülkék jellemzőiből, a fülkék egymáshoz való viszonyából – levont következtetések adnak. Elgondolkodtató például a fülkék égtájak szerinti változatos, sőt rendszertelen elhelyezkedése, rendkívüli formagazdagsága, melyek méhészkedés esetében ésszerűtlennek tűnnek. Egy másik probléma a sekély, keskeny, és az előredőlő, ferde fülkék megléte, amelyekben lehetetlen a méhek számára a lépépítés!

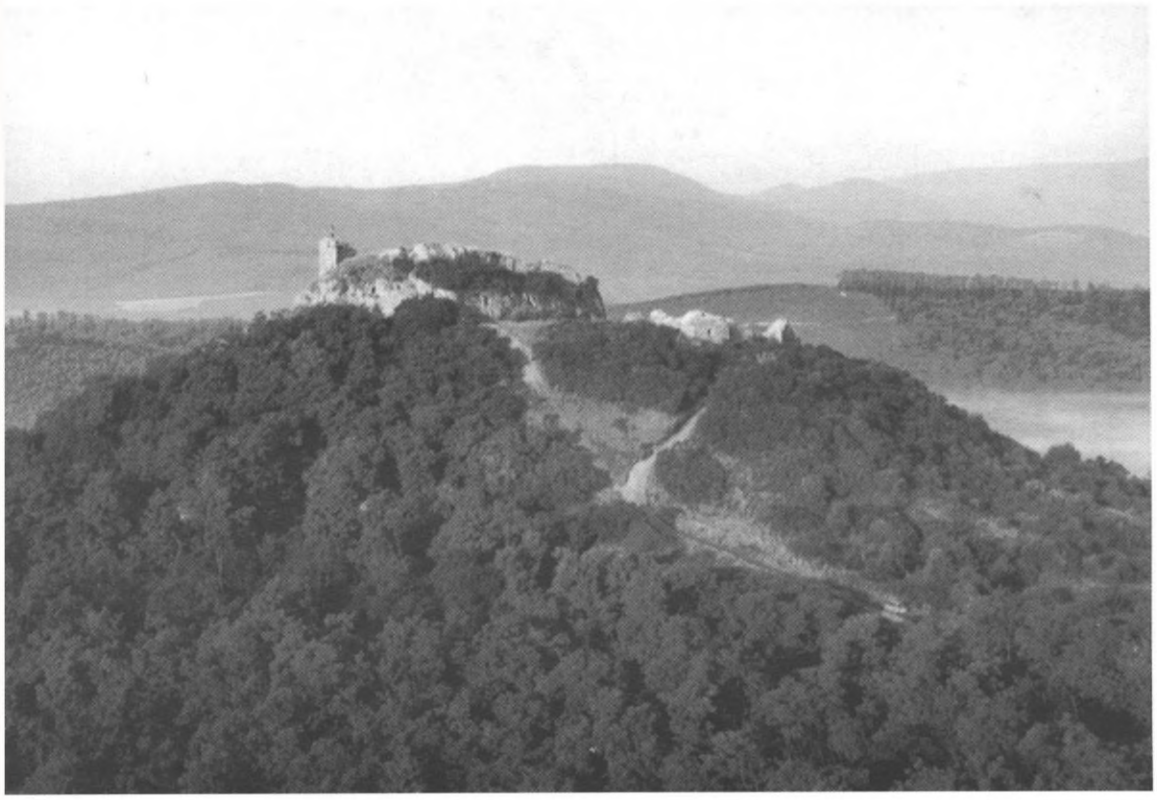
A Mihály Péterrel közösen végzett kutatásaink során egyedül a kultikus, áldozati célú fülkehasználatot illetően nem fogalmazódott meg kizáró ok! Úgy tűnik, hogy a fülkéket valamilyen vallási célzattal faragták a sziklák oldalába, tehát a kaptárkövekhez fűződhetett valamiféle szakralitás! Ugyanerre a következtetésre jutottunk a *kaptár* szó etimológiájával kapcsolatban is, amit itt most hosszadalmas volna ismertetni – azt megtettük egy tanulmányban. Annyit viszont szükséges megjegyezni, hogy a *kaptár* kompozitum két gyökszavát külön-külön megvizsgálva (*kap, käp* – szobor, idolum, szentkép a bolgár–török nyelvben; *kép* – forma, alak értelmű a magyarban; *tar* – honfoglalás előtti török jövevényszó, tor, törvény, döntés, szokás jelentéssel) arra az eredményre jutottam – a német kis kamra, rekesz értelmű *käfter*-ből történő eredeztetéssel szemben –, hogy a *kaptár* szavunk törvénnyel, szokással, rítussal kapcsolatos valamilyen készítmény, faragvány (bálvány) megjelölésére szolgáló ősműveltségi fogalom! Akkor pedig az *ősmagyar, avar mitológia* örökségét kell benne látnunk, s a kaptárkövek kapcsolatba hozhatók e népek ősi hitvilágával. A bükkalji fülkés sziklák tehát valóban szakrális elemei a vidéknek (Baráz Cs. 1997.*b*; Baráz Cs.–Mihály P. 1995–1996.).

A Törökasztal oldalán már csak nyomokban találunk fülkékre utaló jeleket, viszont több kaptárkő csúcsán még jól kivehetők a Törökasztal tetején lévő, ember által kifaragott mélyedésekhez hasonló üregek, csatornák!

*

Véleményem szerint a Törökasztal sziklatornyának tetejébe vájt mélyedések rendeltetésére a Szent István-i keresztény térítések előtti magyar ősvallás áldozati szertartásai adnak magyarázatot. Ezt igazolandó idemásolok egy részletet a *Geographica Sacra I. Kaptárkövek* című munkám egyik fejezetéből, amely Ipolyi Arnold és Kandra Kabos Magyar Mythologia című művei alapján született.

Szent László király 1. számmal jelölt törvénykönyvében (1092, Szabolcs) lefektetett 40 egyházi intézkedés

8. kép. A sziklából kifaragott mélyítmény kelet felől

egyik törvénypontja (decr. 1.22.) fellép a *pogány szertartások* ellen, megtiltja a forrásoknál, vizeknél, fáknál, *köveknél* történő *pogány áldozati szertartásokat: „...quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverit, vel ad arbores et ad fontes, et lapides oblationes obtulerit.."* (aki pogány szokás/nemzetségi-nemzeti szertartás szerint kutak mellett áldozik vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visz...). Nem bizonyítható, de könnyen elképzelhető, hogy a *lapis* szó értelmébe – mely *Ipolyi Arnold* szerint egyfajta *„pogány"* oltárkövet, kőoltárt jelenthet – a siroki Törökasztal is beletartozott.

Ha a sziklák felületébe faragott fülkék, lyukak, tál alakú mélyedések, csatornák mibenlétét e *„pogány"* vallás, egyáltalán a keleti *„nomád"* társadalmak hitvilágának sajátosságai felől közelítjük meg, e kísérlethez Ipolyi Arnold Magyar Mythológiáját kell segítségül hívnunk. (Ipolyit minden alap nélkül vádolták meg azzal, hogy *ősmagyar isteneket „konstruált zavaros kútfők tömkelegéből"*. Ő nem kitalált, hanem alapos munkával összegyűjtött adatokból rekonstruált egy hiedelemrendszert, szóhasználatával *mythologiát*. A már-már feledésbe merülő mitológiai tudat emlékeit az utolsó pillanatban ragadta meg, adatai ezért is figyelemre méltóak. Művében központi probléma az áldozatra vonatkozó hiedelmek, mondai hagyományok, krónikás adatok összegyűjtése, elemzése. Ezek az ősi magyar hitvilág kutatói számára ma is gazdag forrásanyagot jelentenek!)

Áld. Áldozat. „Az isteni tisztelet kitűnő jelensége az áldozat, az istenségnek nem csupán szóval, de tettel, ajándékkal tisztelése." (Ipolyi A. 1854. 522.)

Szent helyek. „Hogy őskorunkban hasonlóan (ti. mint a szkítáknál, a szabadban) végeztetett az isteni tisztelet alkalmilag választott bizonyos helyeken, nemzetünk költöző, vándor, barang élete gyaníttatja; hogy az ily helyek az ősi természetvallási tisztelethez alkalmazva választattak, a természetelem tiszteletét feltételezi; mint ezt emlékeink is tudják még. László törvénye (decr. 1.22.) tiltja még a források, vizek, fák s kövek melletti pogány áldozatokat..." (Ipolyi A. 1854. 487.)

Oltár. Az áldozati szertartások elvégzésére oltárokat állítottak, lapos oldalú, különleges köveket alkalmazva. Nagy valószínűséggel *„László törvényeiben is a köveknéli áldozás eltiltása egyenesen ilyen oltárkövekre vonatkozik"*. (Ipolyi A. 1854. 496.) Középkori okiratokban, határjelentésekben gyakran szerepelnek oltárkövek, menedékkövek, bálványkövek.

Bálvány. „Voltak-e bálványaink is? Valószínűleg. A kő, melyen az állati véres áldozat leölettetett, szétvágatott, s az áldomásnál asztal és tálul szolgált; s az, mely a halott sírját jelölte, nem csak oltárrá lesz, de idővel bálvánnyá emelkedik, az oltár és sír felett álló alakká képeztetik." (Ipolyi A. 1854. 497.) De gondolhatunk a székely *kapubálványokra* (Malonyai Dezső, Lükő Gábor), vagy a palóc néprajzi csoport anyagi és szellemi kultúrájának egy sajátos vonására, a népi építészetük jellemzőjére, a kemencés lakószobában álló, mennyezetet tartó oszlopra, melyet *„boldoganyának"*, *„boldogasszony fájának"*, *„bálványnak"* neveznek, s aminek igazán statikai szerepe nem volt, viszont kultikus jelentőséggel bírt (Bakó Ferenc, Gunda Béla).

Néző. A később bálványokká magasztosult oltárkö-

9. kép. A vár és a Törökasztal összképe télen

veken a *táltosok, garaboncosok, deákok, a pogány idők tudós szerzetei, papjai* – kiket *boncosoknak* is hívtak – végezték szertartásaikat. A boncos elnevezés *Ipolyi* szerint arra figyelmeztet bennünket, hogy *„ők valának talán pogány vallásunk azon bélnézői, az állatok béléből jóslók, kikről krónikáink... még emlékeznek"*. (Ipolyi A. 1854. 461.) A *táltosok, mágusok, bölcsek, jósok, bűvösök, bájosok, varázslók, bélnézők, hugybanézők, áldozatnézők, oltáron nézők* különböző elnevezések, melyek a régi, *„pogány magyarok papjait"* jelölik.

Tehát az áldozati szertartásokhoz kapcsolódik a bélnézés, amikor az áldozati céllal leölt állat (ló, ökör, kisebb négylábú háziállat, kakas stb.) belét felboncolják, hogy abból jósoljanak. *Ipolyi* így ír erről: *„...mint már a hun mondákból Attila hadjárata előtti áldozatokról felemlítve találjuk: (Thuróczi:) magához hívatta az összes béljóst és látnokot, kiket... magával szokott vinni abban a reményben, hogy azok majd megmondják neki a jövendő dolgokat... Ezek pedig – ahogy a barbároknál dívott – megvizsgálták a barmok beleit. Jordanesnél még határozottabban: majd a barmok zsigereit vizsgálva, majd bizonyos ereket, a levakart csontokon a hunok számára kedvezőtlen dolgokat jósoltak. Tehát az izmokból és a csontokoni erekből jósolnak, mire már fentebb a különös papi, boncosi, bélnézői hivatalt is véleményeztem."* (Ipolyi A. 1854. 531.)

Hogyan zajlott le egy áldozati szertartás? *„A leölött áldozati állat vére az áldozathelyen készített verembe eresztetett, mire már az említett honti oltárkövek között lévő verem nálunk is mutatna, s talán ama bakonybéli odvas kövek, hol magába az oltárkőbe lehetett e célra üreg, odu vájva; majd ismét edényekben fogatott fel a vér, vele az oltárok, a jelenlevők megfeccsentettek, nálunk valószínűleg a hadistenség képe a kard leöntetett: mucro sanguinis aspergine tinctus* (Thuróczi krónika: vérfoltos kard)... *A leölött állat húsa valószínűleg katlanokban főzetett, mint a skytháknál... mit az áldozati állat elköltése az áldomásban feltételez... A megfőzött állat legjobb részlete a pulpa az istenségnek áldoztatott fel, talán szobra elébe tétetett vagy csak az oltáron hagyatott.."* (Ipolyi A. 1854. 531.) Vagy – teszem hozzá – az oltárkövek oldalába vésett fülkékbe helyezték az áldozati étket.

Ezen áldozatok közben a leölt állatok belsőségeit jóslás céljából a *bélnézők* (Bél-kő!), oltáron nézők, azaz a táltosok felboncolták, a kaptárkövek tetején lévő, csatornával ellátott kőbe vájt mélyedésekben, üstökben megvizsgálták... A siroki Törökasztal, az egri Nyerges, a demjéni Bányaél, Hegyeskő-tető és a többi bükkaljai kaptárkő csúcsába faragott lyukakra, tálszerű mélyedésekre, lefolyókkal kiképzett kőüstjeire tekintve mintegy megelevenednek a régmúlt idők kultikus szertartásai (Baráz Cs. 1997.*a* 19–21.).

A fentebb ismertetett vallási cselekmények, áldozatbemutatások magyarázatot szolgáltatnak ezen mélyedések rendeltetéséről. Ide kívánkozik Vargha Tivadar Az ősi Mátra regevilága című írásának egy részlete, amely a *„Mátra pogány korát"* eleveníti fel irodalmi eszközökkel (Vargha T. 1914. 110–118.).

AZ ŐSI MÁTRA REGEVILÁGA
(részlet)

Őseink egy Istent imádtak ugyan, de nem voltak keresztények, azonban az sem áll, hogy pogányok lettek volna, mert csak a több istent imádó népeket mondjuk pogányoknak.

Ez a vidék épen a mi őseinknek való hely volt. A Mátra rengeteg erdőiben töméntelen vad tartózkodott, a patakokban pedig rák és hal élt igen nagy számban. Dolog nélkül élhettek s egész szenvedéllyel űzhették legkedvesebb foglalkozásukat, a vadászatot és halászatot. Ez a szabad természeti élet körülbelül 100 évig tartott, vagyis, hogy rosszul fejezzük ki magunkat, ez az időszak volt a magyarok életében a *Mátra pogánykora.*

Népes volt ekkor a Mátra, talán lakottabb, mint ma; ezt mutatják legalább azok a kővel és sáncokkal bekerített helyek, szállások, melyeknek biztos nyomait még ma is pontosan megállapíthatjuk. Ilyen pogánykori szállás volt a Benevárbérc, meg a Kis- és Nagy-Torma teteje.

Fönt a bércek tetején sokszor hangzott akkor őseink kürtje – „vad csapáson, vízmosáson vadat űzvén". – Mikor pedig a nap nyugovóra szállott, a pásztorok kürtjének szava harsant oromról-oromra és a keleti bérc ormain felhangzott édes-bús dana hangjait rövid idő múltán Pata hegyeinek kürtje hangoztatta vissza.

A keleti ég pirkadásával újra megélénkült a hegyes vidék, csakhogy most néma minden mozdulat. A hegységet keresztben megszaggató völgyekből kékes füstoszlopok emelkednek egyenesen fölfelé a patakok partjain, iromba kövekből rakott pogány oltárokról, melyek körül pedig gyulák és garaboncok sürögnek-forognak. Lázasan, de szótlanul dolgozva készülődnek, várván a főpapot, táltost, hogy bemutassák Hadúrnak a szokott napi áldozatot. – Egyszerre megélénkül a völgynyílás és hosszú fehér ruhájában, ifjaktól-öregektől kísérve, jön az ősz táltos, a nemzetség legöregebb tagja.

Egyszerű köznapokon bárányt, gödölyét, vagy tulkot hoztak áldozatul, de most jelentős események előtt állhatunk, mert a menet végén hófehér mént vezetnek, melyen nincsen szeplő vagy folt, s melynek hátát vitéz még nem ülte meg.

A táltos kelet felé, az ős haza irányába fordul; karjait kiterjesztve, halk szavakkal üdvözli a reggelt, a fényt, az éltető napot, s míg ajkairól titkos szavak hangjai kelnek, a tömeg ajkairól előbb zümmögő, majd morajló erővel Hadak ura himnusza zeng az egek felé, a bércek oldalai pedig többszörösen verik vissza a végső hangokat.

Az ének elhangozván, az első gyula fényes acélpengét nyújt a táltos felé, melyen szikrázva villog a sűrű lombok között áthatolt első reggeli napsugár. A garaboncok ekkor az oltár elé vezetik a mént, mely nyihogva közelít, de a garaboncok karjainak acélos izmai olyan keményen tartják, hogy lábai leszögeződnek a parti kövek közé. A táltos újra imákat remeg, kezében magasra emelten, újra villan a kard, a következő percben pedig biztos kézzel markolatig döfi azt a nemes állat szügyébe. A vér a táltos hófehér ruhájára freccsen, a mén pedig horkanva rogyik össze.

Most a garaboncok az állat testét felhasítják, máját, veséit, szívét kiveszik, melyekből jövendő nagy napok történetét jósolja a táltos. A tömeg néma és csendes; minden arc a jós felé fordul, s minden szem annak ajkaira van szegezve. – A jóslat véget ért, a táltos a nemes részeket az áldozati tűzbe veti. Sír, pattog, serceg a tűz, a kékes füst feketére barnul és ennek láttára egyszerre eget-földet reszkettető mámoros ordítás száll az ajkakról: Huj, huj, hajrá! – És miközben friss gallyakkal a táltos vizet hint a szikkadó parázsra, a diadalordítás haladó dalba megy át, mely tovább hangzik a szállásaikra visszatérők ajkairól még akkor is, mikor már a távozókat elnyelte a hegység erdeinek mélye.

„A pogány szent hely később, a benne gyakorolt vallás enyésztével szétdúlatik, hogy nyoma is kivész, s még csak a későbbi, általános, megvető: pogányvár, bálványos vagy mesés tündérvár nevek jelelik kétes helyét; vagy a helyen az új hit szentegyháza épül, s az iránta gerjesztett magasztosb hit fénysugara által körülvéve, a pogány kegyeletes emlékezetet a teljes feledékenység éjébe süllyeszti. De itt is és ott is rejtve még lappanghat sokáig, maig, kiirthatatlanul, egy bemohosodott rom, kő, szikla vagy üreg, töltés és sánc alapon gyökeret vert virító rege, melyet ha a szerencsés kéz fellelt, újra világ derül az ős emlékekre; s ha az utóbbit kívánjuk, keressük az előbbit." (Ipolyi A. 1 854. 496.)

Az „egri triász" – Bartalos Gyula, a tudós pap, Kandra Kabos, az egri Főkáptalan Hiteleshelyi Levéltárának levéltárosa, és Türk Frigyes középiskolai tanár – a múlt század végén igen sokat barangolt az Eger környéki tájakon. Az Ipolyi Arnold szellemében dolgozó, kutató három férfi a régmúlt korok emlékeit, különösen az ősi hitvilág, a *„pogány"* vallás nyomait kereste szakadatlan. Meggyőződésükről így vall Türk Frigyes, aki egyébként tevékeny segítőtársa volt Kandrának a Magyar Mythologia megírását megelőző adatgyűjtésben: *„A Bükk rengetegeiben aludt ki legkésőbb az ősmagyar vallás áldozati tüze; a Lyukastűzkő Mikófalván, a Nagykő Sz.-Erzsébeten, az Imókő Tárkányon, a Peskő, a Bélkő az apátfalvi határban – megannyi kialudt pogány oltárok, csak nevökben lappang az ősi szikra."* (Türk F. 1889/1912. 84.) Másutt a siroki Kőbálványokról és a Törökasztalról írja le benyomását: *„Itt van mindjárt e két, szarvalakú terméskőoszlop. Csodálatos alkotás! A népmonda szerint »a kővé vált barát és apáca«. Közelebbről nézve valóságos csuklyás barát, kivehetők a fej és a karok; emberi kéz alkotásai. Bartalos Gyula dr. barátom azt mondja róluk, hogy pogány bálványok; a hegygerinc keleti végén lévő »törökasztal« pedig hajdani pogány áldozó-oltár. Hiszen rávall az alanti Bábavölgye is, melynek nevében mythologiai hagyomány él. Elpusztulhatatlan maradványok azon régi korból, midőn az ősvallás szent tüzei lobogtak fel itt, valamint a Bükkben és a Mátrában, áldozván a természet nagy istenségének: az Égnek, a Földnek, a Víznek, a Tűznek."* (Türk F. 1889/1912. 111.)

Kandra Kabos Magyar Mythologia című munkájának a *Szent helyek. Az istentisztelet szentélyei* fejezetében az ősvallás hegyi szent helyeit sorolja fel: *„Hegyiek: a már említett Bálványos hegyek, Pogányvárak és a mondák tündérvárai, a magában álló kőbálványok, oltárkövek s végül az alakításában és nevezetében egyiránt beszédes ormok s hegyrészek, mint: Áldomás feje, Áldozókő, Hamuhegy, Imókő (Eger vidékén), Tűzhalom Kézdi-Vásárhely mellett, domb, melyen Ipolyi szerint minden arra menő székely még megpihen. Hegyeskő, Fejérkő, Odvaskő, Oltárkő. (Utóbbi Hontban a jenői hegységben.) Istenhegy, Istenkelete stb."* (Kandra K. 1897. 258.)

Az *„ős áldozó helyeket"* illetően egyik legfontosabb adatközlője éppen Bartalos: *„Pogány áldozó helyek a) Mátrában: 1. Áldozó-kerek-vár Bodony határában, közel a sóscseri kerékvárhoz. 2. Asztagkő, alakjától nyerte nevezetét a solymosi határban. Közel esik hozzá az Üs-*

tökfő. 3. Nagy-Szokorecz, tót nevű roppant kőrakás tóhelyekkel a domoszlai határban. 4. Török-Asztal Sirok határában, alakjára, bevéséseire tekintve egészen pogány oltárra emlékeztet. Három bálványkővel. 5. Tűzkő neve és alakja után ítélve valószínűleg szintén áldozó kő lehetett a Tarna mellett Kőkútnál. 6. Sasvár a Kékes gerinczen. Ezt különös alakjánál fogva vélem ilyennek: b) a Bükk hegységben: 1. Áldozó-kő az Apátfalvi határban. 2. Bálvány Visnyó határában. 3. Kis-Vár Dédes határában alakjánál fogva. 4. Tüzenkő, most Szarvaskő. 5. Imókő Tárkány határában. Némi bevésés nyomai látszanak a sziklatetőn. 6. Buzgókő Málinkának határában. 7. Kerekdomb a varbói határban. 8. Ivács Új-Hutában. 9. Léleklyuk puszta Latorút határában. 10. Imoly kunhalmokkal a hegytetőn Kács határában. 11. Nagy-Dobrák a kisgyőri határban. 12. Istenhegy Miskolcz határában. 13. Lófőtisztása Kis-Győr határában. 14. Lóhullása Váraszó határában stb. (Bartalos Gyula dr. szíves közlése.)." (Kandra K. 1897. 504.)

Kandra az ősi áldozóhelyeknek három fajtáját különíti el: az alkalomszerűen felállított pogány oltárokat, a nemzetségi áldozóhelyeket, *„melyek a kereszténységben sem szűntek meg szent helyek lenni; hanem mint monostoros egyházak továbbra is nagy föld, nagy darab terület fölött maradtak a vallási élet irányadó központjai"*, és az egyes települések közösségi szent helyeit, melyek sziklák, dombok, halmok formájában maradtak fenn (Kandra K. 1897. 261–262.). Ehhez jegyzetben hozzáfűzi *Bartalos* véleményét: *„Bartalos Gyula ilyennek tartja még a következőket: 1. Áldozó gát Békésben. 2. Iraló hegy Tornában. 3. Esztátkő Borsodban a tárkányi határban. 4. Peskő a tárkányi és heves-leleszi határban. 5. A Pogony vagy Pogány várak sok helyütt. 6. Papkő szintén nem egy helyen. 7. Kis- és Nagy-Ótárkő. 8. A somodi kútfő nagy sziklája, melynek aljából egész folyó ömlik, teteje pedig sík térre van egyenlítve, fentebb pedig a dályomi őstelep van közvetlen közelében."* (Kandra K. 1897. 505.)

*

Véleményem szerint az Aba nemzetség e legősibb fészke, a siroki sziklavár tehát egyáltalán nem védelmi céllal épült (mélyült), de még csak birtokközpont rendeltetése sem volt. (Hadászati szempontból csak a 16. században bővítették.) Topográfiai helyzete, földrajzi fekvése, az archaikus sziklafaragási technológia, a közeli szakrális pontok (Törökasztal, a tarnaszentmáriai preromán stílusú kicsiny templom, a feldebrői centrális bazilika és altemplom, a szajlai Nagy-halom stb.) alapján megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy nagy valószínűséggel egyfajta kultikus centrum szerepét töltötte be. Táltosok (sámánok, papok) tartózkodási helye lehetett: „pogány kolostor"! Ha a Tarna völgyében az Alföldről elindulunk a folyó (a tudás!) *forrása* felé, akkor egyfajta „fontossági sorrend" is kibontakozik eme szakrális pontok között. A legdélibb építmény – a legkimunkáltabb, leggrandiózusabb – a feldebrői memoriális bazilika (sírkamra): az Aba nemzetség keresztény voltát hirdető templom mintegy „kirakatként" is funkcionált. A rejtettebb (rejtekibb), ősibb, organikusabb tarnaszentmáriai kicsiny templom a vallási szinkretizmus szép példája, erőteljes „pogány" vonásokkal. Tovább haladva északra találjuk a siroki sziklaépítményt, ami inkább mélyítmény a hegy csúcsán *(8. kép)*. A természetet alig alakították át, csupán kissé körülfaragták a sziklát, belemélyítve az üregrendszert. A legrejtekibb, legmeditatívabb létforma színterévé téve a hegyet. Az oltárkőként funkcionáló Törökasztal sziklájának is csak a tetejét faragták laposra, kialakítva rajta a rítushoz szükséges mélyedéseket. A forrás irányában találjuk a mitikus/történeti ős, az istenkirály nyughelyét, a Nagyhalmot – amit a táltosok, az őrzők tartottak szemmel a siroki Pap-kőről. (A Tarna völgyének szakrális földrajzát egy külön munkámban részletezem.) A siroki Vár-hegy egyben fontos vizuális láncszem is a Mátra gerince és a Bükk nyugati ormai között, remek kilátással a Tarna völgyére, az ott található verpeléti Földvárra – melynek szintén lehetett szakrális szerepe (lásd a *Várak vagy szakrális építmények? A bükkaljai Leányvár és Halomvár rejtélye* című írást) –, illetve a Mátra keleti gerincén lévő erődített pontok (Szederjesvár, Oroszlánkő, a nyugati gerinc déli nyúlványán helyet foglaló Nyesettvár) közvetítésével pedig ki az Alföldre, a távoli Bél-kőre, a Bükk ormaira! Így rajzolva meg egy lassan Atlantiszként elsüllyedő – organikus-kultikus geográfiai rendszert itt, a Tarna völgyében.[1]

IRODALOM

Baráz Csaba 1997.*a* – *Kaptárkő, oltárkő, bálványkő.* Főnix 5. 1997. 21–32.

Baráz Csaba 1997.*b* – *Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai.* Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIII. 177–249.

Baráz Csaba–Mihály Péter 1995–1996. – *A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkő-topográfia újabb eredményei és a fülkék rendeltetésének vizsgálata.* Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXI–XXXII. 63–105.

Bartalos Gyula 1885. – *Eger vidékének történetírás előtti emlékei.* In. Adatok az Egri Egyházmegye történelméhez. I. Szerk. Kandra Kabos. Eger, 1885. 322–362.

Bartalos Gyula 1891. – *Egervidéki „kaptárkövek" és barlangok.* Archaeologiai Értesítő XI. 136–141.

Bartalos Gyula 1909. – *Heves vármegye őskora.* In. Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1909. 431–444.

Ipolyi Arnold 1854. – *Magyar Mythologia.* Pest, 1854.

Kandra Kabos 1897. – *Magyar Mythologia.* Eger, 1897.

Kovács Béla 1978. – *Sirok – vár.* In. Heves megye műemléki topográfiája III. Szerk. Dercsényi Dezső–Voit Pál. Bp. 1978. 555–558.

Martus Ferenc 1957. – *Regélő kövek* I–II. Természetjárás 1957. 2., 3. szám

Szendrei János 1892. – *Múzeumok, társulatok.* Beszámoló Bartalos Gyula és Kandra Kabos kíséretében tett tanulmányútról. Archaeologiai Értesítő 1892. 368–370.

Türk Frigyes 1889/1912. – *Türk Frigyes munkái.* Eger, 1912.

Vargha Tivadar 1912. – *Sirok vára.* Gyöngyösi Kalendárium 1912. 135–146.

Vargha Tivadar 1914. – *Az ősi Mátra regevilága.* Gyöngyösi Kalendárium 1914. 110–118.

1 A Bükk-vidéken Born Gergellyel végzett radiesztéziai mérések is támogatják a fenti véleményemet. Terepbejárásunk eredményéről lásd Born Gergely rövid előzetes jelentését!

KANDRA KABOS

A siroki kőemberek

(UTAS ZSIGMOND: HEVESMEGYEI ÍRÓK ÉS ÍRÓNŐK ALMANACHJA. GYÖNGYÖS, 1901. 156–160.)

A siroki vár azon oldalán, mely egy tovanyúló gerincet alkot, magától a romoktól nem nagy távolságban, két „kőember" látszik. Ezen kőbálványokról szól a következő néprege.

A régi híres tündérország a legtovább Sirok tájékán állott fönn. Istenmezejétől Kőkútig és oldalaslag Parádig merő egy csodaszép tó volt. Benne tündérek fürödtek és látni is gyönyörűséges ezüst halak úszkáltak. A völgy alját Kőkútnál sziklagát rekesztette be és míg itt kútmélységű volt a víz, a sziklán át egy nyíláson csak annyi víz folyt keresztül amennyi száraz időben a túlvölgyön a jószágnak is csak szűkösen volt elegendő.

A tündérvölgyet környes-körül borzasztó rengetegek fogták be s a rengeteg fái, ha idegen vetődött volna ide, oly iszonyatosan zúgtak és félelmetes módon hajlongtak, hogy a leghelyrébb szívű vitéz is megrebbenve ugrott a tisztásra vissza és egyiküknek sem volt merszi a félsz miatt beljebb törtetni.

Pedig akármelyik aligha bánta volna. Itt a tavasznyi tavasz még örökös volt. Az istenmezei „kőszőlő" ekkor tájban még arany fürtöket termett. Az ösvényeken több volt az aranypor, mint a fövény. Az ezüst, a rubin úgy csillogott a tó fenekéről, mintha tele lenne csillagokkal. Hát még a sok drága gyümölcsfák! Dárius király, ha még annyi kincse lett volna is, od'adta volna darabjáért.

A bérctetőn meg az öreg *Darnó* király vára állott félig a föld alatt, félig a föld fölött. Kívülről, messziről látva puszta, természetes kőnél nem mutatott egyebet, de a belseje szemkápráztató volt a sok drágaságtól; kívánságból sem lehetett abban olyat látni, mi arany és drágakő érték számba nem jöhetett volna.

Jó öreg lehetett már a király, hanem bánata még öregebb volt. Mióta *Atilla* csalfa bűbájos módon a feleségét elrabolta, kerülte az öröm és talán már a mosolygást is elfelejtette volna, ha még örömét nem lelné *Tarna* leányában.

Hej, volt is ez olyan szépséges egy szép teremtés és olyan staturás, hogy beillet vón' még tündér szép Ilonának is. Nem hiába tartották róla, hogy nincs hozzá fogható a király egész birodalmában, pedig az még benn a hegyben a jó isten tudja, hogy hány napi járó messzeségre nyúlt.

Tarna fiatal volt, de hány éves, nem tudni, mert a boldog tündéreknél nem kevesebb, mint húsz év jő egy esztendő számba.

Ő volt a lelke a szép tündérlányok aranyhajú hadának. Már beszélték róla, hogy a jövő rózsanyíláskor megválasztják királynénak. Őt vagy senki mást. Mert bizonyos, hogy halandó emberen már nem fog fönnakadni az ő szeme és szíve.

Mikor a mostani „Füzes" falu szent berkében vigalomra összejöttek, csupa kedv volt; öröm volt látni, hallani. És ő nála egy sem volt komolyabb, midőn „Széken" széket ültek, hogy a szegény ember sorsán mi módon könnyítsenek. Atyja előtt gyűlöletes volt az emberiség. Nem hiába, mert neki köszönheté boldogtalanságát. Ő mindig esengett s megtudta kérlelni és mindig tudott adni dolgot, mindig hagyott munkát a hegyek szellemének, aki kovácsolja az emberek sorsát és boldogságát.

Nap nap után így telt, szaladt az esztendő.

Egyszer, mikor-mikornem, bajos volna megmondani, rémséges csata volt a Tiszánál. Dögre éhezve, minden holló arra vette útját. Idegen földről szakadt nép özönlött el hegyet-völgyet.

Új szomszédot kapott Darnó országa is.

Tarnát majd megette a kíváncsiság látni, tudni, hogy mifajta lehet ez az új nép; vajon érdemes lesz-e, hogy jót tegyen vele?

Láthatatlannak öltözött tehát s bejárt messze földet. S látta, hogy e nép vitéz faj, amilyen eddig nem lakta még e tájakat, sőt talán még széles e világon sem igen akad párja egykönnyen. Milyen jó volna, így szólt magában, hogy ha köztük laknám. Az a hideg tündéri fény unalmas is már és nem boldogság nekem.

Atyja hiába tiltotta, hogy kerülje azt a halandó népet; ő amikor csak tehette, közöttük termett.

Történt, hogy egyszer akkor került az egri völgy felső részébe, midőn ott éppen vadászat volt. Legalább Szarvaskőnél *Bodony* deli vitéz, Mátra urának fia, néhány társsal úgy látszott, hogy vadra várnak. Tarna nagyot gondol, hogy a deli ifjúra kiveti a hálót.

Egy pillanat s mint valami csodaszarvas ugrik föl előtte. Egy ugrás és már a másik oldalon legelész szeme láttára. Bodony vezér sem volt rest, hogy egy nyilat röpítsen utána s, hogy maga is utána kerekedjék. A szép szarvasnak övének kell lenni. Csak maga vetette magát utána. A szarvas pedig csalogatta beljebb-beljebb. A fák, mert ismerték a szép Tarnát, a vitéznek sem vetettek gátat. A magas hegyről le a mély völgybe vitt szaladó útjok, majd megint megfordítva.

Meg-megállott a szarvas és visszanézett a vadászra, ki a csodaszép vadra újabban is íjat emelt. Szarvaskőtől Darnóvölgyig háromszor is lőtt már reá. És a harmadik lövés is sebet nem ütve, pattant le róla. A harmadik lövés után azonban megszűnt Tarna őzalakja s tündér alakjában kezdett előtte lebegni. Bodony megrezzen ugyan; de vissza nem tér, sőt megkettőztetett léptekkel siet utána.

Egymás után érnek a várhegy párkányára. Tarna is megáll és bevárja üldözőjét. „Darnó tündér leánya vagyok" szólt bátorságát veszítve Tarna. „Én meg Bodony, a Mátra urának hetedik gyermeke." Tarna mintha csak mind a három nyíl szívét verte volna által, elhalványodott, és erejét gyöngülni érezte. Érezte, hogy szíve se-

besebben dobog s érezte, hogy a tündérek is csak egyszer lehetnek boldogok. Mátra urának fia is feledte az arany szarvast, ennél szebbek voltak Tarnának fürtjei. Saját homlokához kap és széttekint, nem az álom űz-e vele gonosz játékot?

A hold tele képe ott ragyogott az égen. Száz meg száz csillag szállt le fürödni a tónak kristály tiszta fenekére. Volt illat, harmat, madárdal; de ők alig láttak vagy hallottak valamit.

Leültek a pázsitra és beszélgettek vagy jobban mondva hallgattak és ábrándoztak boldogságról. Ábrándoztak és ébren álom volt az egész, melyből borzasztó vala az ébredés. Miért is van, hogy a földön minden boldogság oly rövid?

Tarnát egyszerre aggodalom fogta el. Eszébe jutott atyja, eszébe atyjának borzasztó esküje, hogy elrablott nejéért bosszúja-fejében halállal lakoltatja a halandót, ki várához közeledik. Mily esztelenül is cselekedett!

És sejtelme mihamar megvalósult. Visszatekintett és atyját már közelgetni látta, kérlelhetetlenül, haragosan és nyilát is már lövésre emelve. Atyja felé futott, hogy megkérlelje, de már késő, az ív már föl van húzva. Visszatántorodik tehát, hogy a lövést öntestével tarthassa föl. És oda sem érhetett egészen; de meg sem is védhette. Süvít a nyíl és két szív van által verve. Bűvös nyíl volt, mely rögtön kővé dermeszté az átjárt tagokat.

Tündérek véráztatta földön nem lakhatnak. Elásták kincseiket. A tó kőgátját kiemelték és a szentmarjai határszélen a verpeléti híd mellett tették le. Most is megvan, később vár is volt rajta: a szentmarjaiak vára. Ma már országút kőnek szedik szét.

Az öreg Darnó a hely védszellemének visszamaradt. Visszamaradt keseregni atyai veszteségét. És csakugyan, majd mind síró visszhang nyög a holdtöltе csendes éjszakákon, néha meg mint az őrült ordítja, a viharral versenyezve: sírok, sírok.

Mondják, hogy ha két szerető szív itt egymásnak esküszik, a vén tündér királynak fájdalma enyhül és nyögését egy időre abba hagyja. Sirokban hiszik azt is, hogy Darnó ezer éves bűnhődés után nyugtot lelve, egy méltó párnak még a boldogság elásott kincseihez is ajtót fog nyitni.

Amint ilyeténképpen a sirokvölgyi tündéri paradicsom kapuja megnyílt, azt a vidék palócnépe mihamarabb elfoglalta és feledésbe ment az ősidő. Azonban nem egészen. A szép aranyos hajú Tarna tündérleányról az elfolyó víz vette nevezetét. Darnóról azon egykoron ékes, ma megkopaszodott hegy neveződött el, hol az ősz és hófehérszakállú tündérkirály leggyakrabban megjelent, kővé vált leányát látni és fölötte keseregni.

A vár még ma is áll és bár hívatott Tarna várának is, lőn általános néven: Sirok vára.

ANDICS ÁRPÁD

Kőkoponyák emlékezete

Minden nemzet, amely elmúlt
kora emlékezetét semmivé teszi,
vagy semmivé lenni hagyja,
saját nemzeti életét gyilkolja meg.
(Kölcsey Ferenc)

HOL IS VAGYUNK?

Az útikalauznak szánt *Zamárdi séták* zsebben, tenyérben elférő kis könyvecske. A „Templomok, kápolnáink, szakrális helyeink" című fejezete így kezdődik:

„Zamárdi község területén az írott történelem előtt élt különböző népek vallási kultuszairól nem sokat tudunk. Őrzi titkait a Szamárkő (ősi nevén Ördögkő, később Jézus Lépése), melyet ma is sokan tartanak hajdani – ezen belül pogány, magyar kultikus helynek."

A helyszínt – fényképezőgépemmel – többször is felkerestem. „Megfogtak" ugyanis a fényben „megszólaló", titkukat váratlanul kibeszélő, rejtőzködő kövek.

Különösen az első találkozás volt emlékezetes (döbbenetes). Kissé fáradt voltam, s leültem a fák árnyékában, gyanútlanul, valahol középen – szentelve némi időt továbbindulás előtt a csendes nézelődésre. Lepkék és szerény virágok is vannak itt, és egy fiatal erdős rész, melynek jelenlétén bosszankodtam is, mert eltakarja a kilátást, a Balatont... Ügyet sem vetettem a nagy köveken „húzódó" árnyékokra... Mígnem egyszercsak azt vettem észre már, hogy *egy hatalmas kő-koponyával ülök szemben!*

Ördögi! Felugrottam! Megborzongtam és elcsodálkoztam!

Ez *Szamárkő*?...

Ennek semmi köze a szamárhoz!

Az a szamár, aki elhiszi!

De akkor micsoda?

És hol vagyok tulajdonképpen?

GONDOLAT-CSEREPEK

Ha a régész az ásatásnál egy összetört váza darabjaira bukkan, mielőbb megpróbálja azokat összerakni. A törésvonalak iránytűként szolgálnak az összeillesztéshez. S ha a leletdarabok nem szóródtak nagyon széjjel, a találkozó Részek hamar sejtetni engedik az Egész kontúrjait.

Úgy érzem, „belebotlottam" én is egy ilyen téma-„vázába." Szerencsére a nagy kő darabjai nem szóródtak széjjel. A Rendszert összetartó Gondolatok összerakásánál azonban kissé elbizonytalanodtam. Ez a „váza" – ez az alakos-köves tér! – ugyanis nem csak egy üres, holt „edény", hanem egy *élő* „szellem-palack"! Ezek a leletdarabok: „lélek"-darabok, hajdani létünk darabjai! Olyanok, amelyek egymást kiegészítve, felerősítve, **különböző léptékekben ismétlik** önmagukat (Balaton környéke, Pannónia, Kárpát-medence).

A **Teljességet** ***tartalom*** **és** ***forma*** **együttes rekonstruálhatósága adná.**

A (szakrális) tárgyak és helyszínek *formái* – ha van szemünk hozzá, **ha nem földig romboltak**, akkor – még kivehetőek! Mint például itt!

Az ezeket *éltető tartalmat* pedig – kellő érzékenységgel, beleélő képességgel – a *formák*ból, az ezekhez tapadó *funkciók*ból megpróbálhatjuk „feltámasztani"! Mert mindig is az Emberrel együtt élő volt ez a Táj!

Ez az írás egy sajátos, szubjektív „kirakós-játék" lesz. „Gondolat-cserepekből." Mert az utóbbi időkben – tudtommal – senki nem vette észre, hogy ezeken a zamárdi „Szamár-köveken" *vésett* vonalak vannak, s a köveknek valamilyen funkcióhoz, szertartáshoz, „forgatókönyvhöz" illeszthető *formája* van! És nincsenek egyedül! Hasonló „alakos" köveket találtam a szomszédos Szántódpusztán is! – és a nyomok egészen Balatonszentgyörgyig vezetnek! Sőt valahonnan mélyről felderengenek Európa titokzatos megalitjai is... Mintha azok az ittenieknek távoli rokonai lennének...

Farkasszemet nézünk – már mióta! – ezekkel az ide „gyökerezett" természetes-mesterséges kövekkel, és egyre inkább nem tudjuk igazán a helyükre tenni őket! Mert „kiszakadtunk" a Természetből!... Pedig már ismerjük a módját a Holdra és a Marsra szállásnak is!, és a kristályszerkezetét kutatjuk az onnan hozott idegen köveknek, s mintha azokról már többet tudnánk!

De nem a kristályszerkezet, az atomok milyensége a lényeg! Hanem a Kő Láthatatlan *Lelke!* És annak kötődése az Emberhez!

Ezek a zamárdi kövek itt a *mi*, honi, történelmi köveink! Úgy hevernek előttünk, mint egy elhagyott régi „krónikás" lemezjátszó vagy számítógép... A funkció-billentyűik még megvannak – csak lekoptak róluk az írásjelek! Be kellene hát „azonosítani" őket! Új „lemezt", új „programot" kellene feltenni rájuk! Vér nélkül. Meg kellene próbálni! Mert amúgy még – Fénnyel – működnek!

BEAVATÁS – „ZAMÁRDI"-MÓDRA

A szituáció adott: megérkezik az átlag magyar turista az ország valamely részéből a Balaton partjára. Egy beutalóval (vagy egyszerűen csak kalandvágyból), egy napszemüveggel, egy keresztrejtvénnyel és egy úszónadrággal... Jó idő esetére minden fontosat felsoroltam. Ő ugyanis fürödni akar, nézni a pihentető vizet és a vitorlákat...

Ezzel szemben van egy kisméretű, bátor helytörténeti füzetecske (melyet egy újságkupac legaljáról „bányásztam" ki), amely arról tájékoztatja a nagyérdemű vendégsereget, hogy a háta mögött (!), a fenti homok-

1. kép

parton is vannak még csodák! Tessék elsétálni arra is! – és illendően jó utat, jó „felfedezést" kíván.

A „felfedezés" szót idézőjelbe tette. Tudja, érzi, van itt valami a levegőben!, de a lelke legmélyén mintha maga sem hinné, hogy itt és most ilyesmi mégis megtörténhet..

Ezt a kiadványt tavaly is kerestem – kíváncsiságból –, de nagyon sajnálták, „régen elfogyott". Így a kezemben lévő értékes példány – minden helytörténeti kiadvány értékes! – valóban az utolsó(k egyike). Ezért engedjék meg, hogy tiszteletből is, először ebből idézzek. Lássuk ebből a szemszögből először a Szamárkövet, úgy, ahogy azt nekünk a „Zamárdi séták" útikalauz bemutatja, *Piller Dezső* tanár úr (a honismereti szakkör tagja) tolmácsolásában. (A kiemelések tőlem származnak.)

„Az *érdekes, ritka* sziklatömböt Zamárdi nyugati faluvégén, a Kiserdő dombhajlatai között találjuk meg. Az *erősen lekopott,* hullámos felszínű sziklán egy *vályúszerű mélyedést* és ennek végén *„tűzgödröt"* látunk. A sziklához délről egy *kör alakú,* nehéz, *faragott* kő támaszkodik. A *közelében álló* kisebb *kövön* pedig *két nyom* látható.

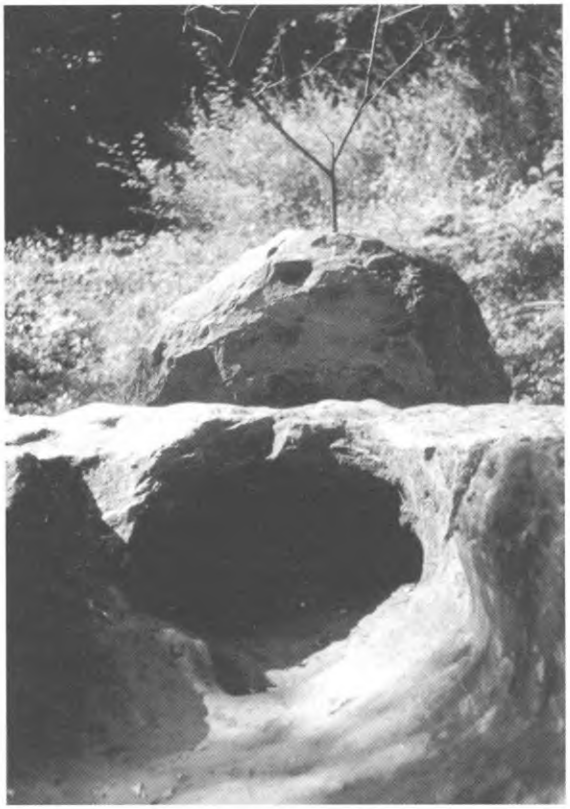
A *legenda* szerint erre járt a gyermek *Jézus* Szűz Máriával és Szent Józseffel szamárháton. A kő mellett elmenve a *szamár* odakapott a szikla oldalán kinőtt fűcsomóhoz, *ezért* lett a *kő neve Szamárkő.*

A *két nyom* pedig *Jézus lábnyoma* és a *szamár patájának* nyoma! Eddig a legenda.

A régi öregek azt vallják, hogy a követ a tihanyi tűzhányó dobta ide. Vagy a vízözön hagyta itt. Egy régebbi Balaton ismertető pedig ezt írja: »A Szentföldről hozták a keresztes vitézek.«

Mindez mese. A valóság az, hogy a kő helyben képződött a vulkáni utóműködés idején. A mélyből feltörő gőzök és gázok, a forró víz és a benne lévő ásványi anyagok cementezték össze a homokot szilárd kőzetté. A szürke homokkőben megkövült csigák láthatók.

Évezredekkel ezelőtt egy ismeretlen nép a kő körül „termékenység-*varázslatot*" mutatott be, bizonyos *szertartások* között. A pogány istenanya és napisten tiszteletére terményeket és állatokat *áldoztak* fel, égettek el, hogy bő termés és sok állatuk legyen.

2. kép

Később a *kelták* is *megülték* e helyet, és a *kő körül földvárat* építettek. A *honfoglalás óta* a kő *határjelként* szerepelt.

A múlt században a zsellérek kapták meg ezt a domboldalt legelőnek állataik számára. Itt őrizték disznaikat, birkáikat, kecskéiket, szamaraikat egy falkában. A gyerekek szívesen eljátszadoztak a kövön és környékén.

1942-ben *Margittay Richárd* író és villatulajdonos kutatta a kő eredetét és szerepét. A követ *fehér ló áldozati kő*nek tartotta. Ajánlotta a kő megásását.

1961-ben a Balaton Intéző Bizottság *megásatta* a kő környékét, de *semmi érdekesebb lelet nem került elő.* A *kő mellett,* mélyen, kővésőket, kicsi *agyagból* égetett *női istenszobrokat,* idolokat *találtak,* töredezve, cserepek kíséretében. A leletek egy része a megyei múzeumba került. *Lóáldozat* tehát *nem volt,* de *varázslás:* igen!

Az önkormányzat vezetősége és az »Egyesület Zamárdiért« lelkes emberei rendezik az *érdekes történetű kő* környékét. Feliratos táblát és pihenőpadokat helyeznek el a kő körül. A szemetelést, tűzgyújtást, lármát megtiltják. *A legérdekesebb kirándulóhelyek egyike lesz ez az egész Balaton-vidéken.* Óvjuk és védjük mindannyian!"

Eddig a teljes szöveg.
Nézzük most meg a figyelemre méltó, a korrigálandó és a kiegészítendő részleteit!

Évezredek óta észrevett, *érdekes kövekről* és *helyről* (!) van tehát szó, amelyet valamilyen módon minden itt élt nép és kultúra használt.

„Erősen lekopott" – így igaz. De ez – pl. a nagy kő „teknős" része – természetes eredetű vagy mesterséges (emberi) beavatkozás eredménye?! Én az utóbbira szavazok! Annál is inkább, mert ehhez *„egy kör alakú... faragott kő támaszkodik"!*

Ez a legkisebb, mozdítható kő a „naggyal" *funkcionális egységet* alkot! És ha megnézzük a fotót *(1. ábra)*, láthatjuk, hogy inkább ovális, pajzs alakú; a teteje (hátulról nézve) egy szabályos *ló-* (vagy szarvas-) *koponya formájára van kivésve! (2. ábra.)*

Felül, középen egy *fúrt lyuk* is található, amelybe lándzsavég, fáklya vagy gyertya könnyen volt illeszthető. (Én egy száraz ágat tettem bele.) Ez a felső „koponyaív" ezenkívül középen kissé „csapott", lelapolt is, ami sejtetni engedi, hogy oda akár egy valódi állat-áldozat feje is kerülhetett!

Elöl ugyanis, a „pajzs"-részen, a szimmetriatengelyben, egy függőlegesen lefutó „árok" látható – amely a csurgó vért is hivatott lehetett levezetni. Tőle balra egy

3. kép

agancs Y alakú részlete. De hová került az áldozati állat teste?

A hosszú, óriási, teknőszerű, sima falú mélyedésbe! Ennek mélysége kb. éppen akkora, hogy egy ilyen nagy(obb) testű állatot (mint pl. a ló) „befogadjon"! *(Lásd a 3–4. ábrákat!)*

A döbbenetes az ebben az (állat-) „ravatalban" (amely a további feldolgozás, darabolás megfelelő helye is lehetett), hogy bárhonnan nézzük meg, előbb-utóbb több *koponya*-forma tekint vissza ránk a vetett árnyékok segítségével! *(Lásd az 5. ábrát!)*

A „vérfagyasztó" sejtéseinket tovább erősíti az ezekkel szemben (!) elhelyezkedő, szintén *koponya* alakú kő! (*Lásd a 6. ábrát!* – a két gyerek csak az arányok érzékeltetése miatt van a képen.)

4. kép

5. kép

Mit is ír nekünk erről az útikalauz?

„A *közelben álló* kisebb *kövön* pedig *két lábnyom látható.*"

Nos, ez tipikus esete annak, amikor valakit „vezetni", befolyásolni lehet!, és az illető „a fától nem látja az erdőt"!

Bárki meggyőződhet róla, hogy ez a kőtömb egy hatalmas *koponya-csoportot rejt!* A fejek eltérő méretűek és előre-hátra, több irányba néznek! Az eltérő fejformákból többféle állatra is asszociálhatunk. Ravasz, leleményes faragás, amely csak az éppen szükséges mértékig „segített rá" a természetes formaképződményekre. A jobb, felső nagy állkapocs letört, de ott maradt a szem, az ökölnyi lyuk!

Az útmutatóban kiemelt „patanyom" és emberi „lábnyom"-forma csak harmadrendű olvasata a lényegnek! (Alig észrevehetőek, csak néhány cm nagyságúak.)

Tanulságos „parázs" van viszont a „legenda", ill. a „mese" hamuja alatt !

Burkoltan ugyan, de így ismeri el mégis, hogy *szent helyről* van szó! Olyannyira, hogy a „pogány" istenek után az ifjú Jézusnak is erre *kellett* járnia szamárháton *(7. ábra),* és *jelet* (egy-egy lábnyomot) *kellett* hagyniok a kövön! A „felülbélyegzés", a kisajátító, „hódító" keresztény szándék érthető és nyilvánvaló! Miként az is, hogy mindez egy adott történelmi helyzetben szükségszerű, de átlátszó, „kegyes hazugság" – hiszékenyeknek. A kétkedők nem is fogadták el. A részükről megszületett tehát egy C variáns is (ha Jézus netán mégse járt volna erre, akkor): *„a Szentföldről hozták" az egész követ!* Pont ide! És csak ide! (Hát persze! Egy darabig krokodilok vonszolták, majd szamárháton utazott, végül egy keresztes lovag vezette teherautón ért ide, az utolsó tűzhányó működése után! Ilyen meséket már egy zamárdi óvodás is ki tud találni!)

Érezzük, hogy itt egy „logikai" ugrás van, egy történeti (pogány-keresztény) „szakadék", amelyet valahogy át kell hidalni. Ez az írás erre is tesz kísérletet.

A „nagy idők", a nagy rendszerváltozások idején minden lehetséges! Ilyenkor a „zászlót", a „keresztet", a szimbólumokat gyorsan cserélik! A *„keretet",* a „poharat" azonban kár eldobni!, az új „bor", az új „ideológia" (ismét) ebbe lesz tölthető!

Mai szóhasználattal: a „hardver" (a kőegyüttes!) marad, a felkerült „szoftver" pedig a legújabb verzió...

Minden új „programra" jellemző azonban, hogy valamilyen formában magában hordozza a régit is! Mert a dolgok lényege, „Igazság Magva" nem nagyon változik. Legfeljebb „átszíneződik", korszerűsödik... Ezért az új „mesékre" is oda kell figyelni.

E kövek, e helyszínek rendhagyó „sokarcúságuknak" köszönhették életben maradásukat. Hiszen minden erre járt nép, minden vallás és minden kultúra megtalálta bennük azt, amit keresett!

Különben lerombolták volna, felrobbantották volna! Valamiért mégis mindenkinek *kellett!*

„Emelkedett" hely volt: a vizek, mocsarak, nádasok tengerében. *„Varázsdomb"!* Kilátó! Hadi ellenőrzőpont!

Utolsó, „lefokozott" állapotában is biztos *határjel,* turistalátványosság! A térképek többségén ott van ma is!

Csak emlékeztetőül: a kelták földvárral is védték!

Végezetül tekintsük át szövegidézetünkben az utóbbi fél évszázadot. Lássuk, milyen fontosabb történések zajlottak a kövek körül.

Dr. Margittay Richárd író és villatulajdonos, néprajzkutató 1942-ben a kő eredetét kutatva arra a következtetésre jutott, hogy az *„fehér ló áldozati kő"!*

Csak a „Szamárkő"-re gondolt, vagy az egész kőegyüttesre? Vajon le is írta indokait? Kutatni kellene az író hagyatékát, hogy mivel támasztotta alá feltevéseit. Vagy nincs is leírva semmi? A helyszín ennyire nyilvánvaló?!, ennyire „magáért beszélő"? Hajlok magam is ezen utóbbi feltevésre.

„Biztos, ami biztos" alapon, 1961-ben, hivatásos régészek, a kő környékét mégis megásták. És kijelentették, semmi érdekesebb lelet nem került elő! A hírt „nagydobra verték", a nép kénytelen volt tudomásul venni, és a nagy köveket ezzel sikerült mellékvágányra „csúsztatni" néhány évtizedre. Az akkori régészek tehát kis „vörös csillagokat" nem találtak. De isten-szobrocskákat, idolokat igen! Hát nem elég „szent helyet" igazoló leletek ezek? Ki mondta, terjesztette azt, hogy itt nincs semmi érdekes? Felejtsük el a köveket, menjünk arrébb, mert „pogány"! Mintha ez nem lenne történelmünk része!

Mit kellett volna itt, kérem, találni? Mit vártak? Kőnyomatos, foszladozó lapú Bibliát? Amatőr fényképfelvételt (lehetőleg rejtett kamerával készültet) egy „igazi" lóáldozatról? A *fehér lóhoz fehér* festékes dobozokat? Oldalbordákat, lábszárcsontokat? Ilyesmi itt nincs, ne is keressék! De ezek hiányától még lehet a hely fontos!

Szerencsére az emberek többségét nem lehet(ett) félrevezetni, „átverni". Az itt élők tudják, milyen kincs van a birtokukban. A viharfelhők elvonultak, és most már le is írják:

„A legérdekesebb kirándulóhelyek egyike lesz ez az egész Balaton-vidéken"!

Óvott és védett. Pihenő- (meditációs) padokkal, ahol a „szemetelést" is, a „tűzgyújtást" is, a „lármát" is megtiltják! Így legyen!

Egy kivételes *(szent)* helyhez így illik!

Megjegyzés:
A kézirat elkészülte után találtam rá az újabb, „teljesebb", 1997-ben kiadott, 400 oldalas (!) könyvre, melynek címe: *Zamárdi* (Községtörténeti tanulmányok).

A „Szamárkő"-ről meglepetésemre mindössze egy háromsoros (!) képaláírást közöl az 53. oldalon:

„Ősi határjel Zamárdi területén, már a honfoglalás előtt (896) áldozati hely volt. Anyaga tengeri homokkő: geológiai és történeti emlék. Népi hiedelmek és vallási

6. kép

7. kép

legendák fűződnek a kőhöz, a látható gyermeklábnyom és szamárpata alapján." Ez az utóbbi mondat az információ-„csúsztatás" iskolapéldája! Csak a mondat első fele korrekt, a lábnyomra és a szamárpatára hivatkozással viszont tökéletesen félrevezető! (Vagy ez is a cél? Miért?)

A „szakrális helyek" között a könyv a kő környékét már nem is említi!

A közölt képeslap viszont érdekes: még nincs rajta erdő, és az oltárkő – az áldozati kő előtt – le van döntve. A kövek környéke tehát még 1942-ben is „puszta", és szabad minden irányban a kilátás. A képen nagyon jól látható, hogy a kövek környékéről a földet elhordták. Egyrészt azért, hogy azok jobban kiemelkedjenek, másrészt azért, hogy többen körbeállhassák! A köveket körülvevő „mélyedés" tehát mesterségesen kialakított tér! Miként a római útról átvezető szűk bejárat is az!

Miért kell ezeket még az ezredforduló küszöbén is eltitkolni?

EGY KIS TÖRTÉNELEM, EGY KIS NYELVÉSZKEDÉS

Milyen *funkciókat* tölthetett még be *ez a hely, ez a kőegyüttes?* Járjunk ennek is utána, mielőtt magukat a köveket fognánk részletesen „vallatóra".

A Tihanyi Apátság egy oklevele 1055-ben *Kak-Szarma* néven itt már települést említ. Erről nekem egy *Szamarkand* (Üzbegisztán) nevű város jut eszembe. És nemcsak a hangalaki megfelelések miatt, hanem azért is, mert ez a név lefordítva annyit jelent: *Nagy Kő!* Szó sincs tehát „szamár"-ról!

Az a tény, hogy a kövek köré a kelták *földvárat* építettek, eszünkbe juttat egy másik, rokon nevű keleti analógiát is: *Samarra* (Irak; IX. sz.). A kőfalakkal védett sivatagi városka köztudottan arról világhírű, hogy a mecset külső palástján spirál alakban „kígyózik" fel egy lépcsősor. Ez is szent hely. S bár a magyar nyelv szereti a humort, mégis hiba lenne e névnél (Samarra) „felülni" a „szamárra"! – inkább a SuMéR felé kellene kutatni!

Idézek a „Szántódi Füzetek"-ből is. (Szántódi Füzetek V., dr. Magyar Kálmán: Szántódpuszta és környéke a középkorban; 34. o. – kiemelés tőlem.)

„1390 táján *Zántód* határáról így írtak: »...a Balatonnál egy *árokkal* kezdődött a bejárás, amelyből egy nádason át kimenve feljutottak egy *földből* való *határjelre,* innen a nagyúthoz (Nagyúthoz), ahol *nagy követ* találtak *határjelül;* aztán dél felé felmenve *árokhoz* értek, amelyben felfelé menve ... a *hegyek tetején* haladva ... a Vizesvár nevű helyre, ... onnan megérkeztek egy keresztúthoz, ahol *földből* való *határjelek* vannak...«"

A korabeli szövegből kiderül világosan, hogy a földből, kőből való határjelek voltak a tájban élő, az erre utazó ember fontos tájékozódási pontjai, afféle „kilométerkövei"! Ezeket „tapogatta le", kereste először a távolba néző tekintet.

Egy *út jelektől jelekig tartott,* határjelek sorozata, „füzére" volt.

A határjel eshetett a földbirtokon belülre, de elhelyezkedhetett két birtok határmezsgyéjén is. A fontosabbakat minden bizonnyal valamilyen „felségjellel" meg is jelölték! Ráfestettek egy félre nem érthető jelzést, vagy rákötöttek valami jellegzeteset. Vámhatár funkciót is betölthettek, „útpénzt" szedő őrökkel...

Valamiféle „kapu", „küszöb" szerepük is volt, amely előtt meg kellett állni, ha csak rövid (imádkozásnyi) időre is...

A *koponya* alakú *határjelek,* Zamárdi határában, mindenesetre tekintélyt parancsoló és figyelmeztető állomáspontok lehettek!

Érdemes odafigyelni a szöveg kínálta további nyelvi asszociációra is: *„...nagy ... követ ... határjelül".* Írjuk, olvassuk össze az első két szót: *nagykövet!*

A diplomáciában is a *nagykövet* – miként a nagy határjel kő! – országát, hazája földjét képviseli.

De határjeleket tesznek ki az erdő fáira, bokraira a madarak, az állatok is. Lepkéket, bogarakat tűznek ágak töviseire, jellegzetes, egyedi „illatú" „vízjellel" látják el a fák törzsét, hogy eddig tart a „birtokuk", a vadászterületük.

A mai utak mentén is névtáblák jelzik a kis falukat éppúgy, mint a nagy városokat. Az igényesebb helyeken a helység címere is kint van. Ezek elengedhetetlen információk, a tájékozódáshoz mindez fontos.

Régen is kellett legyen ennek valamilyen analóg megfelelője. Pl. a határkőre rátettek, ráfestettek (rávéstek) egy kardot vagy a címerállatot. A lényeg az, hogy az *képies „beszéd"* kellett hogy legyen, mivel elolvasni nem tudták volna!

Ezért úgy gondolom, hogy nem is kell most már sokat forgatnunk a szánkban a *koponya* szót, ugyanis erről eszünkbe ötlik, „beugrik": *Koppány!*

És ellenőrizhető, valóban: ez a somogyi terület „a pogány" Koppány hercegé volt! A *koponyák hegye,* a *koponyák helye* tehát: a *Koppányok helye!*

Ezzel azonban nincs vége.

Ez a „szamár" név – nehéz kőként – szerteágazó nyelvi értelmezési lehetőségek kapujához gördült oda! De most már nem állhatja utunkat! Félre!

Miután megfejtettük az elfelejtett *„Koponyák Hegye"* elnevezést, eszünkbe jut rögtön az ismert *„Koponyahegy"* névváltozat is! Amely, köztudottan a „Kálvária", az utolsó, a végső állomás, a „halál hegye".

Jelentheti azonban az „élet-hegyét" is. A „Koponyahegy" földrajzi, fizikai értelemben ugyanis olyan dombot is jelent, amelyet *víz* vesz, vagy vehet közre! (Folyók is raknak le – főként a kanyarokban – ilyen kavicsos-homokos dombot!) Az elnevezés azért találó, mert hasonló látvány tárul elénk a megindult *szülés* után: előbújik, kidomborodik a csecsemő koponyájának „hegye", teteje és körötte-mellette elfolyik a magzatvíz!

A régi Balaton vízszintje 2–3 m-rel (!) magasabb volt. A domb lábait (Tihany felől) körülölelhette ugyanígy a víz!

A *„koponya"* szó nyelvészeti elemzésével foglalkozott a közelmúltban dr. Végvári József (KLTE) is. Az én „szóbonctani", oknyomozó próbálkozásaim az ő kutatásával összeérnek, kiegészítik egymást.

Három fontos gondolatot szeretnék átvenni tőle, melyek e balatoni tájegység vizsgálatához is jól felhasználhatók:

Az első: KoPoNya–KáPoLNa. (Ny és LN „betűátkapcsoló" szerepben.)

Telitalálat!

Szántódpusztán, a következő dombon ugyanis ott a *kápolna,* és előtte – a helytörténeti múzeummal szemben! – ott lapul az út mellett egy újabb (kopott) *Koponya-kő!* (Nagyon jó helyre állították itt fel az új „bálvány-szobrot"!) Zamárdi irányában pedig a Hősök Kápolnáját találjuk (a korábbi „Kálvária" helyén).

A második: a *koponya* értelmezhető az emberi test mikro-zodiákusán belül úgy is, mint a „Bak" jelölője. Valahol ennek a zodiákusi „bak"-ságnak a *szakrális* balatoni *tájban,* a nagy *egészben* is meg kell jelennie!

Ez a téma külön megérne egy „misét".

A harmadik Végvári József-gondolat:

„Az anyanyelvünkben őstudásunk képletei működnek."

„Az anyanyelv = ősi szertartásrend."

Járatlan vizeken ez jó „iránytű"! Eligazít, továbblendít, ha megtorpanunk!

Mielőtt azonban elővennénk a térképet, *Koppánynyal,* a „pogány tüzek szítójával" kapcsolatban tudatosítsuk: jóllehet Somogyváron, a földvárban volt a főhadiszállása, de itt ez a hely somogyi birtokához tartozott. Ő e hely, e környék neveltje. És kellett, hogy személyesen többször is járjon itt: a legfontosabb balatoni átkelőhely környékén, a hadi út mentén, az áldozóhelynél!

Koppány dux (vezér): a *„Kürtös Lehele" (Lehel) dédunokája, az utolsó nemzetségfő!*

E halban, vadban gazdag *helyet,* melyen a legfontosabb hadi és kereskedelmi út vezet át, ahol vám és rév is van, *nem véletlenül bízták nemzetségfőre, leendő uralkodóra!*

A „koponyás" jelző csak kiválasztottat, beavatottat illethetett. A *koponya* felségjel pedig azt jelentette: élethalál ura, a Világ Ura, a Leghatalmasabb. Vezér a vezérek között.

Koppány (I. István király unokatestvére), ezer évvel ezelőtt, a család legidősebb férfi tagjaként, a keleti öröklési rend törvényeire hivatkozva, a „Koponya szellemében" követelte magának a hatalmat!

A *Kárpát-medencében* e tájon égtek legtovább „a pogány őrtüzek", itt gyakorolhatták legszabadabban eleink ősi *hitvallás*ukat!

Vannak országok (pl. Tibet), melyeknek történelmében, az adott időszakban a hagyományokhoz ragaszkodó, a *„Koppány-típusú" erők* győzedelmeskedtek...

Nálunk: *Koppányt* felnégyelték! Még az emlékeit is! *Koppány* után „kő kövön nem maradt"! Ha csak ezek itt nem! Melyekhez kevés volt a nyers erő! Hát így becsüljük meg e köveket: Múltunk Kő-Követeit!

VEGYÜNK ELŐ EGY TÉRKÉPET!

Elég részletesek a mai turistatérképek is, de a régebbiek „beszédesebbek". A „Szamárkő" jelzéstől induljunk el különböző irányokba, közelre és távolra, és „vadásszunk" a *hírláncra* utaló, a *pogány hagyományt* megőrző *helyrajzi nevekre!* (Ne feledjük!: *„Az anyanyelv= őstudás; ősi szertartásrend"!*) Ízlelgessük–morzsolgassuk magunkban az olvasott szavakat! Játékos könnyedséggel és nyitottsággal, mint a gyerekek teszik! Engedjük szabadjára a fantáziánkat, engedjünk felszabadulni minden asszociációt!

A Szántódi Füzetek V. kötete (21–22. old.) így említ egy régi térképet (kiemelés tőlem):

„A *mai néphagyomány* szerint is a szántódi beröken, nádason keresztül vezetett a *római út a révhez.* Ez a *Székvejszé*-nél említett régi út az oklevelekben először 1055-ben szerepelt. *Glázer Lajos térképein* a veszprémi-szlovóniai út az, amely a *tihanyi révnél* kelt át a Balatonon, majd *Kőröshegy, Kereki, Bálványos* ... érintésével haladt le délnek."

„1338-ból – az ún. *Hadút* Kőröshegy–Bálványos–Csege közötti szakaszát, *magna via,* azaz *nagyút*szerűen ismerjük."

Fantasztikus útszakasz! Nézzük csak!:

Bálványos: Nincs titka! Rögtön felfedi valóját! Kristálytisztán őrzi nevében a hajdani „pogány" bálványimádás emlékét!

Székvejsze: székveszejtő, „magyarul": vesztőhely, ahol valamilyen szerepe lehetett egy szék-szerű alkalmatosságnak. Ez az! Ilyen hely lehetett a nagy „teknős" kövünk is Zamárdi határában! Amihez tartozott még: egy *fejsze* (balta) is... (A helynév elemezhető még a szék-székes-gyülekezőhely, illetve a vesszőveszejtőhalászati eszköz fogalmak irányában is.)

Kőröshegy, Kereki: A *kör,* mint a legtökéletesebb geometriai forma, a végtelenség, a teljesség, a tökéletesség, az „isteni" szimbóluma, *ősi mágikus* képletelem! Következésképpen: minden természetben előforduló képződmény, amely *kör, kerek* formát mutatott, megkülönböztetett figyelemben (és tiszteletben) részesült. Legyen az hegy vagy vízfelület. (A Kőrös folyón is vannak „körök": ezek az örvények! Mondhatnánk tehát akár azt is, mert sok van belőle, jellemző rá, hogy: „körös", örvényes! Ezért a nevében ez fog megjelenni! De a *kör-ős,* a Nap (a Teremtő) és a Hold is „bele van zárva" ebbe a szóba! A *Kereki* jelentése: *kerek, kör* belsejéből való!

Az ember ma is szívesen veszi fel csoportot alkotva ezt a kör alakzatot: körtáncnál, tábortűznél, hétköznapi szertartásainál. (De jelentheti azt is: „felsőbb" körökhöz tartozó.)

Csege: csiga. Ennek „házán" is „nyitott" körök (spirálok) vannak. Fontosabb azonban talán a „ház", a „vár" jellege, a védők szúró lándzsáival. A hegyes orrú *kecsege* is így kaphatta a nevét. A helynév „iker" testvére: Tiszacsege! Itt is víz van! Sőt komp, átkelőhely!

Ha belegondolunk a korabeli utazási viszonyokba, nem akármilyen *„ráhangoló" út* volt ez a Nagy Út! Csupa „lüdérc", bálvány, koponya-kő és szent hegyek!

Aki Tihanyból, északról jött, és sikerrel *átkelt* a Nagy Vizen, az nem győzött hálálkodni az égieknek.

De aki délről jött, az sem tudott eleget imádkozni az égiekhez, hogy sikerüljön a Balatonon az *átkelése.* Mert a *révész* biztosan *átvitt:* vagy a „rendes" túlsó partra, vagy az „égi" túlsó partra!... És nem mindegy, hogy a bálványosi Hadút porában poroszkálunk tovább, vagy a Tejúton, az Égi „Hadi úton"!...

A veszélyekkel, a halállal szembenézni a régi időkben a mindennapokhoz tartozott. A veszélyt tehát minden *racionális* és *irracionális* eszközzel (imákkal, ráolvasásokkal, amulettekkel stb.) igyekeztek *elkerülni, elhárítani.*

A nádas rengetegben, a „berökben" el lehetett tévedni is! És a vízhez nemcsak szarvasok jártak le inni, hanem a farkasok is!

A térképünkön barangolva azonban most már minket ilyen veszély nem fenyeget. Be is mutatnám az én újkori „vadász-zsákmányaimat": a *hírlánc* jelleget erősítő hely-, illetve helységneveket:

Duda: Kisebb hegy Zamárditól délre, Balatonendréd határában. Nyugatra, nem messze e helytől található a *Dorongos* nevű hegyoldal.

„Kürtös Lehel" birtokterülete volt a mai Balaton*lelle* (lelke, lehelete); róla, emlékét tisztelve nevezték el az akkori itteni települést.

Távolabb:

Dobogó-dűlő, *Csillagvér:* Balatonszentgyörgy határában találhatók. Az esti-éjszakai áldozatot költőien idézi a „csillagvér" elnevezés.

Dob: Ütőhangszerre emlékeztető tihanyi birtoknév. Távolabbi analógiái: *Dobogó*-kő (Pilis), Nagy*dobos* (Nyírség).

Figyeljük meg azt is, mely környékbeli helyeken *vehették az „adást",* a dobok, dobogások, dorongütögetések, kürtök mást-mást jelentő *jeleit!:*

Puszta*szemes*: szeme van, „szemes", azaz figyelő!

Keszthely fölött: *Pad*-kő: üldögélő, figyelő kő; *Öreg*szék-*tető;* Nagy-Messzelátó-hegy;

(Nagy-, Kis-) Les-hegy (három egymás mellett; önmagukért „beszélnek"!).

Balatonszárszó: „egyenes"-szó, azaz kiáltva, a magánhangzókat elnyújtva kiejtett szó (pl.: Hellóóóó! Hooogy vaaaagy?). De gondolhatunk olyan elnyújtott hangra is, amelyet egy hosszú *száras* hangszerből „csaltak", „varázsoltak" elő! (Ezek a hangok formálhattak egyszerű dallamokat, „szignálokat" is.) A „szárszó" azonban analóg fogalom az üzenetátadó *szócső*vel is! A „szócsöve", szavainak a továbbadója, „visszhangja" – szoktuk mondani valakiről.

Szólád: régies szóhasználat! Jelentése: el*szólád,* el*kiáltád* magad, nagy hangerővel.

Öreg-hegy, *Öreg*-dűlő: a *Bölcs,* az *öreg* hegye. Ebből van a legtöbb a környéken! (Ugyanis az öreg volt az, aki erre ráért. Figyelt és gondolkodott.)

Jódi-hegy: *jógi* hegy. A *meditáció*ra különösen alkalmas hely. (Keletről jöttünk!)

Őszöd: ősöd, őseid helye.

*Látrány: látvány*os hely, szép és hasznos kilátással. (Debrecen környéki megfelelője pl. *Látókép.*)

A helynevek sora természetesen folytatható lenne. Kiterjesztve más tájegységekre, és az egész Kárpát-medencére! Szerencsére ilyen kutatásokkal egyre többen foglalkoznak (ill. foglalkoztak).

A nyelvi „búvárkodás" azért tanúságos, mert logikai elemei „csereszabatosak"! S ami az egyik helyen már „kikopott", az megmaradt a másik helyen! – és onnan átvehető. A *rendszer* így újra felépíthető!

A *szerves műveltség* hatalmas ereje éppen ebben keresendő: az (élő) „kicsi" és a „nagy" azonos törvé-

nyek, szabályszerűségek alapján „építkezik". A „kis" és a „nagy" *valóságmodellek* analóg (azonos) értékűek!

A kiragadott szavak „jelentésbokrán" lehet és szabad vitatkozni. Nekem, debreceni „idegennek" ezt jelentik és ez tetszik bennük. Első hallásra ezeket én így értelmezem. (Hajdanán a Tiszántúlon is sok volt a vizekből kiemelkedő, több funkciójú jelző-halom, kurgán.)

Ti hogyan értelmezitek?

Lehet ez egy nagy „társasjáték" is!

Ez a könyv (-sorozat) éppen erről szól!

A nyelvészkedő „játék" („szómágia") végén pedig álljon itt egy rövid „hangos gondolkodás" magáról a *Zamárdi* névről is. (A „Szamárkő" ugyanis „lóvá tett"!)

Szent László király 1072-es keltezésű oklevelében így olvashatjuk: *„Scamard"*. Ebből a szóalakból két ellentétes irányba indulhatunk:

1. SC=Z – *Zamard,* azaz *Zamárd.* Majd Z=SZ-szel továbblépve: *Szamard.* Ebből „születhetett" a *Szamar(d), Szamár*-kő név („Szamárd" határában). Földrajzilag távolabbi, de nyelvileg közelebbi analógiát találhatunk Szepes (Hajdú-Bihar megye) határában is. Az itteni *tó* névváltozatai a korabeli és az újabb térképeken (Buka László kutatásai nyomán): „Szavar", „Zavar", „Avar". (A „szóbokor" elemzésére itt most nem térnék ki, de belátható, könnyű eljutni „Savariá"-ig!)

2. Az én változatom: itt olyan zöld a „tenger", a Balaton, mint: a *smaragd* drágakő! Vesd össze ezt a kiinduló *„Scamard"*-dal!

A két szóban nincs *tartalmi* ellentmondás!

A hangalak – idegen szó esetén – „csúszkálhat" a nép ajkán! Továbbra is a Szántódi Füzetekből idézve (Piller Dezső nyomán):

„A Tógazdaságtól „nyugatra Samardin (Zamardin) tó, illetve északnyugaton Zamárdi falu terült el."

Az (akkor még szélesebb, magasabb vízállású) tó nevében itt megmaradt az S is! S bár az S „bújócskázik" a Z-vel, de mégsem a „szamár" felé viszi el a jelentést! Marad a „Samardin"-nál!

Minden bizonnyal ez is egy zöldes felszínű, tiszta és áttetsző vízfelület volt, mint a nagy, a Balaton. (Vagy annak egy benyúló része!) Lehetett volna Kis-Zöld-tónak (-öbölnek) is nevezni. De valamiért az itt élő emberek, éppúgy, mint a zamárdi zarándokok, nem így „hívták"! Inkább választották a nemes, ritka drágakövet, a „smaragd"-ot, a „samard(in)"-t (mint amilyen a Szent Koronán is van). Ehhez hasonlítani volt a legkifejezőbb! Mert érezték, tudták: a ragyogó drágakő „mikro"-szentsége egylényegű a fénylő, csillogó Táj „makro"-szentségével!

Aki itt élhetett, „Isten tenyerén" élhetett.

ÖSSZEFOGLALVA AZ EDDIGIEKET

Ha *élő ez a táj, és nyelvében él a nemzet,* akkor ez *a táj itt maga a nemzet!*

Találtam a Balaton legfontosabb régi átkelőhelyénél egy többfunkciójú kőegyüttest (áldozóhely, határjel, hírláncállomás, illetve Tihannyal szemben lévén, inkább hírlánc-csomópont), amelyet méltatlanul és megtévesztő módon, napjainkban Szamárkőnek neveznek. Jobban, pontosabban illene rá például a Zamárdi Koponyák-hegye, a Zamárdi Zarándok-hely, vagy a Koppányok Koponya Kövei elnevezés!

A „nyelvérzékünket" emberi ravaszkodással gúzsba lehet ugyan kötni, félre lehet időlegesen vezetni, de az igazság előbb-utóbb (ha nemzedékek múlva is) „kiforogja" magát! Mert a nyelvünk egy „csodakút", tiszta „ősforrás"!

Az átutazó „idegen" bátorságával, nyitottságával, érzékenységével és tévedhetőségével megpróbáltam „fogni", értelmezni a felém áradó tájbeli „üzeneteket".

Az ezredfordulón olyan ősi (honfoglalás korabeli) tárgyi emlékeink is megvannak még, amelyekről azt hittük, végleg elvesztek. Tudtunk róluk, de eltitkolták, leplezték valódi funkciójukat, jelentőségüket. (Részletes elemzésükre, „megfejtésükre" a következő, külön fejezetet „szenteltem.")

A teljességre nem törekedhettem. Gondolat-„cserepeket" próbáltam csak összerakni. Ez a fajta „szellem"-régészkedés azonban a (képzeletbeli) ásó nyelét „felfelé" is meghosszabbítja. Az érzések, az agy – az ég felé! A nyelvbe ágyazott nemzet-tudat rejtettebb mélyrétegei felé! Kozmikus magasságokba... 1000 év távlatából már ebbe a „matériába", az emberi gondolatokba is bele lehet „ásni"! (Sőt László Gyula „professzor úr" szerint bele is kell!)

Az így gondolkodók, egymás vállára állva, egyszer csak jó magasak lesznek! (Erről szól ez a könyv!) És aki legfelül lesz – talán éppen te, kedves Olvasó! – egyszercsak újra, „táltos"-ként elkiáltod majd magad, „messzeszólóan", például így kezdve:

Ó, Egek Ura!
Tekints le Ránk a Fellegekből!
Érted lobog a Tűz!,
Érted dobognak-peregnek a dobok!,
Feléd nyújtjuk karjainkat!,
Hozzád szólunk!

Ezer év után,
az Új Évezred küszöbén,
újra felmerészkedtünk
Nap-járta,
csillag-palástos
varázs-dombjaidra!,
hogy kérjünk:

Vigyázz Földjeinkre, Vizeinkre, Erdeinkre,
Rejtett kincseinkre!
Vigyázz az Országra, az Oltárra,
hogy Kő Kövön maradjon!
Vigyázz az Úton, a Vízen, az Erdőn járókra!,
Vigyázz Kedvesünkre!...

Ó, Egek Ura!
Új Fehér Lovon érkező
Új Koppányok és Új Istvánok vagyunk!,
De már békével jöttünk!
Így tekints le Ránk a Fellegekből!...

Ezer Év után
a Tűz Érted lobog!,
a dob Érted dobog!
Feléd nyújtjuk karjainkat,
ősi kardjainkat!
Ezer év után
újra:
Hozzád szólunk!...

„BESZÉLŐ" KÖVEK

A helyszín, három képben *(8. ábra):*
a) Zamárdi és Tihany (Balaton-térkép részlete).
b) Közelebbről a Zamárdi–Szántód-partszakasz, amelyen fel van tüntetve a Szamárkő. (A pontos É–D és K–Ny irányok ezen a térképrészleten olvashatók le.)
c) Vázlatos helyszínrajz az áldozóhely kőtömbjeinek elhelyezkedéséről: I/1. Táltos-kő; I/2. Hal–Bagoly-kő; II. Koponya-kő; III. Oltár-kő; IV/1. Bálvány-kő; IV/2. „Kis kutya"-kő.

A továbbiakban az összetartozó (!) kőegyüttes rövid bemutatására vállalkozhatok már csak. (A részletes elemzés az Élő táj második kötetében lesz olvasható.)

A kövek újbóli névadásánál szándékosan „keresem" a megfelelő, a funkcióra utaló kifejezéseket.

I/1. *Táltos-kő* (vagy Szellemidéző hely; Nagy kőasztal; Csillag-kő; „Égbe kiáltó").

A táltos, a szertartásvezető alul, középen állt. (A T-vel jelölt hely.)

E lapos, kopott kő titka az *égre néző, hatalmas, maszkos* arc! A nyitott szája akkor bődül(hetet)t el, amikor a homlok-„dudor" árnyéka – mint mutatóvonal – a felső ajkához ért.

I/2. Hal–Bagoly-kő.
A Hal: ez is *nyitott szájú,* révész szerepű kő. A szertartás során valamit a szájába tehettek. Mint hal, a víz elem, a Balaton, de a Halak csillagkép megidézője is. Mivel a mélyben él, így az „Alsó Világ Ura", a táltos segítője.

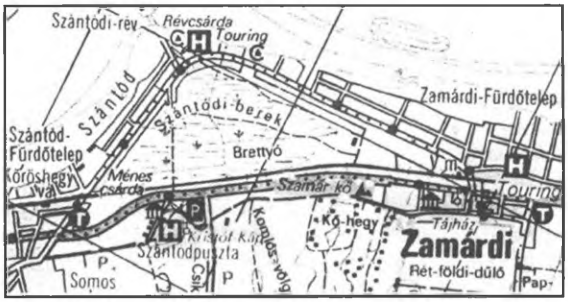
A Bagoly: az éjszaka sötétjének madara. „Lélekmadár." Mint „Bölcs", „mérlegel", „Élet–halál Ura". Élettere kettős: a föld és levegő, ezért a táltos madara. A „Túlvilág", a „Felső Világ Ura". A Hal „farkán" helyezkedik el (a végén).

A kő különlegességei a *szabályos kör (korong) alakú, nyitott és zárt szemek.* (Itt nem, de a híres zamárdi *avar kori temetőben sok korongot, „szem-fedőt" találtak.* A két helyszín „leletei" szerintem kiegészíthetik egymást.)

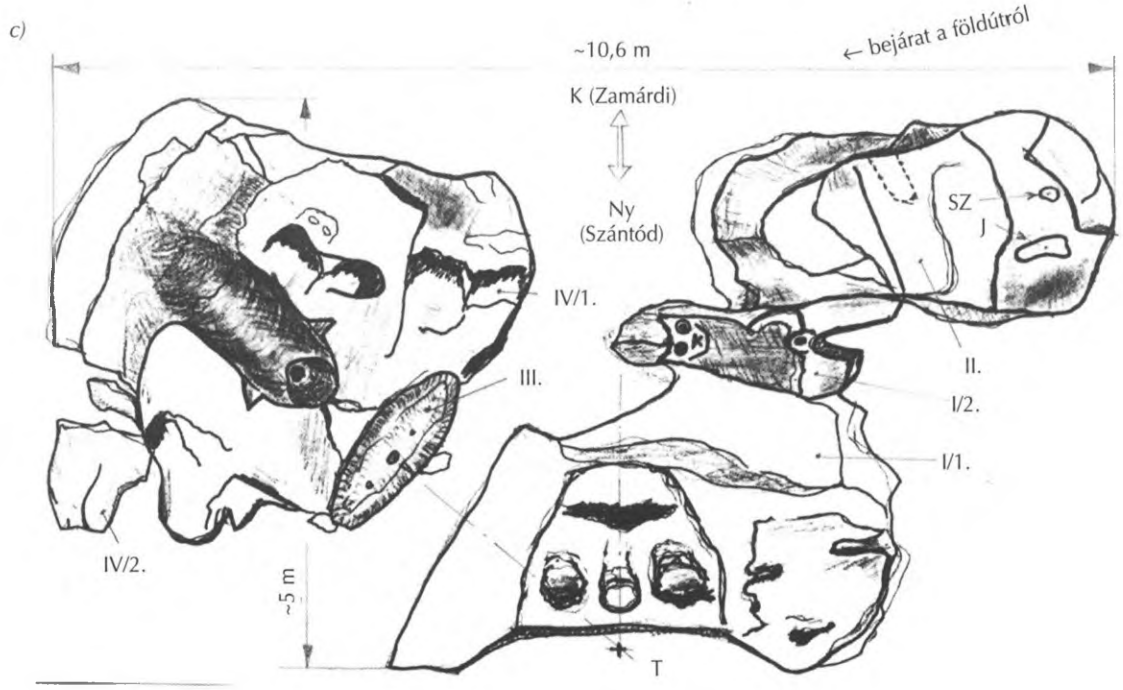
a)

b)

c)

8. kép

II. *Nagy Koponya-kő* (vagy Szellemősök köve; „Mindent látó kő").

Mint koponya, az „Ősök Szellemének Háza". Egy kis *„kaptárkő"*. Négy szeme van, az egyik szem-*„bogár"* helyén mély lyukkal, „lélek-létrával". A „kaptár" elnevezés alapja: az ősök hangja tagolatlan, zümmögő (hasonló, mint a szél zúgása).

A vázlatrajzon – J és Sz jelzéssel – feltüntettem „Jézus lábanyomát" és a „szamár patájának nyomát". Világosan látható, hogy ezek milyen apró alakzatok csak. A „keresztény felülbélyegzés" pecsétjei.

Ez a kő is *„beszélt"*. A *nyitott száj* felső állkapcsát azonban letörték – *elnémították*... Így egy konkrét állatkoponya beazonosítása most már nehéz. (Lehetséges változataim: ló, oroszlán, kutya, kecske, bak.)

III. Oltár-kő (vagy Nap-kő).

Mivel a hátoldalára felül lófej van faragva, ezért mondhatjuk: *a már az égben járó fehér ló, a „Napba öltözött" „arany ló"* evilági szimbóluma.

A *Fehér Ló* azonban a magyarság jelképe is. (A hagyomány visszanyúlik a szkíta „aranylovas" ábrázolásokig.)

IV. *Bálvány-kő* (vagy Vérpad, Lélekröpítő).

Bárhonnan is nézzük, százarcú!

De az egymásra térben és időben több szinten rétegződő, egymásba észrevétlenül „átforduló" alakzatok *mind tartalmilag, mind formailag egységes rendszert alkotnak.*

Itt semmi nem „díszítmény"!

Itt a *funkciók*at szolgáló *formák*ba vésték a magyar ősvallás „Bibliáját". (A titkos tudást természetesen rejtettebb formák őrzik.)

Legfontosabb részei:

– *„Táltos-árok"*: a középen kimélyített, „negatív" tér, az *áldozat „behelyettesítésének"* helye.

– A befoglaló forma egy *Nagy kőbaba*, egy univerzum-ember.

– További részletek: *Óriásfejek* (balra, illetve jobbra néznek), és egy *„Nagy kutya feje"*. A *„Kis kutya feje"* (IV/2.) valószínűleg letört kődarab (?!).

Itt, ezen a Bálvány-kövön történt az áldozat bemutatása, az „oldás" és az (égi) „kötés". A magyar nyelv ma is őrzi e rítusnak a lényegét: *old, oldás, áld, áldás, áldoz, áldozat.*

(Lefordíthatók ezek a szavak idegen nyelvekre úgy, hogy megőrzik az „őstudást"? Nehezen.)

Mivel *„áldozóhelyen"* járunk, most már nem csodálkozunk azon, hogy *„koponya koponya hátán". Koppány, Géza és Álmos – az ősök koponyái!*

Ez ott nemzetségi áldozóhely, a magyar nemzetség csillag-temploma.

Ezek a kőkoponyák *emlékek, emlékeznek és emlékeztetnek, őshagyományunk őrzői.*

És mivel a tájban élnek, annak „szülöttei", nem okozhat meglepetést, hogy *e kövek a makro-táj kicsinyített másaiként egy ős-„térképet", egy kő terepasztalt is alkotnak.*

Ahol a *Táltos-kő* az „innenső" (déli) part, a *Hal-kő* a Balaton, a *Koponya-kő* Tihany (!), a *Bálvány-kő* az északi part (a Pilisig), az *Oltár-kő* pedig a tájegység „szíve", *Fehérvár.*

Tihany szerepe kulcsfontosságú.

E földnyelv *„hegyén" a teljes magyar őstörténet.*

Kísérletet tettem az *állat*-áldozóhely szereplőinek az *állatöv*vel való összevetésére is. Az első kísérlet eredménye: *Kos* – Táltos-kő; *Ikrek* – egy kettős, ikerkoponya a Bálványon *(lásd a rajzvázlatot!); Rák* – Nap-kő; *Mérleg* – Bagoly-kő; *Nyilas* – „Fehér Ló"; *Bak* – Nagy Koponya-kő (e kő fejtési irányból bak vagy kecskebak lenne az eredeti forma?!); *Vízöntő* – a véröntés „csatornája", a Táltos-árok; *Halak* – Hal-kő.

A Bika, az Oroszlán, a Szűz, a Skorpió kő képviselőit nem találtam meg. Valószínűnek tartom, hogy ezek a táltos *szövegében, mozdulataiban, a szertartás szereplőiben, illetve az áldozati állat megfelelő testrészeiben keresendők* (például Szűz: bélrendszer, bélnéző, boncos).

A RÉVÉSZ, A FEHÉR LÓ ÉS AZ ANGYALOK

A Balatont átúszók mai élménye: középtájon „kiesnek" a térből és az időből, mintha a vízen nem haladnának, csak lebegnének...

E táj *lényegére* Nagy László (*„táltos"*-költő) szavaival kérdezhetünk rá a legtalálóbban:

Ki viszi *át* fogában tartva
a szerelmet a *túlsó partra?*

(Kiemelés tőlem – A. Á.)

Ki *viheti* át? A (szántódi) *révész?* A (pogány) *Fehér Ló?* A (keresztény) *angyalok? Jézus?*

Vagy a *„csillagom"* a „révészem"? (Népdal-részlet.)

A válaszom egyszerű: mindannyian.

De mindegyik a maga módján, a maga helyén, a maga idejében.

A *szent helyek varázsereje* éppen abban rejlik, hogy külső segítség nélkül, maga avat be a „Nagy Titokba" (Csak rá kell „hangolódni".)

Mint itt.

Ettől *„hites"* és ettől *hiteles.*

Így lesz *e hely* maga is a *„Szentség"*, a *Vallás.*

A *Magyar Szentföld.*

E kopottságukban is büszke, „beszédes kő-bábuk", kőóriások, kő-koponyák, bálványok és oltárok nemcsak a Kárpát-medence ékei, hanem a vallástörténet, a magyar és egyetemes történelem *tanúkövei* is.

A világon mindenütt megbecsülik őket.

Tegyük hát mi is az *ősök kőkoponyáit* az őket megillető helyükre a *mai fejekben!*

SZÁNTAI LAJOS

A Vadálló-kövek és a Prédikálószék rendszere

(A „FEHÉRVÁRAK RENDSZERE" CÍMMEL DEBRECENBEN, 1997 FEBRUÁRJÁBAN ELHANGZOTT ELŐADÁS RÉSZLETE)

...A Vadálló-köveken keresztül a Prédikálószékre lehet feljutni. A Prédikálószék elnevezés arra figyelmeztet, hogy nem hadászati, hanem vallásos szellemi központtal kell számolnunk.

Az Árpád-korban a Vadálló-kövek és a Prédikálószék kettőse a koronázási menet útvonalának fontos csomópont értékű állomáshelyeit képezte.

Nem lehet igazán tudni azt, hogy hányan vettek részt ebben a menetben. Amikor Fehérvár városába beérkezett a koronázási menet – most a városról van szó, és az utolsó pillanatról a koronázási úton –, akkor az idevonatkozó szövegemlékekből pontosan ki lehet olvasni, hogy a fényes és díszes, nagy méltósággal haladó menet már több napja úton van. Az éjszaka és a nappal egymást követő kozmikus ritmusára ráhangolódva tették meg ezt a hosszú utat. Tehát ténylegesen figyelmeztet ez bennünket arra, hogy itt éjt nappallá téve kellett szakadatlanul menni, nem volt pihenőhely.

A hegygerincre felvezető keskeny út alján vagyunk. Ez az út ma a dömösi Szentfa-kápolnától indul fölfelé, amely a keskeny gerincen felfelé haladva egyszercsak váratlanul a gerinc ívéből kiemelkedő mesterségesen épített dombra vezet föl. Ez leginkább egy kurgánra, vagyis egy nagyobb méretű kunhalomra emlékeztet. Itt indul el szépen egy sáncszerű képződmény aljáról ez az út. Amíg nem érünk fel a domb tetejére, addig folyamatosan közelítünk ezen az úton, a dombnak a hátterében mindig a nyílt égboltot látjuk. Vagyis ezen az úton járva egy olyan élményre vezet rá bennünket, ami azt érzékelteti, hogy a dombon túl már nem vezet út, a domb az égben végződik. Ez az útvonal alján van, alig érhettük el a tengerszint feletti 100 méteres magasságot, és a Prédikálószék meg egy 637 méteres magas hegy lesz, és ennek az épített halomnak az aljából nem lehet látni a hegyeket. Az eget lehet látni, csak az eget lehet látni. A föld és az ég között csak ez a domb van. Aki a dombra megy fel, az az égbe megy.

Elindulunk, és elkezdünk valamire ráhangolódni. Rávezet bennünket a táj. Hiszen egy ilyen tájon belül minden egyes út valamit megerősít bennünk, ami az égbolton is jelen van. Majd ha a dombon túlkeltünk, megint csak látjuk az ösvényt, és az megint egy másik, magasabban fekvő dombra vezet fel. Ez a domb is úgy tűnik az ember számára, minthogyha a végállomás lenne, nem lehet mögötte látni a hegyeket. Volt egy kisebb domb azelőtt, most van egy nagyobb méretű domb. Látványszerűen mind a két dombnak a hátterében az égbolt van, vagyis ez az út a külső és belső emelkedésnek az útja. Kezdünk megemelkedni, kezdünk egyre magasabb szintekre feljutni.

Megint csak minthogyha az égbe lépne be az ember. Mert emelkedünk. Koronázási menet ez, és a királynak a lelkében emelkednie kell, egyre feljebb kell jutnia, bizonyos szinteken. Ezek a földön levő szintek, de hogyha lelkében is megteszi az utat, akkor bizony az égi szintek útján is mindig magasabbra tud érkezni.

Egy apró megjegyzés: a Vadálló-kövek kapcsolatát a nappali és éjszakai égbolttal egy tengely határozza meg – ez a tengely egyébként a hegy gerincével azonos –, amelyen felfelé vagy lefelé haladva a felkelő és lenyugvó fényes égi testeket kiválóan meg lehet figyelni. Tehát, hogyha megyünk egy földi ösvényen, és mindig az égboltot látjuk magunkkal szemben, és mindig kelet felé megyünk, akkor ez mit jelent? Ez azt jelenti, hogy az égbolton jön valami velünk szemben. Ha nappal megyünk ezen az úton, akkor ennek a dombnak a tetején a Nap van. Szabályosan lehet látni azt sokszor, hogy a dombnak a tetején ott pihen a Nap. Ha éjszaka megyünk, akkor pedig a fényes csillagok jönnek egy ilyen úton velünk szemben.

Amikor felérünk egy kis dombocskára, akkor körül lehet tekinteni. Az első emelkedésnél lehet azt látni, hogy tényleg kezdünk valami fölé emelkedni. Ez egy nagyon-nagyon nehéz út. Először csak egy kis ösvény van, rávezető ösvény, és amikor elérkezünk a legelső dobbantóra, akkor abban a pillanatban egy gyönyörű szép tájat látunk magunk körül. Lehet látni a Dobogókő vonulatát, az Árpád-várat, Szakó-hegyet, Rám-hegyet és a Magas-hegyet. Ezen az oldalon mindig arra kell figyelnünk, hogy a táj az csodálatos és gyönyörű. Tavasszal, nyáron és ősszel olyan érzése támad az embernek, mintha a földi Paradicsomkertben járnánk. Még most is, ezekben az időkben is ez a kifejezés jut az ember eszébe, ha áttekint a völgyeken a túloldali hegyekre, vagy letekint a mélységre. Csodálatos szépségű ez a táj. Itt ez a kijelentés nem túlzás és nem hasonlat. A középkori történelmi források sem fogalmaztak másképpen. 1380-ban egy pápai küldött levelet ír a pápának. A levelet a következő formában fejezi be: „Kelt Visegrád várában, a földi Paradicsomban".

Mindig az égbe jutunk fel, tehát megy fel egy úton a király, halad felfelé, és nem egyenletes úton halad, ha-

nem ennek az útnak állomásai vannak. Minden állomás az égboltra nyit, felfelé mutat.

Kezdődik a Vadálló-köveknek a rendszere. Fenn vagyunk, itt már építmények útján fogunk továbbmenni. Nem akárhogyan lehet ide eljutni, ha az ember tudja, hogy zarándokúton jár. Állandóan megemel bennünket a táj, állandóan arra ösztönzi az embert a természet, hogy lelkében próbáljon megemelkedni, lelkében próbáljon egy magaslatra eljutni, hogy ott gyűjtse össze az erőket, és induljon szépen tovább. Akkor lehet látni azt a döbbenetes rendszert, ahol már nemcsak a természetnek a munkáját lehet érzékelni, hanem azt is világosan lehet látni, hogy itt a természet által létesített erővonalra a gondos emberi tevékenység is ráépít egy működési réteget. Ez az erődítményépítészeti mód, ami a magyar hagyományokban állandóan az előtérbe kerül, és mindig úgy fogalmazzák meg, hogy a természettől kijelölt szent helyeket a Teremtő által irányított emberi tevékenységgel megerősítjük. Ezzel a kitétellel az oklevelekben gyakran találkozunk. Például krónikáink szerint Szabolcs lát egy kitüntetett helyet, és a helynek az erőssége alapján tudja, hogy az a hely várépítésre alkalmas. Vagyis mit lát meg Szabolcs vezér? Hogyan építik meg ezeket a rendszereket? Felfedezik a helyben, tájban, földben lévő erőket, és ezeket a természet adta erőket megerősítik, állandósítják. Esetünkben, most a pilisi hegyek között, a hegy gerincén végigfutó lüktető, pulzáló erőket nem hagyják eltűnni, hanem megerősítik, „rögzítik", ezt a sugárzó, lendületes, élő természeti energiát a kultikus tevékenység számára megfoghatóvá teszik. A Vadálló-kövek azért nagyon-nagyon fontosak, mert ennek a rendszernek az ereje mind a mai napig jelen van, nem lehetett eltüntetni, úgy megerősítették az Árpád-korban, hogy a Habsburgok ideje alatt még szétrobbantani sem tudták. Nem árt tudni, hogy a Habsburgok Buda visszafoglalásától kezdődően, tehát 1686 óta több mint száz esztendőn keresztül robbantgattak és pusztítottak a Pilisben, az ősi magyar kultúra minden még megmaradt nyomát igyekeztek eltüntetni. Például 1702-ben robbantják fel a visegrádi fellegvárat. De nem lehetett a Vadálló-köveket robbantással sem eltüntetni, annyira erős ez a vonulat. Ezt már nem lehet teljesen, nyomtalanul elpusztítani, úgy meg van erősítve. Akkor, ha eltűnődünk azon, amin Andrássy Kurta János is eltűnődött, hogy ebben a Vadálló-kövekben, ha egy élő rendszerként fogom fel, akkor számomra egy nyelvi üzenet is megfogalmazódhat, akkor rá lehet döbbenni, hogy ezek a „Vádoló-kövek": vádoló kövek! Akkor most a Vadálló-kövek vádoló kövekként működnek, az elpusztított történelmi múltból üzennek felénk. A Vadálló-kövek elnevezésben tehát bizony benne van a vádolás minősége! Ez mit jelent? Ez azt jelenti, hogy ez egy beszélő rendszer. Hová kell felérkezni? Prédikálószékre. Tehát nem árt tudnunk azt, hogy ide a Prédikálószékre csak egy olyan út vezet fel bennünket, ahol a kövek beszédes, vádoló kövek (de véderő kövek is). Ezek a sziklatornyok valamit üzennek. Lehet, hogy éppen a némaságukkal, lehet, hogy éppen a csöndességükkel, de mi is szokott a népmesei tájban történni? Nagyot csöndül az erdő, a mező vagy a hegy. Csönd van. Nem lehet tudni, hogy ez a csönd ez most hang, vagy tényleg csönd. Itt a vádoló köveknél bizony ez nagyon szépen előtérbe kerül.

A Vadálló-kövek egyik nevezetessége a méltán híres Attila-fej. Ennek a sziklatömbnek oldalnézetből emberi profilja van. Jól kivehető az arc, az orr és a szemüreg vonulata. A fejére hegyes süveget építettek a természetformáló erők, de nemcsak a fej, az arc kivehető, nem csak a kősziklából előbújó, a kövön átsugárzó szellemiség nyilvánul meg, hanem jól kivehető a vállrész is, a kidomborodó mellkasi rész lefelé tűnik el a sziklás mélységben. Világos nappal előtte vonul el a Nap, és amerre a természet által épített szobor tekint, arra a Nap nyugszik le és az Esthajnalcsillag, a Vénusz mint esti csillag kel föl. Téli éjszakákon pedig feszültségtől figyelő arcát az Orion csillagképre irányítja. Az Attila-fej mellett elhaladva a vállát képező sziklás tagozaton olyan érzése támad az embernek, mintha tényleg egy élő, eleven óriás válláról nézhetnénk körül.

A pilisi táj mind a mai napig tele van olyan sziklákkal, kövekkel, forrásokkal, árkokkal és egyéb természeti formációkkal, amelyek elnevezésük vagy külalakjuk alapján, jól érzékelhetően, mind a mai napig „működnek", amelyek átható módon sugároznak, élnek, dobognak, beszélnek (a prédikálás is egyfajta beszéd).

Eredetileg a járószint jóval feljebb lehetett a legmagasabb kövek, sziklatornyok magasságánál is, tehát aki itt elindult a Prédikálószék tetejére, az bizony olyan, mintha egy kőből készült függőhídon ment volna végig. A Vadálló-köveknél mind a mai napig vannak olyan szakaszok, ahol két ember alig fér el egymás mellett, és akár jobbra, akár balra néz le az ember, szédítő mélység látványa fogad. Hiszen az égbe kell felmenni, meg kell emelkedni.

A Prédikálószék kifejezetten szakrális, vallásos központ, amit egy ilyen erős védelmi rendszerrel védtek annak idején.

Végül a Vadálló-kövek lenyűgöző rendszerét magunk mögött hagyva a táj is jól érzékelhetően szelídebbé válik. Különös, megfoghatatlan békesség szállja meg a felfelé haladó embert, ez már a Prédikálószékre fölvezető ösvény eleje. Erre az elnevezésre, hogy „Prédikálószék", feltétlenül fel kell figyelnünk! Ez azt jelenti, hogy itt nem hadászati, hanem szakrális központ volt. Ezt a szakrális központot viszont hatalmas védelmi rendszer vette körül. A Prédikálószék teteje felé vonulva visszaköszönnek az előző élmények: a hegy teteje és az égbolt alja mintha végleg találkozna.

A hegy tetejéről körültekintve csodálatos látvány fogad. Belátni az egész Dunakanyar térségét, előttünk föltűnik a visegrádi vár, szemben, a Duna túloldalán a Szent Mihály-hegy látszik, de előfordul olyan is, hogy a hatalmas fehér felhőréteg a Duna kanyarulatát eltakarja, s csak a hegycsúcsok látszanak. Aki ide felérkezik, az talán indulna tovább felfelé...

Lejegyezte: Buka László

GÖNCZI FERENC

Innen-onnan, amonnan

(GÖNCZI FERENC: SOMOGYI GYERMEKJÁTÉKOK, 1949.)

Leányok egymás kezét fogva, körbe állanak. Egy kívül marad. Felállás után az alábbi dalt éneklik:

Innen-onnan, amonnan,
Fehérvári városban,
Jászkapitány üzente
Ezt kantárra tetette:
Kisebbiket, nagyobbikat
áldja meg az Isten!
Ütő legyen, kató legyen
Mind a hatnak széle legyen.
Happ, széles a rózsa.

A dal végeztével a kívül járó szedegető egyet mindenkor magával visz, s kezét fogva jár vele. A körön levőket a dal végezte után egyenként sorban leszedegeti mindaddig, míg csak egy marad. Az utolsót a körbe hívja, s azzal táncol. Ez lesz aztán a szedegető.

A fenti játékkor az alábbi verset is mondják:

Fehérvári kapitány üzenetet küldött
Kéreti lányomat, szebbiket, jobbikat,
Karcsú magasabbikat.
Az én lányom nem eladó,
Csak egy házban maradandó,
Ki sem merem bocsájtani,
Száz arany gyűrű nélkül;
Hintós kocsi nélkül.
Apátoknak, anyátoknak
Térdig érő szoknyátoknak,
Litty-lotty, koszorú.
(Fehérvári kapitány – Őrtilos)

HOLDU N. ISTVÁN

Mese a Gerecséről

[A helynevek] „tagadhatatlanul nagy nemzeti kincset rejtenek magokban, mert a nyelvalkotó ősi magyar észjárást jellemzik mintegy, elévarázsolván az eredeti szóalkotás módját, részben pedig azért, mert hazánk történetével és viszontagságaival szoros összeköttetésben állnak". *(Toldy Ferenc, 1853.)*

BEVEZETÉS

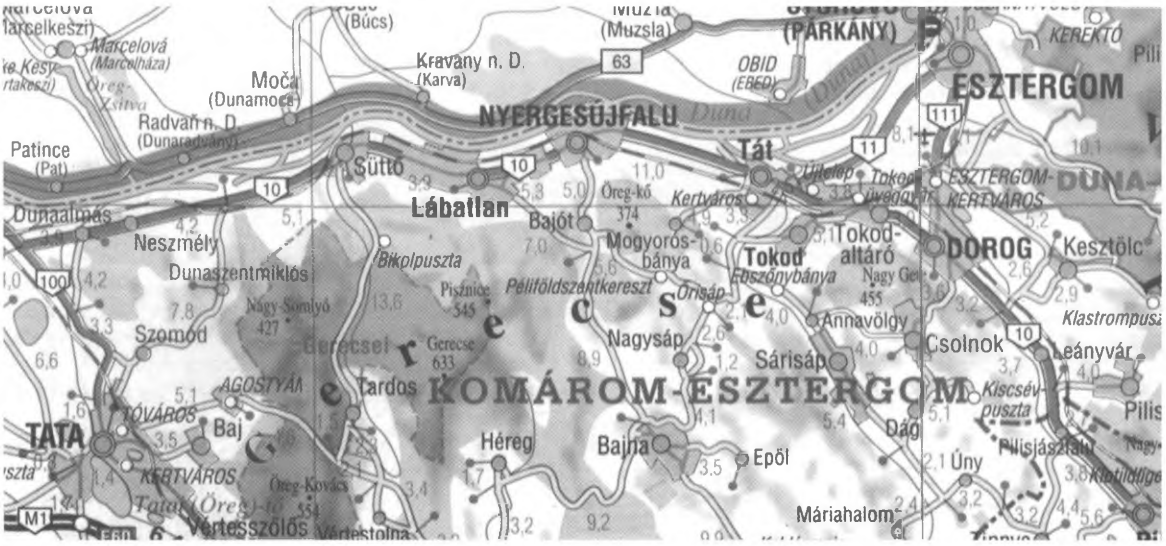
Három szinten fogunk tájékozódni. Ezek: életképi, asztrálmítoszi és üdvtörténeti. Vizsgálatunk tárgya a Gerecse-hegység északi határát alkotó településsor. Nevesítve: Tát, Nyerges(újfalu), Lábatlan, Piszke, Süttő, Neszmély és (Duna)almás. Feltevésünk szerint ezek a települések rendszert alkotnak, s ez a *nevükből* lesz kiolvasható. Egyrészt tehát etimológiai-szófejtő-nyelvpergető vizsgálatot végzünk, másrészt ráirányítjuk figyelmünket a környék mondai, mitologikus hagyományára. Hipotézisünk, miszerint egységes rendszernek gondoljuk e település-ágat, vélhetően nem alaptalan, hiszen már első pillantásra is találunk beszélő neveket közöttük. Ezenkívül jellegzetesen egy útvonalon, egymást követően helyezkednek el.

A „leolvasásban" fontos mozzanat az indítás kérdése. Honnan kezdjük az elemzést? Melyik irányból? Azt is mondhatnánk, mindegy, mert ha csakugyan szerves rendszerrel állunk szemben, innen is, onnan is olvasható kell legyen. Mint látni fogjuk azonban, nem „demokratikusnak", hanem „hierarchikusnak" adódik képletünk, s ez döntően meghatározza az elindulás irányát. S ebben a Természet rendjét követjük, hiszen a Gerecse egyenes folytatása a Pilisnek, mondhatni ikertestvére. A Pilisből elindulva első állomásunk Tát lesz. Tehát innen indulunk. De még mindig nincs korrekt válaszunk arra a kérdésre, hogy miért *innen* indulunk. Miért nem a Gerecse irányából a Pilisbe, hanem fordítva? Azért, mert a *megvalósulás folyamatát* követjük. Így a teremtés pillanatára pillanthatunk rá. Arra, hogy hogyan strukturálódik valami, amit jobb híján most nevezzünk energiamagnak, fénymagnak, esetleg kegyelemnek.

Ennek az energiának a földet érése pedig minden jel szerint a Pilisben van. Az itt végrehajtott műveletek – királykoronázások, vadászatok – hozzák le (fogadják) ezeket az energiákat, s az e fénybe öltözött király, s általa a nemzet – az emberiség üdvözüléséért vállal felelősséget. És ehhez nem kell szövetség és körülmetélés. Mert az Atya nem lép szövetségre fiaival. Szövetség ott kell, ahol nincs szeretet (viszontszeretet). Ahol a Teremtő és a teremtett viszonya nélkülözi az atyai–fiúi kapcsolatot.

A teremtő erő amikor megvalósul, akkor kiárad. Ezt legszebben karcolt lőporszaruink mondják el.

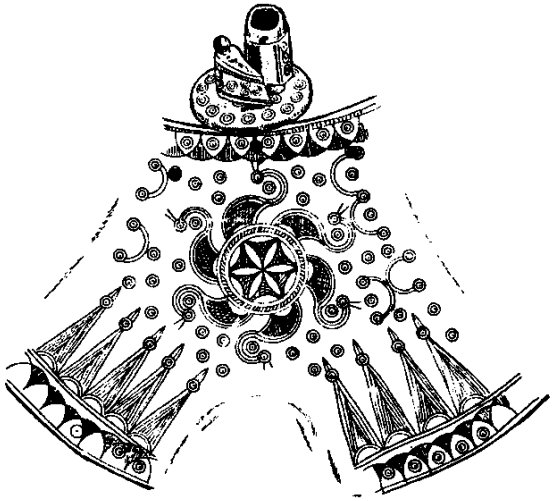
A teremtő energiának a földet érését, a településszerkezetben való megvalósulását követve célszerű lesz a továbbiakban *modellként* a fenti rajzokat vennünk. S ez válaszunk az indítás kérdésére. A *magból* kell elindulni.

1. kép. Térképrészlet a Gerecse északi határát alkotó településekről

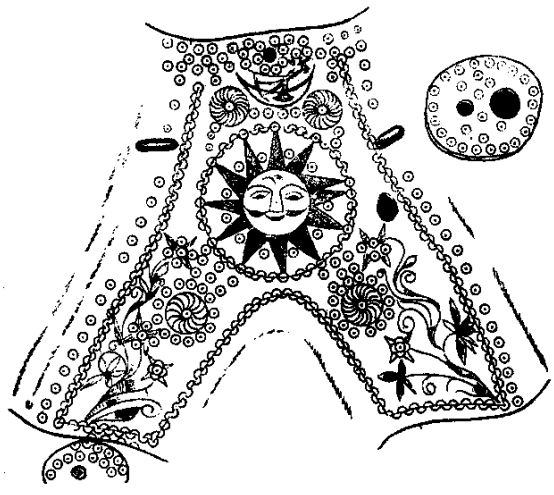

2. kép. Honfoglalás kori ezüstözött bronzlemez rajza. A lelet Dunaalmáson került elő

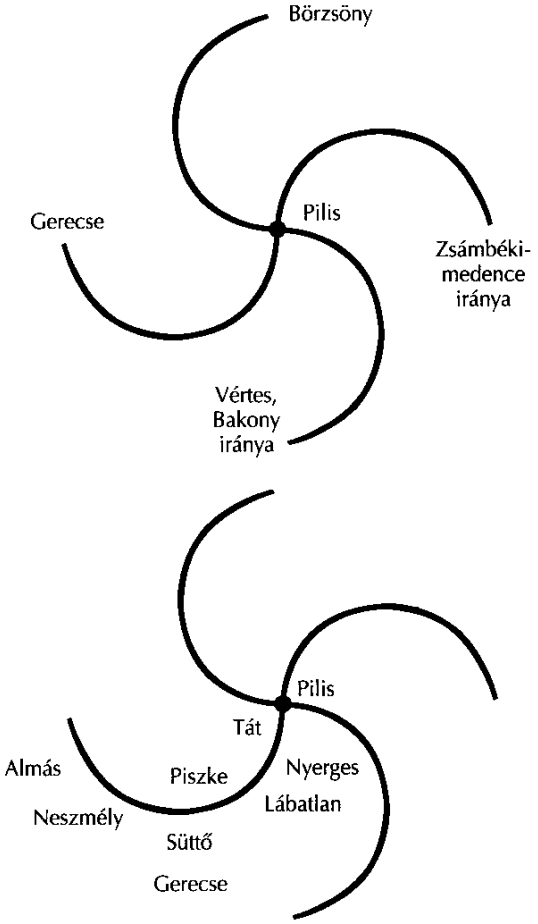
3. kép. Bikafalván fellelt lőporszaru rajza

4. kép. Lőporszaru Homoródalmásról

AZ ÉLETKÉPI SZINT

Központi magból kilövellő energiacsírák – ezek a tulajdonképpeni falvak. A központ a folyamatos energiaáramoltatásért „felelős", a magvacskák a „továbbhullámoztatásért". A magból szökkenő életcsírák, energiaáramlások a világ legtávolabbi pontjáig jósággal és bölcsességgel árasztják el a világot.

TáT

A TuDósok, a TuDás helyszíne. A TáTosi-TálTosi TuDásé. Itt választódik szét az evilági és a nem evilági bölcsesség. Feladata a híradás, hírhozás és a harc. A rendszernek a központhoz legközelebbi tagja. A kiérkező energiákat transzformálja, átalakítja, emberi léptékűvé teszi és tárolja. Visszafelé menetben mint utolsó véderő harcol és védi a magot. Iskolaközpontként is elképzelhetjük.

Eleme a tűz.

Nyerges(újfalu)

Iparosközpont. Nyergek, kantárok, lószerszámok, földművelő eszközök, fegyverek készítése folyt itt. Itt már érzékelhető a strukturálódás, a szakosodás. Kovácskirá-

lyok és bútorkészítők lakhelye. Érdekes, hogy településünkön az egyetlen, ami ma városi rangra emelkedett. Hoz magával valamit ma is ősi múltjából, hiszen az ipar mintegy a várossá válás záloga.

Eleme a levegő.

Lábatlan és Piszke

Ma egyetlen településnek számít. A történelem folyamán mindig szoros kapcsolat volt közöttük. Ezért párosnak mondhatók. Útvonalunk középpontjában találjuk.

Lábatlant a makkoltató kondások falvának mondja egy XIII. századi táltosper jegyzőkönyve. Mint ilyen, a húst adja a rendszernek.

PiSzke esetében a VíZ lesz az irányadó, ez pedig a ViZa-halászatot, egy tradicionális halászóhely létét veti fel. Ő a hús mellé a halat szolgáltatja.

Elemük az élőfa.

Süttő

Sütés, kenyérsütögetés a legfőbb jellemzője. Gabona- és malomipar, kemencék voltak itt találhatók. A XVIII. században még működő malmokat talál a faluban Bél Mátyás. A Gerecse lefolyó vizét használják a malmok hajtására. De ez a víz gyógyít is.

Eleme a víz.

Neszmély és Almás

Neszmély a bor hazája. Ma is történelmi borvidék, régen is az volt. A bor kapcsán közvetlenül köt Süttőhöz, a kenyérhez, amivel mégis párost alkot, az az almás- és gyümölcskertek, zöldségfélék fő termelési helye: Dunaalmás.

NeSzMéLy szavunkból kibonthatjuk a NáSz-t, mely föld és ég egyesítésének e szintbeli aktusából, a borivásból adódik.

Elemük a föld.

Összegzés

Rendszerbe olvastuk hát fénymagvacskáinkat, falvainkat. Működő egységes rendszerbe, melyben „mindenkinek" megvan a maga fontos és nélkülözhetetlen feladata. (E kistérség településeit még ez idáig senki sem olvasta „egységbe". Szerves rendszerünk tagjait eddig csak külön-külön vizsgálták. Ez az önmagát „magától értetődőnek" mutató ág hozzásegíthet bennünket további településrendszerek kutatásához is. Érdemes lesz a későbbiekben a Börzsöny felé is, a Zsámbéki-medence irányába is elindulni. Természetesen elsőként lakóhelyünket szeretnénk kifaggatni, s az itt adódó tapasztalatokat továbbvinni. Kutatásaink hasznos adalékul szolgálhatnak a Kárpát-medence településszerkezeteinek szerves módon történő feltárásához is. Vizsgált település-típusunkat legláttatóbban *ágas*-nak nevezhetnénk. Szeg-es, bokros településeink az egy lakóközösségen belüli elhelyezkedésre utalnak. Mi azonban a több településből adódó rendszerek irányába indultunk, aminek vannak ugyan kutatási előzményei, de azt nem mondhatnánk, hogy a Kárpát-medence településszerkezetei szerves módon feltártnak nevezhetők.)

Megfordítva az olvasás irányát, most azt látjuk, hogy e térség nemcsak önmagát, de a kiindulópontot, a pilisi központot is ellátja. Az innen kapott „adományt" adományokkal viszonozza. Így lesz a rendszer oda-vissza hullámzó. Tojáshímeinkből, lőporszaruinkról kölcsönzött modellünk, a *Tejút felülnézeti képében* csillagrendszereknek mutatja apró falvainkat. De mint ahogy fent, úgy lent is. Népünk művészetének *forgó rózsája* ez, a magyarság lelkületének *érző ereje*. (Csilla, a kisebbik lányom meg is jegyezte, mikor belepillantott munkámba: „Apa virágot rajzol." S a virág persze világ is, most éppen piciny mikrokozmoszunk ez, a gerecsei ág.)

A falvakhoz egy-egy elemi minőséget is fűztünk, melyek már a következő fejezet irányába mutatnak.

CSILLAGMÍTOSZI,

...mondai, történelmi szakaszában járunk elemzésünknek. Kiemelten most águnk-útvonalunk *középpontjával*, lakhelyünkkel fogunk foglalkozni.

Lábatlan őriz egy nagyon szép mondát nevének eredetéről:

„Történt egyszer, hogy Mátyás király [más változatban Béla király] *fogságba esvén összebilincseltetett egy hű vitézével, Györggyel. A király hű vitéze, hogy megmentse a királyt, levágta a saját lábát. Így a király aztán megszabadult. Miután legyőzte ellenségeit, ezt a földet hű vitézének, megmentőjének adományozta. Ezért hívják a falut tehát Lábatlannak, lábatlan György vitéz után."*

A következő kulcsszavakat emelnénk ki: áldozatvállalás, Mátyás király, György vitéz, megszabadítás.

Mátyás szerepeltetéséhez érdemes hozzáfűznünk, hogy nem idő-meghatározó szerepű, hiszen már a XIII. században említés történik oklevelekben Lábatlan létezéséről. Mátyásnak azonban van más kötődése is a tájhoz: a népemlékezet szerint szeretett vadászni a Gerecse erdeiben. A mai Király-kút nevű hely a Nagy-Gerecse déli oldalában őróla nyerte a nevét. Egy Lábatlan Gergely nevű vitéz az írott történelem lapjairól köszön ki ránk: feljegyzik, hogy Mátyás egyik leghűbb embere, kiben nagyon megbízik, követi titkárként a törökhöz is elküldi. Hollós címerével kapcsolódik a Gerecse erdeiben, barlangjaiban remeteszerzetesi életet élő pálos rendünkhöz is, kiknek itt léte mára már bizonyítottnak tekinthető. Több síkon, több ponton is találunk tehát Mátyás-hagyományt a térségben. E sorok írója legutóbbi útjain, kirándulásain kőszobor-fejekben vélt ráismerni a nagy királyra a hegyekben.

Az áldozatvállalás is igen jelentős tételünk. Két emberi alakot képzeljünk magunk elé, kik össze vannak kötve (kapaszkodva?). Az egyikük önmagából ad valamit, hogy a másikat feljebb juttassa. Jellegzetes Ikrekképlet. Az a szkíta–magyar mentalitás, amikor az életemet adom a másikért, ha kell.

György vitéz neve és az a tény, hogy Lábatlan a makkoltató kondások falvaként említtetik, a *Bika* téridőegységét hozza be a képbe. Ezt erősíti a *megszabadítás* mozzanata is, mely jól ismert népmeséinkből. A kiskondásról van persze szó, ki a tetejetlen égig érő fára

mászva megszabadítja a királykisasszonyt a sárkány rabságából.

Ám mielőtt bármilyen további következtetést levonnánk, érdemes néhány forrást megfaggatnunk, „megfakasztanunk", „vizükből innunk".

Mit is jelent makkoltató kondásnak lenni? Nagyon szép, gazdag anyag maradt fenn erről a Kassai-kódexben. Most ennek rövidebb kiadásából, Fehér Mátyás Táltosok és bakók c. könyvéből idézünk:

„Főképpen a bakonyi makkoltató »subulkus« falvak táltosainak életéből ismerünk bővebb részleteket az ifjúság és a gyerekhad életéből. A kondák őrzésére felkerekedett falvak népe sokszor elvitte magával a serdültebb gyermekeket is, és ilyenkor a táltosok foglalkoztak velük, »megtanítva őket mindarra, amit a papok tanítani szoktak...« mondja az egyik tanú. A felserdült legényeket valami ősi pogány módon a vallási közösség tagjává is avatták. A thepei kondások »pontifex magusa« táltosfőpapja Boksa mágus és három famulusa Badur, Delko és Nwest peréből ismerünk részleteket erre vonatkozóan.

...az egyik kihallgatott tanút a bizottság megkérdezi, hogy meg van-e keresztelve, mire ő a legnagyobb természetességgel válaszolja a következőket: »Megkeresztelték a fizgói Szent László forrásnál«.

...Megtudjuk tőle, hogy a makkoltatók nagytáltosa keresztelte sokadmagával és emlékezete szerint úgy folyt le a szertartás, hogy a hajából elöl levágtak valamit, a forrásban megmosták fejét és mellét, hátát pedig megkenték hájjal, majd kapott egy bőrövet dereka köré ... A hajvágás, vagy amint említik »pilisezés« gyakran előfordul, mint a keresztelés pogány módja is.

...Hetesi Mihály királyi vadász vallomásából tudjuk, a fizgói Boksa mágus és három társáról Badhur, Delko és Nwes, hogy ismerték az állatbetegségeket és azok orvosszereit.

...A táltosok gyógyítási művészete egyéni volt, egyik a másikétól elütött, bár mindegyik nemzedékről-nemzedékre, apáról-fiúra öröklődött. Így volt ez Boksa fia Boksa esetében, ahol az egyik tanú szerint a vádlott, hevített köveket dobált vízbe és a felszálló gőzzel gyógyított reumatikus betegségeket.

...Annyira mentek merészségükben, hogy – a vád szerint – a Bakony különböző részein kápolnákat építettek az »erdei embereknek«, akiket a pogány szokások megtartására ösztökéltek. Hirdetik, hogy »csak a lovasszenteket kell tisztelni«. A nevezett Boksa püspök módjára süveget viselt, szertartásainál tollakkal ékesített palástot ölt és a nép «pontifex maximus bissenorum« – besenyő főpapnak címezi.

A nevezett táltosok egész éven át kísérik a sertésmakkoltatók csoportjait és a gyermekeket, mint »ludi magistri« tanítják mindenre, amit a papok tanítani szoktak."

A táltosperek jegyzőkönyvei, illetve Fehér Mátyás kommentárja ezt tudatja velünk a makkoltatókról és az őket kísérő, közülük való táltos papokról. Akik hangsúlyozottan mindig együtt vannak a néppel, tanítanak, gyógyítanak és vallási szertartásokat végeznek. És ha a Bakonyból van adat, akkor onnan, s ezt használjuk fel. Az is csoda, hogy egyáltalán van. Viszont ha a Bakonyban így volt, jó okunk van feltételezni, hogy a Gerecsében is hasonlóképpen lehetett.

A jegyzőkönyvben találjuk a Pilis igei alakját, a „pilisezést", keresztelési szertartás értelemben. Ez azt is jelenti, hogy a Pilis – névszói jelentésben – az a hely, ahol egy nemzet keresztelése megtörténik. Ez a nemzet fénybe öltözésének aktusa. Innen lehet kihozni a pilisezést mint szertartást, megvalósítani a Kárpát-medence minden részében, és elvinni a világ legtávolabbi zugába is.

A GeReCse név különböző alakváltozataiban él. Ezek: Gerecsen, Gerecseny, Gerecsény. A szó első mássalhangzó-kategóriája, a KöHöGősök egy másik hangjának hangzósításával megkapjuk a KeReCseNy szót, a kerecsenysólyom nevét. A kerecseny pedig a Turul. De karácsony is, népünk legfőbb ünnepe, amikor táltosaink a fiatal sólymokat röptették, ezzel serkentve a Nap újjászületését. S a kerecseny ma is fészkel itt a Gerecsében, fehér sziklák közt. Mondhatni, a gerecsei fehérvárban.

Lábatlan a legközelebb van a Gerecse központjához, ezért annak őrzése, vigyázása is feladata. És itt nem akármit kell őrizni, hanem a Turult. Őrködni kell felette. S ma is őrködni kell. Lelkes kis csapat vigyázza a kerecsenyek költési időszakát, nehogy illetéktelen kezek ártsanak nekik. Mert ma is ártani akarnak. Az 1826-os tűzvészben elégett a faluról szóló összes adat. Egyházi könyvek, feljegyzések, minden. Az ember már nem is csodálkozik, hisz rendszerint ez történik. Eltűnnek a nyomok. Mégsem veszett el semmi. Ha a falunevek megértéséből épül újjá a rendszer, hát abból.

Nézzük meg Lábatlan címerét!

Hármashalmon álló őrtorony őrzi a fölötte koronás sisakból kinövő sólyomszárnyakat, ami agancspár is egyúttal. És csillagos úton járunk! Innen valamit be lehet mérni. Valahová be lehet látni! De hová? Mi az a csillagösvény, ami innét jól látható?

A makkoltatókondás-falu, a kanász-királyság, a Mátyás királyért lábát áldozatul adó György vitéz a *Bika* csillagképre utal; a kerecsenysólyom pedig a sasszerű ragadozómadarat, csillagabroszunkról az *Aquilát* idézi. Ennek pedig fő csillaga az *Atair;* másképpen a *Turul.* De a makkoltatáshoz szükséges *tölgy* is hangalaki párja a Turulnak és a tejnek, a Tejútnak. Egy tengelyt kapunk így, melyből kinézve a világmindenség központjába láthatunk be. S ez a Bika–Skorpió tengely is a Tejúthoz kötődik.

Találtunk viszont egy *Iker*-képletet is korábban. De megvan-e a párja? Rejtélyes a dolog, de nem lehetetlen: a népi csillagneveink adják meg a választ. A *Sánta koldus* csillagkép a *Nyilas* elnevezése ugyanis Toroczkainál. S mivel van „baja" koldusunknak? A lábával. Sánta, azaz lábatlan! Ezzel előttünk áll az Ikrek–Nyilas ten-

gely is, mely szintén a Tejút vonulatába esik. A Nyilas csillagkép irányába nézve pedig a Tejút generáló központjába látni be.

S itt ez hangsúlyozódik nyomatékkal: a *Tejút.* Mégpedig mindkét tengelyével. Ezért kapcsoltuk az élőfa elemét ide elemzésünk elején. A mitikus történelmi visszaszámlálásban, precessziós elmozdulásban mérve az időt, ez mit jelent? Ha most a Halak világkorszak végén járunk, akkor az visszafelé 2000 év, a Kos ideje megint ennyi, a Bikáé is, s még az Ikreké. Amikor a magyar nép testet öltött az Ikrekben, Hunorban és Magorban. Ez tehát minimálisan számolva is 8000 év. S a táj itt erről is beszél. Hogy a magyar nem 896-ban jött először a Kárpát-medencébe, hanem bennszülött, őshonos.

Visszatérve most Lábatlanhoz, egy másik ragadozómadár is megjelenik a képben, a karvaly – Karva község „személyében" a Duna túlsó oldaláról –, s Lábatlant így két madár emeli az égbe, két oldalról, a kerecseny s a karvaly. Van-e hát szükség lábakra ahhoz, hogy a szellem szárnyalhasson?

A láb elvesztése pedig még egy történetet eszünkbe juttat. S ez Rásdi sámánasszony története. Rásdit, mint az ősi hit képviselőjét börtönbe zárják és éhhalálra ítélik. Ő végső nagy kínjában lerágja a lábát. Mit üzen ez nekünk? Az emberi test mikrozodiákusában a lábnak a Halak egysége felel meg, ez pedig a halál. A feltámadáshoz a halálon keresztül vezet az út. S mit tesz György vitéz? Levágja a lábát (vállalja a halált), hogy az ikrekség megmeneküljön és feltámadjon. Na ez az áldozat. S így egyúttal önmagam jobbik fele megy tovább.

Érdemes néhány részletet idéznünk Ollé András bíró és Nyitrai Károly jegyző 1864-ben Pesty Frigyes helynévgyűjtésébe küldött közléseiből. Mit írnak a falujukról ezek az emberek?

„...Lábatlan község jelenleg idöss lakosai őseiktől öröklött tudomásuk szerint, *azt állítják, hogy ezen község már 1300-ban létezett.*

Lábatlan községnek igen régi időktől fogva ugyanez elnevezése van, és senki nem emlékszik hogy őseitől az utó korra szokásos szájhagyományban is valamikor máskép neveztetett volna.

Lábatlan vidéke hajdanába ős erdőséggel vétetvén körül *a mellyeknek* nyomai *ma is láthatók. Lábatlan kiterjedése abban az időben igen tágas volt...*

...Lábatlannak igen nagy kiterjedése lévén mellyek erdőséggel boríttattak...

...hogy honnét népesedett *köztudomásból* semmit sem tudnak *a mostani éllők, mivel régi* okmányai *a községet illetőleg a Nyerges Ujfalusi plébánia irattárába 1826-ban történt* tűz vész által égtek.

...Lábatlan község határába elő forduló topographiai nevek ezek u.m. Rigó hegy, Csenger hegy, Poczki allja, Magyaros, Pörös, Szöllő hegyek, Öreg nyilas, Kis nyilas, *és Bajnai úti rétek...* Ur völgye...

...Klastromi düllők, ezek azért neveztetnek így mivel ahol most a klastrom kertek vannak ott hajdan egy klastrom állott, melybe nem tudni, miféle szerzetesek laktak, *a hol pedig most Apátza kertek vannak, a Klastrom kertek átellenében egy apácza zárda létezett honnét ezen kertek a jelenlegi elnevezést nyerték.* Babutka *vár egy magas domb Zsigmond berek egy lapályos helyiség ember ölő völgy mélység Tó fenéki kertek."* (Kiemelések tőlünk.)

Igen szép és tanulságos mondatok. Ezek az emberek, amit tudtak, azt az ősöktől tudják. S ez itt igen hangsúlyosan jelenik meg.

Tudnunk kell: mára Lábatlan a térségben egyedül magyarnak megmaradt falu. Tát, Nyerges, Süttő lakosainak többségét sváb betelepültek teszik ki. Tán még Neszmély vethető össze Lábatlannal a magyar lakosság számában.

Tudósítást kapunk „ős erdőségekről", melyeknek már csak a nyomai látszódnak 1864-ben! Ezek azok az őstölgyesek, melyekre már következtethettünk korábbi példáinkból.

De hallhattunk kolostorokról is, „melybe nem tudni miféle szerzetesek laktak". És itt jön egy érdekesség. Az egyik kolostorról (kettő volt ugyanis) van adat, hogy az domonkos rendi volt. A másikról nincs adat. Mi történik tehát? Mindkettő domonkos volt. Legalábbis ezt tálalják nekünk minden létező helyen.

Nemrégiben (1999 szeptemberében) konferenciát rendeztünk Lábatlanról. A katolikus plébános, református atyák, a falu polgármestere, a helyi néprajzos, egy őslénykutató s jómagam tartottunk előadásokat. Itt katolikus részről elhangzott, hogy hát ezek domonkos kolostorok voltak. A szünetekben kis csoportokban beszélgetett a hallgatóság, s az egyik ilyen csoportban az idős helyiek mondták, hogy bizonyára téved a tiszteletes úr, mert az egyik kolostor az pálos kolostor volt. Na és ezek a szép dolgok. Hogy a népemlékezet az igenis tudja, hogy az pálos kolostor volt. Van-e más, ami a pálosok jelenlétére utal? Egyrészt itt a Gerecse, tele barlangokkal, remetei életmódra alkalmas helyekkel. A Gerecse a Pilis tőszomszédságában van, a Pilis pedig a remeteszerzetes pálosok „őshazája". De Lábatlan faluban is tudunk számtalan üregről, barlangról, s a nép beszél föld alatti járatokról, folyosókról. Az egyik ilyen járat a református templom alól indul (Árpád-kori templom) s éppen a klastromkertig húzódik. (Vagy egészen ki a Gerecsébe?) Mindenesetre már így is több száz méteres alagútról van szó. Személyes beszámolóból hallottam, hogy valamikor a 70-es években beszakadt a járat. A szemtanú elmondta, hogy mintegy három méter mélyen két irányba induló folyosók voltak láthatók. Kijöttek a múzeum emberei és kiadták a parancsot: be kell temetni! Több teherautó kővel be is temették. Hát így lesz a magyar múlt „betemetett magyar múlt".

Lábatlantól nem messze található pélifóldi Szentkereszt és annak kolostora. Valaha a Kárpát-medence jelentős búcsújáró helye volt. Ma cigányok látogatják. (Cygnus?) Ez a kolostor bizonyítottan volt pálos tulajdonban, bár elég késői időben, a XVIII. században. Mindenesetre folyamatos jelenlétre ez az adat is utalhat. Marótról is lehet tudni, hogy pálos birtok volt. Ilyenkor Pilismarótra szokás gondolni, de a Gerecsében is van Marót, ne feledjük, ez ma Pusztamarót.

Összegzés

A fenti részletességgel nyilván nem térhetünk ki útvonalágunk összes településére, de tán az útvonalközpont településének bemutatása rámutat egy-két dologra. Adósak vagyunk azonban a településnevek mellé írt *elemi* meghatározások magyarázatával. Ennek kapcsán szeretnénk még néhány dolgot megemlíteni, nem élve vissza az olvasó türelmével. Lábatlanról sok min-

den elhangzott. Tán az még nem, hogy a térség legvédhetőbb helye. A jól szervezett Vörös Hadsereg – Balogh László nyugalmazott tanár kutatásai nyomán – utolsóként tudta elfoglalni a németektől. Leírja: Esztergom már elesett, Komárom már elesett, Bicske felől már támadnak, s amit utoljára elfoglalnak, az Lábatlan. Figyelmeztet: nagyon jól védhető. Nos, Lábatlannál indokolni tudtuk az *előfa* megjelenését. De mi volna a többivel?

Nyerges esetében a nyereg konkrétan utal a Mérleg jelenlétére, azaz a *levegő* elemére. A nyergesi búcsú egyébként a mai napig Szent Mihály-napi búcsú, azaz szeptember 29-éhez legközelebb eső vasárnap tartják. Nyergesnek van egy nagyon érdekes mondája, miszerint a város onnan kapta a nevét, hogy ezen a helyen dobták vízbe azt az aranyos nyerget, melyet Árpád fehér lovon küldött be Szvatopluknak. Úgy tűnik, a városnak elég régi a kapcsolata a „nyereggel". Mintha egyensúlyozói szerepet töltene be a nagy központ és a kis központ, a Pilis és a Gerecse között.

Tát esetében a *tűz* elemét kapcsoltuk a helyhez, s ne feledjük, itt táltosi feladatkört találtunk, ami Nyilas-otthonra utal a négyelemű elemrendszerben. S még az sem zavar bennünket, hogy mi most az 5+1 elemű manicheus elemrendszerben kutakodunk. Tüzesnek még mindig itt van a Nyilas misztikusa, az Oroszlán; meg a Kos, ami a kérirányú mozgásával: kifelé áramoltatja az energiát, befelé hordja a javakat, híreket; elég jellegzetesen vállal szerepet ebben a „csomópont-erővonal"-rendszerben.

Süttőnél látszólag ellentmondásba keveredhetünk, hiszen SüT szavunk a tűzzel lesz elsőre rokon. De ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a kenyérsütés az asszonyok szakrális feladata. A kenyér pedig elsősorban a Rák havához kötődik. Ezzel bővebben foglalkoztunk a Prés meséje c. írásunkban. A Rák pedig vizes jegy. Nem beszélve arról, hogy a malmokat vízzel hajtották, mégpedig nem is akármilyen *vízzel*! Bél Mátyás írja 1730 körül:

„A falun patak folyik keresztül, amely a Gerecse vizét vezeti a Dunába. Ezt Kiskútnak nevezik és azt állítják, hogy a fájós, csipás szem meggyógyul, ha benne megmossák. Egyébként malmot is hajt."

Tehát van még malomipar Süttön az 1730-as években! Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a mai napig itt sütik a környék legfinomabb kenyerét. S ezt a malmot gyógyvíz hajtja! Tudomásunk szerint a Gerecsében meleg karsztforrások alakították ki a hegység barlangjait, nos, ezek a „felső hévizek" érkeznek le aztán patakokként.

Neszmélynél találunk még idevonatkozót Pesty gyűjtéséből:

„A nagy teke hegy oldalában említést érdemel egy kőszirtből kiemelkedő barlangforma űr, melynek közepéből kristály tisztaságú forrás buzog, hemperegvén le a völgybe, ezen forrás a nép ajkán jelenleg »Arany kút« néven említtetik."

Ezt lábjegyzetben kapjuk a bírótól s a jegyzőtől, de azt már megtanulhattuk, hogy ezekre érdemes odafigyelni.

A Neszmély–Almás párosnak a *föld* eleme jutott, s ők csakugyan a földből gazdálkodnak. A szőlő, a gyümölcs- és zöldségfélék mind-mind a föld ajándékai.

Ezzel gyakorlatilag a második fejezet végéhez érkeztünk.

AZ ÜDVTÖRTÉNETI ÚT

Képírási szintnek is nevezhetnénk az ismert modell szerint. Annál is inkább, mert valóban képekről lesz szó a továbbiakban, mégpedig zománcképekről. A Szent Korona zománcképeiből kíséreljük meg leolvasni a teremtés-megvalósulás e szintű kivetülését: élő, szerves településszerkezetünket, a gerecsei ágat.

Eszerint a pilisi királyi központ a korona keresztpántjai metszéspontjában található atyai energiákat hozza le az erre való „műszere", a kereszt segítségével (Pilisszentkereszt?). Ezt az atyai energiát váltja át fiúivá (megkoronázott magyar szent királyok). Miután az atya nem látható színről színre, ezért a fiú arcában mutatja meg magát – ez a magyar király. A Pilisből lecsordogáló energia a Táltosnál (TáT) még köt a központ felé, de már közvetít a szétbomló világ felé is. Földi közegben járunk, a földi élet megvalósításra váró útján. Ezért innentől kezdve az abroncson fogunk „közlekedni". A keresztpántok hatalmát a Pilisben hagytuk. Most a bölcsesség útjára lépünk, az önmaga létét megvalósító emberi bölcsesség útjára, mely mindig az isteni hatalomra, illetve annak földi kiterjesztőjére tekint, s ennek magát alárendeli.

TáT-on tehát egy köztes létben találjuk magunkat. Még ide is köt, de már oda is. S ez jellegzetesen táltosi tulajdonságot idéz: ha a közösségnek szüksége van rá, „bemegy" a központba és „kihozza az energiát", ugyanakkor beviszi a kéréseket, kihozza a válaszokat. S ha nem kéréseket, akkor a nép érző lelkületét, jóakaratát viszi be. Ez a Pantokrátor Krisztus és az arkangyalok közötti útvonal. Itt még nem tudni, merre megyünk tovább: balra-e avagy jobbra. Jelesül mindkét útvonallehetőség megvan: a gábrieli a híradás-hírhozás, a mihályi pedig a harc. S e kettőt hangsúlyoztuk TáT feladatául, még az életképi szintben. Aztán megtaláljuk az utunkat, hiszen következő állomásunk Nyerges lesz, ahol a mihályság mutatkozik meg (búcsú, nyereg stb.), s Lábatlanon György manifesztálódik. S ez az aktív, harcos útvonal. A tevékeny útvonal. Nyergesen fegyver-

kovácsokra pillantunk, Lábatlantól Neszmélyig gyógyító táltosokat és gyógyító vizeket lelhetünk fel. S ezekben a gyógyításokban aktiválódik a kozmaság tulajdonságköre, mely egyúttal a kozmosz meggyógyítását, helyreállítását is aktívan vállalja.

A hátsó oromzat Szűz Mária-képe nem köthető egy-egy helyszínhez, hanem csak mindegyikhez, miként az egyházi szakrális esztendő menetében sem egyetlen ünnepe van, hanem sok; mindig és mindenhol jelen van, mert ez már egy magasabb minőség. Az abroncshoz képest is magasabban, egy szinttel feljebb találtatik, mint elöl, egyszülött fia. Az alatta kétoldalt található uralkodó-képmásokkal zárul a kör, az Attila–Buda, Hunor–Magor képekkel. Ők, mint a magyarság elindítói és kiteljesítői, s mint a magyarság önmegvalósításának emblematikus megjelenítői, megint csak nem egy-egy csomóponthoz lesznek köthetők, hanem „vándorolnak", s hol itt bukkannak fel, hol ott. A „csomópont-erővonal"-rendszerre éppen ez érvényes, hogy megfoghatatlanul van jelen. Hol itt telítődik, hol ott. Ahogyan éppen szükséges. És erről az erdeinkben, hegyeinkben található fehérvárak tudnának mesélni!

Az üdvtörténeti feladat mi hát számunkra, utódokra nézvést? A rendszer helyreállítása és működtetése. Nem egyszerű, de egy szempillantás alatt megvalósulhat – hitünk szerint.

ZÁRSZÓ

A mesének ezzel nincs vége. Írásunk pusztán bevezető elmélkedés a Kárpát-medence szerves földrajzához. A mesét mindenki továbbfolytathatja – saját lakhelyén. Így teszünk mi is...

Tanulmányunkban sokszor és sok helyen felhasználtuk részletező jelölések nélkül Pap Gábor következtetéseit, eredményeit. Támaszkodtunk Szántai Lajos előadásaira is. Mindkettejüknek köszönettel tartozunk ezért. Köszönöm továbbá Molnár V. József biztatását, valamint Szilágyi Ferenc ötleteit.

LÁBATLAN, 1999 OKTÓBERÉBEN

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALOGH LÁSZLÓ: *Adatok Lábatlan nagyközség felszabadulásának történetéhez.* Kézirat.

BÉL MÁTYÁS: *Komárom vármegye.* Az újkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Pozsony, 1996.

Csontkarcolatok, porszaruk rajzai. Hargita Megye Művelődési Felügyelete Népi Alkotások Háza, Csíkszereda, 1995.

FENYVESI LÁSZLÓ: *Katonahistóriák Mátyás király korából.* Bp. 1990.

GYÖNGYÖSI GERGELY: *Arcok a magyar középkorból.* Bp. 1983.

HELISCHER JÓZSEF: *Esztergom vármegye statisztikai és helyrajzi leírása.* Latinból ford.: Prokopp Gyula. In.: Esztergom évlapjai. Esztergom, 1988.

Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. Szerk.: Balogh Kata–Bárdos István. Tatabánya, 1993.

KRALOVÁNSZKY ALÁN: *Honfoglaláskori leletek Dunaalmáson és Tatán.* In.: Komárom megye története, I. kötet. Tatabánya, é.n.

Magyarország történeti-statisztikai helységnévtára 6. Komárom-Esztergom megye. Bp. 1995.

Magyarország vármegyéi és városai: Esztergom vármegye. Szerk.: dr. Borovszky Samu. Reprint, Bp. 1989.

PAP GÁBOR: „Angyali korona, szent csillag". Beszélgetések a magyar Szent Koronáról. Jászberény, 1997.

PAP GÁBOR: *A Pilis-szindróma.* In.: Országépítő, Bp. 1990.

PAP GÁBOR: *Csak tiszta forrásból.* Adalékok Bartók Cantata profanájának értelmezéséhez. Kós Károly Egyesülés–Mandátum Könyv Bt., Bp. 1990.

PAP GÁBOR: *Jó pásztorok hagyatéka.* Magyar népművészet. Debrecen, 1993.

PASTINSZKY MIKLÓS–TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ ÉVA: *Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtése.* Komárom megye. Tatabánya, 1977.

PAP GÁBOR

A szakrális földrajz néhány „érzékeny pontja" a Pilisben és a magyar Szent Koronán

Az alább következő írás két fő részből áll. Az első: lényegében változatlan utánnyomása egy, az Őshagyomány c. folyóirat 17. számában (évszám nélkül) napvilágot látott tanulmány témánkba vágó részleteinek. A benne foglalt adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a kézirat lezárása az 1990-es évek legelején történt.

A második rész – betűhív közlésű idézetek egy 1990–91-es dátumú jegyzőkönyvből – itt és most publikálódik először.

ÁLOM A VÁR ALATT

Az a módszer, amellyel mostantól megkíséreljük becserkészni pilisi háromszögünk egynémely nyitott kérdéseit, merőben idegen lesz a hazai tudományosságtól, még az idézőjeles „tudományosságtól" is. Külföldön – igen ritkán – alkalmazzák ugyan ezt a módszert, de tudomásunk szerint csak a legújabb időkben. (*Edgar Cayce*-nek, az „alvó prófétának" – 1877–1945 – a Kheopsz-piramissal kapcsolatos „meglátásaira" hivatkozhatunk itt, mint legismertebb ilyennemű próbálkozásokra – vö. *Wm. R. Fix* 1978. 98. s köv. o.)

Ha a pilisi központ „misztikus" sajátságaival behatóbban kívánunk foglalkozni, *ehhez illő* (divatos szakszóval: adekvát) megközelítésül kétségkívül az kínálkozik, hogy *megálmodjuk* (nem pedig valamely racionális módszerrel tudakoljuk meg!), milyen is lehetett a rendszert működtető energiagóc, hol voltak a főbb „gráfpontok", és hogyan működött az egész csomópont-erővonalrendszer, amikor rendeltetésszerűen tette a dolgát. Ma még talán nem felesleges hangsúlyoznunk: *semmi szükség sincs mentegetőzésre,* ha emellett a módszer mellett döntünk; *nem kell tekintettel lennünk* arra, milyen véleményt alakított ki az elmúlt kétszáz év folyamán a hivatalos hazai tudományosság egy ilyenfajta kutatási metódussal kapcsolatban. Ez végül is az ő belügye.

Nagyon is oda kell figyelnünk viszont minden olyan kérdésre, amelyik azt firtatja, mi lesz „látomásaink" igazságtartalmának kritériuma. Honnan fogjuk majd tudni, és megtudható-e egyáltalán, hogy amit álmodtunk a Pilisről, az valóban megtörtént, *vele* történt és *úgy* történt, ahogyan tudomásunkra jutott? Válaszoljunk röviden: ugyanonnan, ahonnan *Hóman Bálint* vagy *Györffy György* megtudhatta, hogy következtetései a középkori magyar királyi központtal kapcsolatban helytállóak-e vagy sem. Ha például Hóman azt olvasta ki forrásaiból, hogy királyaink koronázó és temetkező helye a *mai* Székesfehérvárral azonosítandó, akkor fel kellett tudnia ott mutatni egy koronázásra és temetkezésre alkalmas létesítményt, továbbá a kétféle szertartással óhatatlanul együttjáró, általuk megkövetelt – ugyanazokban a forrásokban emlegetett – egyéb épületeket, illetve természeti formációkat, például koronázási dombot; egy másik, kellő távolságra lévő templomot, ahová a koronázási menet az egykorú leírások szerint átvonult; illő nagyságú királyi palotát, ahol a szertartások főbb szereplőit fogadhatták stb.

Nos, Hóman is, elődei is, utódai is megpróbálták azonosítani ezeket a helyszíneket a *mai* Fehérváron. Eredményeik ismeretesek. A követelményeket kielégítő királyi palotának nyoma sincs, a két szóba jöhető templom egymástól mért távolsága pedig olyan csekély, hogy nem koronázási menetnek, de egy rokkantnyugdíjas vasárnap délutáni egészségügyi sétájának is túlontúl kurta lenne. Nem a kutatás *módszere* szorul tehát felülvizsgálatra, hanem az *eredményei.* Triviális példával élve: ha megpöccintem a bal fülemet, és erre a jobb fülemen kitekeredik egy telexszalag, rajta a felirattal, hogy 10 000 Ft lapul a dolgozóasztalom fiókjában, akkor erre nem úgy fogok reagálni, hogy megvetéssel nyilatkozom az ilyen „tudománytalan" eljárásokról, hanem úgy, hogy kihúzom az íróasztal fiókját, és megnézem, mi van benne. De talán már túl is tárgyaltuk a kérdést.

Lássuk inkább, mit hoztak eddig a konyhára a „tudománytalan" eljárások. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy nem egyetlenféleképpen „szemfényvesztettek" az elmúlt évtizedekben az „áltudomány" képviselői Pilisügyben. Voltak, akik *vizuális* (esetleg *audio-vizuális*) élményben részesültek, és erről próbáltak utólag szóban-írásban beszámolni. (Ha korlátozott mértékben is, ilyennek tekinthetjük *Prohászka Ottokár* A Pilis hegyén című írását.) Mások (*Mészáros Gyula, Andrássy Kurta János* stb.) a helyszínen talált – jobbára faragott kőtöredékeken felfedezhető – *rovásjelekből* kísérelték meg kiolvasni a vidék és egykori lakóinak sorsát. Ismét mások

– *ingáznak*. Ez durván fogalmazva annyit tesz, hogy – kellő ráhangolódás után – vékony láncon vagy zsinegen függő fémsúly spontán kilendüléseiből, illetve körözéseiből egyfajta „fekete–fehér, igen–nem" (barkochba) kérdőtechnikával fokról fokra szűkítik a kört a vizsgált kérdés góca körül. Tudomásunk szerint ezzel a módszerrel eddig két, egymástól lényegében független kutató(csoport) „támadta meg" a Pilis-kérdést. Eredményeik nem száz százalékig vágnak egybe, az eltérések azonban önmagukban is tanulságosak. Neveket itt érthető okokból nem közlünk, a vizsgálatok eredményeiből is csak komoly fenntartásokkal adhatunk közre néhány érdekesnek látszó részletadatot, mégpedig – átfedések, illetve ellentmondások elkerülése végett – csakis az egyik vizsgálódási ágazatból. Az alább következő közlések szaggatott, „ragozatlan" műformája arra utal, hogy lehetőleg „egy az egyben", jegyzőkönyvszerűen igyekeztünk rögzíteni a kapott üzeneteket.

Eszerint a pilisi háromszög erődrendszere *szakrális központok* köré szerveződött. Ez utóbbiaknak négy csoportjuk van, négy különböző vallási ágazat szerint, úgymint: 1. az *Atilla* nevével fémjelezhető *táltoshit* (mai, közelítő értékű tudományos szakszóval: sámánizmus); 2. a *Buda*-karakterű *buddhista–manicheista* konglomerátum; 3. a jobb híján *„hinduizmusnak"* nevezhető vallási-filozófiai irányzat; 4. végül a *„szeredás"-*, szakszerűbben fogalmazva *Zarathustra*-vallás, más néven mazdaizmus. A *judeo-krisztianizmusnak* eredetileg nem volt szentélye a Pilisben, később a nyugati peremen, Esztergomban fogott talajt, majd fokozatosan rátelepedett a korábbi más vallású szent helyekre, és bekebelezte őket. (Ez nem feltétlenül pusztító célzattal történt, sőt olykor éppenséggel értékmentés szándékától vezérelve.) A kereszténység azonban nem volt ismeretlen a „térítés előtti" periódusban sem a Pilisben: a manicheizmus képviselte, mégpedig eredeti, premanicheus, azaz *szkithianoszi–buddaszi* formájában. (A buddaszi kezdemény később a buddhizmusban, a szkithianoszi a manicheista kereszténységben kapott merevvé szilárdult kereteket; maga az „ősi szkítiai–szkítiánoszi szertartásrend" viszont, megtartva kereszténység elemeit, az ún. paraliturgikus népi szertartásokban élt tovább, napjainkig.)

A négy irányzat közül kettő-kettő szorosabban összefüggött egymással, mintegy variánspárokat alkotva. Konkrétan: a táltoshit a „szeredás"-vallásnak, a „hinduizmus" a buddhista–manicheista vonulatnak felelt meg. Az első kettő *páros*, a második kettő *hármas* rendszerben bontotta tovább vallásgyakorlati tevékenységét. A táltosok *Pilisszentlélek* és *Vöröskő* környékét szállták meg; a „szeredások" mágus-papjai a Pilisszentkereszt melletti *Klastromkertet* és a *Tüskés-hegyet* (a Sárkányoldallal). A buddhista–manicheista „hármas rendszer" egyes elemei az Atya, a Fiú és a Fényszűz tisztelete köré csoportosultak. Eszerint *Dobogókő*, a *Holdvilág-árok*, illetve *Pilismarót–Hábod* voltak a központjaik. A „hinduizmus" párhuzamos hármasságából Brahma az „atyai" tulajdonságok képviselőjének tekinthető, Visnu a Fényszűz rokona, Síva a Fiúé. Szent helyeik: *Tornyos-hegy, Prédikálószék, Fehér szirtek*.

A „páros" rendszerek a „hármasoknak" bizonyos értelemben *antagonistái*, bár nem egyöntetű módon és nem egyenlő mértékben. Atilla Budát „ütötte ki", a mazdaisták („mágusok") a manicheistákat. Az előbbiek (a táltos, a mágus) mint egyfajta „harcias" elem képviselői, mindkét „páros" rendszerben megtalálhatók; a „békés" áldozatok viszont a két, egymással párhuzamosan futó „hármasságon" belül mintha kitüntetett módon a buddhista–manicheista arcvonalba tömörülnének. A „hinduista" triász láthatólag „fölötte lebeg" az ilyen típusú vetélkedéseknek. (Talán azért, mert benne már eleve adva van a „harcos" és a „békés" elem, egyszersmind a kettő kiegyenlítésének markáns képviselete is.)

A felsorolt szakrális helyszínek (különböző típusú szentélyek) belső szervezeti rendje esetről esetre különbözőképpen alakult. Itt elég annyit megjegyeznünk, hogy az összes többitől eltérőleg a buddhista–manicheista központok mindhárma önmagán belül kétpólusúnak mutatkozik – mármint a hivatkozott vizsgálatok szerint. Így a *dobogókői* szentély „együtt lélegzik" a *Három forrás* vidékével; a Pilismarót fölötti *Szekrényhegy* a *Malomvölgy* egy pontjával; a *Holdvilág-árok* „feje" pedig a *Bölcső-heggyel*.

A „szent helyek" védelme is más-más módon szerveződött meg a különféle vallásalakulatok hatókörében. A két „harcias" irányzat közül a táltos karakterű egyáltalán nem létesített külön védőövezetet szentélyei körül, ehelyett maguk a szakrális helyszínek árulnak el olyanfajta erődítmény-sajátosságokat, amilyenek jórészt minden emberi beavatkozás híján is előadódnak a pilisi háromszögnek ezeken a pontjain. A másik „harcias" áramlat képviselői, a „szeredások" (mágusok) szintén természetes véderőt alkalmaztak vallási központjaik körül, de ők nem hegyi erődítményekkel, hanem mocsarakkal vették körül magukat. A „békések" közül a buddhista–manicheista „kiválasztottak" mindhárom esetben valóságos erődgyűrűben fészkelnek; a „hinduizmus" vallási irányítói közül viszont csak a Visnu-hívőkről mondható el ugyanez, míg a Brahma-központ „egy szentély–egy vár" kettős rendszerben működött, a Síva-szentély mellé pedig karéj vagy szárny alakzatban sorakoztak fel a védelmi célzatú létesítmények, a *Klastrom-szirtektől* északnyugati irányban egészen a *Háromszáz garádicsig*.

(Csak zárójelben jegyezhetjük meg itt: a másik „ingás" kutatási vonal *naprendszeri, galaktikus,* illetve *univerzális* léptékben jelentős „érzékeny" pontokat fedezett fel a pilisi háromszögben. Ezek, ha nem is közvetlenül, de áttételesen bizonyára összefüggnek az előbb ismertetett szentély-rendszerrel. Hogy a szóban forgó területen egy szigorúan geometrikus jellegű „kozmikus" tájékozódási rendszer szerkesztési vonalai is kimutathatók – per analogiam *Nazca,* illetve *Glastonbury* –, arra már a hetvenes évek vége felé felhívta a figyelmet *Molnár Etelka,* majd az ő rekonstrukciós kísérleteinek ismeretében *Zelkó Zoltán*. Észrevételeik részletes publikálására azonban tudomásunk szerint mindeddig nem került sor.)

Nem lehet célunk itt egy olyan kutatási irányzat eredményeinek teljességre törekvő ismertetése, amely irányzatnak egyelőre még a létjogosultsága is szinte napról napra megkérdőjeleződik mind a „szakmai", mind az általa eléggé drasztikus módon befolyásolt laikus közvéleményben. Utalhatunk rá, hogy a fenti vázlatos beszámolóban itt-ott feltűntek olyan kifejezések, illetve „meglátások" is, amelyek szorosabb-lazább rokonságot mutatnak az elmúlt fel évszázad emigrációs magyar őstörténet-kutatásának néhány jellegzetes helyszín-kijelölési, illetve hitélet-rekonstrukciós ajánlatával. (Elsősorban *Badiny Jós Ferencre* és *Fehér Mátyás Jenő-*

re lehet itt hivatkozni.) A megfelelések egy része, úgy véljük, magától értetődik.

Más kérdés, hogy vajon időszerű feladatnak tekinthető-e ma az „álomlátásban" feltárult szentély-, illetve erődrendszer effektív, csákánnyal-lapáttal történő feltárása? A válaszunk itt, nem is túlságosan óvatos hangsúlyozással: *nem!* Az emberiség jelenlegi tudományos-társadalmi „elitje" napjainkra kellőképpen bebizonyította, hogy sem szellemileg, sem fizikailag nincs felkészülve ilyen „ásatag" értékek tartós működtetésére, de még a működésképtelen állapotban való fenntartásukra sem. Elég, ha Mezopotámia, a Távol-Kelet vagy Közép-Amerika „feltárt" és „konzervált" templomvárosaira utalunk, amelyeket éppen korszerű feltárásuk sodort a végleges pusztulás szélére.

Hogy most miért tartottuk szükségesnek mégis ennyi mindent „elárulni" a pilisi háromszögben rejlő „ásatag" értékekről? Azért, mert meggyőződésünk, hogy ezek a kincsek nem csupán a mieink – végső soron az egész emberiségre hagyományozódtak. Akik az elpusztításukra (letagadásukra, feldarabolásukra, átcímkézésükre stb.) törekszenek, úgyis sok mindent tudnak róluk, és mindent meg is tesznek céljuk elérésére. De *akik védeni, menteni* akarják az itt szunnyadó értékeket, azokra talán ráfér a felvilágosítás.

*

A továbbiakban a magyar Szent Korona és a pilisi királyi központ sajátságos, mondhatni, „misztikus" kapcsolatára irányítjuk figyelmünket. A Koronával kapcsolatos egyes részletkérdések radiesztéziás megközelítésének módozatairól és eredményeiről az *Őshagyomány* 9. számában adtunk hírt. Az ott leírt vizsgálatokkal egyidejűleg, illetve azokat követően került sor néhány olyan „bemérésre", amelyek során a Pilisre vonatkozó adatok is napvilágra kerültek. Eszerint – nem részletezve, csupán összegezve a tudnivalókat – a magyar Szent Korona zománcképei egyidejűleg reprezentálják egy égi és egy földi vonatkoztatási rendszer csomópontjait, s ez utóbbiak között kitüntetett szerepet játszik a „Pilisi Háromszög".

Az égi hierarchia ebben a *gráfban* (csomópont-erővonalrendszerben) az ún. „hét bolygó"-rendszer hiánytalan, ugyanakkor nem triviális, azaz sajátos mintázatú leképeződésében nyilatkozik meg. A földi megfelelője viszont az eddig azonosított összesen 11 csomópontból nem kevesebb mint 8-at a Kárpát medencéből válogat össze, és ezek között is kettő az említett háromszögbe esik. (Más helyekre mindenüvé csak egy-egy!)

Az is jellemző, hogy a két ominózus pont éppen a homlokzati Krisztus- és a hátoldali Mária-kép révén idéződik meg, s mindkettőhöz egy-egy további, határainkon túli földrajzi egység társul. Részletezve: a Krisztus-lemez *jupiteri* vonatkozásai Dobogókőhöz „horgonyozódnak le", míg a *Hold*-vonatkozásai – Dzsungáriához. A másik, Pilis-ügyben exponált kép, Szűz Máriáé, *vénuszi* vonatkozásaival a Pilis-hegy belső oldalán lévő Hoffman-kunyó körüli – már a korábbi radiesztéziás vizsgálatokban is rendkívüli jelentőségűnek bizonyult – „kozmikus telítettségű" ponthoz kötődik, *Hold*-vonatkozásaival pedig a Tárim-medencéhez, illetve a tágabb (művelődéstörténeti) értelemben hozzá tartozó Turfánhoz. Megjegyzendő: ezen az egymással szorosan összefüggő két földrajzi egységen (Dzsungária, Tárim-medence) kívül mindössze egyetlen „külföldi" helyszín szerepel a korona eddig feltárt kozmikus-üdvtörténeti csomópontrendszerében, illetve az annak megfelelő „szakrális geográfiában", ez pedig a mai Mexikó területén található.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kétpólusú eurázsiai „lüktető rendszer" két végpontja, a Kárpát-medence és a Tárim-medence, lényegében véve meghatározó polaritásnak számít a Korona működésrendjében is. (Az exponált földfelszíni pontok közül egy híján mind erre a kettős rendszerre foglalódik le!) A Kárpát-medencéből pedig a Tárim-medence (és a hozzá kapcsolódó Dzsungária) közvetlen váltótársának kifejezetten a pilisi háromszög adódik.

De ideje most már közelebbről is szemrevételezni a Korona „érzékeny pontjait". Előzőleg azonban néhány kérdést – még egyszer, nyomatékosító hangsúlyokkal! – tisztáznunk kell.

Először is: az alább következő, ill. az ezekhez hasonló „közlések" mindaddig, amíg szigorú értelemben vett tárgyi bizonyítékok (részben vagy egészben) alá nem támasztják őket, *csakis feltételezésekként (!)* kezelhetők. Aki tényeknek minősíti őket és ilyenként ad hitelt nekik, az maga-magát csapja be. De aztán magára is vessen, ha az ilyen „tényekre" épített légvárai a valódi tények érintésére összeomlanak.

Másodszor: „közléseink" szó szerinti idézetek olyan jegyzőkönyvekből, amelyeket egy – azóta közülünk eltávozott – radiesztéta ingás vizsgálódásai során készítettem annak idején. A lejegyzések hiteléért vállalom a felelősséget, az inga által „közölt" (pontosabban: közvetített) adatok hitelét tekintve viszont a játszma – mint minden ilyen esetben – kétesélyes.

Tudni való még: a vizsgálatok 1991-ben megszakadtak. Tudomásom szerint ebben az irányban sem hasonló módszerekkel, sem más módon nem folytattak vizsgálatokat azóta. Így nincs mivel összevetni adatainkat, ami azt jelenti, hogy elfogadásuk továbbra is elsősorban hit kérdése marad. (Ez a körülmény némiképp indokolja, miért vonakodtam ilyen hosszú ideig közzé tenni őket.)

DIREKT KOZMIKUS, ILLETVE SZAKRÁLIS FÖLDRAJZI UTALÁSOK A MAGYAR SZENT KORONA KÉPI PROGRAMJÁBAN

Jelmagyarázat

K. = (a magyar Szent) Korona
G. = Geobitzász (ismertebb, bár helytelen olvasata: Géza) zománcképe a Koronán
F. Pkr. = Felső Pantokrátor
A. Pkr. = Alsó Pantokrátor
Sz. Mr. = Szűz Mária
Pét. = Péter apostol
Ján. = János apostol
Jak. = Jakab apostol
And. = András apostol
Fül. = Fülöp apostol
Tam. = Tamás apostol
Brt. = Bertalan apostol
Gb. = Gábriel arkangyal
Mih. = Mihály arkangyal
Gy. = György

Dem. = Demeter
Koz. = Kozma
D., ill. Dami. = Damján
Bd. = Buda
At. = Attila

Az állatövi jegyek jelei

= Kos
= Bika
= Ikrek
= Rák
= Oroszlán
= (Arató) Szűz
= Mérleg
= Skorpió
= Nyilas
= Bak
= Vízöntő
= Halak

A bolygók jelei

= Nap
= Hold
= Merkúr
= Vénusz
= Mars
= Jupiter
= Szaturnusz

Az elemi minőségek jelei

= tűz
= víz
= levegő
= föld
= élőfa vagy „ötödik elem" (quinta essentia)

Naptári rend: A magyar Szent Korona zománcképein megjelenő szentek naptári ünnepei, az évköri egymásra következés menetében.

Lássuk hát most már a jegyzőkönyvi adatokat, ugyancsak szigorú időrendi sorolásban.

BP., CÍMER U., 1990. NOV. 30.

Alkímiai jelzések a Korona zománcképein – bolygóminőségek jelzéseihez kapcsolódva

Felső rész:

Péter: – képen: 2 kulcs; szövegben:
Pál: – képen: ; szövegben:
Jakab: – képen: ; szövegben:
János: – képen: ; szövegben:

András: – [⊙] – képen; szövegben: ☽ = ☽ ; ☌ = ⊙

Fülöp: – [⊙] – képen; szövegben: ♀ = ♀ ; ☿ = ⊙

Tamás: – szövegben; képen: *bal* kezének megduplázódott, 4 ujjas alakváltozata

Bertalan: mai helyén semmi (másodlagos), eredetin:

– szövegben: ♀;
SCS BARTHOMEVS
– képen: *bal* lábának 4 ujjas, lenyúzott bőre

Felső Pantokrátor:

– képen:

⊙ = ;
☽ = (bal lábon);
♀ = + o, a ⊙-kép közepén;

– szöveg nincs!

Alsó rész:

Mihály: ● – képen: ; szövegben: M

Gábriel: ● – képen: (ruhaujján); szövegben: Γ

Demeter: ● – képen: pajzs, -jellel együtt; szövegben: ✓

György: ● – képen: ; szövegben: Γ

Kozma: ● – képen: ; szövegben: Λ

Damján: ● – képen: ; szövegben: O,

Hátsó 2 uralkodó-képmás eredetileg: ● – *mindkettő!*

Attila: – képen: *zászló;* szövegben: Θ

ΔΘΗΛΔC

Buda: – képen: „pásztorbot"; szövegben: Ŷ

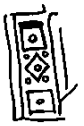
BOŶΔΔC

Bp., Címer u. 1990. dec. 2.

Alsó Pantokrátor:

⊙ – képjele: ;

– betűjele: mindkét oldali C (az IC-ből is, az XC-ből is)

D – képjele: bal oldali trón-lábazat;

– betűjele: Γ ; Ϫ

4 – képjele: a D -jel fölötti egység =

– betűjele: Ⓞ (a könyv közepén)

Boldogasszony:

D – képben: Holdsarló alakú trón-háttámla;
– szövegben: M Θ

♀ – képben: Pietà-szerűen lehajló búzakalász;
– szövegben: P Y

G. ma is életet sugároz! A Koronán ő az egyetlen, aki ezt ma is *effektíve* teszi. Az élet forrása: > Felső Pantokrátor > Pál > innen azonban nem tud tovább jönni, mert Dukasz el-dugaszolja az útját. A G.-életsugárzás *maradvány*-jellegű. Tovább halad a régi útvonalon, de Kón-nál megakad. Elfolyik, nem tud felemelkedni. Régen a -en át visszasugárzott az életforrás felé (visszajelzés) – ma ez nincs!

Az eredeti „életfolyam" (eredeti neve: „hőár") útvonala = naptári rend. Bertalan után az alsó Pantokrátor (módosító-erősítő szerep! – a Bertalannak itt nem volt ilyen szerepe, csak az utolsó menetben, András előtt!) vezette le a „hőárt" az abroncsra, itt a △-kő vette át (módosítás-erősítés!), így ment tovább Mihályhoz. Más kőnek nem volt ilyen szerepe az abroncson. Csak a hátsó csüngő egyik kövének van ma is még ilyen szerepe. (Régen: ...?)

A „hőár" nem felel meg egyetlen ma ismert sugárzástípusnak sem. Az alchemisták „magnum opusával", ill. az élet-elixírrel vethető össze (ez utóbbi a hordozója). Képszerűen tárolja az információkat.

Ha Kón-tól átvezetjük az életfolyamot Geobitzászhoz, ezzel rövidzárlatot okozunk. Ez káros! A másodlagos képek nem direkt módon ártanak, hanem azzal, hogy a jó érvényesülését akadályozzák! Nem a képek a hatás forrásai, hanem a mögöttük ma is meglévő „életanyag", de ez ma G. kivételével mindenütt rejtőzködő (tetszhalott) állapotban van. Csak ha a „jó" kép (mintázat) kerül eléjük, akkor tudnak rendeltetésszerűen (jól) működni.

A *Buda*-képen a „földrajzi megfelelés" ábrarészlete, ☾ – ez bolygó-jelölés szempontjából indifferens részlet! – földrajzi megfelelője: Szentes – érdekes a hozzá „felvezető" út: a Maros Makótól Szegedig, ott túlmegy Szegeden, nagy ívben megkerüli, majd északnak nagyjából a Tisza mentén, kisebb „pihenőkkel" és kilengésekkel nyugati irányba, aztán Csongrád alatt át a Tiszán és kulmináció Szentesnél. (A Kórógy-ér „nyuszifüle", a csúcsán a várossal, adja a földrajzi megfelelést.)

A *Damján*-kép D-jele: ┼, földrajzilag is jelentős megfelelője: Úrkút és környéke (Kab-hegy) – a hegyvonulat felülnézetben ugyanilyen képet mutat!

A *Kozma*-kép ⊙-jele a Duna–Tisza közén a Kolontónak feleltethető meg, tágabb „aurája": Kiskunmajsa–Kecel–Kunszentmiklós–Nagykőrös–Kecskemét–Bugac–Kiskunmajsa téglánynak felel meg.

A homlokoldal egyetlen abroncs-képének sincs konkrét föld-felszíni megfelelése!

Az oromzati 2 kép közül mindkettőnek van – többféle is!

Pantokrátor: ⊙-részletnek nincs! 4-részletnek a Kárpát-medencében Dobogókő felel meg – a D-részletnek Dzsungária!

Szűz Mária-kép: ♀-részletnek a Hoffman-kunyhó tájéka, a Pilis hegy belső oldalán. D -részlet földrajzi megfelelője: Tarim-medence, Turfán.

Az *apostolok* ilyen szempontból indifferensek – Péter bizonyos mértékig kivétel. (Kérdés, miképpen?)

A *felső Pantokrátor*-képen ugyancsak van földfelszínre utaló részlet – ezek egyeznek a három bolygójellel, a ☼-nak nincs földfelszíni megfelelése, a ♀-nak van, de a 2 jeléből csak a ☋ -jelnek – ez Velemér. A ☌-D -jel megfelelője: Mexikó, a 20° szélesség és a 100° hosszúság metszéspontjában, Mexikóvárostól északnyugatra található.

Ezeken kívül több konkrét utalás konkrét földfelszíni

alakzatra nincs képi elemekbe foglalva a Koronán. De nem képi elemekbe foglaltan még léteznek rajta ilyenfajta utalások.

BP. CÍMER U. 1990. DEC. 3.

A képek „bolygó"-jelei közül a képjelek az élet letéteményesei. Önmagukban is hordozzák az életet, de rejtett állapotban. A betűjelekben önmagukban nincs élet. Másra kellenek, de kellenek! Ha a betűjel nem volna, nem tudna megnyilatkozni az élet! Összefüggés-diagram, mely az élet ide-esedékes (pl. „Kozmasz"-szerű) viselkedését jellemzi.

Amikor a kép, eredeti helyéről elmozdítva (pl. Attila) még mindig sugároz, akkor csakis a képjel sugároz benne, a betűjel nem!

Ha a K.-n van a kép, akkor sem nagyobb a sugárzása a szóban forgó képrészletnek, mint ha levesszük róla. Ha a képet levesszük, alatta nem marad anyagi hordozója a sugárzásnak!

G. alatt viszont ott van az eredeti Buda-kép! Az sugároz, pontosabban a „bolygó"-képjele. A kép sérült, de nem végzetesen. A felirat is, a képjel is ép. A sugárzó ♈-szerű jel a G.-kép ITZ betűi körül (kicsit lejjebb és feljebb is!) helyezkedik el. A ♋♌♈♎♎♑-felirat szignifikáns ♈-betűjele a G.-kép „horgonykereszt-jének" 2 vízszintes szára között, baloldalt:

A Szűz Mária-kép sugárzó „bolygó"-képjele eredetileg ott volt, ahol ma Dukász törött labarum-nyele találkozik a váll-vonalával.

BP. CÍMER U. 1991. JAN. 5.

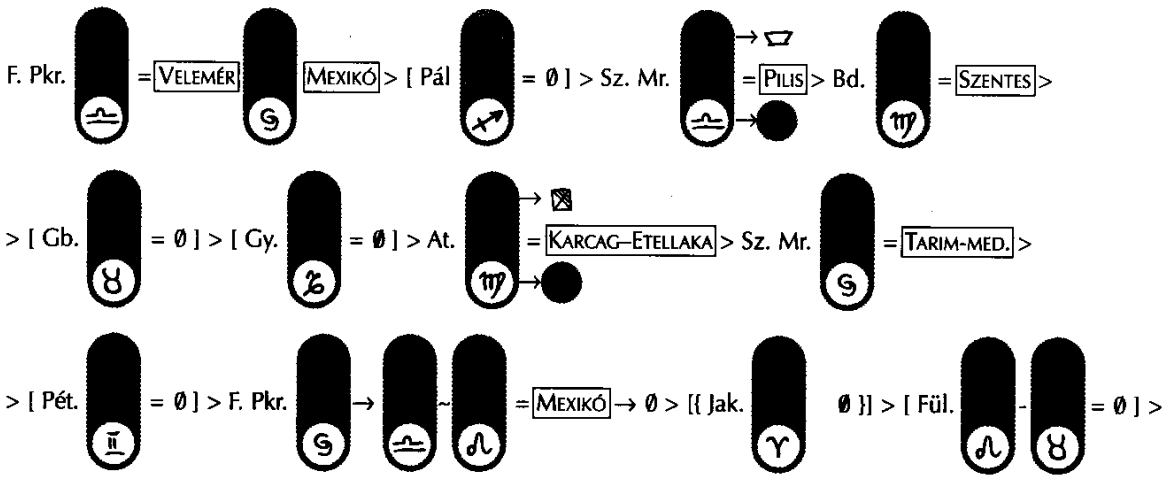
Révész Imre (1826–1881): „Etellaka vagyis Attila hun király birodalmi székhelye", Debrecen, 1859. – idézi: *Radnai Mikes:* A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban, Békéscsaba, 1981., 34. o.: „birodalmi főváros helye ... a Debrecen és Balmazújváros között elterült hajdani »Etel-laka« puszta..." Ennek helyén ma tó-rendszer – vö. az *Attila*-kép „standard"-jának ábrájával! Ennek a rúdja mentén ugyanezen a képen egy másik csomópont adódik – ennek földrajzi megfelelője: Karcag.

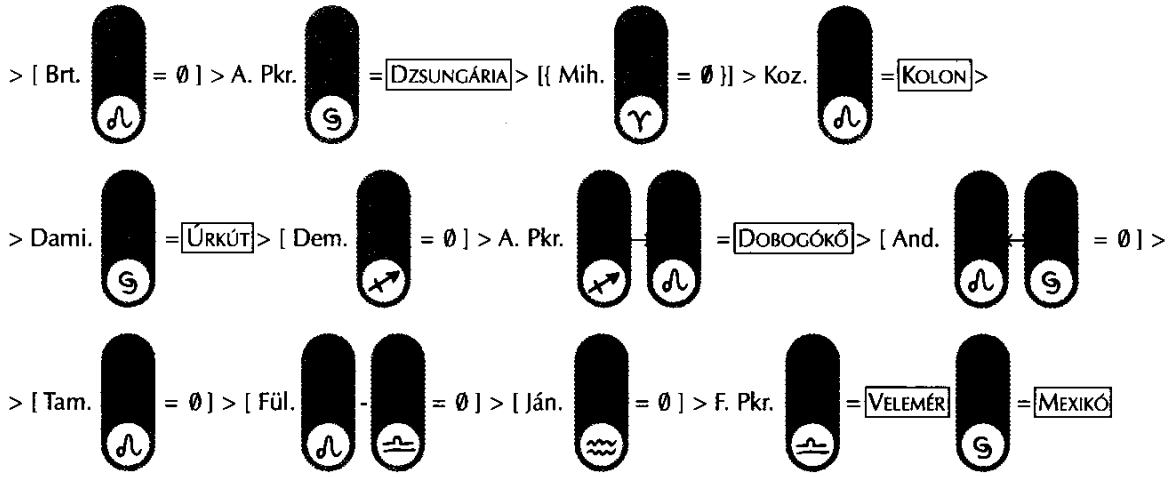
A magyar Szent Korona szakrális-földrajzi vonatkozásai, a bolygó-vonatkozások mentén rendszerezve, az elemi, illetve állatövi vonatkozások feltüntetésével

Jellemző adalék: a két „rossz" bolygónak, a Szaturnusznak („nagy rossz") és a Marsnak („kis rossz") nincs földfelszíni képviselete a Korona szakrális földrajzi rendszerében.

A magyar Szent Korona zománcképein mutatkozó elemi, állatövi, bolygóuralmi, ill. szakrális-földrajzi vonatkozások összesítő mozgásdiagramja, a naptári ünnepek évköri menetében

HIVATKOZOTT IRODALOM

BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-Gamig* I. A sumir őstörténet. II. kiadás, Orient Press Kft., Bp. 1995.

BRADÁK KÁROLY: *Fehérvár – fehér folt.* „Betemetett magyar múlt" sorozat, Design & Quality, Bp. 1995. – II. kiadás: Püski, Bp. 1999.

FEHÉR MÁTYÁS JENŐ: *Középkori magyar inkvizíció.* Transsylvania Könyvkiadó Vállalat, Buenos Aires, 1968.

FIX, WILLIAM R.: *Pyramid Odyssey.* Mayflower Books, New York City, 1978.

KATONA TAMÁS (szerk.): *A Korona kilenc évszázada.* Történelmi források a magyar koronáról. Magyar Helikon, Bp. 1979.

NÉMETH PÉTER: *Miért volna csak romantika Attila és Árpád sírjának kutatása?* Magyar Történelmi Szemle, Buenos Aires, 1971. II. évf. 4. sz., 5551–556. o.

PAP GÁBOR: *A Pilis-szindróma.* Országépítő 1990. II. sz. 2–11. o.

PAP GÁBOR: *Valaki álmodhat róla.* Őshagyomány 9. sz. 9–15. o.

PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A Pilis hegyén.* Országépítő 1990. II. sz. 12–14. o.

BUKA LÁSZLÓ

Utószó

Valószínűnek tartom, hogy általában egy könyvbe elő- vagy utószót írni a legnehezebb. Beharangozni vagy összefoglalni egy szerkesztett művet, mások olykor egymásnak homlokegyenest ellentmondó írásait, nem mindig kellemes feladat.

Így van ez esetünkben is. Okosan le kellene most zárnom ezt a számomra oly kedves könyvet, amelyet évek óta hordozok mind a fejemben, mind a szívemben, mind a lépteimben. Ez a feladat tehát.

Én most ennek teljesen az ellenkezőjét fogom tenni. Mindezt a továbblépés és a további kötet(ek) reményében. Egyetlenegy *igen fontos*nak ítélt tapasztalatomra szeretném a tisztelt Olvasó figyelmét nyomatékkal felhívni. S ezzel nemhogy lezárni akarom e könyvet, hanem éppen kinyitni, illetve nyitva hagyni a jövőnek.

Ez a tapasztalat pedig az, hogy az élő (szerves) kultúrákkal foglalkozók nem éppen erőssége a kötetekben megjelenő *képek* (rajzok, ábrák, fotók, térképek, grafikák stb.) *értelmezése*. Súlyos tények és félreértések tömkelege mutat erre rá. Világunkat elöntő látványszemetünk alól nehezen lehet a gyöngyöket (lásd az első tanulmányt!) kibányászni. A gané alól felszínre került képek látványa nehezen talál utat a nézőhöz. És ez így marad mindaddig, amíg nézők leszünk csak egy ismeretlen cirkuszban, ahová véletlenül tévedtünk be bámulni, ahová besodort bennünket a tömeg.

Nem nézők vagyunk, ne nézők legyünk! Az most (is) kevésnek fog bizonyulni. Szemlélődők és látók legyünk! Ez legyen egyfajta célunk kultúránk-szellemiségünk megismerése közben és által.

Ne lapozzuk tehát át ezt a könyvet sem könnyedén, ne fussunk csak át a szemléletes ábrákon. E könyv lényege-erőssége ugyanis a lát-vány a szöveggel együtt. A *lát-kép* (láttató kép) nem alárendelt helyzetű esetünkben, legalább olyan erőteljes üzenethordozó, mint a betűk halmaza. Ha nem erősebb.

Kívánom, segítse e könyv is a látott világ képi, szemmel való megértésének képességét sokakban, hogy látásunk (vö. „szem-falu" Namíbiában!) is könnyítse törekvéseinket!

Szemlélődjünk hosszan és bátran! Irány: Látókép! Nincs az messze, s nemcsak Debrecentől...

Horváth László 7.f-es tanuló rajza: „Bika-álom" (pasztell)

Tartalom

Gyöngy Péter: Hagyomány kontra hagyomány?... 5

DOMB ÉS KERESZT ... 7

Molnár V. József: Domb és kereszt ... 9
Bíró Lajos: Templom és temető ... 18
Gál Péter József: Boldogasszony halma ... 20
Illyés Gyula: A kecskepásztor fia ... 22
Szívos Béla: Alföldi kincskeresők ... 24
Szűcs Sándor: Kincskeresők ... 28
Szűcs Sándor: Jeles helyek ... 30
Szűcs Sándor: A Holdas csárdánál ... 34
Ferenczi Imre: A török küzdelmek emléke Hajdú-Bihar mondahagyományában ... 36
Kecskés Gyula: Nyakvágó-halom ... 38
P. Madar Ilona: Sárrétudvari hiedelmek ... 41
Luby Margit: Népmondák a szomszéd megyéből 43
Born Gergely: Feketeország – avagy Atilla nyomában a hullámok hátán ... 46
Kovács Ferenc: Monda Attila temetkezési helyéről ... 52
Koszecz Sándor: „...Fű kizöldül ó sírhalmon..." 53
Molnár Géza: Néhány szó az ártéri gazdálkodásról ... 61
Szűcs Sándor: Más táltosok ... 66
dr. Füvessy Anikó: Pénzásó Pistához fűződő hagyományok ... 69
Szűcs Sándor: Időért viaskodó táltosok ... 77
Demény István Pál: Bika képében viaskodó táltosok a régi Kínában ... 81
Buka László: Táltosküzdelem – gyerekeknek ... 85
Buka Bence László: Verekedés egy dombon két bika között ... 87
Buka Borbála Zsuzsanna: Bika-viadal a dombon 88
Dombrádi Viktor: Mi folyik a magyar dombtetőn? ... 89
Dudás Gábor: A Nap-tanács és a két táltos ... 90
Kovács Nagy Zsófia: Az élő kút ... 91
Megyesi Zsuzsa: A fogva tartott királykisasszony ... 92
Oláh Xénia: A bikából lett táltos ... 93
Végvári József: Magyar halom, angol halom ... 94
Radnai Mikes: Égitestek, mélyrepülésben ... 113
Makoldi Sándorné–Makoldi Sándor: Jelen jel ... 117
Gyarmathy István: Hogyan kerül a gálya a kunhalomra? ... 128
dr. Budayné dr. Kálóczi Ildikó: Múltunk őrzői ... 131
Erdélyi Vanda–Dominyák Ildikó: Diákbeszámoló a fekete-réti kunhalom-akcióról ... 133
Ajtai Hajnalka–Fehér Attila–Kerékgyártó Ágnes: A mi halmunk ... 134
Buka László: Ízelítőként ajánlott irodalom a kurgánok, halmok kutatóinak ... 135

RÉGI NAGY ÁRKOKRÓL ... 139

Szőke Béla: Az avarok hringje ... 141
Harmatta János: Adatok az avar hring kérdéséhez ... 144
Bíró Lajos: Az avar gyűrűk rejtélye ... 146
Tompa Mihály: Csörsz árka ... 149
Buka László: Ízelítőként ajánlott irodalom a régi nagy árkok kutatóinak ... 152

AZ ÉG ÉS A FÖLD ÁBRÁZATI ... 153

Buka László: A „Macska" és társai ... 155
Antal István: Kalandozás, helyből ... 181
Hagymás István: Az őrségi sas ... 198

ÉPÍTMÉNYEK ÉS ÉG-TÁJAK ... 209

Baráz Csaba: Várak vagy szakrális építmények? ... 211
Csőszhalom-domb mágneses képe ... 228
Born Gergely: Előzetes jelentés ... 229
Kőszeghy Attila: Új radiesztéziás mérések – előfeltevések nélkül ... 233
Halaváts Gyula: A középkori templomok keleteléséről ... 235
Lakits Ferencz: Régi templomok beirányítása ... 236
dr. Guzsik Tamás: Tájolási rendellenességek a középkori templomépítészetben ... 238

ÉLŐ TÁJAK – TITOK ALATT ... 243

Bálint Károly: „Élő táj" ... 245
Takács György: „Van egy forrás titok alatt..." ... 246
Harangozó Imre: „Felhagék egy nagy hegyre, benezék a lejtőre..." ... 260
Baráz Csaba: Törökasztal – oltárkő a Tarna völgyében ... 266
Kandra Kabos: A siroki kőemberek ... 275
Andics Árpád: Kőkoponyák emlékezete ... 277
Szántai Lajos: A Vadálló-kövek és a Prédikálószék rendszere ... 287
Gönczi Ferenc: Innen-onnan, amonnan ... 289
Holdu N. István: Mese a Gerecséről ... 290
Pap Gábor: A szakrális földrajz néhány „érzékeny pontja" a Pilisben és a magyar Szent Koronán ... 297

Buka László: Utószó ... 305

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik anyagilag is támogatták e kötet létrejöttét:

Berényi Györgyné, Ilonka; Bobonkáné Papp Antónia és családja; Buróné Bokor Ibolya; Gyöngy Péter és családja; Hilgert Lászlóné; Joli és Miklós (†); Kálmán „Cucás" Péter; Magyar Attiláné, Ildikó; Magyar Károly és családja; Scharbert Tiborné, Györgyike; dr. Szondy Zsuzsa; Tóth Tünde;

Evangélikus gyülekezet, Debrecen (Béres Tamás lelkipásztor); Karácsony Sándor Pedagógiai Kör; Kós Károly Alapítvány; Magyar Humánökológus Társaság (dr. Orosz G. Tamás); Motolla Egyesület - Debrecen; Országépítő Alapítvány; Vándor

Köszönöm mindazok anyagi segítségét is, akik a „véghajrában" álltak mellénk, hogy e rég várt kötet megjelenhessen:
Buka Károlyné, Farkas Zoltán és Virágh Anna.
- a szerkesztő -

AZ ELSŐ BORÍTÓ SZKÍTA BRONZ VADDISZNÓFEJ (M. ARTAMONOW: GOLDSCHATZ DER SKYTHEN IN DER EREMITAGE) FELHASZNÁLÁSÁVAL KÉSZÜLT

A HÁTSÓ BORÍTÓN SÁRI ENIKŐ (4. OSZTÁLYOS TANULÓ, ÚJKERTI NEVELÉSI ÉS OKTATÁSI KÖZPONT) RAJZA.
AZ IDÉZETT SZÖVEG BARÁTHOSI-BALOGH BENEDEK
TURÁNI REGÉK ÉS MONDÁK A VILÁG TEREMTÉSÉRŐL C. KÖTETÉBŐL SZÁRMAZIK.

FELELŐS KIADÓ: GYARMATHY ISTVÁN

TIPOGRÁFIA: ANTAL ISTVÁN

NYOMÁS ÉS KÖTÉS: HEKTOGRÁF NYOMDA, PÜSPÖKLADÁNY

ISBN 963 03 9415 4

„Régen, nagyon régen, mikor ez a nagy világ még meg sem volt, élt és volt Tur apó, az Isten-öreg.
Nem lett, nem született , hiszen mindenkor megvolt és meglesz az idők végtelenében.
De amióta csak volt, pedig öröktől fogva volt, benne élt a szándék, hogy meg fogja teremteni
a mi szépséges világunkat.
Elérkezett a teremtés ideje, s a mi mennyekben él ősz Urunk, akire felnéz a földi ember
mikor az egekre tekint, akihez feljut a mennyekbe törekvő hang, akihez felszáll az áldozat füstje
s akit megközelíteni törekedik az égbe nyíló hegyóriás, egyetlen igéző szavával
megteremtette ezt a gyönyörű világot, s ígéretet tett,
hogy ha elérkezik az ember-korabeli világ, azt is meg fogja teremteni.
Szétterült a mindenség fölött a felső ég, mint Tur apó óriási sátorlepedője, melynek összevarrásánál
a picinyke tűlyukakon átsziporkázott a mennyei palota folyékony-arany csillogása,
s a hímes, égi-kék mezőn, mint ezernyi gyémántablak, mint milliónyi aranyvirág, kivirult
a megszámlálhatatlan csillagvirág. Az alsó ég – a föld – is megvolt már,
s szürkés törzsének két oldalán kihajtotta százszínű óriás tulipánjait, észak és dél fényében.
És e tündéri világ két felét, a később földdé lett alsó eget, meg a mennyországgá vállott felső eget,
az égi nép örömére, hétszínű híd kötötte össze egymással,
a szivárvány csodaszép gyűrűjében."